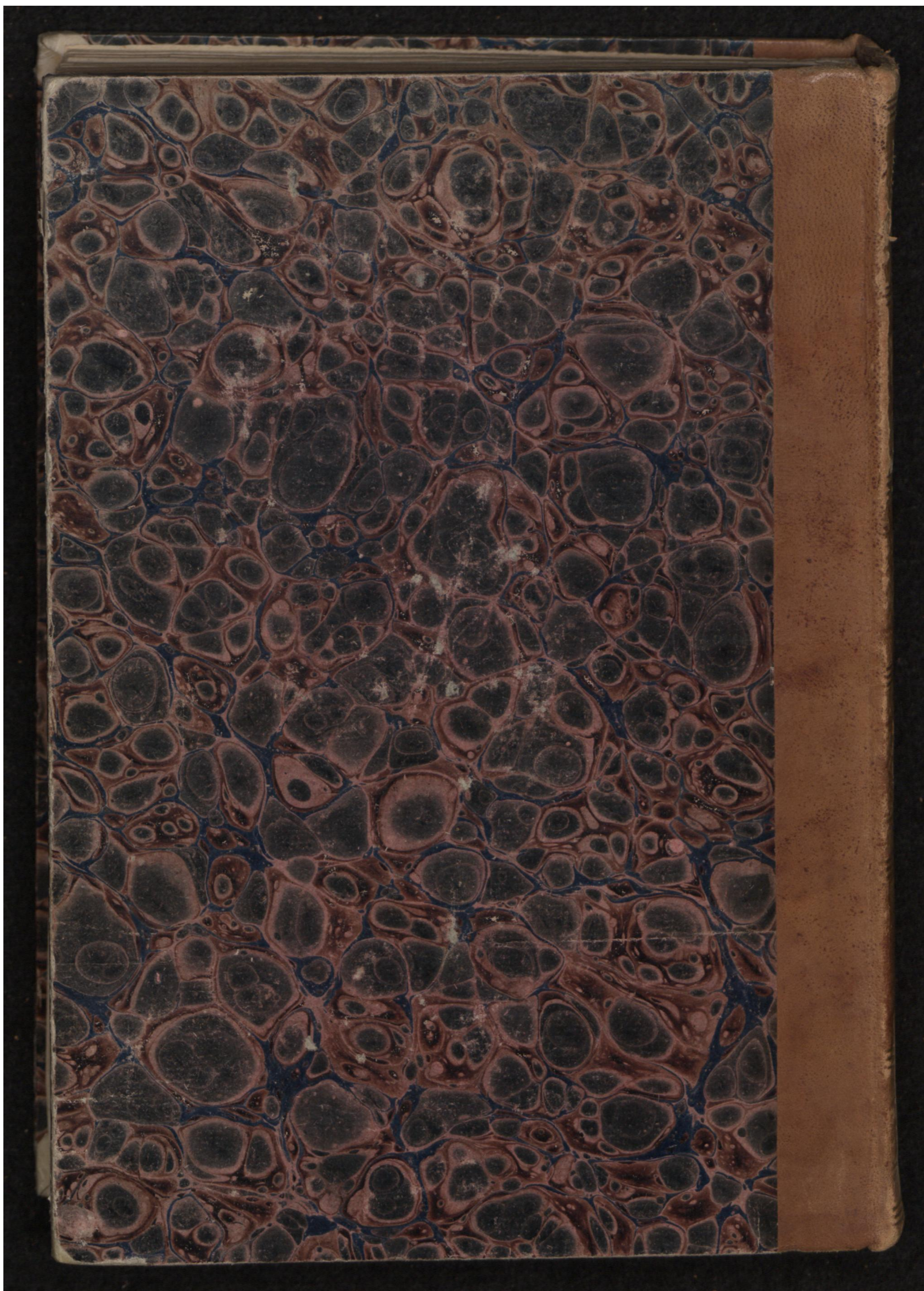

ALDUS
1529.
ALDINI
I
5
19
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
ALDINI
I
5
19
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Joannis Nencini
1874

G. Nencini

1871.

RECOGNITIO VETERIS TESTAMENTI AD HEBRAICAM VERITATEM,

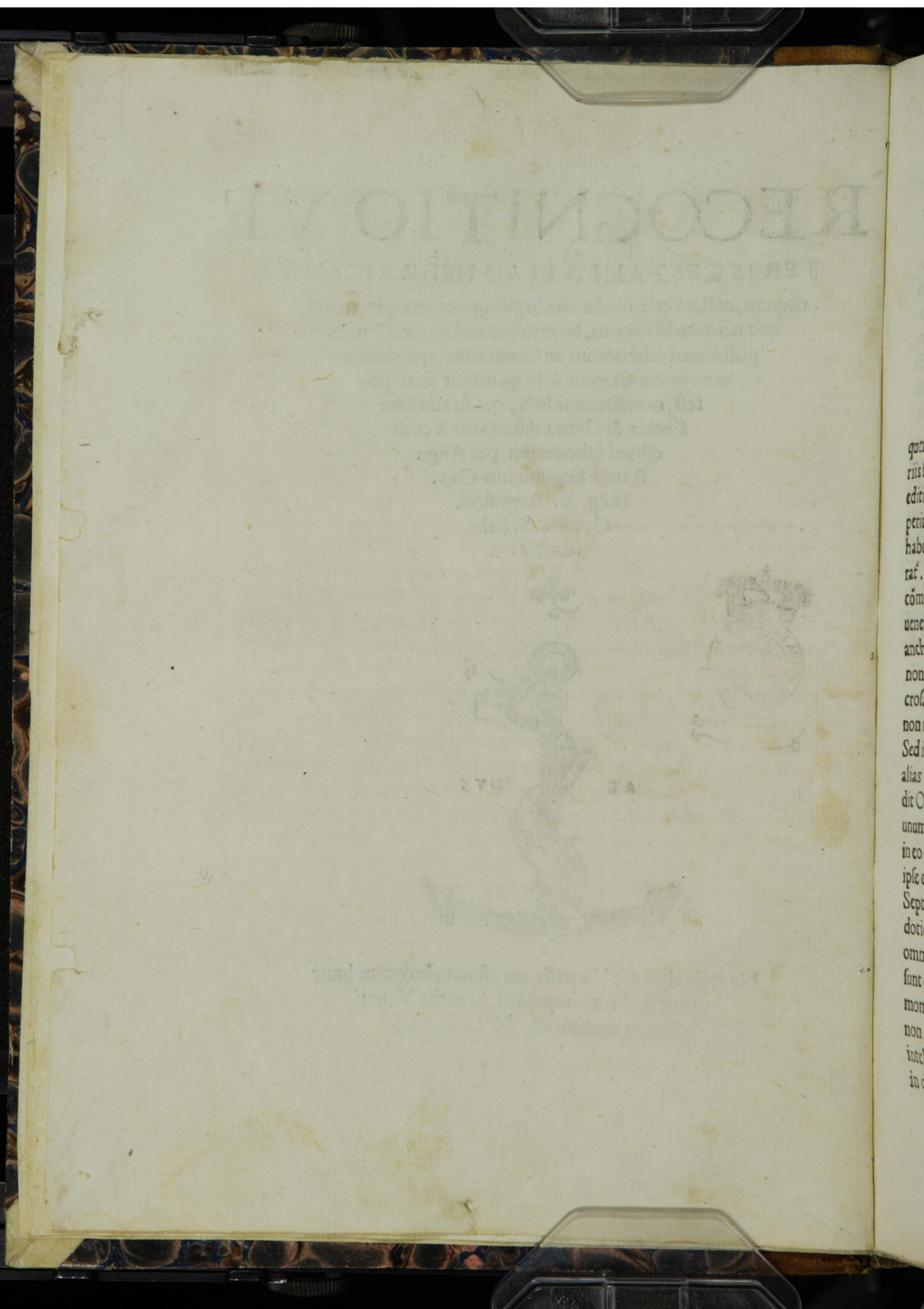
collata etiam editione Septuaginta interpretũ cum ipsa ueritate Hebraica, Nostraq; translatione, Cum expositione Hebræorum, ac Græcorum, qui passim toto opere citantur. Vbi quantum fieri potest, monstrantur loci, qui in editione Latina, & Græca discrepant à codicibus Hebræorum, per Augustinum Eugubinum Can. Reg. S. Augustini. Ordinis. S. Saluatoris.

Ne quis alius aut Venetiis, aut usquam locorum hunc impune librum imprimat, Senatus Veneti decreto cautum est. M D XXIX.

REVEREN. D. D. MARINO GRYMANO S. Romanæ Ecclesiæ Cardinali, tituli S. Vitalis, & Patriarchæ Aquileiæ, Augustinus Eugubinus Cano. Reg. S. Saluatoris. S.

SI quis diuinarum literarum quãta sit maiestas Antistes amplissime, secum perpenderit, intelliget proculdubio, non iniuria accidisse, ut tot apud oẽs gentes fuerint earum interpretes, apud quas primum hæ literæ florere cœperunt. Quis enim nescit non posse unumquenq; per se, earum perfecte intelligentiam consequi? Quas cum uariis sensibus plures excepissent, ob id uarias, & inter se discrepantes editiones creauerunt. Idq; non est eorum qui transtulissent eas, imperitiæ argumentum, sed indicium potius, posse has literas uarium habere sensum, qui diuersis rationibus in linguas peregrinas transferat. Mitto primum cõmemorare, quot addiderint, subtraxerint, uel cõmutarint illi omnium primi Chaldæi interpretes, quos tamen ita uenerantur Hebræi, ut ad eorum interpretationem, uelut ad sacram anchoram in locis ambiguis confugiant. Septuaginta uero, quorũ non modo apud Christianos, uerum etiam apud Hebræos nomẽ sacrosanctum est, qua uarietate omnia repleuerunt? Qui cum Aquilæ non uehementer placuissent, aggressus & ipse nouam editionem est. Sed is neq; Theodotioni, neq; Symmacho satisfecit. Itaque, & ipsi alias interpretationes condiderunt. In quibus omnibus multa deprẽdit Origenes, quæ eius animum offenderẽt. Ergo contulit omnes in unum uolumẽ, quod Hexaplum inscripsit. Verum Lucianus aliquid in eo desyderauit, remq; non inutilem se facturum putauit, si quid & ipse ederet. Sed cum ex hebraico uerteret Hieronymus, ac modo Septuaginta, modo Hebraicum, aliquando Aquilã, interdum Theodotionem, uel Symmachum sequeretur, demonstrauit, neq; omnia omnium sibi placuisse, neque displicuisse. In eius tandem editione sunt qui multa, aut ueriora, aut clariora desiderent. Atque ea tanti momenti quibusdam uisa sunt, ut persuasum sit eis, hanc editionem non esse ipsius Hieronymi. Ex quibus omnibus sapientissimus quisq; intelligere profecto poterit, non sine causa me aggressum hoc opus, in quo & ueritas hebraica, & reliquorum editiones breuiter, & clare

omnes conferrentur. Sed in primis de nostræ editionis ueritate quæreret, cui nõ cessant derogare petulanter Hebræi, & hi qui Hebræis assentiuntur. Mea quidem semper fuit opinio, nostrã hanc Hieronymi trãslationẽ, ita præstare superioribus omnibus, sicut omnium posterior edita est. Hoc autem opus iure tuæ sapientiæ dedicatur, qui non solum nobis ad hanc rem præclarum lumen ostendisti, sed & omni religioni Christianæ incredibilem utilitatem attulisti, cum tu, Patruusq; tuus Dominicus Grymanus, & ipse Cardinalis, collectis ex miserabili naufragio pretiosissimis libris, qui toto orbe terrarum dispersi, uel in tenebris delitescebãt, uel proximum eorum ab igne, uel alio casu impendebat exitium, magnaq; eorum ex omnibus linguis facta caterua, præclaram, & cui forte nulla secunda sit, toto orbe Christiano, bibliothecam in Aedibus sancti Antonii Venetiis erexistis. In quibus libris sine dubio religionis nostræ decus, & dignitas conseruatur, & uiget. Tantumq; hoc diuino munere omnibus Christianis profuistis, quanto erat futurum maius dispẽdium, si hæc diuina suppellex periisset. Pro quo tanto erga genus humanum beneficio, & in hac uita erit laus nominis uestri sempiterna, & adiutæ hac re Christianæ religionis præmium, in cælo dabit Deus. Vale.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI IN RECOGNITIONEM VETERIS TESTAMENTI AD HEBRAICAM VERITATEM PRAEFATIO.

CVM Omni opera, atq; studio in id potissimum sit incumbendum, quod ad humani generis utilitatem fusius patet, tum id circa literas, atq; philosophiam, longe accuratissime est agendum, q̄ hinc maior, q̄ ex alia quacunq; re utilitas in genus humanum proficiscatur. in his enim uitæ documenta ac præcepta continentur, ab his quid ipsi simus, & quamobrem erupimus in lucem, aut quid tanq̄ supremum nobis propositum sit, edocemur. Harum præcepta si sequemur, in hac corporea uita summam iucunditatem, futuræ uero immortalitatem nobis pariemus. Cui uni rei nos factos esse, eisdem docentibus intelleximus. Quod institutum cum omnium literarum totiusq; philosophiæ est, tum uel in primis illius, quæ sola digne philosophia nuncupari potest. Quæ & uera uiuendi tradit præcepta, & ea non ab humano ore deprompta, sed ab illa sapiētia æterna, quæ neq; fallitur, neq; ut fallantur, cæteris potest esse causa. Has ergo literas omni cum ueneratione tractare, sapientissime atq; uigilantissime perscrutari necesse est, si utilitatis publicæ, si salutis nostræ ratio ulla in nobis ē. Ad quam rem, eo magis hoc tempore compellimur, quo corruptissimum philosophandi genus iam multos annos inualuit, quo quasi impurissimis Harpyis, cum omnes disciplinæ fœdatæ sunt, tum sacræ literæ, & contemptiores habitæ, & ab his, qui eas attigerunt inhonestissime affectæ. Quodq; longe miserius est, cōtra ueterum sanctissimorum sapientissimorumq; theologorum consuetudinem, non modo gentilium disciplinis placuit adhęrere, quod per se erat non improbandum, sed eorum etiam authoritate religionē nostram asserere. Quæ res quātum detrimenti Christianis attulerit uix explicari potest, cum ut optima eruditione nihil diuinius, nihil ad beatitudinem assequendam præsentius sit, ita corrupta ac praua nihil aut pestilentius, aut ad deprauandos animos efficacius. Sed in hunc errorē, minus fortasse nobis est inuehendū, q̄ iam aut detectus sit, aut ita speremus fore, ut nō diutius animis præstigium offundat.

PRAEFATIO.

Quia igit̃ pietatẽ quæ omniũ uirtutũ præstãtissima, ac earum quasi genitrix ẽ, quæ & generi humano, præsentẽ ac futurã parit felicitatẽ sacræ literæ nos docent, eò ardentius, opa est his impendenda, q̃ reliquæ philosophiæ, quo pietas, q̃ ois eruditio pclarior existit. Omnium uero sacrarũ literarũ fontẽ, scimus nouo ueteriq; testamento cõtineri. Ab his.n. fœcundissimi sacratissimiq; riui ppagati sunt, hinc sapiẽtissimi theologi, & sentire, & loq didicerũt, hic de deo, diuinisq; affectibus, quid inquã illi maiestati sempiternæ gratũ placitumq; sit, quibus'ue potissimũ rebus delectet̃, copiose disserit̃. quãta seueritate, oia flagitia puniat, quanta caritate erga pios probosq; afficiat̃. Hic nostrã uitã fingere poterimus, si nos aut ad eorũ uitam cõponemus, qui in his literis deo acceptissimi extitisse feruntur, aut eorũ execrabimur improbitatẽ, quos ad miserabilem exitũ, acerbissimaq; supplicia sua traxere scelera. In his igitur desudare, oẽ ociũ impendere, aliquid ad eas illustrãdas excogitare, tẽpus, & ætatẽ in his cõsummere, nõ modo rẽ omniũ laudatissimã arbitramur, sed longe etiam utilissimã. Et q̃q̃ hic tot adeo pstãtissima ingenia sese exercuerint, græcorũ psertim, hæbreorũ, latinorũ, arabumq;, & æthiopũ, omnisq; propè orbis cũ uere essent adicti religioni, non redditur tñ eò res sterilior, cum ut ab Origine dictum est, noua semp ubertate diuina scriptura efflorescat, psertim si uariũ interpretãdi genus fuerimꝰ secuti, quãdo ne hi quidem defuerunt, qui eã in carmẽ redigere conati sint. Nostrã uero operã, quã & alius quisq; certe pstare potuisset, adeo desiderare hæ literæ uidebant̃, ut nõ mediocrẽ utilitatẽ earũ studiosis, ex nobis accessurã speremꝰ. Nã & occultũ si qd, abstrusumq; fuerat, reddemꝰ illustrius, aut sicubi nostrã æditionẽ calumniant̃ Iudæi, uel optime sese habere ostẽdemus, uel cur ab eorũ codicibus uaria sit, aperiemꝰ, uel certe si qd erat ante deprauatũ, in suũ locũ restituemus. Quæ oia maxime erãt necessaria, qꝛ minus forte nos allatrabunt Iudæi, & in sacris literis uersari uolentibs, q hebraice nesciãt, tutior ad eas dabit̃ aditus, rectiusq; eas interpretabunt̃. Neq; uero uniuersũ uetus instrumẽtũ ex hebraico uertere placuit, qꝛ & immensi penè sit negocii, & non ita necessarium, sed tantum quædam loca erant, uel restituẽda, uel illustriora reddenda. Quod facientes, tum minus laborabitur nobis, tum minus scandali exhibebitur his, qui ægre ferant, toties diuinas literas immutari, quod & in Hieronymo non æquo animo acci-

pIebat Augustinns, Septuaginta interpretes carpente, nouamq; & di uersam ab illorum interpretationem ædente. Proferemus autem ex chaldaica æditione, locos, hæbreos interpretes frequenter citabimus, ubi recte fuerint interpretati, ubi perperam, pro uiribus refellẽtur. Græci etiam patres, ac peruigiles in sacris literis hierophantæ, non raro adducentur, quorum nobis uberrimam exhibuit copiam diuina bibliotheca, quam doctissimi, & omni uirtutum genere clarissimi uiri Dominicus Grymanus Cardinalis, eiusq; ex fratre nepos Marinus & ipse Cardinalis, omni librorum genere refertissimã In ædibus nostris Venetiis erexerunt. quibus & laus apud posteros, & in cœlo clarissimus locus, pro tanto erga genus humanum beneficio patebit, nostrorũ quoq; sæpe numero utemur testimonio, quorum forte longe plures haberemus, si per Aueroem, aliosq; impios & ineruditos sophistas licuisset: qui multa ac nobilissima ingenia infecerunt, & à sanctissimis studiis auerterunt. nam post ferè interpretatum Auerroem, omnis illa plebeiorum philosophorum colluuies emersit. Neq; etiam in dubium uocandum censeo, sit ne hæc nostra latina interpretatio diui Hieronymi an non, cur enim id cuiq̃ dubiũ uideri debeat? nam apertissimis argumentis hæc illa esse æditio con probat, quam sanctissimus, doctissimusq; Hieronymus latinorum ecclesiis legendam tradidit. Primum enim si illius uon est, cuius obsecro? hanc enim eam non esse, qua tempore Cypriani, Tertuliani, Augustini, ecclesiæ uterentur, ex his locis discimus, quos illi ex uete ri citant testamento, qui adeo diuersi sunt ab his quos nunc nostra continet translatio, ut uel hinc facilis sit coniectura, aliam nostram esse ab illa interpretatione, patet id ex Augustino, q. Genesin ad literam exponit, dissonum ubiq; à nostro, idemq; ex omnibus eius scriptis licet cognoscere. Clarissimum uero id fit ex sermone eiusdẽ qui ultima diuini aduentus dominica legitur, ubi cum uaria prophetarũ de Chisti aduentu citasset testimonia, inter alia, hæc quoq; infert, ueniat & alius testis dictu Abachuc testimoniũ de Christo, domine inquit audiui auditum tuũ, & timui, cõsideraui opera tua, & expaui, deinde infert, quæ sunt ista opera, ipse declarat propheta dicens, in medio duorum animalium cognosceris, at hoc in nostris codicibus non inuenitur, summe Abacuch prophetam, & id testimoniũ apud eum non reperies. immo loco eius testimonii est alia sententia, hæc

ſcilicet, im medio annorum uiuifica illud, uidesq; quantum inter utrunq; interſit. Septuaginta igitur eò modo eum locum reddiderũt, ut uidere cuiq; facile eſt. Hieronymus autem noſter hebraicam ueritatem ſecutus uertit, ut hodie habetur in noſtris codicibus, & bene, ut ſuo loco annotabim⁹. Alios ex aliis theologis locos citare operepreciũ non duco, ꝙ ſit per ſe perſpectum, modo quis librorum conferre uelit. Conſtat igitur hanc noſtram interpretationem antiquam illam non eſſe, ſi ergo alia eſt, ut certe eſt, aut ex græco, aut hebraico uerſa eſt, ꝙ ex græco ædita non ſit, cum ex permultis locis eſt manifeſtum, tum illo præſertim, terra erat inanis & uacua, græce eſt ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος. i. inuiſibilis & incompoſita, quæ ut ex Hierony. græcisq; ſcriptoribus cognoſcitur Septuaginta æditio eſt. q̃q̃ enim alii fuerint apud græcos interpretes, nemo tamen eorum publice receptus eſt, præter ſeptuaginta. Eorum itaq; interpretatio nunq̃ latina facta eſt, quæ etiam ſi latina facta fuiſſet, non eſt tamẽ hæc noſtra, citantur enim tum à græcis, tum à noſtro Hieronymo pleraq; ex æditione Aq̄læ, Symmachi, aliisq; interpretãtibus, inuenimusq; eos plurimum à noſtris codicibus diſſentire: ſi itaq; ex græco uerſa non eſt, relinquitur ut ex hebraico. ſed quis id ex latinis præter Hieronymum præſtare potuiſſet, cum ueterum neminem habuerimus, qui hebraice ſcierit? Præterea hanc noſtram æditionem, ueterem illam latinã non eſſe, ſed illam Hieronymi, plurima indicio ſunt, Hierony. enim ſuper Geneſin ad literam, & ſuper prophetas, citat ſuam & ipſorum Septuaginta, conferimusq; hanc noſtram, inuenimusq; illam eſſe, quam ibi ut ſuam profert Hierony. Loci præterea, quos ipſe teſtatur in Septuaginta æditione non haberi, ſed in ſua quam nuper ex hebraica ueritate æddiderit, habentur in hac noſtra. Iam illæ præfationes, quæ in hac noſtra inueniuntur, cuius eſſe par eſt credere, niſi Hierony? quæ & ipſius redolent eloquẽtiam & ſanctitatẽ? cur ergo interpretationi non ſuæ adhibitas eſſe crediderimus? Tanta præterea eſt huius noſtræ interpretationis elegãtia, tãta proprietas, tam mirabili prudentia uitat hebraiſmum, ſeſeq; noſtræ phraſi accommodat, ut alterius eſſe, q̃ eruditiſſimi Hieronymi, minime ut credam adduci poſſim. Mouet quibuſdam ſcrupulum, ꝙ quædã loca in hac noſtra perperam ſeſe habeant, ſuſpicanturq; nõ adeo potuiſſe Hieronymũ hallucinari, auxeruntq; hanc ſuſpicionem nobis ſemper inimici

per inimici Iudæi, quorum nõ aliud opus, q̃ rebus nostris semper detrahere, sacra, cerimonias, legesq; nostras calũniari. Hi ergo & apd principes nostros, si quãdo de his rebus sermo incidit, maximis assertionibus iactant, nostram æditionem corruptam, depravatamq; esse. Itaq; impulerunt etiam nuper Romanum principem, ut noua eo iubente fieret æditio, quæ profecto minime erat necessaria. Si qd enim i hac nostra diuersum ab hebraica ueritate inuenitur, perleue certe est, & quod uno apice resarciri possit. fateor in prophetis aliquid uarietatis eẽ, ꝙ uaria etiam sit uocabulorum significatio, quæ tamen prudẽtissime uersa sit à Hieronymo. Huius nostræ æditionis dignitatem, uel id abunde testatur, ꝙ ad eam sæpe numero recurrãt interpretes hebræi, sicut nos pleraq; loca apud eos notauimus. Hãc si cum æditione. 70. contuleris, ausim hac uti similitudine, ut lucem ac tenebras à te collatas asserã, id quod nos toto hoc opere ostendemus. Inueniemus certe hanc adeo fuisse ecclesiis necessariam, ut nisi hanc operam diuinus Hierony. nobis præstitisset, uersari adhuc nos in multis erroribus certe necesse fuerit. Si quid enim in computatione annorũ christiani ab hebræis dissentimus, in causa fuit ipsoꝝ lxx. æditio, quæ cum in cæteris, tũ in hac re maxime est depravata. Mitto reliqua, quæ à nobis sunt passim producẽda. hanc quoties cũ hebraica ueritate cõtulimus, toties in magnas ipsius interpretis laudes erupimus, admirati tantam maiestatem, tantam in transferendo prudentiam, tantum iudicium, tantum leporem, tantam perspicuitatem, cuius semper sit nomẽ benedictum, quando aliud pro tanto munere soluere nõ possumus. Quamobrem non est cur ulla ratio ne de hac re dubitemus. Operæ uero precium ducimus, quid nos in uniuersum de his æditionibus sentiamus exponere, saluo semper meliore iudicio. Prima sacrarum litararum æditio à. 70. sub Ptolemeo Philadelpho, aut Ptolemeo lago facta est, quam & in Serapidis fano reposuisse dicitur. nam quod ait Eusebius ante Alexandrum, & ante regnum Persarum, pentateuchum esse translatum, uix mihi credibile fit. Hæc igitur siue græcarum literarum cognitionem absolutam non tenerent, septuaginta illi seniores, siue aliis exemplaribus uterentur, q̃ nunc, aut Hieronymi tempestate haberẽtur, siue studio quodam, deditaq; opera, uellent ita transferre, plurimum ab hebraica ueritate inuenitur dissentire. Quædam etiam apertissimam præ

se ferunt, græci sermonis imperitiam, in aliis maxima hebraicæ linguæ ignoratio deprenditur. dura alia, & uix intelligibilia. Hac itaq; æditione, quãtum græcos authores legendo assequi potuimus, oẽs, quæ græce loquerentur, orientis ecclesiæ utebantur. Aliorum enim interpretatiões, ut Aquilæ, Symmachi, Theodotiõis q; publice ab ecclesiis non ita receptæ sunt. Maxima enim præcipua q; reuerentia æditioni septuaginta deferebatur, ea passim in ecclesiis legebatur, eam interpretabãtur sacri scriptores, ex ipsa testimonia proferebãtur, sicut & apostoli fecerunt. Hæc post Iesu Christi aduentum, latina facta est, circa ipsa apostolorum tempora, uel paulopost. De cuius interprete, nihil comperti habetur, ea q; passim occidentalis ecclesia, ut antea, sic etiã tempestate Hieronymi utebatur. Quicquid scripturarum citatur à Tertulliano, Cypriano, Augustino, Ambrosio, ex hac depromptum est. Quæ quia ex septuaginta uersa fuerat, eadẽ in ea errata contineri erat necesse, quæ in græcis etiam codicibus inuenirentur. Quod cum esset Hieronymo, uiro omnium doctissimo maxime perspectum, hoc impulsus est ut nouam æditionem ex hebraica ueritate, non tam latinis, q̃ etiam græcis utilem moliretur. Quæ res fecit, ut in maledicta ac blasphemias hominum illius temporis frequenter incideret, quando etiam ab Augustino in eo obiurgatus est, licet ab eodem postea sit mirifice commendatus. Cũq; eius nomen toto orbe esset celeberrimum, receptus sensim ab ecclesiis est, amota q; illa antiqua septuaginta æditio, eius q; æditione usq; ad hæc nostra tempora, usa latina ecclesia est. Neq; nos moueant rationes, quas ad infringendam hanc sententiam, hanc scilicet æditionẽ Hieronymi non esse, attulit Paulus forosemproniẽsis episcopus, uir etiam doctiss. Vna enim ratione omnes soluuntur. nam super Genesin ad literam, aut libro hebraicarum quæstionũ, æditionem septuaginta emendabat, collatis æditionibus aliorũ interpretum. In interpretanda uero hebraica ueritate, aliud sequebatur. quod miror tantum hominem nõ uidisse. Reliquæ uero illius rõnes adeo leues sunt, ut me ipsum in eius gratiam uehementer pudeat, ab illo esse productas. Sed de his toto opere dicemus. De psalterio, hoc sciẽdum, q; id quo nos passim in ecclesiis utimur, non est ex æditione Hieronymi. ideo dissimillimum est psalterio hebraico. q; enim hoc nostrum, ex æditione septuaginta sit, id argumento est, quia nihil ab eo discre-

pat quo tanq̃ ipsorum Septuaginta utuntur græci. Quãq̃ igitur amota sit æditio. lxx. & recepta Hieronymi, Psalterium tamen retentũ est, eo ꝙ passim id in ecclesiis caneretur fuisset q; maxima perturbatio, si pristinum fuisset dediscendum. Nolebant etiam usq; adeo improbare æditionem Septuaginta. Emendatum tamen est à Hieronymo hoc nostrum psalterium ad græcos codices, cum esset Romæ, sicut ipse testatur. Separatim autẽ uertit & ex hebraica ueritate psalmorum librum, quẽ eius scriptis annumeratum inuenies. Quod autẽ de Luciani æditione scribitur, facile super psalmos soluemus. Quæ cum ita sint, patet certe hanc latinam æditionem esse Hieronymi, qua nulla unq̃ siue apud Græcos siue apud Latinos fuerit melior, elegantior, lucidior, dicam etiã latinior. In qua si quid aut mendosum reperitur, aut ab hebraica ueritate dissonum, aut additum, aut detractum, uel nullius est momenti, aut scriptorum uitio contigit. Si qua uero alia est causa, ostendetur à nobis toto opere. cuius unius rei gratia hunc laborem, ecclesiis ut speramus non inutilem suscepimus. Quod si Plato, atq; alii in rebus suis deum orare solebant, ne ullo in errore uersarẽtur, quanto æquius fiet id à nobis christianis, ut deum ꝓcemur, ne qua nostris animis illabat᷑ caligo? Quod cũ in omnibus est optandum, tum his in primis, quæ ad animi cultum, atq; pietatẽ pertinent. Nihil autem hic pollicemur aliud, quàm meras uoces nos interpretaturos, neq; quisq̃ à me expectet de rebus altissimis quæstiones, aut abditissimas explicationes. hæc enim sunt aliunde petẽda, quod forte & ipsi aliquando sumus præstaturi.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI VETERIS TESTAMENTI AD HEBRAICAM VERITATEM RECOGNITIO.

GENESIS CAP. I.

PRIMVM Vero annotandum uidebatur, diuersam esse apud Græcos & Hebræos sacrorũ librorũ inscriptionem. Hebræi si quidem triplici inscriptione solẽt uti. aut enim ab inchoatione libri, aut ab authore, aut à materia de qua in eo libro agitꝰ, inscribunt. Itaq; Genesis apud eos berescit uocatur, ꝙ ab eis uerbis liber ille inchoetꝰ. sic & Exodus scemot, ꝙ libri exordium sit ueellescemot. Eodem modo leuiticus, inscribitur uagicra, id enim est libri initium. Eandemq; rationem omnes pentateuchi libri sequuntur. Lamentationes etiã Hieremiæ, Aeca inscribuntur eadem de causa. Ab authore uero, ut omnium prophetarũ libri, primi quoq; duo libri Regum, libri Samuel uocãtur, ꝙ partim ab eo cõscripti sint, partim ad ipsum omnia quæ ibi geruntur, referantur. Sic forte & liber Iosue. Veri enim est simillimum, Iosue rerum suarũ commẽtarios scripsisse, q̃q̃ Hebræi dissentiant. Interdum à materia, ut iudicum lib. de his enim potissimũ agitur. Eodem modo omnes libri Salomonis. Liber quoq; Paralipomenon hebraice uocatur Dibre haiamim, idest uerba dierum, historia temporum scilicet, id enim maxime agitur in eo libro. Sic Hester & Iudith, quia de his præcipue ea historia est. Pentateuchus quoq; libri Mose uocãtur, ꝙ ab eo testibus etiam Hebræis sint cõscripti. de qua re sic apud eos extat: משה כתב ספרו וספראיוב ופרשת בלעם Moses inquiunt scripsit librum suum, librumq; Iob, & ea quæ de Balaham narrãtur, neq; intelligunt aliud de Balaham, nisi quæ in libro numerorum scribũtur. Diuus quoq; Basilius fatetur & ipse hos libros Mosẽ, cõscripsisse his uerbis in examerõ scribens μωυσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος. μωυσῆς ἐκεῖνος ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστεῖος εἶναι παρὰ τῷ θεῷ, ἔτι ὑπομάζιος ὤν. ὃν εἰσποιήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ φαραώ, ἐξέθρεψε δὲ βασιλικῶς, τοὺς σοφοὺς τῶν αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδεύσεως ἐπιστήσασα. hoc est. Moses igitur huius libri author est. Moses inq̃ ille quem uenustate, urbanitateq; præditum, cum

adhuc

adhuc corãm deo infans eſſet, ſcriptura proteſtatur. quem adoptauit quidem ſibi filia Pharaonis, ſed eum regaliter educauit, ſapientibus Aegyptiorum præceptoribus adhibitis. hoc idẽ prodit de Moſe Artabanus, qui commẽdata ſapiẽtia Moſis, & q̃ à deo diligeretur in eius rei fidem, hæc inter alia de eo ſcribit. κατακλεισθεὶς εἰς φυλακὴν μωσῆς ὑπὸ νεχεφρέους τοῦ αἰγυπτίων βασιλέως, ἐπὶ τῷ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ αἰγύπτου, ἀπελύθη νύκτωρ ἀνοιχθέντος τοῦ δεσμωτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ θεοῦ, ἐξελθὼν, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν, ἐπίστησε κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξέγειρεν αὐτόν· ὁ δὲ καταπλαγεὶς τῷ γεγονότι, ἐκέλευσε τῷ μωσεῖ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα θεοῦ· καὶ ὁ μὲν προσκύψας πρὸς τὸ οὖς εἰπεῖν· ἀκούσας δὲ βασιλεὺς, ἄφωνος ἔπεσε· διακρατηθεὶς δὲ ὑπὸ μωσέως, πάλιν ἀνεβίωσε. quorũ hæc ſententia eſt, propter eos qui græce neſciunt, cum in carcerem coniectus eſſet Moſes à Nechefre ægyptiorũ rege, eo q̃ conaretur liberare populũ ab ægypto, noctu ſolutus eſt, patefacto, deo uolente, ipſo carcere. egreſſus autem, & in regiã irrũpens, aſtitit dormiẽti regi, eumq; experge fecit. qui ſubito pauore perterritus, imperat Moſi, ut eius dei nomẽ efferret, qui eum, in regiam intromiſiſſet. Moſes autẽ ad eius aurem acclinãs inſuſurrauit, quo nomine audito rex, ſubito exanimatus cecidit, ſed confirmatus à Moſe rurſum reuixit. hæc ille, quæ obiter citata ſunt. de Iob libro teſtatur Origenes in antiquiſſimis monumentis ſe reperiſſe, Moyſen cum hebræi in ægypto grauiſſima ſeruitute premerẽtur, librum Iob circunferre ſolitum, ut illius uiri exẽplo, fortius ad eas calamitates perferrẽdas omnes animaret. credimus igit̃, cum hebræis eum librum à Moſe eſſe conſcriptũ. Dicũt autẽ hebræi pentateuchum quidẽ à Moſe conſcriptum, Ioſue uero, librumq; iudicum, & Rut, & primos duos regum libros, à Samuele. Reliquos aũt duos, librosq; Salomonis ab Eſaia. Primum itaq; inſcriptionis gen⁹ dimiſerunt ſeptuaginta, ſecutiq; ſunt tantũmodo reliqua duo. Neceſſeq; fuit eis nouas librorum inſcriptiones excogitare, ab eo, quod in quocunq; libro contineretur. Igitur primum librũ geneſim inſcripſerunt, ut oſtenderent contra q̃ gentiles opinarentur, cœlum atq; mundum aliq̃n cœpiſſe. Philon autẽ, Moyſen authorẽ fuiſſe tradit qui primum ſuorũ librorũ, geneſim uocarit. ita enim in libro de mũdo refert. ὁ τοῦ ἰουδαίων ἔθνους νομοθέτης μωσῆς, γενητὸν καὶ ἄφθαρτον ἔφη κόσμον ἐν ἱεραῖς βίβλοις. εἰσὶ δὲ πέντε· ὧν τὴν πρώτην ἐπέγραψε

γένεσιν, ἐν ᾗ ἀρχεται τὸν τρόπον τοῦτον. ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. hoc eſt, gentis iudaicæ legis lator Moſes, genitum & incorruptibilẽ aſſeruit mundũ in ſacris libris. Sunt autẽ quinq;, quorum primum geneſim inſcripſit, qui hoc modo incipit. In principio fecit Deus cœlum & terram. Veruntamen arbitror ipſe, ſeptuaginta non Moſen eam inſcriptionẽ feciſſe. In cæteris item libris eãdẽ rationem ſecuntur aut enim ab eo, quo de agitur, ut ab authore eos appellant. Quos etiã nos ubiq; ſequimur, aliqñ nomina græca relinquentes, ut Geneſim, Exodũ, Deuteronomiũ, interdũ ea immutãtes. ut Numeri, ut Cãtica Salomonis. Bereſcit ergo apud Hebræos Geneſis appellatur, q illud ſit libri initium, non q ea uerba, geneſim ſignificẽt, ut quidam in dogmatica panoplia dixit.

IN PRINCIPIO.) Præpoſitio, in, apud hebræos inuenit etiam ſæpenumero ſignificare, cum, maxime qñ inſtrumentũ & τὸ μηχανικὸν denotamus. ut eſt illud. in haſta mea percuſſi eum. & præualuit Dauid contra Phil ſteum in funda & lapide, ideſt cũ funda & lapide. Et illud. Viſitabo i uirga peccata eorum. Et illud. Deutero. cap. xvii. λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις. i. lapidabitis eos in lapidibus. Vbi niſi ſciremus huius præpoſitionis proprietatem, fortaſſe laberemur. & alia innumera, quæ paſſim occurrent, de qua re nos in libro de locutionibus hebraicis plura ſcripſimus. Eadem phraſi utũtur & græci qñq;, ut Homerus in Iliade, de interitu patriæ ſic. καὶ νήπια τέκνα, βαλλόμενα προτὶ γαίῃ, ἐν αἰνῇ δηιοτῆτι. i. & ſua pignora matrum, Allidentur humi ſæuos agitante furore. Sæpe quoq; cauſam atq; authorem ſonat. ut in manu domini facta ſunt omnia, ipſa nimirum fecit. &, Omnia in ſapientia feciſti, ipſa uidelicet omnia inueniente, & in lucem promente. Et Salomon ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. i. Dominus in ſapientia fundauit terram, parauit cœlos in prudẽtia. qui loquẽdi modus abhorret ab uſu noſtro, Et illud בדבר ה׳ השמים נעשו .i. in uerbo domini cœli facti ſunt. quam præpoſitionem prudenter omiſerunt Septuaginta. Potuit igitur uerti, In principio & cũ priucipio. Vtranq; interpretationẽ græci maxime & latini amplecti uidentur, cum exponunt, in principio in initio inchoationeq; temporis, & in filio, ut dicamus in principio, ideſt cum filio dei, ut, in, ſignificet authorẽ & cauſam, & id quod eſt græcis διά. Quod à noſtris theologis tum græcis tum latinis minime ab

horret, ut Origene, Basilio aliisq;. Basilius cõtra impium Eunomiũ πῶς καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ υἱοῦ, τὰ πάντα, ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, οἷον πηγῆς τινος, τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορμηθὲν, διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνος τοῦ θεοῦ λόγου πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν. i. quomodo etiam secundum nos, omnia per filium facta sunt? certe quia diuina uolũtas, ex prima causa tanq̃ fonte progressa, per uerbum, tanq̃ propriã dei imaginẽ, in operationẽ procedit. Alibi quoq;. χριστὸς γὰρ θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. Christus inquit, dei potestas, & dei sapientia est, atq; ita omnia per ipsum facta sunt, & omnia per ipsum & in ipsum condita, Et Augustino ex latinis, Hilarioq; & Leone Papa. qui una uoce, In principio creauit, &c. exponunt in filio. Atq; tunc necesse est, dicamus uel per filium, aut cum filio.

PRINCIPIO) hebraice ראשית rescith. nomen à capite deductum, ros. propterea omne initiũ, inchoationemq; significat, siue tẽporis, siue loci, siue operis, aliarũq; rerũ principia. quorũ copiosa ubiq; occurrẽt exempla. Hic temporis inchoationem significare uidetur, patetq; id ex æditione chaldaica, quæ loco rescith habet cadmin. Quæ uox chaldeis, tẽporis exordiũ sonat. ideoq; hebrei, maiores ueteresq; suos appellant cadmonin. q̃q̃ eadem uox inueniatur pro mundi anteriore parte posita, idest solis ortu. ideo non ad exordium temporis tantum est referenda. Interpretari autem in filio, nõ tam christianorũ, sed etiã antiquissimorũ theologorũ est opinio. Mercurius enim in filio dei, omnia esse condita clarissime pronunciauit. apud quem sic extat. ὁ δὲ νοῦς ὁ θεὸς ἀρρενόθηλος ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ἀπεκύησε λόγῳ, ἕτερον νοῦν, δημιουργόν. i. mens autem deus, cum maris atq; fœminæ uim haberet, uitaq; esset & lumen, peperit uerbo alteram mentem opificẽ. & paulo inferius. ἅγιος εἶ, ὁ λόγῳ συστησάμενος τὰ πάντα. i. benedictus es, qui uerbo uniuersa condidisti. consimile illi: λόγῳ κυρίου οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. & quod ab Athanasio in Arrianos depromitur. ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτοῦ ποιητικὸς καὶ δημιουργός. uerbũ inq̃t eius est operatiuum, atq; opifex. qđ autem per uerbũ intelligat filiũ dei Mercurius, clarum est ex aliis locis. Hanc opinionẽ deprauarũt postea Platonici, ut nos in libro cõtra theologiã platonicorũ ostendimus. neq; tamen fateor Mercurium, quid diceret, penitus intellexisse. Sentit quidẽ & Augustinus, eum, diuinitatẽ filii intellexisse cu-

ius sententiā citat ex eo libro, quē ille inscripsit λόγος τέλειος. in quo præter cætera illud quoq; reperitur. filium enim sic alloquens ait, filius benedicti, atq; bonæ uoluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari. Secunda quoq; chaldaica æditio in principio uertit, בחכמתא idest in sapientia. quod q̃ sit nostris theologis consonum, planè intelligis, præsertim Origeni, uiro qui nihil nesciret, quiq; uetustatis esset studiosissimus. cuius sententiam citans Theodoritus inqt ὁ δὲ ὠριγένης τὸ ἐν ἀρχῇ βούλεται αὐτὶ τοῦ ἐν σοφίᾳ τουτέστι ἐν υἱῷ. Origenes inquit, illud in principio creauit, uult pro eo esse positū quod est in sapientia, hoc est in filio. q̃q̃ sint, qui putent id in æditione chaldaica esse cabalisticum. Quibus an fides adhibenda sit, nos in libro contra cabalistas explicuimus. ausi etiā quidā sunt apud græcos uertere in principio, ἐν κεφαλαίῳ, idest ĩ capite, exponebātq; hoc ἀθρόως. i. simul, ut omnia simul condita dicerent. quos citat Basilius in examerон.

CREAVIT. Aduertendum hic, non esse omnino ueram differentiam illam theologorum, qua dicunt creare actionem esse diuinam, quā ex nihilo aliquid producatur, facere uero materiam præexigere, ut aliquid ex aliquo fiat. primo enim ubi nostra æditio habet creauit, hebraice est ברא barā, quod omnem ferè actionem, & formationem significat. septuaginta quoq; uerterunt ἐποίησεν, quod uerbū nos semper facere interpretamur. Inferius quoq; inueniemus, creauit deus cæte grandia, creauit hominem. patet autē tam eiusmodi animalia, q̃ ipsum hominem ex aliquo facta fuisse, quæ tamē dicimus nō facta, sed creata esse. Facere igit̃ atq; creare, hoc proprie differunt, ꝙ facere generale est, tam animatoꝝ, q̃ eoꝝ quæ anima carent. at creare proprie de his dicit̃ quæ per propagationem gignunt̃. unde fit etiā procreare, quod ad prolem tantum refertur. creat̃ ergo ab homine homo, domus autem fit. Quia uero deus nō tā à nobis, q̃ gentilibus pater mundi appellatur, propterea ab eo mundum genitū ac creatū dicimus. sic enim de hac re extat apud Platonē in Timæo, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων ἃ δι᾽ ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε ἐθέλοντος. i. dii deoꝝ, eæ res, quaꝝ ipse pater, repertorq; extiti, non possunt me nolente interire. & ab authore grauissimo idē pronunciat̃ in libro de uniuersitate. iccirco singularem deus hunc mundū atq; unigenam procreauit. ecce ipse linguæ latinæ princeps,

procreatum à deo dicit hunc mundũ. Tã igitur Septuaginta, q̃ Hieronymus optime sunt interpretati, sed hoc Hieronymi clarius operationem illam diuinam explicat. Nam & Mercurius dicit deũ hũc mundũ genuisse, ac procreasse. Sed aduerte, quia forte & Mercurius & Plato & Marcus, iccirco genuisse deum hunc mundũ asserũt, ꝙ non solum animal, uerum etiã deum mundum putarent, quod & à uera philosophia, & christiana ueritate maxime abhorret, nisi recte eoꝝ sententiã interpretemur. ꝙ autem magis ad ueritatẽ sit deũ asserere, mundum creasse, q̃ fecisse, ex his cõpertũ maxime est quæ à Ioanne Grammatico in primo de generatione scribuntur, qui hoc modo eam rem explicat. καὶ ἐντεῦθεν τὴν αἰτίαν ἔχεις, δι᾽ ἣν οὐ φαίνεται ἀριστοτέλης ποιητικὸν εἶναι λέγων τὸν θεὸν τοῦ κόσμου. εἰ γὰρ ποιεῖν ἐστὶ τὸ κατὰ ποιότητα μεταβάλλειν. ὁ δὲ θεὸς τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς ἐστὶ δημιουργὸς, δῆλον ὅτι οὐκ ἂν κυρίως λεχθείη ποιεῖν τὸν κόσμον, ἀλλὰ μᾶλλον δημιουργεῖν καὶ παράγειν. hoc est, atq; hinc ratio tibi aperta est, quamobrem Aristoteles non uidet̃ fateri causam effectricem huius mundi esse deũ. nam si facere est secundũ qualitatem immutare, deusq; uniuersi opifex esse dicitur, non proprie dicetur hunc mundũ fecisse, sed potius extruxisse, aut produxisse. Et paulo infra διὰ τοῦτο ἄρα, οὐδαμοῦ φαίνεται τὸν θεὸν ποιητικὸν αἴτιον τοῦ κόσμου. ἐπειδὴ γὰρ τὸ ποιητικὸν, διὰ τοῦτο φησὶν εἶναι, τὸ διὰ ὁδοῦ τινος καὶ γενέσεως ἄγον εἰς τὸ εἶναι τὰ γινόμενα, ὁ δὲ θεὸς οὐ μὴν χρόνῳ ποιεῖ, οὐδὲ ἀτελῆ, διὰ τοῦτο, οὐ ποιητικὸν αὐτόν φησιν, ἀλλ᾽ ἢ προάγωγον αὐτὸν δεῖ καλεῖν. i. propter hoc igitur nusq̃ uidetur Aristoteles protulisse effectricẽ mundi causam esse deum, asserit enim facere nihil esse aliud, q̃ uia quadam, & per modum generandi, aliquid in lucem efferre. at deus neq; tempore operatur, neq; sine subita perfectione. ex eo igitur negat eum mundum effecisse, sed magis dicendum esse eum produxisse. hæc quæ citauimus ex Ioanne uidentur cum nostris theologis conuenire, Athanasius tamen cũ in eos inueheret̃ qui ex aliqua subiecta materia mũdũ à deo effectum esse contenderent, eos refellit ea ratione, quia si uera hæc essent, deus non factor, sed opifex, uel faber potius appellaretur, innuens proprie deum appellari factorem, ꝙ ex nihilo oĩa condiderit. eius uerba hæc sunt contra Arrianos. εἰ ὁ θεὸς ἐξ ὕλης ἐργαζόμενος, καὶ συντιθεὶς, ἑλληνικὸν φρόνημα, καὶ τεχνίτης. οὐ ποιητὴς ἂν κληθείη ὁ θεός.

DEVS.) hebraice אלהים nomen plurale ductum, ab אלה eloha eius singulari. Dubium itaq; uidetur, cur uocem uerbi singularem, nomini plurali addiderit, ut diceret creauit elohim, ac si dixisset creauit dii, quod non solum hoc loco, sed toto etiam ueteri testamẽto positum reperies. Quidam hebræorum dicunt eum hebraicæ linguæ morem esse, quem & Ismaelitæ & Itali sequantur, ut principes atq; optimates uiros nomine plurium salutent, atq; appellent, eadẽ ratione & sacram scripturam, deum deos appellare, idq; non solum in hac uoce, sed aliis etiã diuinis nominibus ut est Adonai, plurale enim est hoc, sicut & illud, quo loquendi more non modo erga deũ uti hebræos, uerum etiam ipsos homines. Nam quis herum suum uocans dicere posset adonai. i. heri mei. ut dicimus italice uos fecistis, ad unum tantum sermonem dirigentes, quod & in hac uoce fit bahalim. i. heri. multaq; esse eiusmodi uoces, quæ peculiaré aliquã personam, nomine plurali denotent. Atq; hoc modo tuentur se hebræi, quorum dicta si uera essent, frustra nos christiani, ab eo nomine testimonium peteremus, diuinam trinitatem ex ueteri testamẽto asserere uolentes. Scire itaq; oportet, nos sæpenumero in torquẽdis sacris literis, intolerabiliores esse, qđ faciunt concionãtes, ut enim multa sunt in ueteri testamento, quæ ad Christum spectant, ita sunt pleraq;, quæ ad illa tempora sint tantummodo referẽda. Iudæi tamẽ quo suos errores tuerentur, ueritatiq; tenebras offunderent, falsas multis in locis interpretationes excogitarunt. Igitur credere par est, In sacris literis longe aliam esse diuinarum rerum, atq; humanarum rationem, ita & aliũ habere sensum, quæ deum exprimant, q̃ quæ hominem, resq; humanas. Non est igitur, cur credamus, siqua loquendi cõsuetudine in rebus diuinis utimur, eademq; utamur in rebus humanis, subito consequi, ut eadem sint. inuenimus enim, id nequaq̃. uerum esse, ut uerbi causa in hac eadem re de qua agimus. siquis. n. dixerit, faciemus, scribemus, & tamẽ unus sit qui loquaẽ, qua phrasi græci atq; latini maxime delectantur, non consequitur, ut si eodẽ modo loquatur deus, subito de uno tm̃ intelligendum sit, ut deus eo modo loquatur secum. Hebræi etenim, illud faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et illud rursum uenite & descẽdamus & confundamus, exponunt & ipsi ut nos. sed ipsi dicunt deũ Angelos alloqui, nos patrem ipsum filium. Itaq; nomẽ elohim, signi

ficare S. trinitatem, multa possunt esse argumento. Principio enim, Elohim & Deũ significat, & angelos, & præclaros uiros ac iudices, ut nos alibi dicturi sumus. nusq̃ uero, eo nomine peculiarem angelũ aut iudicem denotamus, sed multos simul. Cur ergo & cum deũ significat, nõ ad plures illud referamus? neq; alia certe debet esse hic, atq; ibi ratio. Præterea ꝙ aliquam pluralitatem cum ad deum refertur, complectatur, illud quoq; indicio est. adiungitur enim & uerbis & nominibus pluralibus, ut Iosue. כי אלהים קדשים הוא. i. quia dii sancti est, idest quia deus sanctus est. cap. quoq;. xxxv. inferius inuenimus כי שם נגלו אליו האלהים. i. quia ibi apparuerunt ei dii. capite quoq;. xx. כאשר התעו אתי אלהים. i. postq̃ abduxerunt me dii, quẽ locũ nostra ædi tio interpretat᷑. Postq̃ eduxit me deus de domo patris mei. His atq; aliis innumerabilibus coniecturis cognoscimus, nomen illud non sine diuino quodam mysterio, per plurale efferri, præsertim cum id nulla necessitate fiat, inuenitur enim eius singulare eloha. cur itaq; placet magis sacris literis deum elohim appellare, q̃ eloha? nisi mystice id fieret? plura de hac re referre supersedeo, ꝙ aliud agamus. Sunt enim etiam qui opinentur, idololatriæ errorem ex hoc potissimum nomine pullulasse, deosq; plures opinatas gentes fuisse, cũ tã hoc, q̃ alia peruerse interpretarentur, ut diluuium Deucalionis, cui tot cõmenta gentiles affixerunt, cum certe Deucalion, ipse Noac fuerit, ut nos aliquando probaturi sumus. Cur & Berosus caldæus de tempore illo scribens dicit, Noac deorum fuisse uenerátissimum? nisi quia forte legerat historiam hebraicam, & inuenit ibi traditum Elohim, idest deos creasse mundum, & eosdem colere solitũ Noac? quæ tamen ita referuntur à nobis, ut neq; probemus, neq; improbemus. Heloim uero & deum & dominũ uertere possumus, sicut promiscue id nomen Septuaginta & Hieronymus interpretátur. Neq; hoc ostẽdit, hanc ditionem nõ esse Hieronymi, ut conatur Paulus episcopus Forosemproniensis probare. siquidem & nomen Tetragrammaton Septuaginta interpretantur κύριον, idest dominum, quos & Hieronymus sequitur.

TERRA AVTEM ERAT INANIS ET VACVA.) Hebraice quoq; duo nomina ponuntur, quæ idem pollent תהו ובהו tohu uauohu. i. inane & uacuum. q̃q̃ igitur nomina diuersa sint, res tamen eadem est. colligitur autem ex omnibus locis, ubi ea

nomina reperiuntur ea significare modo inanitatem, ipsumq; nihil, modo uastitatem, ac ruinam & quasi deformitatem. ideo Septuaginta uerterunt. ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος. i. inuisibilis & incomposita. eius rei deformitatem atq; uanitatem optime exprimentes. respexerunt autem, ut puto ad Chaos ab antiquis celebratum, cuius corpus ex cónfusis elementis erat conflatum, quæ res faciebat, ut & inuisibile esset, propterea ꝙ ignis in aliis elementis delitescebat, & incõpositum ob eandem causam. Quid enim differt id quod de Chao ab Ouidio refertur, & quod à Septuaginta hic de ipsa terra? cum ille rudem indigestáq; molẽ ipsum appellet, hi uero incompositam? de ipso Chao ergo senserunt hic lxx. q̃q̃ mihi non satis compertum sit, an idem sit terra inanis & uacua in sacris literis, & Chaos apud gentes. Nã si Chaos elementorum confusio est, constat certe ante mundum conditum aliquid extitisse, quod sacris scripturis aduersatur. Plato. n. deũ in condendo mundo, nihil aliud uult fecisse, quàm confusa eleměta in ordinẽ redegisse, cuius sententiã explicans Tullius inquit. Hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima, nam cũ constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur, quicquid erat, qđ in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idq; ex inordinato ad ordinem reduxit, hæc ille. Si itaq; terra inanis & uacua Chaos ẽ, fuit ergo aliqd ante mundum conditum, atq; ita cum gentibus sentimus. Optimũ igitur fuerit quid nos de ipso Chao sentiamus, exponere. neq; enim diuersa est antiquorum opinio à sacris literis ex hoc enim Genesis loco sumptũ est Chaos. Audeamus igitur, sicut facit & Plato, nominis etymologiam explicare, quæ forte si non uera, proxima saltem uero erit. Sciendum igitur omnes ferè antiquissimarum gentiũ theologorum opiniones ex sacris literis acceptas esse, q̃q̃ illi eas uel propter diuersitatem linguarum, uel diuturnitatem temporum longe immutarint, ut quod de diluuio modo dictum est, & quod de Gigantibus traditur, cum hi & tempestate Noac, & paulopost fuerint, neq; hi alii ab his qui ibi traduntur sint, sed de hoc alibi. Chaos itaq; ex sacris literis est acceptum, quæ ut omnium sunt antiquissimæ, ita ab omnibus, illo primo tempore cognitæ. Quidquid enim de mundo cõdito, de creatione Adam, de Gigantibus, & de his quæ post Noac

successere,

successere, accidisse narratur, necesse est per singulas ætates ab usque Adam cõmemorata fuisse. Moyses quoque non tam quæ ex ore diuino excipiebat, scripsit, q̃ quæ ferebantur passim ea tempestate. Ideo & Mercurius qui proximus illis temporibus fuit, maxime Moysi consentanea scripsit. Erat ergo apud uetustissimos homines opinio, fuisse ante mundum conditum, æternam quandam priuationẽ, æternas tenebras, sempiternamq; caliginem, e qua mundum, deus effecisset, idest quattuor elementa, cum in mundo nihil sit aliud. & quoniã in illa æterna priuatione omnia indigesta ac permista delitescebãt, propterea appellata est ἀταξία. i. inordinatio. quod postea non ita probe intelligentes posteri theologi crediderunt hanc priuationem fuisse iam existentium elementorum confusionem. i. Chaos. Sed ꝓfecto hæc uera fuit apud uetustissimos de Chao sententia. Chaos itaque est sempiterna illa ante creationem mundi priuatio, sempiternum illud nihil, densissimæ non existentium rerum tenebræ. neque enim hic tenebras appello, quæ luci opponuntur, sed ipsum nõ esse. Quod itaque in sacris literis nuncupatur thou & bou, ab aliis gentibus uocatur Chaos. Quod nomẽ cum græcam etymologiam non admittat, putamus ab hebraico sumptũ esse. ut pleraque etiam alia inde sumpta sunt. Mensura enim nomẽ est hebraicum, saccus quoque similiter quod dicimus uado, illi dempta una syllaba, ua, uel ba, quo & lingua italica utitur. Et rachamare hebraicum est, infinitaq; sunt alia, quæ piget referre. Itaque cum ab una lingua in alteram transeũt nomina, maxime solent immutari. Littera igitur th apud hebræos, & ch maximam habent in scriptione affinitatem. Prima enim sic ת. altera sic ח. scribitur. Quod itaque erat in sacris literis, & apud hebræos thou, gentes per linguæ diuersitatem, chou apellauere. Facilisq; est à chou ad Chaos transitus, maxime in desinentia græca, in qua oĩa ferè hebraica nomina siue in u, siue in i desinant, in os mutant. Quod autem dictum est de thou, idem dicendum etiam de bou, una tantum litera cõmutata. Quare fortasse nõ sentit recte Aristoteles, qui Chaos ἀπὸ τῆς χώρας dici putauit, quasi ueteres illi Chaos putassent esse omnium rerum receptaculũ, quod plurimum abest à uero. Minus quoque Proclus, qui putat Orpheum per Chaos, materiam primam intellexisse, ut est illorum hominum mos, omnia in sua dogmata torquere, etiam quæ sint fabulosissima. Itaque quod Hesiodus

de Chao refert ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα. γαῖ' εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.i.Extitit ante Chaos, post hæc latissima tellus, Quam super innixum pondus rerum incubat omne. Idem est cũ eo, quod hic in Genesi traditur, terra erat thou, & bou, idest terra erat nihil.tam enim Hesiodus, q̃ sacræ literæ per terram totum intelligunt mundum, eo ꝙ ei sunt admista, & annexa reliqua elementa. Ille igitur dicit ante terram fuisse Chaos, nihil.i.Genesis autem, terram fuisse nihil, est enim Phrasis hebraica, anteq̃ enim terra effecta fuisset, erat ipsum nihil. His consentanea etiam sunt quæ à Mercurio de eadem re traduntur, qui in suo Primãdro sic inquit. ἦν σκότος ἄπειρον ἐν ἀβύσσω, καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτὸν νοερὸν δυνάμει θεία, ὄντα ἐν χάει. Erant inquit tenebræ infinitæ in abysso, & aqua & spiritus tenuis intelligibilis, quæ diuina uirtute erãt in ipso Chao. Tenebras itaq; appellat sempiternũ illud nihil. Quod autẽ dicit eas fuisse in abysso, idem est quod & sacræ recensent litteræ, & tenebræ erant super faciem abyssi.tantum in Phrasi, & loquendi modo differunt. Idem uero est apud Mercuriũ tenebræ, abyssus, & Chaos, qđ & in sacris litteris thou & bou, & tenebræ & abyssus. Sicut ergo diximus terram.i.mundum fuisse thou & bou, idest nihil, sic postea repetimus idẽ explicare magis uolentes, dicimusq́; tenebras fuisse in abysso. Per abyssum enim hic nihil aliud intelligitur, q̃ profunditas illa tenebrarum, non existentium rerum, & quasi æterna nocte sepultarum. Nox igitur illa æterna tã à Mose, q̃ à Mercurio abyssus nuncupatur. Quod autem tam Moses, q̃ Mercurius addunt aquas, idem est.per has enim intelligimus ipsam iam memoratã abyssum. Neq; enim nos turbare debet, ꝙ uarie loquantur, idemq́; per uaria nomina significent, ea enim theologorum est loquendi consuetudo. Per tenebras ergo, abyssum, aquam & thou & Chaos idem significant. Addit postea Mercurius nihil à Mose dissentiens, & spiritus tenuis & intelligẽs, existens in Chao, nimirũ spiritus sanctus, qui per æternam illam priuationem ferebatur, diuinitateq́; sua fruebatur. nihil enim ope indigebat aliena, ut esset. Ab infinita igitur æternitate fuerunt tenebræ illæ, fuit & deus, cuius spiritus per uastam illam æternitatẽ agitabatur, ac uiuebat. iccirco addit Mercuriꝰ quæ diuina uirtute erant in ipso Chao. Quis enim non intelligit, diuinitatem ipsam cum illa priuatione semper extitisse? q̃q̃ hoc non sit aliud. ac si dice-

remus, deus ſemper fuit, cum nihil aliud eſſet. Chaos itaq;, & thou & bou, & nihil idem ſunt. Propterea Aquila, ſecundus poſt Septuaginta, interpres, thou & bou, uertit κένωμα καὶ οὐθὲν, uanitas & nihil. Symmachus autem ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον, ocioſum, & indigeſtum, ideſt inanitatis & priuationis confuſio. Theodotion autem κενὸν καὶ οὐθὲν, hoc ē inane ac nihil. cū quibus ſentit & chaldaica æditio, quæ & ipſa habet. וארעא הות צדיא וריקניא. hoc eſt, & terra erat deformata & inanis. Neq; me præterit per multos eſſe tum græcos tum hebræos, qui ea omnia quæ diximus aliter interpretētur, ut primum dicant cœlum, ac terram facta eſſe. terram uero ideo fuiſſe obſcuram & informem, ꝙ aquis tegeretur, quarum tanta eſſet magnitudo, ut ſupra ſydera etiam pertingerent, meritoq; eas, abyſſum appellatas eſſe. Abyſſus enim ꝓfunditas eſt aquarum, ſuper quā abyſſum erant diffuſæ tenebræ, cum lux adhuc effecta non fuiſſet. Spiritus autem domini ideſt uentus, quo illæ aquæ agitabantur, uel certe ſpiritus ſanctus qui futuram diſtinctionem meditabat᷑. Totam autē illam aquarum & terræ congeriem, Chaos antiquos appellaſſe. Certum quoq; eſſe etiam diuinarum ſcripturarum teſtimonio aquas ſupra cœlos adhuc eſſe, inter quas & has noſtras poſitum ſit firmamētum. Quam interpretationem tam & ſi non improbo, uerior tñ mihi uidetur, & cum antiquitate magis ſentiens, quam ipſi attulimus. Quod autem quidam hebræi thou & bou, ad materiam primam referunt, ut thou ſit ipſa priuatio materiæ, bou deſyderium eius, & aptitudo ad formas, non tam eſt moſaicum, q̃ peripateticum. Hebræi ſiquidē, eadem qua & nos conſuetudine corrupti ſunt, ut ſacras literas ad placita Ariſtotelis, atq; Auerrois uoluerint torquere. Infinitaq; huiuſmodi extant apud eos delyramenta. Neq; ullus propè apud illos liber inuenitur, quin ſit & placitis & uocabulis philoſophorum corruptus. Iamq; apud eos inuenitur hæcceitas, quidditas, relatio, & id genus. Nulla itaq; ratione credendū eſt, quod de materia prima commenti hic ſunt. Hyle enim. i. prima materia, inuentū eſt philoſophorum, quam ne ſomniauit quidem Moſes, ut atteſtatur Origenes, & Euſebius᷑, de qua re nos alibi copioſius. Qui ergo thou & bou, materiam primam interpretantur, cum toto cœlo, ut aiunt, à ſacris ſcripturis diſſentiant, audiant quid Ioannes induſtrius, uir non tam optimus chriſtianus, q̃ ſapientiſſimus philoſophus, contra Pro-

clum, qui per ataxiam & Chaos putauit Platonem materiam primam credidisse, uociferetur. ὥστε μῦθος ψευδὴς ἡ περὶ τοῦ ἀσωμάτου τε καὶ ἀνειδέους ὕλης ὑπόθεσις ἀποδέδεικται, κἂν μύριοι πλάτωνες καὶ λοιπὸς τῶν ἀρχαίων κατάλογος τὴν περὶ αὐτῆς εἰσηγήσαντο δόξαν. i. quapropter fabula commentitia esse demõstrata est, in corporeæ & informis materiæ cui innituntur authoritas, etiam si sexcenti Platones, reliquusq́; antiquorũ catalogus huius opinionem inuexerint. Hæc in medium attulimus, quia pleriq; ex nostris etiam præstantissimi uiri fidem hebræis adhibere uoluerũt, qui ut in reliquis omni laude superiores sunt, ita in hoc, meo iudicio, nõ sunt admittendi.

SVPER FACIEM abyssi.) facies omitti poterat, sicut omittitur à Septuaginta, qui hunc locum uertunt, καὶ σκότος ἐπέκειτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. hoc est & tenebræ incumbebant super abyssum. Et quemadmodũ ipse noster interpres omissit ibi. Spiritus domini ferebatur super aquas. hebraice enim dicitur superfacies aquarum. Solẽt ergo hebræi his aduerbiis contra & super, ut plurimum adiungere faciem, dicentes contra faciem deserti, contra faciem firmamẽti, & super faciem terræ, contra faciem terræ. In nostra itaq; & græca lingua facies taceri debet, nequid aliud sinistrum suspicari contingat. super abyssum, super firmamentum dicentes. nam neq; aliud hebraice significat.

SPIRITVS Domini ferebat.) Spiritus hebraice רוח ruach. estq́; ambiguum & ad uentum, & ad spiritum sanctum, reliquosq́; spiritus, ut ait Basilius contra Eunomium. πνεῦμα λέγεται καὶ ἀνθρώπου, ὡς τὸ ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι. πνεῦμα καὶ τὸ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις. καὶ τὸ ἀνεμιαῖον, ὡς τὸ πνεύσει πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ῥυήσεται ὕδατα. καὶ ἕτερα πολλὰ εὕροι τις ἄν. hoc est. Spiritus etiam hominis est, ut illud, auferes spiritum eorum, & deficient. Diuinus etiam est spiritus, ut illud. Nõ permaneat spiritus meus in hominibus his. Vẽtus etiam dicitur spiritus, quale illud est, flabit spiritus eius, & fluent aquæ. multosq́; alios quis inuenire poterit. Sed quia hic additur domini, constantissime asseuerandum uidetur de spiritu sancto hic loqui Mosen. Vtrunque testatur & diuus Basilius sic scribens, εἴτε οὖν λέγει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξαι τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναριθμοῦντά σοι τὸν συγγραφέα. εἴτε καὶ ὃ μᾶλλον ἀληθέστερόν ἐστι, καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐγ-

κειθὲν

κελευσιν, πνεῦμα θεοῦ, τὸ ἅγιον εἴρηται. idest si hunc dicat spiritum, aeris uidelicet diffusionem, cognosce totius mundi partes connumerantem tibi scriptorem. aut certe, quod etiam uerius est, & à nostris maioribus comprobatum, spiritus dei, hic spiritus sanctus appellatur. Variant & nostri, alii uentum, alii spiritum sanctum hunc esse asserẽtes. Hebræorum ferè oẽs interpretes, de uento hic dici uolunt. Præsertim auen ezra, qui hoc loco hæc refert סבאך הרח אל השם בעבור היותו שלוח בחפצ השם ליבש המים. hoc est ideo additũ est uentus dñi, q̄a diuina uolũtate missus fuerat, ut exsicaret aquas. Theodoritus cõstanter affirmat, de uento hic esse sentiendum. habita enim mẽtione de aqua, de terra, de cœlo, atq; igne, congruũ quoq; fuerat ut de aere aliquid referret. soluit etiam quod huic sententiæ aduersari uideretur, sic. εἰ δέ τις ἕτερον οὐ προσίεται τὸν λόγον, ἐπειδὴ γέγραπται πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ἀκουέτω τοῦ μακαρίου δαβὶδ λέγοντος περὶ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων. πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται τὰ ὕδατα. ὅτι δὲ τὸν ἄνεμον αὐτὸς ἐκάλεσεν, δῆλόν ἐστι κἂν μὴ λέγω. εὔρου γὰρ, ἢ νότου πνέοντος, τὸ πεπηγὸς ὕδωρ διαλύεσθαι πέφυκεν. i. q̄ siq̄s hãc rationẽ non admittat, eo q̄ scriptũ sit, spiritus domini ferebat̃ super aquas, audiat beatum Dauid dicentem de uniuersorũ deo. Flabit spiritus eius, & fluent aquæ. Clarumq; est de uento eum loqui, nulla explicatione etiam adhibita. Nam Euro aut Noto spirante, diffluere solet aqua, quæ concreuisset. Hãc sententiam adiuuat æditio chaldaica, q̃ hoc loco habet. ורוחא מן קדם מנשבא. i. & spiritus domini flabat super faciem aquarum. Cum uero supra duplicem interpretationem posuerimus, cum de Chao loqueremur, si primam admittere uoluerim⁹, necesse est de spiritu sancto proculdubio hic sentiamus, nihil enim erat neq; aquæ, neq; uẽtus in ipso Chao. Quod si ad secundam declinauerimus, possumus utrunq; spiritum intelligere, tam dei, q̃ ipsum uentum. Primum ut interpretemur ut in ecclesia canitur de spiritu sancto. Tu super aquas foturus eas ferebaris. sin uero ad uentũ respexerimus, exponemus sicut modo Auen Ezra. Spiritus ergo sanctus disponebat aquas, & terram ad partum, meditabat̃q; futuram creationem. uentus autem agitabat, & siccabat aquas. q̄ uero uentus spiritus ille esset, multa quoq; indicio sunt. Dicet̃ enim paulo inferius, cum diluuium totum alluisset orbem, uentum adeo immissum esse, quo aquæ in uapores uerterentur. In Exodo quoq; per uentum à deo

excitatum, mare rubrum ſiccatum eſt. Mercurius tamen uetuſtiſſimus theologus, qui proximus temporibus Moſis extitit, de ſpiritu ſancto ſentit, appellauit enim eum πνεῦμα λεπτὸν, καὶ νοερὸν, ſpiritũ exiguum & intelligẽtem. & in libro uetuſtiſſimo apud hebræos qui inſcribitur Bereſcit Raba, ideſt maximus geneſis, ſcribitur hũc eſſe ſpiritum Meſſiæ, ſcilicet ſpiritum ſanctum. nihil itaq; prohibet quin de utroq; ſpiritu ſentiamus.

FEREBATVR.) Septuaginta ſequitur, qui & ipſi uerterũt. ἐπεφέρετο ſuperferebat. Sed alibi ſecundum hebræos exponit, hebraice enim eſt מרחפת. participium à uerbo רחף rachaph, quæ uox, ut ex omnibus aliis ſcripturæ locis colligitur, tũ incubationem, tum agitationem ſignificat, ut eſt illud pſal. cantici Moſis, ſicut Aquila prouocans ad uolatum pullos ſuos, & ſuper eos uolitans, hebraice על גוזליו ירחף. ubi eſt præſens uerbũ. uolitans autẽ interpretant' hebræi deſuper incumbens. concuſſionem autem, aut agitationem, ut illud Hieremiæ cap. xxiii רחפו כל עצמתי, ideſt cõcuſſa ſunt omnia oſſa mea. Innuit igitur hic Moſes illam uenti agitationem, ac frequẽtem commotionem, quam efficit in aquis uentus. Neq; ignorarunt ſanctiſſimi patres græci, id quod de hac uoce ab hebræis traditur. dicũt enim hebræi præſentem uocem, proprie incubationem auium ſuper oua ſignificare. Baſilius ergo ſic. τὸ οὖν ἐπεφέρετο, ἐξηγοῦνται ἀντὶ τοῦ συνέθαλπεν, καὶ ἐζωογόνει τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα ἐπωαζούσης ὄρνιθος, καὶ ζωτικήν τινα δύναμιν ἐνιείσης τοῖς ὑποθαλπομένοις. i. ſuperferebat' igitur exponunt pro eo q eſt, confouebat, & uiuificabat aquarũ naturã, quemadmodũ ſolet auis ouis incubare, & uitalem quandam uim eis infundere. Hæc ſibi à quodã ſyro relata dicit, quorum lingua ſimilis hebraicæ eſt. Diodorus autem & ipſe optime idem explicans inquit. βούλεται ἡ ἑβραϊκὴ λέξις, ἡ τοῦ ἐπεφέρετο, σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ᾠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν, ἁπαλῶς ἐφαπτομένη, εἰς τὸ ζωογονεῖν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὕδασι ζωοθαλπῶν. i. innuit hæc dictio ſuperferebatur, apud hebræos, q quemadmodum auis, oua confouet alis, ut ea quaſi animet, ſic ſpiritus ſuperferebatur aquis, ut eas procreabiles efficeret. Quod ſi uentũ, ſpiritum ſanctum interpretari uoluerimus, dicemus, ut ſupra expoſuimus, ſpiritum ſanctũ per æternitatem illam, uel per aquas ipſas ſemper fluitaſſe, ut ad partum eas diſponeret. Septuaginta uidentur

certissime hic de spiritu sancto sentire, neq; enim de uento dixissent, superferebatur, cum quibus etiã uidet̃ sentire Hieronymus. Vtcunq; uero sit, neq; enim hoc, aut illud repudiãdum, uerbum certe hebraicum, motum & agitationem sonat. sicut & interpres uocabulorum apud hebræos exponit, qui de ea uoce sic ait. ופירושו נדנוד ותנועה idest significatio eius est, commotio atq; agitatio.

FIAT LVX.) Vbicunq; noster Hieronymus uertit fiat, & Septuaginta γενηθήτω, hebraice est יהי .i. sit. Quanq̃ id minimi momẽti sit, sed nos annotauimus, ut ne minima quidẽ prætergrederemur. & ut eos rideremus, qui carpunt hoc loco æditionem Hieronymi, ꝙ uerterit fiat, quod esset interpretandum sit. hi ne latinas quidem litteras tenere uidentur, quandoquidem esse & fieri sæpe idẽ apud nos significet, sicut apud græcos γενέσθαι. Nihil uero refert ꝙ lxx. uerterint pro luce φῶς .i. lumẽ, neq; enim in sacris litteris, est distinctio illa philosophorum, lucis atq; luminis, ꝙ lux quasi mater luminis & procreatrix sit, lumen uero, id ꝙ ab ea efficitur, de qua re & Albert⁹ non semper malus author scribit, lumen irradiationem esse defluentem à substantia lucis, lucem uero, fontalem substantiam. quod idem & Lynconiensis super Dionysium docet. hebraicum certe uerbum, utrunq; exprimit. אור. or. i. lux, aut lumen.

DIES VNVS.) sic est hebraice יום אחד .i. Dies unus. Apđ hebræos autem unus etiam ordinis est. primus ergo, unus in ea lingua dicitur, atq; ita hoc loco etiam est intelligendum. Quod loquẽdi genus, etiam in euangeliis reperitur, quorum phrasis tota hebraica est. una enim sabbati, sicut & Theophylactus exponit, primã sabbati sonat, idest primam hebdomadæ. & una mensis primam diem mensis. Sed Chrysostomus, unam diem iccirco hic dictam putat, quia & diem, & noctem simul complecteretur. una igitur dies, idest nox simul, atq; dies. At uero Hyppolitus, puto ꝙ hebraicam loquẽdi consuetudinem ignoraret, asserit constanter, unam, non primam diem, fuisse dicendum. apud quem sic extat. ἔδει μὴ πρώτην λέγειν, ἀλλὰ μίαν· ἵνα διὰ τοῦ μίαν εἰπεῖν, ταύτην δείξῃ κυκλουμένην, καὶ ἑβδομάδα διατελοῦσαν, μίαν δὲ ὑπάρχουσαν. hoc est non primam, sed unam dicere, erat necesse, ut unam dicendo, ostenderet eam circunductam, & hebdomadam perfecisse, una cum esset. Innuit ergo unam fuisse dicendum, ut in una die, tota hebdomas appareret expressa. Sed cer

te ut dixi, locutio hebraica est.

FIRMAMENTVM.) Nos in hac uoce, Septuaginta sequimur, qui & ipsi hoc loco uerterunt στερέωμα. firmamentum, sed uox hebraica רקיע rachia, extensionem sonat, aut id, quod extenditur, ac diffunditur, ut uela, ac cortinæ. ducitur autẽ à uerbo רקע, idest extendit, ut exodi cap. xxxix. וירקעואתפחיהזהב. i. extendent laminas aureas. Sciẽdum itaq; est diuinas scripturas ita loqui solitas, ut cum elementa diffusa sint, ac longissime porrecta, dicant deum ea effudisse, atq; porrexisse. ideo Esaias cap. xlii. רוקע הארץ וצאצאיה idest qui extendit terram, & germina eius. Et eiusdẽ cap. xliiii. רוקע הארץ מאתי. idest quis porrexit terram præter me? de quibus nos suis locis dicemus. præsertim in Ezechiele, ubi hui9 uocis creberrima fit repetitio. Tota itaq; cœli porrectio, ac quasi effusio hebraice appellat᷑ rachia, neq; proprie firmamentum ea uox sonat. Quare dubium fit cur tã dissimili uoce uerbum hebraicum reddiderint Septuaginta, & post eos Hieronymus. Præsertim cum eius uocis inuentores, ipsi uideant᷑ fuisse. neq; enim apud gentes usquam inueniemus cœlum appellari στερέωμα. i. firmamentum. Quæ nos de hac re cognita habeamus, in medium afferemus. Igitur septuaginta, cœlum στερέωμα nuncuparũt, aut eius soliditatem atq; duritiem innumere cupientes, uel stabilitatem, quam in suo situ accepit à deo. Quod non solum cœlo tribuũt ipsi interpretes, uerũ etiam terræ, ut psal. xlxii. ἐστερέωσεν οἰκουμένην, ἥ οὐ σαλευθήσεται. i. firmauit orbem terræ, qui non commouebitur, Apud Esaiam. στερεώσας τὸν οὐρανὸν, ὡσεὶ καπνόν. Eãdem etiam firmitatem atq; stabilitatem plerisq; aliis uendicarunt. Vt igitur terram à deo stabilitam esse dixerunt, idem fortasse sentiunt & de cœlo, cum soliditatem aut firmamentum ipsum appellant. Nam & illud quod erat hebraice psal. xxxii. בדבר יהוה השמים נעשו. hoc est uerbo dñi, cœli facti sunt, ipsi uerterunt ἐστερεώθησαν. i. firmati sunt. Hebræi ergo ad porrectionem ac diffusionem respexerunt, Septuaginta ad stabilitatem. Est ergo cœlum porrectum ac firmatum, sicut & terra. Vel certe quod est melius, firmamentum appellarunt, ut eius duritiem ac soliditatem innuerent. Nam & Homerus sæpe in suis rapsodiis apellat, χάλκεον οὐρανόν. i. æreum cœlum. i. solidissimum. & χαλκοβατῆ δώματα. i. æneas domos, aut ære stratas. Qudoq;. σιδήρειον οὐρανόν. i. ferreum. Quod sentit etiã Theodoritus, qui cœlum ex aquis cõfla-

tum eſſe uult, atqꝫ ex his duriſſime coaluiſſe, ſic enim inquit. ἐπειδὴ
γὰρ, ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη, καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις στερεω-
τάτη γέγονεν, καὶ στερέμνιος, προσηγορεύθη στερέωμα. Quoniam inquit, cœ
lum ex fluxa aquarum natura conſtitit, & quæ prius liquabilis eſſet
natura, ſolidiſſima eſt effecta, ea de cauſa, firmamentum eſt appel-
latum. Gennadius autem & ipſe ſanctiſſimus, στερέωμα μὲν, ὡς ἐκ τῆς
δημιουργίας, προσεῖπεν αὐτὸν, ὅτι ἐξ ὑγρᾶς τε, καὶ ῥεούσης φύσεως τῶν
ὑδάτων, καὶ εὐδιαλύτου, στεῤῥὰν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν πῆξιν ἐδέξατο. i. Firma
mentum inquit ex ipſius rei opificio, ipſum appellauit, eo ꝙ cũ pri-
us lenta, fluxa, ſolubiliſq; natura eſſet, ſolidam & minime mobilem
conſtipationem accepit. Idem ſentit Baſilius. Plato quoqꝫ in legibus
Aſtrologiam uerſari dicit circa στερεοῦ φορὰν. i. ſolidi motum, per ſoli
dum cœlum intelligens. Cumq; pleraqꝫ alia ſint ſolida, unum cœlũ,
ſolidum κατ᾽ ἐξοχὴν uocatur. Quãq̃ fortaſſe ſit dicendum ꝙ duo ſoli-
da ſint, unum quieſcens, alterum ſemper agitatũ. Propterea & apd
Theonem, στερεωμετρία uocatur, quæ circa cœleſtia corpora uerſat.
q̃q̃ etiam ſit alia στερεομετρία. Inuenimus etiam apud Platonicos cœ
lum firmamentum uocari, ſicut inuenitur apud Damaſciũ, τῶν στερε-
ωμάτων σειρὰ, ἐμπύρειον, αἰθέριον, ὑλαῖον. Hoc eſt firmamentorum ca
tena. Empyreum enim eſt firmamẽtum, eſt ætherium, eſt materiale.
Quæ ex chaldaicis zoroaſtreorũ oraculis ſumpta ſunt. ſic enim Pſel
lus. ἑπτά φασι σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύρειον ἕνα καὶ πρῶτον, καὶ τρεῖς μετ᾽
αὐτὸν αἰθερίους, ἔπειτα τρεῖς ὑλαίους, ὧν ἔσχατος χθόνιος εἴρηται, καὶ με-
σοφαὴς, ὅστις ἐστὶ ὁ ὑπὸ σελήνην τόπος. Septem inquit corporeos aſſe
runt mundos, empyrium unum & primum, ideſt igneũ, & tres poſt
ipſum, ætherios. deinde tres alios materiales, quorũ extremus terre-
ſtris, & ſemilucidus uocatus eſt, qui ſublunaris locus eſt. Sententia
quoqꝫ extat apud eos de ſummo & omnipotẽti deo, ꝙ. ἑπτὰ ἐξόγκω-
σεν στερεώματα κόσμου. i. ſeptem conglobauit firmamenta mundi.
Extat quoqꝫ apud Syrianum τὰ ἄυλα στερεώματα ὑμνούμενα, materia
carentia firmamenta, laudantur in ſacris. Quanq̃ hi omnes uidentur
id nomen à nobis accepiſſe, ſicut pleraqꝫ alia apud eos furta depren
dimus, de qua re nos fuſius in noſtris libris contra theologiam Pla-
tonicorum. Hæc itaqꝫ ratio eſt, cur primi Septuaginta in ſacris ſcri-
pturis uocarint cœlum firmamentum, cum hebraice appellaretur
rachia. i. porrectio, ac dilatatio. Cœlum quoqꝫ etiam ſolidum, uidet

Aristoteles sentire, primo enim Meteororum, scribit à corporis solidi motu, scindi aerem, per corpus solidũ, solem intelligens. cuius sententiam explicans Alexander, sic inquit, διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, μάλιστα μὲν ἡ τοῦ στερεοῦ κίνησις διακρίνει αὐτὸν, ἔοικε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου σῶμα, καὶ τὸ τῶν ἄστρων, στερεὸν λέγειν καὶ διαφανές. idest cum dixerit Aristo. corporis solidi motum maxime discindere aerem, uidetur asserere, & solis, & reliquorum astrorum corpus, esse solidum, & perspicuum.

ADVERTENDVM) q̃d secunda die, non dicitur & uidit deus ꝙ esset bonum, & neq; in textu hebraico, neq; in nostra æditione habetur, sed in æditione Septuaginta additũ est, ex errore, nõ ab ipsis quidem, sed ꝙ ex uno loco facile in alium aliquid transportetur, siqua similitudo arriserit. annotauit ergo hoc Hieny. in Iouiniano, nõ dici de secunda die, bonum deo uisum esse, quia numerus binarius infaustus sit, à quo unitas primum discerpatur, quod causa corruptionis est, quod pulcherrime explicatur à Platonicis maxime Damascio, uiro in ea familia excellentissimo. rabi uero Salomon, aliam huius rei affert rationẽ, cuius uerba subscribẽda sunt, sic enim inq̃t. ומפני מה לא נאמר כי טוב בשני לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום השלישי ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטבו . hoc est, at q̃obrẽ nõ dicitur de secundæ diei opere, & uidit ꝙ esset bonum, quia nondum erat opus aquarum nisi tertia die perfectum. quamobrem negauit esse bonum, eo ꝙ erat imperfectum. Nicolaus de Lyra, nesciens fortasse de binario esse Hieronymi sententiam, eam uerbo fœdissimo reprobauit, sed eius confutatio ridicula est, itaq; iure carpitur à Burgensi.

PRODVCAT terra.) Hebraice uerbum est ab herba ductum תדשא thadse. i. herbificet, si dicere liceret, à dese דשא idest herba. Perinde si dixisset. herbificet terra herbam, sed quia non erat satis latinum, propterea alio modo idem latine expressit. q̃q̃ rabi Salomon, aliud uult esse דשא, aliud עשב. primum enim significare dicit uniuersam herbarum uiridatem, qua terra uestiatur, secundum ipsas herbas. sed quis non uidet hæc adeo esse inter se similia, ut facile cõfundantur? Illud quoq; inferius, faciens semen, hebraice est מזריע זרע seminificãs semẽ. sic & inferius producat terra, hebraice est תוצא idest faciat exire. quæ & alia infinita, prudentissime noster Hieronymus, latinæ phrasi accommodauit, quod & Septuaginta fecerũt in lingua græca, q̃q̃ hi sint longe in fingẽdis, ac notãdis nominibus,

nobis feliciores, propterea hebraico sæpe accedunt propius, q̃ nos.

ERVNT in signa & tempora.) Tempus hic non id est, quod à philosophis mensura motus uocatur, & de quo Plato, μετ' οὐρανοῦ γέγονεν ὁ χρόνος, ἵν' ἅμα γεννηθέντες, ἅμα λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις αὐτῶν γένηται. hoc est, una cum cœlo conditum est tempus, ut quia simul effecta sunt, simul & dissoluantur, siqua eorum futura sit unquam dissolutio. De hoc enim tempore intellexit inferius cum dixit, erunt in dies & annos, sed hic tẽpora uocãtur, dies stati, ac solennes, quos hebræi à contestatione atq; admonitione מועדים appellant, a uerbo יעד .id est testatus est, quarũ dierum frequentissima est mentio in sacris literis, earum itaq; Sol & Luna indices sunt, ad solis enim ac lunæ cursum, huiusmodi dies celebrantur, ac repetuntur. Primũ itaq; tempus hebraice uocatur עת het, secundum מועד mohad. Septuaginta quoq;, non uerterunt hic χρόνους, quod tempus ipsum est, sed καιροὺς, quæ est bene gerendarum rerum occasio, & ut ait Plato ἄνθος τοῦ χρόνου. i. flos temporis, q; sit selectissimum, atq; maxime opportunum tempus. hoc dictum sit quo proprietatem hebraicam explicaremus, cuius ignoratio fecit, ut pleriq; tam græcorum q̃ latinorum, hunc locum, aliter q̃ fas esset, interpretati sint. Quorũ summa solertia non propterea, non est mirifice in cæteris cõmendanda.

VT PRAESINT לממשלת, ut præsint, ut dominent̃. lõge melius q̃ Septuaginta, qui uertunt εἰς ἀρχὰς ἡμέρας. i. in potestates diei lumen minus εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς. i. in potestates noctis. dubia enim translatio est, quia ἀρχὴ, & inchoationem temporis significat, & potestatem atq; imperium. non uitarunt igitur hanc amphibologiam Septuaginta, uolentes seruare integrũ hebraicum nomen, nã משלה significat potestatem ac ditionem. uertẽtibus ergo eis, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, nõ tam intelligeremus in potestatem diei, q̃ in principium diei, sic & de nocte dicendũ. Præterea cur uertunt ἀρχὰς, & non ἀρχὴν, cum hebraice sit singulare, & sensus nõ admittat ut dicamus ἀρχὰς, dominatus in plurali? qđ tñ nõ fecerunt alibi, ut psal. cxxxv. τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν ἡμέρας. i. solem in dominatum noctis, cur non idem & hoc loco factum est, cum idem nomen sit hic & ubi, eodem modo prolatum? Hæc autem Septuaginta æditio plerosq; apud græcos in errorem induxit. non enim ἀρχὰς, pro potestate aut imperio, hoc loco sumpserunt, sed pro principio. itaq; asserũt lunam quia in prin-

cipio noctis facta esse dicitur, fuisse è diametro soli oppositam, cum condita est. Neq; forte ab re fuerit, si ipsa uerba subdiderimus. Lunã inquiunt, cum quarta die, Genesi attestante facta sit, in plenilunio fuisse necesse est, οὐδέποτε γὰρ, τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, δύναιτ' ἂν ἡ σελήνη, κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἤγουν ἀκρόνυκτος ἀνατέλλειν, μὴ διαμετροῦσα τὸν ἥλιον, καὶ πανσέληνος ἐντεῦθεν γινομένη. ἅπερ ἀποθέμενοι, ἀπὸ προγεγονυίας συνόδου, ταύτην γεγεννημένην. Sed hoc potuit quidem esse, sed ex isto loco nõ colligitur, non enim ἀρχὴ principium hic significat, sed potestatem, quæ amphibologia in contextu hebraico neutiq̃ est.

CONGREGENTVR aquæ, & factum est ita.) In hebræo nõ repetitur, & congregatæ sunt aquæ, quæ erant sub cœlo, sicut neq; in nostris codicibus, sed repetitur apud Septuaginta, apud quos totum hoc reddundat. καὶ συνήχθη, τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. hoc est, & collecta est aqua, quæ erat sub cœlo, in collectiones suas, & apparuit arida. Annotauit igitur hoc diuus Basilius in hexameron his uerbis. καὶ ἐγένετο οὕτως. ἀρκοῦσα αὕτη ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ δημιουργοῦ φωνήν, πρόσκειται δὲ ἔν τισι τῶν ἀντιγράφων, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. ἅπερ οὔτε τινὲς τῶν λοιπῶν ἐκδεδώκασι τῶν ἑρμηνέων, οὔτε ἡ χρῆσις τῶν ἑβραίων ἔχουσα φαίνεται. καὶ γὰρ τῷ ὄντι παρέλκει μετὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ, ὅτι ἐγένετο οὕτως, ἡ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπεξήγησις. τὰ τοίνυν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠβέλισται. ὁ δὲ ὀβελὸς, ἀθετήσεως σύμβολον. Hoc est, & factum ita est, satis erat id dixisse, ut ostenderetur diuinã uocem opus statim esse subsecutum. additum uero est in quibusdam codicibus, & congregata est aqua, quæ esset sub cœlo, in collectiones suas, & apparuit arida. quæ neq; alii interpretes addiderunt, neq; in contextu hebraico reperiuntur. Et profecto superuacanea est, post illud testimonium & factum est ita, eorundem explicatio. Et in emendatioribus exemplaribus, inuenitur totum hoc obeliscis esse deletũ. Obeliscus enim expungendi, & obliterandi nota est, hæc ille.

PRODVCANT aquæ.) שרצו, hoc quoq; latine uerti non potuit. sicut enim supra de terra dicendum fuerat, herbificet terra, ita nunc fingẽdum esset nomen, q̃q̃ ne illud quidẽ reperiri possit. Quod enim est ipsi terræ herba, hoc שרץ scerez aquis. Proles ergo, ac pul-

lulatio aquarum, hebraice ſcerez uocatur. Nec proprie reptile ſignificat, cum repere ſit terreſtrium. Sed Hieronymus elegantius nomen inuenire non potuit. eodem enim modo piſces ſerpũt per aquas, quo reptilia per terram. Imitatus eſt quoq; Septuaginta, qui & ipſi uerterunt ἐξαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετά. i. producãt aquæ reptilia. Hoc dictum uelim propter eos, qui ſunt ἐν λόγῳ κομψοί. ut facile etiam à ſummis uiris non abſtineant, & in leuiſſimis quoq; eos carpant.

CREAVIT Cete grandia. התנינים hataninim, ideſt dracones. Eodem uero nomine dracones terreſtres atq; marini uocãtur. Neq; enim Cete, & maximi piſces aliud in aquis ſunt, q̃ dracones ac ſerpentes in terra. Quanq̃ igitur nomen hebraicum dracone͂ ſonet, tame͂ & piſces qui eadem forma, ac magnitudiue ſint, ſignificat. Inuenimus & alibi in gentes piſces dracones uocari, ut pſalus. xlvii. תנינים וכל תהומות. i. Dracones, & omnes abyſſi. per abyſſos aquas copioſiſſimas intellige͂s, per dracones maximos piſces. Nã dracones terreſtres eodem loco inferius citat dicens רמש. i. ſerpentes. Eſaiæ quoq; cap. xii. והרג התנין אשר בים. i. & interficiet draconem qui eſt in mari. Intelligit᷑q; figurate is qui late maris imperium teneret. Tyri uidelicet rex, aut eiuſmodi alius. Ezechielis quoq; 32. ואתה כתנין ימים ideſt & tu tanq̃ draco in aquis. Recte igitur hos dracones, Hieronymus cete uertit, ſimul etiam Septuaginta ſecutus, qui & ipſi interpretantur. καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα. i. & fecit deus, cete grandia. Neq; per cete una eorum piſcium ſpecies intelligitur, ſed omnes grandiores piſces ſic uocantur. De qua re & Theodorus inquit. κήτη γὰρ, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς ἐνύδροις ὑπὲρ μεγέθη καλεῖ, κἂν διαφορά τις, φαίνηται ἐν αὐτοῖς, ὅθεν προσέθηκε τὰ μεγάλα. i. Cete enim omnia ea uocat, quæ inter aquea uaſta ſint, quanq̃ eorum quoddã ſit diſcrimen, quamobrem addidit magna.

CRESCITE, & multiplicate.) quod latine eſt creſcite, hebraice פרו peru. hoc eſt fructificate, à nomine פרי ideſt fructu. Ide͂ uero eſt creſcere in animalibus, quod fructificare in arboribus. Elegãter itaq; hoc in illud mutauit, cum fructificare non ſatis eſſet latinũ. ſecutus præterea eſt Septuaginta, qui & ipſi uertunt. αὐξάνεσθε. ideſt creſcite, augeſcite. Vt autem intelligas, q̃ uera hæc ſint, quæ hic dicuntur, & q̃ à uetuſtiſſimis etiam gentibus cognita, uerba Mercurii ſubſcribam. ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς εἶπεν ἁγίῳ λόγῳ, αὐξάνεσθε ἐν αὐξήσει, καὶ

πληθύνεσθε ἐν πλήθει, πάντα τὰ κτίσματα, καὶ δημιουργήματα. hoc est, at deus statim diuino uerbo locutus est, ac dixit, augescite cũ incremẽto, & multiplicemini copiose omnia cõdita, & opificia. Dein de generatione, tandem hæc infert, καὶ ἐπληθύνθη κατὰ γένος τὰ πάντα. i. & multiplicata sunt generatim oĩa. Hæc á nobis prolata sunt, quo cognosceremus nihil antiquissimos illos de rebus diuinis sensisse aliud, q̃ nos sentiamus.

AQVAS Maris.) המים בימים. i. aquas in maribus, uerum erat durius. Venuste ergo, & apposite uertit aquas maris. quod, quia lingua græca facilius patiebatur, non immutarunt Septuaginta. uertũt igitur ὕδατα ἐν θαλάσσαις. i. aquas in maribus. Vitare enim oportet hebraismum, ne in asperam & difficilem orationem incidamus, qđ enim apud illos elegantissimum est, uix apud nos posset audiri.

FACIAMVS hominem.) Dictum est supra, hebræos conuenire nobiscum, in exponendis hisce uerbis. Græci enim patres, quos & nostri postea secuti sunt, opinantur hic trinitatem innui, cum dixerit faciamus, non faciam, aut aliquid huiusmodi. patrem scilicet locutum cum filio. Quam expositionem plures græcorum secunt, & è nostris maxime Augustinus. Quidam uero hebræorum, ut fugerent hunc scrupulum, dicunt deum, tum cum angelis habuisse sermonem, sicut principum moris est, ut q̃q̃ seruos suos non consulant, sæpe tamen fit, ut aliquid facturi, eo sermonis genere apud eos utant. Quod & quidam hæretici opinati sunt, quos citat Theodoritus, eorumq; redarguit impietatem. τινὲς μὲν τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, πρὸς τοὺς ἀγγέλους αὐτὸν εἰρηκέναι, καὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας, ἔφασκον, οὐ συνιέντες οἱ ἐμβρόντητοι, τὸ κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. i. quidam execrabiles hæretici, deum cum angelis & prauis dæmonibus, tunc locutum asserunt, non intelligentes id quod dicitur ad imaginem nostram. Basilius de hoc ipso, citans Iudæos. οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος ἰουδαϊκὸν, στενοχωρούμενον, πολλά φασὶν εἶναι τὰ πρόσωπα, πρὸς οὓς ὁ λόγος γέγονε θεοῦ. τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον. ἰουδαϊκὸν τὸ πλάσμα, τῆς ἐκεῖθεν εὐκολίας τὸ μυθολόγημα. ἵνα τὸν ἕνα μὴ δέξωνται, μυρίους εἰσάγουσι. καὶ τὸν υἱὸν ἀθετοῦντες, οἰκέταις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα περιάπτουσι. καὶ τοὺς δούλους ἡμῶν, κυρίους ποιοῦσι τῆς ἡμετέρας δημιουργίας. i. Sic & iudæi genus hominum ueritati inimicum, non ualentes aliam afferre causam, as-

erunt multas esse personas, quibus cum, deus locutus fuerit. nã astãtibus sibi angelis dixisse faciamus hominem. Iudaicum sanè cõmẽtum, & illius nationis ad mentiendum propensæ fabula. id scilicet dant operam, ut uno rependiato, infinitos admittãt, & reiecto filio, famulis consulendi tribuãt authoritatẽ. & eos qui nobis seruitute pares sunt, nostræ creationis dominos efficiant. Hoc refellit & Gregorius theologus, absurdumq; esse dicit, ut deus cum angelis sic loqueretur. Alii eorum perplexi, dubiiq; sunt, nequis hinc πολυθεΐαν ethnicorum, aut trinitatem christianorum eliciat. eamq; ob rem aliã interpretationem excogitarunt, ut dicerent deum secum tum locutũ fuisse, de quibus idẽ Theodoritus. ἰουδαῖοι δὲ, εἰς ἑτέραν ἐξώκειλαν παραφροσύνην. φασὶ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸν τῶν ὅλων θεὸν, ποιήσωμεν ἄνθρωπον, κατὰ μίμησιν τὰς τῶν μεγάλας πεπιστευμένων ἀρχάς. καὶ γὰρ ὕπαρχοι καὶ στρατηγοὶ, πληθυντικῶς εἰώθασι λέγειν τὸ κελεύομεν, καὶ γράφομεν, καὶ προστάττομεν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ οὐ συνεῖδον οἱ παραπλῆγες, ὡς ἑνικῶς τὰ πλεῖστα λέγει ὁ θεός. Hoc est, Iudæi uero alia dementia præcipitati sunt, asserunt enim secum dixisse deum, faciamus hominem. quemadmodum solent hi qui summis funguntur magistratibus. nam Prætores, ac Tribuni sub numero pluriũ solent dicere, imperamus, scribimus, iubemus. & id genus. dementes profecto, qui non intellexerint deum ferè semper singulariter loq. Hæc ille, citatq; innumera exẽpla, ut illud finis omnis carnis uenit corãm me. & illud non erunt tibi dii alii præter me, & alia. Inuenies autem uerissimum esse ita sentire iudæos, ut ait Theodoritus, si legeris hoc loco Auen Esdra. Sed non ne probabilius est, quod attulerunt nostri? perperam enim & ineptissime iudæi post Christi aduentum scripturas interpretati sunt, ut passim in eorum scriptis uidere licet. Alii quoq; ad philosophorum placita, alii ad astrologorũ eas torquere conati sunt. Eorum itaq; cõmenta, pueril esq; nugæ nihil sunt faciẽdæ, sed authoritati potius sanctissimorum doctissimorumq; patrum standum, qui & diuinitus sunt locuti, & eorũ mentes omni lynceo erant acriores.

AD IMaginem nostram.) בצלמנו .i. in imagine nostra. nihil refert quod præpositio mutata sit, sic enim erat latine dicendum, ut & Septuaginta fecerunt, qui, in, uerterunt in, πρὸς, ad. Quæ à Platonicis numeratur inter causas exemplares, eamq; appellant πρὸς ὅ-

idest ad quod. Notat Rabi Moses, in suo more hanibilum צלם, idest imaginem, hic significare imaginem substantialem. quam philosophi εἶδος, aut ἰδέαν appellent, nõ illam quæ lineamentis, atq; coloribus exprimantur. eã enim appellari תאר thoar. i. corporis qualitatem. Propterea ad imaginem diuinam factus homo dicitur, hoc est quatenus ad ipsam dei intelligentiam ac rationem substantiáq; spectat. ad cuius similitudinem effectus homo est, q homo in ipsa ratione, atq; intelligentia homo sit. Quam opinionem refert Plutarchus etiam Homeri fuisse. idem postea sensit & Socrates, quẽ Marcus secutus, pronunciauit corpus esse quasi animi receptaculum. Sic & Epictetus stoicus, & eum secutus Simplicius. Syriani quoq; de ea re' hæc uerba sunt ὁ νοῦς ὁ ἐν ἡμῖν, ἄνθρωπός ἐστιν ὁ κυρίως. i. mens quæ in nobis est, proprie homo est. Quia igitur homo idest ratio, & intellectus humanus ad imaginem intellectus diuini factus traditur, inepte certe eum locum Manichæi, atq; Gentiles intelligebant, credentes id de corporea imagine dici, nosq; impietatis reos agentes, cum is sensus & à sacris scripturis, & ipsa natura plurimum abhorreret. Quamobrem iuste ab authore latino carpit' Epicurus, qui hanc hominis cum deo similitudinem in corporeis lineamentis ponebat, apud quem hæc sunt. Ad similitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus quàm figura. Factum autem hominem ad imaginem dei testatur & ipse Mercurius dicens. ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ νοῦς, ὢν ζωὴ καὶ φῶς, ἀπεκύησεν ἄνθρωπον, αὐτῷ ἴσον. οὗ ἠράσθη, ὡς ἰδίου τόκου, περικαλλὴς γὰρ ἦν, τὴν τοῦ πατρὸς ἔχων εἰκόνα. Hoc est. Pater autem omnium mens, cum uita esset & lumen, peperit hominẽ sibi similem, quem amauit, tanq̃ propriam prolem, erat enim pulcherrimus, cum pater nam teneret imaginẽ. Et paulo inferius. φῶς καὶ ζωὴ ἐστὶν ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ, ἐξ οὗ ἐγένετο ἄνθρωπος. i. lumen, & uita est deus & pater, ex quo homo effectus est. Psellus in chaldaicis oraculis aut sententiis, de hac re etiam scribit fuisse, & chaldæorum eã opinionem. ὥσπερ ἡ μωσαϊκὴ βίβλος, καθ' εἰκόνα θεοῦ πλάττει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως καὶ ὁ χαλδαῖος, τὸν δημιουργὸν καὶ πατέρα τοῦ κόσμου φησὶν σύμβολα ἐγκατασπεῖραι ταῖς ψυχαῖς, τῆς ἑαυτοῦ ἰδιότητος. i. quemadmodum liber Mosis ad imaginem dei fingit hominem, sic & chaldaica hæc sententia pronunciat, mundi huius opificem & patrẽ, suæ ipsius naturæ quædam symbola animis humanis inseruisse. Proclus

etiam, inter platonicos celeberrimus, hoc modo de ea re sentit ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς, τοῦ πρώτου νοῦ εἰκών. Hoc est mēs quæ in nobis est, est imago primæ mentis. nisi forte aliud sentire uideatur. nam primam mētem, non summum deum, sed Saturnum esse fabulantur. Idē & apūd eundem scriptorem quem modo citauimus extat, qui in legibus ait. Est igitur homini cum deo similitudo. Alibi quoq; scripsit nostrum animum, diuinum esse simulachrum. Quod igitur in sacris literis traditur, ne gentilibus quidem sapiētioribus erat abscōditum. Vt hinc facile intelligas, quanta sit sacrarum literarum maiestas, ad quas q̃ propius accesserunt, cæteris sapientiores apud gentes habiti sunt. Eam diuinam similitudinem, quanq̃ in animo sita sit, possunt tamē homines facile amittere, si scelerate & impure uixerint. ideo Gregorius Nyssenus, in animi expiatione eam positam esse asserit dicens: hæc inquit similitudo, est καθαρότης, μακαριότης, ἀπάθεια, κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις, καὶ ὅσα τοιούτου γένους εἰσίν. i. Puritas, beatitudo, carere affectibus ab omni prauitate esse seiunctus, & id genus alia Cui cōsone fatetur & Empedocles, homines probos esse dei simillimos & post uitā fieri deos dicens, ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοί. i. post hanc uitam inquit, uiri sapientes, dii efficiuntur, & quasi repullulant. Est autem & illud obseruandum, diuinis patribus nostris, aliis quidem uisum esse idem esse ad imaginem & similitudinem, aliis autem aliud. Apud interpretē Gregorii. καὶ τῷ μὲν ἁγίῳ Κυρίλλῳ, τὸ αὐτὸ καὶ ἐν εἶναι δοκεῖ τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν· τοῖς δὲ λοιποῖς θείοις πατράσιν κατὰ εἰκόνα μὲν τὸ νοερόν, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀρχικόν. καθ' ὁμοίωσιν δὲ τὸ ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει, ἀρεταὶ δὲ οἱονεὶ χαρακτῆρες τῆς θείας ὑπάρχουσι φύσεως. i. Et sancto quidem Cyrillo idē uisum est, esse ad imaginem & similitudinem, cæteris autem diuinis patribus aliud, ut ad imaginem significet ipsam intelligendi uim, & ipsius intellectus libertatem, & imperium. at ad similitudinem referri ad uirtutes, quantum natura datur ad eas homini attingere. Nā hæ tanq̃ similitudines diuinæ naturæ sunt. mitto etiam sententiam Chrysostomi, Augustini, & aliorum, quia infinitæ propè sunt.

HOMINEM.) אדם Adam. Varia uero est hominis etymologia tam apud græcos, q̃ hebræos ac latinos. Primi enim uocum inuētores, non eandem rem spectabant. Itaq; is qui apud græcos finxit nomina, siue deus, siue qui uis alius, non idem animaduertit, quod

& is qui hebræis appellationes notauit. Græce enim si Platoni credimus homo ἄνθρωπος uocatur, ꝙ os sublime teneat, sursumq; aspiciat. ab ἄνω sursum, & ἀθρῶ, aspicio Si autem homo latine ab humo dicitur, cõuenit cum etymologia hebraica, ab adama enim idest humo, Adam dictus est. q̃q̃ Iosephus ab edòm hoc est rubro id nomen duci putet. fictum enim esse hominem in agro damasceno, eamq; terram è qua compactus fuerit, rubram extitisse. quod tametsi non improbo, sacræ tamen literæ docent ab adama dictum esse Adam. Verissima igitur hominis, ac maxime ad hominis proprietatem accedens etymologia erat, ut à terra uocaretur. Deus enim, more figulorum his literis docẽtibus, hominem luteum prius finxit, omni sensu, omni motu carentem, cui cum inspirasset, repente animatus est. Igitur si id potissimum ac maxime memorabile dum efficeretur homo contigit, ut prius fuerit terreus, honestissima fuit eius appellatio, ut Adam quasi terreus uocaret᷑. Vt ergo humanum corpus è terra, ductum factumq; est, ita nomen hominis, à terræ nomine duci par erat. Adam igitur non est nomen illius primi hominis proprium, sed totius speciei humanæ. Ideo utrunq; sexum complectitur. dicetur. n. inferius cap. v. in die qua creauit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum, masculum & fœminam creauit eos. Hebræi quoq; pro eo quod nos dicimus, homo animal rationale, ipsi, Adam chai medaber. Quapropter obseruanda est phrasis hebraica. qua & græcos inuenio aliquãdo uti. Sicut enim græci frequenter dicũt, ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες. i. medicoꝝ filii, indoꝝ filii. ipsos medicos, ipsosq; indos intelligentes non eorum filios, sic & hebraice homines appellantur benè Adam, hoc est filii hominis, uidelicet genus humanũ. In euangelio ergo, cum deus appellat se filium hominis, idem est ac si uocaret se hominem, neq; aliud ibi suspicandum est. est enim locutio hebraica. neq; enim se filium hominis uocabat, ꝙ ex Maria natus esset, q̃q̃ illud esset uerissimum, sed ꝙ figuram ac naturam gestaret humanam. & ꝙ uere esset homo. Filius itaq; hominis idest homo. ut enim elegantissime quis apud hebræos loqueretur, si omnes homines filios Adam diceret, ita in singulari quoq; homine uenuste id fieret. Hanc phrasim & ad loca hebræi accommodant. appellant enim filios orientis eos, qui ad ortum habitant. Filium pacis, filium amoris, filium mendacii. De quibus nos alibi copiosius. Qui autem

frigidam expositionẽ Augustini huius hominis Adam appellant, ꝙ is sanctissimus, sapientissimusq; uir, Adam putet dici, ꝙ per has quatuor literas, omnes mundi partes intelligamus. per a, ἀνατολὴν, per d, δύσιν, aliud a, ἄρκτον, ultimam μεσημβρίαν. miror cur iidem non taxarint & Cyprianum, qui ante Augustinum, hoc idem tradidit, qui & illud addidit, ideo quatuor mundi partes eo nomine comprendi, ꝙ ex omnibus mundi cardinibus terra illa sumpta sit, è qua fictus Adam est. Si hæc itaq; frigida sunt, cur eodẽ modo non frigent omnia, quæ à Platone in Cratylo scripta sunt? cur & Varronis etymologiæ non frigebunt? qui etiam conatur nominibus græcis etymon latinum accommodare. In qua re maxime reprenditur à Seruio Donatus, ꝙ is uellet lemneum bacchum dici à leniẽdo animo. Mira igitur est horum hominum impudentia, qui pluris unã Ciceronis uoculam facerẽt, q̃ quicquid diuini illi homines dixerint. quorum, ut est maxima sanctitas & eruditio, ita maxime à uanissimorum hominum latratibus tuta. hos certe nunq̃ satis demirari potuimus. qui si uel minimam labeculam apud sanctissimos illos uiros repererint, miras excitant tragœdias. Clamant, uociferantur, ingemiscunt errorem, lachrymas se continere non posse protestantur, dicunt eos in alio uersari mundo. Idq; non alia gratia fit ab eis, quã ut summis uiris detrahendo, gloriolam quandã, cuius auidissimos eos esse, eorum scripta proclamant, adipiscantur. ubi igitur modestia illa christiana, quàm in aliis tantopere desyderant ipsi omnium egentissimi? Hoc ne est, prodesse posteritati, & non magis obesse? cui suæ maledicentiæ ipsi præclara relinquent exempla? Quæ igitur est hæc tam inaudita, tam insolita barbaries? Vbi hoc hominum genus ortum, educatumq; est? num apud Christianos, an non magis ad Hyrcanas syluas, & scopulos caucaseos? Vtri efferatiores, ipsi an Tybareni illi, ac Derbices, qui patres mactabãt, è scopulisq; præcipitabant? at ipsi omnes ordines, omnem sexum & ætatem, defœdarunt, crudeliter lacerarunt, immanissime dilaniarunt. Hoc ne est esse christianum? an non magis plusq̃ turcam, ac sarracenum? Vsi sunt fateor, etiam sanctissimi uiri reprehensionibus, etiã Apostoli, etiam Christus. at quanta cum modestia, quanta cum lenitate etiam profanos, & deo aduersantes castigabant? q̃ humane Origenes reprendit Celsum? Basilius Eunomiũ, ac reliqui. At hi christianos ipsos, diuos

ipſos, quanta cum ignominia, quibus ſannis, quibus ſcommatis carpunt, allatrant, ſubſanant? Pudet profecto quoties in eorum ſcripta incidimus, in quibus nullum chriſtianæ pietatis apparet ueſtigium. ſed omnia ethnicis oſtentationibus, uirulentiis pluſq̃ iudaicis ſcatẽt, Omnia uano ſtrepitu, uaniſſimis iactationibus reſonant, & quod mi ſerius, cum ætate creſcit delyrium, ac tunc inueniuntur deteriores, quando & diuina minitãte Nemeſi, & toto orbe terrarum in eos uociferante, debuerant reſipiſcere, & præteritæ ætatis errata recantare. Sed hi, ne cum phrygibus quidem uolunt ſero ſapere. Quid ergo de his poſteritas dictura ſit, ipſi uiderint. Nos & ſanctitatem, & eruditionem ſummorum uirorum ſemper admirabimur. quorum utinam ſanctimoniam, ac pietatem aſſequeremur, etiam cum imminutione noſtræ eruditionis. Vt enim eruditio optima quædam res eſt, ſi pietati ſit coniuncta, ita certe peſtilentiſſima, ſi ſit ab ea ſeiuncta. Non eſt ergo ꝙ de eruditione glorıemur, in qua ſiue æquemus, ſiue ſuperemus diuinos illos uiros, ſanctitate certe ſumus adeo inferiores, ut ſine lachrymis referri non poſſit. Nos certe dum nihil neſcire uideri uolumus, in flagitioſiſſimas oſtẽtationes incidimus, à q̃bus omnes boni uiri abhorruerunt.

CAP. II.

PERFECTI Sunt cœli, ſicut in principio tranſtulit, creauit cœlum & terram, ita nunc fortaſſe uertendum fuerat, perfectum eſt cœlum. Cœli enim nomen apud hebræos plurale eſt, nunq̃ ſingulare, quod uel ex hebraiſmi proprietate eſt, ut pleraq; alia, quæ in plurali declinantur, ut maim. i. aquæ, & alia id genus, uel certe myſterium complectitur. non enim unum tantum cœlum innuere uidẽtur ſacræ literæ, ſed plures uel angelos, uel quãcunq; aliam ſubſtantiam. Sunt enim qui naturam angelicam, quam Platonici νοερὰς καὶ νοητοὺς appellant, cœlos interpretentur. Atq; propterea factum eſt, ut in ſacris tantum libris inueniatur cœli appellatio in numero plurium. neq; enim uſq; in aliis libris, cœlos reperies. ſicut neq; apud græcos οὐρανοὺς. Primi itaq; Septuaginta apud græcos, cœlum in plurali ædiderunt, uolueruntq;, aut myſterium quod ea uoce continebat,

expri͂mere, uel ſtylum ac modum hæbraicum ſeruare, perinde ſiqs
tenebras latine, græce uerteret σκότη. Vtrunq; certe uoluit oſtende
re Hierony. dum ſupra eandem uocem per ſingulare, hic per plurale
uertit. ꝙ autem per cœlum aliud etiam intelligamus, teſtatur Theo
doritus hoc loco ſic. μετὰ τὰς ἀοράτους καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ
θεὸς κατασκευάζει, εὐθὺς μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον. δευτέρᾳ γὰρ οὗτος
ἡμέρᾳ γίνεται. ἀλλὰ τὸν ἀνώτερον, ὃν ὁ Δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. i.
poſt inuiſibiles, & intelligibiles ſubſtantias, deus ilico cœlum cōſtru
it unà cum ipſa terra, non hoc quod uidetur, nam ſecunda die id cō-
ditum eſt, ſed ſuperius quoddam, quod Dauid, cœlū cœli uocat. Idē
ſentit etiam Baſilius, & Origenes, qui primus eius ſententiæ author
uidetur fuiſſe. Hoc idem copioſe oſtendit & Theodorus. Videtur
autem is neq; literas hebraicas ignoraſſe, qui & duos tantū eſſe cœ-
los uult, ſupremum omniū ut nos paulo ante diximus, & firmamen
tum. Præter hæc fabulas eſſe cenſet, etiam pietati aduerſantes, quæ
de pluribus cœlis ab aliis dicta ſunt. Quod neſcio an propter chal-
dæos dixerit, qui ſeptem aſſerebant firmamenta, ut nos ſupra oſten
dimus. Quanq̃ hoc idem multi ex noſtris ſint opinati. Albertus re-
fert tanq̃ noſtrorum theologorum ſit ſententia, eſſe ſeptem cœlos,
aerium, ætherium, olympium, igneum, firmamentum, aqueum, em
pyrium. ideſt cœlum angelorum, uerū hæc neſcio an fabuloſa ſint.
licet & Beda idem ſentiat. Opinio uero chriſtianorum de cœlo em-
pyreo non tam noſtra uidetur eſſe, q̃ uetuſtiſſimarum gentiū, ut mo
do diximus. præſertim chaldæorum, qui ſeptem corporeos mundos
numerantes, principatū tribuebant mundo empyreo. ſic enim Pſel
lus de chaldæis ut ſupra citauimus. ἑπτά φασιν σωματικοὺς κόσμους,
ἐμπύρειον ἕνα καὶ πρῶτον. Hoc autem primum cœlum fortaſſe eſt de
quo ſentit Theodoritus, dum primum quoddam cœlum fuiſſe aſſe-
rit, alterum autem poſt ipſum, hoc quod firmamentum appellatum
eſt. De quorum diuerſitate ſic ſcribit. ἔδει τὸ διάφορον γνῶναι. ὁ μὲν
γὰρ πρὸ τοῦ φωτὸς, ὁ δὲ μετὰ τοῦ φωτὸς, καὶ ὁ μὲν οὐκ ἔκ τινος, ὁ δὲ ἐξ ὑδά-
των. Neceſſe eſt inquit, quid inter utrunq; cœlum interſit cognoſce-
re. cum primum ante ipſam lucem conditum ſit, ſecundum unà cum
ipſa luce. & illud quidem ex nihilo, hoc autem ex aquis. Quod autē
incredibiliter adiuuat ad cognoſcendam cœli naturam eſt, nam cœ-
lum appellatur hebraice שמים shamaim, ab es, quod eſt ignis, &

maim aquæ, ex aqua enim & igne ipſum conſtare, uidentur ſacræ literæ innuere, quod non modo hebræis, ſed etiam ſanctiſſimis illis patribus græcis placuiſſe uidemus. ſicut modo Theodoritus, & paulo ante aſſerebat. quod uult maxime per illud innui, fiat firmamentũ in medio aquarum. Seuerianus etiam in eadem eſt ſententia, cuius uerba ſubſcribam. τὸν οὐρανὸν τοῦτον, οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸν ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεός, πήξας ὡς κρύσταλλον. i. cœlum autem non ſupremum illud, ſed iſtud quod oculis patet, ex aquis fecit deus, ipſũ coagmentans inſtar chryſtalli. Ex quibus etiam uerbis licet animaduertere, falsò atque imprudenter numerari à quibuſdam theologis recentioribus cœlum chryſtallinum, inter alia firmamenta, ut quaſi unum à reliquis ſeparatum ſit, idem enim Seuerianus ait. ἐπάγη ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων, πῆγμα κρυσταλλῶδες ὁ οὐρανός. i. coaluit inter medias aquas quædam inſtar cryſtalli conſtipatio. firmamentum igitur & cryſtalleum cœlum, inſcite ab inuicem ſeiunguntur, cum idẽ ſint, etiam teſtimonio hebræorum, atque græcorum, ipſa quoque atteſtante ueritate. Qui ergo apud nos, tot cœlos numerant, uideant ne in gentilium fabulas incidant, & in eam reprenſionem, qua hoc loco uſus eſt ſanctiſſimus, doctiſſimusque Theodoritus. Poteſt etiã shamaim, iuxta hebræos illud etiam etymon recipere, à sham שם. hoc eſt, ibi, & maim aquis, quod ibi ſint aquæ, eritque propè idem ueriloquium cum ſuperiore. His tot teſtibus acclamãtibus, ipſa quoque uoce admonente diuina, cognoſcimus delyrantium hominum hallucinationem fuiſſe, & noua reperire cupientium, cœlo quintam eſſentiam tribuere. Quod inuentum non tam ueritati aduerſatur, quam aliis etiam philoſophis, præſertim Platoni, qui ab antiquiſſimis theologis cœlum ex elementis igne præſertim factum, & didicit, & illuſtriſſima uoce pronunciauit. Quo magis carpendus eſt Proclus, qui bene ſentientem philoſophum conatur alienis delyriis implicare. Qui & illud optime nobiſcum ſentire uidetur, ut cœlum aſſerat corruptibilẽ quidem eſſe, accepiſſe autem à deo ἐπίκτητον ἀθανασίαν. i. aduenticiã immortalitatem.

ET OMNIS ornatus eorum.) כל צבאם .i. omnis militia eorum. zauà igitur hebraice, non ornatum proprie ſonat, ſed militiam aut exercitum, & quod græce eſt στρατιὰ, ſicut in eccleſiis canitur, dominus deus ſebaot, ideſt exercituũ. Quo epitheto maxime utuntur ſan-

cti prophetæ. Hieronymus autem putauit hoc loco ornatum esse uertendum. Phrasis enim & consuetudo hebraica est, ut in ea lingua, uniuersa stellarum multitudo, militia, atq; exercitus appelletur. propterea militiam cœli adorare prohibetur hebræi, idest stellas ipsas. cœli ergo ornatus sunt ipsa sydera, totusq; cœli apparatus, atq; opificium. Quod ut facilius perciperetur, hebraica loquendi consuetudine dimissa, exercitum uertit ornatum, quod tamen non fecit alibi. simul etiam Septuaginta secutus est, qui & ipsi uertunt κόσμος αὐτῶν. idest ornatus eorum. Vitarunt nimirum & ipsi hebraismum. cum ergo deus à prophetis dominus exercituum uocatur, innuunt eũ cœli, cœlestiumq; syderum authorem ac parentem esse. etiam & illud mystice significant, q͡ sit dominus angelicæ multitudinis, qui in diuinis litteris appellantur etiam militia siue exercitus cœlestis. Ac præter alia testimonia, in euangelio legitur, facta est cum eo multitudo cœlestis exercitus. hæc inq̃ omnia innuũtur eo nomine à prophetis. itaq; militia cœli, tam omnes stellæ, q̃ uniuersa angelorum multitudo uocatur. sicut etiam scribit quodam in loco Hieronymus.

AB OMNI opere suo quod patrarat.) מכל מלכתו ab omni oper̃ suo in singulari. At Septuaginta per plurale ædiderũt, ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. i. ab omnibus operibus suis. Nihil uero id refert. Quãq̃ aperte intelligam, unde factum sit, ut Septuaginta per plurale uerterint. Vltimum enim tau huius nominis, uidetur eos fefelisse. Est. n. ea littera apud hebræos finalis nominum masculinorum pluralium, interposita uau. ut צבאות zebaoth. Verum hoc loco ea litera non est. Quod itaq; singulare erat, putarunt illi esse plurale. Cõsimilis error etiam supra deprenditur, qui ממשלת memsheleth, putarunt plurale esse. Itaq; & illum locum uerterunt ἀρχὰς. i. imperia, potentias. idem frequentius reperitur. Neq; existimandum est, eos alios codices habuisse, cum æditio chaldaica per singulare idem nomen efferat. עבודתיה. i. opere eius, uel suo. Nostra quoq; interpretatio clarissimum ad id afferat testimonium. Quod insuper erat hebraice עשה. i. fecit ipse uertit patrarat.

IN DIE septimo.) Ex hoc loco possunt corrigi codices græci, quorum plures habent, καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, τὰ ἔργα αὐτοῦ. i. compleuit deus in die sexto opera sua. septimum habet hebraica ueritas ויכל ביום השביעי מלאכתו. i. & compleuit in die se-

ptmo, omne opus suum. quod autem uetusti & codices græci ita habuerint, indicio ipsi interpretes græci sunt, qui eodem modo citant eum locum. Theodoritus καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ. & quæ secuntur apud ipsum. Theodoritus quoq; eo modo interpretatur, ut usq; ad sextam diem deus operatus narraretur, sabbato aũt quieuisse. Sed idem est si uel in sexto, uel septimo opus perfectum dicamus. Certum siquidem est in septimo nihil effectum fuisse, sed sex illis diebus tantum. quod ergo in die septimo deus opus suum perfecisse dictus sit, hoc innuitur in ipso sabbato cessatum esse, ut tamẽ in eo nihil operis prius fuerit inchoatum. A Septuaginta autem dicit' de9 sexta die quieuisse, quippe qui eadem die omnia absoluerit. Quod ẽt exponitur ab Auen Ezra, & cessauit inquit ab omni opere suo, quod fecerat. s. ביום הששי טרם השבת .i. in d e sexto, ante sabbatum. Annotatur is locus etiam ab Hierony.

ISTAE sunt generationes. תולדות. est autem nomen ductum ילד Hoc est genuit, significatq; natiuitatem, generationem, uel cognationem, ac familiam. Septuaginta uerterunt αὕτη ἡ βίβλος τῆς γενέσεως. i. Iste est liber generationis, quod non est in hebraico. non enim dicitur iste est liber, sed ut uertit Hieronymus, istæ sũt generationes. Arbitror autem à librariis esse additum, iste est liber, ex quinto capite, ubi scribit' זה ספר תולדות .i. iste liber generationum. Vel hoc fortasse fecerunt ipsi Septuaginta, ex illo loco explicãtes istum. Sed cur hæc minima annotamus? quod autem uerterunt Septuaginta generationes, non generationem, ut hebraice est, & ut transtulit Hieronymus, ex eo crediderim contigisse, quia cum illi biblia sine pũctis uterentur, ut infinitis penè coniecturis deprenditur, & ut sæpe nos monstraturi sumus, fortasse eandem dictionem legerunt tholedoth, quæ pluralis est, uel tholedath in consecutione, quæ singularis est Sic. n. scribitur sine uocalibus תולדת sine cholem. atq; ita factum ut plurale singulare effectum sit. quod ut minimi momenti est hoc loco, ita alibi plurimi referret. satis est autem nunc causam uarietatis ostẽdisse. Videbimus. n. q̃ utile fuerit alibi, id à nobis esse aĩaduersum.

ET OMNE uirgultum agri.) Tam Hieronymus, q̃ Septuaginta nomen atq; Etymon hebraicum exprimere uoluerunt, uirgultum enim in ea lingua appellatur ירק ierec, à iarac, idest uiridi. Atq; ierech proprie uirorem aut uiriditatem sonat. Omne igit' qd

uiride eſt, ſiue in herbis, ſiue in plantis, ierec nūcupatur. Quod optime reddiderunt Septuaginta. πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ. i. oē uiride in agris. noſtra uero uox non totum id attingit, quippe cum uirgultum, magis de plantis q̃ de herbis dicatur. Alibi tamen uertit Hieronymus ירק, uirens, Septuaginta imitatus.

IN DIE qua fecit Deus.) יהוה אלהים. i. dn̄s deus. Atq; hic primū additur nomen tetragrammaton, ideſt quatuor literarū, quod ineffabile eſt, neq; ullus eſt hominū, qui ipſum uel audeat, uel poſſit proferre. Sunt quatuor litteræ, quæ quid ſonent, nemo nouit hominū. Profertur autem ab hebræis alieno ſono ſcilicet Adonaim, cum tn̄ ea nominis tetragrammaton uox minime ſit. Quod nomen ut diuiniſſimum eſt, ita ad uarias & execrabiles ſuperſtitiones ab hebræis, gente omnium ſuperſtitioſiſſima trahitur. Omittitur autem hic & ab Hieronymo & Septuaginta, forte ea inductis ratione, ꝙ duo diuina nomina idem polleant. tam enim primum, q̃ ſecundū ſonat deū. Nam quod hebraice eſt Adonai Eloim, latine & græce deus deus diceretur. Cur uero uerterent nomen tetragrammaton, cum nulla neq; græca, neq; latina uoce exprimi poſſit? ꝙ ſi eloim deum interpretari uoluerimus, nomen tetragrammaton quo nomine exprimemus? Hæc itaq; cauſa eſt cur & à Septuaginta, & Hieronymo id nomen uerſum non ſit. licet alibi dicant dominus deus. cum id etiam nihil ad ſignificationem faciat. Cur autem hoc primum loco additū ſit, cum taceatur ante ubiq;, uaria dicuntur ab hebræis, quæ à nobis conſulto omittuntur, eo ꝙ aliò tendimus. ſolum quod Auen Ezra ait ꝓferamus. ודע כי מהפסוק הראשון עד לשעות הדבר הכתוב אלהים ואחר כן השם
הנכבד והנורא עמו ׃ מה יקרו דברי קדמונינו ׃ זל שאמרו נקרא שם מלא על עולם מלא
ideſt animaduertito inquit, ꝙ à primo uerſu uſq; ad operis conſumationem ſacer contextus ſemper nomē dei Heloim ſeparatim poſuit. ab eo autem loco adiunxit ei nomen tetragrammaton, quod diuine interpretati ſunt maiores noſtri dicentes, neceſſe fuiſſe, ut ibi eſſet ꝑfecta dei appellatio, ubi perfectum eſſet opus.

FONS aſcendebat. imitatur Septuaginta, qui & ipſi uertunt. πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς. i. Fons autem aſcendebat è terra. carpitē autem is locus à iudæis, ꝙ Hieronymus uerterit fontem, cū hebraice ſit איד .i. nubes. Moſen enim ſcribere, non fontem, ſed nubem è terra eleuari ſolitam, qua irrigaretur uniuerſa tellus, ut natura fit. Alio-

quin quo modo coh͏ęret, ut fons aſcenderet è terra, quo uniuerſa hu-
mectaretur? Sed Hieronymus ut dixi imitatus eſt Septuaginta, qui
uaporem hunc, quem ſol ſuo calore efficit, fontem interpretati ſunt.
non ꝙ re uera fons eſſet, ſed ꝙ inſtar fontis, omnia inundaret. Terra
quoqꝫ quaſi hortus nuncupata eſt, quam is fons irrigaret. Alioquin
neqꝫ ſanctiſſimi patres græci ignorarunt hoc, quod de uapore modo
dictum eſt. Neqꝫ propterea quod Septuaginta uerterint fontem, nõ
intellexerunt de uaporibus, ac nubibus hũc locum eſſe intelligendũ.
Theodoritus enim ea de re hæc refert. Docet inquit Moſes terram
fuiſſe tunc incultam, ꝙ nemo adhuc inueniretur qui eam excoleret,
neqꝫ superne caderent imbres, quibus ἀρδείαν ἔχουσαν τὴν μετὰ τὸν
χωρισμὸν τῶν ὑδάτων ἐναπομείνασαν αὐτῇ νοτίδα, καὶ ἰκμάδα. ideſt
quibus inquit fœcundaretur terra, quæ uitalem illum poſt aquarum
receſſum, cõtineret uaporem. ita enim inquit interpretatus eſt aqui-
las. καὶ ἐπιβλυγμὸς ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς. i. irrigatio aſcendebat é terra.
Ita atteſtatur & Euſebius, quendam hebræum ſibi retuliſſe, non fon
tem haberi hebraice, ſed quoddam uaporis genus. Philon autem iu
dæus uidetur ſuas litteras ignoraſſe, quod cum ex multis locis licet
cognoſcere, tum ex hoc præſertim. Exponit enim de fontibus qui è
terræ uiſceribus ſurgunt, non de uaporibus. Videtur certe codices
hebræos non legiſſe. Vt enim fuit græce doctiſſimus, ita fortaſſe in
ignorauit hebraice. Is mirifice approbat æditionem Septuaginta, cũ
tamen in ea tot errata deprendantur. omnes autem qui hunc locum
(aliqui enim inuenti ſunt) de ſubterraneis fontibus interpretati ſunt,
æditione Septuaginta decepti uidentur, ut eſt Vgo de ſancto Victo
re, qui in libro de ſacramentis per hunc fontem, quandam ſubterra-
neam abyſſum putat intelligi. Chaldaica quoqꝫ æditio, quæ ſemper
uera inuenitur, nubem non fontem interpretatur. ſ. ענא. i. nubes. eſt
autem & hebraicum id nomen & chaldaicum. Illud quoqꝫ obſeruan
dum, ꝙ hebraice non eſt aſcendebat, ſed יעלה. i. aſcendet, neqꝫ pro
pterea futuræ ſignificationis eſt, ſed ut uerterũt Septuaginta, & Hie
ronymus. Nam peculiare in lingua hebraica eſt, ut futuris pro præ-
teritis imperfectis utantur. ſiquidem eo carent tempore, ſufficiuntq́;
per futurum, quod uehementer obſeruari uelim. Dicetur quoqꝫ infe-
rius de fluuio, diuidebatur in quatuor capita, cum ibi etiam futurum
ſit. Hanc rem nos multis in locis annotabimus.

FORMAVIT hominem de limo terræ.) Hebraice expressius, & quod uerum est, magis significans. Finxit enim deus primo hominem terreum, ut figulorum moris est, ideo hebraice habetur. וייצר יהוה אלהים את האדם עפר .i. & finxit deus tetragrammaton, hominem terreum, ac propterea usus est uerbo finxit. Atq; hæc est causa ꝙ à Mercurio antiquissimo, & maximo theologo, homines appellantur γηγενεῖς. idest terrigenæ, neq; aliud est Adam hebraice, q̃ terrigena græce, & latine. De qua re Gregorius Nysenus. ideo inquit apostolus. τὸν ἐκ γῆς ἄνθρωπον, χοϊκὸν ὀνομάζει, οἱονεὶ μεταβαλὼν τὴν τοῦ Ἀδὰμ κλῆσιν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνήν. i. hominem qui é terra fictus est, terrestrē uocat, quasi nomen Adæ in græcā uocem uertens. Homini autem ita effincto inspirauit animam deus. Atq; hinc argumētum est prius corpus, q̃ animam factum esse. Gregorius autem Nysenus diui Basilii frater, utrunq; reiicit, neq;. s. corpus ante animam, neq; animam ante corpus effectum esse. Hoc enim magis Platonicū esse, & ab externa philosophia petitum, q̃ christianum. Illud autem, non quadrare naturæ. Nunq̃ enim esse organū sine uirtute. quapropter simul facta esse confirmat. Ioannes autem Damascenus corp⁹ ante animam effectum esse asserit, ut & sacræ attestantur litteræ, & ut ordo poscebat, cæterarumq; rerum exemplū. Cum enim homo omnium finis sit, nouissimus tamen omnium conditus est. ait igitur. ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἂν καὶ τίνος ἕνεκεν, εἰ τιμιώτερον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, τὸ ἔλαττον πρῶτον δημιουργεῖται, καὶ τότε τὸ μεῖζον, οὐχ ὁρᾷς ἀγαπητὲ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, τὸ αὐτὸ τοῦτο γέγονεν. ὥσπερ γὰρ οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐδημιουργήθη, καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὰ ἄλογα, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ὁ τούτων πάντων τὴν ἀρχὴν μέλλων ἐγχειρίζεσθαι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσει, πρότερον τὸ σῶμα παράγεται, καὶ τότε ἡ ψυχὴ ἡ τιμιωτέρα. & reliqua. i. at quamobrem, dixerit fortasse quispiam, si anima longe præstat corpori, quod imbecillius est, prius est conditum? Deinde quod præstantius? At non cernis carissime, idē in uniuersa conditione accidisse? Vt enim cœlum, ac terra, sol, luna, animalia, ac bruta, reliquaq; omnia prius effecta sunt, ac deinceps homo, cui omnium harum rerum imperium erat tribuendum, eadem ratione, in ipso humano opificio, prius corpus deinde anima, multo eo præstabilior efficitur. Arbitror ipse utrūq; uerum esse posse. Illud autem uerius cui

à sacris literis euidentius est testimonium. Ruphinus tanq̃ rem hæreticam existimabat, si quis crederet animam ante corpus esse conditam. atq; in eo accusat Hieronymum, licet falsò.

IN FACIEM eius.) באפיו. i. in faciem uel nares eius. utrunq; enim nomen hebraicum significat. in nares autẽ fortasse magis esset consentaneum, q̃ in his respiratio sit posita, & inde halitus hauriat', & eò diuina penetrarit afflatio. atq; ideo Aquila, & Symmachus μυκτῆρους uertunt. hoc est nares.

PLANTAVERAT autẽ dominus Paradisum.) Quanq̃ multa ac uaria ab Hebræis, Arabibus, Chaldæis, Græcis, ac Latinis de paradiso referantur, nihil tamẽ eorum attingere decreuimus, cum nostro id refragetur instituto, qui circa simplices uoces tãtum, nos uersaturos sumus polliciti. Quod siquis ea de re accuratius cognoscere uoluerit, ab his petat necesse est, quorum est munus cupiosius hæc explicare. Apud quos quanta est rei ignoratio, atq; obscuritas, tanta est uarietas sententiarum. Neq; tamen hæc tam sicco pede præterire uoluimus, quin tam obscuræ, & ab humana intelligentia submotæ rei aliquid luminis afferremus. Textus itaq; hebraicus ita se habet. ויטע יהוה אלהים גן בעדן. i. Et plantauit dominus deus hortũ in Heden. Quod igit' uertit Hieronymus Paradisum uoluptatis, hebraicum hebet Paradisum, uel hortum in Heden. Id quod & Septuaginta secuti sunt, qui nõ paradisum uoluptatis, sed paradisum in Heden uertunt. καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲν, Quanq̃ inferius transferant & ipsi, παράδεισον τῆς τρυφῆς . i . Paradisum delitiarum. Tam igitur Hieronymus, q̃ Septuaginta dubitasse uidentur, an Heden esset nomen loci proprium ubi situs sit Paradisus, uel nomen significans delitias, aut uoluptatẽ. Vt est libri secũdi Regũ cap. pmo. qui uestiebat uos in delitiis. Vbi hebraice est. בעדנים. in hedanim plurale à singulari Heden. Psalmo quoq;. xxxvi. torrẽte uoluptatis tuæ potabis eos, hebraice נחל עדניך. i. Torrente uoluptatum tuarum. atq; alia eiusmodi. Quod uero loci proprium sit, primum ex Genesi manifestum. cap. iiii. Egressus Cain habitauit profugus ad orientalẽ plagan Heden. Neq; ibi Hieronymus Heden interpretatus est delicias, puto q̃ nomen loci sentiret esse. Euidentius etiam id cognoscitur ex Ezechielis cap. xxvii. ubi multi populi, ac nationes numerantur, à quibus importarentur in Hierusalem merces, inter quos populus

Heden & Charan censentur. Ex quo loco apertissime intelligitur, habitatam tunc regionem paradisi, & hunc esse locum sicut & reliquos. Ezechiel igitur sic inquit. Charan, & Heden negociatores tui. Nomina locorum, pro ipsis incolis ponens. Si ergo ab Heden idest paradisi loco, ac regione negociatores in Iudæa accedebāt, clarum est locum illum & habitatum fuisse, & non maximis spaciis remotum ab Iudæa extitisse. Et quoniam ibi per ordinē loci & populi numerantur, clarissime patet, cum simul Charan, & Chēmma, & Heden recenseantur, istum Heden propè Charan atq; ei uicinum fuisse. Charan uero scimus locum esse in Chaldæa, uel certe Iudææ propinquum, idest mesopotamiā. De quo Genesis cap. ii. sic habetur. Eduxitq; eos dominus de Vr Chaldæorū, ut irent in terram Chanaam, ueneruntq; usq; Charan. Quæ res facit mihi fidem, fuisse ibi illū decantatissimum paradisum. Primum quia hic sunt illa quatuor flumina, quæ è paradiso egredi feruntur, præter Nilum, sed hoc soluemus inferius. Deinde quia terra illa omnium est amœnissima. Præterea etiam ex scriptoribus græcis nouimus ibi plures fuisse nobilissimos paradisos, quorum nonnullos influeret etiam Euphrates. Sicut traditur & á Xenophonte. Nomeu quoq; paradisi, persicum est. Quemadmodum ut & idem Xenophon scribit. Hortos inquit quos illi paradisos appellant. Philostratus quoq; in uita Apollonii, de paradisis persarum hoc modo meminit, μέλλων ἔφη ὁ δάμις πρὸς θήραν γίνεσθαι τῶν ἐν τοῖς παραδείσοις χωρίων, εἰς οὓς, λέοντές τε ἀπόκεινται, τοῖς βαρβάροις, καὶ ἄρκτοι καὶ παρδάλεις. i. Cum Rex inquit Damis ad uenādum iturus esset ad loca paradisorum, ubi leones, ursus, pātherasq; claudere barbaris moris est. Procopius quoq; cæsariensis, non aliud scribit de quodam in Africa paradiso, ubi regia Vuādalorum esset, q̃ quod traditur hoc loco, de paradiso dei. in hūc mundū. ἔνθα δὴ βασίλειά τε ἦν τοῦ βανδίλων ἡγουμένου, καὶ παράδεισος κάλλιστος ἁπάντων, ὧν ἴσμεν ἡμεῖς. ταῖς τε γὰρ κρήναις κομιδῆ κατάρρυτός ἐστι, καὶ ἄλσους ἔχει πάμπολυ χρῆμα. ὀπώρας δὲ τὰ δένδρα μεστά εἰσι ξύμπαντα, ὥστε τῶν στρατιωτῶν ἕκαστος, τὴν καλύβην ἐν δένδροις ὀπώρας ἐπήξατο, καὶ τῶν καρπῶν, τηνικάδε ὡραίων ὄντων, ἐς κόρον μὲν αὐτῶν, ἀφίκοντο πάντες Hoc est. Ibi regia principis Vuandalorum ita erat, & omnium quos ipse uiderim pulcherrimus paradisus. Nam & fontibus totus erat irriguus, & nemora undequaq; uirescebant. Arbores

autem pomis erant onuſtæ, adeo ut ipſi milites, defixis late ſub arbo
ribus, tentoriis, inde poma decerperent, & pro cuiuſq; auiditate ſa-
ciarentur, quæ pro anni tempore erant tunc matura. Eo nomine utū
tur & Hebræi aliquando, Salomon Eccleſiaſticæ cap. ii. עשיתי לי
גנות ופרדסים נטעתי בהם כל עץ פרי. Hoc eſt. Feci mihi hortos & paradi-
ſos, & plantaui in eis omne lignū fructiferum. Quod igitur fecit in
terris mortalis Salomon & alii barbarorum reges, cur non idem lō
ge diuinius ac uenuſtius fecerit Deus, ut plantarit paradiſum, in quo
amœniſſimæ inuenirentur arbores? Veriſimile autem eſt, fuiſſe ibi
collem aliquem amœnum, atq; excelſum, quem deus omnibus ſua-
uiſſimis herbis ac floribus & plātis repleuerit. Ex quo poſt peccatū,
eiectus Adam fuerit, habitarit tamen propè ipſum. Quod potiſſi-
mum ſacrarum literarum teſtimonio cognoſcimus, quæ tradunt Cain
circa locum illum paulo lōge à patre habitaſſe. Profectus eſt inquit
ad plagam orientalem Heden. habitata itaq; eſt plaga illa ad quam
ſitus erat Heden, primum à Cain, dein ab aliis eius poſteris, de qui-
bus Ezechiel meminit. Non eſt igitur, ut quicquam abſurdum de pa
radiſo comminiſcamur, ut eum uel extra noſtrum orbem tranſpona
mus, uel non ad litteram, ſed myſtice quæ de eo commemorantur,
intelligamus. Neq; adeo inhumanus fuit deus, ut uoluerit huius rei
ignoratioue per omnes ætates homines torqueri. cum neq; ullum in
ſacris ſcripturis eſſe paſſus ſit locum, quem ſi accurate penſitemus,
interpretari non poſſimus. ut enim hoc loco ait Theodoritus. ἡ ἁγία
γραφὴ ἐπειδὰν βούληταί τι τοιοῦτον ἡμᾶς διδάσκειν, ἑαυτὴν ἑρμηνεύει,
καὶ οὐκ ἀφίησι πλανᾶσθαι τὸν ἀκροατήν. i. Sacra ſcriptura, cum explica
re aliquid grande uult, ipſa ſeipſam declarat, neq; patitur errare au-
ditorem. Nam ſi extra noſtrum orbem is eſſet, quo modo in terras
no ſtras perueniſſet Adam e paradiſo pulſus? Cum præſertim doceant
diuinæ litteræ, ab eo loco propagatum eſſe genus humanum, ideſt
à regione chaldaica. Vbi & turris ex ædificata fuerit. Et inde in oēs
terrarum partes homines ſeſe diffuderint? Regiones inſuper illæ, no
minibus filiorum Adam ac Noe, appellantur. Vt Magog, Madai,
quæ eſt media. Quid, nōne Babylō, a Nēmrod in ea regione ex ædi-
ficata eſt? Iam uero arca Noe, non ne in montibus armeniæ requie-
uit, non longe ſcilicet a b habitatione Noe? Ibi igit̃ eſt paradiſus, ubi
conditus eſt homo. Et ubi fuit prima hominum habitatio. Et unde p

pagatum est genus humanum. Hæc autem est chaldæa, atque assyria, ubi & Niniue á primis illis hominibus extructa est. Qui ergo paradisum, uel sub æquinoctiali, ut astrologi, uel extra nostrum orbem, ut alii multi constituunt, non uidentur accurate omnes sacras litteras consyderasse. Qui item mystice, eundem paradisum intelligunt, eodem errore inuoluũtur. Quare nescio an erret Proclus, qui apud Hesiodum inquit, μακάρων δὲ νήσους εἰπὼν, παράδεισον αἰνίττεται. ἤγουν τὸ ἠλύσιον πεδίον παρ' αὐτοῖς λεγόμενον, παρὰ τὸ ἄλυτα τηρεῖν σώματα ἢ παρὰ τὴν λύσιν τῶν κακῶν. Hoc est. Vbi Hesiodus fortunatorũ insulas meminit, Paradisum innuit, id uidelicet, quod apud ipsos poetas, Elysius campus appellatur, ab eo quod corpora immortalia præseruent, uel quod malorum solutionẽ efficiat. Quod si uates illi antiquissimi, pleraque à sacris litteris acceperunt, eaque aliis nominibus appellarũt, ut nos sæpius admonuimus, id quod etiam facturi sumus, nõ erit fortasse absurdum, iuxta Procli sententiam, uates illos uetustissimos, credere de Paradiso sensisse, cum beatorum insulas, & cãpum Elysium sæpius laudarunt. Nam & quidam é nostris, apud græcos idem senserunt. Apud Gregorium sic legimus. ἠξίωσαν δὲ καὶ αὐτοὺς, καὶ ἠλυσίων πεδίων, τουτέστι γῆς τινὸς ἀκηράτου. ὠνόμασαν δὲ οὕτως, τὸν καθ' ἡμᾶς παράδεισον ἀπὸ τῶν μωσαϊκῶν βιβλίων, καὶ πρὸς τοὔνομα τοῦ παραδείσου διεφώνησαν, ἠλύσιον πεδίον, καὶ ἀσφοδέλων λειμῶνα προσαγορεύσαντες. Sapientes inquit, qui fuissent in elysios campos receptos asserebant, terram scilicet immortalem. Quo nomine appellabant nostrum Paradisum, ex mosaicis libris edocti, licet in appellãdo eo discreparent, campum elysium, uel pratum herbosum ipsum uocãtes. Hunc paradisum non ignorarunt etiam Caldæi. Extat enim in magicis eloquiis zoroastræorum, ζήτησον τὸν παράδεισον. quære inquit paradisum, quanquam Psellus asserat, eos mystice hic de paradiso loqui. Sic enim ea uerba interpretatur. χαλδαϊκὸς παράδεισός ἐστι πᾶς ὁ περὶ τὸν πατέρα χορὸς θείων δυνάμεων, καὶ τὰ ἔμπυρα κάλλη, τῶν δημιουργικῶν πηγῶν. ἄνοιξις δὲ αὐτοῦ δι' εὐσεβείας, ἡ μετουσία τῶν ἀγαθῶν. φλογίνη δὲ ῥομφαία ἡ ἀμείλικτος τοῖς ἀναξίως προσερχομένοις δυνάμεις, καὶ τούτοις μὲν κέκλεισται διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα, τοῖς δὲ εὐσεβέσι ἀνήπλωται. εἰς ὃν ἀνατείνονται. πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ ἀρεταί. Chaldaicus inquit, iste paradisus est uniuersus diuinarum uirtutum, quæ circa patrem sunt chorus, pulchritudinesque igneæ, promanationum a mũ

dano opifice. Aditus autem eius per pietatem, est bonorum parti-
cipatio. Flammeus autem gladius est inexorabilis potentia, his qui
indigne accedunt. Et his quidem clauditur ꝙ digni non sint, patet ue
ro piis, dignos enim tanta re pietas eos reddidit. Quem spectāt oẽs
uirtutes quæ diuinos efficiunt homines. Rursus idem author, clarus
hoc ipsum paulo post explicat, ubi eadem præcepta chaldaica, ad be
ne uiuendum enim cohortantur, qui paradisum uelit adire. Quod
hoc carmine innuitur, μέλλων εὐσεβέϊς ἱερὸν παράδεισον ἀνοίγειν. i.
Qui sacrum cupias superum paradison adire. Psellus inquit. ἱερὸς δὲ
παράδεισος κατὰ χαλδαίους, οὐχ ὃν ἡ τοῦ μωσέως βίβλος φησὶν, ἀλλ'
ὁ λειμὼν τῶν ὑψηλοτέρων θεωριῶν. ἔνθα τὰ ποικίλα τῶν ἀρετῶν δέν-
δρα, καὶ τὸ ξύλον τὸ γνωστικὸν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τουτέστιν ἡ διακριτι
κὴ φρόνησις, ἡ διαιροῦσα τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζω
ῆς, τουτέστι τὸ φυτὸν τῆς θειοτέρας ἐλλάμψεως, τῆς καρποφορούσης τῇ
ψυχῇ ζωήν. ἐν τούτῳ γοῦν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ εὐνο-
μία φέρονται. Hoc est. Sacer paradisus secundum chaldæos, non is
est, quem Mosi liber describit, sed pratum supernarum cōtemplatio
num, ubi uariæ inueniuntur uirtutum arbores. Lignum quoq; sciēdi
bonum ac malum, scilicet iudicandi prudentia, quæ bonum a prauo
se iungit. Lignum etiam uitæ ibidem inuenitur, nimirum planta diui
nioris illustrationis, quæ uitalem fructum parit animo. In hoc igitur
paradiso, & uirtus & sapiētia, & optimus reip. status esse perhibent.
Vides ergo chaldæos de mystico paradiso hic loqui. Quia uero non
tollit Psellus paradisum terrestrem, etiam ad opinionem chaldæoꝝ,
permittamus eum, de cœlo sentire. Improbatur autem etiam à san-
ctissimis uiris græcis contra Origenem mystica paradisi interpreta
tio. Præsertim cum ad alia testimonia illud etiam maxime argumẽ
to sit, paradisum esse terrestrẽ, quia terra Iordanis & Pentapoleos
ob amœnitatem, paradiso dei comparatur. Si autem mysticus esset
paradisus, quo modo terreni loci ei cōpararentur? Epiphanius quoq;
contra Origenem ostendit paradisum esse terrestrem, ꝙ flumina ex
eo egredientia, terrestria sint, quorum ex aqua ipse biberit, & si flu-
mina terrestria, etiam reliqua. Animalia quoq; adducta sunt coràm
Adam, ergo in eo erant animalia. Non igitur erat, aut mysticus, aut
extra nostrum orbem, aut ad lunarem circulum. Quanquā Philon
iudæus paradisum esse terrestrem neget. Nam cum de plantis latissi
me disseruisset,

me disseruisset, demum hæc intulit. τοῖς εἰρημένοις ἐστὶν ἀκόλουθος καὶ ἡ τοῦ παραδείσου φυτουργία, λέγεται γὰρ, ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲν κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. τὸ μὲν οὖν ἀμπέλους, καὶ ἐλαίων, καὶ μηλέων ἢ ῥοιῶν, ἢ τῶν παραπλησίων δένδρα, οἴεσθαι· πολλὴ καὶ δυσθεράπευτος ἡ εὐήθεια. His inquit quæ dicta sunt, consentaneum est, ut de paradiso loquamur. scriptum enim est, plantauitq; deus paradisum in Heden ad ortum uersus, posuitq; ibi hominem quem finxerat. Arbitrari igitur, in eo uites, oliuas, poma, mala punica, & id genus arbores inueniri, adeo non est uerum, ut summa etiam stultitia sit credere. Sed certe fallitur. Nam & Theodoritus hoc modo improbat eos, qui paradisum, cœlum esse uolũt. τῆς θείας γραφῆς λεγούσης, ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς, πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, τολμηρὸν ἄγαν, τὸ τῆς οἰκείοις ἀκολουθεῖν λογισμοῖς, καταλιπόντας τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος. i. Cum aperte sacra scriptura perhibeat, deũ præterea, plerasq; è terra protulisse arbores, quarum aspectus esset pulcherrimus, gustus autem suauissimus, audacissimorũ plane hominum est, diuini spiritus doctrina relicta, capitis sua somnia consectari. Hoc ut puto in Origenem dicitur, qui totam hanc de paradiso historiã, mysticã esse uult, magis argute q̃ uere. Sacris igitur & scripturis & scriptoribus consentientibus, uerissimam esse de paradiso sententiã inuenimus, quã nos attulimus. Quanq̃ uero inueniãtut apud græcos, qui Heden, nomen regionis paradisi esse intellexerint, nemo tamen, qua terrarum parte ea esset, aperuit. Siquidem sæpe citatus Theodoritus inquit. Ἐδὲν οἱ μὲν τὸν παράδεισον αὐτὸν λέγεσθαι φασὶν, οἱ δὲ τὸν τόπον πάντα, ἐν ᾧ, καὶ ὁ παράδεισος ἦν, ὅθεν καὶ ὁ ἀδὰμ ἐπλάσθη, καὶ ὁ ἀδὰμ, ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ἐδὲν γεγενῆσθαι προσηγορεύθη· ἐδὼμ γὰρ τὸ πυῤῥόν. Hedẽ inquit alii quidem ipsum paradisum appellari asseuerãt, alii locum uniuersum, in quo situs esset paradisus, quamobrem etiam Adam nuncupatus est, ꝙ é terra sit effectus, quæ fuisset in Heden. q̃q̃ hoc minime uerum sit, non enim Adam ab Heden appellatus est, cum uaria sit utriusq; nominis & scriptura & significatio. Hæc tamẽ cum hebræorum interpretatione consentiunt. Auen Ezra. ודעכי מקום האדמה שנברא ממנה האדם קרוב לגן עדן .i. Neq; ignorare debes inquit, terram e qua homo fictus sit, non procul à paradiso Heden extitisse. deinc infert. ויש שאומרים כי אדמה היא ארץ ישראל והנה שבח. idest. Et sunt qui putent hanc

esse terram Israel, sed non considerarunt, illud. Et factum est dũ pro ficiscerentur ab oriente. Per quod testimonium, uult intelligi, longe eam regionem semotam à terra Israel fuisse. Igitur Heden regio est paradisi, quæ forte ab amœnitate ac uoluptate nomen sortita est. Omnes enim regiones ac terræ, nomina acceperunt ab his, qui eas primi incoluerunt. Itaq; Aegyptus uocatur hebraice Mizraim, qui fuit filius Chã, primusq; tenuit Aegyptum. Cus quoq; apud eos Aethiopia dicitur, primũ à Cus filio Chan, & fratre Mizraimi, habitata. Atq; item alia. At uero regio Heden, non ab ullo homine, ut ex scripturis colligimus, uocata est, sed à loci amœnitate. Hæc ut sæpius dictum est, neq; extra nostrum orbẽ iacet, neq; sub æquinoctiali posita est, neq; sydera attingit, ut quidã opinati sunt, sed & sub ea cœli positura est sita, quæ & habitari posset, & habitata ac frequentata à primis hominibus, eorumq; posteris fuerit, ut reliquæ ꝓuinciæ. alioqui cur positi sunt cherubini ad custodiam, ne quis ingrederetur, nisi ibi prope essent homines? In hac, Adã uixit. In hac educatus est Habel. Ad eius orientalem situm habitauit Cain. Hinc oẽs profecti sunt homines. In ea habitatum est ante diluuium, quo tempore, neq; Aegyptus, neq; Aethiopia, neq; Palestina, neq; terra Chanaan ab ullis hominibus tenebantur. Nam post diluuiũ, Mizraim, idest ægyptus, & Cus primus Aethiopiæ incola, natus est. Eo tempore, neq; Italia, neq; Græcia, neq; Arabia incolebantur. Eius autẽ loci homines, cum essent corrupti, diluuium perpessi sunt. Atq; ideo in mõtibus Armeniæ requieuit arca, non procul scilicet ab Heden, idest prima hominum habitatione, ubi & Noac degebat. Hæc una est causa, ꝗ Chaldæi, omnium sese antiquissimos iactant, numeranturq; apud eos quadringenta septuaginta annorum millia. Quod ꝗꝗ falsum sit, fuerunt certe, hi omnium uetustissimi, & apud eos inuenit sunt homines. In his itaq; locis erat & prouincia Heden, in cuius amœnissimo loco, diuina uolũtate hortus pullularet. Neq; enim Deus manibus suis eas arbores conseruit, sed is loquendi diuinarum litterarum modus est, quæ omnia referunt in deum. Dicunt & eum Cete grandia procreasse, cum tamen ex aquis hæ natæ sint. Et in Iona, Cetum allocutum fuisse. Omnia quæ uel in aquis, uel aere, uel terra proueniunt, diuina scriptura facit ea à deo proficisci. Is hortus, appellatus est etiam paradisus Dei eo modo, quo Hierusalem ciuitas

Dei dicunt,

Dei dicunt, & Sion mons Dei, non ꝗ præter cætera, ea loca crearit deus, sed ꝗ aliqua dei memoria in his esset. Eadem ratione, non est suspicandum, Paradisum fuisse aliquem immortalẽ locũ, aut nescio quid maximum ac diuinum habuisse, ꝗ & à Deo consitus narretur, & ibi, primi homines habitarint. Is enim, locus erat ut reliqui, amœnior tamen, ac suauior, quales insulæ fortunatæ esse memorantur. Atq; hæc est causa, ꝗ prisci illi homines, in tot annos, uitam propagarent. Obtinebat enim regionem temperatissimã circa paradisum, ut qui insulas fortunatas incolunt, qui diu uiuere feruntur. Cognoscimusq;, hunc locum non à Deo magnum fuisse, cum hortus appellatus sit. Delegerat siquidem deus locum per iucundum, ac beatum, in quo primum fingeret hominem, eumq; sibi per summam charitatẽ associaret, quæ potissimum in eo erat sita, ut deũ suum amaret, eũq; ut dominum coleret, ea obseruando, quæ præcepisset. Quod cũ non fecisset, non iniuria pulsus inde homo est. Quapropter fabulas esse arbitror, quæ iste paradisus comminisci homines fecit. Nisi Adam
" peccasset, fore ut in eo paradiso iugiter homines habitassent. Nam
" etiam si Adam non peccasset, habitata tamen ista terra fuisset, ut
" nunc fit, & homines uel mortales fuissent ut nunc, aut congruo tem-
" pore, in cœlum fuissent assumpti. Neq; enim delictum Adæ, corpo-
" ris mortem intulit, sed animi, quia a diuino se disiunxit amore, eũq;
" ut dominum non est ueritus. Nam cur Iesus Christus, generis huma
" ni reparator, cum nos à peccato Adæ eripuisset, ex illo tẽpore cor-
" pora nostra immortalia non reddidit? Hæc dico nõ ignorans grauis-
" simos, sanctissimosq; uiros, aliter sentire, quæ si pace christiana sunt,
" retracto, prompteq; refello. Habitata igitur tota terra fuisset, dictum enim est. Neq; erat homo qui operaretur & custodiret eam, q̃q̃ de paradiso id quidam intelligunt, non recte, fuissent tamen omnia lætiora, ac quasi aurea sæcula, & ab ista felicitate transmissi homines ad æternam illam fuissent, transmissi inq̃, uel per assumptionem animi una cum corpore, uel ꝑ suauissimũ ẽ corpore discessum. Omniaq; extitissent paccatissima, plena pacis omnia, & suauitatis. Quem statum uoluit reddere hominibus dei filius, quod & fecit, in his qui piissime uiuunt. Cuius aduetus in terras, imbuit nos cognitione diuina, illamq; amisimus rusticitatem, quam cum patre nostro deo, ob peccatum Adæ contraxeramus, regressiq; ad pristinum illum statum su

mus, ut deum conditorem authoremq; nostrum agnosceremus, sicut & ipse Adam cognoscebat, sed is ob peccatum, ad diuinam fruitionem admitti non poterat. Atq; hæc est salus, quam mundo attulit dei filius ꝙ & à culpa Adæ per ipsum liberati sumus, & deum patrē nostrum recognouimus, qui nisi uenisset, mortē animi sempiternā, defleuissemus. cuius diuinitatis ignoratio sparserat per genus humanum miserabiles errores, è quibus sæuissimæ calamitates postea pullularant. Erat ergo paradisus Heden, locus quidē amœnus atq; odorus, his tamē casibus obnoxius, quibus & cætera mortalia obnoxia sunt. Atq; hanc esse causam puto, ꝙ is paradisus non inueniatur nūc, incultus enim fortasse redditus est, neq; illam amœnitatis forma seruat. Eodēq; forte modo, is dei hortus deformatus est, quo Hierusalē ciuitas dei euersa est, & Sion mons dei. Arca quoq; dei uetustate cōtabuit. Omnia deniq; ea, temporis diuturnitate abolita sunt, in qbus longe diuiniora opera ꝑpetrata à deo sunt, q̃ in Hedē creatio Adæ. Vt ergo illa obliterata sunt, ita incultum, & informem nūc esse paradisum necesse est. Placetq; uehementer, quod ait Chrysostomus, ante diluuium, & paradisum, & uiam, quæ duceret ad ipsum notam hominibus fuisse, post diluuium penitus ignoratam, his uerbis. πρὸ γὰρ τοῦ κατακλυσμοῦ εἴδησαν καὶ τοὺς τόπους, καὶ τὴν ὁδὸν, τὴν ἀπάγουσαν, εἰς τὸν παράδεισον, τοῦ δὲ κατακλυσμοῦ γενομένου, ἔξω ἐγένοντο τοῦ παραδείσου, καὶ μήτε νῶε λοιπὸν ἐγνώριζον, μήτε οἱ ἐξ αὐτοῦ. i. Ante. n. diluuium, cognoscebant homines, & locū, & uiam quæ duceret ad paradisū, post diluuiū, extra paradisum esse reperti sunt, & neq; Noe neq; posteris eius ultra cognitus est. Innuēs ut puto, aquarum illuuie, arbores amœnissimas esse euersas, terram autem quæ suaues herbas pareret, uorticibus rapidissimis dissipatam fuisse, atq; ita locum delicatum concidisse, eq; oculis mortalium euanuisse, ut post diluuium, ne uestigium quidem appareret, facta diuini & cœlestis loci, misera immutatione, propter hominum scelera, quod aliis etiam locis & rebus accidit, ut quas deus repperisset, propter hominum impietatē, sint dirutæ, ac dissipatæ. Quod autem Enoc, & Helias, & Ioannes apostolus, in eum locum translati feruntur, id eadem facilitate refellitur, qua asseritur. Quo queso ex idoneo loco scripturarum id colligitur? Elias fateor assumptus est, sed nū in paradisum? quis tā audax est, qui hoc ausit asserere, cū id nusquā memoriæ ꝓditum inueniat?

Eodem modo Enoc assumptus est, sed quem in locum, scriptura non refert. Eadem de Ioãne dici possunt. Quod si hi cum corpore assumpti sunt, arbitror eos ibi positos, ubi & Iesus cum corpore uersatur. Neq; uero propter corpus in hunc paradisum erant trasferẽdi, cum glorificata corpora, aliam recipiant naturam. quod & in Iesu Christi corpore accidisse didicimus, qui ianuis clausis ad Apostolos penetrauit. Quod enim in paradisum terrestrem hi transmissi nõ sint, indicat & Psellus in chaldaicis præceptis hoc modo. Hoc inquit præceptum, παραινεῖ, ἵνα καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα, ὅπερ φησὶν ὕλης σκύβαλον, πυρὶ θείῳ ἐκδαπανήσωμεν, ἢ ἀπολεπτύναντες εἰς αἰθέρα κουφίσωμεν, ἢ μετεωρισθῶμεν ὑπὸ θεοῦ εἰς τόπον ἄϋλον καὶ ἀσώματον, ἢ ἐνσώματον μὲν, αἰθέριον δὲ, ἢ οὐράνιον, οὗ δὴ τετύχηκεν, ὅ, τε θεσβύτης ἠλίας, καὶ πρὸ τούτου ἐνὼχ μεταθέντες ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, καὶ εἰς θειοτέραν λῆξιν ἀποκαταστάντες· καὶ μηδὲ τὸ τῆς ὕλης σκύβαλον ἤτοι τὸ ἑαυτῶν σῶμα κρημνῷ καταλιπόντες. Hoc præceptum inquit admonet, ut corpus etiam ipsũ, quod materiæ frustum & quasi excrementum esse dicit, diuino igne absummamus, uel extenuatũ in æthera subleuemus, uel ut tollamur à deo in locum in materialem & in corporeum, aut corporeum qdẽ, sed ætherium, aut cælestem. Quam sedem sortitus est Thesbytes Elias, & ante eum Enoch, translati ab hac uita in statum diuiniorem, ut neq; ipsius materiæ frustum uel proprium corpus in hac ualle reliquerint. Quamobrem non est cur putemus eos homines, in paradiso esse positos propter eorum corpora. Quanquam igitur inueniatur regio Heden in qua erat paradisus, ipse tamen paradisus non inuenit, idq; in causa, ꝙ ab illo tempore is locus squallidus & incultus est effectus. Erat enim hortus, atq; ea est hortoꝝ natura ut facile possint squallescere. Animaduerte itaq;, q̃ clare ac perspicue de paradiso loquantur diuinæ litteræ. Primum regionem describunt, in qua is esset positus, deinde in quam mundi partem spectaret. Hebraice.n. sic est. Plantauerat autem dominus paradisum in Heden ab oriente, uel à plaga orientali, sic enim transferendum est, quod Hieronym⁹ uertit à principio ut postea dicemus. Deinde nomina fluuiorum ponuntur, qui ex ea regione egrederentur, atq; inde profecti, quas terras peragrarẽt. Quos cum in chaldæa esse compertum sit, uel circũ, neq; enim ad amussim describere possum, quid superest iam, quod de

cognoſcendo terreſtri paradiſo deſyderetur. Reliquum itaq; eſt explicare, qđ omnem hanc rem perplexam tenet. Nam ſi paradiſus in ea mundi parte eſt poſitus, quã diximus, quo modo coheret ut quattuor flumina infinitis ſpaciis à ſe diſſita, tanto etiam mari interiacente, ex eo loco egredi poſſint, præſertim cum horum fluuiorum fontes iam alibi eſſe reperti ſint? & de Euphrate quidem ac Tygri nihil commouemur, cum eandem habeant originem, & ex ipſo Heden certum ſit eos emanare, aut alibi naſcẽtes Heden primum influere, indeq; egreſſos à ſe inuicem abiungi, ubi mox abiunctis diſſociant̃ aquis. At Gãges? at Nilus? quorũ tametſi fontes non adeo certi ſint, alter tamẽ à meridie, alter ab aquilone oritur. Poſſunt igitur hi unũ habere fontem? Aut poteſt eſſe uerum, quod alii prodiderunt, ut ex uno fonte prodeant, ſed ex æditiſſimo loco ruentes, in uiſcera terræ condantur, perq; immenſos terrarum tractus profluant, poſt hæc emergentes, diuerſas habere Origenes uideantur? Num poſſunt tantam maris uaſtitatem traiicere, tot terras, tot mõtes penetrare, dein in auras erumpere? Quæ quia uera eſſe non poſſunt, quærenda eſt alia huius nodi ſolutio. Primum itaq; uerba ex contextu hebraico ꝓferamus, quæ in hunc modum habent, ונהר יצא מעדן להשקות אתהגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. Hoc eſt, Et fluuius egrediebatur de Heden, ad irrigandum hortum, & inde diuidebatur, & erat in quattuor capita, ſicut uertunt & Septuaginta. Primum igitur ſcribit fluuium non de paradiſo, ſed de regione Heden promanare, atq; inde ferri ꝑ hortum, ut eum irrigaret. quem cum eſſet egreſſus, quattuor efficeret capita, ſicut Padus, qui Ferrariæ proximꝰ, in duos ampliſſimos amnes diſtribuitur. Cumq; eorũ alter ad Ferrariæ mœnia attigerit, ibi in duos quoq; latiſſimos amnes diuiditur, qui diuerſis itineribus, mare Adriaticũ influunt. Non erat itaq; in paradiſo, fluuii illius maximi, qui in quattuor flumina diuideretur origo, ſed in regione paradiſi, procul aut propè paradiſum, qualis erat paradiſus ille Cyri, ſua ipſius manu conſitus, quem Euphrates à ſuis fontibus remotiſſimus influebat. Potuit itaq; etiam dei paradiſus, ab ortu huiuſmodi fluuii, eſſe q̃ remotiſſimus. Quod autem dicit illinc diuidebatur, non illinc ideſt a paradiſo, ſed a regione Heden, quæ ut erat ampliſſima, ita in uarias terras mittebat diuiſos amnes. quorum ſeparatio, procul aut propé fieret a paradiſo. Hunc itaq; maximum fluuium arbitror eſſe

eum qui ex Tigri & Euphrate cõmiſcetur. A ſuis enim fontibus pfecti coeunt inter ſe, dcinc Meſopotamiam efficiunt, atq; hoc eſt, ꝙ Heden ad hæc loca eſſe neceſſe eſt. Nam apud Ezechielem recẽſentur ſimul Heden & Charan. Charan autem eſt Meſopotamia. Igitur Heden ei uicina, illic ſit neceſſe eſt. Inde itaq; Tigris atq; Euphrates diuiduntur, quorum origo in mõte tauro eſt, ut teſtatur Strabo. eorum uero fontes περὶ δισχιλίους καὶ πεντακοσίους σταδίους. i. circiter bis mille & quingenta ſtadia abiunctos eſſe tradit. Quod etiam clarius exponit Procopius, qui cum de Meſopotamia obiter ſcriberet hæc de his fluuiis refert. καὶ πηγαὶ δύο ἐνθένδε ἐξίασι, ποταμοὺς δύο ποιοῦσαι αὐτίκα, εὐφράτην μὲν ἡ ἐν δεξιᾷ, ἡ δὲ ἑτέρα, τίγρην ὄνομα. ideſt ex hoc monte duo fontes oriuntur, qui ilico duo efficiunt flumina. dexter quidem fons euphratẽ, leuus autem Tigrim. Igitur ambo ex uno loco non prodeunt, niſi forte alibi oriantur, ſubterq; terram perfluentes, inde ex monte tauro emergant. Atq; hoc modo facile eſt, de Tigri & Euphrate ſoluere. Quod aũt de Gange & Nilo tradit̃, uix explicari poteſt. Hoc unum afferre poſſumus, non conſtare, an Phiſon ſit Ganges. ſunt enim ex græcis, qui dicãt hunc eſſe Danubiũ. Quidam hebræorum aſſerunt eum eſſe fluuium ægypti. ideo Auen Ezra אמרה גאון כי פישון יאור מיצרים Vir inquit præſtãtiſſimus aſſeruit phiſon amnem eſſe ægypti. Quid ꝙ ſacræ literæ tradunt, hunc terrã Chauila, quæ corrupte à nobis terra Eiulat dicitur, circum ire, & tamen inferius cap. x. inuenies Chauila appellari Getuliam. Si igit̃ phiſon eſt Ganges, num circuit omnem getuliam, quæ in Aphrica eſt, ille autem in India? q̃q̃ non me fugit, duos Chauila fuiſſe, quorum alter getuliæ nomen indiderit, alter regioni quæ proxima eſt Ophir, unde aduehebatur aurum. quorum prior nepos erat Cham, alter ex linea Scem filius Heber. Sed tametſi hãc influit ac peragrat Phiſon, non eſt tamen compertum, an hæc ſit India. Nam inferius cap. xxv dicitur. Habitarũt a Chauila uſq; Sur, ex quo loco cognoſcitur hæc non eſſe India, neq; Aethiopia. De Geon quoq; maxima ignoratio, tradunt pleriq; hunc eſſe Nilum, eo ꝙ ſcriptura eum aſſerat omnem terram circumire æthiopiæ. Alii propé terram Iſrael eum eſſe perhibẽt. Sic enim Auen Ezra. וידעני גיחון קרוב מארץ ישראל כי כן כתוב והורדתם אותו אל גיחון Hoc eſt. Conſtat Geon prope terram Iſrael eſſe, eo ꝙ ſcriptum ſit. Et deducetis eum in Geon. locus autem quem citat, eſt

regum.iii.cap.primo.quanq̃ ibi Geon Nicolaus non malus author interpretetur piscinam Siloe, alii autem fontem esse asserát. is tamẽ hebræus sentit hunc esse eundem Geon, qui ex regione paradisi orí retur. si autem is proximus terræ Israel est, fieri non potest, ut is Nilus sit. Qua re nescio an error habendus sit, si dixerimus nec Geon esse Nilum, nec Phison gangem, sed duos alios fluuios, qui proximi sint Euphrati & Tygri. Nam & Isidorus refert flumen, qui dirinx appelletur, siue araxes è paradiso emergere, ut scribit etiá Albertus, non semper malus author, licet eius lapsus non possit eo loco ferri, qui de rerum proprietatibus libro.iiii.scribit Geon idest Nilum esse fluuium Mesopotamiæ. Procopius ẽt scaibit Narsinũ flumẽ esse non exiguum propè Euphratem, qnem etiam influit. Hæc inq̃ flumina dicerem potius esse Geon, & Phison, nisi nomina regionum obstarent, quas illa peragrare feruntur, uerũ etiá hoc deo duce, spero me aliquando solutum. Nam Cus non uidetur semper illam Ethiopiá significare, ubi Nili fontes esse perhibentur, sed etiam arabiam, & omnem eam oram, quæ in mare oceanum spectat. Nam Madiáitæ, æthiopes aliquando uocantur, qui tñ prope Palestinam positi sunt. Et Sephora uxor Mosis Aethiopissa dicitur, & tamen ex terra Madian erat. Quare si Geon peragrare æthiopiá dicitur, non cogimur propterea de Nilo id sentire, sed etiam de alio fluuio. Phison quoq; non esse Gangem, uel illud argumento est, q; scribitur, terram chauila peragrare, at hæc ea esse uidetur, quæ ab historicis uocatur cabalia aut cabana, quæ prope Mesopotamiam est, atq; ideo unus ex fluuiis Heden eam influit & peragrat. Procopius quoq; scribit urbem esse Mesopotamiæ, quæ uocatur Phison, quæ forte à flumine nomẽ sortita est. Hæc igitur sunt adeo obscura, adeoq; à nostra intelligẽtia remota, ut non permittant nos quicq̃ certi asserere. Erit igitur sacrarum literarum studiosissimi cuiusq;, ea perquirere, quos plurimos iá fore auguramur, nos quod potuimus, in hac re præstitimus.

A PRINCIPIO.) diximus pauloante, hæbraice esse מקדם hoc est à principio, uel ab oriente. Itaq; hebraica uox tam ad tẽpus, q̃ ad locum refertur. quicquid ergo uel loco uel tempore antecedit, Chadmon dicitur, & huiusmodi antecessio Chedem. Hinc igitur facta est uaria & Septuaginta & Hieronymi interpretatio. siquidẽ Septuaginta, hoc quod Hieronymus uertit á principio, illi κατὰ τὰς

ἀνατολὰς, ideſt ad orientem. nempe ad locum reſpexerunt, Hierony
mus autem ad tempus. ad tempus enim id nomen aliquando ſpecta
re, Deuteronomii cap. xxxiii. cognoſcitur. ומראש הררי קדם. Et de ca-
pite montium æternitatis. & pſal. xliiii. בימי קדם in diebus æterni
tatis, & alia infinita ubi ſemper eadē eſt uox quæ & hic. Pro loco ue
ro ponitur inferius cap. iii. וישכם מקדם לגן עדן את הכרבים & poſuit a par
te orientali horti Heden Cherubinos, ubi Hieronymus, quod eſt a-
parte orientali paradiſi, uertit paradiſum. intellexit itaq; ibi eam uo
cem ad locum non ad tempus referri. mirum igitur eſt cur & hic nō
idem ſeruarit. Et quod magis mirum, non per inſcitiam, eo mo-
do tranſtulit, ſed ſtudioſe, opinatus ante cœlum & terram factū eſſe
paradiſum. ſecutus etiam aliquot interpretes, Aquilá. ſ. & Theodo-
tionem. ſed hoc falſum eſſe comprobatur, ex pauloante citato loco.
q̄q̄ cognoſcimus, eum non ſemper in ea ſententia perſtitiſſe. omnino
igitur ad locum ſpectat ſicut & Septuaginta uerterunt, & ut admo-
nent hebræi. præſertim uocū interpres apud eos, qui huius uocis mul
tiplicem ſignificationem afferēs inquit. מה שהוא שם לפאה המזרחית. hoc
eſt ſignificat quoq; partem, quæ in ortum obuerſa eſt, dein citat hūc
locum. Quare non ad tempus ſed locum referenda eſt.

PRODVXITQVE Dominus de humo) מן אדמה è terra,
nequis deciperetur, credens hic aliud humum aliud terram eſſe.

OMNE lignum pulchrum uiſu.) Primum obſeruandum eſt,
moris hebræorum eſſe, ut ligna, arbores ipſas appellent. Cum ergo
lignum uitæ dicitur, non eſt de materia illa arida ſentiendum, ut craſ
ſi quidam credunt, ſed de arbore quæ eiuſmodi fructus æderet. Ar-
bor quoq; in eadem lingua pro fructu ponitur. Quare lignum uitæ,
arbor erat, è qua uitales fructus carperentur, immortalitatemq; illā
efficerent. arbor inq̄, cuius fructu deguſtato, uita quædam per omnia
corporis membra ſe diffundebat, quam ſi poſt lapſum, homo degu
ſtaſſet, mori nullatenus potuiſſet. Ante caſum uitam & iucunditatē
illi ſuggerebat, adeo fuit human⁹ in ipſū deus. Obſeruare uero opor
tet, locutionem hebraicam. In ea enim lingua denominata non inue
niuntur, ſed eorum loco denominationibus utuntur, ut dicant uirum
mendacii, uirum ueritatis, ideſt mendacem, & ueracem. ita hoc lo-
co, arbor uitæ dicitur, ideſt arbor uitalis, quemadmodum ambroſiā
aut nectar, aut lucem uitalem diceremus. omnia uidelicet, quæ uitā

quandam afferunt, ſicq́; hoc loco, uitalem dici arborem exiſtimo, quia illius fructus uitales eſſent, & uires corpori ſuggererent.

BDELLIVM.) ex hebræo ductum בדולח bedolac. Maxima circa hoc nomen tam apud græcos q̃ hebræos diſcrepantia. Septuaginta hunc lapidem uertunt ἄνθρακα. i. carbũculum, qui lapis eſt fulgidus ac lucens, ut etiam teſtatur Hieronymus, q̃uis iidem Septuaginta alibi cryſtallum interpretati ſunt. Alii ſmaragdũ. Hebræi hodie comuniter dicũt eſſe chryſtallum. Hebræus autem agaon ſentit bdolac lapillos eſſe per exiguos, ac rotundos, qui ex aq̃s prodeãt. de qua re Auen Ezra. ואמר האגון כי הבדולח מים האבנים הקטנים עגולים היוצאים מהמים שהם דקים Hoc eſt. uir excellentiſſimus opinat̃ bdolac eſſe lapillos paruos ac teretes, q̨ ex aquis emergãt, qui minime craſſi ſint. Plinius autem bdelium gummi eſſe ſcribit diſtillans ex arbore eiuſdem nominis, inde congelaſcere, lapidemq́; fieri. Nicolaus autẽ id ignoraſſe uidetur, qui ſentiat arborem eſſe aromaticẽ, neq; aliud addit. uerum ſi bdelium gutta eſt, ut uult Plinius, quo modo in fluminibus naſcitur, ut hic tradit̃? Quare obſcuriora ſunt hæc, q̃ liceat explicare, uel ad pietatem referat. nam quanta ſit in interpretandis his lapidibus diſſonãtia, ex eo uel manifeſtum. nam hunc, qui mox ſequetur ſcilicet shoham, Aquila & Symmachus & Theodotiõ, onychinum ſunt interpretati, Septuaginta in Exodo, ſmaragdum uerterũt, Ioſephus dicit eſſe ſardonychum. ſimiliter hunc qui tharſis hebraice uocatur, Aquila chryſolithum, Symmachus hiacynthum interpretatus eſt. ego quidem exiſtimo bdelium uniones ſignificare, quia manna in ſacris literis huic comparatur, numerorum libro cap. xi. ubi dicitur, ſpecies eius erat כעין הבדלח. hoc eſt. Sicut ſpecies bdolac, Manna uero ſicut margaritum eſt.

ET LAPIS onychinus.) שהם shohã. Quod Septuaginta uertunt, καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος. hoc eſt lapis praſinus, qui ut nomen indicat, uiridis ac coloris herbacei eſt, at onychinus, potius ad candorẽ uergit, ac nigrorẽ. Vnguis enim humani ſimilitudinẽ, unde & dict9 eſt, imitatur. Quare lõge alius eſt is ab illo. Cum Hieronymo aliqui hebræorum ſentiunt, præſertim Agaon, qui de eo lapide hæc perhibet. השהם אבן יקרה לבנה והיא צחה ואנחנו לא נדע hoc eſt. shoham, lapis precioſus eſt, candidus ac impermiſtus. deinde addit Auen Ezra. nos autem hæc ignoramus, quamobrem etiam hebræi, ſe proprie qua-

les hi lapides sint nescire ingenue fatentur. Cur itaq; mirũ, si & Hieronymus, & Septuaginta a se inuicem discrepant. q̃q̃ Hieronymus secutus sit alios interpretes, qui onychinum uerterunt, ut ipse testat̃ in quæstionibus hebraicis.

IPSE uadit contra Assyrios קדמת אשור hoc est. Plagam orientalem assyriæ. Aliquid autem hoc discrepat ab illo. Hieronym⁹ imitatur Septuaginta, qui & ipsi uertunt κατέναντι ἀσσυρίων. aduersus assyrios, Strabo de eo flumine eadem prope scribit, quæ & hebraicum. ῥεῖ δὲ πρὸς τὴν ἑώαν συρίαν- fertur autem Tigris ad assyriam quæ in ortum spectat.

IPSE est Euphrates.) הואפרת. huperat, Duæ sũt partes. hu, idest ipse est, & Perat, Euphrates. quas corrupte uidẽtur antiqui copulasse, nomenq; euphratis fecisse, cum tamen perat sit eius nomẽ, itaq; phrates græce esset dicendum.

PRAECEPITQVE ei dicens.) ויצו יהוה אלהים על האדם. Et p̃cepit dominus deus super Adam. Perinde ac si diceret, legẽ promulgauit de homine, cui semper esset obtẽperaturus, præposito ẽt trãsgredienti capitali supplicio. est autem & phrasis hebraica, quã neq; seruarunt Septuaginta, sicut neq; Hieronymus.

FACIAMVS ei adiutorium, &c.) hebraice uon est faciamus sed אעשׂ faciam. quod autem uertit simile sibi, hebraice כנגדו eregione illi, uel correspondens illi, neq; aliud est, q̃ quod uertit Hieronymus. q͡ autem uertit faciamus, non faciam, secutus est Septuaginta, q ipsi transferũt. ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν. i. Faciamus ei auxiliatricem congruentem illi. arbitramur autem hoc sumptũ esse ex præcedentibus, ubi est faciamus. Verum hæc nihil ad rem.

IMMISIT dominus saporem.) ויפל תרדמה Fecit illabi soporem, quem Aquila uertit καρόν. idest somnum profundum, ac quasi lethargum, at Septuagiuta ἔκστασιν, ecstasin. hoc est mentis secessum & alienationem. Quæ erat & latina antiqua interpretatio, sicut exponit & Augustinus, at uerbum hebraicum soporem significat. thardema. ducitur enim a רדם radam, dormire. Septuaginta uero, ignoro an de somno senserint. potest enim ecstasis accidere non dormiẽtibus. Omnino uerbũ hebraicum, somnum intensum significat, sicut interpres uocum exponit, qui de ea uoce inquit. שענ נרהשינה חזקה Cuius uocis significatio. Est somn⁹ uehemẽs. æditio quoq; Chaldai-

ea uertit, שנתא. idest immisit somnum.

HAEC uocabitur uirago.) לצאת יקרא אשה. Huic uocabitur uirago. ex hoc eliciunt hebræi, suam linguam primam omnium extitisse, ut enim à uiro mulier ducta est, ita à uiri nomine, nomen mulieris ductum est, ipso impositore Adam. quod in nulla alia fieri lingua asserunt. Isc enim hebraice uir, Iscia mulier. quam analogiam si nos sequi uellemus, à uiro, uira dicendum esset. propterea hanc rem Hieronymus quantum latinitas pateretur expressit. uoluit enim à uiro ducere uiraginem, cum tamẽ uirago latine mulier cordata ac robusta uocetur. Septuaginta non ausi fingere nouum nomen, non ostẽderunt quid traderet sacra scriptura, uertunt enim αὕτη κληθήσεται γυνὴ, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἐλήφθη. Hæc uocabit̃ mulier, q̃a de uiro sumpta est, uerum hoc pacto, quid mulieri cum uiro, cum nulla sit in nominibus affinitas? hoc certe & à Diodoro animaduersũ est, qui hoc loco sic ait, τὸ μέντοι αὕτη κληθήσεται γυνὴ, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη. οὐ δοκεῖ τινα σώζειν ἀκολουθίαν, εἰ γὰρ ἐπειδὴ παρὰ πλευρὰ τοῦ Ἀδὰμ, ἡ Εὔα διὰ τοῦτο γυνὴ, αἱ μετὰ ταῦτα γυναῖκες ἄρ' οὐκ εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν. Illud inq̃t, hæc uocabit̃ mulier, ꝙ de uiro suo sumpta sit, nullã uidet̃ seruare cõsecutionẽ, si enim propterea Eua mulier est, ꝙ è costa uiri constructa sit, reliquæ mulieres nõ erunt q̃a ex uiris nõ sunt. deinde infert, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἑρμηνευσάντων τὸ σφάλμα· μὴ γὰρ εἰρηκέναι τὴν γραφὴν γυνὴ, ἀλλ' ἢ ἄνθρωπος. Sed ab ipsis inquit interpretibus error emanauit. non enim diuina scriptura dixit, hæc uocabitur mulier, sed homo. ὅσα μὲν γὰρ ὀνομάζει τὸν ἄνθρωπον, δασυτάτῃ προσφορᾷ τῆς φωνῆς χρωμένη. ἴεσσα δὲ τὴν Εὔαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ τοῦτο δοκεῖ μοι, μᾶλλον ἔχειν τὴν ἀκολουθίαν. Quatenus quidem hominem ipsum uocat, crasso uocis sonitu utens. Iscam uero ipsam Euan à uiro, atq; hoc mihi magis uidetur cõsentaneum. habes ergo etiam diuinos illos uiros non ignorasse, quæ uelut abstrusa in sacris literis delitescunt. fuerunt etiam apud græcos qui hebraicam analogiam secuti sint, nam Aquila nouum excogitauit nomen, græcis antea inauditum, siquidem ab ἀνὴρ, hoc est uir, duxit ἀνδρὶς, quasi uira. alii ex hebraico & græco, unũ nomen fecerunt εἴσανδρος, ab Isca mulier, ἀνὴρ, uir. quasi uir in mulierem formatus. idem enim sunt, solo sexu discrepantes.

ET Adherebit uxori suæ.) Nihil referre putamꝰ, ꝙ hebraice sit באשתו. Cum uxore sua, Non uxori suæ, q̃q̃ ea sit phrasis hebraica.

uerbo enim דבק hoc eſt adhereo, propoſitionem, in, adiungunt. Septuaginta appoſitiſſime uerterunt καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Et adglutinabitur uxori ſuæ. ea enim uiri ac mulieris coniunctio eſſe debet, ut nulla arctior reperiri poſſit. ꝙ autem dixit uxori ſuæ, aduertendus eſt ſacrarum litterarum loquendi mos, maritus. n. in his literis, uir nuncupari ſolet. uxor autem, mulier. neq; in ea lingua, nomen uiri à nomine mariti diſtinguitur, ſicut neq; nomen mulieris à nomine uxoris. ideoq; hic cum dicitur & adherebit uxori ſuæ eſt אשת. quod ſupra ſignificabat uiraginem aut mulierem. hic autẽ uxorẽ. Hoc fecit ut Cyprianus, tractatu de bono patientiæ citarit locũ ex ſequenti capite hoc modo ex Septuaginta. Quia audiſti inquit uocem mulieris tuæ, & manducaſti ex illa arbore. Rabi Moſe, hanc linguam, ideo ſanctam ac ſacram nuncupari exiſtimat, ꝙ honeſtiſſime ſemper loquatur, remotiſſimaq; ad ea exprimenda quærat uocabula, quæ fortaſſe parum pudica atq; honeſta, nonnullis uiderentur. ꝙ autem additur & erunt duo in carnẽ unam, hebraice non eſt, erũt duo, ſed tantum. Et erunt in carnem unam. Septuaginta uero, etiam duo addiderunt. ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ſed hæc euidentiora hi reddere uoluerunt, neq; abſurdum eſt, explicationis gratia, aliquid addere.

CAP. III.

ſ ED ET Serpens erat callidior.) Quod Hieronymus uertit callidior, Septuaginta. ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος. At ſerpens erat prudentiſſimus. optime aũt uterq; uerbum hebraicum reddiderunt. nam pleriſq; in locis inuenimus in bonam & in malam partem eã uocem accipi. Prouerbiorum primo לתת לפתאים ערמה. Vt detur paruulis aſtutia. & eiuſdem libri capite octauo. יבינו פתאים ערמה. Intelligent pueri prudẽtiam aut aſtutitiam. In malam partem accipitur ut וכי יזד איש על רעהו להרג בערמה. ſiquis per induſtriam & per inſidias occiderit proximum ſuum, ut uertit Hieronymus. Pſalmo quoq; xciii. על עמך יערימו סוד. Super populum tuum malignauerunt conſilium, ut uertunt Septuaginta. Igitur & hoc loco uidetur in malam partem accipi. & quanq̃ Septuaginta uerterint ſerpens erat prudentiſſimus, non de uera tamen ac ſyncera prudentia ſentiũt. quam rem in dubiũ

uocat & ſoluit Theodoritus ſic ſcribens. εἰ φρόνιμος ὁ ὄφις, καὶ ἐπαινούμενος, μόριον γὰρ ἡ φρόνησις ἀρετῆς. Si prudens inquit eſt ſerpens, ergo & laudabilis, nam una uirtus eſt etiam prudentia. Dein ſoluit πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμωνύμως προσφέρεται. καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν θεοὺς ὠνομάκασι. Sed pleraq; inquit nomina æquiuoce dicunt̃, ſicut & idola gentium, deos uocant ſacræ literæ. Philoſophi quoq; per antiphraſin aut equiuoce ſapientes appellant̃. Sunt enim omniũ mortalium ſtultiſſimi, ut eorum facta indicant. Eiuſmodi igitur erat prudentia ſerpentis, quem diabolum fuiſſe, omnes propè perhibẽt, qui animi malignitate ac præſtigiis, omnes ſpiritus ſuperat. ideo recte uertit Aquila ὄφις ἦν πανοῦργος, ſerpens erat ueterator ac præſtigioſus. Quod ſapienter explicat Diodorus ſic inquiens φρόνιμον νῦν οὐ τὸ συνετὸν λέγει, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἀπάτην ἐπιτήδειον ὄργανον. prudentem hic non ſapientem appellat, ſed ad decipiendum aptiſſimũ inſtrumentum. Veruntamen ꝙ Septuaginta uerterint, ſerpens erat prudentiſſimus, etiam teſtimonio euangelico defendi poteſt, ubi prudentia ſerpentum commendatur, putoq́; eos idcirco prudentes appellari, ꝙ longiſſime cernant, q̃q̃ iſtud ſit corporis illud mẽtis. Dracones certe græce à δέρκω qđ acerrime cerno ſignificat, uocant̃, unde fit & ὀξυδέρκω acute intueor. Aquila & Theo. uerterunt ſerpens erat callidus, quos etiam Hieronymus ſequitur.

CVR Præcepit uobis deus.) hebraica paulũ uariát. אפכיאמר יהוה quod uariis modis exponitur. nõnulli enim. ita omnino, aut uere ne, etiam ne. qđ uidet̃ conſentire cũ æditione chaldaica. בקשטא אמר יהוה ideſt in ueritate dixit deus? Hieronymus ſecutus eſt Septuaginta, qui uertunt: ὅτι εἶπεν ὁ θεός, cur dixit uobis deus, uel, quid eſt, ꝙ dixit deus?

ERITIS Sicut dii.) Potuit etiam uerti, eritis ſicut deus. diximus enim elohim plurale eſſe, eoq́; nomine deum uel deos appellari. Accommodatur ſcilicet tam ad uerum deũ q̃ reliquos deos. Quare dicit eos futuros prudentes ac peritos, quemadmodum ipſe deus eſſet, qui eos condidiſſet. Neq; enim tantæ arrogantiæ Adam fuiſſe putãdus eſt, ut oblatam diuinitatem uoluerit appetere, ut eſſent dii, ſicut deus in ea cognitione. eo enim ſcelere pollutus eſt Satan. Adam autem per inobedientiam peccauit, leges diuinas tranſgrediendo. Licet Serapion ſcriptor græcus, uelit eum diuinitatem optaſſe. Pro

eo quod nos attulimus, facit sentētia aliquorum hebræorum, qui exponunt eritis sicut dii, idest sicut angeli. elohim enim, angelos quoq; significat. ideo grauiore sententia non est damnatus Adam. Nam si deus fieri optasset, quid illi dissimilis fuisset, qui dicebat, ponam sedem meam in Aquilone, eroq; similis altissimo? Hieronymus autem sequitur Septuaginta, qui & ipsi uertunt, ἔσεσθε ὡς θεοί. idest eritis sicut dii.

ASPECTVq; delectabile.) Variat hic paululum Hieronym⁹ & ab hebraico & ipsis Septuaginta. Quod enim ad oculos corporis retulit ipse, hebraice ad ipsum animum, atq; intelligentiam refertur. sic enim in cōtextu est. Vidit mulier q̄ arbor esset. ונחמד ה׳ להשכל. idest expetenda uel desyderabilis ad percipiēdam sapientiam, uel ad intelligendum. Verbum igitur hebraicum, nō ad oculos corporis spectat, sed ad scientiam. hoc enim est quod supra pollicitus fuerat serpens, eos fore sapientes, si ex ea arbore degustassent, quæ degustata eorum patefecit oculos. Licet diabolus ea ratiōe eos fefellerit, promittēs eos fore, aut deos aut angelos. eādem sentētiam uidētur secuti etiam Septuaginta qui uertunt, καὶ ὡραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι. & q̄ pulchra arbor esset, ad intelligendum, uel intuēdum. Veruntamē hebraica, etiam hoc pacto uerti possunt. Et q̄ ea arbor cognitu appetibilis esset. ut quemadmodum dixerit eam oculis corporis spectatā delectationem afferre solitam, ita eandem exhibere uoluptatem, si quis eam agnouisset, animoq; comprendisset, & q̄ intelligentiæ eximium pareret gaudium. Hác sententiam forte secutus est Hieronymus. mihi certe, utrunq; uidetur probabile. Húc locum impius Porphyrius. sic. n. græci appellāt δυσσεβῆ, hoc modo labefactabat. sic dilema texens. τὸ φυτὸν ἐκεῖνο, ἢ κακῶς, ἢ ἀγαθῶς ἐφυτεύθη μέλλον προξενεῖν τοῖς ἀνθρώποις θεὸν, πάντως φανερῶς ἀπηγορεύθη φθονοῦντος τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις τῆς γνώσεως, καὶ μωροὺς αὐτοὺς βουλόμενος. Ea inquit planta, aut in bonum, aut in malum plantata est. si in bonum ut uos asseritis, eo q̄ per eam diuinitatem acquisituri essent homines, inuide certe prohibita est àdeo hominibus, quasi uolens eos ea cognitione carere, & in summa stultitia eos uiuere. respondet diuus Gregorius, q̄ in bonum planta sit, sed οὐ καλὸν, ὅτι οὐκ ἐν καιρῷ, καλὸν μὲν ἁπλῶς. Non fuisse bonā, quia non in tempore, sed bonā simpliciter. & optime quidem respondet. nā pleraq; optima sunt, quæ sibi red-

dūt homines peſtilentiſſima, propter errorem & inſcitiam. Porphyrius autem & in aliis pleriſq; falsò chriſtianos inſectatus eſt, quod & reliquis philoſophis peculiare fuit. Arborem autem ſciendi bonū & malum, non ratione deguſtantium appellatam puto, ſed experientiæ boni & mali. hoc eſt qua probaret, an homo bonus eſſet uel malus. ut eam in medio paradiſi poſuerit deus, quo bonitatem uel prauitatem hominis experiretur. Bonum ſiquidem & malum, obedientia & in obedientia hoc loco appellantur. Quæ ſententia probabilis admodum mihi uidetur. Vbi autem dicit, eritis ſicut dii ſcientes bonum & malum, dicendum, eos diabolum decepiſſe, perſuaſiſſeq; eis, uocari eam arborem ſcientiæ, non probationis. atq; ita in errorem induxiſſe. Hæc expoſitio, non pertinaciter à me aſſeritur. puto enim etiam aliquid arcanum, ſub hiſce uerbis contineri.

DEDIT Viro ſuo.) Nihil refert ꝗ omiſſerit. עמה. ideſt. Dedit uiro ſuo ſecum, quod non omiſſerunt ſeptuaginta μετ᾽ αὐτῆς. indicat eos ſimul comediſſe. q̃q̃ id erat notiſſimum.

ET CVM Audiſſent uocem domini, &c.) וישמעו את קול יהוה. Et audierunt uocem domini dei. Primum obſeruandum, tam Hieronymum, q̃ Septuaginta, uariare ab hebraico. neq; enim hebraice ē, poſt meridiem, additum à Hieronymo ac Septuaginta, qui ſic aiūt καὶ ἤκουσαν φωνὴν κυρίου τοῦ θεοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, τὸ δειλινόν. & audierunt uocem domini Dei deambulantis circa ueſperū. Et mirum etiam eſt, cur auram omiſſerint, cum in hebraico habeatur. Eſt autem רוח. quod & uētum & auram ſignificat. Nulla itaq; eſt cauſa cur Septuaginta, uentum aut auram ſilerent. ꝗ autem Hieronymus uerterit poſt meridiē, ex eo eſt, ꝗ hebraice. לרוח היום. deambulabat inquit, dominus ad uentum diei. diem ergo retulit ad meridiem. Septuaginta ad ueſperam. Dicūt aliqui ex græcis, Adam circa horam ſextam comediſſe, ad ueſperam autem, dominum, ad eū acceſſiſſe. Die autem ſexta conditus eſt Adam, eademq; è Paradiſo pulſus, quod & græcis placet.

IN MEdio ligni.) Forte clarius fuiſſet, ſi ſic ſe habuiſſent. Inter medias arbores. Duæ enim hic ſunt hebraicæ figuræ, ſynecdoche in qua per partem intelligitur totum. atq; hanc puto eſſe, cū hebraice lignum ponitur pro arbore. quæ totum eſt, eius autem partes, lignū, folia, fructus. altera figura eſt etiā ſynecdoche, ſed alia eius species.

qua

qua ex uno discimus omnes, qua & poetæ & oratores utũtur. Sæpe enim apud oratores inuenies, admouit militem, stipendium dedit militi. Et illud. Consitum arbore multa, lucus. q̃q̃ ita sit hebraice ut uertit Hieronymus. Septuaginta prudenter non seruarunt phrasin hebraicam. καὶ ἐκρύβησαν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου. Et absconditi sunt in medio paradisi. Quod cum ita sit, miror cur Serapion, hunc locũ secundum locutionem hebraicam interpretetur. τοιγαροῦν θορυβούμενοι, εἰς αὐτὸ τὸ δένδρον ἐκρύβησαν. Igitur cõsternati animo, in ipsam arborẽ se absconderũt. an ne ut Esaiæ fert, arboris stipes illis patuit? In medias ergo arbores, densaq; paradisi nemora, se intulerunt.

REDVNDAT Apud Septuaginta deambulantis.) Non enim cõtextu hebraico est deambulãtis, neq; quod addit Hierony. domine. sed tantum. קלך שמעתי בגן. Vocem tuam audiui in paradiso. Nõ tamen superfluo posita sunt.

QVAM Dedisti mihi sociam.) Elegantius Hieronymus q̃ Septuaginta. hebraice enim est, quam dedisti mecum. hoc non immutarunt Septuaginta. ἣν ἔδωκας μετ᾽ ἐμοῦ. quam dedisti mecum. more autem nostro loquitur Hieronymus.

SERPENS Decepit me.) Eodẽ modo & Septuaginta. ὁ ὄφις ἠπάτησέν με. quod alii inpretes uerterunt, ἐπηγάγετό με. i. seduxit, hebraicũ aũt. השיאני. i. abduxit aut subleuauit, aut eleuare me fecit.

MALEDICTVS Es inter omnia animantia.) Hebraice cõparatio fit. ארור אתה מכל הבהמה. Maledictus es præ omnibus brutis. aut ante omnia bruta. licet inter, τὴν ἐξοχὴν aliquando significet. Septuaginta quoq; morem hebraicũ intactum seruantes, quo peccato sæpe delinquunt, obscuriorem interpretationem fecerunt, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων κτηνῶν. Maledictus tu ab omnibus brutis. quid certe græce sibi uult, ab. quæ apud hebræos comparatiui uicem gerit: tam. n. comparatiuo q̃ superlatiuo caret illa lingua. superlatiuum suplent per aduerbium repetitum. מאוד. ualde, dicẽtes meod meod. ualde ualde. comparatiuum autẽ p præpositionem ab, aut præ. Græce uero aliter erat loquendum.

SVPER Pectus tuum gradieris.) ע׳ גחונך ת׳לך. Super uentrẽ tuum gradieris. Septuaginta addunt hebraico uertentes. ἐπὶ στήθει καὶ, κοιλίᾳ πορεύσῃ. Super pectus & uentrem. redũdat pectus. chaldaica quoq; æditio habet. על מעך. i. super uentrem tuum. Hierony-

mus autem ut ipſe facile intelligo, ideo uertit pectus, ꝙ in ſerpentibus, nullum propè diſcrimen ſit pectoris ad uentrem, ſuntq; adeo utraq; comiſſa, ut alterum pro altero facile in his accipi poſſit. atq; hæc eſt cauſa, ꝙ Septuaginta, uerbum unicum hebraicum, duobus exprimere uoluerunt.

IPSA Conteret caput tuum.) הוא ישופך ראש. Ipſum conteret tibi caput. Non refert itaq;, ad mulierem, ſed ad eius ſemen. qua interpretatione pleriq; decepti, malam expoſitionem inuexerunt in hunc locum. Et quoniam ſunt qui quod hic dicitur, accommodent ad Ieſum Chriſtum, qui ex ſemine Euæ natus ſit, contriueritq; caput ſerpentis, uides q̃ iuuent hi, ſi hebraica ut ſe habent legantur. Hieronymus autem uidetur legiſſe. היא. ipſa, non הוא. faciliſq; eſt ab una ad alteram uocem lapſus, pro tracta tantum iod. Septuaginta hebraica ſequuntur, ſed in alio eſt maxima deuiatio. αὐτό σοι τηρήσει κεφαλήν. Ipſum, (ſic enim exiſtimo legendum eſſe non αὐτὸς) obſeruabit tibi caput. Neq; intelligo unde hanc interpretationẽ arripuerint, cũ uox hebraica nihil ſonet aliud, q̃ conterere, ac lacerare, uel calcare. ſeruare autem nunq̃. Clare enim loquuntur ſacræ literæ, fore ut ſemẽ Euæ. i. homines calcaturi eẽnt caput ſerpẽtis, ut natura cõparatũ eſt, ille uero inſidiaturus eſſet calcaneo. q̃q̃ hebraice nõ ſit inſidiaturus, ſed idẽ uerbũ. Ipſum ſemẽ, inquit conteret tibi caput, ac tu conteres eius calcaneũ, ſic enim habent hebraica. ואתה תושפנו עקב Et tu conteres eius calcaneum. Hieronymus, certe ſenſum, non uerba ſequitur.

ERVMNAS Tuas.) עצבונך. dolorem tuum. quod Hieronymus ad omne anguſtiæ doloriſq; genus retulit, Septuaginta uero, τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου. mœrores tuos, & gemitum aut ſuſpirium tuum. quod autem uerterunt. στεναγμὸν, hebraice eſt. והרונך. & conceptum ſiue partum tuum, ſicut uertit Hieronymus. ſed puto Septuaginta gemitum, quem parientes ædunt, innuere uoluiſſe. Nam conceptus cum exoptatus ſit mulieribus, affert tamen gemitum, atq; in hac re tantum poſita ẽ mulieris maledictio.

ET SVB Viri poteſtate eris.) ואל אישך תשוקתך. Et ad uirum tuum, deſyderium tuũ, ſicut uertit Symachus. Locutio eſt hebraica. quam optime licet uariis modis, Hieronymus & Septuaginta expreſſerunt. hi enim. καὶ πρὸς ἄνδρα σου, ἀποστροφή σου. i. Et ad uirum

tuum,

tuum, conuersio tua. Quicquid enim sub potestate alicuius est, ad ipsum semper spectat, semperq; id intuetur, id semper exoptat, præsertim si non uoluntate, sed natura, ea subiectio facta sit. Nos enim cum natura, sub diuina potestate simus, ad eam quicquid agimus, semper referimus, ipsum imploramus, ipse desyderiū nostrum est, nostraq; uirtus. Elegantissima igitur est phrasis hebraica, ita enim fert natura, ut maiora semp appetamus. Quidquid igitur appetit, ferè maius est. Ad ipsum etiam conuertimur, atq; inclinamur. Hoc certe indicat & Chrysostomus, qui de ea apostrophe, idest conuersione mulieris ad uirum, inquit. τουτέστι καταφυγὴ καὶ λιμὴν, καὶ ἀσφάλεια, καὶ ἀγάπη, τῷ φόβῳ συνέζευκται. i. Refugium ac portus, præsidium, ac amor, timori coniuncta sunt. Non solum enim recurrit mulier ad uirum, tanq̃ ad tutum portum ac præsidium, uerum etiam amat & ueretur. Hebræi quoq; eodem modo hác sententiam interpretantur. Auen Ezra. תשוקתך משמעתך והטעם שתשמעו כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו. Hoc est. Desyderium tuum, scilicet auscultatio tua. omnia enim quæ præceperit, exequeris, sub eius enim imperio constituta es. Atque hoc modo, propius ad hebræorum sententiam uidetur accessisse Hieronymus. Eandem enim phrasin inueniemus paulo inferius, ubi necesse esset ipsis Septuaginta, alia uti interpretatione, cum eodem modo loquatur ibi Hieronymus.

MALEDICTA Terra in opere tuo.) בעבורך. i. propter te. Ita quidem nunc habet textus hebraicus. At ego permultis sæpe coniecturis adducor, minime quidem deprauatas esse scripturas hebraicas, sed tamen multis in locis immutatas esse, ubi facilis esset lapsus, facileq; posset aut dictio in alteram dictionem, aut littera in alteram aut syllaba in syllabam transire, quibus aliqua esset affinitas, quod nos sæpe admonituri sumus, nunc quod instat agamus. Duæ sunt dictionem hebraicæ. עבור cuius ultima litera est resc. altera עבוד quæ dalet habet ultimá. primaq; adiuncta bet littera, significat pp. altera infinitiuum est ab עבד. hoc est operari, seruire. Hieronymus itaq; uidetur legisse בעבוד. hoc est in operando, in colendo, quod ipse uertit in opere. nunc autem apud hebræos alia lectio est. infinitæq; sunt eiusmodi totis sacris literis uarietates, quæ à uariatis codicibus sint profectæ. Cũ Hieronymo cõueniunt & Septuaginta, qui & ipsi eandem lectionem habuisse uidentur, uertentes. ἐπικατάρα-

πος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σοῦ. i. Maledicta terra in operibus tuis. Editio tamen chaldaica quæ & ipſa uetuſtiſſima eſt, ſentit cum hebraico. ליטא ארעא בדילך. ideſt. Maledicta terra propter te. Quicquid enim miſeriarum in terra reperitur, propter hominis ſcelus inuectum eſt.

IN LABOribus comedes,) בעצבון. i. dolore. Sicut ſupra mulieri proteſtatus fuerat. q̃q̃ inter dolorem ac laborem, nihil prope interſit, cum alterum exaltero oriatur, propterea græcis κόπος utrũq; ſonat.

INDVIT Eos ueſte pellicea. עור. ideſt corio. quod χιτῶνας δερματίνους, ueſtes coriaceas Septuaginta. de quibus Gregorius theologus. καὶ ἐνεδυσάμεθα χιτῶνα δερμάτινον, ἱστορικῶς μὲν, ζώων νεκρῶν δέρματα, ἀλληγορικῶς δὲ δὲ παχυτέραν ταύτην σάρκα, καὶ θνητήν. ideſt. Et induti ſumus ueſtem pelliceam, hiſtorice quidem mortuorum animalium pelles, allegorice uero craſſam iſtam & mortalem carnem. hoc modo expoſuit etiam Origenes, quod non uidetur diuinis literis admodum conſentaneum.

ET VOcauit Adam nomẽ uxoris ſuæ.) Quod ſolet omnibus prope linguis accidere, ut uocabula unius, in alteram tráſeuntia, aut immutẽtur, aut penitus deprauẽtur, id in primis linguæ contingit hebraicæ. Ex qua, ſiqua, in noſtrum aut græcorum ſermonem, nomina ſumpta ſunt, nullum ferè apparet in eis, priſtinæ compoſitionis ueſtigium. Vt eſt iſtud Euæ nomen, quod corruptiſſimum eſt tam apud græcos q̃ latinos. Neq; ullam etymologiam recipit, ſi ea modo proferatur, ut nos & græci proferimus. Itaq; chaua dicendum eſſet, non Eua, Ducitur enim à chai, ideſt uiuenti, uel animali. quippe quæ fuit omnium uiuentium mater. Huius nominis corruptela, fecit ut putarent Aue dictum eſſe ab Eua, per inuerſionem litterarum, ſicut contraria fuerũt his quæ beata uirgo intulit, quæ iuexit Eua, Quæ q̃q̃ pia ſunt non ſunt tñ uera. & pietas nõ falſis, ſed maxime ueris debet inniti. Huiuſmodi ineptiæ infinitæ propè inueniuntur apud latinos, propter linguarum inſcitiam. ſed ſilentio prætereunda ea ſunt, ne in immaniſſimam quorundam petulantiam incidamus, in quibus nihil ineſt modeſtiæ & candoris, ſed æſtu comparandæ gloriolæ aguntur in omnia præcipites, neq; cuiq̃ uel ſanctiſſimo uiro parcunt. Septuaginta quod proprium nomen primæ mulieris fuerat, nõ ſatis ut reor commode appellatiuum fecerunt. Quod etiam ab hebraica ueritate diſſentit.

te dissentit. ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ζωή. idest uocauit Adam nomen uxoris sue uitam. hebraice tamen non est uita, sed nomen à uita deductum. uita enim חים Chaim, uocatur, à quo nomine, chaua. hoc est Eua.

ET COLlocauit ante paradisum מקדם לגן עדן. i. A plaga orientali ipsius Paradisi Heden. Sicut & supra annotauimus. Indicat ergo, cherubinos ab ea parte esse collocatos, qua sol oriret ad paradisum. Septuaginta uero nescio qua opinione ducti, hoc quod de cherubinis dicitur, tribuunt ipsi Adæ, ut dicant eum ab ea parte à deo constitutum. καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. i. & exposuit eum in aduersa Paradiso delitiarum parte, quamquam postea interpretentur quod de cherubinis dicitur, sed non ut habent hebraica, καὶ ἔταξεν τὰ χερουβείν. i. Et adhibuit cherubinos ad loci custodiam. Quod aũt in nostra editione habetur, & collocauit cherubin. est masculini generis, numeri pluralis. eius enim singulare est cherub. Miror ergo Septuaginta cur neutro genere protulerint. τὰ χερουβείν. cum id genus apud hebreos non extet. Qui neque alia norunt nomina nisi masculina ac fœminina. Nos quoque fortasse non recte pronunciamus, beata seraphin. Emanauit is error ab Alexandro, qui censet dicendum cherubin seraphinque beata. quamquam Aquila & Theodotion, Septuaginta secuti, etiam per genus neutrum protulerint seraphin. Esaiæ cap. sexto. Symmachus autem per masculinũ, ut annotat Hieronymus in epistola ad Damasũ papam. Non erat præterea ut diximus, unus cherub tm̃ ad custodia adhibitus, sed plures. Ac fortasse non alienũ est, si duos fuisse dixerimus, dualem numerum, apud hebræos usitatum, ut inferius annotabimus.

ET FLAMmeum gladium. ואת להט החרב. i. Et flammam gladii, uel laminam gladii sicut interpretatur Rabi Mose in glosa sua ordinaria, qui de ea uoce inquit להט לעז למא i. Lingua inquit italica, significat laminam gladii. Quod ergo dicitur & laminã gladii, hoc est ipsum gladium ardentem, atque expositum, qui flammam euomere uideretur, tantus erat splendor. Atque eo aspectu, exterrebat adeuntes, pauoremque horribilem iniiciebat. Propterea Septuaginta uerterunt τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην. i. gladiũ flammeum, ac uersatilem. Versatilem autem quidam hebræi interpretantur, non quod sese uerteret, sed quod esset anceps, duoque ora habe-

ret. Sic enim Auen Esdra. וישׁ לה.ב. פיות ו זה פרושׁ המתהפכת Is inquit gladius, bina habet ora, atque is est sensus eius quod ē. Et gladius erat uersatilis. Quod hebraice est המתהפכת hoc est anceps. Versatilem autem Septuaginta uerterunt, quos & Hieronymus sequitur. Si qui autem apud nos, præter hanc ueriorem sententiam, hunc locum interpretati sunt, propter æditionem Septuaginta accidit. Clarum etiam ē frustra quosdam uoluisse, per hunc gladium intelligi allegorice Zonam torridam, quod per eam sit obliquus solis cursus. Paradisus autem sit subequinoctiali. neque quicquam ad id iuuat Arrianus etiam φιλαληθής.

CAP. IIII.

POSSEDI Hominē per deum.) Hebraice Chana, unde Chain. Licet idem uerbum, zelari significet, unde chananeus, qui zelotes interpretatur. Neque est per deum, sed à deo. Sic enim habent hebraica. את יהוה. Quoddam scholium apud græcos hic extat, quod tradit hebraice atque syriace haberi ἐκτησάμην ἄνθρωπον ἐν θεῷ. i. acquisiui hominem in deo. Quod tamen minime uerum est. Hebraica. n. quomodo se haberēt uidimus. Persyram æditionem quæ sæpissime à græcis scriptoribus citatur, nescio an asserā, eos sentire de ea, quæ nunc apud hebræos sub nomine Onchelos & Ionathæ circunfert', in qua non est in deo, sed מן קדם יהוה. Hoc est à deo. Possedi autē uel acquisiui erat dicendum. Vtranque enim significationem uerbum hebraicum complectitur, sicut apud græcos κτῆμαι, & magis acquisiui.

POST Multos dies.) מקץ ימים. à fine dierum. Septuaginta μεθ' ἡμέρας. idest post dies, neque addunt multas. Non ponitur ergo apud ullos, numerus diffinitus. Interpretantur autem hebræi, post dies, quibus excoluerat Chain terram, eaque fructum protulerat. Auen Ezra מקץ ימים שעבד קין את האדמה. idest post finem dierum, quibus excoluisset Chain terram.

ET Respexit dominus ad Habel.) וישע.ה.אל הבל. idest, Et respexit dominus ab Habel. Quod Theodotiō uertit. Et inflammauit dominus super Hebel. Quam interpretationem etiā ipse approbat Hieronymus. quod magnopere miror. uerbum enim hebraicum nō inuenimus

uenimus significare aliud, q̃ attentionem, intuitum, consyderationẽ. Sicut interpres uocum apud hebræos, de hac uoce hæc scribit כל מה שפרושו השקפה והבטה או התמדה. Eius inquit significata sunt, animaduersio, consideratio, uel defixus intuitus, ac continuatio. Quamobrem non habet locum Theodotionis interpretatio. Videtur autẽ is magis, sententiam, q̃ uerba secutus. Nam & hebræi fatentur, eo indicio intellexisse Chain, suum sacrificium acceptum non fuisse, ꝙ cœlitus non esset combustum, sicut sacrificium Habel. Sed neq; potuit accendi sacrificium Chain, cum eius oblatio, ex frugibus terræ esset. q̃q̃ nihil prohibeat, utrunq; potuisse effici, ut tá hostiæ Hebel, q̃ fruges Chain exurerentur, quo utriusq; oblatio cognosceretur accepta. In quæstionibus igitur hebraicis, tametsi Theodotionis interprætationem laudarit Hieronymus, hic tamen ueritatem hebraicam sequtur. Neq; hoc, indicio est, hanc æditionem nõ esse Hieronymi, recte enim & prudenter à seipso dissentit, ut aliud ibi diceret, aliud hoc loco secutus sit.

MVNERA.) QVid refert ꝙ hebraice sit מנחה. oblatio. Hãc oblationẽ, Septuaginta uertunt modo δῶρα, idest munera, modo θυσίας, hoc est sacrificia. Oblatio autem appellatur hebraice omne sacrificii gen⁹. ducitur autem à Nacha obtulit, apportauit, adduxit, & de hoc multa Gennadius, quæ nihil ad nos.

IRATVSq; Chain.) Propius ad significationem hebraicam accessit Hieronymus q̃ Septuaginta, nam חרה in transitiuũ est, significatq; irasci, excandescere. At Septuaginta & transitiuum fecerunt, & eius significationem immutarunt uertentes, ϰ̀ ἐλύπησεν τὸν καΐν. idest. Et mœrore affecit Chain. Videnturq; hi sensisse, deum, mœrorem attulisse ipsi Chain. Notum enim est, quid sonet λυπῶ. Potest tamen & ad factum ipsum referri, ut dicamus, rem illam & id quod coram accidisset, sollicitum reddidisse Chain, uehementerq; ei rem displicuisse. Sed hebraice ad irá ac furorẽ refertur. De quare Theodoritus, ἠνίασεν αὐτὸν οὐχ ἡ αὐτοῦ πλημμέλεια, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀδελφοῦ εὐπραξία, τοῦτο γὰρ καὶ ἀκύλας ᾐνίξατο. ἔφη δὲ οὕτως, καὶ ὀργίλον τὸν καιν σφόδρα. Angebat enim inquit non ꝙ ipse peccasset, sed ꝙ uideret fratris successum. hocq; innuit Aquila, qui transtulit, & iratus est Chain uehementer. hæc ille. Secutus igit᷑ Aquilá est Hierony.

NON NE si bene egeris recipies.) הלא אם תיטיב שאת. i. An non si

bene egeris, reportatio, uel eleuatio. Aliqui ex hebræis uolunt id referri ad uultum ipſius Chain, qui conciderat. Non'ne inquit ſi bene egeris, eleuatio ſcilicet uultus tui erit, qui decidit. Huius locutionis ꝑ multa ſunt in ſcriptura, exempla. Vt illud, Tunc eleuabis faciẽ tuã à peccatis meis. Hanc eleuationem Hieronymus refert ad remunerationem ex bene actis recipiendã. Septuaginta hic omnia perturbãt, deuiantq́; uehementer à contextu hebraico. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες. i. An non ſi recte obtuleris, recte aũt non diſtribueris, peccaſti. Quorum nihil eſt in hebraico. Et Sybilla indigent. Explicabo paulopoſt cauſam huius ueritatis.

SI AVTEM MALE Statim in foribus peccatum tuum.) ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ. i. Et ſi non benefeceris, ad hoſtium peccatum accubat. Dura profecto explicatu ſentẽtia, & quæ uariis modis exponatur ab interpretibus. Quidam enim apud hebræos, ita hunc locum intelligendum eſſe autumant, ad hoſtium, ideſt cordis cogitationes, ubi mala & bona uerſantur, accubabit peccatum tuũ. Scelere igitur & flagitiis, nos polluti excruciamur à conſcientia, quæ ad noſtri cordis fores ſemper excubat, quæ quicquid agimus, aut molimur, ilico nobis præſto eſt, neq; lætos unq̃ eſſe permittit. Atq; hæc prima ſupplicia ſunt, quæ ex male actis reportamus. Hanc pœnam proteſtatus eſt deus ipſi Chain, quæ certe eſt omnium miſerabiliſſima. Quæ neq; ad tempus deſæuit, ſed poſt multa temporum ſpacia, adplectendum lacerandumq́; animum reuertitur. Quæ & fratres Ioſeph, poſt quindecim annos, ad admiſſi ſceleris memoriam reuocauit, multarumq́; calamitatum metum eis iniecit. Hæc ergo ſemper excruciatura erat Chain, niſi a meditato ſcelere abſtineret. Alii exponunt. Ad hoſtium ſepulchri, ſemper peccatum tuum accubabit, quouſq; dies ille iudicandi acceſſerit, quo tempore de omnibus perpetratis facinoribus pœna luenda eſt. Quæ omnia uidet̃ ſenſiſſe Hieronymus. Admiſſo enim ſcelere, ad iudicis portã pœna ſuſpenſa manet, donec ille ferat iudicium. Vide ergo inquit, q̃d facturus ſis Chain, pœnas enim lues. Quæ hic afferunt Septuaginta, diuerſiſſima. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς ἥμαρτες, ἡσύχασον, πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ. i. Nonne ſi bene obtuleris, bene autem non diuiſeris, peccaſti quieſce, ad te conuerſio eius. Quis autem tam acri ingenio fuerit, qui ex hiſce uerbis aliquem ſenſum eruere poſſit? Quid

obſecro eſt, ad te conuerſio eius. cuius? cum peccati nihil meminerit. Vbi enim hebraice eſt, in foribus peccatum tuum accubat, illi ἡσύχασον. i. quieſce, uerterunt. Videmus igitur ꝙ neceſſaria eſſet Hieronymi æditio. Ex hoc certe loco deprehenditur etiam, non adeo exquiſite Septuaginta grammaticam hebraicam calluiſſe. cauſa igitur, ꝙ tam uarie tamq; obſcure hunc locum uerterint, eſt ex grammatica profecta. quod ergo uertit Hierony. nōne ſi bene feceris, hucuſq; facto commate, illi ſine cōmate, nōne ſi bonam feceris oblationē. ſ. r שאת, quod illi dixerunt ὀρθῶς προσενέγκῃς. Secundam partem. Recte autem non diuiſeris. ולא תיטב: לפתח Hec uerba hebraica hoc modo intellexerunt. Et ſi non bene feceris ad diuidendum. hæc enim uox פתח cum ſit nomen uerbale ſignificans portam, putarūt eſſe infinitiuum à פתה, ideſt aperuit, ut transferrent, & ſi non bene feceris ad aperiendum. eſtq; maxima hallucinatio. quod autem uertunt peccaſti, non peccatum, eò eſt, nam חטאת putarunt ſecundā eſſe perſonam à חטא, ideſt peccauit. ſed chatat peccatum dicitur, chattata uero ſecunda eſt perſona, peccaſti, facileq; in hunc errorem inciderunt, cum eorum tempeſtate notulæ non haberentur, ideſt uocales. Quod autem uertunt, quieſce ideſt רובץ quod participium eſt, exiſtimarunt imperatiuam eſſe, cum tamen imperatiuus ſic formet רבוץ reboz. participium autem robez. Sed cur nō animaduerterūt, nullum fore eorum uerborum ſenſum, ſi eo modo uerterētur?

EGREDIAmur foras.) Carent hac clauſula codices hebræi, neq; in his explicatur qd dixerit chain ad hebel. Sed ut ait Hierony. ſubaudiendum, quæ locutus eſſet. dominus, dixit chain. Hebræi aliqui interpretes, dicunt chain, omnes reprenſiones, quas in eum intorſerat dominus, coram hebel expoſuiſſe, quaſi ei dedecus acceſſiſſet propter Habel. Septuaginta uero arbitrati ſunt, Chain dixiſſe Habel, Egrediamur foras. Origenes hoc idē ſcribit. ἐν τῷ ἑβραϊκῷ, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ καΐν πρὸς τὸν ἄβελ, οὐ γέγραπται, καὶ οἱ περὶ ἀκύλαν ἔδειξαν, ὅτι ἐν τῷ ἀποκρύφῳ φασὶν οἱ ἑβραῖοι κεῖσθαι ὅπερ ἐνταῦθα κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἐκδοχήν. Hoc eſt, in hebraico non ſcribitur, qd Chain ad Habel dixerit. Et ipſe Aquila demonſtrauit, hebræos dicere, in arcanis haberi quod excipientes poſuerunt hoc loco Septuaginta. Chaldaica uero æditio quæ optima & fideliſſima reperitur, hæc habet. Dixit chain ad Hebel fratrem ſuū. Non eſt iuſtitia, neq;

iudex, neq; sæculũ aliud, nec præmia recipient iusti, neq; penas luent improbi. ac tunc interfecit eum. Sciendum uero, ex antiqua æditione latina interiectã esse particulã eo ꝙ Hieronymus indicat se eam non posuisse, haberi autem in libris Samaritanorum & ipsorum Septuaginta. Quare puto additam esse ab imperitis. Aut certe, quod sæpe facit Hieronymus, aliud in quæstionibus hebraicis, aliud hoc loco sequitur.

VOX Sanguinis.) Nihil referre puto, ꝙ hebraice sit קול דמי. i. uox sanguinum. De more istius linguæ. Quam uocem, etiam Septuaginta ut Hieronymus, per singulare æddiderunt. Ideo arbitraria magis sunt q̃ uera, quæ super hanc uocem disserit Nicolaus. In primis enim ad intelligendas sacras literas, necesse est nosse morem loquendi hebraicum.

MALEDIctus eris super terram.) ארור אתה מן האדמה. i. Maledictus es è terra uel ab ipsa terra, aqua profecta est maledictio in chain, quæ testabatur contra ipsum, eumq́; homicidii reum agebat. Eodem quoq; modo uertunt & Septuaginta ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς. i. Maledictus tu è terra, uel à terra.

NON Dabit tibi fructus suos.) כחה. i. Virtutem suam, uim suã, quam in ædendis frugibus ostendit. Hanc ergo uirtutẽ, Hieronymus uertit fructus. Septuaginta quoq; hebraicum sequuntur. οὐ προσθήσει ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναι σοι. i. Non addet dare uim suam tibi. Atq; hæc est secunda pœna Chain, inter septem plagas, quæ à sanctis scriptorib⁹ græcis recensentur. Quod autem Septuaginta uertunt. Non addet dare, hebraismus est, quem prudentissime non secutus est Hierony.

VAGVS & profugus.) נע ונד. Melius ut opinor Hieronym⁹, q̃ Septuaginta, qui hæc duo uertunt στένων καὶ τρέμων. i. gemens, ac tremens. Sed uera earum uocum significatio est, ut uertit noster interpres. Quod patet per alios interpretes, qui uerterũt ἀκατάστατεῖν Quod exponunt τουτέστι πλανᾶσθαι ἐπὶ τῆς γῆς. Instabilem esse, hoc est uagari super terram. Hæc igitur fuit pœna, qua damnatus est Cain, ut & hebræorum plures uolũt, ut procul ab eo loco, ubi pater habitabat, secederet, ad plagã scilicet orientalem ipsius paradisi, & cũ nactus esset locum, ne eum quidem teneret, sed uagus ubiq; erraret. Quem locum copiosissime tractat Hieronymus. At græci, Septuaginta sequẽtes, scribũt Chain, nunq̃ à lachrymis ac gemitibus post

illud ſcelus ceſſaſſe, trementemq; omnibus eſſe uiſum, ut fœdum occurrentibus, ac miſerabile eſſet ſpectaculum. Alii ergo ad locorum inſtabilitatem referunt ut Hieronymus, & multi hebræorũ, alii ad corporis tremorẽ, ut ſeptuaginta, & græci.

MAIOR Eſt iniquitas mea.) גדול עוני מנשא. i.Maior iniquitas mea, q̃ propitiatio, uel q̃ ferre poſſim, uel q̃ dimitti poſſit, ſicut uertunt & Septuaginta μείζων ἡ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι .i.Maior cauſa mea, uel accuſatio mea, q̃ ut dimittatur. Hebraice autem pro eo quod hic eſt dimitti, ponitur uerbum נשא. hoc eſt leuare. leuare autem peccatum dicunt, parcere ac dimittere. ut inferius cap. xviii. לא תשא למקום למען נ׳. i. Et nou parces loco propter quinquaginta?

ECCE Eicies me. הן גרשת. i. eieciſti me, Non per futurũ, q̃q̃ etiã Septuaginta per futurum. εἰ ἐκβαλεῖς με σήμερον. i. Si eieceris me hodie. ubi redũdat, ſi affirmat. n. quod de ſe fore augurabatur Chain.

NEQVAq̃ ita fiet.) Non eſt nequaq̃, ſed לכן. i. immo ſic. uel hoc modo. Immo inquit, ſic erit. Quiſquis enim occiderit te, punietur ipſe ſeptuagies. Sequitur Hieronymus Septuaginta, qui & ipſi οὐχ οὕτω. non ita erit.

SEPTVplum puniet.) Variis modis ab Aquila, Symmacho, theodotione, ac Septuaginta is locus transfertur. Aquila ſeptempliciter. Symmachus hebdomada. Ideſt ſeptennarium numerum. At Septuaginta. ἑπτὰ ἐκδικούμενα παραλύσει. i. Septem ſcelera exſoluet. Septennarium itaq; numerum. alii ad genera pœnarum, occiſori ipſius Chain inferendarum referunt, alii ad generationem ſeptimã, qua natus eſt lamech occiſor Chain, ut nõnullis placet. Præſertim hebræis, ut Auen Eſdræ, qui de eo numero ſcribit, Septuplum inqt עד שעה דרות. i. Vſq; ad ſeptem generationes. Eſt ergo hæc ſententia, Septies ille uindicabitur, qui occiderit Chain, hoc eſt, ſeptimo tempore ac ſeptima generatione, de eo ſummetur ſupplicium, qui tantũ ſcelus admiſſurus eſt, ut eum interficiat, in quo deus ſignũ poſuerit, ne à quoq̃ occideretur. Ego magis crediderim, ad pœne magnitudinem ipſius homicidæ referendum. Quippe qui & homicida ſecundus fuerit, & eum interfecerit, quem deus cauerit etiam ſigno non interficiendum. Quãq̃ de hominis eius pœna, nihil ſcriptura referat. Ne refert quidem, à quoq̃ interfectum eſſe Chain. Nam quod Lammech dixit, quia uirum occidi in uulnus meum, plerique ſentiũt,

eum non de Chain tunc locutum, ſed alio uiro. præſertim cum addiderit, & adoleſcẽtem in liuorem meum. Nam quo modo Chain erat adoleſcens, cum ferè atauus eſſet ipſi Lamech? Quæ quia uel ſcire, uel ignorare, non plurimi refert, permittamus cuiq; de eo ſentire, qđ ſibi uerius uideatur. Hieronymus quoq; in Ioniano eſt adeundus, qui copioſe ſuper eo diſſerit.

HABITAVIT Profugus in terra.) Hebraice, habitauit in terra nad. Reprendit Hieronymus, qui putarent nad terræ propriũ eſſe nomen, uultq; hanc Periodum hoc modo intelligi. Habitauit Chain in terra Nad, ideſt profugus, ut poſt coma, ponatur Nad. utrũq; uero eſſe poteſt, ut & proprium & appellatiuum nomen ſit. Septuaginta ut proprium uerterunt, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ ναίδ. Et habitauit in terra Nad. Veriſſima autem mihi ſententia Hieronymi uidetur, cum & hebreorum lexica, id nomen tanq̃ appellatiuum citent, & æditio chaldaica, non ut proprium, integrum reliquerit, ſed ut appellatiuum in aliam uocem mutarit, ideſt ביתע כארע גלי כט׳לטל i. Et habitauit in terra uagus & profugus. Nec refert φ adiuncta ſit uau, נוד Nod. idẽ enim pollet.

AD PLAgam orientalem Heden.) Corruptus eſt is locus apud Septuaginta, apud quos extat ἐν γῇ ναίδ, κατέναντι ἐδώμ. i. In terra Næd, ex aduerſo Edom. certũ quippe eſt, Edom, plurimum differre ab Heden, cum alterum nomen gentis ſit, alterum regionis. Dicendum præterea fuerat, ut uertit Hierony. eſt enim hebraice. קדמת עדן i. ad ortum Heden. Nam ex aduerſo, id proprie non ſonat.

PATER Habitantium intentoriis.) הוא היהאבי ישב אהל ומקנה i. Ipſe fuit pater habitantis tabernaculum, & peculii. Patrem hebræi appellant principem, reiq; alicuius authorem. Quod autem dicitur, & peculii, eleganter uertit Hierony. & paſtorũ. ſicut & Septuaginta πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς, καὶ κτηνοτρόφων. i. pater habitantium in tentoriis, & eorum qui nutriunt pecora.

IPSE Fuit pater canentiũ.) הוא היהאבי כל תפש כנור ועוגב i. Ipſe fuit pater omnis tractantis cytharam & organum. Variãt Septuaginta, q̃q̃ eadem innuunt, οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν. i. Ipſe fuit, qui oſtendit pſalterium & cytharam. Non conuenit itaq; inter eos, de nominibus horum inſtrumentorũ, q̃q̃ ne hebræis quidẽ id ſatis perſpectum eſt. Cinnor autem, Hieronimus ſemper uertit

cytharam, ſecundum autem organum. q̃q̃ hoc cõmune ad omnia harmonica inſtrumenta ſit, uerum quia hæc neſcire non magni eſt momenti, & magis obſcura ſunt, q̃ utilia, dimittẽda ſunt. Quis enim ſcire poſſit, cuiuſmodi cytharæ atq; organa eius tempeſtatis eſſent, cum ſingulis diebus uetera aboleantur, nouaq; excogitentur? Quando neq; ipſis hebræis ſatis liquet, qua forma, quo modulatu fuerit decantatiſſima Dauid cythara. Extat tamen etiam tractatus Hieronymi, de harmonicis ſacræ ſcripturæ inſtrumentis.

GENVIT Tubal Chain.) Duo nomina, Vnum tamen uirum ſignificantia. Inuenimus autem omnes prope linguas interdum uſurpare, ut pluribus, unum appellent nominibus. Apud chaldæos nabuchnoſor duo ſunt nomina, nabuch & hazar. Apud arabes, Auicenna duobus quoq; nominibus ſignificatur, Auen, & Sena. Niſi per Auen intelligamus filium, & Sena ſit patris nomẽ. Eodemq; modo, & is tubal Cain. Quanq̃ Septuginta tantum tubal uerterũt, quod librariorum errore factum crediderim. Nihil autem referre puto ꝙ in ſequentibus Septuaginta, uerbis diſcrepent ab hebraico quod habet לטש כל חרש נחשת וברזל. Ideſt. Expolitor omnis opificii ærei, & ferrei, Eadem tamen ſentiunt, uertuntq́; uenuſtius.

ET VOCAuit nomen eius ſeth.) Ab etymologia hebraica, ã uerbo ſath hoc eſt poſuit.

ISTE COEPIT Inuocare.) אז הוחל.i. Tũc cæptum eſt inuocare in nomine domini. Refertur ergo ad tempus, non ad perſonã, ſicut uertit & Aquila apud græcos. τότε ἤρχθη.i. tunc cæptum eſt. quam interpretationem approbat etiam Theodoritus. At Septuaginta neſcio quamobrem uertunt. οὗτος ἤλπισε ἐπικαλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου. Iſte ſperauit inuocare in nomine domini, neq; ulla apud nos extat ratio, ut cauſam afferamus, quamobrem ita uerterint. ꝙ autẽ ea ſit æditio Septuaginta, & locus nõ ſit corruptus, illud quoq; indicio eſt, nam Gregorius nazanzenus, in oratione ad eos qui morbo ſacro eſſent impliciti, ſic hunc locum citat. καλὸν πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, καὶ μάρτυς τῆς πίστεως ἀβραὰμ δικαιωθεὶς ἐκ πίστεως· τῆς δὲ ἐλπίδος ἐνώς· ὃς πρῶτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν θεόν· præclara inquit res eſt fides, ſpes, charitas, tria hæc. Et de fide teſtimoniũ attulit Abraham, qui iuſtus habitus eſt propter fidem. De ſpe Enos, qui primus ſperauit inuocare nomen domini.

AD SIMILitudinẽ dei, fecit illũ, ſiue creauit.) Retro dixerat, deũ finxiſſe ſiue fortaſſe hoĩem, hic autẽ dicit eos creaſſe. Annotarunt itaq; pleriq; id, apud græcos, aſſerentes tum de corpore dictum fuiſſe, fingere enim & formare ad corpus ſpectare, creare autem ad animum. Obſeruatum quoq; eſt à diuo Baſilio, cuius hæc de ea re, extat ſententia. ἤδη τινὲς ἔφασαν τὸ μὲν ἔπλασεν, ἐπὶ τοῦ σώματος εἰρῆσθαι, τὸ δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. ὅπως μὲν γὰρ εἴρηται, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, τὸ ἐποίησεν εἴρηται, ὅπως δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως ἡμῖν διηγεῖται, τὸ ἔπλασεν λέγει. διαφορὰ δὲ ποιήσεως καὶ πλάσεως, καὶ ὁ ψαλμῳδὸς ἐδίδαξεν εἰπών. αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. ἐποίησε τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ἔπλασεν τὸν ἔξω. καὶ γὰρ πρέπει ἡ μὲν πλάσις τηλῷ, ἡ δὲ ποίησις τῷ κατ' εἰκόνα. ὥστε ἐπλάσθη μὲν ἡ σὰρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχή. Hoc eſt. Iam quidam reperti ſunt, qui dixerint formauit deus, dictum eſſe de corpore, creauit uero de anima. & forte non abeſt à uero. Vbi enim dicitur deus creaſſe hominẽ ad imaginem ſuam, creandi uerbum uſurpatum eſt. Vbi autem de figmento corporis habetur mentio, uerbo fingendi id ſignificatum eſt. Pſalmiſta quoq; hanc differentiã fingendi & creandi aperte oſtẽdiſſe uidetur, ſiquidem canit. Manus tuæ crearunt & finxerunt me. creauit enim interiorem hominem. finxit autem exteriorem. Nam fictio luto conuenit, creatio uero ad imaginem dei pertinet. quare caro quidem formata, animus autem creatus eſt.

CAP. V.

ET GENVIT Filium.) Redundat filium, eſt enim tantũ, genuit. Quod & à Septuaginta omittit᷑. καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ. i. genuit ad imaginem ſuam. uel ſpeciem ſuã.

VIXIT Seth poſtq̃ genuit Enos.) Septuaginta æditio, cũ multis in locis mendoſa deprehenditur, tũ uero in recenſendis his annis. Quæ res fuit in cauſa, ut chriſtiani ab hebræis plurimũ in aſſignatione temporis à mundo condito, differrent. Is autem malus computus, non ab ipſis interpretibus ut ipſe arbitror emanauit, ſed librariis, ipſaq; uetuſtate. Facileq; fuit in his numeris addere uel ſubtrahere aliquid. cum itaq; maiores noſtri tam græci q̃ latini, æditionem

Septuaginta ſequerētur, in deſcribendis quoq; temporibus eos, ſecuti, à ueritate hebraica plurimū receſſerunt. Veriſſima uero temporum ſupputatio, & ſacris literis conſentanea, ea eſt, quæ apud hebræos extat. Neq; certe in hac re poſſumus ab eis diſcrepare, licet in aliis δὶς διὰ πασῶν. omnis itaq; inter chriſtianos & Hebræos differentia in computandis temporibus, ab æditione Septuaginta profecta eſt. Quare commenticia eſt, & non admodum chriſtiana Bacchonis, differentiæ huius aſſignatio. Is enim fingit plura annorū genera apud hebræos haberi, quoſdā enim annos lunares, alios bimeſtres, alios ſemeſtres. Quæ ut falſiſſima ſunt, ita omnes diuinas euertant literas. Et quoniam noſtra æditio, ex hebraica ueritate uerſa eſt, ideo ea cum hebreis in ſupputando conſentit, neq; quicq̄ diſcreparemus ab ipſis, ſi hanc noſtram ſequeremur. Corruptus itaq; eſt hoc loco numerus, tam apud nos, q̄ græcos. ſunt enim שבע ושמנה מאות שנים i. Octingenti & ſeptem anni. Septuaginta uero . ἔζησε σὴθ μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτὸν τὸν ἐνὼς, ἑπτὰ ἔτη, καὶ ἑπτακόσια. i. Vixit Seth poſtq̄ genuit ſibi Enos, ſeptingentos ac ſeptem annos. Deſunt ergo centum in græcis codicibus. in noſtra æditione, ſeptem.

VIXIT Vero Enos. xc.) Quanq̄ is locus recte apud nos ſe habeat, quantum ad numerum attinet, apud Septuaginta tamen deprauata ſunt omnia. καὶ ἔζησεν ἐνὼς ἔτη ἑκατὸν, καὶ ἐνενήκοντα καὶ ἐγέννησε τὸν καϊνάν. i. Et uixit Enos centum & nonaginta annos, & genuit Cainam. Redundat ergo centum.

Anni quoq;, quos uixit Enos, poſt natum Cainā, ſunt ſicut eſt apud Hieronymū, non ut habent Septuaginta πεντεκαίδεκα ἔτη, καὶ ἑπτακόσια. Ideſt ſeptingentis quindecim annis, apud Hierony. 815.

In numero quoq; apud Septuaginta error eſt, annorum quos uixit Cainan, anteq̄ genuiſſet Mahalalel, cum enim is ſit xc. Septuaginta interpretes habent ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατόν. ideſt 170.

In ſequenti quoq; numero annorum, quos uixit Cainam poſt genitū Mahalael, error eſt. Nā cum ſint 840, illi τεσσαράκοντα καὶ ἑπτακόσια, ideſt, 740.

In numero quoq; annorum, quos uixit Mahalael ante ortum Iared, iidem errant, nam cum ſint. lxv. ſicut & noſter uertit Hieronymus, illi addunt huic numero ἑκατὸν ἔτη. ideſt centum annos.

In ſequenti quoq; numero annorum, quos uixit Mahalael poſt ortū

Iared. Sunt enim 830, illi faciunt τριάκοντα καὶ ἑπτακόσια. i. 730.
In numero quoq; ipſius Iared ante genitum Enoch, ſunt enim 162.
illi δύο καὶ ἑξήκοντα ἔτη καὶ ἑκατόν. hoc eſt. 162.
Inferius quoq; ubi cenſent anni Enoch, anteq̃ genuiſſet Metuſalach,
quem nos correpte, ſicut & græci, Matuſalem appellamus, idem er
ror. Sunt enim lxv, illi autem apponunt centum.

ET Ambulauit Enoch cũ Deo.) Sic eſt & hebraice ויתהלך חנוך
Hác locutionem hebraicam, alio modo expreſſerunt Septuaginta.
εὐηρέστησε δὲ Ἐνὼχ τῷ θεῷ. i. Placuit Enoch Deo. Ambulare igitur cũ
Deo, ſacris literis, eſt eum timere, pie ac ſyncerẽ colere. q̃q̃ hoc loco,
aliud fortaſſe ſignificat. Ambulauit enim cum Deo, hoc eſt ad locũ
diuinitatis aſſumptus eſt, profectus eſt in beatorũ terras. licet mox
interponat, & uixit. Error quoq; in numero apud Septuaginta hoc
loco. Cum enim tercentum annis, eſſet dicendum, illi διακόσια ἔτη,
ideſt. cc.

Vbi autem repetitur, & ambulauit Enoch cũ Deo, & nõ apparuit,
hebraice ואיננו. ideſt. Et non ipſe. Quod Septuaginta eodem propè
modo, quo & nos interpretantur. καὶ οὐχ ηὑρίσκετο. i. Et non eſt inuẽ
tus. Adduntq; ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. i. Quia tranſtulit eum deus,
hebraice, כי לקח אתו דוה. i. Quia tulit eum deus.

Quæ igitur de Enoch dicuntur, alio modo ab Hebræis, Græcis, La-
tinisq; tradunt. Nã interpretatio Septuaginta, qua dixerunt Enoch
eſſe tranſlatum, fecit ut Chryſoſtomus, atq; Ephrem, aliiq; ſcripto
res græci, eadem de Enoch opinarentur, quæ & de Elia ferũtur. Eſſe
ſcilicet eos in aliquem amœnum, fortunatumq; locum à deo trãſpo-
ſitos. Et de Elia quidẽ, cõuenit inter nos, atq; Hebræos, eũ & tranſla
tum, & mittendum ſuprema die, ut apud Malachiam prophetam
extat. At de Enoch non ita conſtat. Neq; aliquid huiuſmodi tradit.
Sunt enim apud eos, qui eũ locum. Et tulit eũ deus, interpretentur,
mortuus eſt, ꝙ is loquendi ſcripturarum mos ſit, ut aliquem ſumptũ
dicant, hoc eſt é medio ſublatum, ut tolle animam meam, nimirũ
ex hac uita. Sic exponit Auen Ezra, ויקח אותו אלהים. מת. וכן קח נא נפשי
ואני לוקח ממך מחמד עינך. ſic & alibi. Hoc eſt. Tulit eum Deus, ſcilicet
mortuus eſt. Vt illud, Tolle obſecro animam meam. Et illud. Ego
tollo abs te, quod omnium gratiſſimum eſt oculis tuis. Hanc itaq;
de Enoch ſententiam, ex Septuaginta arbitror profectam. Neque

enim

n. aliud eorũ interptatio uidet̃ innuere. Qui forte p illã receptionẽ, quæ Cabala nũcupat̃, accepunt ea, q̃ transferendo pdiderũt, & quæ passim apud nos & græcos, ea de re circunferuntur. Et certe melius nostri, q̃ hebræi, de hac re sentiunt. fit enim peculiaris mentio, de assumptione Enoch, quod in cæterorũ uita & morte describẽda, minime factum est.

ISTE Consolabit̃ nos.) זה ינחמנו ממעשנו .i. Iste consolabit̃ nos ab opibus nr̃is. Hæc ẽ ueritas hebraica, scilicet ut uertit Hieronymus. Septuaginta uident̃ uerborũ duorũ similitudie decepti. Hebraice siqdẽ Nacha significat sedare, mitigare, & qescere facere, sed Nacham, cũ mem, consolari, quo uerbo usus ẽ hoc loco scriptor. Verterunt itaq; Septuaginta οὗτος διαναπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν. i. Iste reqescere nos faciet ab opibus nostris, alterũ uerbo p alterũ uertentes. Eadẽ uerborũ similitudo fefellit & Nicolaũ, q tradit hebraice haberi, iste qetabit nos. Nã uerbum quietãdi, ut ipse loqtur, nõ ẽ nachã, sed nacha. Põt tñ dici in defensionẽ Septuaginta & Nicolai, ultimũ, m, nõ esse de uerbi essentia, sed additũ eẽ in pronomine nos. qđ sæpe fit apud hebræos. A qua sentẽtia ne uidet̃ quidẽ abhorrere Hieronymus, qui quodam loco, Noach interpretari requiẽ, atq; à quiescẽdo eũ eẽ appellatũ asserit. Attamẽ lexicon hebræoꝝ, uerbũ cuius hic habet̃ mentio, deducit à Nachã. Error quoq; apud eosdem in annis quos uixit Lammech post genitum Noach. Cum. n. essent quingenti Septuaginta, illi πεντακόσια ἑξήκοντα πέντε. i. 565. Inferius quoq; oẽs anni Lammech sunt septingenti Septuaginta septẽ, nõ ἑπτακόσια καὶ πεντήκοντα τρία ἔτη, hoc ẽ. 753. ut apud eos habet̃.

CAP. VI.

u IDEN Tesq; filii dei.) בני אלהים. Cũ is locus in sacris literis sit obscurissimus, maximos errores pepit, in uariasq; sententias, hominũ mẽtes distraxit. Neq; adhuc fortasse exploratũ pceptumq; ẽ, qđ hic p filios dei, innuãt diuinæ literæ. Hos. n. Lactantius, angelos eẽ putauit, neq; eos bonos, sed eos q mulierũ cõcubitũ appetierint, ex hisq; tertiũ quoddã genus procrearint. i. dæmonas. Alii filios dei intelligũt filios Seth, sicut multi hebræoꝝ sentiunt, filias aũt hominũ, filias Chain. Quod uideo ẽt græcis scriptoribus placuisse. Duæ. n. lineæ ductæ ab Adam sunt, eorũ q ex Chain essent procreati, & q ex Seth, q suffectus est in locũ Habel, quẽ interfecerat Chain. Qui ergo à Chain originẽ accepunt, nõ fuerũt patri dissimiles, sed cũ in aliis facinoribus, tũ in homicidiis paternã impietatem referebant. Qui aũt ex Seth ducerent̃, hi quoq; patris pietatẽ

ac modestiã psecuti sunt. Erantq; hi nõ tã genere uitæ discrepãtes, q̃ lo co, alteri alteros execrabant, à sese pcul disiũcti. Vigebantq; in genere Chain strupra, adulteria, ueneficia, homicidia, at apud illos, pietas, religio, deiq; summa ueneratio. Obeamq; rem dei filii nuncupabantur, nimirum sacrum ac cæleste genus. Annis autem decurrentibus, totoq; uertente mundo, corrupta omnia sũt. Prima corruptelæ fuit causa, eoꝶ, q dei filii haberent, cũ illo gñe pessimo, sceleretissimaq; natione admistio. Cũq; diuinũ genꝰ esset potẽtissimũ, ac nobilissimũ, pulchritudine infamiũ mulieꝶ capti, eas sibi uxores acceperũt, quaꝶ cõmertio & ipsi polluti sunt, auersiq; a religione, & hi quos succedentibꝰ tpibus pcreassent, sceleratissimi, bellis, homicidiis, uiolẽtia, adulteriis isignes. Alii filios dei opinant filios iudicũ, ac uiroꝶ ppotentũ, eoꝶq; q gerant res publicas, q ex more linguæ hebraicæ dii nũcupent, ꝙ sint instar deoꝶ in terris. Eosq; sũmꝰ pr̃, deos appellari uoluit, ut & ipsi sese qd forẽt, agnoscerẽt, & alii eos maxime uenerarent. Frequentissimeq; inuenies iudices ac sacerdotis deos appellari, ut Exodo. והגישו אדניו אל האלהים .i. Et applicabit eũ dñs suus ad Heloim hoc est iudices, ut interpretãt oẽs. Dei ergo filios, iudicũ filios uocari, q pp patrũ authoritatẽ, nullũ facinꝰ eo tpe no auderẽt, adiuuãte eoꝶ scelera, ipsa corrupta tẽpestate, opprimẽtes inopes, eaꝶq; puellas cõstrupãtes. Vt aũt scelꝰ Sodomitaꝶ, p postera libido fuisse memorat, ita quoq; tẽpestate illa uigebat chamas hoc est uiolentia, atq; oppressio. Sic.n. intelligendũ est cũ dr̃. Repleta ẽ terra iniqtate, hebraice chamas. pualebant ergo filii dei, in alios hoies, oĩaq; luctibꝰ, ac bellis pturbabant. Corruptis aũt principibꝰ, facile reliqui deprauati sunt, in quos principum impuritas deriuabat. Atq; hoc mõ refellit, qđ obiicit Nicolaus. Hæc & supior uidet uerisimilior sentẽtia, & quæ magis uiris grauissimis placeat, oẽsq; scriptores græci uideant haꝶ alteri adhærere. In dogmatica panoplia extat, υἱοὶ θεοῦ, οἱ ἐκ τοῦ σὴθ, θυγατέρες δὲ ἀνθρώπων, αἱ τοῦ καΐν. Hoc est. Filii dei, hi qui ex Seth genus ducerẽt, filiæ aũt hominũ, quæ ex Chain. Theodoritus quoq; hos dei filios, posteros Seth esse sentit. hoc modo. ἐκεῖνοι οὖν, ὡς εὐσεβεῖς, ὠνομάσθησαν υἱοὶ θεοῦ, κεχώρισται γὰρ τὸ σὴθ τὸ γένος, καὶ οὐκ ἐπεμέμικτο τοῖς ἐκ τοῦ καΐν διὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἀράν· ἀλλὰ διελθόντων χρόνων συχνῶν & quæ secuntur. i. Illi igit hoc est posteri Seth, ob egregiã erga deũ pietatẽ, dei filii nuncupati sunt. Erat. n. genus Seth pcul à tota natiõe Chainea sequestratũ, pp in eũ cõiectã à summo deo diram imprecationẽ, multis aũt exactis curriculis. & alia quæ secunt apud

ipsum

ipſum. Quod aũt de angelis qdã ſenſerunt, id tanq̃ profanũ atq; impiũ, reiiciẽdũ. Non ſolũ.n. à ſacris ſcriptoribus refellitur, ſed ẽt in chriſtiana ueritate, ẽ cõmẽtũ improbiſſimũ. Propterea in eiuſmodi homines, acerbiſſime inuehunt̃ Theodorus & Cyrillus, præſertim uero & Theodoritus hoc modo. ἐμβρόντητοί τινες, καὶ λίαν ἠλίθιοι, ἀγγέλους τούτους ὑπέλαβον, ἴσως ἀκολασίας ἀπολογίαν ἕξειν ἡγούμενοι, εἰ τῶν ἀγγέλων τοιαῦτα κατηγοροῖεν. hoc eſt. Stupidi quidã, uehemẽterq; deſipientes, homines, hos dei filios, angelos eẽ putarũt. ſuæ fortaſſe improbitatis patrociniũ ſe habituros ſperantes, ſi tanti ſceleris reos angelos agerẽt. Deinde profert rõnes, qbus eo℞ redarguat̃ error. Quod uero hi eẽnt iudicũ filii ac principũ, author ẽ Auen Eſdra בני אלהים בניהשופטים שרם עושים בארץ משפט אלהים. Filii inquit dei, filii iudicum, q ius diuinũ exercẽt in terris. deinde infert ויש אמרים כי בני אלהים בני שות בנות האדם בנות שממשפחת קין i. Sunt q dicunt, filios dei, filios Seth, filias aũt hominũ quæ ab Chain genere profectæ fuiſſent. Editio aũt chaldaica, q̃ & ipſa ueridica eſt, ſic יחזו בני רברבי איתכנות אנשא. i. Et uiderũt filii prĩcipũ, filias hominũ humiliũ. Refert aũt Chryſoſtom⁹, filios Seth creatos a deo fuiſſe excelſæ & proceræ ſtaturæ, corpore aũt robuſtiſſimo, filios autẽ Cain imbecillo & exiguo corpore. hoc modo. γίγαντας ἐκάλεσεν τοὺς ἥρωας, τοὺς εὐμήκεις, τοιούτους γὰρ ἐποίησεν ὁ θεὸς, τοὺς υἱοὺς τοῦ σὴθ, ὑψηλούς. τοὺς δὲ τοῦ κάϊν, ταπεινοὺς, καὶ εὐτελεῖς, ἵνα καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως φαίνηται ἡ διαφορά.

QVOD ESSENT Pulchræ.) טבות. ideſt. Pulchræ. Ex quo loco elicitur, ẽt in hebraico ſermone, hoc eſt uera ac natiua generis humani lingua, pulchrũ & bonũ eadẽ uoce ſignificari. ſiqdẽ tou. & bonũ & pulchrũ ſignat. Neq; igit̃ bonitas à pulchritudine ſeiungitur, neq; pulchritudo ab honeſtate ac bonitate. Quod magis erat in hac lingua obſeruandũ, ꝙ in ea, uoces, rerũ naturas ſequantur. Sicut nituntur & hebræi probare. Fit ẽt id in lingua græca, uoce καλὸν. & latina aliquando. Siqua uero rectitudo nominum quærẽnda eſt, qđ conatur Plato in Cratilo, id maxime in lingua hebraica faciendum. De qua re copioſe diſſeruit Cælius meus ferrarienſis, cuius & incomparabilis eruditio, & incredibilis modeſtia, omnibus, q propius acceſſerint, admirationi erũt. Quare ille locus in canticis capite primo, meliora ſunt ubera tua uino, uertendum erat, pulchriora ſunt ubera &c. nam & ibi uocabulũ boni poſitum eſt. Quanq̃ non ubera, erat uertendum quod ſuo loco annotabitur.

NON PER Manebit ſpiritus meus.) לא ידון רוחי. Quod uariis modis exponitur. Alii non diſceptabit ſpiritus meus. Quidã non uagina

bit spiritus meus. Heden .n. uagina, à quo fit uerbum nadan, uaginare, induere, subire, manere, qđ tã Septuaginta q̃ Hieronymus secuti sunt. Siqdē Septuaginta. οὐ μὴ καταμείνη πνεῦμα μου. i. Non pmaneat spiritus meus. spũs. n. in corpe queãdmodũ in uagina gladius condit᷑. Alii à don hoc ē iudicauit duci putãt & in futuro iadon, sicuti ē hoc loco. utrũq; uero hebræi cõprobãt, Chaldaica æditio primũ לא יתקים דרא בישא הדין קדמי. i. Nõ subsistet, nõ psistet gñatio ista pessima corã me. Rabi aũt Isach à don uult duci hoc est iudicauit, disceptauit. Atq; ita uidemus, alia aliis placuisse, quo fit, ut utrunq; possit admitti. q̃q̃ sunt, qui negant posse id uerbũ à Neden hoc est uagina, duci. sed tñ à don, iudicauit, qđ si id intellexerũt ẽt Septuaginta ac Hierony. nõ mirũ ꝙ uertãt, nõ pmanebit. Neq;. n. aliud, id significat, q̃ nõ imperabit, nõ regiũ locũ, ratio in posterũ obtinebit. Auferã sãctũ spiritũ meũ ab eis, & bonitatē meã, neq; patiar ultra nasci hoĩes. ut Auen Esdra explicat. כי הרוח דין בגוף. i. quia spiritus dñat᷑ corpori. Sed aduerte, ꝙ Hierony. in q̃stionibus hebraicis, non approbat editionē Septuaginta, dicitq; in hebræo haberi, non iudicabit, hoc est, qa hoĩes, fragiles sunt, nõ iudicabit eos, spiritus meus, ꝓscelerũ grauitate, ex hoc fit, ut suspicer, Hieronymũ uertisse, non iudicabit. sed ex antiqua æditione latina, quæ erat Septuaginta, interiectũ esse, & non pmanebit. Quod obseruaui in multis. aut certe dicẽdũ aliter hic, aliter ibi sẽtire Hierony. cũ eo sẽtit, & Rabi Salomõ, q hoc exponit. לא יתרעם יריב רוחי hoc est. Non disceptabit, non iudicio contendet spiritus meus.

SPIRITVS Meus.) Nõ quo deus ipse uiuit, sed quē singulis diebus effundit in corpora. Atq; idcirco suũ appellat, sicut & supra, uẽtus appellatus est spiritus dñi. Videt᷑ ergo minari in teritũ, q p diluuiũ cõsequutus ē. Quod aũt dixit in æternũ, certũ est, ut Rabi quoq; Moses scribit, dictionē hanc æternũ, nõ ppetuo, æternitatē in sacris literis significare, sed durationē aliquã, quæ tñ aliqñ rũpat᷑, permulta. n. in scripturis, æterna ꝓmittunt᷑, quæ tñ breuissima tẽporũ spacia obierunt, ꝓmittitur Abrahæ, terrã quã tũ perigrinaret᷑, æternã possessionē semini suo futurã. Promittitur Dauid regium sceptrũ perenne in domo sua futurũ, qđ tñ celeriter ereptũ est, n si forte mystice hæc interpretari uelis. eodē modo hic, minatur se genus humanum, in sempiternum aboliturũ, qđ per Noach reparatum est, qui eiusmodi minis non erat obnoxius,

ET ERVNT DIES eius.) Varia quoque est huius dicti sententia. Plerique hebræorum putant hic non prescribi terminum uitæ humanæ, sed spacii, quod daretur illi sæculo, ut pœnitere possent, ut exponit

ponit Aueu Eſdra, qui cum, multis uerbis, eorum redarguiſſet ſententiam, qui exiſtimarent præſcribi hic finem humanæ uitæ, intulit. והאמת כה שאמר דמתרגים הרמית׳ שתקן קץ לאדם כטעם עוד ארבעים יום ואם ישובו ימלטו ואם לא ישבו ימותו. hoc eſt. Vera inqt huius dicti explicatio eſt, ſicut habet æditio chaldaica, præſcriptum ſcilicet eſſe quoddā ſpacium ad penitendum illius tempeſtatis hominibus, ſicut apud Ionan inuenitur, adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur, ut ſi penituerint, ab interitu eripiantur, ſin minus, cum ſuis flagitiis extinguantur. Si hæc itaq; ueritas eſt ut ipſe uult, errauit Lactantius, qui ait eo tempore imminutā uitam humanā. errauit chryſoſtomus ac Theodorus, eadem ſentientes. Et quod magis mirum, errauit & Ioſephus uir hebræus, qui de hac re, antiquitatis iudaicæ primo, inquit. συνετέμνετο γὰρ ἤδη τοῖς ἀνθρώποις τὸ ζῆν, καὶ βραχύτερον ἐγίνετο μέχρι τῆς μωυσέως γενέσεως ἑκατὸν ἔτη πρὸς τοῖς εἴκοσι, ζήσαντος. Iam inquit, illa annorum numeroſitas interrupta fuerat, breuiuſq; uiuebant homines uſq; ad natiuitatem Moyſi, qui ſupra uiginti, centū egit annos, Quanquā arbitror Ioſephum non propterea ſenſiſſe, tum diuinitus decretum eſſe, ne centum ac uiginti annos, homines uiuendo ſuperarent. Vera quidem dicit, tum coarctari cæpiſſe annos, ſed in eum numerum, non puto eum ſcripſiſſe. Patet autem non fuiſſe dei conſilium, ut mox poſt diluuium, nemo hominum centeſimum ac uigeſimum annum excederet. Nam uniuerſa illa ſeries, quæ à filiis Noe ducta eſt, numeroſiſſime uixit. Ipſe quin etiā Abraham, eum terminum longo interuallo ſuperauit, quippe qui ad centeſimū ac ſeptuageſimum quintumq; acceſſerit annum. Quare probabilior eorum uidetur ſententia, qui hos annos non uitæ, ſed pœnitentiæ eſſe conceſſos arbitrentur. Scribit enim etiam Auguſtinus, centum annorū ſpacio ex ædificatam eſſe arcam, quo tempore, Noe omnes commonefaciebat, ut genus uitæ infandum desererent, deumq; humani generis authorem agnoſcerent, piiſſimeq; colerent. Quod idem aſſerit & Beroſus chaldæus. Qui etiam ſcribit Noe gigantē fuiſſe, ſed piū, deorumq; cultui deditum. Solitumq; eum cæteros admonere gigantes, ne tam ignominioſam agerent uitam, neq; tam ſuis uiribus fiderent, ut deos etiam, per ſummum contemptum blaſphemarent, eiſq; cœlum eripere minarent. Hoc idē in cabaliſticis libris aſſeritur, ideſt his, qui in ea preclara ſynodo cuius princeps Eſdras fuit, conſcripti

ſunt, cuius opera omnia hæc hiſtoriæ mandata ſunt. Vbi & illud additur, eam ſententiam uiginti annos anteq̃ Noac genuiſſet filios latã eſſe. Sexcenteſimo enim uitæ Noe anno, inundauit diluuium, quingenteſimo autem nati ſunt tres filii, ergo uiginti annos ante, ea ſententia in genus humanum lata eſt. chaldaica quoq; æditio apertiſſime hoc loco, idem declarat, hoc modo eam ſententiam interpretãs. Erũt dies eius &c. ארכא יתיהב להון מאהועשרין שיא אים תוכון. Hoc eſt, ſpacium dabitur eis, ſi quo modo eis pœniteat, centũ ac uiginti annorum. Hieronymus tamen dicit, deum non expectaſſe tempus decretum, quia non pœniterent, & abrupiſſe ex numero promiſſo uiginti annos.

VIRI Famoſi. אנשי ו שם.) ideſt. Viri nominis, celebres, ac inter omnes mortales nominatiſſimi. Ideo famoſus hoc loco, non in malã partem accipitur, ut ſomniat Nicolaus. Celebres autem non ſolũ ea tempeſtate, ſed tota poſteritate propter corporis uaſtitatem, uireſq; præſtantiſſimas fuere, quanq̃ eo diuino munere abuterentur. reſpexit ergo ſcriptura ad nomen ac famam gigantum, qua, tempeſtate Moyſi, & antea, per omnes terrarum partes celebrarentur.

GIGANTFS.) Hebraice נפלים. Nephelim. Putant autẽ qdã apud Hebræos, eo nomine dæmones ſignificari, quod nephelim appellentur à naphal, hoc eſt cecidit. Nephelim ergo, hoc eſt lapſos. Hos fuiſſe opinantur qui incubi ac ſuccnbi appellentur, quorum maximam copiam tum per genus humanum uagari ſolitã aſſerunt. qui & fœminarum amore capti fuerint, omneſq; homines nefando ſemine corruperint, ex quibus homines ſceleratiſſimi procreati fuerint. Atq; hoc eſſe, ꝙ ſacræ literæ peculiariter tradant Gigantes fuiſſe tum ſuper terram, ideſt dæmones. Sed hæc præterq̃ ꝙ falſa ſunt, ſunt etiam abſurdiſſima, tum ꝙ à ſacris ſcriptoribus maxime refelluntur, tum quia à chriſtiana ueritate admodum abhorrent. Eadẽq; hic de his dæmonibus dici poſſent, quæ ſupra de angelis prolata ſunt. Quis autem tam inſani capitis, tam inſulſo ingenio fuerit, qui putet, tantam tunc improborum ſpirituum fuiſſe licentiam, ut mulieres palàm aggredi auderent, aut mulieres eos non reformidarent? Quod autem per Gigantes, non ſint praui ſpiritus intelligendi, indicio eſt & chaldaica æditio, quæ nephelim, interpretatur גבריא. hoc eſt fortes, ac robuſtos. Et Symmachus uertit robuſtos. Quos græci à

fortitudine,

fortitudine, quasi terræ filios nuncuparũt. nã Gigãtes quasi gigenis, hoc est terrigenæ dicuntur. Neq; hi ab ipso nomine satis patrocinii habere possunt, cum alii aliud etymon ei accomodent. Quippe Auẽ Esdra nephelim inquit appellantur. שיפול כל הרואה אותם שיתמהמגובה קומתם. A naphal hoc est cecidit appellantur, quia omnes qui in eos inciderent, corporis uastitatẽ mirati, ac formidine correpti, corrue bant. Non ergo nephelim dicuntur quasi e cœlo lapsi. Alioqui cur eodẽ nomine alii gigantes appellati sunt, ut passim in diuinis libris reperire licet? Theodoritus quoq; nihil horum meminit, sed expo-nẽs quod hominum genus essent hi Gigantes inquit. τίνας καλεῖ γί-γαντας ἡ θεία γραφή, τίνες φασὶ τοὺς ἔτη πολλὰ βεβιωκότας, τινὲς δὲ τοὺς θεομισεῖς καὶ ἀντιθέους ἀνθρώπους· οἱ ταῦτα οὕτω νενοηκότες, οὔ φασὶ τούτους μείζονα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων σώματα ἐσχηκέναι· ἡγοῦμαι δὲ ἐγὼ γεγενῆσθαι τινὰς παμμεγέθεις ἀνθρώπους. Quos nam uocat sacra scri-ptura Gigantes? quidam aiunt, eos qui multos annos uixissent, alii uero, eos qui deum non uenerarentur, impiiq; essent. Atq; hi qui hoc sentiunt, non eos existimant celsiore, q̃ reliquos, fuisse statura. Ego uero inquit ex multis diuinæ scripturæ locis, colligo fuisse homines proceros ac uasto corpore. Ioãnes quoq; Damascenus de his sic scri bit. γίγαντας ἐνταῦθα τοὺς ἰσχυροὺς τὸ σῶμα οἶμαι λέγειν τὴν θείαν γρα-φήν. Hoc est Gigantes eos hic appellare scripturã existimo, qui ro-bustissimo essent corpore. Vt illud. Non saluabitur Gigas in mul titu dine uirtutis suæ. Ioannes autem Chrysostomus etiam ipse, damnata illorum opinione, qui filios dei, angelos interpretarentur, qui nam essent Gigantes, his uerbis exposuit. i. γίγαντας καλεῖ ἡ γραφή, οὐ ξένην πλάσιν, οὐδὲ ξένην μορφὴν ἀλλὰ τοὺς ἥρωας, τοὺς πολεμικοὺς, τοὺς ἰσχυρούς. i. Gigantes uocat scriptura, non inusitatum hominum ge nus, aut insolitam formã, sed Heroas, & uiros fortes, ac bellicosos.

POTENTES A Sæculo.) הגברים. Fortes. Neutrũ addunt Se ptuaginta, neq; fortes, neq; potẽtes. sed γίγαντες οἱ ἄνθρωποι ὀνομαστοί. Gigantes uiri nominati, & si secũdũ Apuleiũ loqui licet, famigerati. quod tamen in hebraico non est. expresserunt autem eandem senten tiam, uariis uocabulis.

POENITVIT eum.) Eodem modo & hebraice .ונכמם·ה·. idest. Et pœnituit dominum. At quid sibi uolunt Septuaginta q̃ uer tunt. καὶ ἐνεθυμήθη ὁ θεὸς, ὅτι ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον. i. Et cogitauit deus

q hominē fecisset. Quod autem ita uerterint Septuaginta, argumē-
to sunt quæ citat Diodorus, qui cum produxisset æditionē Septua-
ginta, intulit. ἢ κατὰ ἀκύλαν, καὶ μετεμελήθη ὁ θεός. i. Vel secundum
Aquilam, Et pœnituit deum. Atq; hæc est ueritas hebraica.

ET Præcauens in futurum.) Nihil horum est in hebraico, sed
tantum ויתעצב אל לבו. i Doloreq; affectus est erga cor suum. Septua
ginta quoq; & ab Hieronymo, & ab hebraico dissentiunt. καὶ διενοή
θη καὶ εἶπεν. i. Et cogitauit, & dixit.

NOE Inuenit gratiam.) Mirum cur hæc uox apud græcos &
latinos, in sacris literis corrupte legatur, apud Berosum tamen lega
tur ut legenda est. Appellat itaq; eum Noach, ut hebraice quoq; p-
fertur, docetq; eum gigantem fuisse, ut pauloante meminimus. Qua
ex re elicitur falso eos opinari, q existiment gigantes illos fuisse Dæ
monas. Shem quoq; omnes fere hebræi sentiunt fuisse Melchisedec,
sicut & Hieronymus annotauit. Iaphet etiam uerisimile est, eū fuis-
se, qui Iapetus à poetis appellatus sit, præsertim cū & Berosus chal
dæus Iapetum eum uocet. Notum enim est, nominum hebraicorum
desinentiam accomodari sæpe literaturæ græcæ, ut ex Iacob, factū
est Iacobus, & Ioseph Iosephus, sic ex Iaphet Iaphetus, φ, in π, cō-
uerso. Quod & in aliis multis nominibus fit, dicunt enim ἰώσηπος,
ubi hebraice fuerat. f. Quod autem Proclus, ut sui moris est, uult in
theologia platonica hunc Iapetum esse νοερὸν θεόν, asseritq; duci πα
ρὰ τὸ ἵεσθαι καὶ πίπτεσθαι, cum id plane commentitium sit, suo loco
refellitur.

REPLETA est terra iniquitate.) Diximus nomine Chamas
quod hic Hieronymus iniquitatem interpretatur, hebraice uiolen-
tiam uimq; significari. Quod malum peculiare fuit ei tempestati,
propter robur, immanitatemq; gigantum, quorum eximia erat pro
ceritas, uires autem penè ferræ, ut habetur Deutoronomio, ipsius
dei testimonio dicentis. Tradidi tibi Amorræum, cuius proceritas
instar cedri erat, robur autem ut quercus. Veriq; est simile, bella cru
dellissima tunc fuisse, factamq; maximam humani sanguinis effusio
enim. Vires enim corporis, hominem superbum atq; arrogantem,
deiq; contemptorem reddunt. Eoq; non iniuria scribuntur, deum suis
detrudere regnis, manibusq; cœlum rescindere uoluisse. Dei ergo
contemptus, generisq; humani contrucidatio intulit diluuium. Quæ

prauitas

prauitas abfuit à Noach, qui iuſtus ac timens deum hoc eſt pius ſcribitur fuiſſe. Quorum primum innuit eum, rapacem, noxium, immanemq́; minime fuiſſe, quod ad homines ſpectat, alterum, deum non ſpreuiſſe, ſed ſumma eum pietate coluiſſe. Gigantes autem deum neſciebāt, ac ſi ſciſſent, ſe eum formidare negabant. Quod in cyclope illo Homeri facile cognoſcitur, qui apud Vlyſſem, hunc in modum ſeſe iactabat. οὐ γὰρ κύκλωπες, διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσι, οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπειὴ πολὺ φέρτεροι εἰμέν. ideſt.

Nos neq; cœlicolas colimus, neq; iuppiter ipſe
Eſt curæ, cœlum nobis nam uiribus impar.

De horum Gigantum qui tempeſtate Noe inuenirentur immanitate ſuper Heſiodum loquens Proclus inquit. ἡ γὰρ αὐθάδεια πρὸς καταφρόνησιν ἐγείρει τῶν ἄλλων ἁπάντων. Immanitas inquit ac peruicacia hoc unum agit, ut ad aſpernandum alios uehementer incitet. Fuiſſe igitur ea tempeſtate infanda bella, maximamq́; humani generis conciſionem, tātumq́; bellis intentos fuiſſe Gigantes, cum argumento ſunt quæ ſupra attulimus, tum ea quæ paſſim in omnium gentium literis inueniuntur. primum Baruch cap. xxxi. extat teſtimonium de Gigantum bellandi auiditate. Ibi fuerunt Gigantes nominati, illi qui ab initio fuerunt, ſtatura magna, ſcientes bellum, rerum bellicarum periti uocati. Apud Heſiodum quoq;, cum genus aureū, argēteum, ac ferreum numerentur, intelligimus eum, per genus ferreū, ſentire de Gigantibus, quorū incredibiles eſſent uires, habitusq́; corporis uaſtiſſimus. Sic enim eos deſcribit. μεγάλη βίη, καὶ χεῖρες ἄαπτοι ἐξ ὤμων ἐπέφυκον. Quem locum explicans proclus, ſic ſcribit. δηλοῖ γὰρ ὅτι τὴν σωμάτων ῥώμην ἤσκουν, οἱ ἐν τούτῳ τῷ γένει, τῶν ἄλλων ἀμελοῦντες, καὶ περὶ τὴν τῶν ὅπλων κατασκευὴν διέτριβον, καὶ τῷ χαλκῷ ἐν τούτοις ἐχρῶντο, διά τινος, αὐτὸν βαφῆς στερροποιοῦντες, ὄντα φύσει χαλκὸν, ἐκλιπούσης δὲ τῆς βαφῆς ἐπὶ τὸν σίδηρον ἦλθον. i. Indicat inquit uires corporis exercuiſſe hos, qui ſub tertio genere receſentur. Qui cætera aſpernati, tantum in armis fabricandis uerſabantur. in quorum ſtructura ære utebantur, quibuſdam ad id ſolidandum medicamentis adhibitis. Quod temperamentum cum defeciſſet, ad ferrum tandem uentum eſt. Et paulo inferius. τρίτοι ἐμπαθεῖς καὶ φονικοὶ, καὶ τὸ μὲν τρίτον γένος ἐξέλιπεν διὰ κατακλυσμοῦ. Tertium inquit genus erat maximis perturbationibus ob

noxium, ad effundendum sanguinem maxime præceps. sublataq́ hæc natio est per diluuium. eoq́ magis clarum est Hesiodum de illa tempestate Gigantum sentire, quod post tertium genus scribat successisse diuinam gentem, quã ἡμιθέους semideos ipse appellat. Et proclus hoc ipse comprobat μετὰ δὴ τὸν κατακλυσμὸν, γένος παρῆλθεν εἰς τὸν βίον, ἱερὸν, τὸ τῶν ἡμιθέων, ἀρκέσαν ἕως τῶν ζωικῶν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ γενεὰς, ἀρετῇ διαπρέψαν. post diluuiũ inquit, genus in uitam successit sacrum, eorum, qui semidei dicti sunt. quod in septem aut octo sæcula usq́ peruenit, uirtute coruscans. Hæc eadem referũtur à Beroso chaldæo, omnem illius sæculi gentem describenti.

DE LIGNIS Lenigatis.) גפר. Ghopher. De quo ligno uaria scribuntur. Auen Esdra quẽ frequẽtissime citamus, quod is inter omnes interpretes hebræos, primæ ferè notæ uideatur esse. שם עץ קל הוא על פני מים ואין רעלו במקרא. Ghopher inquit ligni leuissimi est nomen, quod super aquas leuiter fertur, quod nomen alibi in sacris literis non inuenitur. & fortasse sentit cum his, qui id lignum existimant esse abietem. Chaldaica æditio interpretatur cadros hoc est cedrum. Quæ cum ita sint, nescio quamobrem Septuaginta uertunt, fac tibi arcam de lignis quadratis. ἐκ ξύλων τετραγώνων. Cũ enim id lignũ uel cedrus esset, uel abies, quid quadrati nomen cũ his? Hieronymus quoq; non satis exploratum habeo, quod ligni genus intellexerit, cum omnia ligna leuigari possint. non tam scilicet abies, q̃ reliquæ arbores. sed aduerte, quod idem in quæstionibus hebraicis dicit, in hebræo haberi, de lignis bituminatis. patet autem q̃ differant nomen bituminis, & huius ligni, cum bitumen uocetur. כפר cophe r. at ligni huius nomen est. גפר. gopher. Existimamus ergo eum ibi esse lapsum, non quod hãc uarietatẽ ignoraret, sed ex eo quod frequẽter solet fieri, ut aliquid facientes. nõ oĩa aduertamus indicioq; est quia hic nõ eodẽ mõ scripserit.

MANSIVNculas in arca facies.) קנים. hoc ẽ, Nidos, sicut uerterunt & Septuaginta. νεοσσιὰς ποιήσεις κατὰ τὴν κιβωτόν. i. Nidos per totam arcam facies. Hieronymus sententiam uertit. q̃q̃ in Iouiano nidulos & mansiones legit. Domunculæ enim instar nidorum erãt, quod etiam fit in nauibus. Hebraicum aũt elegantissima metaphora utitur, siue ad homines, seu cæteras animantes, nidos referat. idem siquidẽ nobis domus est, quod illis nidus, propterea Epictetus apud Arianũ, ait, δεῖξον τί διαφέρει, οἰκία ἀνθρώπου, καὶ νεοσσιὰ πελαργοῦ. ostende,

inquit, quid differant hominũ domus & ciconiarum nidi.

IN LATERE Deorsum.) Deorsum Septuaginta, ad cænacula & tristega accomodarunt. κατάγαια, διώροφα καὶ τριώροφα ποιήσεις. Hoc est subterranea, bicamenta ac tricamerata facies. Sicut apud Herodotum sunt tecta πεντόροφα, καὶ ἑξόροφα. Quod etiam ad hebraicã ueritatẽ est uersum. Non. n. deorsum ad ipsum latus refert. secundum aũt hebraicum, quod in hunc modum habet. שנים ושלשים תחתים, addendum nostræ æditioni fuerat ẽt aliquid, ut non solum diceremus tristega, uerũ etiã distega facies. quod neq; à Septuaginta omittit. sicut ẽt in Iouiano legit idem Hieronymus. per cænacula uero, cũ hebraice nõ habeant, puto Hieronymũ idẽ intellexisse, qd & distegum. Nam δίστεγον est supernus thalamus.

VT POSSINT Viuere.) Quanq̃ leue sit, proprie tamẽ est quod Septuaginta uerterũt. ἵνα τρέφῃς μετὰ σεαυτοῦ. Vt nutrias ea tecum, sic & hebraice. להחיות. i. ut uiuere ea facias.

CAP. VII.

DELEBO Omnem substantiam.) כל יקום. Est autẽ nomen à iacham hoc est surrexit, ductũ. significatq; substantiam, subsistentiã. Quã nominis formã seruare cupientes Septuaginta, obscurius fortasse uerterunt ἐξαλείψω πᾶν τὸ ἀνάστημα. i. Delebo omne suscitamentum, omne quod stat, aut surgit.

ANNO Sexcentesimo.) Eodem modo & hebraicum. Græci autem codices impressi, hoc loco mendosi sunt, in quibus est ἐν τῷ ἑνὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει. i. Anno primo & sexcentesimo. Esset ergo maxima deprauatio, uel unius anni facta accessione, cum omnes sacræ literæ, omnisq; annorum series apertissime protestetur, Noe sexcentesimo uitæ suæ anno, arcam ingressum, eodemq; anno inundasse diluuium. Quanq̃ uetustiores codices non eo modo habebant, sed sic, diluuium inquiunt inundauit, ἐν τῇ γῇ, ἐν τῷ ἑξακοσιοστῷ ἔτει, In terrã anno sexcentesimo uitæ Noach. Error autem accidit, quia paulo inferius eodẽ capite, cum iam unus exactus esset annus dicitur ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Νῶε τοῦ πρώτου μηνὸς, μιᾷ τοῦ μηνὸς ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ. i. primo & sexcentesimo anno uitæ Noe, primo mẽ

ſe, prima ipſius menſis die defecit aqua. Error quoq; eſt apud Septua-
ginta, in numero dierum menſis, quo aquæ cæperunt excreſcere.
Nam cum hebraica ueritas ac noſter Hieronymus habeant, ſepti-
mo decimo die mẽſis, græce ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι. i. Vigeſima ſeptima.
Eſt autem & hæc particula, ut & ſuperior ex eodem capite ſumpta.
Vigeſimo enim ſeptimo die arefacta eſt terra, ubi græce eſt ἐν δὲ τῷ
μηνὶ τῷ δευτέρῳ, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς ἐξάνθη ἡ γῆ. Hoc eſt. Mẽ-
ſe ſecundo, uigeſima ſeptima die mẽſis exaruit terra. eſt autem hæc
deprauatio in codicibus Septuaginta creberrima.

ABYSSI Magnæ.) תהום רבה. i. Abyſſi amplæ, effuſæ. Quam ma-
gnitudinem Septuaginta ad multitudinem retulerunt. ἐῤῥάγησαν
πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου. i. Rupti ſunt omnes fontes abyſſi. Eſt
autem abyſſus ut ait diuus Baſilius contra manichæos. ὕδωρ πολλὸν
δυσέφυκτον. hoc eſt. Vaſtiſſima aqua, & quæ tota tranſmitti non
poſſit. Videtur ergo duci ab ἀβαίνω. hoc eſt, non peruenio. q̃q̃ lite-
ræ mutatæ ſint. Ex quo ridere eum neceſſe eſt, qui dixit abyſſum ap-
pellari, ab à quod eſt ſine, & byſſus, ideſt linum, quaſi ibi linum naſci
non poſſit.

ET CATARractæ cœli. ארבות. Nos græcum nomen inte-
gram ſeruauimus, nã & illi καταῤῥάκτας appellant. Ducitur q; a κα-
ταῤῥήγνυμι, dirumpo, diſcindo uel deorſum ruo, quo nomine non ſi-
gnificant cœli quædã feneſtræ ut a qbuſdam aſſeritur, niſi ad hebrai-
cũ reſpexerint, ſed aquarum è loco eminẽtiſſimo atq; pcipiti, deſcenſus
de quibus apud hiſtoricos creberrima mentio. Qualis eſt Nili deſcẽ-
ſus ad locum, qui catadupe dicitur. cuius accolæ, ob aquarum deſcẽ-
dentium fragorem, obſurdeſcere feruntur, de quo loco Eliodorus. ἦλ-
θον δὲ καὶ εἰς τὴν σὴν Αἴγυπτον, καὶ κατὰ δούπους καθ᾽ ἱστορίαν τῶν καταῤ-
ῥακτῶν τοῦ Νείλου. Demum inquit & in hanc tuam ægyptum acceſſi,
& ad ipſa catadupe ideſt reſonantes locos, ut præcipitem Nili deſcẽ-
ſum cognoſcerẽ. Apud Strabonem quoq;, libro ſextodecimo, de eiſ-
dem catarractis mentio fit. οἱ μὲν οὖν Πέρσαι τοὺς ἀνάπλους κωλύειν
θέλοντες, φόβῳ τῶν ἔξωθεν ἐφόδων, καταῤῥάκτας χειροποιήτους κα-
τεσκευάκεισαν. Perſæ inquit cum repentinos impetus qui per flumẽ
ab externis fieri potuiſſent, formidarent, id prohibituri, catarractas
per totum flumen crexerunt, ut omnibus ad nauigandi ſurriperetur
occaſio. Indicat ſcilicet, eos moles quaſdam extruxiſſe, ut inde dila-

berentur aquæ, ne per planum ferretur flumen, atq; ita nulla esset in eo nauigatio. Apud eundem quoq;, catarractam himbrem Symmachus Arsinoen cõditurus scribitur obseruasse, idest hymbrem præcipitosum ac confragosum, ut est ex eminentissimo loco aquarum descẽsus. Hoc idem igitur uerisimile est, diluuii tẽpore accidisse, ut plurimis in locis cœlum patuerit, aquarumq; uasta flumina maximo fragore delapsa fuerint. Inter aquas enim positum esse firmamentum, certissime sacræ asserunt litteræ. Super celestes quoq; aquæ, sæpe sæpius celebrantur. Cum igitur supra cœlum sint aquæ, quæ à nõnullis etiam cœlum chrystallinum uocentur, hæ nimirum patefacto cœlo, horribiliter eruperunt, breuiq; totum orbem inundarunt. Nam his quoq; aquis erat opus ad efficiendum generale diluuium, alioqui si hymbribus tantum res acta fuisset, non modo quadraginta dierum ac noctium spacio tantum diluuium effectum fuisset, sed ne quadraginta quidem annorum.

IN ARTIculo illius diei.) Videt' obscurius transtulisse, quod erat clarissimum in hebraico, בעצם היום.i. In ipso'met die. Sic etiam Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. In hac die. Hieronymus autem innuit Noach diei illius opportunitatem obseruasse, (quæ à latinis interdum articulus uocatur, ut est apud Terentium,) atq; in ea occasione arcam ingressam. neq; alio modo loquitur Marcus Tullius in oratione pro publio quintio, q̃ hic Hieronymus. ubi ille ait, ut hominem suis conditionibus, in ipso articulo temporis, astringeret. Idẽ quoq; Hieronymus in epistola ad Iulianum sic loquitur, filius meus frater tuus Ausonius in ipso iam profectionis articulo, atq; in pũcto temporis, uacuum se redire arbitratus est. ex q̃bus concluditur idẽ esse latinis articulum, quod græcis sit ἀκμήν. Punctum uidelicet & quasi extremitatem temporis, aut id quod in tempore est maxime eligendũ. Ergo in articulo illius diei, nempe opportunissima ac maxime idonea hora. Quæ non satis intelliguntur à Nicolao. Veritatẽ autem hebraicam Hieronymus paulo inferius expressit, cum uertisset. Eadem die ingressus est Noe, cum filiis suis in arcam. Sic & alibi. ut cap. xii. Exodi.

ET ADDVXIT Spiritum.) ויעבר. i. Et fecit transire uentum. Dictum enim supra est, ruach apud hebræos & spiritussancti esse nomen, & uenti. Ventum ergo hic innuit. Eadem quoq; amphibologia est & apud græcos. ꝓpterea sunt, qui hoc loco ꝑ spiritũ intelligant uentum, alii spiritumsanctum, sicut Theodoritus, de ea re sic scribens. οὐκ ἀνέμῳ ὕδωρ μειοῦται, κυμαίνει δὲ, καὶ ταράττεται. πάλαι γὰρ τὰ μέγιστα τῶν πελαγῶν ἐξανάλωτο. πνεῦμα τοίνυν τὸ θεῖον φησὶν, ᾧ δὲ πάντα γίνεται καὶ λωφᾷ. Non solent, inquit aquæ uentis imminui, sed potius fluctuare, atq; turbari. Iam enim hoc pacto, etiam capacissimi sinus essent exhausti, spiritum ergo diuinum innuit, quo sanè omnia fiunt, & agitata quiescunt hæc ille. Verum tamen ratione docente inuenimus quosdam esse uentos. quibus exsiccandi maxima insit uis, qui & aquas in uapores conuertant. Nonne idẽ in mundi cõditione accidit, cum spiritu domini, qui per aquas fluitaret, eædem siccatæ, absumptæq; sunt? ut ibi copiose disputatum est. Filiis quoq; Israel AEgyptum egressuris, mare rubrum per flantẽ uentũ exsiccatur. Eodẽ itaq; modo & aquæ diluuii imminutæ sunt. Quod singulis etiã diebus fieri animaduertimus. Inest autem uentis presertim aquilonibus, uis siccandi incredibilis, ac longe maior q̃ soli, sicut austro flante uehemẽtissime intumescit mare, oĩaq; prope in uapores resoluuntur, alluunturq; aquis uniuersa, ut clarum fit austro flante, siue noto, uenetiis. ubi hæc scribebantur. Quo tempore omnia, luctuosis bellis ardebant, miserabileq; uitæ genus passim ducebat. Quo etiam tempore Roma siue peccatis sic exigẽtibus, siue prauitate quadam, qua solet fieri, ut diabolus ad pessima quæq; inflammet humanum genus, & nihil in terris diutius permaneat, à militibus cæsarianis infelicissime capta, dirrepta, incẽsaq; est, ubi ut in eiusmodi miseriis ferè accidit, miles crudelissimus cũ in omnes pro sua immanitate est debacchatus, tum uero in religionẽ resq; sacras, ut etiã sacras uirgines ad lupanaria per uim traxerint. Vbi oẽs sacerdotes capti, & aut trucidati, aut pecunia redempti, correpti ab uberibus matrum pueri, coramq; miserabiliter trucidati. cætera nefanda. Multa uero corruptela omnem eo tempore, ordinem christia

norum occuparat, quæ & anſam maledicendi cupientibus prebue-rat, & ad blaſphemandum precipites homines, uehementer exaſpe rarat. Hæc eadẽ fecerat, ut omnia diuina inſtituta, ſanctiſſimorumq; patrum decreta, audacter à uiliſſimo quoq; reſcinderentur, carperẽ-tur, uituparentur, ut ea omnia (nefandum) ad quæſtum excogitata ubiq; prædicarent. itaq; & omne iam uulgus concitarant. paſſimq; inueniebantur, qui ieiunium ineptias eſſe dicerent. Confeſſionem prophanam quadam rem, recens inuentum, & ad coacernandas pe-cunias excogitatum, omnes quoq; tollendas imagines, omnes ceri-monias amouendas. Tantus autem furor alios inuaſerat, tanta de ſe exiſtimatio, ut grauiſſimos uiros, chriſtianæq; religiõis proceres, per ſummum contemptum ridere ac ſubſannare auderent, eoſq; hal lucitantes fuiſſe contenderent. Tam igitur ſcelera noſtra, q̃ horum peſtilentem exitialemq; audaciam mecum deplorans, opus proſe-quebar, prauitatem rerum humanarum collachrymans. Illud uerens ne peſſimæ quibus concuteremur diſcordiæ, in luctuoſum exitum de ſinerent, & ad alienos noſtra transferretur hereditas, quod deus auertat.

MENSE Septimo uigeſima ſeptima die.) Tam in noſtris, q̃ græcorum codicibus error. Subducendi enim ſunt ex hoc numero, decem. ut decem ac ſeptẽ relinquãtur, ſicut habet ueritas hebraica. Neq; quiſq̃ non intelligit, id mendum à librariis non interpretibus irrepſiſſe. Septuaginta itaq; etiam ipſi habent, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι. i. Vigeſima ſeptima. Neq; credere par eſt, hebræos codices eſſe cor ruptos, quando is numerus conſentit cum centum ac quinquaginta diebus, quibus terras labefactauit diluuium. & chaldaica æditio idẽ atteſtetur.

IN MONTIBVS Armeniæ. (Sic. n. iterpretatur Ararath, quam regionem ignorantes fortaſſe Septuaginta, eo nomine ſigni-ficari, uocem ipſam non interpretatam dimiſerunt. Scribit ergo Hie ronymus, Ararath eſſe Armeniam, in cuius montibus adhuc appa-reant ueſtigia arcæ, & eius quædam fruſta in miraculum tantæ rei ab incolis oſtendantur. Quod idem proditur à Ioſepho. Ab aliis quoq; hiſtoricis gentilibus, de diluuio & arca mentio habita eſt. Requieuiſſe autem in montibus Carduenorum dicitur, idq; cõfirmatur per ædi-tionem chaldaicam, quæ refert arcam reſediſſe ideſt in

montibus carduorum, ut carduenorum. pro eo quod hebraicæ est, in montibus Ararat. Hos montes Cordeos appellat Quintus Curtius. Chrysostomus quoq; in Armenia requieuisse arcam, testatur his uerbis, ἐν τῇ ἀρμενίᾳ ἡ κιβωτὸς κατεσκήνωσεν. Arca inquit, in Armenia resedit.

CACVMina montium.) Corrigendus is locus in impressis codicibus græcis, ὤφθησαν αἱ κεφαλαὶ τῶν ὀρνέων. Dicẽdumq; ὀρέων uel ὄρων. idest montium.

QVI EGREdiebatur & non reuertebatur.) Is locus non male ut arbitror redditus, sed aut à librariis, aut temporum diuturnitate corruptus, fecit ut fabulosissimas interpretationes huc inuexerint expositores, & quæ secum maxime pugnent. Nam quia scribitur coruus egressus quidem, sed non reuersus, putant eum in aliquo cadauere deuorando esse detentum, ut apud nos passim opinio est, & à græcis scriptoribꝰ est existimatum, apud quos etiam, is locus corrupte legitur. Coruus ergo quem emisit Noach, egressus est, & reuersus, sic enim habent hebraica. וישלח את הערב ויצא יצוא ושב hoc est. Et emisit coruum, qui & egressus est, & reuersus. si enim reuersus non est, quo obsecro loco commoratus est, ac resedit, cum aquæ siccatæ nondum essent? Deinde si coruum reuersum negauit, quo modo cohæret, quod mox additur, donec siccarentur aquæ? Quid enim sibi uult qui egrediebatur & non reuertebatur, donec siccarentur aquæ? Nunquid post arefactas aquas, est reuersus, quod ne columba quidẽ fecit? Subtrahenda itaq; in nostris ac græcis codicibus negatio est, nam & illi idem peccant καὶ ἐξελθὼν, οὐκ ἀπέστρεψεν. i. Egressus est & non reuersus. Videtur autem & hoc Hieronymus in questionibus Hebraicis annotasse, sed locus ibi corruptus est, neq; legitur ut esset legẽdus, quare ex pristina æditione, addita est negatio in nostra hac interpretatione. Sed alius mihi suboritur scrupulus, nam Hieronymus, ad oceanum in epistola sic ait de coruo. Statimq; columba spiritus sancti, expulso alite teterrimo deuolat ad eũ. Ecce palam fatet̃ expulsum esse coruum, quasi amplius non redierit, quamobrem etiã cum negatione uidetur ipse legisse. Sed sæpe sequitur æditionem Septuaginta, quia ea passim haberet, & aliam æditionẽ non dum ipse edidisset. Itaq; multa in epistolis inuenies exposita secundum codices Septuaginta, quorũ tũc erat celeberrima autoritas. Dignus uero

uenia est

uenia est Isidorus. qui de pietate Noe scribens, sic ait. Serpentibus & bestiis sociatur & non terretur, cui feræ colla submitunt, uolucres famulantur, emiset enim columbam & reuersa est, sed fraude corui decipitur.

MISIT Columbam post eum.) מאתו. Hoc est. Ase. Non refertur ergo ad ipsum coruum, sed eum qui misit scilicet Noach. uertendumq; fuerat, Emisit columbam ase. q̃q̃ Hieronymus sequitur Septuaginta, qui & ipsi uertunt καὶ ἀπέστειλεν περιστερὰν ὀπίσω αὐτοῦ. Et misit columbam post eum. Diuersa interpretatio orta ex eo est. ꝙ Hebræis מאתו & seipsum sonat, & est relatiuum ad alterum, cum ea uoce careant, quæ ad se refertur.

RAMVM Oliuæ uirentes.) והנה עלה זית טרף בפיה Et ecce foliũ oliuæ, ramus in ore eius. Asserit autem hic Auen Esdra fieri positionem, & quasi ταυτολογίαν. idem enim dicit esse folium oliuæ & quod mox subditur. sicut est inquit אדמה עפר: terra & cinis. Ideo Septuaginta nihil hebraicũ immutantes uerterunt εἶχε φύλλον ἐλαίας κάρφος. Gestabat folium oliuæ, ramum aut surculum.

CRESCITE & multiplicamini. ושרצו ופרו ורבו. hoc est: Et crescant & multiplicentur ac propagentur. Est ergo futurum, ad illa, non ad Noe. q̃ꝗ etiam Septuaginta eodem modo uerterint καὶ αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Ex quibus uerbis frigida nescio quæ elicit Nicolaus.

ET AIT Ad eum.) Videtur innuere, deum ita locutum cum Noac, hebraica tamen sic habent, ויאמר אל לבו .i. Et dixit deus ad cor suum. quam phrasin eleganter expresserunt græce Septuaginta, καὶ εἶπεν ὁ κύριος διανοηθεὶς. idest. Cumq; cogitasset deus dixit. In lingua enim sacra, omnium cogitationũ receptaculum est cor, ac ut uerius dicam ubi omnes gignuntur cogitationes, unde in lucem efferuntur. authore etiam ipsa ueritate. In eisdem etiam literis τὸ ἡγεμονικόν, tribuitur cordi, non capiti de qua re noster Hieronymus in epistola ad fabiolã. Quæritur ubi sit animæ principale. Plato in cerebro, Christus in corde, profertq; exempla.

PRPOPTER Hominẽ.) Sic est & hebraice. at Septuaginta διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. hoc est. Propter opera hominum, licet hoc minimi sit faciendum. Idem enim est. Maledictio enim dei in terram desæuit propter humana facinora, cumq; homo impius fue-

rit, omnia misera sint necesse est. Vt enim propter hominem cætera facta sunt, ita corrupto homine tanq̃ principe, reliqua eadem corruptela & calamitate conflictantur. Intabescunt elementa, insanit mare, irascitur cœlum, pallescunt herbæ, sitiunt agri, iumenta moriuntur, aues etiam miseriarum fiunt particeps. ergo maledicitur terræ propter actiones humanas, propter prauitatem, quam agendo exprimunt.

NOX ET Dies.) Longe melius Hierony. q̃ Septuaginta. siquidem hi uolunt, frigus & æstum, æstatem & uer factura, ut nunq̃ nox, & dies deficiat, cum tñ in uniuersum pronunciarit deus, nunq̃ hyemẽ, æstatem, & uer, diem, ac noctem, defuturam. Diluuii enim tempore, ea omnia erant confusa. Erit inquit æstas ut possint frages maturescere, erit hyems, ut nutriantur, nunq̃ reliquus anni interrumpetur ordo. Quid certe sibi uelint Septuaginta, exploratum ipse haud q̃q̃ habeo. Quid enim hyems, atq; æstas ad diem efficiendam. Vertunt itaq;. σπέρμα καὶ θερισμὸς, ψύχος, καὶ καῦμα, θέρος καὶ ἔαρ, ἡμέμέραν καὶ νύκτα οὐ καταπαύσουσι. hoc est. Satio, & messis, frigus & æstus, æstas & uer, diem ac noctem non sistent. In eo quoq; insignis discrepantia, cum enim חרף hebraice sonet hyemẽ, ipsi hoc ἔαρ uer fecerunt. In reliquis autem cum phrasin hebraicam nihil immutent, summa est obscuritas, multaq; offunditur legentibus caligo.

CAP. IX.

e XCEPTO q carnem cũ sanguine.) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. idest. Excepto q carnem, in anima sua, in sanguine suo non commedetis. ex quibus uerbis, q̃q̃ aliquid detraxerit Hieronymus, eadẽ tamen innuit, quæ & hebraica ueritas. Scire igitur operæ precium est, hebraicæ linguæ proprium ac quasi peculiare esse, uti frequenter eo schemate, quæ appositio uocatur. Sæpeq; idem per multa nomina inferunt, nulla interposita copula, quemadmodum, & supra de ramo oliuæ dictm est. Deinde & illud non ignorare oportet, animã apud eos frequenter eam uitam significare, quæ sanguine & halitu continetur, & quod à philosophis spiritus appellatur. Hoc ergo innuit Hieronymus, q̃q̃ uerba ipsa non adamussim uertat. Quod enim

hebraica

hebraica ueritas ait. Excepto ꝙ carnē cum anima ſua, ſanguine ſuo & quæ ſecuntur, idem eſt, cum eo, quod uertit Hieronymus, alterum enim per alterum exprimitur. Siquidem idem eſt anima & ſanguis in ea lingua. omiſit autem alterum Hieronymus, ratus quod & uerum fuerat, utraq; nomina tam animam q̄ ſanguinē idem pollere. Qui ergo diceret. Excepto ꝙ carnem cum ſanguine non comedetis, idem innueret cum eo, q uerteret, Carnem cum anima non comedetis. Hæc eadem prodit ſuper hoc loco & Auen Eſdra, apud quem ita eam ſententiam explicari inuenies אך בשר בנפשו כן טעמו אך בשר בנפשו שהוא דמו׳ לא תאכלו כטעם לא תאכל הנפש עם הבשר כנפש כי׳ בשר דמו בנפשו וזאת היא הנפש המתנועע והמרגש והיא גוף. quorum hæc ſententia eſt. Carnem cum anima ſua ne comedatis inquit, anima enim eius, ſanguis eſt, perinde ac ſi præciperet, ne deuores animam cum carne, eo ꝙ quorumcūq; animalium, anima, ipſorum ſanguis eſt. atq; hæc eſt anima ſenſoria ac uegetatiua & quæ mouet. nēpe corpus ipſum. hæc ille. Aſſerit igitur hic præcipi, ne animantes ipſas cum ſanguine uorarent homines, propterea ꝙ cuiuſcunq; animantis anima, ſanguine continetur. Quod & chryſoſtomus ſentit hoc loco ſcribens ὁ λόγος αἰνίττεται ὅτι τὸ αἷμα τῶν ἄλλων ζώων, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐστί. Innuitur inquit his uerbis, ſanguinem cæterarum animantium, eſſe earū animam. Deuteronomii quoq; capite duodecimo, idē aperte ſignificatur, ubi de ſanguine dicitur. כי הדם הוא הנפש. ideſt. Quia ſanguis eſt anima. deinde dicitur. Atq; ideo non comedes animā cum carne. Eſſet enim immane facinus, etiam ipſas animantes quibus nullum nobiſcum ius intercedit, una cum ipſarum anima deuorare. Septuaginta quoq; eadem ſentiunt, licet paulo ſecus locum hunc reddiderint. πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς, οὐ φάγεσθε. i. Præterq̄ ꝙ carnē in ſanguine animæ, ne uoretis. qui quia locutiones hebraicas non immutarūt, uides quas tenebras ſuæ interpretationi aſperſerint. Quem ſcopulum prudentiſſime uitauit Hieronymus, ut nullus in eius æditione hoc loco reliquus ſit grypus. Quanq̄ explicatu arduum eſt, qd proprie præcipiatur hebræis hic. An, ne carnem comederent cum ſanguine, hoc eſt animantem ipſam uiuam & cuius adhuc membra palpitarēt. Sed quis uſq; adeo atrox ſit, q iſtuc fecerit? cuius obſecro ſtomachus id pateretur? Niſi forte ad polyphemi illius Homerici partes, aut ad anthropophagos & ſiqua alia eiuſmodi natio eſt, de-

fecisset. Quapropter honestissimum est existimare, non istud hic à deo inhiberi hebræis. ne uidelicet carnes cum sanguine absummerent, sed ne sanguis effunderetur humanus. quod hic passim declaratur, ut etiam bestiis minetur deus, siqua earum in hominem inuecta fuerit. Nã & cornupetas boues lapidibus obrui præcepit. Nec origenes abest ab hac sententia, sic hunc locum explicans. δυνατὸν δὲ καὶ ὧδε τῶν κτηνῶν αὐτὸ ἐκλαβεῖν, ἀφ' ὧν τὸν κεράστην ταῦρον λιθοβολεῖν προστέταχεν. i. Potest etiam & de iumentis ac pecoribus hoc accipi, ex quibus bouẽ cornupetam lapidibus obrui præcepit. Atq; hoc est, q omnia quæ secuntur ad cædes humanas pertinent, totusq; iste locus de homicidio est. Deuorare igitur carnes crudas, easq; uiuentes & cum sanguine deglutire, barbaricam crudelitatẽ significat, sanguinisq; humani sitim. Ideo & Homerus, bellũ σαρκοφάγον appellat q in eo cædes crudelissimæ perpetretur, & quasi absumantur homines. Nam bestias interficere, non abhorret ab humanitate, sed homines. utpote animal, ad imaginem diuinam effectum, id quod & in contextu adducit. Vt ergo docet porphyrius de abstinentia animalium, arbitrati sunt mortales εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν σαρκοφαγεῖν, παρὰ φύσιν ὠμοφαγεῖν. i. Esse homini è natura, carnibus uesci, abhorrere autem à natura, cruda deuorare. Videbant enim illi, hoc bestiarum immanissimarum esse proprium. Si ergo una cum sanguine, hi̅es animalia absumerent, consequeretur etiã, ut crudas carnes ẽt uoraturi essent. quod penitus beluinum est, & ut dixi summæ crudelitatis esset indicium. Solent autem & alio modo hæc accipi. quidam enim asserunt prohiberi, ne bestiæ suffocatæ, aut quarũ sanguis effusus prius non esset, comederentur. quod & iudæi hodie secuntur. Et in actibus apostolorum inter cætera, à quibus abstinere gentes docerentur, erat ne suffocato uescerentur. Alii opinantur separatim hic tradi præceptum, ne quisq̃ sanguinẽ comederet. quod & in lege præcipitur. Abhominantur quoq; ubiq; iudæi, carnes cum sanguine concedere. Vt Regum primo de Saul. Comeditq; populus cum sanguine. & pauloinfra. Nunciauerunt autem Sauli dicentes, q populus peccasset domino, comedens cum sanguine. Sed quia ad polluendũ hominem nihil agit sanguis, eodemq; modo pii esse possunt, tam q à sanguine sibi tẽperant, q̃ q ex eo uescantur, optimum est existimare, ea omnia, ad homicidia pertinere. Atq; hoc unum his præceptis

innui, ne cædibus mutuis pollueremur. Sicut & Pythagoras uir suorum temporum optimus, à bestiis abstineri uolebat, ne ulla ratione, ad sanguinem effundendum afficerentur homines. Totus ergo is locus ad cædes spectat, idq; clarius fiet, si omnia quæ hic dicuntur, accurate consyderata fuerint.

DE MAnu uiri & de manu fratris eius.) מיד איש אחיו. i. De manu cuiuscunq; fratrem suum requiram Aduertenda hebraici sermonis proprietas. uir enim in ea lingua ununquenq; significat. ideo quod hic uertit Hieronymus de manu uiri, dicendum fuerat, de manu cuiusq; frater quoq; in eodem idiomate, tam is appellatur, qui ex eisdē parentibus sit ortus, q̄ omnes alii, qui & à nobis & græcis ꝓximi uocari solent. Frater ergo hoc loco, proximum sonat. Itaq; dicendum est, de manu uniuscuiusq; proximum eius requiram. Quare arbitrarium est, quod hic comminiscitur Nicolaus, ut frater hic eum significet, qui tanquā frater proprius (ut eius utar uerbis) ab homicida diligebatur, eoq; putat grauius esse scelus. Septuaginta quoq;, minime quid hebraica locutio postularet, animaduertentes, obscure sunt interpretati. ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ. i. De manu hominis fratris requiram. Hoc ἐν τὸ. καὶ ὁ quid sibi uelit, non plane intelligo.

AD IMAginem dei factus est homo.) Hebraice non est passiuum, sed עשה. Hoc est fecit, nimirum deus, qđ Septuaginta per primam personam pronuntiarunt. ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον. i. In imagine dei feci hominem. Potest quoq; esse tanq̄ impersonale, quam uerborum qualitatem nō per passiua ut nos, sed per actiua hebræi exprimunt. ut illud. Adæ non inueniebatur similis, ubi est מצא. inuenit. ibi tamen, personale est, uertendumq; fuit, ut fecit Hieronymus. De hac re alibi locupletius.

INGREDIMINI Super terram.) שרצו. Propagamini, pullulate sicut & Septuaginta πληρώσατε τὴν γῆν. Replete terram.

ARCVM meum ponā, &c.) Is quoq; locus, ex his est quorum obscurissima sit explicatio. Cui enim non consentaneū uidetur, fuisse ante Noach tēpora, pluuias, & inter humentes nubes irin sæpe cō spectam? Quæ quia naturalia sunt, semper eadem esse necesse est, mutuoq; sese consequi. non aliquando fuisse disiuncta. Quia igitur pluuiæ fuerunt, fuit iris quoq;. q̄q̄ istud fortasse non omnino uerum sit, sæpe enim pluuia fit, non apparente iride, nam q̄q̄ iris à pluuia effi-

citur, ideſt ab humefactis nubibus, in quas irradiarit ſol, non tamen id ꝑpetuo eſt, neq; enim ſola pluuia, iridis cauſa eſt. Abſentibus itaq; aliis cauſis, iris non fit. Pluerat igitur etiam ante Noac, ſed iris nūq̃ conſpecta fuerat, deo ita uolente, idq́; non contra iura legesq́; naturæ. Poteſt & illud afferri, fuiſſe quidem ante id tempus iridem, non tamen in ſignum a Deo ſuſceptam, idq́; fere ex contextu hebraico elicitur. ſic enim habet קשת ינתתי בענן. i. Arcum meum poſui in nube. Indicat ergo fuiſſe quidem & ante id temporis iridem, ſed tū primū, ſignum fœderis eſſe cœpiſſe. Hieronymus autē ac Septuaginta ad hebraicam conſuetudinem reſpexerunt, cui proprium eſt, præterita pro futuris, uiciſſimq́; uſurpare, aut eadem pro præſentibus. Quod ergo erat hebraice præteriti temporis, Hieronymus futuri fecit, Septuaginta præſentis, ſiquidem uertunt τὸ τόξον μοῦ τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ. i. Arcum meum pono in nube. Vt autem ueritas cohortari uidetᷣ, uertendum fuerat ut habent hebraica, eaq́; ratione, omnia incōmoda effugiemus. fuiſſe autem ante iridem, deinde in ſignum electam aſſerunt & græci. Hæc tam pauca dicta hoc loco ſint, dimiſſis eorū fabulis, qui iridem appellent arquum dæmonis, & per ruborem in ea, portendi diuinæ clementiæ indicia contendunt. Auen Eſdra hoc loco ὑγιὲς μηδὲ ἕν.

AB HIS Diſſeminatū eſt omne genus פרצה כל הארץ. i. propagata eſt omnis terra, quod paulo obſcurius tranſtulerunt Septuaginta ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· i. Ab his diſſeminati ſunt ſuper uniuerſam terram, genus ſcilicet humanum.

CAEPIT q́; Noe uir agricola exercere terram.) Explicuit clariſſime, quæ paulo obſcuriora erant in contextu hebraico. ſic enim habent. Cæpit Noe אישאדמה. eſſe uir terræ. Quod non erat aliud q̃ quod & Septuaginta tranſtnlerunt ἤρξατο νῶε ἄνθρωπος γεωργὸς τῆς γῆς, Cæpit Noe uir agricola. Neq; enim ullo pacto felices ſunt hebræi in componendis nominibus. Neq; ulla apud eos nomina ex aliis uocibus conflata inuenies. Sed in aliis q̃plurimis ea lingua manca eſt. Itaq; uirum terræ uocant, colendæ terræ deditum. Sicut uirum mendacii, mendacem, uirum ueritatis, ueracem.

VERENDA Patris ſui. ערוה. Neq; mirum uideri debet, q̄ Septuaginta uertant γύμνωσιν, hoc eſt nuditatem. pudenda ſiquidem hebraice denudatio uocatur, quam ſemper Hieronymus turpitudinem

nem

nem appellat, cuius uocis creberrima in sequentibus libris mentio erit. Hæc dicta sunt ut Hieronymum tueremur, Septuaginta illustraremus.

EVIGILAVIT a uino.) וייקץ נח מיינו.idest. Euigilauit a uino suo. Num dormierat? Aut sine somno ilico resipuit? ut uelle uidentur Septuaginta ἐξένηψε δὲ νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου.i. Resipuit Noa a uino, aut ad sobrietatem reuersus est, quod in ebriis non facile fit, nisi per somnũ Verbum autem hebraicum ייקץ innuit eum prius dormiisse. quippe quod expergisci significat. At Septuaginta ut dixi, innuunt eũ non dormiisse, sed ebriũ iacuisse, & de somno Noe hoc loco nulla mẽtio.

DILATET Dominus.) Sequitur Septuaginta, q eodẽmodo uertunt πλατύναι ὁ θεὸς τῷ ἰαφέθ. At hebraicum aliquanto secus. יפת אלהים ליפת Condecoretur aut uenustum se ferat dominus ipsi iaphet. Alluditur enim ad nomen iaphet hoc modo. iaphthe le iaphet. Iaphet autem uenustas interpretatur. q̃q̃ hæc sententia exponitur ab hebræis ad opinionem Hieronymi ac Septuaginta, ita enim Auen Esdra. ולא יפת פירוש רק הוא כמו ירחיב.i. Neq; alio modo præsens uerbũ exponendum est, q̃ dilatet & extendat. Deuteronomii quoq; capite undecimo dicitur. Cauete uobis. פן יפתה לבבכם. ne forte dilatetur cor uestrum, ubi est præsens uerbum.

CAP. X.

OMNIA Prope nomina in præsenti capite tã apud nos, q̃ græcos corrupta sunt. Vt is qui Iauan hebraice appellatur, primus scilicet qui Græciam tenuerit, is in contextu græco ἰωυὰν uocatur. q̃q̃ fortasse immutarint eam uocem Septuaginta, q uiderent hunc esse, à quo Ionia nomen acceperit, seruaruntq; consuetudinem græcam. Ex hoc autem capite cognoscitur diuinarum literarum maiestas, & incorrupta ueritas, cognoscitur quoq; omnium à mundo condito sæculorum series, ea uerissima esse, quæ ab hisce literis traditur. Quarũ authoritate atq; auxilio, facile redarguitur AEgyptiorum error, gentisq; illius pudenda mendacia, quæ se decem annorum nulla, monumentis habere comprensa iactabat. Error quoq; chaldeorum hoc est nationis fabulosissimæ, & ad superstitiones procliuissimæ, qui qua-

dringenta septuaginta annorum millia suis annalibus relata se habere mentiebantur. Mendaciũ quoq; Hermodori platonici, q à Zoroastre usq; ad bellum Troianum, quinq; annorum millia interfuisse scribit. Aliarum quoq; gentium temeritas. quæ sese uetustissimas iactabant, & mendacem temporum numerum in medium afferebant. In cœlestibus enim hisce literis, omnis annorum series describitur, adhibitis ætatibus, quam quisq; eorum q in eo catalogo censentur, à primo homine, uixisset. Dein ut clarissima ac maxime uera, omnis horum annorum series esset, ponitur quam quisq; hominum primus terrarum partem occuparit. quorũ nomina adhuc regiones retineãt. Prima igitur humani generis propagatio facta est post diluuiũ. Nã ante diluuium sola ea regio hominibus erat frequens, quã tenuerat Adam, prope scilicet Paradisum. A cõditione aũt mundi, ad diluuiũ intercessere mille sexcenti quinquaginta sex anni, licet nostri græcos secuti, non recte duorum millia ac plus fuisse opinentur. Hoc itaq; spacio, minimum orbis terrarum angulum homines tenebant. atq; hoc est, q in hisce literis, nulla fit eorum descriptio, qui tum p terras diffusi essent, nam neq; erunt diffusi. Post diluuium autem, in omnes terras distributi sunt homines. Eorumq; nomina ut mõ dixi, adhuc in regionibus, quas primũ tenuerunt, remanent. Nã Media à Madai filio Iaphet nomen sortita est. Tyrus autem à Tiras eiusdem Iaphet filio. sic & Ianan, ioniæ nomen dedit. Non ergo hæc nomina græca sunt aut alterius gentis ut pleriq; apud græcos mentiuntur, falsasq; etymologias comminiscuntur, ut sunt qui Tyrum, mulierem fuisse uolunt, quæ nomen regioni indederit, atq; ideo, Tyrus fœmini est generis, cũ masculini debuerit esse, eo q Tiras, a quo tyrus, fuerit filius iaphet, uir inq̃, non mulier, ut græci mentiuntur. Neq; me clam est, immutata apud alias gẽtes eiusmodi nomina, pleraq; tamen eorum incorrupta seruantur. Apud hebræos integra perseuerant. Neq; alio nomine orbis terrarum regiones ab eis uocãtur, q̃ eorũ nomine qui primi eas adierint, atq; incoluerint. Nã Mizrain AEgyptus apud eos appellatur, q is primus eam tenuerit. Cus etiã uocatur Aethiopia, eadem de causa. eademq; est in aliis ratio.

DODANIM.) Ex hoc loco, ut & aliis plerisq;, elicitur, apud hebræos aliquãdo eas literas immutatas, inter quas aliqua esset affinitas. Iam enim à Septuaginta, q̃ omnibus nationibus, Rhodus p

r, profertur non.d.ut fit apud hebræos. Et uerisimile est, ab eo tpe eã insulam Rhodon uocari cœptam, quo primum eam incoluerit Dodanim. Quis ergo non crediderit eũ non Dodanim, sed Rhodanim à patre appellatum, cum maxima sit inter has duas literas res scilicet, & dalet apud hebræos affinitas, cum altera hoc modo scribatur ר. altera ד. præcipueq; id in his cognoscitur, qui hebraice discunt, qui sæpe sæpius inter legẽdum labuntur, literarũ similitudine decepti. Is itaq; Dodanim, primus Rhodon tenuit, ab eoq; insula nomẽ sortita est ut testatur & Hieronymus, & Septuaginta, qui hunc Dodanim, ῥόδιοι uertunt, q̃q̃ fortasse in eo errent, ꝗ putarint pluralẽ eẽ. oẽs quoq; eius fratres, alias cycladas tenuerũt. Quare cũ is Dodanim filius Iaphet fuerit, par ẽ credere, à patre de diluuio audisse, aut eum in arcam cum patre ingressum, quod ille posteris suis tanq̃ memorabile reliquerit. Atq; huc tendere opinor, quæ in libro de mũdo referuntur à Philone. ῥόδος τε καὶ δῆλος, αὗται μὲν τὸ παλαιὸν ἠφανισμέναι κάτω τῆς θαλάττης ἐδεδύκεσαν ἐπικλιζόμεναι. χρόνῳ δὲ ὕστερον, ἐλαττουμένης, ἠρέμα κατ' ὀλίγον ἀνίσχουσαι διεφάνησαν. ὡς αἱ περὶ αὐτῶν γραφεῖσαι μηνύουσι ἱστορίαι. quorum uerborum propter eos q græce nesciunt, hæc fere sententia est. Indicio inquit sunt & Rhodus & Delus, mare continuis decrementis imminui, ꝗ hæ insulæ olim sub fluctibus conditæ delituerint. postea uero paulatim decrescente mari, ipsæ quoq; sensim apparere cœperunt, ut earum annales protestant̃. Hæc itaq; de Dodanim dicta sint, cuius pater Iauan, græciam occupauit, quo nomine ẽt nunc Græcia ab hebræis appellatur, missusq; ẽ à patre, ad insulam Rhodum. alii autẽ eius fratres ad cæteras cycladas. Quod ergo recenset hic Philon, eas insulas aliquãdo sub fluctibus delituisse, de diluuii tẽpore necesse est credere, nam ab ea tẽpestate nunq̃ Rhodus submersa, delituisse memoratur.

FILII Autem cus Sabba. Hoc quanq̃ ab Hieronymo, & Ioãne Phircensi uiro laudatissimo annotatum sit, afferrendũ tñ huc erat. Duæ igitur sunt urbes aut duæ regiones, quæ eodem nomine Saba à nobis & græcis appellant̃, apud hebræos tñ, insigne discrimen est. Alteraq; in Aethiopia, altera in Arabia est. Quæ æthiopiæ est, scribitur apud hebræos p s. exile, hoc est סבא Seba. quæ uero in arabia, p.s.crassum. sic שבא. Quod & ab Hieronymo in hebraicis quæstionibus annotat̃. Regina ergo Saba, quæ ad Solomonem munera

atq; aromata attulisse memorat̃, non AEthiopicæ sed arabicæ Sabbæ regina erat. ex eadẽ magi ad Iesum Christum generis humani reparatorem uenerunt, ex his quæ regio afferret dona ei portantes. Myrrham scilicet ac Thus. De eadem scribit̃ apud Vergeliũ, India mittit ebur, solis sua thura sabæis. De eadẽ, Isaia. omnes de Saba uenient. De saba uero quæ in æthiopia est, multa scribitur a Strabone. Fallitur ãt meo quidẽ iudicio, Iosephus, qui scribit reginam sabæ de qua in libris regum scribit̃ fuisse non eius quæ in Arabia, sed quæ in æthiopia est. Quippe quæ, ea tempestate AEgypto atq; AEthiopiæ imperaret. Sed omnibus ex locis certe colligit̃, eam, reginã Arabiæ fuisse. Ideo ab Isaia, eodem loco ubi dixit, omnes de Saba uenient, ponit̃. omne pecus Cedar congregabit̃ tibi, arietes Nabaioth ministrabũt tibi, Cedar aũt omnes apud hebræos sciunt esse arabiæ partem. Nabaiot quoq; Arabiæ populi sunt qui a græcis & latinis, paululum luxato nomine Nabathei uocãtur. sic & dauid canit. Reges arabum & saba, uicinæ ãt ibi regiones simul ponunt̃. In Arabia præterea ferunt̃ esse aromata, quæ illa ad regem attulerit. Prætereã cum dixerimus saba p. s. crassum significare eã quæ in arabia est, patet huius eam mulierem reginã fuisse, quia tertio regum scribit̃ ומלכת שבא idest. Et regina Sabæ. quod nomen p. s. crassum scribitur. Quãobrẽ non posumus probare sententiã iosephi. Neq; nos moueat, ꝙ in euãgelio appellet̃ regina austri, nam Sabei respectum Iudeæ, in austrũ positi sunt, & ea plaga australis aliqñ nuncupatur. Hæc ideo animaduersa sunt, quia pleriq; apud nos & græcos, horũ nominum amphibologia decepti sunt. eodẽ aũt uersu, uterq; saba hoc loco memorat̃.

NEMBROD.) Quam corruptum ac deprauatum hoc nomen, & apud nos, & græcos? Nam cum ita sit efferendũ Nimbrod, nos Nembrot, græci Νεβρὼδ. Eademq; corruptela in omnibus fere nominibus hebraicis est. Quod q̃q̃ non maximi põderis sit, ad intelligendas tamen rerum proprietates, necessaria est nominum incorrupta pronuntiatio. Adde quod, cum ab omnibus rebus debet abesse deprauatio, tum uero a sacris, quæ sunt, procul omni sequestrata impuritate, tractandæ. Literis autem diuinis, is deferri debet honos, ut eas ueneremur, exequendo quæ præcipiunt. Quod ut possimus q̃ facillime consequi, illustrandæ extergendæq; sunt, & in suum nitorem uendicandæ.

ISTE Cæpit eſſe potens.) גבור.i.Fortis. Videtur ergo potius ad uires corporis referendum, q̃ ad imperium, q̃q̃ de regno Nembrod, mentio quoq; fiat. Veruntamen quod uertit hic Hieronymus potentem, paulo inferius interpretatus eſt robuſtum. Iſte inquit fuit robuſtus uenator corã domino. Mirum uero eſt, cur Septuaginta, interpretati hoc modo ſint, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας. Iſte cœpit eſſe Gigas, cum uox hebraica גבר, tantum fortem ac robuſtũ ſignificet. At non abſurdum eſt dicere, hunc cæpiſſe eſſe Gigantem, cum & ante ipſũ, & ea tempeſtate, q̃plurimi fuerint Gigantes? & quod eſt abſurdius, ubiq; Gigãtem interpretati ſunt hoc loco, quod erat גבר.ideſt fortis. quod certe eo loco ſaltem tolerari non poteſt, οὗτος ἦν γίγας κυνηγὸς ἐναντίον κυρίου. Iſte fuit Gigas uenator coràm dño. Cur.n. hoc tanq̃ memoria dignum recenſetur? Si enim Gigas erat quid opus fuit dicere, is erat Gigas uenator. Certe igitur erat uertendum ut fecit Hieronymus. גבר.n.apud hebræos ſemper fortem declarat. Quod autẽ ita uerterint Septuaginta, indicio illud eſt, ꝙ Auguſtinus. xvi. de ciuitate dei, eo modo citat hunc locum, ut habetur apud Septuaginta. Et Chryſoſtomus oſtendens à Cham, cæpiſſe tyrannidem, id ea ratione probat, quia ab illo deſcendit Nembrod. Producensq; hunc locum ait. οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, τουτέστι τύραννος. ideſt. Iſte cæpit eſſe Gigas, hoc eſt tyrannus. Duabus autem de cauſis, puto eo modo reddidiſſe Septuaginta. Primum quia dictum eſt in præcedentibus. Iſti ſunt uiri fortes à ſæculo, quem locum etiam Septuaginta interpretati ſunt ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' αἰῶνος. Hi erant Gigantes à ſæculo. ſed tamen ibidem ſeorſum ponitur nomen Gigantis, & id qđ fortem ſignificat. Altera cauſa eſt, quia chaldaice Gigantes, גבריא. i. robuſti uocantur. q̃q̃ apud eos quoq; & nomen Gigantis & fortis, aliquid diſcrepent.

CORAM Domino.) Ita dicendum fuerat, quia hebraice לפני ſignificat coràm, contra uero nunquam. quare Auguſtinus de ciuitate dei lib. xvi. putãs quoſdam uocis græcæ ambiguitate deceptos, qa ἐναντίον, & coràm, & contra declarat, dicendumq; contra dominũ non coràm dño exiſtimat, quia ſcilicet is Gigas cum fuerit domino aduerſatus eſt, ipſe potius propter hebraicæ linguæ imperitiã lapſus eſt, quoniam ut diximus לפני coram, uel in conſpectu denotat, cum uero ſignificare uolunt contra, alia uoce utuntur. Quanq̃ & Chryſo

ſtomus, eadem opinione ductus eſt, qui hunc locū exponens, dicēsq;
Nimbrod tyrannum fuiſſe coram dño, ubi græce habetur, ἐναντίον,
exponit ἀντὶ τοῦ ἐναντιούμενος τῷ θεῷ. Ideſt, pro eo ꝙ eſt, aduerſarius
deo. Verum diximus quomodo ſit intelligēdum. Coram dño enim
ſæpe in ſacris literis inuenitur, eſtq; peculiaris loquendi modus in ea
lingua.

AB HOC exiit prouerbium. עלכן יאמר. i. Ideo dicetur. Propte
rea Septuaginta hebraica ſequentes, ſic hunc locum reddiderūt, διὰ
τοῦτο ἐροῦσι. propter hoc dicent. Aduertendum tamen, quod & pau-
cis ante meminimus, moris linguæ hebraicæ eſſe uti futuris pro præ
teritis imperfectis, eo ꝙ, id tēpus non ſit apud eos. Cuius rei tot ſunt
exempla, ut pigeat referre, Is itaq; locus melius opinor à Hierony-
mo per præteritum, q̃ a Septuaginta per futurum redditur. Non. n.
ad poſteriora tempora id prouerbium reſpicit, ſed ad eam tempeſta
tem, quæ paſſim eo prouerbio utebatur. Sic ergo erant uertenda he
braica. על כן יאמר. Ideo dicebatur, licet ſit futurum.

ET Plateas ciuitatis.) Quod ad noſtram æditionem attinet, op
time cuncta ſe habent. Septuaginta uero neſcio qua ratione boc lo-
co ferendi ſint, quippe qui hebraicis perperam redditis, in ipſā quoq;
æditionē caliginoſas tenebras iniecerint. Hebraica itaq; ueritas poſt
ubi dixiſſet. Et ædificauit Niniue, deinc intulit ואת רחבת עיר ואת כלח.
Hoc eſt. Et plateas ciuitatis & Calas. At Septuaginta, quod hebrai-
ce ſonabat plateas, interpretati ſunt ἀνὰ μέσον, per medium. Puto ue
ro eos uocis amphibologia deceptos. Eo ꝙ eadem uox hebraice, &
latitudinem & plateam ſignat, quam latitudinem ipſi ἀνὰ μέσον in-
terpretati ſunt. At quis obſecro eorum uerborum eſſet ſenſus? Dimit
titur præterea apud eos עיר. Hoc eſt ciuitas. ſic enim tota habet pe-
riodus καὶ ὠκοδόμησε τὴν Νινιυί, ἀνὰ μέσον καλὰκ. Hoc eſt. Et ædifica-
uit Niniue per medium Calac. Annotatumq; eſt hoc, etiam ab Hie-
ronymo in quæſtionibus hebraicis, & ad Damaſum papam.

PHALEG Quia in diebus eius.) Paleg autem eſt dicendum,
per. p. exile. Hunc perhibent hebræi, a patre longe ante linguarum
diuiſionem, Paleg appellatum, hoc eſt diuiſionem, ꝙ diuino inſtin-
ctu pater didiciſſet, eo ætate florente, linguarum diuiſionem futurā
de qua re Diodorus ἐπὶ τοῦ φαλὲκ γέγονεν ἡ πυργοποιΐα. Sub Phaleg,
turris extructa eſt. Et quoniam præclare de hac re ſcribitur in libris

cabalæ, ideſt his, qui de illa magna ſynodo, cuius caput erat Eſdras, & quo authore facta eſt, conſcripti ſunt, ipſa uerba ſubſcribam ex libro qui inſcribitur ſeder haholam. ideſt chronica mundi.. אבינו אברהם
היה בפלגה בן ארבעים ושמונה שנה נמצא נח חיה אחר הפלגה עשר שנים אמר רבי
יוסי נביא גדול היה עבר שקרא בנו בולג ברוח הקדש שנאמר כי בימיו ופלגה הארץ.
Hoc eſt. Abraham inquit pater noſter, quo tempore linguæ diuiſæ ſunt, agebat quadrageſimum octauum annum. Inuenitur autē Noe, poſt eam diuiſionem uixiſſe decem annos. Dicit autem Rabi Ioſe, Heber ſapientiſſimum prophetam fuiſſe, eo ꝙ filium ſuum diuino afflatus ſpiritu, uocarit paleg, ideſt diuiſionem, quia eo uiuente, linguæ diuiſæ ſunt. De linguarum diuerſitate, Sybilla quoq; in hunc mundū cecinit. Cum omnes mortales, una lingua uterentur, quidam ex his, altiſſimam turrim ædificauerunt, cœlum per eam cupiētes ſcādere. Dii uero, turbines mittentes, euertere turrim, & propriam & diuerſam unicuiq; tribuere linguam. Eſt autem idem nomen etiam apud græcos deprauatum.

CAP. XI.

d DIXITQVE Alter ad proximuntur.) Niſi odioſa eſſet cōparatio, non dubitarem aſſerere, hunc locum longe melius Hieronymum reddidiſſe, q̄ Septuaginta. Siquidē ut paulo ante diximus, iſh, apud hebræos & uirum ſignificat & unumquenq;. cūq; hoc loco ſit ויאמ ו איש i. Et dixerunt unuſquiſq;, eleganter uertit Hieronymus ut uiſum eſt. At Septuaginta, nihil hebraica loquendi immutata conſuetudine uerterunt καὶ εἶπεν ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ. Et dixit homo proximo ſuo. Quod ſiqs morē loquēdi ſcripturarū ignoraret, non facile, quid ea ſibi uellent, aſſequeretur. Vna certe intelligendarum ſacrarum literarum ratio eſt, ſi is qui hebræis loquendi mos eſt, non ignoretur.

FACIAMVS Lateres.) Septuaginta propter linguæ græcæ commoditatem, non omiſſerunt hic, quin formationem hebraicam ſeruarent. Eſt enim hebraice uerbum à latere deductum, à לבנה. hoc eſt later à quo, נלבן. quaſi laterare, & ut uertunt Septuaginta πλινθεύσωμεν πλίνθους. quaſi dixeris laterificare lateres, quod apud nos ne-

mo esset, qui auderet. q̃q̃ eodem uerbo apud græcos etiã Aristophanes in nephelis usus est.

ET BITVMEN Pro cemento.) והחמר לחמר. Et bitumen pro cemento. Nihil dissentit ab hebraico Hieronymus. Prima siquidem uox, sæpe bitumen inuenitur significare. Abundant autem eæ regiones ubi arca fabrefacta, & turris ex ædificata est Bitumine, eoq; pro cemento & calce uti solent sicut extat apud Strabonem, ex quo necesse est huc transcribamus, quæ ille de bitumine scribat, quẽ græci ἄσφαλτον uocant. Itaq; cum in Babilonia describenda uersaret̃, hæc inter alia ab eo narrantur. γίνεται δὲ ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ ἄσφαλτος πολλή. περὶ ἧς ἐρατοσθένης μὲν οὗτος εἴρηκεν, ὅτι ἡ μὲν ὑγρὰ, ἣν καλοῦσι νάφθαν, γίνεται ἐν τῇ σουσίδι, ἡ δὲ ξηρὰ δυναμένη πήττεσθαι, ἐν τῇ βαβιλονίᾳ. ταύτης δ' ἐστὶν ἡ πηγὴ πλησίον εὐφράτου. πλημμυροῦντος δὲ τούτου, κατὰ τὰς τῶν χιόνων τήξεις, καὶ αὐτὴ πλημμυρεῖ ται καὶ ὑπερχυσιν εἰς τὸν ποταμὸν λαμβάνει, ἐνταῦθα δὲ συνίστανται βῶλοι μεγάλαι, πρὸς τὰς οἰκοδομὰς ἐπιτήδειαι τὰς διὰ ὀπτῆς πλίνθου καὶ τὰ λοιπά. hoc est. Nascitur in babilonia copiosum bitumen, de quo memoriæ prodidit Eratosthenes, duo eius inueniri genera, alterum lentũ atq; humidum, alterum siccum. Et lentum quidem quod ab incolis naphtha uocatur, in agro susarum tradit gigni, at siccum, quod & cõdensari potest, in Babilonia. cuius fons nõ procul ab euphrate sit, siquidem exundante per niuium liquationem euphrate, ad eius incrementum, fons quoq; augescit, atq; tunc altissimæ glebæ constipant̃, latericiis ædificiis idoneæ. De eodem & in Iudeæ descriptione locutus est. Si itaq; etiam Strabonis testimonio hominis ethnici, & sacrarum scripturarum ignari, uti solitos chaldæos Bitumine cognoscimus in ædificiis presertim lateritiis, liquet certe, non alio modo hũc locum esse intelligendũ, q̃ ut uerterunt Septuaginta & Hieronymus, quamobrem fallitur Diodorus, qui de hac re scribens inqt, ὁ ἑβραῖος καὶ σύρος ἔχει καὶ ἄσβεστος ἦν αὐτοῖς πηλός. hoc est Hebraica & syra æditio habent. Et erat eis calx, lutum. qđ certe minime uerũ est. qđ enim in contextu hebraico esset uidimus, eademq; uox est, in syriaca æditione si tamen ea est, quæ apud hebræos targum appellat̃, quod dubito. At grauius peccat, addens, καὶ μάλα οἰκότως, ἄσφαλτος γὰρ, εἰς οἰκοδομὴν ἄχρηστος. ἄσβεστος δὲ ἐπιτηδειοτάτη. Atq; hoc inquit longe probabilius est, eo q̃ bitumen, ædificiis non idoneum sit at calx

uehementer commoda. Hæc inq̃ Theodori sententia & scripturarũ & ipsorum historicorum testimonio falsa deprenditur. Theodoritus quoq; uir sanctissimus, optime hanc rem explicuit, damnatis insup quorundum opinionibus, & forte ipsius theodori, qui calce turrim esse constructam asseruit. Is itaq; super hoc loco, hæc prodit. ἀγνοοῦντες ὡς εἰκὸς τὰς ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ πηγὰς, ᾠήθησαν ἀσβέστῳ τὸν πύργον ᾠκοδομῆσθαι, ἀκριβῶς δὲ παρὰ τῶν ἐκεῖθεν ἀφικνουμένων μεμάθηκα, ὡς εἰσὶ πηγαὶ ἀναβλύζουσαι τὴν ὕλην μεθ' ὕδατος, καὶ ὅτι τὰς ἐν ὕδασι οἰκοδομίας συνυφαίνοντες, ἐπὶ ταύτας τὴν ὀπτημένην συνετίθεσαν πλίνθον, οὕτω τὸν πύργον ᾠκοδομῆσθαι φασίν. καὶ οἱ αὐτόπται τούτου, καὶ διορύξαι τι μέρος ἰσχυρίσαντο, καὶ ἀκριβῶς διαγνῶναι, ὡς ἄσφαλτος ταῖς ὀπτημέναις ὑπέστρωται πλίνθοις. ἄλλως τε καὶ λίθων εἶναι σπάνιν ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ φασὶ, καὶ διὰ τοῦτο, ταῖς πλίνθοις ἀντὶ λίθων κεχρῆσθαι. λίθων δὲ δίχα, πῶς ἂν γένοιτο ἄσβεστος; hoc est, ut græci sermonis imperitis hoc gratificemur. Quidam, puto ꝙ ignorarent in assyria bituminis fontes inueniri, asseruere, calce ex ædificatam esse turrim. At ipse diligenter ex his percunctatus sum, qui inde ad nos uenerunt, didiciq; ipsis referentibus, esse in assyria fontes, qui hanc materiam, unã cum aquis extra aluum eiciãt. Quinetiam loci incolas perhibent, si in aquis ædes erecturi sint, lateres coctos in eam materiã coniicere, atq; ea ratione constructam esse turrim asserebant. qui aũt propius, hæc contemplati sunt, effodisse alicubi se, dicebant, remq; probe didicisse, esse uidelicet bitumen coctis lateribus substratum. præsertim quia in assyria summam esse lapidum penuriam asserũt, atq; idcirco loco lapidum lateribus utuntur. ꝙ si lapides ibi non inueniuntur, ne calx quidem. sine enim lapide, calcem fieri non posse, nemo fere est, qui nesciat, hæc ille. Multa quoq; alia ex Quinto Curtio, Suida, diodoro siculo, Philostrato, Vegetio citari potuissent, qui una oẽs uoce fatent̃ Babiloniæ mœnia, bitumine eẽ constructa. Atq; hæc, una rõ est, ꝙ in Chaldæa, Assyria, ac Babylone, maximæ ac munitissimæ urbes esse perhibentur, ut est apud Xenophontem, propter Bituminis copiam.

ANTEQVAM Diuidamur.) Concordes sunt Hieronymus & Septuaginta, nam & illi, πρὸ τοῦ διασπαρῆναι ἡμᾶς, anteq̃ disseminemur. At hebraica paululum uariant. פן נפוץ. ne forte dispergamur. Non enim adhuc erat eis compertum, se fore abinuicem diuel-

lendos, ſed id futurum uerebantur, quod fore quadam humana coniectura aſſequebantur. Chryſoſtomus exponit etiam ſecundum æditionem Septuaginta, ne forte inquit diuidamur, ἡ κακία καθ' ἑαυτῆς μαντεύεται. ideſt prauitas contra ſeipſam uaticinatur.

FILII Adam.) Clariſſime locutionem hebraicã expreſſerunt Septuaginta, uertentes υἱοὶ ἀνθρώπων, filii hominum. Atq; eodem modo ferè ſemper reddunt. Dictum autem nobis eſt, hebraicã phraſin eſſe, ut genus humanum appellentur filii Adam. Atq; hoc eſt qđ annotat Hieronymus, ubi latine ſit filius hominis, hebraice eſſe filius Adam. nam Adam, nõ ſolum illius primi hominis nomen eſt, ſed & omnium hominum. quilibet enim, Adam eſt. eadem uox & marem. & fœminam ſignificat, qui communi uocabulo hebraice Adã appellantur. Vt autem omnia rerum genera, nullis propriis nominibus ſignata ſunt, ſed uno communi, toti ſpeciei, ut primus equus, equus appellatus ſit, primusq; cetus, cetus, hoc eſt toti ſpeciei congruo, ſic & homo. Neq; ullũ eſt primi hominis nomen propriũ, niſi quod à græcis repertũ eſt protoplaſtus, quod ſoli primo cõgruit. ſed de his copioſius alibi.

NEC Deſiſtent. לא יבצר מהם. Non prohibebitur ab ipſis. Obſcure uero reddiderunt hoc Septuaginta. οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν. i. Neq; deerunt ab ipſis omnia quæ decreuerint facere. Hanc ſententiam uidentur innuere. Nihil futurum, qđ eos prohibeat, quin qđ ſtatuiſſent exequantur. At Hieronymus aliud quiddam. Hebraica indicant, niſi deus prohibuiſſet, omnia eos executores, quæ uoluiſſent. non q; turrim in cœlum erigerent, ſed impiiſſima cõſilia ſua ſequerẽtur.

VENITE Deſcendamus.) Putant nõnulli ex hebræis, hic deũ cum Angelis loqui, non patrẽ cũ filio & Spiritu ſancto ut nos. Quod tamen ut retro dictum eſt, etiam ad id tendit, quod noſtri exponunt. Et certe probabilius & rectius eſt, qđ nos ſentimus. Non enim abeſt à figmento, quod traditur ab hebræis, ut ſuo loco confutatum eſt.

NOMEN Loci illius.) Hebraice, nomen non ad locum, ſed ipſam urbem refertur. Siquidem relatiuum nominis, fœmininum eſt שמה ſicut uerterunt & ipſi Septuaginta. καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς. Et uocatum eſt nomen ipſius. ubi articulus etiam eſt fœmininus. q̃q̃ Babylonia & metropoleos, & totius regionis nomen ſit.

BABEL.

BABEL.) Septuaginta hoc nomen quoq; interpretati sunt. uocatum est nomen urbis σύγχυσις. Hoc est confusio. q̃q̃ igitur Babel iterpretatur confusio, urbis tamen proprium est Babel. Nomen itaq; ipsum erat relinquẽdum, quod fecit Hieronymus. Nam & apud oẽs gentes, ipsum nomen Babyloniæ retentum est. Quare non a Belo, nomen accepit, ut pleriq; falsò existimant.

ERROR est in numero apud Septuaginta.) Nam cũ hebraica ueritas tradat, Shem, post genitum Arpacsad, uixisse quingẽtos annos, sicut habet & nostra tralatio, hi nescio quamobrem, hũc numerum faciunt πέντε καὶ τριάκοντα καὶ τριακόσια ἔτη. Hoc est, Trecentos triginta quinq; annos. Neq; coniicere possumus, is error unde irrepserit, cum hebræi numerorum notis non utantur, in quibus facilis est lapsus, sed ipsis numerorum nominibus, quæ facile immutari non possint. Consentit quoq; is numerus cum tota annorum serie. Addunt hic quoq; Septuaginta, quædam, quæ in hebræo non sint, scilicet uixit Shem postq̃ genuit sibi Arpacsad xxxv. annos, & genuit filios ac filias, καὶ ἀπέθανε, & mortuus est. hoc inq̃ redundat.

Error quoq; in numero sequenti uitæ Arpacsad, is enim triginta ac quinq; egit annos, sicut habet & nostra æditio, & genuit liberos, illi autem ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. Hoc est, Centum ac triginta anni. redundant nonaginta quinq;.

Error quoq; in eo est, q; scribant Arpacsad genuisse Cainam, cũ genuerit Salac, sicut & nostra habet æditio. Atq; ideo error apũ eos accidit, quia additi sunt superfluo anni ducenti & triginta. Hinc factum, ut idem error sit Lucæ quarto, ubi genealogiæ censentur, sequebantur enim Septuaginta, qui iam erant toto orbe receptissimi.

Error quoq; in numero apud nos & Septuaginta. Arpacsad enim post genitum Salac, uixit quadringentos ac tres annos, nõ ut Septuaginta τριακόσια τριάκοντα, hoc ẽ trecentos triginta annos, in quo & nos peccamus.

Errant quoq; idem in annis Salac, anteq̃ genuisset filios. Vixit. n. xxx. annos, sicut habet nostra tralatio, illi autem ἑκατὸν τριάκοντα. Idest centum triginta.

Error quoq; in numero annorum, quos uixit Salac post genitum Heber. Is enim est שלש וארבעה מאות. Hoc est. Quadringenti tres anni, sicut & in nostra æditione est, at apud illos sunt, τριακόσια τριάκοντα,

treceti ac triginta. Addũtq; postea ἀπέθανε, qđ neq; in hebraico ẽ.

In annis quoq; Heber ante genitum Paleg, error est apud eosdẽ, ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα, centum triginta quatuor. cum tamen sint, ut apud nos habet. Errat & in ipso nomine, & apud eos, & nos. Paleg enim est dicendum, sic enim hebraice פלג. nos autem Paleg illi φαλὲκ, licet hoc leuissimum sit.

Error quoq; in annis Heber post genitum Paleg. Sunt enim שלשים וארבע מאות. Quadringenti triginta, ut & nos habemus, at apud græcos ἔτη τριακόσια καὶ ἑβδομήκοντα, annos ccclxx.

In annis quoq; Paleg anteq̃ genuisset filios, errat in codicibus græcis. Sunt enim triginta, ut babent nostra, at illi, huic numero addunt centum. Rheu quoq; corrupte apud eos appellatur ῥαγαῦ.

In annis autem quos uixit Rheu anteq̃ genuisset Serug, quẽ nos corrupte uocamus Saruch, error est apud nos & græcos, sunt enim שתים ושלשים triginta duo, huic numero nos addimus tres annos, at græci centum, dicentes καὶ ἔζησεν ῥαγαῦ, ἑκατὸν τριάκοντα δύο ἔτη, καὶ ἐγέννησε τὸν σεροὺχ. Hoc est, Vixit Ragau, centum triginta annos, & genuit Saruch.

Error quoq; in annis Sarug, anteq̃ filios procreasset, sũt.n. שלשים triginta, at apud græcos ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. centum triginta anni.

In annis quoq; Nachor, anteq̃ genuisset Tarach, sũt.n. תשע עשרים uiginti nouem anni, at apud illos ἑβδομήκοντα ἐννέα, lxxix.

Error quoq; in annis Nachor post genitũ Tarach, sũt enim תשע עשרה ומאת שנה. Hoc est, centum decem ac nouem anni, sicut & nostri habent codices, at illi ἑκατὸν εἴκοσι ἐννέα. centum uiginti nouem.

MORTVVS Est Aran, ante Tarach patrem suum.) על פני. Super faciem, uel coram facie. Ideo qđ hic uertit Hieronymus, ante, non refertur ad tempus, sed ad ipsum patrem, coram quo mortuus sit filius. Hanc etiam sententiam Septuaginta sequuntur, qui & ipsi habent ἐνώπιον θαῤῥὰ τοῦ πατρός. Coram Tharra patre, mortuus est Aram. exponunt itaq; hebræi, coram facie. Quæ autem hoc loco fabulantur Hebræi, ut moris eorum est, de Aram & Habram in fornacem coniectis, adeo contemnuntur à nobis, ut ne digna quidem ducamus, quæ uel à nobis recenseri debeant, aut ab ullo sciri. Quod siquis eius rei curiosior ẽ, uideat apud Burgẽsem, aliosq; interpretes.

ET EDVXIT Eos de Vr.) Aliquãto secus hebraica ויצאו אתם.

Et egressi

Et egressi sunt de Vr cum eis. Et forte ad mulieres refertur, quæ cum uiris egressæ sint, alioqui ad Tarac referri non potest. quoniamq; Septuaginta habent sicut & Hieronymus, nam & ipsi καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρασ τῶν χαλδαίων. Et extraxit eos de regiõe Chaldeorum, uidentur utrique legisse loco אתם cum eis, אותם eos, & loco, ויצאו egressi sunt, ויצא .i. extraxit, inter quæ, sine punctis non potest facile diiudicari. Atq; hoc ut opinor, non ad ipsum Tarac eorum patrem, qui cum eis è Chaldæa proficisceretur, referri uolunt Septuaginta, sed deũ, qui eos inde extraxerit. cuius beneficii memor Abram, iurabat per deum, qui eum de Vr chaldeorum extraxisset. Ex æditione autem Septuaginta, cui fides summa in multis rebus est adhibenda, cognoscimus falsas esse fabulas hebræorum, qui asserũt Aran & Abram in fornicem esse à chaldæis cõiectos, quod ignem adorare nollent. idq; colligũt ex eo loco. Et extraxit eos de Vr chaldæorum, Vr enim fornacem significare contendunt. cognoscimus inquam id figmentum esse, cum Septuaginta uiri grauissimi, suarumq; rerũ peritissimi, Vr non fornacem interpretati sint, sed tanquam loci propriũ esset nomen, uerterunt χώραν regionem, ut pauloante citauimus.

VENERVNTQVE Vsq; Aran.) Primo notandũ est, corruptum esse hoc nomen. ne credamus idẽ nomen, & loci esse & eius uiri, cuius modo mentio facta est. Ille enim appellatur Aram, is aũt locus Charan. deinde, hebraica habent sicut & Hieronymus, at Septuaginta nescio quamobrem per singulare locuntur. καὶ ἦλθεν ἕως χαῤῥάν, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ. Et uenit usq; Charan, & habitauit ibi. Videnturq; de Tarach eorum omnium patre qui eò profectus sit loqui. at ad omnes hoc pertinet, qui de Vr egressi sint.

CAP. XII.

e GREDERE De terra.) לך לך. Hoc est, Vade tibi, secede tibi. Locutio est hebraica, quam optime Septuaginta ac Hieronymus uerterunt, egredere, perinde si diceretur, amoue te, abstrahe te.

ERISQVE Benedictus.) והיה ברכה. Et sis benedictio. Est ergo imperatiuus. nam tũc primum benedixerat eum. Quod autem dicit benedictio, hebraismus est. in sacra enim lingua, hoc est hebraica fre

quentissimum est, ut denomnationes pro rebus denominatis ponan tur. Itaq; non dicitur in ea lingua, id esse falsum, sed falsitatem, neq; uerum, sed ueritatem, atq; id genus innumera. Qua locutione & nos quoq; utimur, ut comici, cum sceleratum appellant scelus. Est autem idem & denominatio & denominatnm, sicut idea, & id quod ideæ particeps est. Sed hoc differunt, ꝙ denominatio totam rem simplicē amplectitur, at denominatum tanq̄ pars est. ideo nescio quid uehementius est, aliquem scelus appellare, q̄ sceleratum, & bonitatem, q̄ bonum, quasi totam rem amplectaris. Eodemq; modo Abram, benedictio promittitur futurus, q̄q̄ ut dixi, is sit mos hebraicus. Nam & redemptorem nostrum uocant diuinæ literæ .ישועה hoc est, Seruationem, uel saluationem, non saluatorem. Septuaginta quoq; hoc loco immutarunt phrasin hebraicum καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Et eris benedictus. commenticia igitur est, quædam super hoc, hebræorum expositio, quam adducit Nicolaus.

ANIMAS Quas fecerant in Aran.) Et hæc hebraica locutio est. In ea siquidem lingua, anima & ea pars nuncupatur, quæ est diuinior, & ab ea totus homo denominatur. homo siquidem, ut & gentilibus philosophis non displicet, per intellectum ac rationē homo est. Atq; hæc pars proprie homo nuncupatur, q̄uis etiam in diuinis literis sit homo interior & exterior. Anima ergo, hoc ē homo ipse. Ad quod, & illud spectat, qui animā suam amat, perdet eam. idest. Qui seipsum amat, perdet seipsum. Et illud, Vt saluam facias animā meam, hoc est, meipsum. Hæc dicuntur, dimissis fabulis hebræoꝝ, q dicunt Abraam prædicatione, & publicis cohortationibus, animas fecisse in Haran, & quasi domino procreasse.

PERTRANSIT Abram, usq; ad conuallem illustrem.) עדאלון מורה. Vsq; ad quercum More. Variat ergo ab hebraico Hieronymus, ab ipsis etiam Septuaginta, qui & ipsi secundum hebraicum uertunt ἐπὶ τὴν δρῦν, τὴν ὑψηλήν. Vsq; ad quercū excelsum. Sciendum igitur, non conuenire inter hebræos de loco, quem uidēt nuncupare More. Alii enim dicunt esse urbem, quæ alio nomine appelletur Maure. quæ & Hebron. cum uero, aliis literis & illud & istud nomen scribatur, non dicunt alii, hoc & illud esse idem. Hieronymus autem uertit illustrem, ꝙ morè à raa ראה ducatur, hoc est aspexit. & in passiuo nire, à quo uerbale more, quasi prospectus, aut spectabile, &

bile, & perſpicuum. Dicuntq́; ideo eum locum more appellatum, ꝙ is ſit, in quo apparuerit deus Abrahæ, eiq́; præciperit, ut iret in terram uiſionis. Hæc eadem eſt cauſa ꝙ Septuaginta, more interpretati ſunt ὑψηλὴν idest excelſam, ad proſpectum, & uiſionem aſpicientes. Quod autem Hieronymus uertit conuallem, quod erat hebraice אלון. quercus, ſicut & Septuaginta interpretantur, ex eo eſt, ꝙ figuram uideret eſſe ſynecdochen, in qua per unū, multa intelligimus. quam forteſſe non animaduerterunt Septuaginta. Vna ergo quercus uniuerſam conuallem indicat, locum ſcilicet quercubus frequentem. Et quod magis hanc rem adiuuat, credo Hieronymum, eum locum conſyderaſſe, cum in Iudea uerſaretur, ac conuallem eſſe didiciſſe.

ET INVOcauit nomen eius.) Hoc in noſtris codicibus redūdat. Eadem clauſula carent & Septuaginta, ſed tantum eſt ויבן שם מזבח. Et ædificauit ibi altare domino. Sumptum eſt autem ex alio loco, paulo ſcilicet inferius, ubi eadem eſt clauſula.

AB OCCIdiſſe.) ביתאל מים והעי מקדם. Bethel à mari, & Hai ab ortu. Quod ergo hebraice eſt à mari, Hieronymus ab occaſu interpretatus eſt, neq; id male, nam mare, iudeæ ab occaſu eſt. Eſtq́; iſtud Hieronymi explicatius. Neq; enim forte omnibus perſpicuum eſt, mare ab occaſu ipſi Iudeæ eſſe. Septuaginta hebraica ſecuntur. κατὰ θάλασσαν, ad mare. Sed animaduerte deeſſe in impreſſis codicibus Aldi, καὶ ἀγγαὶ, ut tota periodus ſic ſe habeat. Bethel κατὰ θάλασσαν, καὶ ἀγγαὶ κατὰ τὰς ἀνατολάς, qđ impreſſi codices nō habēt.

AD MERIdiem.) נוסע בקדם הלוך ונסע הנגבה. Et ꝓfectus Abrā eundo & caſtra mutando, ad auſtrum, ſeu meridiem. Quod eſt ad auſtrum hebraice, Septuaginta ἐν ἐρήμῳ, in ſolitudine. Vt enim Hieronymus, ſupra, ad mare, uertit ad occaſum, ſic Septuaginta hic in deſerto. Nam uaſta illa ſolitudo, in auſtrum ſpectat. quanq̄ opacarūt eam ſententiam Septuaginta, poſſunt enim ea ratione omnes ad q̄uis cœli poſituram ſpectantes ſolitudines intelligi, niſi quid ipſi compertius de hac re habuerunt. Annotatumq́; eſt hoc, etiam à diuo Hieronymo in quæſtiobus hebraicis.

ET ASINI Et cameli.) Non admodum referre puto, ꝙ Septuaginta aſinas, mulas interpretentur, ἡμίονοι καὶ κάμηλοι. Eiuſdē enim ferè generis ſunt, dictiq́; ſunt græce ἡμίονοι. quaſi ſemiaſini, de qua re contra proclum de mundi eternitate, Ioannes induſtrius

οἱ γὰρ ἄνθρωποι ὄνον ἵππῳ μίξαντες ἐτεχνήσαντο ἡμίονον ποιῆσαι. i. Nã & homines, asino equæ admisto, effecerunt ut muli procrearentur.

ABRAM Bene usi sunt.) Imitatur Septuaginta, qui idẽ uertunt τῷ ἄβραμ εὖ ἐχρήσαντο. quod hebraice est ולאברם הטיב. Et ipsum Abram beneficio affecit. scilicet Lamech. uel ipsi Abrahæ bñ fuit.

PROPTER Sarai על דבר שרי.) Propter uerbũ Sarai. Vbi aduertendum, hebræos solitos uti uerbo, pro re, quod in sacris literis passim occurret. Vt illud secundo Regum. Quod est uerbũ, qđ factum est. dicendum enim fuerat quid factum est. & illud. Excepto sermone Vriæ Etæi, qđ & ipsum intelligẽdum est, excepto facinore, in Vriam Etæũ perpetratũ. Idem loquendi mos est & apud græcos aliqñ, ut οὐδὲν πρὸς ἔπος. nihil ad uerbum, pro eo qđ est nihil ad rẽ.

CAP. XIII.

e T LOT Cum eo.) Error apud Septuaginta, & forte à librariis profectus. Quod enim hic de Lot dicit, referunt ad ea quæ superius dicta sunt, faciuntq́; ipsũ Lot egressum simul cum Abram ex Aegypto, quod minime habetur in contextu. καὶ ἐνετείλατο φαραὼ ἀνδράσι περὶ ἄβραμ συμπροπέμψαι αὐτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἦν αὐτῷ, καὶ λὼτ μετ' αὐτοῦ. idest. Et præcepit Pharao de Abram uiris, ut prosequerent ipsum, uxoremq́; eius, atq; omnia quæ possidebat, & Lot cum eo. Hoc itaq; postremum, non est præcedentis capitis, sed huius subsequentis, qđ ab ipsis Septuaginta hic omissum est, quod supra posuerunt, emendandus itaq; codex græcus.

AD AVSTRAlem plagam.) Hoc quoq;, ut & superius, Septuaginta uertũt εἰς ἔρημον, in desertũ. Quod nescio an cõmode fiat.

IN POSSEssione auri & argenti.) In possessione, Hebraice est במקנה in armento. Deinde additur. Et in auro & argento, seorsum, utroq; posito. Erat inquit diues armentis, auro, & argento, sicut & Septuaginta. ἦν ἄβραμ πλούσιος σφόδρα, κτήνεσι καὶ ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ Erat Abram diues armentis, argento & auro.

QVO VENerat.) Clarius hebraice. למסעיו. per mansiones suas, quo scilicet prius diuerti solebat. Ideo & Septuaginta uertunt ὅθεν ἦλθεν. Vnde uenerat. Nam quo uenerat, uix satis percipi potest.

quid

quid sibi uelit.

QVOD Fecerat prius.) Ita est hebraice, non ut Septuaginta, qui facere referunt ad tabernaculum, non altare, in quo uehementer peccant. οὗ ἐποίησεν, τὴν σκηνήν. Vbi prius fecerat tabernaculum. Eadem scilicet hic peccandi ratio, quæ & in cæteris.

ECCE Vniuersa terra.) הלא כל הארץ. idest. An non uniuersa terra? Sic quoque apud Septuaginta interrogatiuum est οὐκ ἰδοῦ πᾶσα ἡ γῆ. An non omnis terra coram te est?

SICVT Paradisus dei.) Ex hoc loco suspicantur quidam hebræi, celebrem illum paradisum in hisce locis fuisse, cum ea regio fuerit felicissima, usque adeo, ut eximia fertilitate habitatorem corruperit, quæ corruptela, diuinam ultionem perpessa est. Licet Strabo ignarus fortasse sacrarum litterarum, eius incendii causam, non in deum, sed loci ipsius naturam referat, sic enim libro sexto decimo de hac re scribit τοῦ δὲ ἔμπυρον εἶναι τὴν χώραν, καὶ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά, καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας, περὶ βοάσαδα, καὶ σήραγγας πολλαχοῦ. ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων. ὡς ἄρα ᾤκουν πω ποτὲ τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα ὧν τῆς μητροπόλεως σοδόμων σώζοιτο κύκλος, ἑξήκοντά που σταδίων, ὑπὸ δὲ σεισμῶν καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν, καὶ θειωδῶν, ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο, ὥστε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δὲ ἐκλείποιεν, οἱ δυνάμενοι ἐκφυγεῖν. hoc est. Eã regionẽ incendiis esse obnoxiã, pleraque indicia afferũt incolæ. Nã & petras exustas oñdunt circa Boasada, & multis in locis cauernas, ut faciie crederemus, quæ ab ipsis ferebantur, eam regionem tredecim aliquando urbes habuisse, quarum metropolis Sodomon, sexaginta stadia ambitu amplecteretur, cuius circuitus adhuc extarent uestigia. Terremotibus autem igniumque eruptionibus, aquarumque calidarum quæ & bitumine & sulfure essent concrete scatebris, lacum esse effectum, petræque exustæ fuerint, ut & urbes aliæ quidem sint absortæ, alias incolæ deseruerint, qui ex incendio euadere potuissent. hæc ille. In regionis ergo naturam, maximi illius incendii causam refert, eodem scilicet errore, quo & Ptolemæus in quadripar to mentitur, hebræos idcirco mare rubrum siccis pedibus transmisisse, quod sinus arabicus, fluat ac refluat, ut euripi facere solent, hebræosque obseruasse, quando aquæ penitus profluxissent, atque ea occasio

ne mare esse transuectos. quæ q̄ ridicula sint, & q̄ impossibilia, facilè est cuilibet iudicare. Eadem stultitia lapsi apud eos multi, ferunt Mosen magum fuisse, quos late refellit Iosephus, contra appianum grãmaticum. Et Iustinus ex Trogo Mosen filium Israel asserit fuisse, & omnem eam historiã falsissime recenset. Multaq; id genus sunt apud eos delyramenta. Ignorabant enim diuinos libros, & tamen earum rerum, quas aliquo modo didicerant, causam afferre conabantur.

ET OCCIDentem.) וימה. idest. Ad mare. Quod ergo ad occidentem uertit Hieronymus, hebraice est ad mare. ut & supra dictũ est. Ad occasum enim, sinus iudaicus spectat. Septuaginta uero secũdum hebraicum uertunt, καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν ad ortum, & ad mare. q̄q̄ fortasse superfluum est hoc annotare, cum retro obseruatum sit.

CONVALLEM Mamre.) Conuallem interpretatur, quemadmodum & superius, cum hebraice sit. אלוני ממרא. Querceta Mãre. quod & Septuaginta secuntur κατῴκησεν περὶ τὴν δρῦν τὴν μάμρε. Habitauit circa quercum Mamre. Respicit ergo Hieronymus, ad locum nemorosum, quercubusq; frequentem, eumq; interpretatus est conuallem, licet id non habeatur in contextu.

CAP. XIIII.

EX PONTI.) Cum pontus, aut mare significet, aut prouinciam notissimam, maximis interuallis, ab his locis remotam, de quibus hic agitur, uehementer ambiguum est, quid Hieronymus uoluerit hoc loco p Pontum intelligi, nisi forte locus corruptus sit. Videtur autem, quantum ad hebraicum nomen attinet, nomẽ esse urbis, quæ appelletur אלסר Ellasar. neq; id nomen in aliud uerti potest. Septuaginta quoq; integrum reliquerunt καὶ ἀριὼχ βασιλεὸς ἐλλασάρ. Et Areoch, rex Ellasar. Sic & Chaldaica interpretatio. Atq; hæc quatenus ad uarietatem hanc spectat. Quod autem de Hieronymo dicendum est, non arbitror eum, Ellasar, pontum temere reddidisse. Eorum siquidem locorum, inspector atq; explorator ipse extitit. diligenterq; ex his percunctatus est, qui locorum peritiam tenerent. Quod autem magis hunc locum adiuuat, illud est quia hi reges, qui

contra pentapoleos reges conſpirarunt, erant perſæ. inter quos & rex Senahar memoratur fuiſſe. Senahar autem notum eſt eſſe in Babilonia, de quo loco Beroſus chaldæus. Nimbrot inquit cohortante Noac, cum multitudine in campum Senahar profectus eſt, ibiq; urbem ædificare cæpit, & turrim ex celſam. Atteſtantur & græci, eos reges fuiſſe perſas. nam Diodorus. τὰ ἐπέκεινα τοῦ ἰορδάνου διηγησάμενος ὁ μωσῆς, τουτέστιν τὸν πόλεμον, ὃν ἐπολέμησαν οἱ πέρσαι πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῶν σοδομιτῶν. hoc eſt. Scribit Moſes quæ trans iordanem acciderint, hoc eſt, bellum quod contra reges ſodomitarũ geſſerunt Perſæ. Quapropter arbitror Hieronymum, aliquo modo didiciſſe Ellaſar regionem Pontum eſſe, cuius rex, una cum rege Perſarum, contra Paleſtinos pugnarit, ſed de eo bello nihil in hiſtoriis gentiliũ comperti habetur. Nam cætera bella, quæ contra eas gentes geſſerunt Perſæ, recentiſſima ſunt, ſi cum eo primo conferantur.

IN VALLEM *Syluestrẽ.*) עמק השדים hoc eſt. In uallem deſertam, ac deuaſtatam, & informẽ. At Septuaginta τὴν φάραγγα ἁλυκὴν, ideſt. Vallem ſalſam. Nam ἁλυκὴ ſalſam ſonat, ut apud Ariſtotelem, q in problematis aſſerit τὰ ἁλυκὰ, τῶν γλυκέων ἧττον ψυχρὰ hoc ẽ. Salſa dulcibus, minus frigere ſemper. Et forte ab ἅλς ducitur, hoc eſt ſale. Hæc interpretatio ex eo quod paulopoſt ſequitur, nata eſt. הואים המלח. ipſum eſt mare ſalis, de eadẽ ualle loquẽs. Eam ergo, Septuaginta uocant, uallem ἁλυκὴν, ideſt ſalarẽ uel ſalſam. propter mare, quod poſt euerſam ſodomam, ibi collectum eſt. De hac eadem quarto regum. הואי הכה את אדום בגיא המלח. ideſt. Ipſe percuſſit Edom in ualle ſalſis.

PERCVSSERVNT Raphaim.) Diximus eo nomine Gigantes ſignificari, ideoq; hunc locum uertunt Septuaginta κατέκοψαν τοὺς γίγαντας. Ceciderunt gigantas. Hieronymus opinor, gentis alicuius nomen putauit eſſe. Sed tamen hic per Rephaim gigantes ſignificari, indicio eſt & chaldaica æditio, quæ in hunc modum habet ומחו יד גבריא. Et percuſſerunt gigantes. Approbare tamen etiã Hieronymus uidetur æditionẽ Septuaginta in q̃ſtionib⁹ hebraicis.

ET CVZIM Cum eis. Hoc quoq;, quaſi appellatiuum eſſet non proprium, interpretati ſeptuaginta ſunt, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ. Et gentes fortes. Cuzim enim fortes hebraice ſignificat. Non eſſe autem proprium, ſed gentem fortem per id nomen intelligi, colligi etiam

poteſt ex æditione chaldaica, quæ uocem hebraicam Cuzim, interpretatur ac uertit ית הקיפיא. & fortes. Non improbat tamen Hieronymus interpretationem Septuaginta, ſed eos magis ſenſum quam uerba ſecutos eſſe dicit.

VSQVE Ad campeſtria Pharan.) Redundat campeſtria ſed tantum eſt עד איל פארן. Vſq; ad arborem Pharan, quam arborē Septuaginta terebinthum faciunt, ἕως τερεμίνθου Φαράν. Hieronym⁹ autem eum locum campeſtrem ac planum eſſe didicit, quippe qui p ea omnia loca uerſatus ſit. Quapropter neuter male reddidit, ſed illi uerba, is ſententiam ſequitur.

QVAE eſt in ſolitudine.) על המדבר. Super, uel trans deſertum. Quod explicatur ab æditione chaldaica דמכיך עלמדברא. Quæ adiuncta eſt deſerto.

OMNEM Regionē Amalechitarum.) כלשדההמלקי. Omnem agrum Malachitarum. Quod miror Septuaginta non ad regionem, ſed principes ipſos referre πάντας τοὺς ἄρχοντας ἀμαλήκ. Omnes principes Amalec. Animaduertite quæſo uarietatem, quæ etiam in codicibus hebraicis reperitur. Nam ſeptuaginta procul dubio, non שדה, ſed שרי per reſc legiſſe uidentur. Eſt enim ut ſæpe dictū eſt, maxima inter eas duas literas ſimilitudo, neq; putandum eſt, eos adeo hallucinatos fuiſſe, ut litteram pro littera acciperent, quod ne pueris quidem accideret. Certiſſime igitur non dalet, ſed reſc legerunt. Mirorq; ipſe hāc uarietatem. Ea q; res facit etiam ut ſuſpicer, pleraq; alia tota Biblia immutata eſſe.

OMNEM Subſtātiam Sodomeorum.) Per multa hoc loco redundant apud Septuaginta καὶ ἐπρονόμευσαν πᾶσαν ἵππον Σοδόμων. Prædati ſunt uniuerſum equitatum Sodomeorum. Addunt ergo ex ſuo, hoc, ſcribuntq;, quæ putaſſent accidiſſe. quod neſcio, an recte in hiſce literis fiat. In eo quoq; error eſt ꝙ רכוש quæ ſubſtantiam ſignificat, uerterint equitatum, ut etiam annotat Hieronymus.

ABRAM Hebræo.) Varia eſt opinio Hierony. ac Septuaginta, & inter hebræos ſumma diſceptatio, aliis hebræos ab heber dictos putantibus, aliis ab Abram. Ipſum quoq; Abram hic hebræum appellari, uel ab Heber ut uelle uidet̃ Hieronymus, alii ab habar, hoc eſt tranſiuit, ut Abram traiector appelletur, ꝙ Euphratem iuſſu diuino, relicta patris ſui domo tranſierit. Atq; ex eo tempore, hebræum

appellari cæptum, hoc est trāseuntem. Atq; hoc sentiunt Septuagin
ta, qui hoc loco non Abram hebræum uertunt, sed Abram περάτην
idest transuadantem aut transfluuialē ut habebat antiqua latinorum
æditio, quos pleriq; græci interpretes secuntur. nam Theodoritus
ἐγὼ οἶμαι ἑβραίους ὠνομασθῆναι ἐκ τοῦ τὸν πατριάρχην ἀβραὰμ, ἀπὸ τῆς
τῶν χαλδαίων χώρας εἰς τὴν παλαιστίνην ἐλθεῖν, τὸν εὐφράτην ποτα-
μὸν διαβάντα, ἑβραῖος γὰρ τῇ σύρων φωνῇ ὁ περάτης ὀνομάζεται. εἰ δὲ ἐκ
τοῦ ἕβερ, ἑβραῖοι καλοῦνται, οὐ μόνους τούτους ἐχρῆν οὕτως προσαγο-
ρεύεσθαι, πολλὰ γὰρ τὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ ἕβερ κατάγει τὸ γένος. καὶ ἵνα τοὺς ἄλ
λους πάντας παρῶ, ἐκ τούτων εἰσὶν ἰσμαηλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς χεττού-
ρας, καὶ ἰδουμαῖοι, καὶ ἀμαλακῆται. Hoc est. Ipse quidem arbitror he
bræos dici, ex eo q Abram patriarcha cum è chaldæa in palestinā
proficisceretur, fluuium transmiserit, nam hebræus syrorum lingua,
transiens appellatur. q si ab Heber hebræi uocantur, non eos modo
hebræos nūcupare necesse esset, sed plerasq; etiam alias gentes, quæ
ab Heber genus ducunt, & ut alias prætermittā, ex eo profecti sunt
Ismaelitæ, & hi qui à Cetura, & Idumæi, & Ismaelitæ, atq; alii. Hæc
ille. Alii autem ab Heber omnino eos dici contendunt, sicut hoc lo-
co uertit Hieronymus, & Acacius, qui & ipse hæc refert, καὶ ἀπήγγει
λεν φησὶν ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, τὸ ἀπὸ τοῦ προπάτορος τοῦ ἀβραὰμ, λέγω δὲ
τοῦ ἕβερ, ἐθνικὸν ὄνομα ἑρμηνευθὲν ἐτέθη. οἷον ἀντὶ τοῦ ἀβραὰμ τῷ ἑβραίῳ, ἀ-
βραὰμ τῷ περάτῃ, ἑβραῖος γὰρ περάτης ἑρμηνεύεται. Et nunciauit inqt
Abram transuadenti, nomen gentilitiū quod à progenitore suo acce
perat Abram, hoc loco in græcam uocem uersum ponitur. Nam he
bræus traiector dicitur. Sentit ergo diuus Acacius, Abram, hebræi
cognomentum ab Heber accepisse. Nulla uero ratione admitti po-
test, ut hebræi ab Abraham appellentur, propter litterarum uarie-
tatem, ut arbitratur alicubi Augustinus, licet idem de ciuitate dei
xvi. existimet hebræos ab Heber esse uocatos. potius enim abra-
hamei essent appellandi. Hebræi autem respuunt se ab Heber cogno
minari, q is idolatra ut ferunt, fuerit, nefasq; sit, tam sanctam gen-
tem, ab homine prophano atq; impuro, nomē sortiri. Mihi certe pro
babilius uidetur Hebræos ab heber dici, q̄ ab habar, hoc est trāsiuit,
nam id etiam ipsa uox demonstrat. siquidem nomina gentilia apud
hebræos, per iod in ultima proferunt. ut est יעודי. iudæus. & ישראלי.
israelita, & עמלקי. Hamalachita. atq; ita de singulis. eandē formam

habet hoc loco, & עבכי hoc est hebræus. ut quemadmodum israeli ab israel ducitur, ita ab Heber hibri. Quod si ab habar duceretur, ut hibri traiectorem significet, potius hober diceretur, uel habar per camez, quod fit in nominibus appellatiuis. Nunq̃ itaq; appellatiua nomina, eam formam secuntur. testis est, & chaldaica æditio, quæ & ipsa ut gentile id nomen interpretatur scilicet עבריא ubi forma ipsa, est nominum gentilium. Verissima igitur uidetur Hieronymi sentẽtia. Nam post diluuium, cum adhuc uiueret Heber, linguarum confusio facta est. Ac uera antiquissimaq; lingua, in ea domo remansit, cumq; totius familiæ caput esset Heber, ab eo, nomen ea lingua ac natio accepit. Et cum in domo Abrahã, integra ac syncera permansisset, hi soli, hebræi, eaq; lingua hebræa uocari meruit. cæteri quidẽ qui ab Heber descendissent, non sunt hebræi uocati, propter eã, quã diximus causam. Non enim puritatem illam seruarunt. Atq; hoc modo refellitur, quod obiicitur à Theodorito. Eademq; ratiõe nõ recte sentient Hebræi. nam & cognati abraham idolatræ fuerunt, à qbus ille procreatus est, nihilq; obstat, q idolatra Heber, fuerit. cum ab eo si non linguam, saltem genus ducerent hebræi. Sunt autẽ hebræi in rebus suis, æquo supstitiosiores, nimiumq; sibi eblandiunt.

NVMERauit.) Sequitur Septuaginta, qui & ipsi ἠρίθμησεν τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς. numerauit proprios uernaculos, pro eo, q hebraice est וידרק.i. & duxit in prælium, aut expediuit.

ET PHænicem.) Non est in contextu, neq; apud Septuaginta sed tantummodo usq; Soba. Soba quoq;, non autem phenix, ad leuã Damasci scribitur esse, ut & ipsi Septuaginta dicunt κατεδίωξεν αὐτοὺς, ἕως Χοβὰ ἥ ἐστιν ἐν ἀριστερᾷ δαμάσκου, persecutus est eos usq; soba, quæ est ad leuam Damasci.

VNIVERsam substantiam.) Substantiam tantum ad equos referunt Septuaginta, sicut & superius καὶ ἀπέστρεψεν πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν σοδόμων. & auertit omnem equitatum sodomeorũ, cum tamen nomen hebraicum, quod hic ponitur scilicet רכוש totamfacultatẽ, uniuersaq; bona significet. sicut & supra de Lot atq; Abram dicebatur. & erat facultas eorum copiosa. ubi est præsens nomen. uertendum itaq; ut fecit Hieronymus.

IPSA Est uallis regis.) Paulo diuersius Septuaginta, τοῦτο ἦν τὸ πεδίον τῶν βασιλέων. is est campus regum. hebraica uero habent,

ut uertit Hieronymus הואהעמקהמלך. ipſa eſt uallis regis. quæ tempeſtate Hieronymi appellabatur à Paleſtinis, Auſon.

MELCHISEdec.) Hunc alii angelum, alii ſpiritum ſanctum fuiſſe aſſerebant. Origenes angelũ fuiſſe exiſtimat & eius diſcipulus didymus. Hæc improbant ab Hieronymo. probabilius eſt aut quod opinantur hebræi, hunc fuiſſe, Scem filium Noe, aut alterũ quemuis hominem. Quod uero is Scem filius Noe fuerit, argumẽto ſunt quæ apud hebræos extant, in eorum enim monumentis habetur, dixiſſe Iacob ſe ſeruiſſe Scem regi Solymorum. hoc modo. יעקב שמש את אברהם אבינו חמש עשרה שנה ואת שם בן נח שנקרא מלכיצדק חמשים שנה נמצא יעקב אבינו אומר שמשתי אני את שם מלך שלם שנקרא מלכיצדק חמשים שנה. hoc eſt Iacob ſeruiuit Abrahæ patri noſtro quindecim annos, & Scemo filio Noe qui uocatus ẽ Melchiſedech, ſeruiuit annis quinquaginta. Memoriæ enim proditum accepimus, dixiſſe Iacob, ipſe miniſtraui Scem regi ſalem qui uocatus eſt Melchiſedec, quinquaginta annos. Salẽ quoque quidam eſſe hieruſalem crediderunt, quæ prius Salem, deinde Iebus, poſtea ex hebraico & græco facto nomine, appellata ſit Hieruſalẽ. quod abſurdum eſſe ex ipſo nomine cognoſcitur. Quare melius eſt quod aſſerit Hieronymus, non eſſe hanc Hieruſalem, ſed oppidum iuxta ſcythopolim, quod etiã tempeſtate Hieronymi Salem appellabatur, ubi oſtendebatur palatium Melchiſedec, ex magnitudine ruinarum, ueteris ædificii demonſtrans magnificentiam. hoc ex pleriſque aliis ſacræ ſcripturæ locis cognoſcitur. ego uero exiſtimo nomẽ Hieruſalem, non ex græca hebraicaque uoce eſſe compoſitum, ab ἱερὸς ideſt ſacer, & Salem quaſi ſacra ciuitas, ſed aut corruptum eſſe nomen, etiam apud hebræos, aut ſtudioſe factam eſſe literarum mutationem, ut quæ prius uocaretur Iebuſalem, dicta ſit Hieruſalem. nã ea ciuitas olim appellabatur Iebus, deinde uocata eſt Salem. poſtea nomen unum è duobus factum eſt Iebuſalem.

PROFERENS Panem.) Clarius erit, ſi uertas ut habet hebraicum ומלכי צדק שלם הוציא לחם. & Melchiſedech, rex Salem protulit panem, ſicut & Septuaginta ἐξήνεγκεν, extulit, protulit.

QVI CREAuit cœlũ.) Aliquanto ſecus hebraica קנה ideſt, qui poſſidet. & qui deus cœli ac terræ eſt. nam יקנה Poſſidere & acquirere ſignificat. Quem ergo Hieronymus conditorem uocauit, hebraice chone dicitur. ſequitur autem noſter interpres, ipſos Septua-

ginta. apud quos eſt, ὃς ἔκτισεν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. qui condidit cœlum & terram. hoc ipſum & philoſophi confitẽtur. Proclus enim inquit. ὅτι πάντα, ἢ γεννήματα ἢ κτήματα θεοῦ. ideſt, omnia eſſe aut poſſeſſionẽ dei, aut eius prolem.

QVO Protegente.) אשר מגן. Qui protexit. ab inimicis, quam locutionem alio modo reddiderunt Septuaginta. ὃς παρέδωκεν τοὺς ἐχθρούς σου. Qui tradidit inimicos tuos. Nam uerbum hebraicum etiam claudere ſignificat, potuit ergo etiã dici, qui clauſit, ſicut alibi dicitur, qui concluſit inimicos tuos in manus tuas.

DA MIHI Animas.) Recte immutarunt Septuaginta, quod erat animas in hebraico, uertentes δός μοι τοὺς ἄνδρας, da mihi homines. Diximus enim animam, pro toto homine accipi.

CAETERA Tolle tibi.) Perſtant Septuaginta, uertẽtes recus, quod facultatem ac ſubſtantiam ſignificat, τὴν ἵππον. ideſt equatum, pro cætera ergo, in hebraico eſt recus, hoc eſt ſubſtantia.

LEVO Manum.) q̃ diuerſe huius uerbi tempora uertuntur ab omnibus interpretibus. Hebraici enim eſt הרמתי Leuaui. at græce ἐκτενῶ. ideſt, Leuabo, nos per præſens. q̃q̃ id ad ſententiã nihil referat, quod in aliis eſſet magnopere cauendum.

A FILO Subtegminis.) מחוט A filo, nõ additur ſubtegminis, ſicut neq; apud Septuaginta. ἀπὸ σπαρτίου. Sed hæc adeo leuia ſunt, ut nos etiam pigeat annotare.

ET PARtibus uirorum.) Aliquanto obſcurius, dicendũ enim, excepta portiõe uirorum, quæ ſcilicet eis ex præda obueniret.

CAP. XV.

IS TRANſactis.) אחר הדברים והלא Septuaginta nõ mutant hoc loco locutionẽ hebraicã. μετὰ τὰ ῥήματα ταῦτα. Quod tamen prudenter fecit Hieronymus. de ea locutione alibi dictum ẽ.

h

PER Viſionem.) Eodem modo & hebraice במחזה. Redũdat autem quod additur à Septuaginta, ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς. In uiſione noctis, potuit enim & diurnam eſſe uiſionem, ſicut & paulopoſt cognoſcet. Nã uiſionẽ hebræi, non tm̃ eã appellant, quæ noctu fit, ſed omne prophetiæ genus, quã ob rẽ & prophetas uocãt uidentes. Quã

rē quia pulcherrime explicat diuus Gregorius Nazanzenus in oratione de spū sancto, eius uerba pducenda sunt. οἱ μὲν πατριάρχαι, θεὸν ἐφαντάσθησαν, οἱ δὲ προφῆται καὶ τὰ μέλλοντα προέγνωσαν, τυπούμενοι τὸν νοῦν δίκην κηροῦ, τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ τὰ ἐσόμενα ὁρᾶν καὶ ἀκούειν δοκοῦντες ὡς παρόντα, διὸ καὶ τὴν προφητείαν ὅρασιν ἐκάλουν, καὶ αὐτοὶ ὁρῶντες ὠνομάζοντο. τοιαύτη δ᾽ ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις φωτιστική, πάντας φωτίζουσα πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατάγνωσιν· φῶς γάρ ἐστι νοητὸν πάσης δυνάμεως λογικῆς πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν, οἱονεί τινα καταφάνειαν παρ᾽ ἑαυτοῦ παρεχόμενον. hoc est. Patriarchæ inquit, deum sub imagine uiderunt, at uero prophetæ ēt futura prospiciebant, affecti mentem à spiritusancto tanq̄ ceram. quo fiebat, ut sibi futura tanq̄ præsentia uidere uiderentur. ideo & prophetiam uisionem uocare solebant, & ipsi prophetæ uidentes appellati sunt. ea enim est spiritus sancti uis, ut quēlibet mirabiliter illuminet ad intelligendum & percipiendum ipsum bonum. quia lumen est intellectuale omnis animæ ratiōalis. eamq; ita afficit, ut possit ueritatem reperire. quasi qbusdā radiis à substantia sua in eam coniectis. hæc diuinus ille & eximius theologus. Pleraq; uero sunt uisionum genera, ut à Mose ægyptio scribitur. Nam quædam est, qua uigilantibus nobis. tota membrorum compago resoluitur, ut de sese Daniel prodit. alia, qua id minime cōtingit, sed tanta est eius hominis qui uidet expiatio, tantaq; cum diuino numine familiaritas, ut dissolutiōe atq; ecstasi minime opus sit, sed amice ac familiariter cum deo loquatur, quod Moysi solū uolunt hebræi accidisse.

FILIVS Autem procuratoris.) ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר. Et filius, relictitium domus meæ, ipse est Damascus Eliezer. Quæ neq; satis aperta sunt, neq; adeo facilia intellectu, qd sibi uelint. præsertim propter uerbum mesech, quod rem derelictam ac dimissam significat. qua appellatione uocauit Abram, heredem suum quem sibi successorem erat relicturus. Ideo Hieronymus uertit filium procuratoris domus meæ. q̄q̄ filium, nolint hebræi referri ad filium procuratoris, sed ipsum procuratorem, qui uelut filius, erat ad hereditatē Abrā assummandus. Septuaginta cum Hieronymo concordant filium alterius uertentes, non ipsius Abram, ὁ δὲ υἱὸς μασὲκ τῆς οἰκογενοῦς μου, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ, Filius autem uernaculæ meæ iste Damascus Eliezer. Eodem uero hic errore uidentur decipi, quo decipiuntur sæ-

pe, ut nomen appellatiuum, putarent esse proprium, idq; mulieris non uiri, quod ipsa quoq; uox recusare uidetur. Sed neq; non optimũ erit, interpretum citare expositiões. Gennadius qui quasi Abram loqueret̃ hæc ait. διαδέξεται γοῦν, ὡς ἔοικεν τὰ ἐμὰ, ὁ ἐκ τῆς μασὲκ τῆς δαμασκηνῆς οὗτος ἐλιέζερ. οὐ γὰρ ἐκείνη ἦν οἰκογενὴς φησὶν, ἀλλ᾿ ὁ ἐξ αὐτῆς, ὡς διὰ τῆς ἐπαναγωγῆς ἐνεφάνισεν. δύναται δὲ καὶ ἐπὶ ἑνὸς ὡς διωνύμου λέγεσθαι τὰ ἀμφότερα, τὸ δαμασκὸς καὶ ἐλιέζερ. ἴσως δὲ καὶ ὡς ἓν ἐκ δύο τελείων συγκείμενον, καὶ υἱὸς ποτίζοντος οἶκον, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ. Succedit igitur inquit, ut uidetur in heredem mihi, is Eliezer, q ex Masech damascena, ortus mihi est, neq; enim ipsa erat uerna, & domi nata sed qui ex ipsa natus est, ut postea repetendo demonstrauit. potest & de uno, qui duobus nominibus appellaretur intelligi: damascus scilicet & eliezer. forte ex duobus integris nominibus unũ effectum est & unus tantum per ea significatur, scilicet filius irrigantis domum iste Damascus eliezer. exponit igitur quantum ab æditione Septuaginta doceri poterat, sed tñ masech, non est nomen proprium ut diximus. Erit ergo uera explicatio, secundum hebraicã ueritatẽ. Et filius relicticius domui meæ, damaschus heliezer. is scilicet qui relinquet̃ ad hereditatem suscipiendam. is mihi erit hæres.

EX Vtero tuo ממעיך. Ex intimis tuis, aut lumbis, uel uisceribus. Quam locutionem hebraicam, Septuaginta recte immutarunt ἀλλ᾿ ὃς ἐξελεύσεται. Sed qui egredietur ex te.

REPVTATVM est ei ad iustitiam ויחשבהצדקה. Et reputata est ea res, iustitia, uel iustificatio, uel probitas. Sacrarum enim litterarum moris est, iustitiam non eam modo uirtutem, quæ cuiq; qđ suum est tribuat, appellare, sed & omne probitatis æquitatisq; gen9. Iustus quoq; his literis, is est, qui omni ex parte absolutus sit, qui neq; in deum, neq; in homines peccet. Quæ neq; à nostris dissentiunt, cũ Marcus Tullius scribat, proprie ab hac uirtute, homines, bonos appellari. Idemq; certe est uir bonus, & iustus. Est enim iustitia, diuina quædam mentis humanæ integritas, ac rectitudo per quam nusquã labimur, nihil peruerse opinamur, sed ut imaginem decet diuinam, & illius diuinitatis simulachrum, æqui, inerrabiles sumus, ac sicubi etiam prolapsi fuerimus, tanta tamen est animi synceritas, ut in culpam nobis uerti non possit. Eiusmodi erat Abram, uir omnium laudatissimus, & integerrimus. De cui9 fide, & probitate, hæc apud ue

teres

teres memoriæ prodita reperimus. τῷ δὲ ἀβραὰμ πιστεύσαντι, δικαιοσύνη ἐλογίσθη. οὗτος τὴν μετάρσιον τῶν κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων, καὶ τὴν μετέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν μετιὼν, ἀβρὰμ ἐκαλεῖτο, ὃ μεθερμηνεύεται πατὴρ μετέωρος. ὕστερον δὲ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἴτε τὸν υἱὸν ἐν τῷ πνεύματι ἰδὼν, ὥς ἐξηγοῦνταί τινες, εἴτε ἄγγελον ἔνδοξον, εἴτε καὶ ἄλλως ἐπιγνοὺς κρείττονα τῆς ποιήσεως, προσλαμβάνει τὸ ἄλφα τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, καὶ λέγεται ἀβραὰμ ἀντὶ φυσιολόγου, σοφὸς καὶ φιλόσοφος γενόμενος. ἑρμηνεύεται γὰρ πατὴρ ἐκλεκτός. Abrã uero q credid erat, iustus ob eam rẽ habitus est. ille inquam qui celestium rerum, & eorũ quæ in aere fiunt erat peritissimus. cuius si nomen interpretari uolueris, pater sublimis rite uocabitur, qui deinde cœlum suspiciens, & filium per spiritum sanctũ agnoscens sicut quidam asseruerunt, aut angelum gloriosum, cõspiciens, siue alio modo, cognouit eum, qui omnibus creatis rebus maior est, & ad unius ac summi dei intelligentiam peruenit, ac tunc appellatus est Abraham, ex naturalium rerum contemplatore, sapiens & philosophus effectus. siquidem Abraham pater electus interpretatur. Hæc obiter citata sunt.

DE VR chaldæorum.) Hic quoq; Septuaginta uertunt χώραν regionem, licet nomen proprium aut loci aut urbis esse uideatur, dimissis fabulis hebræorum.

ET Abigebat eas Abram.) Mira Septuaginta hoc loco uarietas, adeo ut dissimulari non possit, qui uidentur aut suam linguam ignorasse, quod nefas est asserere, at alio usi exemplari, uel certe qđ sæpe meminimus, & memoraturi sumus, ubi opus fuerit, cum ea tempestate, ut etiam hebræi opinantur, diuinæ litteræ sine punctis, quæ uice uocalium apud hebræos funguntur, legerentur, eamq; ob rem, ambigua non facile distingui possent, ut hæc uox עמך. quæ sine punctis æquiuoca est, nam & populum tuum, & tecum significat, cui si puncta subieceris, amphibologiã distingues, & alterum quidem erit עמך. i. populus tuus, alterum עמך. i. tecum, hinc factum est, ut Septuaginta, pleraq; aliter interp̃tati sint, q̃ uel sentẽtia postularet, aut nunc hebraici habeant codices, isq; facilis fuit lapsus. Quis enim non facile laberetur in hac dictione, si sine punctis scribatur ישב. quæ significat, modo sedit, modo reuersus est, aliquando expulit, alias reuerti fecit. Quod si uocales idest notulæ illæ adhibitæ fuerint, ilico omnis

ambiguitas distinguitur. Est ergo hoc loco eadem ipsa uox. scilicet וישב. Quod cum sit futurum ducitur à suo primitiuo נשב. Hoc est amouit, expulit, in futuro autem abiicitur prima litera nun, & per tertiam coniugationem subtracta iod, & chirich eius loco substituto, significabit, mouebit uel moueri faciet. Quod si à uerbo ישב ducat, idest sedit, his punctis notabitur וישב. hoc est, & sedit, uel sedebat. In hũc igitur scopulum impacti Septuaginta, cum extricare sese nõ possent, alterum pro altero reddiderũt καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς ἅβραμ. Et sedebat cum eis Abram, ut toto cœlo ab hebraica ueritate dissideant, cum ea referat, Abram aues expulisse, at ipsi, uel cum eis eum sedisse, uel simul cum ipsis collocasse, sic enim συνεκάθισεν interpretari potest, ut hoc modo exponamꝰ, & apposuit eis Abram, scilicet auibus diuisis, aues superuolantes.

SOPOR irruit.) Melius opinor Septuaginta, qui uocem hebraicam תרדמה quæ soporem etiam significat, uerterunt ἔκστασιν, ut & supra fecerunt, eo loco. Immisit dominus soporem in Adam. Is. n. sopor, cuius hic fit mentio, non somnus uidetur fuisse, sed potius ecstasis, sicut ex hac uisione colligitur, in qua facta est, illa membroꝝ dissolutio, quæ in aduentu numinis fieri solet, in qua ita torpemus, adeo iacemus exanimes, ut profundo sopore oppressi uideamur. q̃q̃ sint, qui somnum etiam ecstasim appellent.

ET Seruient eis.) Hoc quoqȝ Septuaginta faciunt tertiæ coniugationis cum sit primæ apud hebræos δουλώσουσιν αὐτούς. in seruitutem abducent, subigent. hebraice tamen ויעבדום. Et seruient eis. Quod nescio, an errore factum sit.

SEPVLTVS In senectute bona.) Error in impressis codicibus græcis, qui habent ταφεὶς ἐν γήρει, cum dicendum sit ταφεὶς subtracto ρω.

CALIGO Tenebrosa.) עלטה. Quod non aliud significat, q̃ ut uertit Hieronymus, quod non satis proprie reddiderunt Septuaginta. φλὸξ ἐγένετο. flamma facta est.

PEPIGIT fœdus.) Sic est hebraice כרת ברית. Quod Septuaginta interpretati sunt διέθετο disposuit, unde dicta est διαθήκη, dispositio, testamentum. Percutere autem hebraice dicitur de more, quem in iungendo fœdere obseruabant, de qua re Dauid chimcheus co-

piose apud hebræos disseruit. Eo more usus est deus cum iniret amicitiam cum Abram.

CAP. XVI.

NIQVE agis contra me.) חמסי עליך. Offensio mei super te.
i · quanquam enim uerba uarient, sententia tamen eadem, cũ præsertim eodem modo & Septuaginta uertant ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ. Offendor abs te.

VT Libet.) הטוב בעיניך. Vt bonum in oculis tuis. Est autẽ hebraica locutio, non enim habent uerbum placet, sed eius loco utuntur, bonum est in oculis meis. Carent quoq; uerbo habendi, pro quo utuntur est mihi, est tibi. Est autem maxime naturalis locutio, dicere pro eo, quod est placet, bonum est in oculis meis. Proprium enim τοῦ ἀγαθοῦ, est τὸ ἐφετὸν, eamq; ob rem omnia ipsum appetunt. Duplex quidem est boni natura, ut ait Proclus, est προοδικὸν, idest propagans omnia, & eadem bonitas facit, ut ipsum omnia appetant. quãq̃ id, solum in primum ac uere bonum competat, idest deum. Omni autem bono proprium est, ut exoptabile sit. Dicunt quoq; in oculis, quia hi quasi internuntii sint, iudiciumq; ferant de pulchritudine, quamuis ea etiam per alios sensus percipi possit, sed omnium excellentissima est, quam oculis haurimus, licet sit etiam earum rerum pulchritudo, quæ intelligentia comprenduntur, quæ est omnium eminentissima, quæ oculis animi percipitur. hæc tamẽ, quasi πάρεργα dicta sunt,

IN Solitudine.) Addunt hic Septuaginta quiddam, quod in hebraico minime est. ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπὶ τῆς γῆς. In solitudine in terra, redundat in terra. esset quoq; maxime ambiguum, quid sibi uellet.

FERVS homo.) Hebraicum metaphora utitur, neq; enim est ferus, sed פרא. hoc est onager. eum ergo onagrum obferitatem appellauit. Hieronymus cum Septuaginta sentit. οὗτος ἔσται ἄγροικος ἄνθρωπος. idest. Is erit agrestis homo, meritoq; eo nomine appellant Ismaelitæ, mera omnis barbariæ colluies.

FIGET Tabernacula ישכן. Habitabit sicut & Septuaginta, κατοικήσει.

POSTERIORA Videntis me.) ראיתי אחרי ראי. Vidi post uidentẽ me. Septuaginta paulo secus, εἶδον ὀφθέντα μοι. Vidi eum qui

apparuit mihi, aut qui mihi uisus est, quod certe uidetur à superiore plurimum differre, scilicet ab hebraica ueritate.

VIVENTIS & uidentis me.) Sic & hebraice לחי ראי. Viui, uidentis me, at Septuaginta silent, uiui, imo ne ipsa quidem hebraica syncere uertunt. ἕνεκεν τούτου ἐκάλεσεν τὸ φρέαρ ἐκεῖνο φρέαρ, οὗ ἐνώπιον εἶδον. Quamobrem uocauit puteum illum, puteũ, ex aduerso cuius uidi. quid obsecro uidit, cum ipsa potius uisa sit? Erratum est itaq; in participio ראי roi, quod à ראה ducitur, idest uidit, & participium ראה, uidens, cui subtracto. h. ה. appositaq; iod, significat uidens me, non, ego uidens, ut illi putarunt.

CAP. XVII.

EGO Dominus omnipotens.) אני אל שדי. Ego dominus omnipotens, at cur Septuaginta tacent ops, cum expresse habeatur in hebraico? Neq; ẽ ἐγώ εἰμι ὁ θεός σου. Ego sum dñs tuus. redundat enim tuus, quod uero mox sequitur בתה לךאעני Ambula coràm me ut uertit Hieronymus. illi εὐαρεστήσεις, placitus erit mihi. mihi quidem uehementer arridet, siquidem illustrarunt, quod erat inuolutum propter locutionem hebraicam, neq; enim aliud est, coram deo ambulare, q̃ pro uiribus se ei gratum atq; amicum ostẽdere, sicut & retro de Noe dictum est, quem locum Septuaginta eodẽ modo reddiderunt.

PATER multarum gentium.) אב המון גוים. Pater multitudinis gentium, sicut & Septuaginta ἔσῃ πατὴρ πλήθους ἐθνῶν, q̃q̃ illustriꝰ reddiderit Hieronymus eo modo uertens.

NON Abram sed Abraham.) Hæc est etymologia, nomen. n. pristinum erat Abrã, Hamon aũt multitudinem sonat, qđ si cũ Abrã componat', ultima syllaba dempta, fiet Abramhã, sed quia esset cacophoniam, nõis Abram demit', fitq; Abraham, ex Abra, & ham.

ET Statuam pactum meum.) והקמותי את בריתי. Et suscitabo pactũ meum, quod pactum ac fœdus Septuaginta uertunt διαθήκην, hoc est dispositionem, testamẽtum, quod recte fœdus ac testamentũ nũcupatur quia in eo, testibus adhibitis pepigit deus, fœdus cũ Abram, eumq; hæredem terræ chananeoꝝ instituit, deinde terræ cœlestis.

QVAM Empticius.) Recte Septuaginta ἀργυρώνητος, Emptꝰ pecunia, sic enim est & hebraice מקנת כסף. Possessio argẽti, uel pecuniæ, tam enim hebraice, q̃ græce pecunia, argentum appellatur.

Quinq;

QVICVNq; Non fuerit de stirpe nostra.) Post hæc uerba, interponitur adliquid in hebraico, quod nõ est uersum à Hieronymo, ומ׳ל ימול נליד ביתך ומקנת כס׳ף. idest. Circuncidendo circuncidetur natiuus domus tuæ, uel puer dom⁹ tuæ, & possessio pecuniæ tuæ. Quæ quia supra dicta fuerant, frustra hic repeterentur. is enim est mos linguæ hebraicæ ut eadẽ frequenter in ea inculcẽtur ociose, ut est cap. y. Noe erat uir iustus, & Noe inuenit gratiam coram domino. Et genuit Noe tres filios, quæ in pauciora uerba coarctasset & græcus & latinus sermo. hæc ergo prudenter omittuntur à Hieronymo.

FILIVM Cui benedicturus sum.) Hæc benedictio non refert ad filium, sed ipsam Saram, sic enim habet hebraicum וברכתיה. Et benedicã eam, licet idem peccarint & Septuaginta. καὶ εὐλογήσω αὐτόν. Et benedicam eum. uidentur autem legisse ברכתיו addita uau litera. quod uehementer probabile est.

DVODEcim duces generabit.) Nescio quid in mentem uenerit ipsis Septuaginta ut duces, sic enim habet hebraica ueritas, uerterint ἔθνη hoc est gẽtes. claritas enim Ismael in eo erat futura, ut reges aut duces procrearet, gentes autẽ non ita, ideo peculiariter inter alia eius hominis insignia, numeratur & illud.

ET ISmael filius eius.) Totum hoc omissum est à Septuaginta, quod quamobrem acciderit, nulla coniectura assequi possumus, nisi deprauatis codicibus sit ascribendũ. Prætermissa est hæc tota periodos. וישמעאל בנו בן של׳ש עשרה שנה בהמלו את בשר ערלתו. Et Ismael filius eius agebat tertium decimum annum, quando circũcisus est ipse, carnem præputii sui.

CAP. XVIII.

IN IPSO Feruore dei.) כחם היום. In calore diei, quod recte ut arbitror interpretant̃ Septuaginta ἐν θέρμῃ τῆς μεσημβρίας. In meridie.

PROPE Eum.) עליו. Quod uerti etiam potest super eũ. sicut & Septuaginta τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Tres uiri steterant supra ipsum, indicantq; eos ex eminenti loco sese ostendisse. q̃q̃ hebraica præpositio על significet etiam prope, & aduersum. Stat ergo & Hieronymi & Septuaginta, sententia.

ET ADORauit eos.) Hoc loco irridemur à quibusdã Iudeo-

rum, ꝙ hinc uelimus trinitatem elicere. Putāt enim pleriq; apud nos id in contextu bibliæ haberi, quod passim circūfertur. Tres uidit & unum adorauit, cum tamen id in hebræo non inueniatur, neq; in nostra etiam æditione, lege ac perpende. Collecta tamen est ea sententia ex præsenti capite. Est autem optimum, neq; dissimulanter præterire ubi in diuinis literis de diuinitate patris ac filii spiritusq; sancti aliquid reperitur, neq; rursum extorquere, & quasi per uim eas literas in nostra placita trahere. utrunq; certe uituperatione dignum. De trinitate autem libenter silet uetus testamentum, ne Iudæi, alioqui in idolatriam propensi, facilius hinc errandi occassionem summerent, quod etiam Septuaginta in transferendo, uehementer cauisse uidentur. Quæ igitur hic de tribus uiris narrantur, placet ut ipse cōtextus docet, exponantur. Hi enim tres uiri, tres angeli fuerunt, quorū duo postea Sodoma accesserunt, alter quidem ut eam urbem euerteret, alter ut tueretur Lot, de tertio nihil scribitur. Quidam hebræi tradunt, primum, ipsum deum, Abrahæ per uisionem apparuisse, dein Abraham leuasse oculos suos, tresq; angelos uidisse. Tres autē angelos apparuisse Abrahæ, testatur & Cyrillus sic scribens ὁ ἀβραὰμ, τρεῖς ἀγγέλους εἶδεν, εἰς τύπον τῆς τριάδος, δύο ὁ λὼτ, εἰς τάξιν υἱοῦ καὶ πνεύματος. Tres inquit angelos uidit Abraham in figuram trinitatis, duos autem Lot, ut ostēderetur ordo filii ad spiritum sanctum. q̄q̄ Eusebius, uelit deum sub trium uirorum eorum typo sese ostendisse, cuius non male erit, citare sententiam, sic enim inquit ὁ ἀβραὰμ τὸν θεὸν ἐξενοδόχησεν, ἐν ἀγγέλων τάξει καὶ ἐν ἀνδρῶν ὄψει φανέντα. Abraham, deum excepit hospitio sub angelorum numero, & habitu uirorum. & paulo infra, οἱ τρεῖς ἄγγελοι, οἱ τῷ ἀβραὰμ λαλοῦντες, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις σημαίνουσι τῆς θεότητος. Tres inquit angeli, qui cū Abrahā loquerentur, tris deitatis personas significant. Ex his ergo perspicuū fit, etiā græcos cū latinis sentire, in hac opinione, ꝙ trinitas Abrahæ se ostenderit. Quapropter si tot optimi ac diuini uiri, hoc idem senserunt, nonne etiam æquum erit, & nos sentire cum illis, & irridentes iudæos nihil facere, præsertim ipsum Auen Esdra, qui hoc loco nos ita calumniatur. תועי רוח אמרו כי השם שלשה אנשים הוא אחד והוא שלשה ולא יתפרדו ושכחו ויבאו שני המלאכים סדמה. hoc est. Qui erroneo spiritu ducūtur, dicunt deum esse tres uiros, ipsumq; esse unum & tres, & non seiungi abinuicem, uerum hi non aduerterunt, quod infra dicitur. Et

uenerunt duo angeli Sodomam. hæc ille. At quid ad nos, quid ista Belua loquatur? qui etiã ignorabat, quid nos de trinitate sentiamus? Quamobrem siquis accurate consyderare uoluerit, quæ in contextu habentur, & quæ ab authoribus tum græcis tum latinis dicuntur, facile intelliget, non absurde, nos ex hoc loco trinitatem colligere, malignos autem ac deprauatissimos iudæos non solum hic, sed aliis q̃ plurimis in locis interpretationes absurdissimas excogitasse, ut christianæ ueritati tenebras offunderẽt. Verũ hæc apud alios copiosius. Augustinus & ipse de ciuitate dei lib. xii cap. xvii. tres angelos fuisse sentit, quos hospitio suscepisset Abraham.

ADORAuit.) Aduertendum est, non esse apud hebræos illam differentiam, ut alia adorari dicantur secundum latriam, alia secundum hyperduliam, nã in sacris literis adorare, quo uerbo utimur hic, nõ proprie cultum significat, sed reuerentiam illam, quam corpore exhibendus, cum scilicet incuruamus nos, quod obseruantiæ genus solemus etiam hominibus exhibere, dicitur enim. השתחוה in curuor, aut inclinor. Non est ergo aliquid sinistrum de Abraham suspicandum, ꝙ dicatur tres uiros adorasse, uertendum enim potius fuerat, in curuatus est coram eis, quomodocunq; id fecerit. Nam & Lot angelos adorauit, hoc est incuruauit se ante illos.

REQVIEscite sub arbore.) Melius fortasse q̃ Septuaginta, qui uerbum hebraicum hoc est השענו accumbite, uel corpus declinate, uerterunt καταψύξατε, idest. Refrigeremini, q̃q̃ magis sensum q̃ uerba sequantur.

ET CONfortetur cor uestrum.) Quod alio modo uertunt Septuaginta, καὶ φάγετε comedite. sed hebraice est ut interpretatur Hieronymus.

POSTEA transibitis.) Hoc in hebraico non habetur, sed uidetur Hieronymus à Septuaginta accepisse, qui & ipsi καὶ μετὰ τοῦτο παρελεύσεσθε εἰς ὁδὸν ὑμῶν. Post hæc transibitis in uiam uestram, quæ ex alio loco, his interiecta sunt.

TRIA Sata.) סאים idest. Tres mensuras, licet in certa sit magnitudo sic etiã Septuaginta. τρία μέτρα. tres mensuras, habes ergo quid hoc loco tria sata significet. Hieronymus hanc mensuram, existimat esse Amphoram.

QVEM coxerat.) Explicatius forte, q̃ Septuaginta, q hebraica

ut se habent, uertunt ὃ ἐποίησε. quē fecerat, sic enim est & hebraice.
Neq; certe aliud erat, q̃ quod uertit Hieronymus. licet per alia uerba, & per aliud loquendi genus.

VITA Comite.) Hoc non mō latine, sed & hebraice, & græce uidetur obscurū. sic enim habent hebraica. שוב אשוב אליך כעת חיה. i. Reuertēs reuertar ad te, iuxta tempus uitæ, uel uiuentis. quod Auen Esdra exponens ait כעת היא בשנה אחרת ושרה חיה. Iuxta tempus hoc inquit, in anno altero, & Sara uiua erit atq; incolumis, quæ si uera est sententia, non abest ab interpretatione Hieronymi, licet ea sit obscurissima, quid enim est uita comite, nun hoc ad ipsum qui loqueretur, an ipsam Saram refertur? quod certe non explicatur. q̃q̃ & hebraica non erant clara. Septuaginta more suo, non solum nihil euidēs attuleunt, uerum etiam maiores addiderunt tenebras, ἥξω πρός σε, κατὰ καιρὸν τοῦτον, εἰς ὥρας. Veniam ad te, in tempore isto, in horas. qui fieri potest ut quod erat hebraice כעת חיה secundū tempus uitæ, ipsi uerterent in horas? nā quid diuersius? q; si dixissent εἰς ὥραν ταύτην, sublata fuisset omnis ambiguitas. Hoc idem quarto regum inuenitur sub eadem sententia למועד הזה כעת חיה. In tempore hoc, secundum tempus uitæ. quem locum eodem modo uertit Hieronymus.

QVO Audito Sara.) Hæc non sunt in contextu hebraico hic, sed paulo inferius, itaq; post illa uerba, & habebit filium Sara uxor tua, non secuntur hæc, quæ ponunt̃ hic à Hieronymo, sed ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו. Et Sara audiuit ad hostium tabernaculi, & ipse erat post eam. Eodem quoq; modo habent & græca, sicut uertimus hic hebraica σάρρα δὲ ἤκουσε πρὸς τῇ θύρᾳ σκηνῆς. At Sara audiuit ad hostium tabernaculi.

DESIERant Saræ fieri muliebria.) חדל להיות לשרה ארח כנשים. Et Sare cessauerat esse decursus secundum mulieres, quod forte, etiā ad aliud, q̃ menstrua potest spectare. Hieronymus sequitur Septuaginta, τὰ γυναικεῖα. muliebria.

POST QVAM consenui.) Ita habent & hebraica, uerum q̃ perperam uertitur is locus à Septuaginta, risit in se Sara dicens, οὔπω μέν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν. Nondum mihi fuit, usq; nunc, in quibus intelligendis, clarum est, opus esse Sybilla. patet autem q̄d uelit hebraica ueritas. non erat ergo, cur eam inuoluerent Septuaginta.

AC ROBVstissimam.) Longe melius q̃ Septuaginta. qui uer

tunt

tunt εἰς ἔθνος μέγα, καὶ πολύ. in gentem magnam ac multam. nam uocabulum עצום. proprie fortem ac robustum significat. alioqui nō ne idem est magnam ac multam, ibi?

AGGRAuatum est. כבדה. In ualuit, accumulatū est, Septuaginta καὶ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Peccata eorum magna uehementer. Hebraicæ linguæ peculiare, grauitatem ad omnem excessum ac magnitudinem referre, sicut passim reperies. Inde & gloriam appellant כבוד.

NON Parces loco. לא תשא. Non admittes, non tolles. ideo clarius hieronymus q̃ Septuaginta, qui hebraicum uerbum, non satis accommodarunt græco sermoni. οὐκ ἀνήσεις πάντα τόπον. Non dimittes omnem locum. at uerbum נשא. quod inuenitur hic, tum leuare significat, tum parcere, sicut uertit Hieronymus. Esset certe sacrarum literarum imperitis non facilis intellectu interpretatio Septuaginta.

NEQVAQVAM facies iudicium hoc.) q̃q̃ leue admodum sit, tamen annotare placuit, ne uel minima prætermitteremus. siquidem hebraice est, neq; ut uertit Hieronymus, neq; ut Septuaginta, sed חלילה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט. hoc est Absit à te, qui iudicas omnem terram, ut iudicium nō facias, quod Septuaginta μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν. Nequaq̃ qui iudicas omnē terram, non facies iudicium, quapropter accedunt magis ad ueritatem hebraicam.

QVI Semel cepi.) Is quoq; locus ex his est quos aliquando secus se habuisse arbitror, q̃ facilis sit lapsus, ab una in alteram dictionem. Ergo Hieronymus ac Septuaginta, uident' loco eius quod nunc in textu hebraico habetur החלתי. idest, uolui, desyderaui, הואלתי. legisse hoc quod ei simile est. hoc est cæpi. licet plurimum in ipsa scriptione differant, & uarius sit canonismus. Dicēdum ergo, si hebraica ut se habent legere uolumus, qui semel optaui, aut uolui, concupiui, uel ausus sum. Septuaginta sicut & Hieronymus νῦν ἠρξάμην. nunc cæpi.

CVM SIM puluis & ciuis.) Variant Septuaginta, puluerem uertentes γῆν, terrā, hebraice uero est עפר puluis, ut alibi diximus.

NE IRAscaris.) Hoc apud Septuaginta obscurū, & hebraico minime consentaneum μήτι κύριε, ἐὰν λαλήσω. Ne quid domine, si

locutus fuero. nisi audiendum sit, irascaris, uel quid eiusmodi.

QVIA Semel cœpi.) Hoc quoque parum clare uersum est à Septuaginta ἐπειδὴ ἔχω λαλῆσαι. postquam possum loqui, sed hebraica habent ut uertit Hieronymus.

CAP. IX.

VERI Vestri.) עבדכם. Serui nostri. ne quid erroris afferret ambiguitas. quamquam etiam eodem modo uerterint & Septuaginta, εἰς τὸν οἶκον τοῦ παιδὸς ἡμῶν. In domum pueri uestri. licet tam græce quam hebraice, puer seruum significet, attamen uertendum hic fuerat, ut habent hebraica.

FECIT Conuiuium.) Nescio quid in mentem uenerit Septuaginta, quod conuiuium, locum uertant, καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς τόπον. Et fecit eis locum. quid enim loco, cum conuiuio? hebraice משתה. hoc est conuiuium, duciturque à שתה bibit. quemadmodum apud græcos ἀπὸ τοῦ πίνειν, fit συμπόσιον. Quod tanquam patrocinium esse posset græcis, ut se tuerentur, ab his qui melius latinos conuiuium à conuiuendo quam à compotando ut græci, appellasse contenderent, cum illud sit ueræ & omnium linguarum principi, etiam proprium. Verum hæc nihil ad nos.

PRIVSQVAM Irent cubitum.) Hoc male, à Septuaginta refertur ad superius, uertentibus. καὶ ἔφαγον πρὸ τοῦ κοιμηθῆναι. Et comederunt antequam irent accubitum. qua interpretatione quid absurdius? licet fortasse librariis id ascribendum sit, esset enim lapsus intolerabilis. Quis enim dixerit aliquem comedisse antequam iret cubitum, num post accubationem cœnari solent homines? quapropter referendum est ad ea, quæ mox secuntur, legendumque; ut habet Hieronymus. idest nostra æditio.

VT COGNOscamus eos.) Honestissime sacra scriptura loquitur. propterea ut ait rabi Mose, lingua sancta nuncupatur. Hanc honestatem detexerunt Septuaginta, καὶ συγγενώμεθα αὐτοῖς. Et coeamus cum illis.

ACCLVDENS Hostium.) Sic habetur & hebraice, at Septuaginta in contraria? προσέωξεν ὀπίσω αὐτοῦ. Apperuit fores post se, quo quid mendosius? nisi error in codicibus sit, uidentur & alibi

existimasse סגר uel בכר. quod claudere significat, significare potius aperire. itaque etiam eum locum male reddiderunt. potest tamen & locus à librariis esse corruptus, ut pro sigma positum sit. ξι. cum dicendum sit προσώσιν. à uerbo ὤθω. idest impello.

INGRESSVS es ut aduena.) האחד בא לגור Vnus uenit ad peregrinandum, & iudicabit. Septuaginta, ut Hieronymus. uariant aũt in alio εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ κρίνειν κρίσιν. Ingressus es, ut habitares non ut iudicares. Variis certe modis, eandẽ sententiá exprimunt.

VIMQVE Faciebãt.) ויפצרו. Et coegerunt, sicut & Septuaginta παρεβιάζοντο.

VT HOSTium inuenire non possent.) וילאו למוהפתח. Et defatigabãtur ad inueniendum hostium. sicut & Septuaginta. παρελύθησαν ζητοῦντες τὴν θύραν. Defessi sunt querentes ianuam.

DISSIMVlante illo.) ויתמהמה. Et negligebat. at q̃ deuiant Septuaginta. ἐταράχθησαν. Perturbati sunt. Lapsus autẽ ex eo accidit, quia. תמה Pauorem significat, à quo duci putarunt, præsens uerbum quod certe non est. consule omnes scripturas.

SVSCEPI preces tuas.) ושאתי פניך. Suscepi faciem tuam. Est locutio hebraica quá clare explicuit Hieronymus. Septuaginta adeo à ueritate recesserũt, ut meipsum pudeat ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον. Miratus sum faciem tuam. uides quid inter utrunque discrepet. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

FACERE quicq̃.) לעשות דבר Facere uerbum. quod optime Hieronymus uertit in quicq̃, ut sæpius annotauimus. nam uerbum, rẽ quoque hebræis significat. ideo & Septuaginta οὐ γὰρ δυνήσομαι τοῦ ποιῆσαι πρᾶγμα. Non enim potero facere rem. Quapropter in libris Regum, non esset dicẽdum, sicut scriptum est in libro uerborum dierum regum Israel, sed in libro rerum gestarum. Et illud excepto sermõe Vriæ ethei, idest excepto facinore. sicut retro diximus.

DOMINVS Pluit à domino.) Hunc locum arbitratur Cyrillius esse ex his ex quibus colligitur trinitas in ueteri testamento. quemadmodum & illud. Dixit dñs domino meo. &, Sedes tua deus in sæculum, propterea unxit te deus tuus. est enim sermo de patre, ad filium.

MISIT ergo abimelech.) Adduntur hic pleraq; à Septuaginta, quæ in contextu hebraico minime habent, suntq́; ex alio loco huc tráspoſita, poſt itaq; ea, ſoror mea eſt, Septuaginta inferunt ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν, γυνή μου ἐστὶν, μή ποτε κτενοῦσιν αὐτὸν οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως, διὰ αὐτήν. ideſt. Timuit enim dicere, uxor mea eſt, ne interficerent eum ciues eius urbis propter ipſam. Sunt autem ſumpta ex capite. xii. q̄q̄ neq; eodem ordine ibi ſe habeant. conſultis autem uetuſtioribus codicibus, inuenimus eá periodon non haberi, quapropter delenda eſt in codicibus impreſſis.

ABIMElec non tetigerat eam.) לא קרב אליה. Non cohæſerat ei. Atq; ita uidemus hoc, ab illo, aliquid differre. quod in cauſa fuit, ut Origenes id uerbum arripuerit & annotarit nam & Septuaginta eodem modo uerterunt οὐχ ἥψατο αὐτήν. Itaq; ait Origenes, ἔμφασιν ἔχει τὸ, οὐχ ἥψατο αὐτὴν, ὡς τὸ καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. ὅπερ ἐστὶ, καὶ χωρὶς μίξεως. Euidentiam inquit habet, id quod dicitur non tetigerat eam, quaſi decorum homini ſit, etiam mulierem nó tangere, quod ſine concubitu, fieri etiam poteſt. Veruntamen, ut hæc optima ſunt, quæ dicit, ita nullum haberét locum, ſi hebraica uti habent, legerentur, nam de tactu, nulla hic mentio fit.

GENTEM ignorantem.) Ignorantem redundat. Mirorq́; cur Hieronymus à Septuaginta non diſcrepet, quod aliis in locis, ne pili quidem facit. nam & illi ἔθνος ἀγνοοῦν. gentem ignaram. hebraica ſic habent הגוי גם צדיק תהרוג. Num gentem etiam iuſtam interficies? non propterea tñ diffiteor, nó optime utrúq; uertiſſe, eo ꝙ, nil aliud innuat is locus.

ET MVNDicia manuum mearum.) בנקיון. In innocentia, mundicia, quod Septuaginta non ita proprie ἐν δικαιοσύνῃ χειρῶν μου.. in iuſticia manuum mearum.

CVSTOdiuit te.) ואחשך. Et prohibuit, te. Paulo diuerſius Septuaginta ἐφεισάμην ἐγώ σου. Ego peperci tibi. clarúq; eſt, eam non eſſe ſententiam. niſi peperci uſi ſint uice eius qđ eſt, retinui, repreſſi. Nam & id, uerbú græcum ſignificat. Sic & πένης, ab Ariſtophane φειδόμενος. uocatur, hoc eſt parcus.

DE NOCTE consurgens.) וישכם. Et manicauit, si eo uerbo uelimus uti, aut mane surrexit. Ideoq; & Septuaginta καὶ ὤρθρισεν ἀβιμελέχ. Diluculo surrexit Abimelec.

QVAE NON debuisti facere, fecisti.) מעשים אשר לא יעשו עשית. Opera quæ non solent fieri, operatus es. propterea & Septuaginta ἔργον ὃ οὐδεὶς ποιήσει πεποίηκας. Opus quod nemo faciet, fecisti. Est idem, quod & Hieronymus uertit.

FORSITAN non est timor dei.) Hic ego non possum non mirifice commendare Septuaginta, qui timorem dei, uerterunt θεοσέβειαν pietatem, deiq; uenerationem. declarantes nihil esse aliud, deum in sacris literis timere, q̃ apud gentes eum uenerari, pieq; colere, ut eorum occurrerent calũniis, qui hebræos putarent δεισιδαίμονας. idest superstitiosos, ꝗ hi timere deum dicantur. eo ꝗ superstitio, sit uanus deorum metus, eumq; reformidare qui minime sit noxius. Itaq; φοβεῖσθαι θεὸν, nihil est aliud, q̃ θεοσεβεῖν. Est autem memoria dignũ, quid de hac pietate scribat Hierocles pythagoreus. πασῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἡ εὐσέβεια, πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, τὴν ἀναφορὰν ἔχουσα. hoc est. Omnium uirtutum princeps est pietas, quæ in diuinã causam respicit semper.

POST q̃ deduxit me deus.) התעו אתי אלהים. Declinare fecerunt me dii. is locus, ex his est ex quibus possit intelligi nomine Elohim trinitatem significari. Nam cum plurale sit, etiam ei numerus uerbi plurium adiungitur, si enim unus significat̃, cur ab utraq; parte plures demonstrantur? nullaq; ratio occurrit probabilior, ac melior q̃ christianorum, dicant quidquid uelint praui hebræi, Septuaginta & Hieronymus, per singulare locuntur, certe aliquid ueriti.

HANC Misericordiam facies.) Retro Septuaginta, mundiciã ac puritatem, nomine iustitiæ nuncupabant, hic autem misericordiã iustitiam uocant, quod ad ueritatem percipiendam, nescio an ad modum idoneum sit, uertunt itaq;. ταύτην τὴν δικαιοσύνην ποιήσεις ἐπ᾽ ἐμέ Hanc iustitiam facies in me, nisi forte, eo pacto defendi possint, ꝗ iustitiæ duæ partes sint, quarum unà continet, ne noceamus, altera ut benefici, liberalesq; simus, tamq; iniustus est qui nulli unquã profuit, q̃ qui læsit.

IN Velamem oculorum.) Sic & hebraica ueritas כסות עינים. At cur tam dissimiliter uerterunt Septuaginta? εἰς τὴν τιμὴν προσώπου

In honorem faciei. nomen profecto hebraicum, non aliud q̃ uelamẽ ſonat, quod ſi neſciri cognoſcerem, teſtimonia proferrem.

AD Omnes qui tecum. Hoc Septuaginta ad fœminas tantum referunt καὶ πάσας τὰς μετὰ σοῦ. Et cunctas quæ tecum. Hebraicũ indifferẽs eſt, ſcilicet כל. quod omnium generum & numerorum eſt.

ET QVocunq; perrexeris memento te deprenſam.) Tota hæc periodos addita ab Hieronymo eſt, explicãdæ rei gratia. uno ſiqdẽ uerbo totum hoc exprimitur hebraice נכחת. Et admoneberis, & caſtigaberis, & documento tibi erit. id enim indicabat ſignum ad oẽs. atq; ita nõ malum eſt, aliquid addere, ut res fiat apertior. At Septuaginta hoc loco tolerari non poſſunt qui tranſtulerunt. καὶ πάντα ἀλήθευσον. Et in cũctis eſto ueridica. ego certe non poſſum aſſequi, unde ita inteepretati ſint. Si enim hebraica ita habent, ut uertimus, ſi uelamen ab Abimelec Saræ impoſitum, erat ei documento futurum, ut de cætero meminiſſet, quid ei accidiſſet, cur obſecro, iſtuc ad ueritatem illi retulerunt, cum in mendacio non fuerit deprenſa Sara, ſed potius Abraham. uerum hæc non ita fortaſſe magni refert, quo modo ſeſe habeant.

CAP. XXI.

CONCEPIT ET peperit filium in ſenectute ſua. בן לזקניו. Filium ſenectutis eius ſcilicet Abrahæ, ut ſenectus nõ ad Saram, ſed Abraham referatur, ut patet ex pronomine hebraico, & ipſa uocis cadentia, quæ maſculina eſt. Septuaginta ambiguum eſt, ad quem, ſenectutem iſtam referant, ἔτεκε Σάῤῥα τῷ Ἀβραὰμ, υἱὸν εἰς τὸ γῆρας. Peperit Sara Abrahæ filium in ſenectute. ueritas autẽ eſt ut nos uertimus, nam uiris ſuis dicuntur in his literis mulieres, filios parere, eorumq́; ſenectæ, aut iuuentæ, ſicut & paulo infra clarius patet.

c

RISVM fecit mihi dominus. צחק עשה לי אלהים. Ridere fecit me dominus, eſt enim infinitiuum, uerum tamẽ etiam Septuaginta eodem modo reddiderunt γέλωτά μοι ἐποίησε κύριος. ſed hæc exigua ſunt, nec uariant quicquam ipſam ſententiam.

QVIS auditurus crederet.) מי מלל לאברהם. Quis locutus fuiſſet Abrahæ, aut quis dixiſſet Abrahæ. Septuaginta per futurũ τὶς ἀναγγελεῖ, quis nunciabit. Videtur ergo in alium ſenſum accipiendũ, q̃ uer

tit Hieronymus, de eo enim intelligit Sara, qui nuncium Abrahæ allaturus esset, nimirum de re prodigiosa, & παραδόξου.

PEPERIT ei iam seni.) Hic quoq; labunt Septuaginta, seniũ non ad Abraham, sicut ueritas hubet hebraica, sed ipsam Saram referentes. at hebraice est ילדתי בן לזקניו. Peperi filium senectuti illius. uerum ipsi ὅτι ἔτεκον υἱὸν ἐν τῷ γήρα μου. quia peperi filium in senectute mea.

LVDENTEM cum isaac.) Isaac additum est à Septuaginta & Hieronymus, ex opinione, est enim uerisimile eum cum Isaac lusisse. Tacetur ergo Isaac in hebraico ac tantum est מצחק ludentem uel ridẽtẽ. Septuaginta sicut & Hieronym⁹ παίζοντα μετὰ τοῦ ἰσαάκ. Mittimus ridicula quædam, quæ super hoc uerbo disserit Nicolaus, ut moris ei⁹ ẽ, amplecti scilicet semp quæ sint peiora. Neq; enim oĩa quæ d cnnt hebræi sunt admittenda. & iuste quidem & recte castigatur a Burgense, inuito etiam nescio quo alio.

IN SOLItudine bersabee.) Septuaginta Etymologiam uertũt, non ipsum nomen, scilicet τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου. Pute⁹ iuramenti, sic enim interpretatur Bersabee. nã שבע. iuramentũ. at באר puteus.

SVBTER unam arborem. Genus hebraice ponitur scilicet תחת אחד השיחם. hoc est sub unam arborem uel uirgultum. at Septuaginta ponunt speciem. ὑποκάτω μιᾶς ἐλάτης, sub unam abietem, quod mihi suspectum est. Nam שיח. quo nomine utitur hic author, non significare abietem, ipsi quoq; testes esse possunt, qui hanc candem uocem, cap. iii. Gene. non eodem modo uerterunt, sed χλορὸν ἀγροῦ. idest Agri uiriditatem. aut χόρτον. idest fenũ. & Hieronymus ibidem uertit uirgultum.

QVANTVM potest arcus iacere.) Comparationem dimittunt Septuaginta. sed tantum uertũt μακρόθεν, à longe scilicet sedit.

PRINCIPIS exercitus.) Sic & hebraice שר צבאו. princeps exercitus. At q̃ deprauate faciunt hũc Septuaginta νυμφάγωγον. idest pronubum. quid enim exercitui cum nuptiis? Vocem autẽ hebraicã scilicet שר. significare principem, adeo est claram, ut pudeat citare testimonia. uerũtamen deprauatũ esse codicem, arbitror, propterea φ mox additur καὶ φιλὸχ ἀρχιστρατηγός. Et philoc princeps militiæ eius. quapropter frustra hoc loco ponitur νυμφαγωγός. sumptũ est enim ex cap. xxvi. Quem locum an recte etiam reddiderint Se-

ptuaginta ibi explicabitur. Solet autem frequentiſſime ea eſſe corruptela in codicibus græcis, ut ex uno loco in alterum ſimilem multa tranſponantur. quod ſemper ubi opus fuerit, admonituri ſumus.

NE NOCEAS mihi.) אם תשקר לי Non mentieris mihi, aut doloſus eris in me. Hieronymus cum Septuaginta ſentit, qui & ipſi μὴ ἀδικήσειν με non offenſurum me. q̃d uehementer ipſe approbo.

STIRPIQVE meæ. ולנכדי. Et nepotibus meis, at cur tam deuiant Septuaginta. μηδὲ τὸ ὄνομα μοῦ. Neq; nomen meum, uidemus q̃ non modo ueritatem hebraicam, ſyncere nõ reddiderint, ſed ne ipſam quidem, rerum ſeriem ſeruent. & certe tolerari non poteſt, ut nomen uerterint, quod erat uertendum nepotes.

PLANTAuit nemus.) Aliquãto ſec⁹ Septuaginta. ἐφύτευσεν ἀβραὰμ ἄρουραν. Plantauit Abraham agrũ hebraice eſt אשל. ideſt arborem, & forte melius Septuaginta, q̃ Hieronymus, ne uideatur Abraham more gentilium, nemus plantaſſe. ibiq; deum adoraſſe.

CAP. XXII.

IN TERRAM uiſionis.) ארץ המריה. Terram uiſionis, quod neſcio an recte uerterint Septuaginta γῆν ὑψηλήν. terram excelſam. Nã terrã uiſionis dictas, ꝙ ibi ſe Abrahæ oſtenderit deus, non ꝙ perſpicua atq; eminens foret.

DEVS Prouidebit.) Forte melius q̃ Septuaginta, ὄψεται ἑαυτῷ πρόβατον. Videbit ſibi pecudem, licet eodẽ modo ſit etiam hebraice אלהים יראה לו. Deus uidebit ſibi. attamen non eodẽ modo ſignificaret græce ideo uertendum fuerat, ut fecit hieronymus. Variat ꝙ in eo aliquid Hieronymus, uictimẽ in genere uertit id quod erat hebraice ſpecies השה. ideſt pecus.

INTER Vepres.) בסבך. In perplexu, implicatione, id ſcilicet quod uertit Hieronymus, at q̃ hallucinantur hoc loco Septuaginta, qui nomen Sabech, quod perplexionem ſignificat, tanq̃ loci alicuius, uel plantæ proprium nomen eſſet, ita id reliquerunt in æditione: κριὸς εἷς κατεχόμενος ἐν φυτῷ σαβέκ. Aries unus, interceptus ad arborem Sabec. Neq; latuit is error ſapientiſſimos patres, & in diuinis litteris exercitatiſſimos. Itaq; Theodoritus τὸ ἐν φυτῷ οὐκ ἔχει ὁ σύρος, μόνον δὲ τῷ σαβὲκ, ὅπερ δὲ ὄνομα τοῦ φυτοῦ εἶναι νομίζω· τοῖς δὲ

ἑβραίοις

ἑβραίοις δοκεῖ τὸ σαβὲκ ἄφεσιν σημαίνειν. In arbore inquit interceptus, non habet Syra æditio, ſed ſolum Sabec. id autem, nomē arboris alicuius eſſe arbitror. At hebræis uidetur Sabec dimiſionem ſignificare. Gennadius quoqꝫ eadem ferè, τὸ σαβὲκ, τινὲς ἄφεσιν ἐκδεδώκασιν, οἱ δὲ ὄρθιος, δύναται δὲ καὶ τὸ φυτὸν οὕτω προσηγορεῦσθαι. Sabec inqt, quidam dimiſſionem interpretati ſunt. Alii erectus. Poteſt autem & arboris eſſe nomen, hæc ille. Sed hebraice, denſitatē perplexionēq; arbuſtorum ſignificat, ut diximus. Mirumq; eſt cur Septuaginta nō idem nomen hoc loco interpretati ſint, cum ueram eius interpretationem attulerint pſalmo lxxiii. ubi eſt בסבך עץ. Quem locum Septuaginta interpretati ſunt. In ſylua lignorum & recte. Aquila quoqꝫ uertit ueprem uel ſpinetum. Symmachus rete. Theodotion ipſum nomen ſicut & Septuaginta reliquit. quos cum approbaſſet quondā Hieronymus, reuocauit ſententiam, Symmachumq; & Aquilam ſecutus eſt. Nam & ipſi Septuaginta uidentur in pſalmis reſipuiſſe, ut ex paulo ante citato loco apparet.

VNIgenito.) את יחידך. Septuaginta ἀγαπητὸν dilectum. optime certe, & græco ſermoni conſentanee, in quo ἀγαπητὸς filius, unigenitum ſignat. ſicut prodit & Philotheus cōtra Nicephoram qui ait τὸ ἀγαπητὸς ἴσον τῷ ὁ μονογενής. ideſt, Dilectus idem eſt, quod unigenitus, citatq; Homeri teſtimonium, qui in Odyſſea, de Telemacho unico Vlyxis filio, ſic inqt μοῦνος ἐὼν ἀγαπητός. dilectusq;, atqꝫ unicus illi.

IN Monte dominus uidebit.) בהר יהוה יראה. In monte dominus uidebitur. Quare apud nos locus corruptus eſt. At Septuaginta aliquā to ſecus ἵνα εἴπωσι σήμερον, ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη. ut dicant hodie, in monte dominus uiſus eſt, per paſſiuum non actiuum, etiam ipſi protulerunt. licet quod erat futurum, præteritū fecerint, quod neqꝫ male, nam futurum, pro prætertio, eo loco eſt, ut moris hebræis eſt.

PATREM Syrorū.) Non expreſſe ponūtur Syri. ſed אבי ארם. Patrē Aram. licet hebræis non aliud ſonet Aram, q̃ Syriam, quæ eſt prope Iudæam. cuius metropolis Damaſcus. quæ cum Aſſyria non eadem eſt. Nam Aſſyria hebraice appellatur אשור Aſſur, à primo incola, Syria uero Aram. licet apud græcos ac latinos, Syria interdū, pro Aſſyria ſummatur. ut apud Tullium ut mittam alios, qui Sardanapolum, Syriæ regem ducit fuiſſe, cum certe Aſſyriæ fuerit. Sequitur quoqꝫ hoc loco Hieronymus Septuaginta, qui & ipſi ἔτικεν

καὶ τὸν καμουὴλ πατέρα σύρων. Peperit & Camuel patrem Syrorum.

NOMINE Roma.) Nequid superstitiose comminisceremur, non Roma legitur sed ראומה. Reuma. quæ nox, non est corrupta apud Septuagint ῥέυμα.

CAP. XXIII.

VAE Est Hebrō.) Addit hoc loco aliqd à Septuaginta, q quod in hebraicis codicibus non inuenitur, nam post illud, in ciuitate Arbee inferunt, ἐν κοιλώματι. In cauitate, aut ualle, quæ nescio unde huc irrepserint, scriptura habet ut uertit Hieronymus.

PRINCEPS dei.) Paulo diuersius Septuaginta βασιλεὺς παρὰ θεοῦ συ. Rex à deo es tu. hebraice כי שר אלהים. Princeps dei.

PECVNIA digna.) כסף מלא, Pecunia plena, satisfaciente, sufficiente, Hierouymus à Septuaginta nō dissentit, ἀργυρίου ἀξίου. Pecunia digna.

QVAESO ut audias me.) Longe secus Septuaginta ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ. Postq̄ pro me es, uel ex affinitate mea es. Quare propius ad hebraicam ueritatem accedit Hieronymus quæ in hunc modum habet אך אם אתה שמעני hoc est. Verum quæso, uel utinam ipse audias me, aut in modum quo uersum est Hieronymo.

AVDI Domine) Vt autem intelligatur q̄ corruptus sit is locus apud Septuaginta, totam periodum hebraicam & græcam apponemus. ויען עפרון את אברהם לאמור לו · דוני שמעני ארץ ארבע מאת שקל כסף hoc est. Et respondit Nephron Abrahæ dicens ei, Domine mi audi me, Terra quadringentorum siclorum est. At Septuaginta. ἀπεκρίθη δὲ ἐφρὼν τῷ ἀβραὰμ λέγων. οὐχὶ κύριε, ἀκήκοα γὰρ ὅτι τετρακοσίων διδράχμων ἀργυρίου ἀνὰ μέσον μοῦ καὶ σου idest. Respōdit autem Hephron Abrahæ, dicens. minime domine, audiui enim q̄ quadringentarum didrachmarum argenti, inter me & te. Causa uero tantæ discrepantiæ fuit, quia alios habebant codices. Vbi igitur nunc in hebraicis codicibus legitur לו. hoc est, ei. Ea tempestate uidetur legi solitum לא. hoc est, non. quæ duæ uoces, in sono quidem nihil discrepāt, in scriptura non mediocriter. Quis ergo crederet tantos uiros adeo hallucinatos esse, ut alterum pro altero redderent? nisi in codicibus uarietas sit? Secundo quoq; loco ubi dissentiunt, scilicet audi me, qđ

ipsi

ipſi, ἀκήκοα γάρ, audiui enim, ex eo accidit quia legiſſe uidentur pro eo quod eſt. שמעני idest audi me, hoc, qđ ei ſimile eſt שמעתי כי, audiui ꝙ. Eſt enim in hiſce uocibus mira affinitas. Quare hæc una cauſa eſt, quæ tantam uarietatem in codicibus Septuaginta peperit, ut ſæpius nobis dictum eſt. Quod ſi eodē modo habebāt codices, ut nunc habent, & id quod erat לא. ideſt nō, putarunt eſſe לו hoc eſt, illi, dicerē eos imperitiores fuiſſe, q̄q̄ ſint hodie pueri apud hebræos, qui minime in ea re cæcutirent, quod nequaq̄ putandum eſt.

PROBATAE monetæ publicæ.) כסף עבר לסחר. Pecuniæ trāſeuntis mercatori, ſicut & Septuaginta. ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις, pecuniæ probatæ mercatoribus. Eadem tamen omnes ſentiunt.

CON Firmatus eſt. ויקם. Et ſurrexit, & ſtetit. Error non Septuaginta opinor, ſed librarii, qui codice græco impreſſo, pro eo ꝙ dicēdum fuerat ἔστη, ſtetit. poſuit ἔθη, eſt.

CAP. XXIIII.

p ONE Manum tuam ſuper fœmur.) Non alienum eſt, in medium afferre quid hoc loco ſcribat Diodorus, ait.n. τινὲς φασὶν τὸν σύρον καὶ τὸν ἑβραῖον, μὴ οὕτως ἔχειν, θὲς τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τὸ παιδογόνον ὄργανον, ὅτι δι' αὐτοῦ, τὸ γίνεσθαι. Quidam inquit, tradunt non habere Syram & Hebraicam ſcripturam, pone manum tuam ſuper fœmur meū, ſed ſuper ipſum genitale mēbrum, eo ꝙ per ipſum fiat procreatio. Hæc quidem ab eo dicuntur, perinde ac ab aliis relata, & non ab eo ipſo probata. quapropter non mirum eſt, ſi uera nō ſint, quod ad hebraicum attinet. eſt enim hoc loco ירך. quod non ſonat aliud, q̄ quod uerterunt Septuaginta μηρὸν ideſt fœmur ſiue coxam, ut uertit Hieronymus, genitale membrum, nunq̄. Syra uero æditio, ſiquidem alia ſit, q̄ hæc quam Thargū hodie hebræi appellant, nulla mihi cum ipſo controuerſia eſt, at ſi hæc ipſa eſt, fatendum eſt eā quoq; ab hebraica ueritate non diſſentire. Et certe non eſt ſatis tutum, aliorum ſe fidei committere, quin adeundæ ſunt ipſæ res, & introſpiciendæ. Iurabant igitur ſub fœmur manu poſita, uel propter rationem quā ipſe attulit Diodorus, ꝙ fœmur totam genitalem partem amplectatur, atq; ideo per ipſum iurabant

quod inde, posteritas esset futura, eoq́; ueluti res sacra haberet. Aut si per fœmur, coxam intelligimus, mos eius erat tempestatis, ut aliquot hebræis quoq; placet, p̃sertim Auẽ Esdræ, q̃ ita de hac re scribit
והקרוב אל שהיה משפט בימים ההם לשום אדם ידו תחת ירך משבר שותו והטעם אם
אתה ברשותי שים נא ידך תחת ירכי והאדון יושב וירכו על היד וטעם הנה ידי תחת רשו
תך לעשות רצונך וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו. Hoc est. Dimissis inquit aliorum sententiis, arbitror ipse eius temporis morẽ fuisse, ut eo pacto iurarent, posita uidelicet manu sub fœmur eius, qui dominus ac superior esset, perinde ac diceret domin9, si tu sub potestate mea es, pone manum tuam sub fœmur, aut sub coxam meam. ac dominus ipse sedere solebat, posita coxa, super manum iurantis, qui quasi diceret. ecce manus mea sub coxa tua, fateor me tibi debere, & promptus sum, ut tuis obsequar mandatis eoq́; more hodie quoq; quædã regiones utuntur, scilicet India hæc ille. Hæc autem annotare uoluimus propter sacrum scriptorem Diodorum. Qui autem ad Christũ ex Abraham oriturum referunt, potest & eorum probari sententia, nam & nonnulli hebræi per circuncisionem eum iurasse asserunt.

VT Adiurem te.) אשביעך. Et adiurabo te, uel iurare te faciam quod multo diuersius Septuaginta, καὶ ἐξόρκισε κύριον. Et adiura deum. Mutarunt scilicet & significationem & personas.

INTRA SE.) Hoc quanquã in hebraico non habeatur, additum est tamen à Septuaginta & Hieronymus explicandæ rei gratia siquidem & Septuaginta λαλοῦντα ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ. loquentem in mente sua.

SICLOS duos. בקע משקלו. Semissis, uel dimidium sicli, pondus eius Non ergo duos siclos, sed dimidium unius. sicuti & alio loco uidebimus. Septuaginta quoq; diuersius, ἀλλὰ δραχμὴν ὁλκῆς. Pondere unius drachmæ. Estq́; & id mirũ, ꝙ siclum uerterint drachmã, cum ingens sit inter utrunq; discrimẽ, siclus enim teste ipsa sacra scriptura conficitur è uiginti obolis, sic enim Exodi Cap. xxx. scribitur Siclus inquit uiginti obolos habet. Et sup Ezechielem, cap. iiii. Hieronymus, siclus inquit stater est, hoc est drachmæ quattuor. Et idem super Genesim. Siclus inquit unciæ pondus habet, existimatq́; siclũ esse unciam. Iosephus quoq; antiquitatis iudaicæ tertio, siclus inquit hebræorum numisma, quatuor drachmas atticas ualet. Quare Septuaginta hoc quoq; loco nescio an lapsi sint. Alio autem errore deceptus est

ptus est Eupolemus scriptor, qui de iudæis scribens, hoc modo inq̄t; Talentum dico, quem illi siclum appellant. Quantum enim distet talentum à siclo, neminē latere puto, diciq́; potest ea distare ἐκ τῆς διαμέτρου. quod quia non muneris est nostri latius explicare, mittim⁹ alia super ea re loqui. Cum itaq; siclus teste Hieronymo, & Iosepho efficiat quattuor drachmas, patet errasse Septuaginta, qui uolunt siclum esse drachmam.

ET ARMILLas totidem.) ושני צמידים. Et duæ armillæ. Neq; est decem siclorum pondere, sed עשרה זהב משקלם. hoc est. Decem aureorū, pondus uel præcium eorum. Patet autem quantum intersit inter siclum & aureum, siquidem plures sicli, aureum conficiunt. Septuaginta quoq; cum hebraica ueritate sentiunt δέκα χρυσῶν ὁλκὴ αὐτῶν, decem aureorum pondus earum. Mirumq́; cur hoc loco ab hebraico & Septuaginta dissentiat Hieronymus.

IVXTA Camelos) על הגמלים. Vbi prepositio est, quæ modo, supra, modo propè, significat, eratq́; is locus uertēdus ut uertit Hieronymus, ideo Septuaginta non recte. ἑστηκότος αὐτοῦ ἐπὶ καμήλων. Stante illo super camelos. estq́; ortus error ex præpositione על. quæ non super, sed iuxta, hoc loco significat, ut ipsa indicat sententia.

PEDES Camelorum.) רגליו. Pedes eius, scilicet serui Abraham, non camelorum. Septuaginta quoq; non de pedibus camelorum locuntur, sed eius uiri καὶ ὕδωρ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ. Et aquam pedibus eius. quare enim in hospitio camelorum pedes lauentur, non uideo.

AD ORNANdam faciē eius.) Hoc nescio cur transtulerint Septuaginta περιέθηκα αὐτῇ τὰ ἐνώτια ἐπὶ τὸν βραχίονα. i. Et applicui ei inaures super brachium. Nam si erant inaures qua ratione brachio eas appendit? hebraica habent ut uertit Hieronymus.

DEAMBVlabat per uiam.) Quid obsecro uolunt sibi Septuaginta. q̄ uertunt ἰσαὰκ δὲ ἐπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου. i. Isaac ambulabat per solitudinem, cum solitudo hoc loco nusq̄ sit.

AD MEDItandum.) לשוח. Quod uerbum, aliquando sermocinari, aliquando meditari significat. ideo est factū, ut secundū primū significatū uerterint Septuaginta, Hieronymus aūt secundū sit amplexatus, nam illi ἐξῆλθεν ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι. i. Egressus est Isaac, ut dissereret aut cōfabularet̄. sed uide q̄ se euertāt Septuaginta. Scribūt Isaac per solitudinem ambulasse, ut dissereret ac nugaretur, ac nisi

cum arboribus, cum aliis certe non possumus intelligere. Hebræi aũt in exponẽda hac uoce longe ab Hieronymo, ac Septuaginta discrepant. Est enim præsens uerbum deductum à שיח idest uirgulto, ut uelle uidetur Auen Esdra. itaq; exponit ipsum hoc mõ לשוח ללכת בין השיחים. Egressus est inquit Isaac ut iret inter arbusta, inter arbores. Quare cum ambigua uox sit, arbitror ei, omnia ea significata accõmodari posse, Chaldaica æditio. ונפק יצחק לצלאה. Egressus est Isaac ad orandum.

CAP. XXV.

EFICIENSQVE mortu9 est.) Nõ possumus hoc loco non reprendere Nicolaũ, q dicit in hebraico non
d haberi mortuus est, sed transiit, atq; inde elicit nescio quæ, Hoc.n. falsum eẽ ipsa ueritas cõprobat. ויגוע וימת. idest & defecit & mortuus est. Verbũ autem transeũdi hic nusq̃ est. Præterea גוע. interitum, & defectum & abolitionem significat, non transitũ, ex eo loco maxime manifestũ Genesis capite septimo. Cõsumptaq; ẽ omnis caro, ubi hebraice legitur ויגוע כל בשר. ubi est præsens uerbum, quod Nicolaus dicit significare transitum, & de iustis tantum modo dici. uidemus enim hoc Genesis loco, de omnibus sceleratissimis hominibus esse dictũ. Quare sine iudicio sequitur hebræos plerunq;, maximeq; rabi Salamonem, qui huius cõmenti, primus fuit author, licet id, respectu aliorum, sit leuissimum.

HABITAuit autem à Chauila.) וישכנו מחוילה i. Habitauerunt à Chauila, ut non de uno Ismahele dicatur, sed omnibus filiis eius, q ea loca passim incoluerunt, quæ & hodie nominibus filiorũ Ismahel uocant, scilicet Nabaiot, q & Nabatei, & Cedar, quæ ẽ Arabia, atq; itidem alii. possederunt autem omnẽ eã regionẽ, quæ à sinu Persico incipit, ubi sunt hostia Tigris & Euphratis fluminis, usq; in Assyriã. hodieq; regio uocatur Cabana, si tamen ea est, nõ enim penitus assero. Quare locus emendandus est, ut per pluralẽ numerum efferatur. Accidit autem error ab Septuaginta, qui ẽt per singulare extulerunt κατώκησε δὲ ἀπὸ ἐϐιλάτ. Habitauit autem ab Euilat, ubi id nomen, est uehementer corruptum.

CORAM fratribus suis obiit.) נפל. Cecidit. At cur hoc quod ad interitum spectat, Septuaginta ad habitationem referunt? κατὰ

πρόσωπον

πρόσωπον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατῴκησε. Coram omnibus fratribus ſuis habitauit. niſi error in codicibus ſit. Atq; ita uidemus nõ iniuria nouam æditionem iattentare uoluiſſe Hieronymũ, ꝙ multa abſurda, pleraq; etiã falſa haberentur in æditione Septuaginta. Neq; nos moueat ꝙ idem Hieronym⁹ in epiſtola ad Dardanum de locis ſanctis, citet hunc locum ſecundũ æditionem Septuaginta, morẽ enim apoſtolorum ſequebat̃, qui in docẽdo, arbitrabantur nõ eſſe de æditionũ uarietate diſquirendum. Poteſt autem, & illud dici & defendi ſententia Septuaginta, ſi ſequamur ſententiã rabi Salomon, qui hoc loco uerbum cadendi dicit ſignificare habitationem. producitq; alterum locum ei ſimilem. Sed cæteri hebræi, in cõtrarium ſunt, & locus quẽ adducit, contra illũ potius eſt, q̃ in eius tendat ſententiã. Ipſa quoq; uerba indicant de interitu dici. & ſignificatio uerbi quæ habitationẽ ſignificet, nuſq̃ reperitur.

CAP. XXVI.

POST EAM ſterilitatẽ.) מלבד הרעב הראשון. Præter famẽ priorẽ. ſicut & Septuaginta. χωρὶς τοῦ λιμοῦ τοῦ πρότερον. i. Excepta fame priore.

ET CERIMonias.) חקותי. Inſtituta mea, decreta mea. Nam ceremonias, quæ à cerete oppido dictæ ſunt teſte Valerio, ſcimus ritũ ſignificare, quem in ſacrificando numineq; diuino colendo obſeruamus, at iſtud latius patet, multaq; alia diuina inſtituta, amplectitur. ut eſſet illud, ne forniceris, quod ad cultũ non pertinet, & tñ eſt חק hoc eſt inſtitutũ. ppea Septuaginta non uertunt cerimonias, ſed ἐφύλαξε τὰ προστάγματά μου, καὶ ἐντολάς μου. Obſeruauit præcepta mea, & mandata mea.

GRANDE Peccatũ.) Sic & hebraice אשם. hoc eſt peccatũ. quod potius ad ſententiam, q̃ ad proprietatem reddiderunt Septuaginta ἄγνοιαν, ignorantiam. Licet omne peccatum inſcitia ſit, neq; alia ratione oſtendit Plato, inuitum unum quenq; peccare, niſi quia ignorans peccat. quicquid autem imprudenter facimus, nolumus cũ factum eſt, factum fuiſſe. ergo inuiti peccamus, neſcimus enim quid faciamus.

CENTVplum.) מאה שערים. i. Centum modios. Deerat itaq; euidentior explicatio, licet idem peccarint etiam Septuaginta. εὗρεν ἐν

τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ ἑκατοντεύουσαν κριθήν. Inuenit anno illo, centuplum ordei. In eo quoq; uariant Septuaginta, quia quod dicitur in uniuersum de omnibus frugibus, id ad ordeum coarctarunt. Mendum præterea in codice græco impresso, ubi enim dicendum fuerat ἑκατοντεύουσαν, est ἑκαστοτεύουσαν.

SERVI patris illius.) עבדי אביו. Serui patris ipsius scilicet Isaac, ideo non recte Septuaginta seruos ad ipsum Isaac referūt. ἃ ὤρυξαν οἱ παῖδες αὐτοῦ. quos effoderant serui eius.

EX EO quod acciderat.) Hebraice expresse ponitur quid acciderit עשקו. idest quia rixati sunt. appellatiq; sunt putei hasech, hoc ē iurgii, calūniæ forte nō tam ꝓprie. Septuaginta quoq; diuersius hác discordiam faciunt ἀδικίαν. hoc est, iniustitiam, siue uiolentiam.

DILATAuit me.) Hebraice plurale est. הרחיב לנו. dilatauit nobis. sic & Septuaginta. ἐπλάτυνε ἡμῖν κύριος. dilatauit nobis dn̄s.

GHAZAT amicus eius.) Sic quoq; hebraice. i. מרעהו. Amicus eius, addita litera mem. hunc nescio quamobrem faciunt Septuaginta νυμφαγωγόν. idest pronubum. puto ea ratione fortasse, ꝙ opinarentur, participiū esse tertiæ. coniugationis. sicuti est משקה. & מגלה. ita à רע. hoc est amicus duceretur מרעה. quasi amicator, ac sociator, quod etiam si foret, non tamen possemus eo nomine intelligere pronubum.

QVAE Ambæ offenderūt.) ותהיו מרת רוח. Et fuerunt amaræ spiritu ipsi, scilicet Isaac, uel fuerunt exacerbantes spiritum. quá amaritudinem retulerunt Septuaginta ad iurgium. καὶ ἦσαν ἐρίζουσαι τῷ ἰσαὰκ καὶ τῇ ῥεβέκκᾳ. Erant contendentes cum Isaac & Rebecca. licet possit & ad alia spectare.

CAP. XXVII.

GREDERE ויצא השדה. Et egredere in agrum, quemadmodum etiam Septuaginta καὶ ἔξελθε εἰς τὸ πεδίον. Egredere in campum ac planum.

TIMEO Ne putet me sibi uoluisse illudere.) Hoc uenustius reddidit Hieronymus. audi enim hebraica. והייתי בעיניו כמתעתע. hoc est, Et ero in oculis eius, tanq̄ deludens uel parui pendens. Septuaginta uero nihil hebraica immutarunt, καὶ ἔσομαι ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς καταφρονῶν. Et ero in conspectu eius tanq̄ illudens.

COLLI Nuda.) חלקת צואריו. ideſt, mollicie m colli eius.uel glabrum colli.ſequitur autem Septuaginta Hieronymus, qui & ipſi γυμνὰ τοῦ τραχήλου. colli nuda.

VOLVNTas dei fuit.) כי הקרה יהוה אלהיך לפני. Quia occurrit dominus deus tuus ante me.uariant aliquid & Septuaginta. ὃ παρέδωκε κύριος ὁ θεὸς ἐναντίον μου. Quod tradidit dominus deus ante me.

ABVNDANtiam frumenti uini.) ורב דגן ותירש. Et abundantia tritici & olei, uini autem nihil meminit. Septuaginta uero dimittunt oleum.addunt autem uinum. καὶ πλῆθος σίτου καὶ οἴνου. & multitudinem frumenti & uini.

ET VLTRA q̃ dici poteſt.)Hoc additũ ex ſententia authoris, ut euidentius faceret, quod quaſi obſcurũ eſſet hebraice, Septuaginta quoq; p̃ hyperbolen maximã locuntur καὶ ἐξέστη ἰσαὰκ ἔκστασιν μεγάλην σφόδρα. Alienatus eſt Iſaac alienatione magna nimis, aut exceſſit, ſiue obſtupuit.

FRVMENTO & uino.) Vinum hoc quoq; loco non habetur, ſicut nec ſupra, licet addatur à Septuaginta, ſed hi tacẽt olæum, eius enim loco, uinum ſubſtituunt.

CVMQVE eiulatu magno fleret.) Addit᷑ poſt hoc aliquid à Septuaginta ſcilicet κατανυχθέντος δὲ ἰσαάκ. Cũq; affligeret᷑ Iſaac.

IN PINguidine terræ benedictio tua.) משמני הארץ יהיה מושבך Ex pinguedine terræ erit habitatio tua.ſicut & Septuaginta. ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, ἔσται ἡ κατοίκησις σου. Ex piguedine terræ erit habitatio tua.atq; eodẽ mõ forte hẽbat & nr̃a æditio. ſed à librariis locus corruptus eſt, ut quod eſſe habitatio, in benedictionẽ ſit cõmutatũ.

TEMPVS ueniet cum excutias.) Quod dubie uertit Hieronymus, clarum eſt in hebraico. והיה כאשר תריד. Et erit quando dominaberis. Tempus inquit erit, quando non tu ſeruies, ſed fracto ſeruitutis iugo, fratri tuo econuerſo tu dominaberis, & ſeruitio premes. Non diſſentit autem Hieronymus à Septuaginta nam & ipſi, ἔσται δὲ ἡνίκα καθέλης καὶ ἐκλύσεις τὸν ζυγὸν αὐτοῦ. i. Eerit quando auferes, & diſſolues iugum eius. Huc torquent Iudæi ſua ſomnia, dicentes Chriſtianos, ideſt Romanos, ab Eſau deſcendiſſe, & nunc dominari eos ipſi Iacob. hoc eſt iudæis. ſicut & alia pleraq; falſa comminiſcuntur.

VENIENT dies.) Hoc p̃ impatiuũ efferũt Septuaginta. ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι. i. Accedãt dies cũ, hebraice ſit ut uertit Hieronym⁹.

DIES Paucos.) ימים אחדים. Dies unos, quod & Septuaginta uerterunt ἡμέρας τινάς. dies aliquot. hoc enim uidetur ibi ſignificare אחדים. i. uni, ſcilicet aliquot dies, aut paucos dies.

CAP. XXVIII.

INNIXVM ſcalæ.) נצב עליו. ideſt, Stantem ſuper ipſum. ut eſſet clarius.

AD OCCIDENtem.) ימה. Ad mare. ſed dictum eſt ſinum Iudaicum, in occaſum ſpectare. id quod non latebat Hieronymũ. atq; eo certe modo, melius explicuit ueritatẽ hebraicam, nam & de ortu habetur mentio & de meridie. Septuaginta hebraica ſequuntur καὶ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν. Et dilatabitur ad mare.

VERE Dominus.) Ita & hebraice אכן יש יהוה. Vere eſt dñs, ſed q̃ aliter Septuaginta? καὶ εἶπεν, ὅτι ἐστὶ κύριος. Et dixit quia dñs ẽ in loco iſto. dimittunt ſcilicet, aduerbiũ, à quo totius orõnis ſpũs pẽdebat.

IN Titulum.) מצבה. i. ſignum erectum, & forte melius q̃ Septuaginta, qui titulum hunc, columnã faciunt, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. Et erexit ipſum in columnam. Nam ſi lapis agri erat, quo modo erat columna? niſi columnã pro quolibet ſigno ac titulo uoluerint accipere. Nam & apud græcos στήλη, pro lapide quo terminantur agri ſummitur, ut apud Demoſthenem in oratione ꝓ Cteſiphonte. ἔδοξε τοῖς πυλαγόραις, στήλαις διαλαβεῖν τοὺς ὅρους. Viſũ eſt inquit magiſtratis amphictionenſium, columnis diffinire terminos, licet ibi corrupte legatur. ὅρκους, loco ὅρους.

FVNDENS Oleum deſuper.) ויצק שמן על ראשה. Et effudit oleum ſuper caput eius, nõ ipſum totum lapidem. ſicut & Septuaginta optime id expreſſerũt καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς Et effudit oleum, ſuper ſummum eius. Quare hoc loco, deſuper, de ſummitate tantum accipiendum eſt.

BETHEL.) Septuaginta ut moris eorum eſt, non nomen ipſũ, ſed quod nomen interpretetur, uertunt. καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, οἶκος θεοῦ. i. Et uocauit nomen loci, domum dei. ſic enim & nomen interpretari licet, Beth domus & El deus.

QVAE Prius luca uocabatur.) ואולם לוז שם העיר ראשנה. i. Verũ tamen Lus nomen urbis erat prius. Primum ergo obſeruandum eſt,

urbis nomen corruptum esse, dicendumq; Lus. dein Septuaginta hoc loco aperte esse lapsos. Nam aduerbium hebraicum ueulam, idest uerũtamen arbitrati sunt partem esse nominis eius urbis. Itaq; ex nomine Lus, & ueulam, unum nomen conflarunt hoc mõ· καὶ οὐλαμμαοὺς τὸ ὄνομα πόλεως. Et Vlammaus erat nomen urbis. Neq; hoc mirum, nam & eiusdem generis errata q̃ plurima apud eos reperies. Hoc idem annotauit & apud græcos grauissimus scriptor Acacius, cuius uerba citabo. ἰστέον ὅτι τὸ οὐλὰμ, καὶ πρότερον εἶπον οἱ περὶ ἀκύλαν, καὶ οὐχ ὡς μέρος τοῦ ὀνόματος, λοῦζα δὲ τὴν πόλιν ῥητῶς μετὰ ταῦτα καλεῖ. Sciendum inquit est, Vlam non ut partem nominis reddidisse Aquilam, sed ut significans & prius. Ipsam uero urbem, aperte & expresse postea uocat Lusam. De hac re etiam diuus scribit Hieronymus.

VOCABITVR domus dei.) והיה בית אלהים. Erit Bethel, uel domus dei. sicut & Septuaginta ἔσται μοι οἶκος θεοῦ. Erit mihi domus dei, q̃q̃ mihi, redundat, non enim ei tantum, sed & omnibus, erat eo nomine uocanda.

CAP. XXIX.

IN TERRAM orientalem.) ארצה בני קדם In terram filiorum orientis. Phrasis hebraica est, sicut & genus humanum appellant filios Adam, Et filios Israel, populum hebræorum, filium quoq; mortis, filium sapientiæ. Quod & de locis dicunt. Septuaginta sapienter & ipsi hanc phrasin immutarunt ἐπορεύθη εἰς γῆν ἀνατολῶν. Profectus est in terram orientis.

SANVS ne est.) Quod ad sanitatem & incolumitatem referunt Septuaginta & Hieronymus, hebraice uidetur & alia prospera complecti. siquidem hoc modo hebraice legitur השלום לו. Nunqd pax ei est? Omnẽ ergo sanitatẽ, oẽm tranquillitatem uidet᷑ cõplecti. Quod & ex eo cognoscit᷑, nã ubi græci in epistolis dicunt εὐπράττειν. quod oẽm secũdum successum, bonamq; fortunã significat, hebræi scribunt שלום. hoc est pacem. Vnumq; id apud eos celebratur salutatiõis genus. Hieronymus ut dixi nõ dissentit à Septuaginta q & ipsi εἶπε δὲ αὐτοῖς, ὑγιαίνει, hoc est dixit aũt eis, sanus ne est.

ADAQVemus greges. והשקינו הצאן. Potum demus gregi, sicut & Septuaginta καὶ ποτιοῦμεν τὰ πρόβατα. Potũ ducamus pecudes. sunt qui dicunt non inueniri uerbum latinum cui possit accõmodari ποτίζειν. præsertim si de animalibus sermo sit, in cuius locum substituit Hieronymus, adaquemus.

LIA Lippa erat oculis.) ועיני לאה רכות. i. E oculi Leæ erãt debiles. quare non is uidetur sensus, fuisse uidelicet oculos Leæ lippos, sed magis lusciosos, leuiterq; aspicientes, quod ad deformitatẽ permultum refert. Vox autem hebraica, ubicunq; reperitur, inuenitur significare debilitatẽ, ac mollitiẽ, ut paulo post cap. xxxiii. dicet de paruulis suis Iacob cum Esau הילדים רכים. Pueri debiles sunt, atq; item alia q̃ plurima. Septuaginta quoq; in hãc eandem sententiam interpretati sunt. οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ λείας, ἀσθενεῖς. i. At oculi Liæ debiles. nisi forte Hieronymus ex ea debilitate, opinatus sit lippitudinem cõtingere, quod tamen non perpetuo fit.

DIXITq; ad Laban.) Hoc totum deest in impressis codicibus græcis, usq; eo, qui uocatis uxoribus suis. Patet autem non interpretum uitio id contigisse, sed librariorum errore, nam non deerant, in uetustioribus exẽplaribus, quare supplendum est in impressa Biblia.

IMPLE Hebdomadam dierum huius copulæ.) Aliquanto obscurius latine q̃ hebraice. Hebdomas igitur dierum hoc loco secũdũ quosdam significat septẽ reliquos annos, quos seruiturus esset Iacob, sic & Danielis cap. ix, Septuagita hebdomades cõmemorãt annorum uidelicet, nõ dierum. Hebdomas. n. significat quidẽ, quenlibet septenarium numerum, sed in diuinis litteris proprie de annis intelligimus. Septuaginta per plurale efferunt hebdomada συντέλεσον οὖν τὰ ἕβδομα ταύτης. Imple septennaria huius, intelligentes per id, omnes annos ipsius septẽnarii. q̃uis exemplar Hieronymi habebat hebdomadem, atq; ita legendum puto. Interpretatur autem hunc locum Auẽ Esdra aliter, quippe qui opinatur hic per hebdomadam intelligi septem dies conuiuii, post quos acceperit Iacob. Rachel, non post septem annos. sic enim ait. מלא שבוע זאת שבעת ימי המשתה ותתן על לאה. Imple inquit hebdomadam huius, hoc est septem dies conuiuii: huius autem hoc est Rachel. quæ sententia uidetur uerisimilior, nam eodẽ capite scribitur. Et ingressus est ad Rachel, & seruiuit pro ea, septem alios annos. quod etiam placet Hieronymo.

OMPAR Auitme dñs.) נפתולי אלהים נפתלתי עם אח י .i.
c Subuerſiones domini ſubuerſa ſum cũ ſorore mea. Hoc innuit ſe de gradu deiectam, quem prius teneret apud uirum ſuum, ꝙ ei Lea plures peperiſſet filios, ſe autem in ea re longe inferiorem eſſe effectam. In aliam ſententiam interpretantur Septuaginta, nam eam ſubuerſionem, cõparationem eſſe uolunt. hoc modo apud eos legimus συνελάβετό μοι κύριος καὶ συνεστράφη τῇ ἀδελφῇ μου hoc eſt. Adiuuit me dominus, & cõparata ſum ſorori meæ, quos & Hieronymus ſecutus eſt. at Auen Eſdra alio quodam modo exponit. fatet̃. n. ſe uictã à ſorore, Rachel. Itaq; hæc ſup hunc locũ ſcribit וטעמו כאדם ש אבק עם אחר ו ת עתל לנצח אתו כדי להפילו ובן התהתל hoc eſt. Hac ratione is locus intelligitur, ut cum quis luctatur cum altero, ſeq; in omnes partes torquet, ut eum poſſit ſuperare ac deiicere. atq; ita Rachel luctata eſt. hæc ille. ſubuerſionem ergo interpretatur corporis obliquationem quam luctantes efficiunt. nã & id uerbum hebraicum ſignificat. ſcilicet torquere.

FELICIter.) Hoc forte melius q̃ quod Septuaginta. cũ hebraica ita legamus בגד hoc eſt fortunate aut cum fortuna. Gad enim fortunam interpretantur, licet eam alii aliud quiddam eſſe affirmẽt Septuaginta ut dixi nihil immutarũt hebraicum. ἐν τύχῃ. in fortuna. Quod multis apud græcos mouit ſcrupulũ. ſcribunt hebræi, eo noĩe ſignificari propitiũ ſydus. quod arabes uocant כוכב צדק. i. aſtrũ libræ.

PRO Beatitudine mea.) באשרי. In beatitudine mea, aliter etiã Septuaginta μακαρία ἐγώ. Beata ego. quæ omnia ad idem tendunt.

INVENIT Mandragoras.) Pro eo ꝙ eſt hebraice דודאים. hoc eſt Mandragoras, Septuaginta uertunt μῆλα μανδραγόρου. i. Mala mandragoræ, ut quod de toto fructice diceretur, ipſi ad partem retulerint. ſunt enim in mandragoris teſte Dioſcoride mala inter folia ſita, ſunt & ipſa folia, radices quoq; ternæ uel binæ cuiuſcũq; caulis, eæq; mutuis complexibus coniunguntur, non puero diſſimiles. Proditum à medicis eſt, hanc herbam menſtrua ciere, uluamq; muliebrẽ ad conceptum mirifice accommodare. Odore quoq; commendabiles ſunt, propterea in canticis dicitur. הדודאים ותנו ריח. hoc eſt Mandragoræ dederunt odorem. De his prodit Auen Eſdra idem quod &

Dioſcorides, ſcilicet. והם על צורת בן אדם כי יש להם רמות ראש וידים. hoc eſt. Humanam habent effigiem, eo ꝙ & capite porrigũtur, & manibus uidentur extenſæ.

MECVM Erit uir meus וכפעם יזבלני. Nunc cohabitabit mecũ uir meus. quod Septuaginta ab aliud neſcio quid retulerunt. αἱρετιεῖ. i. eliget.

EXPERIMENto didici.) Verbum ambiguum, & multarũ apud hebræos ſignificationum ſcilicet. נחש. uarie à Septuaginta & Hieronymo uertitur. modo enim experiri & uſu ꝑcipere ſignificat, modo augurari. Ergo hinc factum ẽ, ut hoc quod hebraice eſt, ונחשתי. uerterit οἰωνησάμην. εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνησάμην ἄν, εὐλόγησε γὰρ ὁ θεὸς ἐπὶ εἰσόδῳ σου. i. An inuenerim gratiam corã te, augurio didici, nam benedixit me deus ad introitum tuum. at ipſe puto ueriorem eſſe ſententiam, quam uertit Hieronymus. Siquidem & Auen Eſdra hebræus acutiſſimus interpres, id uerbũ exponit נחשתי כמו נסיתי. hoc eſt. Quaſi tentaui ac probaui. ex hac Septuaginta interpretatione, factum eſt, ut Origenes annotarit uerbum οἰωνησάμην. ſic enim apud eum legimus. οὐκ ἔστιν οἰωνισμὸς ἐν ἰακὼβ, ὁ δὲ λαβὰν φησὶ, οἰωνησάμην ἄν, ἀλλότριος τῆς τοῦ ἰακὼβ προαιρέσεως. non eſt inqt auguriũ in Iacob. Laban autem ꝙ erat gentilis, dixit auguratus ſum, quaſi alienus ab inſtitutis Iacob.

CONST Itue mercedem tuam.) נקבה שכרך. Recenſe uel eſtima mercedem tuam. quod à Septuaginta, aut obſcure, aut in aliam ſententiam accipitur διάστειλον τὸν μισθόν σου. diſtingue mercedem tuã, diuide, quod forte aliud eſt.

AD INTRoitum meum.) Accommodauit latinitati phraſin hebraicam quæ ſic habet ויברך יהוה אתך לרגלי. Et benedixit te deus, ad pedem meum. qua interpretatione ſi uſus fuiſſet Hieronymus, nõ erat non obſcuriſſima futura, quod non eſt cautum à Septuaginta, adeo ut aliquid aliud uideantur innuere, καὶ εὐλόγησε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ τῷ ποδί μου. i. Et benedixit te dominus ad pedẽ meũ, uel in pede meo. Eſt autẽ hæc locutio peculiaris hebræis ut ſæpius uidebimus. non deſunt tamen apud græcos, qui optime exponant eam locutionem. nam ſuper ea re Theodoritus. δήλη ἡ τοῦ ῥητοῦ διάνοια, πόδα γὰρ τὴν παρουσίαν ἐκάλεσεν. ideſt, Clara inquit eſt ſententia, pedẽ enim hic appellat præſentiam.

PROVIdeam domui meæ.) ועתה מתי אעשה גם אני ביתי. Et nunc quando operabor & ego domui meæ. at Septuaginta, quod ad curã & gubernationem pertinet, uidentur ad ædificium retulisse. νῦν οὖν πότε ποιήσω κἀγὼ ἐμαυτῷ οἶκον. Nunc igitur quando faciã & ego mihi domum, in quo arbitror eos non id quod erat, existimasse.

GYRA Omnes greges.) Hoc de se dicit Iacob, non imperat ipsi Laban. אעבר על צאן hoc est, Transibo per gregem tuum. at Septuaginta neq; ad Laban, neq; Iacob id referunt sed ipsas pecudes, παρελθέτω πάντα τὰ πρόβατά σου σήμερον. idest. Transeant omnes pecudes tuæ hodie. quod certe maxime miror, unde factum sit.

ET SEPARAuit in die illo capras.) התישים Hircos, quemadmodum & Septuaginta. διέστειλε τοὺς τράγους. idest. Separauit Hircos, licet Paulo inferius ponat etiam Hircos Hieronymus.

DETRActisq; corticibus.) Totum hoc usq; eò, posuitq; eas in canalibus, quo magis intelligatur, hebraica uertemus, uidebimusq; tralationem nostram hoc loco non satis clarã esse. Sic hebraica habet ueritas. ויפצל בהן פצלות לבנות מחשף הלבן אשר על המקלות idest. Et decorticauit in eis decorticationes albi, quod erat super uirgas. Innuit ergo, Iacob uirgas denudasse, quantum candor qui intus esset, apparere posset, quæ cum ita essent denudatæ, uisæ sunt albæ ac uirides, nam non erant penitus denudatæ, sed quousq; quædam ex albo & uiridi uarietas efficeretur. nam uiror, superne alicubi remanserat, & ubi amota uiriditas fuerat, apparuit candor. Non erat autem uariæ uirgæ, quarum aliæ penitus essent decorticatæ, aliæ uirides penitus, ut ex æditione nostra forte colligitur, sed eædem ut dixi. Quod & Septuaginta uidentur sentire, καὶ περισύρων τὸ λευκὸν, ἐφαίνετο ἐπὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ λευκὸν ὃ ἐλέπισε, ποικίλον. hoc est Et denudans uirorem, apparuit in uirgis candor, quem decorticarat, uarius.

FACTVM est in ipso calore.) Totum hoc, quod de calore hic dicitur, omittitur à Septuaginta, quod maxime erat necessariũ. Nã ab ipso ardore semen uarietatem contraxit. ideo hebraice legitur ויחמו הצאן אל המקלות Et incaluit grex ad uirgas.

DIVISIT gregem.) והכשבים הפריד. i. Et agnos diuisit, sic & Septuaginta τοὺς δὲ ἀμνοὺς διέστειλεν Ἰακώβ. i. Agnos autem separauit Iacob. amouit enim ab ipso grege quæ uel parere uel gignere non possent, aut certe suum, atq; ipsius Laban gregem seorsum separauit.

POSVITq; uirgas in canalibus.) Hoc frustra additum est ex superiore loco. Hebraica sic habent ויתן פני הצאן אל עקד. Et posuit faciem gregis è regione pecoris. sicut & apud Septuaginta legimus καὶ ἔστησεν ἐναντίον τῶν προβάτων, τὸν κριὸν. idest, Et posuit ante pecudes, arietem. q̃q̃ in eo à ueritate discrepent, ꝙ arietem uerterint, qđ erat עקד hoc est grex.

ERANT alba & nigra.) Non de magis sed rufis tantũmodo habetur sermo וכל חום חצאן לבן. idest, Et omne rufum siue fuscum in grege, ipsius laban. Est autem lapsus non ferendus hoc loco, apđ Septuaginta. Confundunt enim nomen Laban, quod apud hebræos modo proprium est, modo significat album, itaq; alterum pro altero summunt. ut quod erat hebraice וכל חום לבן. idest, Et omne rufum ipsius Laban, illi διέστειλεν κριὸν διάλευκον καὶ πᾶν ποικίλον ἐν ἀμνοῖς Hoc est. Separauit arietem candentem & omne uarium in agnis.

SEPARATIS inter se gregibus.) Interiectum est hic aliqđ, quod ad explicationẽ superioris positũ est. scilicet. ולא שתם על צאן לבן Et non posuit ipsos greges, iuxta gregem Laban, ideo Septuaginta, καὶ οὐκ ἔμιξε αὐτὰ εἰς τὰ πρόβατα λαβάν. Et non admiscuit ea cum ouibus Laban.

PRIMO tempore.) Cum hic manifeste commemorentur duo tempora, alterum primæ admissuræ, alterum posterioris. Et prioris quidem fœtus, mense martio ædantur, alterius autem, aprili, nihil omnino horum temporum meminerunt Septuaginta, sed uehementer ab hebraica ueritate aberrarunt. primum enim tempus uertunt, ἐν καιρῷ, ᾧ ἐνεκίσσων. In tempor̃, quo concipiebant. alterum uero, qñ scilicet est secunda admissura, ἡνίκα ἔτικε τὰ πρόβατα. idest. Quãdo pepererunt pecudes. Nam quomodo cohærere potest, ut tunc parerent cum ascendebantur?

CAP. XXXI.

ECEM Vicibus.) עשרת מנים. idest, Decem mnas. Scire igitur oportet, mnam, uocem esse hebraicam, quan-
d uis eam & græci & latini ut suam usurpent. Ea cum centum drachmarum summa est, tum partem aut numeꝝ quemlibet sæpe significat. Hoc itaq; loco, numerum signãt. ideo Aquila uertit hic hebraica δέκα ἀριθμοὺς. idest, Decem

numeros

numeros. Symmachus autem δεκάκις ἀριθμῷ, decies numero innuuntq; omnes, Laban decies pacta cum Iacob fregiſſe. conuenerat.n. inter eos, ut quæ maculoſa eſſent ac uaria, Iacob obuenirent, reliqua eſſent Laban. at Laban cum uideret hac ratione, longe plura cedere Iacob, iubebat pacta immutari, ut albæ eſſent Iacob, maculoſæ Laban. atq; in hunc modum exponit Diodorus, apud quem hæc ſunt. τουτέστι παρέβη, καὶ ἤλλαξεν τὸν μισθὸν, ἀντὶ τοῦ πολλάκις με ἠθέτησεν, ὡς διαβάλλων τὰς συνεχεῖς αὐτοῦ μεταβολὰς γνώμης πρὸς αὐτόν. Decem inquit uicibus, tranſgreſſus eſt pactum, & immutauit mercedē meam, ac ſæpius fefellit me. Damnat ſcilicet eius multiplicem erga eum mentis inconſtantiam. Eodem modo Euſebius, qui etiam citat Syram æditionem, ὁ σύρος λέγει, ἤλλαξε τὸν μισθόν μου δεκάκις, ἀντὶ τοῦ πολλάκις. εἶπεν γὰρ φησὶ ὅτι ἐὰν γεννήσῃ ποικίλα, καὶ φαιὰ, ἔσται σοι. ἰδὼν δὲ, ὅτι ἐπληθύνθη τῶν τοιούτων ἡ γεννέα πάλιν λέγει, ἐὰν γεννήσῃ τὰ πρόβατα λευκὰ, ἔσται σοι. Syra inqt æditio ſic habet. Immutauit mercedem meam decies, ideſt ſæpe numero. Siquidem dicebat Laban, uniuerſa proles quæ fuſca ac maculoſa fuerit, tua erit. cumq; uideret ea ratione augeri gregem, rurſum dicebat, ſi albos pepererint oues, tota fœtura tua eſto. Eodem modo interpretatur & Origenes δεκάκις ἠθέτησεν τὰς συνθήκας πρὸς ἰακὼβ ὁ λαβάν. i. Decies reſcidit qđ pepigarat cum Iacob Laban. ex his autem licet uidere, q̃ commode atq; eleganter eum locum uerterit Hieronymus. Eſt autem obſeruatione dignum, cur tantopere hic æditio Septuaginta, ueritati hebraicæ ſit diſſimilis, ut quod eſſet עשרת מונים. ideſt, Decem uices, ipſi uerterent δέκα ἀμνάδων. hoc eſt, decem agnas. Neq; poſſumus exiſtimare, adeo linguæ hebraicæ eos ſeniores imperitos fuiſſe, ut tam turpiter laberentur. atq; hoc unum mihi indicio eſt, non multo poſt factam æditionem, multis in locis corruptos fuiſſe libros græcos, ſiue à ſcriptoribus, ſiue aliis cauſis. Nam huius loci corruptela, quæ certe à Septuaginta non eſt profecta ut mox demonſtrabo, erat etiam tempeſtate Origenis, aliorumq; ſcriptorum ſanctorum, ut ſupra uidimus, qui locum apud Septuaginta corruptum, aliorum æditionibus emendabant, ut Aquilæ, Symmachi, aliorumq; interpretū, qui hæc bene uerterant. Aduertendum igitur non fuiſſe errorem Septuata, ut quod eſſet מנים. ideſt mnæ, ipſi facerent agnas, ſed librariorum potius. Septuaginta enim proculdubio מנים. ideſt monim, uerterunt

μνᾶς, non ἀμνὰς, à librariis autem ἄλφα adiectum eſt, factum eſt ut existimati ſint, uertiſſe δέκα ἀμνὰς qui uertiſſent δέκα μνᾶς, quod certe non eſt. Eo igitur errore quidam decepti apud græcos, aſſerūt de decem agnis conueniſſe inter Laban ac Iacob.

SVBſtantiam.) מקנה.i. Peculium. Armenta, licet & poſſeſſionem ſignificet. Septuaginta quoq; non diſſentiunt ab hebraico ἀφείλετο ὁ θεὸς πάντα κτήνη πατρὸς ἡμῶν.i. Abſtulit deus oīa armēta pr̄is nr̄i.

COMPRendit eum.) Nequid ſuſpicemur hebraica ſic habent וידבק את׳ בהר גלעד. Et attigit eum in monte Galaad. Sic & Septuaginta κατέλαβεν αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει τῷ γαλαάδ.

ESTO.) Ea quidem eſt ſententia optime ab Hieronymo latinitati accommodata. at Septuaginta hebraica uertunt ſicuti habent. ועתה הלך הלכתה ideſt, Et nūc eundo iuiſti Septuaginta νῦν οὖν πεπόρευσαι ideſt. Nunc igitur profectus es.

TABERnaculum Iacob. אהל.i Tabernaculum, quod non proprie Septuaginta οἶκον.i. domum interpretantur.

DELVSA Sollicitudo.) Hoc uenuſtius adhibitum eſt ab Hieronymo, cum hebraica alio modo habeāt. Nam poſtq̄ dixiſſet Rachel iuxta conſuetudinem fœminarum accidit mihi, ſequitur in contextu ויחפש ולא מצא את התרפים.i. Et ſcrutatus eſt, & non inuenit idola. Quod eiſdem penè uerbis interpretantur Septuaginta ἠρεύνησε λαβὰν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, καὶ οὐχ εὗρεν τὰ εἴδωλα.

CVM Iurgio וירב בלבן. Et iurgatus eſt cum Laban, quod nō ꝓprie Septuaginta καὶ ἐμαχήσατο λαβάν. Et pugnauit contra Laban.

EXARSISTI Poſt me.) דלקת אחרי. ideſt, Perſecutus es poſt me. eodem modo & Septuaginta. κατεδίωξας ὀπίσω μου. Perſecutꝰ es poſt me, q̄q̄ uerbum דלק. Et perſequi & exardere ſignificet.

DIE Noctuq; æſtu urgebar.) Hoc quod ad frigus & æſtū refert Hieronymus, hebraice refertur ad ipſum furtum, hoc modo גנבתי יום הגנבתי לילה. ideſt furtum meum die, & furtum meum nocte, qcq̄d inquit, aut interdiu, aut noctu rapiebatur, mihi erat ſoluendum. atq; eodem modo etiam Septuaginta παρ' ἐμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας, καὶ κλέμματα νυκτός. ideſt, A meipſo furta diei, & furta noctis. Nota uero eſt ſententia.

ESTV Vrgebar. Hebraice ἐμφαντικώτερον אכלני חרב. ideſt, Deuorabat me frigus.

SEX ANnis pro gregibus.) Quod nō ita clare à Septuaginta ἓξ ἔτη ἐν τοῖς προβάσι. Sex annis in pecudibus nam si bene præpositionem hebraicam. ב. idest in, superius accommodarunt, eam uertentes in ἀντὶ, eo loco ἀντὶ τῶν θυγατέρων, cur & idem hic non intellexerunt esse faciendum? Quis enim apud græcos satis percipiet. ἐν τοῖς προβάσι ἐδούλευσε. inter pecudes seruiuit, is enim est, eorum uerborum sensus. cum dicēdum fuerit pro pecudibus.

DECEM Vicibus.) Idem error hic apud Septuaginta, qui & superius, mutatis tantum casibus, ibi enim genitiuus est, hic dandi casus δέκα ἀμνάσι patet & hunc errorem librariorum fuisse.

CAP. XXXII.

m INORSVM cunctis miserationibꝰ tuis.) Ea quidem sententia est, at Septuaginta in alium sensum ædiderunt. ἱκανός εἰμι ἀπὸ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ πάσης ἀληθείας. ἧς ἐποίησας τῷ παιδί σου hoc est. Plurimus atq; ingens sum ab omni iustitia, & ab omni ueritate quam fecisti seruo tuo. si tamen bene etiam à nobis reddita sint, cum nullus ex his uerbis possit elici sensus, eo ꝙ nō recte ex hebraico sermone nihil immutarūt. Atq; hæc quidem locutio, cum græce intelligi non possit, hebraice tamen satis nota est, propterea ꝙ alia loquendi ꝓprietas est. Hebraica itaq; sic legimus, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך hoc est. Minor sum præ omnibus miserationibus, & præ omni ueritate quam fecisti cū seruo tuo. patet autē q̄ intersit inter ἱκανόν. & id quod est minor. In eo præterea error non ferendus, ꝙ hebræis mos est præpositione מ. quæ significat ab, positiuis adiuncta, facere comparatiuos neq; alia comparatiuorum forma apud eos reperitur. Non enim dicerent melior sum te, sed bonus præ te, nec minor te, sed paruus præ te. Ex quo genere sunt & illa, quia multi filii desertæ. hoc est plures, & illud. Bonum est confidere, hoc est, melius e , & alia innumera. Is aūt mos cum nō sit apud græcos id tamen non est cautum à Septuaginta. ut quod erat מחסד. i. ab miserationibus, ipsi ἀπὸ δικαιοσύνης. Ac mirum cur hoc loco sui similes non sint, cum alibi sermonem hebraicum, appositissime sermoni græco accommodent.

IN BACVlo transiui.)Hebraismus est ꝙ in, usurpatur pro cũ, q̃q̃ & Septuaginta eadem phrasi utantur.

FORS Itan propitiabitur mihi.)Recte locutionem hebraicam commutauit, quæ est אולי ישאפני.i. Forsitan suscipiet faciẽ meã. Quod tamen non attenderunt Septuaginta ἴσως γὰρ προσδέξεται πρόσωπόν μου.idest. Forsitan suscipiet faciem meam. Hæc quidem assuetis nota essent, sed harum literarum imperitiores hic tanq̃ scopulo adhærerent, quod in multis, nobis compertum est.

LVCT Abatur cum eo. Eodem modo hebraice ויאבק עמו. & Septuaginta ἐπάλαιεν. i.luctabatur. & Chaldaica æditio ואשתדל.i.Et concertabat. Attulimus, non ꝙ esset quicq̃ dissonum, sed ne quid sinistrum ex eo uerbo suspicaremur.

TETIGIT neruum fœmoris.) כף ירכו.i. Latitudinem coxæ, asseruntq; hebræi significare hoc loco כף latũ os coxæ. ut ab Auen Esdra quoq; annotatum est. in ea parte neruus coxæ est. atq; hoc est, ꝙ post neruũ are factũ, cladicabat Iacob. Nõ enim neruus hoc loco, membrum genitale significat. quomodo.n. claudicasset, cum membrum genitale ex tabefactũ, non impediat incessum, sed neruus, quo crura sustinẽtur, & per quem motus exercetur?

PHANVEL.) Etymon sic est, panè facies dicitur, El autem deus. quod præclare etiam à Septuaginta εἶδος θεοῦ.i, forma aut species dei.

ISRAEL.) Patet hoc loco, uerum esse quod ait Hieronymus, magis argute q̃ uere, quosdam uoluisse, hoc nomen interpretari uirũ uidentem deum, aut mentem uidentem deũ. Sunt enim falsa ut manifestum est ex literis hebraicis. Nam hebraice שרה. idest Sara. dominari sonat, à quo שר. Sar. princeps ac dominator. Idem uerbum in futuro profertur ישרה, Isra. Huic futuro adiungitur El, idest deus. atq; inde nomen Israel conflatur. quod sonat, dominator dei, uel superans, deum, uel princeps cũ deo, ut & ipse angelus hoc loco Iacob appellauit. Quam formam nominum etiã secuntur Izchach, Iacob, sunt enim futura tẽpora, ea omnia. Quã ob rem, qui putarent Israel significare uirum uidentem deum, decepti sunt uocum similitudine. Nam cum Isra sit futurũ à Sara ut uidimus, & ut ipsæ literæ indicãt, arbitrati sunt eã uocẽ è duobus conflari, scilicet ראה. raa, idest, uidit, & איש.i.is uir. qđ cere commenticiũ est. Fallitur quoq; Nicolaus,

qui idem nomen asserit directum cũ deo interpretari posse. Nã ישר. Iashar. hoc est rectus, scribitur per scim crassum, at Israel perm scim exile, eo ꝙ ducitur à Sara.

QVOD Est mirabile.) Hoc non habet̃ in præsenti loco, sed est ex libro iudicũ, huc interiectum. In eo.n lib. cap. xiii. habet̃ ꝙ Mãne interrogauit angelum, quod est nomen tuum, qui respondit. למה זה שאל שמי והואפלי. idest. Quare postulas de nomine meo, quod est mirabile? Ex eo itaq; loco, ꝙ erant admodum similia quæ ibi atq; hic dicuntur, huc appositum est. Neq; id mirum uideri debet, nã & pleraq; alia in nostra hac æditione eiusmodi annotauimus, ut suis locis dicetur. In æditione uero Septuaginta, id genus errati tam frequẽs est, ut in omni pene capitulo, aliqd huiusmodi reperiat̃. Quare & Septuaginta hanc clausulam habent adiectam, ἵνα τί τοῦτο, σὺ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ὅ ἐστι θαυμαστόν. idest, Vt quid quæris nomen meum, quod est mirabile?

NERVVM qui obstupuit.) הנשה. Qui eluxatus est, è loco motus. ideoq; claudicabat Iacob. Emarcuisse autem non puto ueridice à quibusdam esse scriptũ. Hieronymus sequitur Septuaginta, qui & ipsi eodẽmodo ἐνάρκησε hoc est, obtorpuit, & quasi inutilis effectus est. sed hebræi sentiunt coxã dimotam fuisse, pp nerui eluxationem.

DIVISIT filios leæ.) ויחץ את הילדים על לאה. Et diuisit filios ꝑpe Leam. Præpositionem hebraicã על. quæ tum prope, tũ supra significat, Septuaginta pro eo quod est, in, aut, ad, acceperũt, atq; hinc est factum, ut longe illustrior nostra sit æditio hoc loco, q̈ Septuaginta, qui hunc in modum transtulerunt. καὶ ἐπιδιεῖλεν ἰακὼβ τὰ παιδία ἐπὶ λείαν, καὶ ἐπὶ ῥαχήλ. Et diuisit Iacob pueros ad Leam, & ad Rachel, quo, nescio quid dici possit obscurius, præsertim in sermone græco. Quæ hoc loco annotantur ab Hieronymo, in quæstionibus hebraicis apud eum uidenda sunt. non enim utile est, quæ ab aliis obseruata sint, hic superuacanee repetere.

SIC ENIM uidi faciem tuam.) Secundum hebraicam ueritatem על כן. i In hunc modum. At male Septuaginta, & à tota loquẽdi serie dissone interpretantur ἕνεκα τούτου. idest, ob hoc, siue quã obrem. nam hoc modo, quid diceret Iacob?

OVES Et boues fœtes mecum. והצאן והבקר עלות עלי. i. Et oues & boues ascendentes super me. quorum uerborum ea est sententia, in

se totius gregis curam recumbere. De fœtu autem nulla hic mentio, nam quod hic somniat Auen Esdra, reiiciẽdum penitus uidetur. neq; propterea improbãdum quod uertit Hieronymus, uidetur enim sententiam secutus. neq; refert plurimi siqd in hisce minimis aliquid diuersum inueniatur. Septuaginta in aliam penitus sententiam, καὶ τὰ πρόβατα καὶ αἱ βόες χωλεύονται ἐπ' ἐμέ. hoc est. Et pecudes & boues claudicant super me, quod quidem & si forte esse potuit, ut claudicarent, nihil tamen eius rei meminit contextus hebraicus. Super me quoq; sub absurde transtulerunt. propterea ꝙ hebraicum idioma penitus sequuti sint.

QVAS Si plus in ambulando fecero laborare.) Hæc tota sententia hoc uerbo clauditur hebraice ורפקום. Et pulsabunt eas, scilicet pastores ut exponit & Auẽ Esdra רעקים הנוהגים אותם ואימותו כל הצאן. hoc est. Pulsabunt eas, ductores earũ & tunc omne pecus morietur. Sed dissonantius Septuaginta. ἐὰν οὖν καταδιώξω αὐτά. idest. Si itaq; persequutus eas fuero. uidentur autẽ uerborum similitudine decepti, scilicet dabach, & dahach quorum prius psequi significat, alterum quod hic reperit̃ pulsare idq; genus hallucinatio͠ creberrima ẽ apud eos. Forte quoq;, non secũdum, sed primũ legerunt in suis codicibus.

VESTIGIA eius sicut uidero paruulos meos posse.) Vt autẽ intelligas q̃ male uerterint hæc Septuaginta, totá periodon hebraicã proponam. quæ sic habet נאני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים. hoc est. Et ego deferar paulatim ad uestigia totius suppellectilis, quæ ante me est, & ad uestigia paruulorum. at Septuaginta ἐγὼ δὲ ἐνισχύσω ἐν τῇ ὁδῷ κατὰ τὴν σχολὴν τῆς πορεύσεως τῆς ἐναντίον μου, καὶ κατὰ πόδα τῶν παιδαρίων. hoc est. Ego uero consortabor in uia. per ocium itineris, quod ante me est, & secundũ uestigia paruulorum. Est aũt probabile eos putasse, בלאכה. quod suppellectilẽ sonat aut facultatẽ ac substãtiã, duci ab הלך. i. profectus est, ut ab eo fieret מלאכה. interposita aleph, & adiecta mem, atq; iõ id nomẽ uerterũt πόρευσιν. Quæ certe denominatio, non ẽ uera. cætera tolerari facilius possunt.

CENTVM agnis.) מאה קשיטה. Centum denariis, aut obolis. Hieronymus noster ab æditione Septuaginta errorẽ hausisse uidet. quæ sua tẽpestate sicut & nũc erat corrupta. Septuaginta itaq; & ipsi uerterũt ἑκατὸν ἀμνῶν, centum agnis. Arbitrorq; eundẽ errorẽ hoc loco, à librariis aut uetustate accidisse, q & superius. Vt enim ibi non

erat

erat legendum ἀμνῶν aut ἀμνάδων sed μνῶν, quam rem ipsa quoq; ratio docebat, ita hunc locũ non reddidisse puto Septuaginta, δέκα ἀμνῶν, sed δέκα μνῶν. ut mnas pro quolibet numismate acceperint, siue pro eo nũmo cuius hic mẽtio fit. Quod mendũ cum Hieronymi tẽpestate inueniretur, secutus & ipse est, in uoce præsertim ambigua, in qua seq tantos uiros nõ indignum putaret. Emendãda igit' nostra æditio hoc loco, ut pro agnis legatur nũmis. Asserũt n. hebræi קשיטה nũmum significare, nõ agnum ut interpres uocum apud eos, qui de hoc nomine ait והוא מין מטבע מה. Est inquit species cuiusdã monetæ. Atq; hoc est, q actuum apostolorum cap. vii. is locus uertitur ut habet hebraica ueritas. Ibi. n. diuus Stephanus ait de hoc isto agro. Positi sunt in sepulchro, quod emit Iacob precio argenti à filiis Hemor patris Sichẽ, sic. n. scribendum est. Non dixit ergo, quod emit centum agnis, sed præcio argenti. Illud quoq; mirum, q Hieronymus nõ sibi cõstet. Nam Iosue ultimo, uertit ouem, quod hic uerterat agnam, ubi de hac eadẽ re fit mẽtio. Hãc quoq; eandẽ uocẽ Iob ultimo interpretatus est ouẽ. Dederũt ei inqt unusquisq; ouem unam, ubi est קשיטה.

FORTISSIMVM deũ.) אל אלהים. Duo nomina diuina, El, & Elohim, quorum primum à fortitudine duci opinãtur hebræi, secundum cõe est tam uero deo, q̃ reliquis, qui dii habiti sunt, aut q diuinam habeant similitudinem. Omiserunt autem Septuaginta primum καὶ ἐπικαλέσατο τὸν θεὸν ἰσραήλ. Et inuocauit deum Israel, qd' non recte factum est. Nisi forte putarunt, in sermone græco non licere dicere θεὸν θεόν. Nam alio modo ea uox exprimi non poterat, cũ nullum sit nomen siue apud nos siue græcos, in quod, id diuinũ nomen possimus commutare. quod multis in locis obseruarunt Septuaginta. Probandum itaq; est quod fecit Hieronymus, ut nõ p propriũ aliquod dei nomen fieret tralatio, sed per adiectiuum.

CAP. XXXIIII.

d ORMIVIT q; cum illa.) Redundat hoc loco aliqd in codicibus græcis impressis ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς, καὶ ἔτικε. Dormiuit q; cum ea, & peperit, amouendum est, καὶ ἔτικε. nam de partu Dinæ, ex congressu cũ Sichẽ, neq; ipse sacer cõtextus meminit, neq; ulli interpretes, tam hebræorum, q̃ nostratium. græcos dico atq; latinos. Est autem

ſumptum ex alio loco, ubi conſimilis periodus inuenitur. Dormiuit & concepit & peperit, neq; hoc uno in loco in ſcripturis repies. quare non erat quicq̃ in teſtimonium adducendum.

TRISTEMq; deliniuit blandiciis. וידבר על לב הנער. Et locut⁹ eſt ſuper cor adoleſcentulæ, quam locutionem uult Hieronymus fuiſſe mœroris conſolationem. quod neq; ipſe quidem improbo, quod inuenies obſcure uerſum à Septuaginta, propterea quod intactã pene reliquerunt phraſin hebraicam. καὶ ἐλάλησε κατὰ διάνοιαν τῆς παρθένου αὐτῇ. Et locutus eſt in mentem puellæ ipſi. Illud uero magnopere placet, ꝙ cor, uerterint διάνοιαν. ſiquidẽ ex corde eiuſmodi oĩa proficiſci, quæ ex mente procedere diceremus, ipſa quoq; ueritas docuit, & ut aliquando dixi, τὸ ἡγεμονικὸν in hiſce literis, tribuitur cordi, contra q̃ philoſophi opinentur.

REM Illicitam perpetraſſet.) Eleganter, quod hebraice ויעשה. Ac ſic non fiet. Mos enim & decorum, per futurum in hebraico ſermone exprimitur, ut dicant non fiet, hoc eſt non debet fieri, aut non ſolet fieri, eademq; in reliquis ratio eſt. Quod non eſt animaduerſum à Septuaginta. καὶ οὐχ οὕτως ἔσται. Et non ſic erit, facileq; implicaretur hic tanq̃ grypo imperitior.

SI Autem circuncidi nolueritis.) Hoc penitus in contrariam ſententiam accipitur à Septuaginta. nam cum hebraice ita legatur ואם לא תשמעו אלינו להמול ולקחנו את בתנו והלכנו. Hoc eſt. Quod ſi non audieritis nos, ut circuncidamini, tollemus filiam noſtram & abibimus. at uero ipſi. ἐὰν δὲ εἰσακούσητε ἡμῶν, τοῦ περιτεμνέσθαι, λαβόντες τὰς θυγατέρας ἡμῶν, ἀπελευσόμεθα. ideſt, Si autem audieritis nos, ut circũcidamini, aeceptis filiis noſtris abibimus. primum ergo erratum eſt, quia negatio dempta eſt, deinde, quod de una Dina dicebatur, ipſi ad plures fœminas retulerunt. potuitq; primus error facile librariorũ eſſe, ſecundus autem omnino uidetur ab ipſis interpretibus profectus. Nam beth finalis ſæpe eos decepit, putaruntq; eam, ſemper pluralem numerum efficere, ut primo cap. Geneſis ולממשלת הלילה. Hoc eſt, In imperium ac dominationem noctis, eſtq; ſingulare, uerterunt illi εἰς ἀρχὰς in imperia, ac dominationes, atq; alia id genus q̃ plurima. Eadem itaq; & hoc loco fuit labendi cauſa, ut bat ideſt filiã crederent eſſe id quod eſt בתות. ideſt filiæ.

ECCE DIE tertio quando grauiſſimus uulnerum dolor eſt.)

ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים.i.Et factum eſt in die tertio, cum eſſent illi dolentes. Dicunt enim hebræi in circũciſione maximum fi eri dolorem præſertim tertia die, ſiquis iam adultus circunc datur. Vulnera itaq; hæc, & is dolor, de circũciſione ſunt intelligenda. Quod certe male innuunt Septuaginta, ἐν ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, ὅτι ἦσαν ἐν τῷ πόνῳ.i. Die tertia cum eſſent in labore. niſi fortaſſis πόνον, ſumpſerint pro eo quod eſt κόπος ſcilicet dolor, quod raro fit. à πόνος quoq; fit πόνηρος, erũnoſus, ac calamitoſus. Dolentibus ergo Sichimitis, propter præputii abſciſſionem, & in lecto poſitis ut ſanarent̃, inuaſerũt urbẽ Simon & Leui. Atq; is eſt dolus, in quò locuti ſunt ad eos, ſciebant.n. quid eſſet futuri.

NOS Pauci numero.) Non ſecus Septuaginta, ὀλιγοστός εἰμὶ ἐν ἀριθμῷ. hoc eſt. Minimus ſum numero, ſe enim loco totius familiæ ponit. at hebraicum habet emphaſin. ואני מתי מספר. hoc eſt. Et ego hoc ẽ domus mea, mortui ſumus numero. Indicat, ſe familiamq; ſuã, eſſe ueluti mortuos, ſi cum illis comparentur. ſicut exponit ẽt Auen Eſdra.

CAP. XXXV.

VBTER therebinthum.) תחת האלה. Subter quercũ, aut aliã arborẽ ſicut alibi quoq; uertit Hieronym9, ut
ſ Ioſue cap. ultimo. Tulit lapidem grãdem Ioſue & poſuit eum תחת האלה.i. Subter quercũ ut ibi uertit Hieronymus. Permultum uero intereſt inter quercum ac terebinthum. Eſt autem hoc quod ponit̃ hic apud hebræos generale nomen omniũ arborũ. Quo circa potuit tã ad terebinthũ, q̃ aliam arborẽ accõmodari. Secutus ẽ quoq; hoc loco Septuaginta, q & ipſi καὶ κατέκρυψεν αὐτὰ ἰακώβ, ὑπὸ τὴν τερέβινθον ἐν σικήμοις.i. Et abſcondit ea Iacob ſubter terebinthũ in Sicemis. Corrupte aũt, appellat̃ Sicemi in libris græcis, regio, aut urbs, quæ uocãda ẽ שכם, Shechẽ. de qua retro dictũ eſt. q̃q̃ Septuaginta fortaſſe uoluerunt p hoc, diſcrimen facere inter Shechẽ principẽ regionis, & ipſam urbẽ ſiue regionem. Nam eũ appellãt συχὲμ, regionẽ uero aut urbẽ σίκιμοι, hebraice tñ eodem nomine tam locus, q̃ princeps à quo locus nomen accepit, uocatur, ſcilicet שכם. Shechem. Vrbes autm in quo perpetratum eſt illud crudele homicidiũ, Ieruſalem eſt, quæ hoc loco ap-

pellatur Shechem, si multitudini & Iosepho credimus.

SVBTER quercũ.) Septuaginta. Fructũ loco arboris ponunt καὶ ἐτάφη κατώτερον βεθὴλ, ὑπὸ τὴν βάλανον. i. Et sepulta est infra Bethel, subter glandem. qui mihi uidetur error non ferendus, nam nemo esset, qui facile intelligeret, nisi aliis æditionibus iuuaretur. Hebraice itaq; legit̃, ut uertit Hieronymus תחת האלון, subter quercũ.

EGO DEVS omnipotens.) Eodẽ modo & hebraice אל שדי. hoc est, Deus fortis. Cunq; hoc loco, duo nomina diuina legantur, dimiserunt alterum Septuaginta, sic scribentes ἐγὼ ὁ θεὸς σοῦ. Ego deus tuus. Quod eadem de causa factum esse arbitror, quam & superius attulimus, siquidem non potest præterq̃ uno nomine apud græcos ac latinos deus exprimi, præter enim θεὸς. aut deus, non extat apud utrosq; aliud nomen. At apud hebræos non una est diuinitatis exprimendæ uox, sed præter nomen tetragrammaton, est Elohim, El, Shadai, Ia, atq; alia q̃ plurima. quæ neq; in græcã neq; latinam, linguam uerti possunt. Laudandus autem Hieronymus, ꝙ quantũ fieri potuerit, numen illud nobis declarauerit.

VERNO tempore.) כברת הארץ. idest. Circa uiridationẽ terræ. Sunt autem, qui aliter hunc locum interpretari asserant, non enim dicendum uerno tempore, sed circa interuallum terræ. Legunt ergo totam periodon hebraicam hoc modo. ויהי כברת הארץ לבא אפרתה. hoc est. Et erat quasi interuallum terræ, ut uenirent Ephratam, scilicet Betlehẽ. Causa uero hui⁹ diuersitatis, ẽ in una uoce hebraica, scilicet כברת. quæ uel ex duabus uocibus potest esse coniuncta, uel unius rationem potest habere, sicut esset apud nos sustineamus. quæ & una dictio esse potest, & tres, sus, tinea, mus. Eandem rationem habet & hæc dictio hebraica, potest enim legi coniunctim כ פרת. significabitq; interuallum. potest & legi disiuncta, בפרת. signabitq; circa uer, circa uiriditatem, aut cum ager pascuus est. Hieronymus disiuncte legit, quam lectionem approbat apud hebræos etiã Auen Esdra, qui super hoc loco hæc scribit יתכן להיות הכף לדמות. hoc est potest esse in hac dictione, una pars, quæ sit aduerbium similitudinis, circiter, aut quasi. Approbat & alteram lectionem, potest esse inquit, etiam כמו תנהלך. Spacium itineris. Hoc idem habetur cap. xlviii., q̃q̃ illud sit potius intelligendum de spacio terræ, cum tamen locum uertit Hieronymus cum adhuc uernum tempus esset. ubi Iacob de hac ipsa

re loquebatur. Sed teſtibus hebræis uidimus utrunq; defendi poſſe. Septuaginta uero, more ſuo labuntur abſurde. Hanc enim eandem uocem, de qua tot uerba fecimus, ignorantes quid ſignificaret, ſi credere dignum eſt, ueluti alicuius loci eſſet nomen, intactam reliquerunt, & in græcum ſermonem uerterunt. Igitur ſic apud eos legimus. ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἤγγισεν εἰς χαφρὰθ, τοῦ ἐλθεῖν εἰς γῆν ἐφραθά. ideſt. Factum eſt, cum appropinquaret in Chaphrat, ut ueniret Ephrata. Vides ergo eos, quod eſſet hebraice Ciphrat, feciſſe Chaphrat, è duobusq; appellatiuis nominibus, unum proprium conflaſſe. A quibus merito diſſentire uoluit Hieronymus Chaldaica æditio, hoc loco ſentit cum eis, qui carpunt Hieronymum, non fuiſſe uertendum uerno tempore, ſed cum eſſet ſpacium ad ueniendum Ephrata, ea ſic habet כריב ארעא. ideſt. Cum eſſet ſpacium, ac interuallum terræ.

QVOD illum minime latuit.) Additur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in hebraicis codicibus non inuenitur. Nam poſtq̃ ſcriptum fuerat, quod illum minime latuit, inferunt illi, καὶ πονηρὸν ἐφάνη ἐναντίον αὐτοῦ. ideſt. Et malum uiſum eſt in oculis eius.

CIVITATEM arbeæ.) Eodem modo habent & hebraica. קרית ארבע. ideſt. Vrbem arbeæ. at Septuaginta more ſuo penitus aliquid aliud ſenſerunt, hoc modo uertentes πόλιν τοῦ πεδίου. ideſt. Vrbem campi. Videntur legiſſi non ארבע. ſed ערבה. Et primum quidem nomen eſt urbis, de qua hic fit mentio. alterum ſignificat deſertum ac uaſtitatem. Quare aut hoc in eorum inueniebatur codicibus, aut certe, quod frequentiſſime eis accidit, hallucinati ſunt. Chaldaica item æditio, quæ & ipſa uetuſta eſt, non habet ut uerterunt Septuaginta, ſed ut hebraica ueritas.

CAP. XXXVI.

ISTE inuenit aquas calidas.) Aduertendum hoc loco,
neq; Hieronymum, neq; Septuaginta, cum hebraica ue
i ritate ſentire. Siquidem hebraice hoc modo legitur.
Iſte inuenit ימם. ideſt, mulos. Dicunt ſiquidem hebræi,
hunc cū paſceret aſinas in deſerto, didiciſſe ex aſina &
equa, mulum procreari. Eiuſq; rei cum hominem inuentorē fuiſſe cū
ipſe ſpurius eſſet, & idolorum repertor aliquando fuerit. Nulla ergo

hoc loco de aquis calidis mentio fit, sed de eo quod erat mirabilius. Vidẽdum uero, quamobrẽ eo modo interpretatus sit Hieronymus, eritq; tolerabilior ipse q̃ Septuaginta. Pro eo igitur, quod in hebraicis codicibus habetur nunc ימים i.muli, Hieronymi temporibus uidetur fuisse aut מים.i.aquæ, aut ימים, hoc est, maria. Et sine dubio legebatur ימים. sed quia ea tẽpestate non erant sacri codices, notulis, quæ apud hebræos uice uocalium funguntur, distinctæ, ideo putauit Hieronymus eam uocem legendã esse ימים.i.maria, non ימים. hoc est muli. Et uocem, quæ significat maria, uertit aquas calidas, quod cur fecerit non satis est compertum. Si enim uertisset aquas tantum, facile intellexissemus ex qua causa id fecisset, sed ꝙ addiderit calidas, non constat nobis. Nisi ꝙ huius traslationis ipse affert causa in quæstionibus hebraicis, dicens quosdam, tempestate sua putasse, eo uocabulo aquas calidas significari, iuxta linguam punicam, quæ hebreæ simillima est. Chaldaica quoq; æditio, quæ uerissima esse reperitur, & quam mirifice approbant hebræi, loco eius quod est iemim habet גבביא.idest fortes, animalia scilicet robustissima, quale id genus est. Hæc tot & tanta ignorarunt si fas est credere Septuaginta interpretes, uocemq;, quæ omnino aliquid significabat, tanq̃ nomen alicuiꝰ hominis proprium esset ita eam reddiderunt, quemadmodum si uertendum ex hebræo esset, Isaac, & Iacob, nihil ea nomina im mutaremus. Itaq; sic apud eos legimus. οὗτος ἐστὶν ὠνὰν, ὃς εὗρε τὸν ἰαμεὶμ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτε ἔνεμε τὰ ὑποζύγια σεβεγὼν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. i. Iste inquiunt est Onan, qui inuenit Iamim in deserto, quando pascebat iumenta patris sui. Hoc certe adeo mihi mirum uidetur, ut nullam rationem inueniam, qua me explicem. Siquidem apud hebræos, ne pueri quidẽ tam fœde laberentur, ut Iemim, putarent eo loco aliquem hominẽ significare. Cogimurq; uel inuiti, fateri eos linguæ hebraicæ, non usquæquaq; peritos fuisse. Videmusq; uel ex hoc, q̃ necessaria eẽt Hieronymi. æditio. qui nisi id beneficiũ nobis præstitisset. adhuc in eisdẽ uersaretur erroribus latina ecclesia, quibus erat, antea implicita, dico quantum attinet ad hæc. Sciendum est autem, eum errorem, non latuisse expositores græcos, attñ neq; ad id quod uerũ esset accesserunt. Itaq; Theodoritus sup hoc loco hæc scribit ὁ σύρος λέγει αὐτὸν πηγὴν εὑρηκέναι. ἡ γὰρ πηγὴ αἰνὰν καλεῖται τῇ σύρων φωνῇ. πάντα χοῦ

δὲ τὸ ὕδωρ, ἐμμαΐν λέγεται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ. οὐκ οὖν οὔτε νεαμὶν κατὰ διάφορον εὗρεν ἀντὶ τοῦ ὕδατος οὔτε ἀντὶ πηγῆς, τὸ αἰναὶ, hoc eſt. Syra æditio habet, eum hominem, fontem inueniſſe. Nam fons, Syrorũ lingua, Euan uocatur. Vbiq; autem in hebraico, inuenies aquam appellari Emmaim. Igitur ſecundum Diodorum, non erat dicendum eum inueniſſe Emmaim, loco eius quod eſt aqua, neq; pro eo quod ẽ fons, fuerat uertendum Euan Diodorus quoq; quẽ hic citauit Theodoritus, hæc refert. ὁ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος τὸν νεαμεὶν, ὕδωρ βούλονται λέγειν, ἀντὶ τοῦ εὑρεῖν πηγὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ. οἱ δὲ ἑρμηνεύσαντες αὐτὴν πῶς τὴν λέξιν τὴν ἑβραϊκὴν τεθείκασιν. Syrus inqt & hebraicus codex, per Neamim ſignificant aquam. Inuenit ergo is fontem in deſerto, at interpretes, ipſam hebraicam uocem hic poſuerunt. ex his ergo uidemus, eos opinatos idem quod & Hieronymus, eam uocem ſignificare aquas. Patet autem etiam Syram æditionem, ſi tamen hæc eſt. quæ targum appellatur, cũ hebraica ueritate ſentire. q̃q̃ arbitrer ipſe per Syram æditionem, non eam illos intelligere, quæ hodie apud hebræos, ſub Ionathe & Onchelos nomine circũfertur, qua ad intelligendas hebraicas ſcripturas mirabiliter adiuuamur. quæ ſiquid obſcurum in hebraicis codicibus inuenitur, luculentiſſime explicat, ut ſæpe nos in hoc opere monſtrabimus. cui nos imponere finẽ, diuina clementia permittat Non ignorauit tamen Hieronymus id quod de ea re ſentiunt hebræi, ſignificari ſcilicet ea uoce, mulos, recitatq; omnem ſententiam hebræorum in quæſtionibus hebraicis.

CAP. XXXVII.

a ACCVSAuit fratres ſuos crimine peſſimo.) ויבא את דבתם רעה אל אביהם.i. Et retulit infamiam eorũ malam ad patrem eorum. Exagerauit ergo Hieronymus uertendo, quod erat malum, in id quod eſt peſſimum. q̃q̃ & alibi idem ſæpe faciat, ea ut arbitror opinione inductus, ꝙ apud Hebræos, non ſit nomen peſſimi. Carent enim ut diximus & comparatiuis & ſuperlatiuis. Quæ igitur ſuper hoc ſcelere prodant aut Hebræi, aut noſtri tam græci q̃ latini, intelligo non mei inſtituti eſſe huc afferre. Præſertim cum id ſcelus dubium ſit, & ad uarias ſententias poſſit trahi. Ex quo & Hebræi à latinis diſſen-

tiunt & græcis, crimenq; istud leuius faciunt q̃ possunt. Arbitror quidem ipse, nõ de uno scelere hic dici, sed in uniuersum de omnibus, & de tota uita fratrum Ioseph, quippe qui in plerisq;, non admodum probi essent. Præsertim cum id sentiat & Theodoritus, qui super hunc locum ad alia, hæc scribit ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ εὐτάκτους ὄντας. hoc est. Dãnabat Ioseph fratres suos apud patrem, eo q̃ intemperati essent & minime modesti. Hæc itaq; scrutari altius non meum esse duco, sed quod ad ipsam interpretationem attinet, cum præsertim hoc loco Septuaginta ab hebraica ueritate, & à nostra æditione dissentiant. Quare non scripserunt Septuaginta, Ioseph fratres suos accusasse, sed contra, eum accusari solitum ab illis in inuidiam atq; odiũ, quo in eum laborabant. Itaq; apud eos hoc modo legimus κατήνεγκαν δὲ κατὰ ἰωσὴφ ψόγον πονηρὸν, πρὸς ἰσραὴλ πατέρα αὐτῶν. hoc est, Detulerunt autem contra Ioseph, uituperationem malam ad Israel patrem suum. Vt autem intelligas, hanc esse æditionem Septuaginta, & non esse deprauatos codices, producemus ipsorum expositorum sententias. Omnes enim hi una uoce attestantur, accusatum Ioseph à fratribus in inuidiam apud patrem, q̃ ab eo uehementer diligeretur. nam Theodorus, in hunc modum eam rem declarat. καὶ πρῶτον μὲν ἐπειράθησαν, κακῶς παρὰ τῷ πατρὶ διαθεῖναι, πολλαῖς κατ᾽ αὐτοῦ λοιδορίαις χρώμενοι. idest. Et primum quidem, conati sunt, male apud patrem, eum calumniari, multis in ipsum accusationibus utẽtes. Eodem modo & Isidorus, qui de ea accusatione sic inquit, ἐκ τούτου γὰρ καὶ ψόγον πονηρὸν ἔπλασαν κατὰ αὐτοῦ. idest. Ex eo factum est, ut pessimam in eũ uituperationẽ commenti sint. At sunt apud græcos, qui hunc lapsum intellexerint & detexerint, siquidẽ Diodorus hæc refert. ἀκύλας καὶ σύμμαχος, ἔτι δὲ καὶ ὁ σύρος, ἀντὶ τοῦ κατήνεγκαν, ἔχει κατήνεγκεν, τουτέστι ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ ὄντας εὐτάκτους. Aquilas inquit, & Symmachus insuper & Theodotion & Syra æditio, pro eo quod est detulerunt, habet detulit, innuens ipsum Ioseph accusare solitum fratres suos, q̃ non se probe gererent. q̃q̃ ẽt hæc uerba, Theodoriti uideantur esse. sed hoc nihil refert. Quæ cum ita sint, miror Erasmum, cur multis in locis æditionẽ Septuaginta, nostræ prætulerit, cũ aperte & hebraica ueritas refraget, & ipsi græci interpretes.

QVIA IN senectute sua genuisset eũ.) Non placet, quod an-

notauit Burgensis uir doctissi. & maxime christianus, inuito eo, qui ne nominari quidem dignus est, qui conspurcauit, uniuersam ueteris testamenti scripturam, fœdissima eam barbarie, & barbara fœditate referciés. Quod ergo annotat Burgensis, quia in senectute sua genuisset eum, non esse eo modo ueritatem, hebraicam intelligendá, sed potius ꝙ Ioseph, filius senectutis esset, idest prudens modestus, & caniciem præ se ferens. hocq; contendit uerum esse, non solum pp ueritatem hebraicam quæ habet כי בן זקנים לו .i. Quia filius senectutis erat ei, sed etiam, quia plerique alii geniti sunt in senectute à Ioseph, ét post Ioseph. dico inq̃ hæc uehementer extorta esse & magis esse arguta q̃ uera. Nam ex eo loquendi mō, docemur non esse aliud intelligendum, q̃ quod uertit Hieronymus. Nam & alibi filii senectutis eē monstrantur, qui in ipsa senectute nascuntur. Ioseph ergo præter cæteros, erat carus Iacob, quia & senex eum genuisset, & eius incessum & naturá optimá uideret quod in cæteris nō uidebat.

VESTEM polymitam.) idest multorum filorum, ac uariam, sicut & Septuaginta uerterunt ποικίλον, hoc est, uariam, hebraice eodem modo כת ים פסים. hoc est. Vestem ex multis liciis confectá, quam inferius Hieronymus, magis quid sentiat ipse secutus, q̃ quod significet ipsa uertit talarem. eam uolunt fuisse sericam hebræi, l cet fortasse non uere ut sæpe de eius uocabuli ui, uisuri sumus.

VESTROSq; manipulos circũstátes.) Hebraice nō ad statũ, sed motũ refert. תסבניה אלמתיכם .i. circũ uoluebant manipuli nostri, & adorationē & uenerationē exprimebát. Eadē rōne & Septuaginta περιστραφέντα τὰ δράγματα ὑμῶν cōuerti manipulos uestros.

PATER rem tacitus cōsyderabat.) ואביו שמר את הדבר. Et pater eius obseruabat rem, sicut & Septuaginta ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ διετήρησε τὸ ῥῆμα. At pater eius obseruauit uerbum. in eo autem parum luculenta explicatione usi sunt, quod uerterint uerbum, quod magis sonabat rem. de qua re, multa nobis dicta alibi sunt.

NITEBAtur liberare eum.) At hebraica aperte fatentur Ruben eripuisse fratrem suum de manibus eorum. sic enim ibi legimus. ויצלהו מידם. Et eripuit eum de manibus eorum. quod & apud Septuaginta clarissimum fit. ἐξείλετο αὐτὸν, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν. idest. Eripuit eum è manibus eorum. Nam Ruben liberauit Ioseph, ne interficeretur, q̃q̃ inhibere non potuerit, quin in cesterná deiiceretur.

ET RES Inam.) Ab hebraico idiomate ſumpta uox eſt, in quo rezi is liquor appellatur. quod & græci ſecuti ſunt, qui & ipſi eam ῥητίνην, uocant. Eſt autem lingua hebraica, ut cæteris linguis prior ac uetuſtior, ita omnibus admiſta, ac quaſi interſperſa. Ex eius enim uocabulis, in omni lingua reperies. quod & ab Hieronymo, ſæpius ẽ obſeruatum. Nam & linguam Chaldaicam, Arabicam, Syram, punicam & Athiopicam ſileo, quarum tanta eſt cum hebræa ſimilitudo, ut eædẽ pene eſſe uideantur.

VIGINTI Argenteis.) Eodem modo & hebraica עשרים כסף idest, Viginti argenteis. quod ex errore, à Septuaginta ſcribitur uiginti aureis εἴκοσι χρυσῶν. Si enim hebraica ueritas de auro, hoc loco ſentire uoluiſſet, non dixiſſet כסף. ſed זהב. ſicut & ſuperius fieri uidimus, quem locum bene uerterunt Septuaginta δέκα χρυσῶν.

INDVTVS eſt cilicio.) Quid refert, ꝙ hebraicum dicat, Indutus eſt שק. ſacco. niſi quis forte ſcrupuloſius hanc rem uelit perpẽdere. ꝙ cilicium, ex pilis equinis aut eiuſmodi materia conſui ſoleat, at ſaccus ex canabi, & eo quod terra oritur. Nam quod e pilis conficiantur cilicia, teſtatur & Procopius in hiſtoria, hoc modo. Obiecerunt inquit iaculantibus προκαλύμματα ἐκ τραγείων τριχῶν, ἃ δὴ καλοῦσι κιλίκια. Hoc eſt, Tegumenta ex hircinis pilis facta, quæ uocant cilicia. Sed facile hæc confunduntur. Eſt autem ſaccus, uox hebraica, græca ac latina. ut enim modo nobis dictum eſt, permulta uocabula hebraica in cæteris linguis remanſerũt, quod præſertim in lingua italica nos obſeruauimus, nam præter alia q̃ plurima, quem meſchinum appellant, uidelicet pauperem ac calamitoſum, eodem modo uocatur hebraice meſchim. Alma quoq; lingua africa, uirgo uocatur ſicut & hebraice, uirgo inq̃ abſcondita.

LVGENS in infernum.) שאולה. Ad inferos, aut foſſam ac ſepulchrum, nequid paruum hoc loco ſuſpicemur, ꝙ Iacob, uir deo amiciſſimus, dicat ſe deſcenſurum ad inferos. de quare nos paſſim in hoc ope loquemur. Hebraice itaq; ubicũq; Hieronymus ac Septuaginta infernum interpretati ſunt eſt sheol hoc eſt foſſa, ſiue ſepulchrum. Neq; enim ſignificat eum locum, ubi ſceleratorũ animas recipi antiquitas opinata eſt. Is enim ab hebræis recentioribus Gehẽna uocat', quod uidentur à nobis accepiſſe, quandoquidẽ in ueteri teſtamento nuſquam inuenimus, Gehenna, locum in ſempiternum damnatorum ſignificare,

ſignificare. De quo loco Rabi Moſe in lib. de reſurrectiõe ſic ſcribit. והענש נקרא גיאנם הוא מקום בוער כאש מלה׳ ישרפו שם הפושעים ויענשו שם ורש עים כמיני הענש אשר יארך שם פרושו. (Hoc ẽ. Suppliciũ uero, quo ſcelerati cruciabuntur, aſſerunt eſſe Geennam. Quem locum eſſe dicunt, flã-mis ardentem, ubi una cum corpore ſint exurendi impii, nõ uno ſupplitiorum ac pœnarum genere, ſed adeo uariis ac exquiſitis, ut longum ſit referre. Huc uſq; Rabi Moſes Aegyptius. Quare non ꝓprie inferos ſignat sheol. Obſeruandum quoq; eſt, ꝙ Auen Eſdra hoc loco reprendit æditionem chaldaicam, quæ qđ erat sheol, uertit גיהנם ideſt gehẽam. operæprecium duxi eius uerba in medium proferre, is enim inquit. ופה תעה המתרגם לפעמים שתרגם שאול גיהנם. Hoc eſt, Errauit hic æditio chaldaica, ꝙ uerterit Gehẽnam, id quod eſt sheol. Deinde citat uaria ſcripturarum loca, in quibus cognoſcitᷣ, sheol, ſemp ſepulchrũ ſignificare. Duo uero nobis ſatis ſit proferre. Primus eſt apud Eſaiam. Quia non infernus confitebitᷣ tibi, ubi eſt sheol. patetq; ibi de foſſa dici. Alter eſt Iob cap. xxyi. Nudus eſt inferꝰ coram illo. uideturq; omnino de ſepulchro ibi ſentiendum. Sed de hac re ſæpe ſæpius dicturi ſumus. Septuaginta ſicut & Hieronymus interpretati ſunt εἰς ᾅδου. ad inferos. Hæc diximus nihili facientes, quæ de hac re ſomniat Nicolaus. Vere enim figmenta ſunt, q̃ de limbo ſcribit hoc loco.

PHVTIPHARI.) Quã corrupte id nomen apud Septuaginta legitur: ideo eum locum annotauit Origenes apud græcos, hoc mõ. πετεφρῆς παρ᾽ ἀκύλᾳ, καὶ συμμάχῳ, φουτιφὰρ εἴρηται ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ Hoc eſt, Petephres, apud Aquilam & Symmachũ, Phutiphar hoc loco uocatur. Annotat & Hieronymus.

MAGISTRO Militum.) שר הטבחים. Principi militum, aut coquorum. Quare ambigua uox eſt, eo ꝙ טבח ſignificat occido ac macto, & ab eo ducitur tabac, hoc eſt occiſor, ac mactator. Ex eo factum eſt ut & Hieronymus & Septuaginta, uehemẽter diſcordes ſint in uertenda hac uoce. Septuaginta enim hunc magiſtrum ſiue principem militum interpretati ſunt ἀρχιμάγειρον. hoc eſt, Coquorũ principem, ſiue eum, qui coquis præfectus ſit. at alii ſicut & Hieronymus, ad carnificinam, uel militiam hoc referunt. Video autem hebræis utrunq; placere. Nam Auen Eſdra, hæc de ea re ſcribit. Eum enim ſæpius, q̃ reliquos citamus, ꝙ is peculiariter circa litteram uer-

ſetur, reliqui magis circa ſenſa, & ea ſæpiſſime fabuloſa. Quare noluimus hæc latinorum auribus ꝓdere, nā & ipſe in eis legendis penè iugulor. Is ergo hæc de ea uoce ſcribit תמצא זאת הקול שום על הרג ועל בשול Hoc eſt, Inuenies hanc uocem, tā ad occiſionem referri, q̄ ad id, qđ ad culinam ſpectat. Sunt autem rationes in utranq; partem. Inferius enim habetur. Et tradidit eū in cuſtodiam principis hatabachim. ideſt militum, ſeu carnificum. nam coquorū princeps, cur carceris cuſtodiam habeat? Rurſum cum is Phutiphar, ſcribatur Eunuchus fuiſſe, nimirū è genere hominum uili & effœminato, quamobrem is militibus erat præficiendus? At certe uidetur de eo intelligendum, q regiis ſicariis, carnificibus, ac mactatoribus erat præfectus, quiq; damnatorum plectendorum curam haberet. Verum hæc tam leuia, ſcrupuloſius perquirere, uitium fortaſſe ſit.

CAP. XXXVIII

ON NASCI ſibi filios) Hoc clariſſime expreſſerunt Septuaginta γνοὺς δὲ ὁ Αυνὰν, ὅτι οὐκ αὐτῷ ἔσαι τὸ σπέρμα. i. Sciens autem Onam ſemen non ſuum futurum. Idcirca enim ſemen effundebat in terram, ſciens non ſuos futuros filios qui naſcerentur, ſed fratris ſui. Mos enim erat hebræis, ut fratres ducerent uxores fratrum ſuorum qui ſine filiis defuncti eſſent, ac qui ex eis procreati fuiſſent, defunctorum cenſerentur. Hoc ergo obſcurum erat in noſtra æditione.

IPSE & iras opilio gregis.) וחירה רעהו. Et Hira ſocius aut amicus eius. Diſſentit autem ab hebraica ueritate Hieronymus, primum q̄a ſequitur Septuaginta. qui & ipſi hunc locum interpretati ſunt, καὶ κατέβη εἴρης ὁ ποιμὴν αὐτοῦ. Et deſcēdit Iras paſtor eius, deinde quia maxima eſt earum uocū affinitas, ſcilicet eius quæ ſignificat paſtorem, & quæ ſocium. Eſt tamen aliquod diſcrimen. paſtor enim uocatur rohe, eſtq; participium à raha. ſocius autē uel amicus rehe. hacq; ſcriptura utitur hoc loco contextus hebraicus. Quare non paſtor, ſiue opilio erat uertendum, ſed amicus. quod & uocum interpres aſſerit, qui de eo nomine ſcribit ſic מה שענינו חברות. hoc eſt. Eius ſignificatio eſt amicitiæ, ſiue ſocietatis, deinde profert huius loci teſtimonium. Arbitror uero ipſe, ex antiqua æditione. Septuaginta, qua la-

tini utebantur, relictam esse hanc scripturam ut quod bene uerterat Hieronymus ad idem mendum redierit, propter codices antiquos qui erant mendosi. Quod sæpe sæpius obseruauimus. Nam Hieronymus taxauit hoc loco Septuaginta qui transtulerãt. Et Hiras pastor eius, siue opilio. Quare non est credẽdum, eũ in trasferendo, Septuaginta esse secutum, quos errasse cognouisset.

ASSVMPSIT theristrum.) A Septuaginta id nomen accepit, qui & ipsi περιεβάλετο τὸ θέριστρον. idest, Amicta est theristro, uelo scilicet æstiuali. ducitur ἀπὸ τοῦ θέρους. Hoc hebræi, uocãt צעיף. dicuntq́; esse peplum, siue sindonem, amictumq́; lineum. propterea ab æstate, nomen sortit' apud græcos. eratq́; is ornatus fœminæ, quæ nullo in mœrore esset. Ideo positis uidualibus uestibus, assumptus est à Thamar. Nicolaus autẽ, cum probe se gessisset, in exponendo huius uocis significato, postremo falsam ei etymologiã accõmodauit. Dixit enim duci à tero, teris. huicq; aliud absurdius annexuit, quod me piget referre.

SEDIT in biuio) בפתח עינים. In hostio, aut propatulo Henain, uel in propatulo oculorum. Est autem ambigua sentẽtia, an Henain, quod plurale esse potest ab hana, oculo scilicet, significet hic ipsos oculos, uel loci propriũ nomen sit, sicut uolũt Septuaginta, & apud hebræos nonnulli Septuaginta. n. hanc uocem ut nomen loci uertũt καὶ ἐκάθισε πρὸς πύλαις αἰνάν. Et sedit ad portas Euá. Auẽ Esdra quoq; inqt ויש אומרים כי שני מעיינות מים היו בדרך ויש להם כדמות פתח ומשם יעבור יהודה hoc est. Sunt qui dicant, duos ibi fuisse fòntes in uia, qui & portarum haberent similitudinẽ, atq; inde transiit iuda. Hæc ideo scribit Auen Esdra, ꝙ Henaim, hebraice fontes quoq; sonet, potestq́; numerus dualis esse, qui apud hebræos sæpe reperitur. Quod aũt Hieronymus uertit biuium, satis clarum est, unde sumptum sit, quia scilicet locus patens esset & omnibus notus ubi illa sederat. Chaldaica uero æditio, quasi & ipsa innuere uidetur, Henaim nomen esse loci, eo ꝙ nomine ipso usa est. Ipse quoq; Hieronymus, in libro de locis hebraicis testatur hebræos sentire, Henaim significare biuium, quasi locũ, ubi quoquo uelis, oculos possis flectere.

QVOD ET nurus sua esset.) Nõ dissentit ab hebraico. כלתו. i. nurus sua. at perperam Septuaginta hanc, sponsam eius faciunt dicentes. οὐ γὰρ ἔγνω ὅτι ἡ νύμφη αὐτοῦ ἐστί. i. Neq; enim sciebat, ꝙ spon-

ſa ſua eſſet. ꝙ ſi ſponſa iudæ erat, nullum ſcelus perpetratum fuiſſet.
Neq; ea utendum fuerat excuſatione. Quare locus emendandus
omnino eſt.

PATIAR quod uis, ſi dederis harrabonem.) Additum hoc
totum ab Hieronymo explicandæ rei gratia, tantum modo enim in
hebraico legitur אם תתן ערבון עד שלחך. hoc eſt. Num dabis harrabo-
nem, quouſq; miſeris? Eodemq; modo Septuaginta. ἐὰν δῷς ἀῤῥαβῶ-
να. Si dederis harrabonem. At illud obſeruandum, ꝙ male uterq; ac
cepit coniunctionem hebraicam אם. ideſt ſi, quæ aliquando condi
tionalis, ſæpe negatiua, ſæpe interrogatiua eſt, ut hoc loco. Quare nō
erat uertenda, in, ſi, ſed an. aut, nō. Vt diceret Thamar, an dabis mi-
hi harrabonem? Harrabo autem uox eſt hebraica, ſicut hinc facile li
cet cognoſcere, qua latini & græci utuntur.

ARMILLA.) A græco ducitur, hormos enim humerus, à quo
diminutiuum hormiſcos, humerorũ ſcilicet ornamentum. Atq; ideo
fortaſſe, ſcribi debet hormilla, non harmilla. q̃q̃ ſolemus, in pleriſq;
uocibus græcis, cum latinæ fiunt, aliquas literas immutare. ſunt ta-
tam qui putent duci, ab harmis.

CERTE mendacii nos arguere non poteſt.) At hebraice non
is ſenſus eſt, hæc enim aliud ſonant. תקחלה פן נהיה לבוז. i. Summat ſibi
ne forte ſimus in contemptum. Nolebat enim pignus repetere accu-
ratiuusq; de eo inueſtigare, ne in uituperationē ſibi uerteretur. quod
& Septuaginta innuere uidentur ἀλλὰ μή ποτε καταγελασθῶμεν, At
ne forte irrideamur.

IVSTIOR me eſt.) Eodē modo hebraice צדקה ממני. Iuſtior
præ me eſt. At male hæc locutio exprimit̃ à Septuaginta δεδικαίω-
ται θαμὰρ ἢ ἐγώ. i. Iuſtificata eſt Thamar, q̃ ego, obſcuritasq; hæc
profecta eſt, ꝙ non accommodarunt ſermoni græco modum loquen
di hebraicum. Quod autem hoc loco Hieronymus, in hebræo ait ha
beri. Iuſtificata eſt ex me, patet non eo modo reſoluendam compa-
rationem hebraicam, explicat tamen ipſe ſeipſum.

QVARE diuiſa eſt ſup te maceria.) מה פרצת עליך פרץ. i. Quare
diuiſiſti ſuper te diuiſionē. Eſt ergo in multis uarietas, Hieronym⁹ ſe
cutus eſt in totum, hoc loco Septuaginta τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμα.
i. Quare diſiecta eſt per te ſepes, aut repagulum? repagulum autem
ſiue materiam intelligit Hieronymus, ſecundas, quæ embryonem
contegunt,

contegunt, quæ à phares dirruptæ sunt ex eoq; nomen accepit. Phares enim hebraice diuisio. Nam cum zaram debuerit esse primogenitus eo q prius protulit manus, attamen rupta membrauula exiit priorphares. quod annotatur & á Diodoro sic δεῖ δὲ ἐπισημαίνεσθαι, ὅτι ἡ μὲν φύσις τὸν ζαρὰ πρωτότοκον ἐποίει, προεξενεγκόντα τὴν χεῖρα, ὁ δὲ θεὸς, τῷ φαρὲς παρέσχεν τὸ ἀξίωμα, ἐξ οὗ τὸ βασιλικὸν γένος, καὶ ὁ δαβὶδ, καὶ ὁ κύριος. idest. Animaduertendũ est, q natura quidem, primogenitus erat Zará, q prior manũ protulerat. at uero deus, ipsi Phares tribuit principatum. ex quo genus regium profectum est, & Dauid. & ad postremum, etiá dominus. Symmachus aũtẽ & Aquila, etiam ipsi uerterunt diuisionem, id quod interpretatur Hieronymus maceriam. Quod & ab aliquibus græcis magis approbatur, propter nomen ipsius phares. Diodorus enim inquit, ὁ δὲ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος φασὶν, τί διεκόπη ἐπὶ σὲ διακοπή. Syra inquit, & Hebraica æditio habent, cur diuisa est super, diuisio.

CAP. XXXIX.

n EC QVICq̃ aliud nouerat.) Ipse uidelicet dominus, qa omnia in manu Ioseph tradiderat. quod clarius, his uerbis hebraice exprimitur. ולא ידע אתו מאומה. i. Et non recognoscebat quicq̃ cum eo. Nullam scilicet rationem reddebat Ioseph rerum ab se gestarũ, hero suo. Septuaginta quoq; apertius q̃ nostra æditio, hoc quod de hero Ioseph dicit, explicant. καὶ οὐκ ᾔδει τῶν καθ' αὐτὸν, οὐδέν. hoc est. Neq; norat qcq̃ eorum, quæ ad se pertinerent, herus scilicet.

OPERI nefario.) Additum exprimendæ rei gratia, ab Hieronymo. nam hebraice tantummodo est, וימאן. idest. Et recusabat. Atq; eodem mõ apud Septuaginta inuenies, ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν. At is nolebat.

NEC quicq̃ est, quod in mea non sit potestate.) Hebraice ad personas refertur. ואיננו גדול בבית הזה ממני. idest. Et non est me maior in hac domo. Quæ sententia male à Septuaginta uersa est, καὶ οὐκ ὑπάρχει, ἐν τῇ οἰκείᾳ ταύτῃ, οὐθὲν ἐκτὸς μου. idest. Et non est in hac domo quicq̃ præter me. nisi forte à librariis locus corruptus sit, ut desit μέγα, uel μεῖζον.

DOMINA sua.) אשת אדוניו. i. Vxor heri sui. quemadmodum &

Septuaginta ἡ γυνὴ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Vxor domini sui. Quod certe mirũ uidetur. cum is sit Phutiphar Eunuchus, de quo superius habita mentio est. Quamobrem, si Eunuchus erat, quo modo habebat uxo r em? frigidaq; ad modum est expositio Nicolai, ꝙ is non fuerit uere eunuchus, sed ꝙ mos esset, oẽs regios ministros qui fideles essent, Eunuchos uocare. Neq; enim cum diuinæ literæ eunuchum uocassent, si non fuisset, cum non soleant alibi eo modo loqui. q̃q̃ hoc quod attulit Nicolaus, etiã quidam græci expositores adduxerint, ꝙ ministri regibus fideles, eunuchi uocentur. Quod an uerũ sit, non ausim asserere. Iuuantur tamen hi & ab æditione Chaldaica, quæ innuit, hunc uocatum eunuchum, nõ ꝙ re uera esset, sed de more, quia omnes regii ministri quibus pellicum asseruandarum cura traderetur, eunuchi efficerentur. Appellat enim hunc, quem hebraica ueritas uocauit eunuchum, Onchelos rabrabam, hoc est præfectum ac satrapam. Eunuchi uero, q̃q̃ exectis essent uirilibus, non propterea, amore fœminarum non capiebantur, & eis ut poterant non abutebantur, in cuius rei fidem, uoluimus in medium afferre quæ de ea re apud Philostratum in uita Apollonii extent, licet fortasse plura q̃ æquum sit. Apud eum ergo hæc legimus. Interrogauit enim Apollonius regem babiloniorum ὦ δάμι ἔφη θεορῶ πρὸς ἐμαυτὸν, ἐξ ὅτου ποτὲ, οἱ βάρβαροι, τοὺς εὐνούχους σώφρονας τε ἡγοῦνται, καὶ ἐς τὰς γυναικωνίτιδας ἀπάγονται. ἀλλὰ τοῦτο ἔφη, ὦ ἀπολλώνιε, καὶ τῷ παιδὶ δῆλον. ἐπειδὴ γὰρ ἡ τομὴ, τὸ ἀφροδισιάζειν ἀφαιρεῖται σφᾶς, ἀνεῖνται σφίσιν γυναικωνίτιδες, κἂν συγκαθεύδειν ταῖς γυναιξὶ βούλωνται. τὸ δὲ ὁρᾶν εἶπεν, ἢ τὸ συγγίνεσθαι γυναιξὶν, ἐκτετμῆσθαι αὐτοὺς οἴει; ἄμφω ἔφη. εἰ γὰρ σβεσθείη τὸ μόριον, ὑφ᾽ οὗ διοιστρεῖται τὸ σῶμα, οὐδὲ ἂν τὸ ὁρᾶν ἐπέλθοι οὐδένα. ὁ δὲ, βραχὺ ἐπισχὼν, αὔριον ἔφη, ὦ δάμι μάθοις ἂν, ὅτι καὶ εὐνοῦχοι ἐρῶσι, καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν, ὅπερ εἰσάγονται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐκ ἀπομαραίνεται σφῶν, ἀλλ᾽ ἐμμένει θερμόν τε καὶ ζώπυρον. δεῖ γὰρ παραπεσεῖν, ὃ σὸν ἐξελέγξει λόγον. multis autem interpositis, infertur. τοιαῦτα διαλαλούντων πρὸς ἀλλήλους κραυγὴ τῶν βασιλείων ἐξεφοίτησεν, εὐνούχων τε καὶ γυναικῶν ἅμα. εἴληπτο δὲ ἄρα εὐνοῦχός τις, ἐπὶ μιᾷ τῶν τοῦ βασιλέως παλλακῶν συγκατακείμενος τε, καὶ ὥσπερ οἱ μοιχοὶ πράττων. καὶ ἦγον αὐτὸν ἀμφὶ τὴν γυναικωνῖτιν, ἐπισπῶντες τῆς κόμης. ἐπειδὴ ὁ πρεσβύτατος τῶν εὐνούχων, ἐρῶντα μὲν τῆς γυναικὸς, πάλαι ᾐσθῆσθαι ἔφη, καὶ προειρηκέναι οἱ, μὴ προσδιαλέγεσθαι αὐτῇ, μηδὲ ἅπτε-

θαι δέρης ἢ χειρὸς, μηδὲ κοσμεῖν μόνην τὸ εἶδος, νῦν δὲ συγκατακείμενον εὑρῆσθαι, καὶ ἀνδριζόμενον ἐπὶ τὴν γυναῖκα. Quorum omnium is sensus est, ut gratificemur his, qui græce nesciunt. confabulabatur Apollonius cum Dami babiloniorum rege, interq; cætera dixit. Sæpe o Dami mecum miratus sum, cur barbari, putent eunuchos castos ac modestos eisq; mulierum custodiam pmittant? At hoc inquit damis, uel puero est perspectum. Nam cum eis coeundi facultatē, exectio ademerit, eò ad cubilia fœminarum seruanda dimittuntur permitti- turq; eis, ut cū illis pro arbitratu suo quicquid uelint faciant, etiam si una dormire uoluerint. An uero inqt Apollonius, eo ꝙ execti sunt, existimas eis & amandi & coeundi cum mulieribus facultatē ademptam esse. Vtrunq; inquit. Nam si ea pars extincta est, quæ ad libidinem uniuersum corpus inflamat, ne amore quidē rei ueneræ affici possunt. Tū Apollonius aliquandiu tacitus, cras inquit intelliges, eunuchis non esse extinctam cupiditatem ac libidinem, earum rex, quas oculis hauserint sed ardere in eis ac uiuere. Necesse enim est aliquid eiusmodi incidere, quo tua possit refelli oratio. deinde interie ctis multis, additur. Hæc cum inter se differerent, clamor ex tota regia cooritur, eunuchis & fœminis simul uociferantibus. Deprensus autem fuerat quidam ex eunuchis, super unā ex pellicibus incubare, & ea omnia agere, quæ solēt adulteri. Trahebatur autem per comā, per uniuersum locū, ubi pellicibus erat habitatio. Nam cum omniū eunuchorum maior natu, eum amare pellicem sæpe percepisset, eiq; & accessum & colloquium cum ea interdixisset, neu aut manum aut genas eius contingeret, neq; eam unam ex omnibus, excoleret, is tamen tunc ab eo, inuentus fuerat, cum ea cōcumbere, & ea omnia absoluere, quæ uiri solent cū mulieribus. hæc ille. Hoc fit etiam manifestius ex his quæ inueniuntur apud interpretem Gregorii de quibusdam uirginibus. Vbi citatur quorundam sententia καὶ φασὶν ὅτι πολλαὶ τῶν γυναικῶν, ἵνα δοκῶσι παρθενεύειν, εἰώθασιν ἐπιπίπτειν ἑαυτὰς τοῖς εὐνούχοις διὰ τὸ ἄγονον, οἵτινες, οὐκ ἄνδρες, ὡς ἄγονοι, ἄνδρες δὲ διὰ τὸ δύνασθαι συνουσιάζειν. hoc est. Dicuntq; hi, ꝙ pleræq; mulieres, ut uiderentur seruare uirginitatem, solebant subiicere se eunuchis, eo ꝙ essent infecundi. neq; possent gignere. qui uiri quidem non sunt, ꝙ gignere non possunt, uiri autem sunt, quia possunt coire. Obseruandū quoq; est, ꝙ is non est ille phutiphar, sacerdos heliopoleos. cuius fi-

liam duo erit Ioſeph. Nam is, aliis literis hebraice ſcribitur. Is ergo cuius hic meminimus, uocatur פוטי פר. ideſt potiphar. at ille פוטי פרע. hoc eſt, potipherah. Sunt autem ſimillima nomina, non tamen eadem, ſicut pleraq; eiuſmodi, in hiſce literis inueniuntur. quæ apud latinos uidentur eſſe eadem, ut eſt Ioachin, & Iehoachin. & Iſboſeth, & Miphiſboſcet, quæ clariſſime diſtinguuntur hebraice. Hæc diximus, quod multi hebræorum aſſerant ſacerdotem illum heliopoleos eſſe hunc, qui emerit Ioſeph, eumq; domui ſuæ præfecerit. quod an uerũ ſit, neq; refelli, neq; approbari ſine temeritate poteſt.

IN DOminum meum.) Non ipſum herum intelligit, ſed deum, quod dubium fecit Hieronymus addendo, meum, cum hebraice non haberetur. Dominus autem hic eſt nomen dei, ſcilicet Elohim. ſic enim ait Ioſeph וחטאתי לאלהים. ideſt. Et peccabo deo. quemadmodũ Septuaginta καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ θεοῦ. ideſt. Et peccabo coram deo. Ex his autem quæ poſt hæc ſecuntur, licet uidere, q̃ eleganter, q̃ dilucide, locutiones hebraicas uerterit Hieronymus, quæ per ſe horridæ ac triſtes ſunt. Confer æditionem Septuaginta, uidebis quantum interſit, tum in ſententiis exprimendis, tum tota orationis proprietate.

DORMI mecum.) שכבה עמי. ideſt. Iace, concumbe mecum, eodemq; modo aliis in locis exponendum. Eſt autem idioma hebraicũ. Septuaginta tamen etiam ipſi uertunt, Dormi mecum κοιμήθητι μετ' ἐμοῦ. Clarius aut hæc proprietas cognoſcitur Exodi cap. xxi. ubi præcipitur כל שכב עם בהמה מות יומת. quæ ſententia ſi latina reddenda eſſet, eſſet dicendum, Omnis qui dormierit cum iumento, morte moriatur, quod patet eſſe abſurdum. nam id non præcipitur, quod poteſt ſine crimine fieri. eum tamen locum perſtiterunt Septuaginta interpretantes πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. ubi dupliciter erratur ut ibi notatum eſt.

CAP. XL.

d
VO EVNVchi.) Hoc in contextu hebraico non habetur. ſed tantum חטאו משקה מלך והאופה. ideſt. Et peccauerunt, pincerna regis & piſtor. Etiam apud Septuaginta tacentur eunuchi hoc loco, ἀρχοινόχοος, καὶ ἀρχισιτοποιός. ideſt. Pincernarum princeps aut princeps uinariorum, ut habebat antiqua æditio latinorum ac piſtori-

ribus præfectus. Positum tamen est hoc loco, quod paulo potest, declaratur, sequitur enim ויקצף פרעה על שני הסריסים. idest. Et iratus est Pharao, contra duos eunuchos. quod autem dicit Hieronymus eodem nomine appellari hic pincernam, quo superius, seruus Abraham, miror cur hoc minime uerũ sit. Ille enim uocatus est משק. Mesech. at is משקה. masche. Et alterum quidem, nomen proprium est, alterum, participium à שקה. hoc est bibit. credo ex codicibus uarietatẽ hanc accidisse. ut alia eiusmodi deprendimus.

TRIA CAnistra farinæ.) Pro eo, quod farinam uertit Hieronymus, hebraice est חורי. idest, candida. per candorem itaque putauit intelligendam esse farinam. quod tamen quidam hebræorum, ad canistra referunt, quæ uiminea sint ac propterea alba, ac candida. ut textus hebraicus, ita sit intelligẽdus, Tria canistra candidissima, quæ eorum est natura. Quoniam uero uox hebraica חורי, etiam foramen significat, sunt qui interpretentur tria canistra foraminata. Quæ utraque expositio, propter uerborum πολύσημον non uidetur improbanda. Septuaginta sunt cum Hieronymo τρία κανᾶ χονδριτῶν. idest. Tria canistra farinarum. Quod annotauit etiã diuus Augustinus, qui testatur eo modo, ut nos protulimus haberi græce, sed χονδριτὰ hoc loco, panes cibarios significare, propterea uertit in dubium, an in eis canistris, panis eius generis esse potuerit. Tollitur autem ambiguitas, si ad hebraica animaduertamus, quæ alio modo habent, q̃ uerterint Septuaginta.

VT CONiectatoris ueritas probaretur.) Eadem hebraice, sed alio modo כאשר פתר להם יוסף. idest. Quemadmodum interpretatus fuerat eis. Ioseph. quod etiam Septuaginta καθὰ συνέκρινεν αὐτοῖς ἰωσήφ. Quemadmodum coniectarat eis Ioseph. neque id refert magnopere, cum is sit interpretum mos, ut mutent uerba ac seriem orationis, non immutatis sententiis. quod si quis Iudæus id damnet, sciat se per inscitiam labi ac prauitatem, aut, quod illi genti peculiare est, ex maledicendi libidine, quod in nostram æditionem solent sæpe facere calumniari. Sed facile, ab eruditis, & qui eorum animos, proprius olfecerunt, contemnuntur.

CAP. XLI.

p OST Duos annos.) Is locus in codicibus impressis corruptus est, habent enim ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἡμερῶν. Dicendumq; ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἔτη ἡμερῶν. Hoc est factum est post duos annos dierum sicut habebant uetustiores, & emendatiores codices. Quod autem addiderunt Septuaginta interpretes, dierum, ex hebraico idiomate est profectum, quod hoc loco, eo modo loquitur, מקץ שנתים ימים.i. Post duos annos dierum. Eleganter autem & uenuste omissum est ab Hieronymo, dierum. Aduerte quoq; quod hoc loco, est dualis numerus, frequens in sacris literis, cum scilicet pluralis ponitur, nullo addito numero qui crebro nobis occurret.

DEVorarunt q; eas, quarum mira &c.) Post hæc uerba redundat in codicibus impressis aliquid, quod inepte pariter & superuacaneo est additum. καὶ ἰδοῦ ἄδηλοι ἐγένοντο, ὅτι εἰσῆλθον, εἰς τὰς κοιλίας αὐτῶν. idest, Et ecce, euanuerunt, qui in uentrem earum fuerant ingressæ, est autem ea sententia paulo inferius.

PER cussæ uredine.) Eleganter, hoc & accōmode à Septuaginta, ἀνεμοφθόροι uento corruptæ.

ABSq; me deus &c.) Eodē modo habēt & hebraico בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה.i. Absq; me deus respondebit pacem Pharaoni at Septuaginta aliquāto secus, ἄνευ θεοῦ, οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον φαραώ. Absq; deo, non respondebitur salutare quicq̄ Pharaoni. Eadem tamen est sententia, aliterq; græco sermoni accommodata à Septuaginta.

QVINtam partem fructuum וחמש את ארץ מצרים. Et quintā colligat partem ex terra ægypti. Is locus uidetur esse mendosus apud Septuaginta in codicibus impressis. nam cum uellent uerbi hebraici proprietatem exprimere, finxerunt & ipsi nomen ab eo quod est πέντε. sicut hebraice à chamas, hoc est quinq;, factum est chimes, perinde si diceres quinquauit, sicut à decem decimauit. ergo & Septuaginta à πέντε, fecerunt πεντοῶ, inde ἀποπεντοῶ Ita hoc loco est ἀποπεμπέτωσαν. hoc est mittant pro eo, quod erat dicendum ἀποπεντάτωσαν idest quintam partem capiant consultis quoq; uetustioribus codicibus eos sic habere inuenimus ἀποπεντωσάτωσαν.

SALuatorem mundi.) Voces quæ hoc loco ponunt᷑, quas Septua-

ginta non interpretatas omiſerunt, quaſi earum ſignificata ignorarent, aut ægyptiacæ aut chaldaicæ ſunt, fateturq; ſe ignorare Auen Eſdra, hebræorum interpres, quid proprie ſignificẽt, itaq; ſuper hũc locũ ait. אם צא ; המלה מצרית לא ידענו ואם מתורגבת לא ידענו שם יוסף. Hoc eſt. Si ea uox ægyptia eſt, interpretari eam non poſſumus, at ſi chaldaica, ignoramus nomen Ioſeph. Hieronymus tamen interpretatus eſt Saluatorem mundi, dicitq; eas hebraice ſignificare abſconditorũ repertorem. ſed non eſſe eas hebraice interpretãdas, ſed ægyptiace. Nam ipſarum literarum forma uidetur externa eſſe, non hebraica. Itaq; uerisſimile eſt, eum diligenter ſuper ea re requiſiſſe, atq; eo mõ reddidiſſe. Cui etiam gratiæ plurimæ ſunt habendæ, ꝙ rem obſcurã, & ab ipſis Septuaginta ignoratam, ignoratam & ab hebræis, nobis aperuerit. Sũt autem eæ uoces corruptæ apud Septuaginta. Cum. n. hebraice hoc modo ſcribantur צפנת פענח, zaphanat pahanac, apud illos legimus ψὸμ θομφανὴχ. Niſi forte ſtudioſe, eas immutarint, ꝙ ab ægyptiis intellexiſſent, apđ hebræos potius eſſe corruptas. Quod mihi non fit uerisſimile. Theodoritus earum uocum, eandem attulit ſignificationem quam & Hieronymus. Siquidem hæc ſcribit, τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ ψὸμ θομφανὲχ, τὴν ἀπορρήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα. Hoc eſt, Quam interpretntionẽ habet pſon thomphanec reſpondet, Pharao appellauit Ioſeph arcanorum interpretem, eo ꝙ ſomnia interpretari potuerit.

NE Forte in itinere quicq̃ patiãt̃ mali.) פן יקראנו אסון. i. Ne forte occurrat ei mors. at Septuaginta, Neſcio quid aliud, μήποτε συμβῇ αὐτῷ, μαλακία ἐν ὁδῷ. i. Ne forte laſſitudo accidat ei in itinere.

QVAſi ad alienos, durius loquebat̃.) Hoc obſcurius uertit̃ à Septuaginta, hebraico idiomati, nimiũ adherẽtibus ויתנכר אליהם. Et alienum ſe reddebat eis, alienabat̃ eis. at illi ἠλλοτριοῦτο ἀπ᾽ αὐτῶν. Alienatus eſt ab eis, nam ad locum potius id apud græcos pertineret.

INFIRmiora terræ.) ערות הארץ. Deformitatem aut nuditatẽ terræ. cur uero, tam uarii ſunt Septuaginta uertentes ἴχνη τῆς χώρας. ueſtigia regionis. patet enim, id multo diuerſius eſſe, q̃ hebraica ueritas habeat.

Pacifici uenimus.) כנים אנחנו. ideſt, Recti, ſynceri ſumus. Hieronymus Septuaginta ſequitur, qui eodem modo reddiderunt εἰρηνικοὶ ἐσμέν. ideſt, pacifici ſumus.

PER SAlutem Pharaonis חי פרעה idest, Viuat Pharao. Secutus est ipse noster interpres Septuaginta, qui & ipsi νὴ τὴν ὑγίειαν φαραώ. Per salutem, uel incolumitatem Pharaonis.

ET non moriamini.) Hebraica quoq; similiter. ולא תמותו. Et non moriamini. Septuaginta quanq̃ parum referat, multo diuersius. εἰ δὲ μὴ ἀποθανεῖσθαι. Quod si non moriemini. Patetq; non fuisse eo modo sententiam peruertendam.

MERITO patimur.) אבל אשמים אנחנו. idest, Profecti scelerati sumus nos, sic & Septuaginta, ναὶ ἐν ἁμαρτίᾳ γάρ ἐσμεν. i. Vtiq;, in peccato .n. sumus, est aũt mẽdosus is locus in codicibus impressis, in quibus pro ναὶ, scriptum est ναιὸν. quod nihil omnino significat.

CAP. XLIII.

n

OS ET Paruuli nostri.) טפנו. i. Paruuli nostri, quod male Septuaginta, ad uniuersam suppellectilem retulerunt. καὶ ἡ ἀποσκευὴ ἡμῶν. Hoc est, Et suppellex nostra, quod uidemus longe aliud esse, nullaq; coniectura assequi possumus, ex qua causa id profectum sit. Ascribere autem eorũ inscitiæ, uidetur pene nefas, inexpiabileq; facinus, sed utcunq;, non possumus non uera loqui, in sequẽtibus quoq; inuenies eos semper reddidisse suppellectilem quod erat infans.

ET Storacis.) נכאת. Necoth, quod superius uerterat aromata, ideoq; & Septuaginta, hoc interpretantur thymiama. Dicunt autẽ hebræi, eo nomine, omnia aromatum genera significari. Atq; ideo chaldaica æditio, id nomen uertit gazá, oĩa .s. cara ac preciosa.

ET Terebinthi.) בטנים. Hoc est, Pineæ, sicut asserunt hebræi. Aquila & Symmachus uertunt amigdala. At Hieronymus nõ dissentit à Septuaginta, καὶ στακτὴν, καὶ τερέβινθον. Et stactẽ & terebinthũ. Quæ autem scribat Dioscorides, Plinius, atq; alii de terebintho, longe abest à nostro instituto huc proferre, cũ nec res adeo obscura sit. Est autem terebinthus quæ & τέρμινθος uocatur, utilis in foliis, fructu, & cortice, ut testat' Dioscorides, de qua non est ꝓlixius loquẽdũ, cum hic in hebraicis codicibus nulla sit de terebintho mentio.

AD Huc uiuit.) Post hæc uerba, redundat aliquid in codicibus græcis impressis, scilicet εὐλογητὸς ἄνθρωπος ἐκεῖνος κυρίῳ. Benedictus uir ille à domino, quod hebraice nõ habetur, interiectumq; est, ex alio quo loco.

ILLICITVM est ægyptiis comedere cũ hebræis.) Hic quoq; aliquid redundat in græcorum codicibus, additaq; est periodus, ex alio loco, quæ nequaq̃ huc quadrat, , additur scilicet βδέλυμα ἐστὶ γὰρ αἰγυπτίοις, πᾶς ποιμὴν προβάτων. idest. Abhominatio enim est Aegyptiis, omnis pastor ouium. Nihil enim de pastoribus hic narratur, sed multo inferius, in alio capite.

CAP. XLIIII.

N IGnoratis, ꝙ nõ sit similis mei, in augurãdi sciẽtia.) Paulo diuersius ab hebraico הלא ידעתם כנחש ינחש איש
a אשר כמני. i. An ne scitis quia augurando auguratur uir, sicut ego. Hieronymus uidetur legisse cum negatione. attamen etiam Septuaginta non dissentiunt ab hebraico, οὐκ οἴδατε ὅτι οἰωνισμῷ οἰωνίσεται ὁ ἄνθρωπος, οἷος ἐγώ. Num scitis ꝙ augurio auguratur uir qualis ego. Quamobrem, non eo modo sese iactat Ioseph, sed rem omnibus principibus solitam, de se refert, de quo augurio scribit Theodorus, ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐ μαντείᾳ καὶ οἰωνοῖς κεχρημένος, ἀλλὰ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν σχηματίζων τοὺς λόγους. Hæc inquit dicebat, non ꝙ uaticinio, atq; auguriis uteretur, sed quæ ad propositam fabulam facerent, loquebatur.

TV ES Post Pharaonem.) Sequitur Septuaginta, ὅτι σὺ μετὰ φαραώ. quia tu es post Pharaonem, At hebraicum aliquid maius כי כמוך כפרעה, quia ita tu, sicut & Pharao.

CAP. LXV.

ABITabis in terram Iessen.) Nequam falsam expositionem ex hoc loco ut fit eliceremus, aduertendum, id
h nomen esse corruptum. Nam pro eo qđ est גשן ghosen, factum est Iesen. Iesse quoq; ut suo loco dicetur, corruptum est. Et ubicunq; Iesse apud nos reperitur, hebraice est Isai, pater scilicet Dauid. Eo quoq; loco, exiet uirga de radice I esse, dicendum est, de radice Isai. falluntur itaq; qui putant, patrem Dauid fuisse binominem, uocatumq; Isai & Iesse, sed corrupte eo modo à græcis latinisq; nuncupatur. Addiderunt etiam hic aliquid Septuaginta κατοικήσεις ἐν γῇ γεσὲμ ἀραβίας. Habitabis in terra Gesem arabiæ. Nam is locus, in arabia esse non poterat, cum ea posita sit trãsmare rubrũ, interq; Aegyptũ & Arabiã, interiaceat sinus arabicus. quare amouenda est ἀραβία. qđ etiã annotat̃ ab Hieronymo.

GAVISus est Pharao.) וייטב בעיני פרעו. Et placuit in oculis Phi-raonis. Hieronymus à Septuaginta non dissentit ἐχάρη δὲ φαραώ. gauisus est autem Pharao.

MEDVLLam terræ.) חלב הארץ. Pinguedinem terræ, adipem terræ, Septuaginta quoque sicut Hieronymus μύελον τῆς γῆς medullam terræ. idem certe sentiunt.

QVASI de graui somno euigilans.) Hæc omnia addita sunt ab Hieronymo explicandæ rei gratia, cum hebraice tantum modo habeatur ויפג לבו כי לא האמין להם. idest. Et uacillauit cor eius quia nõ credebat eis. Septuaginta tamen etiam ipsi ad stuporẽ referunt καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ ἰακώβ. Et extasi correptus est Iacob. Patet autem, non ad stuporem, sed incredulitatem referendum. Additur enim, qa non credebat eis. ꝙ si obstupuisset, utique etiam credidisset. Siquidem stupor, est rerum uehementissime impressarum, & quarum est maxima repræsentatio, quæ autem non creduntur, nullum efficiunt in animo uestigium.

CAP. XLVI.

OMNES Animæ quattuordecim.) Sicut habent hebraica. ארבעה עשר. idest. Quattuordecim, at Septuaginta, qui maxime in his numeris recensendis mendosissimi inueniuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. omnes animæ decem & octo. Atque eodem modo etiã habebant uetustiores codices. quod certe maxime mirũ. atque ex hac causa, natus est & is qui sequitur error.

FVERE Septuaginta.) Non dissentit ab hebraico. שבעים. idest. Septuaginta, at interpretes Septuaginta, addũt huic numero quinque. Hæc corruptela siue à librariis ꝑfecta sit, siue ab ipsis interpretibus, fecit ut etiam Actuum apostolorum cap. vii. is locus male legatur. Neque opinandum est, diuũ Lucam, hebraica quomodo se haberent ignorasse, sed uel hunc locum, ut se haberet ea tempestate, citasse, uel eandẽ ibi corruptelam, à librariis accidisse, quæ & hic. Hæc ergo est eius nodi solutio, quem dicunt Hieronymũ ligasse, ac non soluisse. ꝙ ille locus dissentiat ab isto in nostra æditione, ut ibi habeatur cũ Septuaginta quinque animabus descendisse Iacob in Aegyptum, hic cum Septuaginta tantum. Facilis autem erat solutio, si Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduersa fuisset, cum ea in numeris sit

mendosissima. Quod autẽ, non sit profectus à Septuaginta is error, indicio est, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & secũdũ hebraicam ueritatem. Neq; etiam illud est uerũ, q̃ per anticipationem locuti sint. Alioqui, & alia errata, essent eadem ratione defendenda, sed quod est & pium & uerum, non Septuaginta, sed librariis eum errorem ascribamus. Lucas autẽ, siue q̃ hebraice nesciret, siue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab hebraica ueritate alicubi dissentire, sed potius approbare æditionem Septuaginta, quæ ubiq; erat receptissima, & maximæ uenerationi habita, testimonium, ut erat iam uulgatum citauit. quod & reliqui apostoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, testimonia citabant, q̃ ex hebraicis codicibus. Sæpe enim solet esse magis arguta q̃ pia eiusmodi sollicitudo, usq; ad unguem resecare, quid quæq; dictio significet, quod grauissimi, sanctissimiq; uiri libenter uitabãt.

ET ILLE occurrit in Iessem.) Ex hoc loco etiam cognoscitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis esse attribuenda. Quis enim adduci posset, ut crederet, tam paruo spacio, esse eos homines sui oblitos, ut locũ, quẽ superius uerterant Gesem, hic eundem in Racessam commutarint, transferentes εἰς γῆν ῥαμεσσῆ κεασάμ. cum hebraice sit idem nomen hic atq; ibi. quare aliis causis tantam deprauationem ascribamus. Ex eadem etiam re prouenit, ut additũ sit, occurrit eis, καθ' ἡρώων πόλιν. Ad urbem heroum. cuius urbis, quia neq; sacer contextus meminit, neq; interpretes alii, quicq̃ super ea re tradiderunt, fateamur necesse est, additum id esse ab aliis, siue peritis siue imperitis, quod etiam annotauit Hieronymus.

SVPERST. Item te relinquo.) כי עודך חי. Quia adhuc uiuis. sic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim uiuis, ne ad mortem ipsius Iacob id referamus.

CAP. XLVII.

NON CElamus domino.) לא נכחד. Non cælabimus. Duplicis autem significationis est uerbum cachad, nam & cælare, & extirpare denotat, atq; hinc factũ est, ut in aliũ sensum uerterint Septuaginta μή ποτε ἐκτριβῶμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunqd abscindemur à dño nostro. uel ne forte excindamur à domino nr̃o, sed clarum est, hũc locũ intelligendũ eẽ, u tuertit Hieronymus.

SALVS nostra in manu tua est.) Hebraice expressius. החיתנו. Viuificasti nos. Atq; inde est, ꝙ etiam Septuaginta ad hebraicam scripturam locuntur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruasti nos, beasti nos.

CONVERSus ad lecti caput.) על ראש המטה. Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatiōe decepti sunt. Nam eadem dictio, sine punctorum distinctione, & lectū & baculum significat. at si punctis distinguatur, mox nihil remanet ambiguum. hoc autem modo scribuntur. prima מִטָּה. idest lectus, secunda מַטֶּה. baculum. Igitur pro eo quod erat uertendum ad caput lecti, ipsi ad caput uirgæ interpretati sunt, quod q̃ absurdum sit, & non intelligibile, satis est clarum. Essetq; id nobis mirū, nisi infinita alia eiusmodi occurrerēt. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. idest. Et adorauit Israel ad summū uirgæ. Atq; hoc est, quod & græci interpretes hoc exponunt, ut possunt, sicut Gennadius βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστηριχθεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν. Iacob inquit cum uellet deo gratias agere atq; adorare, sese obnixus erigebat super summum baculi, eiq; innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoq; eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ ἰακὼβ, οἷα δὴ γέρων. πότερον δὲ αὐτὸς ὁ ἰακὼβ γέρων ὢν, καὶ δυσκινήτως ἔχων, τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου ἁψάμενον τὸν ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου, idest, Iacob ut pote senex baculum tenebat, an uero ipse Iacob iam senio confectus, & qui non facile sese mouere posset, baculi summitate tetigit Ioseph, eamq; partē, qua eum tetigerat osculatus est. Vel ipse Ioseph adorato patre tetigit baculi summum. hæc ille. Esse autem legendū ut uertit Hieronymus ex eo quoq; manifestum est, ꝙ Symmachus hunc locum sic interpretatus est, καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. idest Et adorauit Israel, ad caput lecti. Regum quoq; secundo bene & ut est legendum, consimilem locum reddiderūt Septuaginta. Vbi scribitur adorasse Dauid ad caput lecti, aut in lecto suo, qđ Septuaginta interpretati sunt καὶ προσεκύνησεν δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Et adorauit Dauid rex super lectum suum.

QVOD ægrotaret.) Nō dissentit ab hebraico. חלה. ægrotaret, at nō satis explicauerunt hoc Septuaginta. uertētes ἐνοχλεῖται. perturbat', molestat', cum ad corporis morbū tantū sit referendum.

Eratq;

ERAT uernum tempus.) De hac uarietate satis ac super scriptum est retro, cap. xxxiiii.

DO TIBI partem unam.) Hic quoq; lapsi sunt Septuaginta, nominis similitudine decepti nam שכם. Scehem, & partem significat, & locus est, cuius frequẽs mentio in his literis fit. at hic partem significat, eo ꝙ hebraice legimus נתתילך שכם. Dedi tibi partẽ unã. Neq; enim unam additum fuisset, si de loco scriberetur. græce sic legitur ἐγὼ δὲ δίδωμί σοι σίκιμα. Ego uero do tibi sicima. Licet quidã hebræi hanc partem, Sichem esse asserant.

CAP. XLIX.

PRINCIpiũ doloris mei.) Sicut & hebraice ראש ית אוני. Principium doloris mei. at Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationem uertentes ἀρχὴ τέκνων μοῦ. idest. Principium filiorum meorum, quod tamen potuit & ad alia pertinere, & quidquid miseriarum perpessus sit propter ipsum, maxime quia ascẽdit eius cubile, ut ipse quoq; meminit. q̃q̃ etiam Diodorus hic scribit ὁ σύρος ἔχει ῥουβὴμ πρωτότοκος μοῦ ἡ δύναμις μοῦ, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Syra inquit æditio habet, Ruben primogenitus meus. Quod prudentissimorum iudicio relinquitur, an de filiis dicat Iacob. Auen Esdra quoq;, cum Septuginta sentit sic scribẽs. והבכור יקרא ראשית און כמו כי הוא ראשית אונו. Primogenitus inquit, solet uocari principiũ doloris, quasi ille incipiat dolorẽ afferre, patri. Deutono. quoq; capite. xxi. principiũ doloris uocatur primogenitus. quod Hieronymus uertit, principium liberorum eius. ubi hebraice ראשית אני.

PRIOR in donis maior in imperio. יתר שאת ויתר עז. i. Excessus portandi & excessus roboris, Hieronymus eum sensum adhibuit. nã non putauit nude ut hebraice se haberet, uertendũ esse. Verba tamen sunt obscurissima, & quæ ad uaria torqueri possint, sicut & uerba prophetarum, ideo in his hebraica tantum producemus ut habent, ut liceat cuilibet pro arbitrio, quem uelit sensum ex eis elicere. Septuaginta uero æditio, toto hoc capite, uehementer dissentit ab hebraico, propter uerborum πολύσημον. & maximam obscuritatem. Nam & hunc locum reddiderunt σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης uel αὐθαδεία ut uidetur legisse Hieronymus hoc est, Durus ad portandum. & durus præfectus seu durus pertinaciter. quæ ut ui-

demus, sunt & ipsa non satis clara eo ꝙ aliter uertuntur, q̃ se habeāt. quod enim Septuaginta referũt ad uiolentiã & pertinaciam Ruben, Hieronymus, & hebræi ad eius imperiũ ac uires, quæ maximæ essent futuræ. sic quoq; sentit Auen Esdra. neq; hoc prolixius explicandum est, quo modo se habeat.

EFFVSVS es sicut aqua.) Ita significat uerbum hebraicum pacaz. Scilicet festinare, erumpere, quod Septuaginta ad uiolentiam atq; impetum retulerunt ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ. Ininriosus fuisti sicut aqua, aut insultasti sicut aqua, credo eos uoluisse impetũ atq; æstum libidinis, quo insaniuit Ruben cũ patris cubile ascendit, furori aquarum comparare, quod non abest à uero. Alii uero dicunt effusus es sicut aqua, hoc est euanuisti, in nihilũ redactus es propter scelus tuũ. quo nomine dicit Auen Esdra significari אנשים ריקים. idest homines leues ac uanos, ac diffluẽtes, atq; ita uocantur hoc loci.

VASA bellantia.) כלי חמס מכרתיהם. idest. Vasa uiolentiæ habitationis ipsorum. Cætera quidem clara sunt, ꝙ uiolenti & iniqui Simon & Leui appellentur propterea cædem Sicimorū. At illud habitationis ipsorum, quod Hieronymus uertit bellantia uel arma eorum, ut uidere licet in quæstionibus hebraicis maxime annotandum uidetur. Nam cum uox perplexa esset, uarias habere deductiones Hieronymo uisa est. duciq; eam putauit à כר idest uiro forti ac militi, à quo fit carithi idest milites, ac bellicosi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam suspicati sunt, quos citat Auen Esdra, at ea non est uera deductio, sed nomen simplex significans habitationem, ut etiam habetur in æditione chaldaica. quæ hunc locum uertit Simon & Leui uiri fortes, in terra habitationis suæ operantur fortitudinem. Interpres quoq; nominũ apud hebræos, de ea uoce sic scribit מהשירה מקום התושבת התמידיו. idest. Significat & locum habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoq; hanc eandem uocem, Ezechi. cap. xvi. uertit radicem sic scribens, Radix tua & generatio tua. Et quod est expressius, eiusdẽ prophetæ cap. xxi. eam uocem uertit locum natiuitatis, atq; eo modo & hic uertenda fuerat. Ex his quoq; uidere datur, ne Septuaginta quidem eam uocem bene uertisse. ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν. Ab electione ipsorum, putarunt scilicet & ipsi, non unam sed duas esse uoces scilicet præpositionem ac nomen ipsum. quod nõ est,

ut iam

ut iam diximus. hæresin autem quare uerterint aut ex qua deductione nomen sumpserint, ipsi quidem consulendi sunt.

GLORIA mea.) Eodemq; modo & hebraice כבודי. Gloria mea, dignitas mea. At cur Septuaginta hoc interpretantur ἐν συστάσει αὐτῶν, μὴ ἐρείσαι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipsorũ, non innitantur aut emulentur intima mea. Quæ adeo à ueritate sunt dissona, ut me ipsum pudeat. Nam nulla est, uel minima similitudo in textu hebraico, eorum quæ illi transtulerunt. Accditq; hoc loco, maxima deprauatio.

SVFFODErunt mur.) Non dissentit ab hebraico עקרו שור. Effoderunt murum. Quia uero uox hebraica Shor. tam murũ q̃ taurum significat, propterea alio modo uerterunt hoc Septuaginta ἐνευροκόπησαν ταῦρον. idest. Eneruauerunt taurum, intelligentes taurũ adolescentem Sichem. Sed patet melius reddidisse Hieronymum, propter uerbum effoderunt, quod non accommodasset scriptura ad Taurum. esset enim ἀκυρολογία. Auen Esdra שור חומה. Shor inqt hoc loco, murum significat.

AD PRædam ascendisti.) מטרף. A præda, ut dicat eum à præda uenisse. quoniam uero nomen prædæ, ad germen etiam ac surculum quandoq; refertur, sicut retro cap. x. dictum est, ideo Septuaginta uerterunt ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης. i. Ex germine ascendisti. Est certe, & hæc hallucinatio maxima, nam & ipse orationis processus ostendebat de præda dici, non germine, cum Leoni Iuda comparetur. Auen Esdra quoq; eã uocem sic exponit דמית בני לגור אריה באשר עלית מטרף. hoc est. Assimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda ascẽdisti. Quod autem Hieronymus dicit in quæstionibus hebraicis Taraph significare hoc loco captiuitatem, ecce seipsum emendauit, dubitationiq; satisfecit.

NON AVferetur sceptrum.) לא יסור שבט. i. Non auferetur, non cessabit sceptrum siue uirga. Quod Septuaginta clarius explicant. οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ ἰούδα. i. Non deficiet, non cessabit princeps ex Iuda. Nam per sceptrum nihil aliud intelligebamus. Atq; huc usq;, satis clara sunt omnia, & Hebræi à christianis nõ dissentiunt. omnes enim, eam uirgam & sceptrum, regnum, atq; imperium significare consentiunt, at in eo, quod paulo post sequetur, erit dissidium.

ET DVX de femore &c.) ומחקק. Et præceptor aut scriba siue

legiſlator, uel rerum agẽdarum deſcriptor. Ducitur enim à חקק. ideſt præcepit, ordinauit, inſtituit. à quo חקות. ideſt. Præcepta ac decreta, ac leges, cumq́; hoc proprie principum, ac maximorum uirorũ ſit, ideo eum, ducẽ uertit Hieronymus, ſicut & Septuaginta ἡγούμενον. Duo uero hæc, regnum efficiunt, ſcilicet ſceptrum, & legum condendarum poteſtas. Quamobrem eundem intelligimus hunc, quem & ſuperius, aut duo per quæ, regnũ efficiatur. Chaldaica quoq; æditio produce ponit ספרא. hoc eſt ſcribam.

DE FEmore eius.) מבין רגליו. i. de medio pedum. Quo modo uero non deficiet de pedibus eius dux? Hieronymus quidem, & ante eum Septuaginta, uidentur totum, ex parte accepiſſe, ut pedes eis ſignificarẽt fœmur, unde fit procreatio. At Auen Eſdra aliqd aliud tradit, cuius uerba ſic habẽt ושעם מבין רגליו שכם דרך כל סופר להיות בין רגלי קצין. Sententia inquit eius quod dicitur. De medio pedũ eius, quia is mos eſt ſcriptorum, ut inter pedes principum ſedeant. At quid propterea dicit, aut quid poteſt dici abſurdius? Ego uero locutionem hebraicam eſſe puto, quam & alibi reperiemus ut ſæpe dicetur. Non enim pedes ipſos intelligimus, ſed aduerbii uice ſummit᾽, pro eo, quod eſt de medio eius, & quaſi ex eius domo, ſiue natione. Vt enim apud græcos ἐμποδὼν non inter pedes ſignificat, ſed impedimentum atq; obiicẽ declarat, & ἐκποδς τῶν ποδῶν, non extra pedes, ſed, amoto omni impedimento, ſic & hebraice de medio pedum eius, de medio eius, aut ex ipſo. Quare commenticia eſt expoſitio Auen Eſdræ.

QVI MITtendus eſt) שילה. Scilo. In hac una uoce tot tamq; uaria ab Hebræis, & latinis, ſimul & græcis proferuntur, ut omnem penè mentem poſſint cõfundere. Tam uaria affertur eius uocis ſignificatio, ut nulla æditio cum altera conſentiat. Nos tã & ſi noua quædam afferemus, ſuum tñ cuiq; liberum permittimus iudicium. Nam primo ubi nunc hebraice habet᾽ שילה, adducor facile ut credam, tempeſtate Hieronymi fuiſſe שילח. aut שלח. Shilach, aut ſaliach ut loco hæ, fuerit chet. quæ lr̃æ maximã habent affinitatem. Eaq́; uox ſi eo meo ſcribat᾽, ſignificat miſſum. Exiſtimo igitur hunc locũ corrupiſſe Iudæos, ut pleraq; alia ab eis eſſe deprauata comperimus, ubi commode poſſet fieri, ut ſæpius admonituri ſumus. Quod ergo clare de Meſſia diceretur, & ad religionem chriſtianam penitus tenderet, per unius literæ immutationẽ, ipſi ad neſcio quid aliud transferre conati ſunt.

ſunt. Huiusq; deprauationis uel id eſt maximum teſtimoniū, ꝙ neq; ex ſacris conſtat literis quicq de eo quod illi cōmenti ſunt, Scilicet Scilo, neq; ipſi quicq̄ habent certi proferre. Atq; ideo maxima ſunt apud eos diſſidia, alii alia exiſtimantibus. Multæq; multorum citant̄ ab Auen Eſdra ſup̄ ea uoce opiniones, quas nō libuit producere, ꝙ ui deremus, rem nō magni emolumēti eſſe. ſed magis uexaret̄ ſpiritus. Ad ipſā potius rem ueniēdum eſt. Dimiſſis ergo omnibus fabulis & delyramentis hebræorum, & extortis expoſitionibus, clarum eſſe cognoſcimus, hunc locū de Meſſia eſſe intelligendum, adiuuante nos æditione chaldaica, quæ ſolet eſſe tanq̄ aſylum hebræis, quo confugiant, ubi aliquid obſcurum & ſenticoſum occurrit. Quæ ſiquid in diuinis libris propter prophetiam, aut ſermonem hebraicū, minus clarum dictum fuerit, apertiſſime explicat. Ea itaq; hoc loco habet, Donec ueniat Meſſias. Mutauitq; Scilo in Meſſiam. Rabi quoq; Salomon exponens, Donec ueniat Scilo, ſic ait. hoc eſt, Donec ueniat מלך המשיח שה מלוכה שלו. ille Meſſias, quia regnū eius eſt. Omnes qdē reges Iſrael, meſſiæ uocabantur, ſed unus κατ᾽ ἐξοχὴν, Meſſias nihilo addito uocatur. Credo igitur, ēt ipſum chaldæū interpretē legiſſe in contextu hebraico, ſaliac ideſt miſſum, non Scilo, ſicut & Hieronymum. Eamq; uocē mutauit in alterā eiuſdem formæ, ſcilicet Maſſias. Vnum igitur hoc poterat conuincere pertinaciſſimos Iudæos, qui ut ſuos errores tueantur, non ceſſant quottidie ad ſua mala placita diuinas literas torquere. Is ergo locus tam ſecundum Hieronymum, q̄ Chaldaicam æditionem debet intelligi. Et quod dixi de permutatione literarū he, in chet, adeo mihi ſit probabile, ut penitus in ea ſim Opinione. Inuenio etiam in libris hebræorum, Meſſiam appellari Shaliac, ideſt miſſum uel miſſionem. Miſſus enim eſt à patre, ut nos à funeſta morte liberaret, quam per peccatum Adæ omne genus humanum contraxerat. Quod autem Septuaginta hunc locum uerterunt ἕως ἐὰν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, ſic enim legendum eſt, non ut habet impreſſio, non ſatis aſſequor, unde prouenerit cum præſertim nihil eorum habeatur in contextu hebraico. Niſi forte diuiſim legerint nomen Scilo, ſci, ideſt quod, & lo, ideſt ei. ut totum ſit hoc modo legendum. Donec ueniat, quod ei, aut cuius eſt. quod illi uerterunt ᾧ ἀπόκειται. Cui repoſitum eſt. Eritq; ſenſus, Donec ueniat cui regnū illud perenne repoſitum, paratumq; eſt, ſcilicet Maſſiac. atq; ita exponūt

Rabi ſalomon

græci & hebræorum nonnulli. Cætera quæ de hac re dicenda fuerãt, uideantur apud Nicolaum, non malum authorem.

EXPECTAtio gentium.) Varie quoq; & hoc exponitur. Est enim hebraice יקהת, quod nonnulli, collectionem significare autumant, ut hebraice hoc modo legamus ולו יקהת עמים. Et ei aggregatio populorum, aut, Ad illum aggregabuntur populi. Alii à נקה deducunt, idest obediuit, exponuntq;. Et ei auscultatio populorum, oẽs enim Messiæ obtemperaturi erãt. Alii aliter exponunt. Quæ omnia, ferè eodem tendunt. Hieronymus Septuaginta sequitur, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. Et ipse expectatio gentium. Chaldaica uero æditio habet. Et ei auscultabunt populi.

ASINVS fortis.) חמר גרם. Asinus osseus, ac propte ea fortis, sicut & ipse Hieronymus in libro hebraicarum quæstionũ exponit. Sed quis non miretur uarietatẽ apud Septuaginta, qui asinum fortẽ uerterunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησε, pulchrum desiderauit. Hoc profecto adeo est mirum, ut mens stupeat. Neq; ignoramus unde tanta deuiatio acciderit. Nam ut sæpe testati sumus, r, &, d, apud hebræos eandem penè habent formam, nec facile distinguntur. Itaq; alterã pro altera litera legerunt ut non חמר. i. asinum, sed subiecto, d, loco, r, haberent חמד. idest concupiuit. In secunda quoq; dictione, huiusmodi quædam etiam ratio est.

TRIBVTIS seruiens.) Non dissentit ab hebraico למס עבד. Tributo seruiens. Verum tributum pro labore sumpserunt Septuaginta. uertuntq; καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργός, Factus est uir agricola. q̃q̃ per multum deuient nec forte, adeo admittendum est.

SALVTARE tuum expectabo domine.) לישועתך קויתי יהוה. In salute tua speraui domine. At Septuaginta, hanc sententiam, non ad Iacob, sed ipsum equitem referunt, uertentes καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεὺς, τὴν σωτηρίαν περιμένων κυρίου. idest. Et cadet eques, salutem expectans domini. Quod certe meo iudicio, non sine maximo errore factum est.

ET IPSE accinget retrorsum.) והוא יגוד עקב. i. Et ipse expedietur, aut oppugnabit calcaneum. Hoc autem, quod de accingendo & expediendo dicitur, Septuaginta ad tentationẽ referunt. γὰδ πειρατεύσει πειρατήριον, αὐτὸν, αὐτὸς δὲ πειρατεύσει κατὰ πόδας. Gad inguiunt tentatione tentabit ipsum, ipse autẽ tentabit pedes. Hierony-

mus

mus autem in quæstionibus hebraicis ad latrocinium. Omnis aũt ea diuersitas accidit ex multiplici significatione huius uerbi gad. quod & latrocinari, & expediri ad pugnã significat. quod forte ẽt Septuaginta innuunt si per uerbũ πειρατεύσει, de piratis intelligant. Hieronymus loco citato uidetꝰ legisse πειρατήριος qđ exponit latrũculũ.

NEP Tali ceruus emissus.) Nihil dissentit ab hebraica ueritate. Septuaginta uehementer discrepant, ut penè incredibile sit νεφθαλεὶ στέλεχος ἀνειμένον, ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. Nephthal, stipes remisus, augens in germine pulchritudinem. quæ dissonantia accidit ex eo qđ sæpius testati sumus, nã non erant sacræ literæ punctis distinctæ. Itaq; uox ambigua poterat ad uaria significata torqueri. in multis præterea, deprenduntur illi, sermonis hebraici minus q̃ deceat periti.

ET DE Corus aspectu.) בן פרת עלי עין. Filius accrescens super fontem aut super oculum. Est aũt hic uocabulũ anceps. עין. quod & oculum, & fontem sonat. Atq; ideo alterũ pro altero reddidit Hieronymus. Putauitq; hanc sententiam, filius accrescens super oculũ, sic.n. diceremus hebraice, significare decorum aspectu. At hebræi dicunt hic עין significare fontem, ut dicat Iacob, eum crescere ac profluere, plusq̃, fontem. Eodem tamen sententia tendit, licet uariis uocibus explicata. Septuaginta quoq; sequitur Hieronymus ἰωσὴφ ζηλωτὸς υἱός. Ioseph amabilis filius. quod autem addunt μοῦ νεώτατος. filius meus nouissimus redundat, additumq; est à librariis. Est enim etiam falsum, cum non is, sed Beniamim nouissimus fuerit.

SVPER murũ.) Ecce & alia maxima Septuaginta ab hebraica ueritate deuiatio. Nã hoc reddiderunt πρός με ἀνάστρεψον, ad me conuertere. quo quid potest esse dissonantius? Est autem eadẽ huius uarietatis ratio, quam sæpe attulimus. Nam עלי. si sine punctis scritur, potest significare, aut sup, absolute, aut super me. Altera quoq; uox שור & murũ declarat, & est imperatiua uox à uerbo שור hoc est uidit. Cumq; tam multa eiusmodi reperiantur, admirari iam desinemus. Legendum autem esse ut nunc habet hebraica ueritas, & ut uertit Hieronymus, ratio quoq; admonet. præcedit enim filiæ discurrerunt. cui inepte subderetur ad me conuertere.

SEDIT in forti.) ותשב באיתן. Et sedit in fortitudine, scilicet arcꝰ. Quod Septuaginta, nescio cur tã diuerse interpretati sint συνετρί-

ϑη μετὰ κράτους. Cōfract⁹ est cū robore, aut ui, estq́; penit⁹ in cōtrariū. Fefellit autē eos uerboꝝ similitudo, qđ frequentissime peccant.

ET Dissoluta sunt uincula.) ויעזו זרעי ידיו.i. Et roborata sunt brachia manuum eius. Quare cōtraria est sententia, secutus est enim Septuaginta in re ambigua, qui & ipsi καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτοῦ. Et dissoluti sunt nerui brachiorum manuū eius. Laudat enim eius fortitudo, sicut hic passim uidere licet.

INDE pastor lapis Israel.) Eodem mō & hebraice מבאן רעה אבן ישראל Inde pastor lapis Israel. At Septuaginta, seusum non uerba interpretantur. ὁ κατισχύσας, Qu roborauit, aut, Qui tenuit Israel. Sic enim clarum est, deum appellatum lapidem Israel, ꝙ eoꝝ sit fortitudo & uirtus, quæ græce ἰσχὺς uocatur. Dimittunt quoq; rohe, hoc est pastorem.

ABYSSI iacentis deorsum.) תהום רבצת תחת. Abyssi iacentis deorsum. Quod Septuaginta in aliud quid uertunt, nihil uerbi uim exprimentes. γῆς ἐχούσης πάντα, Terræ habentis omnia, sed tamen aliud est Abyssus, q̄ terra omnia continens. Alibi tamen thehom, abyssum interpretati sunt.

PATRVVM eius.) הורי. Genitorum meorum. Quod & Septuaginta remotius εὐλογίας πατρὸς καὶ μητρὸς σοῦ. Benedictiones patris ac matris tuæ. Videntur etiam legisse Septuaginta non הורי, sed הרים idest montes, eo ꝙ inferunt ὀρέων μονίμων. idest, montium stabilium, In reliquis quoq; multa uarietas.

COLLIVM æternorum.) Potest etiam dici, collium mundi. Nam holam æternitatē significat, & mundū. Quomō autem sit hoc intelligendū interpretes consulendi sunt. quoꝝ maxima est copia.

IN Vertice nazaræi ולקד קד נזיר אחיו. Et in uertice nazaræi fratrū suorum. idest, sanctificati ac diuini hominis, uel seiuncti à multitudine. Septuaginta loco nazaræi aliud penitus diuersum posuerūt ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν. idest, Quibus imperauit ex fratribus. Quæ obsecro tāta uarietas? Eos ignaros fateri erubescimus. Codices mutatos esse, non est ferè probabile. Restat ut uerborum similitudo, eos fefellerit, quod illis creberimum est.

VE Spere diuidet spolia.) Eodem modo & hebraicum יחלד שלל. Diuidet spolia. Quæ duo, penitus immutarunt Septuaginta, ut quod est hebraice, diuidet, ipsi reddiderint σώσει. i. seruabit. Prædam autē

faciunt

faciunt τροφὴν.i.escam, licet præda, sit esca ipsius leonis.

IBI & Lia condita iacet ושם קברתי את לאה. Et ibi sepeliui Leā, ut id de seipso dicat Iacob, nō ab aliis factum fuisse asserat quemadmodum etiam Septuaginta καὶ ἐκεῖ ἔθαψαν λείαν. Et ibi sepeliui Leā. Hāc quadragesimo quarto uitæ suæ āno scribūt hebræi mortuā esse.

CAP. L.

SERVIS Suis medicis.) Nihil dissentit ab hebraico עבדיו את רפאים. Seruis suis medicis. At Septuaginta longe diuersius ἐνταφιασταῖς. quæ uox ut arbitror, significat eos, qui cadauera sepeliunt. At illud quid significet, satis notum est.

SERVO Dei patri tuo עבדי אלהי אביך Seruis dei patris tui. de seipsis ergo locuntur, non Iacob, seruosq; dei sese appellant, qui etiā de⁹ Iacob sit ideo & Septuaginta καὶ νῦν δέξαι τὴν ἀδικίαν τῶν θεραπόντων τοῦ θεοῦ πατρός σου. Et nunc suscipe iniquitatem seruorum Dei patris tui.

NVM Dei possumus resistere uoluntati. התחת אלהים אני. Num pro Deo ego sum, uel uice Dei, aut loco Dei, Num De⁹ inquit ego sum, ut possim uobis detrimentum, aut emolumentum afferre? Potest ēt uerti ut fecit Hieronymus. At uero Septuaginta penitus eam sentētiam immutarunt. μὴ φοβεῖσθε τοῦ γὰρ θεοῦ εἰμι. i. Ne timeatis, nam dei ego sum. Quod non solum ab hebraica ueritate est dissonum, uerum etiam est perobscurum.

DEVS Visitabit uos, asportate ossa mea.) Septuaginta expresse ponunt, quando ea ossa essent efferenda ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, ᾗ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ θεός, συνανοίσετε τὰ ὀστᾶ μου. In uisitatione, qua uisitabit uos, auferetis ossa mea.

IN Loculo.) בארון. In arca. Septqaginta ἐν σορῷ. In sepulchro, qđ fortasse non recte redditum est. In arca enim est conditus, ꝙ esset aliquando à fratribus efferendus, quanquam & arca sepulchrum sit. In hebræorum quoq; monimentis habetur, Ioseph conditum esse in arca ænea, & in Nilum esse proiectū, relatumq; inter Deos ægyptiorum. licet hæc falsa mihi uideantur, & hebræorum commentis similia. Sunt támen & apud græcos qui putent, Ioseph deum ab ægyptiis habitum esse.

PRAEFATIO IN EXODVM INCIPIT.

Ram hunc librum, cũ præcedente sine ulla præfationẽ prosecuturus, sed quia permulta à me in eo expectari animaduertebam, ut late scilicet de sacris uestibus, de toto arcæ opificio, de cæteris quæ maxima sunt, disse-terem, id quod & mihi faciendum esse aliquando suspi cabar, Putabam enim maximã hoc libro esse cum hebraica ueritate nostrorum & græcorum codicum discrepantiam, propter rerũ diffi cultatem, uocabulorumq; uarietatem, quæ res, adeo meam opinionẽ fefellit, ut nullum propè librum repererim, in quo pauciora & leuio-ra essent dissidia. eò igitur admonere omnes libuit, ne spe frustrarẽt̃, causamq; cur tam expedite librum omnium difficillimum percurre rim haberent exploratam. neq; meum cursum interrumpi ibi postu-larent, ubi minime esset opus, qui etiam compendiose & breuissime necessaria tantum lustrare & explicare cõstitueram. Si enim ipse no ster interpres & sapientissimus fuit, & doctissimus, quid erat opus, omnem eius æditionem euoluere, & omnia ad uiuũ resecare? Quod certe & curiosi nimium, & ocio, & tempore abutẽtis hominis fuisset. Sed erant ea tantummodo obseruanda, quæ uel sensum læderent, uel apertam maledicendi ansam Iudæis præberent. Nec tamen fateor, omnia me uidere potuisse, sed quantum diligentia atq; studio posset effici, operam dedisse, ut is error è nostrorum latinorũ mẽtibus erue retur, quem in omnium prope pectora disseminarunt iudæi, nostram hanc æditionem esse deprauatissimam. Quorum in omnia nostra, os mendacissimum, mentemq; maleuolam, non est ꝙ reformidemus, sed potius irrideamus, & eos esse mendaces cognoscamus. Videmus enim esse tum paucissima, tum leuissima ea, in quibus nostra, ab he braica ueritate discrepet æditio. Hoc igitur libro, eo plus operæ, atq; industriæ adhibuisse Septuaginta interpretes, & Hieronymum arbi tror, quo uideretur esse difficilior. Itaq; fecerunt, ut minima, uel pro pe nulla esset inter codices hebræos, ac latinos differentia.

INCIPIT LIBER EXODI. CAP. I.

NIMAE Quæ egressæ sunt de fœmore Iacob Septuaginta.) Quod supra de hoc loco diximus idem & hic esset dicendum. Eadē enim corrupte-
a la in numero hic apud Septuaginta reperit, quæ & superius. Nam hi, huic numero addunt quinq;. Non ꝙ ipsi huius errati authores fuerint, sed qđ librariis potius sit ascribendum. Nam in numeris mendosissima reperitur Septuaginta æditio. q̄q̄ is error, etiam tempore apostolorum in græcis codicibus uideatur fuisse. Verum de hoc iam dictum est. Græce igitur sic legitur, ἦσαν δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐξ ἰακὼβ, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα. idest, Erant autem omnes animæ quæ ex Iacob natæ sunt, septuaginta quinq;. Septuaginta uero animæ sūt, computato Iacob, ut notat etiam Auen Esdra. Nam superius annumerauerat Iacob his, qui Aegyptum essent ingressi, quos & hic repetit eodem numero.

IM Pleuerunt terrā.) נתמלא הארץ אתם. Repleta est terra, ab ipsis Verbum autem תמלא sine punctis potuit legi in actiua significatione ac passiua. Verum hoc tempore, notulæ subiectæ indicant passiue esse legendum. Itaq; Septuaginta actiue interpretati sunt ἐπλήθυνε δὲ ἡ γῆ αὐτούς. Hoc est. Multiplicauit eos terra. quod certe, ut hypallage est, ita est obscurissimum & quasi subabsurdum. Addunt uero Septuaginta, καὶ χυδαῖοι ἐγένοντο. i. & copiosi facti sunt. Visumq; est quibusdam χυδαῖο in malam partem dictum esse ab ipsis interpretibus, quasi innuerent, hebræos factos esse promiscuos, uulgares, ac uiles, ita enim nerbum significare potest. hoc ergo refellit Theodoritꝰ his uerbis. οὐχ ὡς τινὲς νενοήκασιν ὑβριστικῶς αὐτὸ τεθείκασιν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος δεδηλώκασιν. οὕτω γὰρ φασὶν ηὐξήθησαν, ὡς κατὰ πάσης ἐκείνης ἐκχυθῆναι τῆς γῆς. οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν ἀκύλαν ἡρμήνευσαν. Hoc est. Nō ut quidam existimant, in iniuriam interpretes trāstulerūt χυδαῖοι ἐγένοντο, sed eorum copiam significarunt, adeo enim inquiunt aucti sūt, ut per omnem terram illam effusi sint, atq; eo modo etiam Aquila interpretatus est. hæc ille. Fuit autem Aquila teste Hieronymo, in explicanda uerborum proprietate diligentior.

VRBES Tabernaculorum ערי מסכנות. Vrbes tabernaculorū,

q̄q̄ uero hebraica uox tabernaculum significet, accipitur tamen hoc ab hebræis, nō pro tabernaculis, sed arcibus, ac præsidiis. Quod potissimum intellexerunt Septuaginta uertentes πόλεις ὀχυρὰς. Vrbes munitas, quam sententiam secutus est & alibi Hieronymus. Nā præter alia loca, Paralipomenon cap. viii. quod hic uertit urbes tabernaculoꝝ, ibi ciuitates munitissimas interpretatꝰ est. ubi est ערים עסכנות Studiosissimi autem cuiusq; ē, ueritatem ipsam, accurate perquirerē, & non ilico authores optimos reprendere, quod pleriq; faciunt. Itaq; hebræi ad labores & onera coacti, arces munitissimas, tutissimaq́; præsidia ædificarunt Pharaoni. Quem morem etiam hodie seruant principes, rusticos ad construenda mœnia, ac propugnacula cogentes. Quod autem narrat Nicolaus hebraice haberi, urbes thesauroꝝ, clarum est, esse falsum, est enim textus hebraicus ut uertit Hieronymus, sed tabernacula, ab hebræis, etiam præsidia atq; arces uocāt. confirmatur à Philone hoc modo οἱ δ᾽ ἦσαν ἀποτεταγμένοι πρὸς οἰκιῶν καὶ τοίχων καὶ πόλεων κατασκευάς. idest Iudæi autem ad urbes, domos, mœniaq́; ædificanda, à rege delegati sunt.

ODErunt filios Israel ægyptii.) ויקצו בני ישראל. Et stomachabant̄ in filios Israel. Atq; hæc quidem est sententia, quæ in contrarium à Septuaginta uersa est, ut non Aegyptii hebræos, sed hebræi ægyptios abhominarētur. ἐβδελύσσοντο οἱ αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν ἰσραήλ. idest uilipendebantur Aegyptii à filiis Israel. Nisi forte aliquid aliud innuunt. hoc est, Abhominationem patiebantur à filiis Israel. causa uero est quia hebraica simpliciter secūtur, nulla facta in mutatione. quod tamen periculose fit.

EDIFIcaruntq́; urbes phiton & ramesses.) His duabus urbibus alterā addunt Septuaginta. quod certe non puto ab eis esse factum, sed ab eadē causa, quæ sæpius à me allata est. Nam ex uno loco facile in alterum, sententiæ trasponuntur, ubi aliqua arriserit similitudo. Itaq; quod erat superius positū Genesi cap. xli. de urbe Heliopoleos, superflue huc transpositum est in græcoꝝ codicibus. ᾠκοδόμησαν τήν τε πειθὼ, καὶ ῥαμεσσῆ, καὶ ὢν, ἥ ἐστιν ἡλίου πόλυς. i. Aedificauerunt & Pitho, & Ramessa, & On, quæ est ciuitas solis. Quod certe non pōt esse uerum, cum Heliopolis, ante aduentum hebræoꝝ in ægyptum, esset cōdita. Eradendū itaq; hoc mendū in græcis codicibus. Neq; ēt Septuaginta interpretibus est ascribendū. Nā & sæpe alibi admone-

mur, eiuſmodi additiones, nam ab ipſis accidiſſe ſed aliis cauſis. Eſt aũt maxime mirũ ꝙ Origenes uir grauiſſimus, & qui ſermonem hebraicũ non ignoraret, hunc errorẽ non mõ non uiderit, ſed ẽt ſecutus ſit. quippe q has tres urbes myſtice interpretatur, quæ apud eum copioſius uidenda ſunt, nos non commentarios teximus. hæc certe mihi maxime mira uideri ſolent. Debuerat eum admonere habitã eſſe huius urbis mentionem multis annis ante, q̃ hebræi ab ægyptiis ad ædificia eo tempore compellerẽtur. neq; tum ædificatam eſſe Heliopolim, cuius ſacerdos iam ſupra trecentis annis elapſis, ſocer Ioſeph fuerit.

IN Terræ operibus.) Veriſimilior æditio Septuaginta & ad hebraicam ueritatem propenſior, quæ habet ועל עבודה בשדה. ideſt, Et opprimebant eos omni ſeruitute in agris, ſeu ruribus. illi καὶ τοῖς ἔργοις, τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις. Omnibus inquit operibus, quæ in agris fiũt. Clarum uero eſt, quid innuatur. Afferre enim ex agris cogebantur paleas & lapides, & cementum, atq; aquam, & ad ipſa ædificia comportare. Non itaq; placet, quod ait Ioſephus, eos cogi ſolitos efferre ſtercora extra urbem, ac fæces, & eiuſmodi materias, quod tametſi uerũ eſſe potuerit, non tamen colligitur ex ipſo contextu. At Philon & ipſe Iudæus, in uita Moyſi, εἰργάζοντο δὲ οἱ μὲν πηλὸν, εἰς πλίνθον σχηματίζοντες, οἱ δὲ παντταχόθεν ἄχυρα συγκομίζοντες, πλίνθου γὰρ ἄχυρα δεσμοί. Hoc eſt. Alii quidem lateres ex humo formabant, alii undiq; paleas afferebant, eo ꝙ ææ aptæ ad ſolidandos lateres ſint.

IPSAE habent obſtetricandi ſcientiam.) Hebraice aliquanto ſecus, tametſi ſententia eodem recurrat. Neq; enim ad ſcientiam ac ac peritiam refertur, ſed robur, ac uires quibus eſſent præditæ mulieres hebrææ, & obſtreticum auxilio minime indigerent. hoc modo כי חיות הנה. Non ſunt inquiunt hebrææ ſicut ægyptiæ. Nam illæ ſunt uiuaces ac fortes, atq; in hunc modum etiam exponit Auen Eſdra. כי יש להן כח חיים בלב. ideſt. Quia tenent robur uiuax in corde. Præueniunt inquiunt nos, eo ꝙ mulieres robuſtiſſimæ ſint, neq; noſtra ope indigeant. At neutrum commemorant Septuaginta, neq; obſtreticãdi peritiam, neq; robur ac fortitudinem.

ET Quia timerunt obſtretices deum, ædificauit illis domos.) Quia eodem modo habent & hebraica, non ſunt aliter producenda. At uero æditio Septuaginta, tam male hunc locum deprauatum ha

bet, ut nihil dici possit deprauatius. Non itaq; uerterunt, deū eis domos ædificasse, sed eas sibi. Vtq; intelligas eodem modo etiam olim se habuisse codices græcos, proferam expositionem Theodoriti. Cū enim Septuaginta uertissent ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο αἱ μαῖαι τὸν θεὸν, ἐποίησαν δὲ ἑαυταῖς οἰκίας. Hoc est. Quoniam timuerunt obstretices deū, ædificarunt sibi domos, ille sic ea uerba exponit. τοῦ φαραὼ κελεύσαντος διαφθείρειν τὰ ἄρρενα, ἐκεῖναι δι' εὐλάβειαν, ὑπουργῆσαι τῷ τῆς παιδοκτονίας οὐκ ἠνέσχοντο νόμῳ. οὗ δὴ χάριν, αὐταῖς ὁ θεὸς ἀμειβόμενος ἀφθονίαν αὐταῖς ἀγαθῶν ἐδωρήσατο. Hoc est. Cum iussisset Pharao interfici mares, illæ ob religionem, noluerunt infanticium exequi. Quamobrem remunerauit eas deus, bonorum ubertate concessa. Innuit enim, eas sibi domos construxisse, hoc est omnium rerum, quæ ad familiam gubernandam exiguntur, copiam habuisse. Confirmatur autem hoc ipsum authoritate Theodori, qui cum æditione Aquilæ ac Symmachi ac Theodotionis, emendauit codices Septuaginta apud eum sic legimus. ἡ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμήνεια, τὴν ταχυτῆτα δοκεῖ σημαίνειν τῶν ἑβραίων γυναικῶν τὴν κατὰ τὸ τίκτειν φθάνουσαν τὴν παρουσίαν τῶν μαιῶν & paulo infra φανερώτερον ἑρμηνεύουσαν ἄλλοι ἑρμηνεῖς. οὐ γὰρ αἱ μαῖαι ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, ὥσπερ ἄν τις οἰηθείη κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα. ἀλλ' ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐταῖς οἴκους οὐ χειροποιήτους. ἀλλ' οἵους φησίν. ὁ δαβὶδ οἶκος ἰσραὴλ εὐλογήσατε τὸν κύριον. hoc est. Septuaginta interpretatio, celeritatem uidetur innuere hebræarum mulierum, & earum præsentiam in pariendo, deinde. Clarius inquit interpretati sunt alii interpretes. Non enim obstetrices fecerunt sibi domos, sed deus fecit eis domos non quidē manu factas, sed quales ait Dauid. Dom⁹ Israel benedicite dominum. Arbitror itaq; ipse, nō fuisse hunc lapsum ipsorum Septuaginta, sed potius quid uis aliud eū intulisse. Nulla enim erat in contextu hebraico obscuritas, ut illi tā in aperta & luculenta relaberentur. Quod autem exponunt græci de domibus non manufactis, conuenit cum sententia hebræorum, neq; enim aliud hi sentiunt, q̄ eas sortem inter filios Israel accepisse quod fusius explicatur à Nicolao.

IN FLVMEN proiicite.) תשליכהו. i. Exponite eum, abiicite eum. de flumine nulla mentio. Ex eo autem quod contigit Mosi addidit flumen Hieronymus. Septuaginta tamen etiam ipsi flumen addiderunt εἰς τὸν ποταμὸν ῥίψατε. In flumen proiicite.

CAP. II.

VERVM elegantem.)טוב. Formoſum, quod non tã proprie Septuaginta reddiderunt ἀστεῖον. ideſt, urbanũ. Vna tamen omnium ſententia eſt, Philon autẽ Iudæus in uita Moyſi, Septuaginta ſecutus de ipſo Moſe ſic ſcribit ex hoc loco accipiens. γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθὺς ὄψιν ἀνέφαινεν ἀστειοτέραν, ἢ κατ᾽ ἰδιώτην. ὡς καὶ τῶν τυράννου κηρυγμάτων ἐφ᾽ ὅσον οἷόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι. hoc eſt. Natus itaque infans, mox urbaniorem præſeferat uultum, q̃ quis de priuato homine ſuſpicari poſſet. adeo ut parentes quantum poſſent, tyranni edicta facile paruipenderent.

FISCELLAM ſcirpeam.)תיבת גמא. ideſt, Arculam ſcirpeam, ſiue papyream ut uerterunt Septuaginta. θίβιν παπύρου. Arcam ex papyro. Et forte ueriſimilius, eo ꝙ papyrus propria illius fluminis ſit, at ſcirpus ſiue iuncus etiam reliquorum. Vſi ſunt hoc loco Septuaginta uocabulo hebraico, arcã exprimere uolentes, neq; ipſam uocem immutarunt. arca enim hebraice thebat dicitur. At illi inuſitato apud græcos nomine, eodem modo appellarunt θίβιν. Quæ uox nuſq̃ apud alios authores reperitur. atq; hinc factum ſuſpicor, ꝙ Philon Iudæus hebraicæ linguæ imperitus, ut ex multis fit manifeſtum, totam hanc rem de fiſcella ſcirpea omiſit. Apud quem ſic legitur. φοβηθέντες μὴ σωτηρίαν ἑνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ σὺν ἐκείνῳ παραπόλωνται, δεδακρυμένοι τὸν παῖδα ἐκτιθέασι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ καὶ στένοντες ἀπήεσαν. hoc eſt. Verum cum timerẽt ne dum uni ſalutem molirentur, plures cum illo interirent, illachrymantes, puerum ad ipſam fluminis ripas expoſuerunt, gementesq; receſſerunt. Ecce de arcula nulla fit apud hunc mẽtio, credo ꝙ ignoraret quid eſſet thibi. Sequebatur enim græcos codices. linguamq; hebræam eum ignoraſſe, multis ex locis colligitur. Quod autẽ aſſerit Origenes, thibin eſſe tegimen ẽ papyro contextum, patet nõ eſſe uerum. nam theba ſignificat omnem arcam, ſiue papyream, ſiue ligneã. Arca enim Noe theba uocatur, quæ tamen non erat ſcyrpea.

IN PAPyrione.)סוף. Quod tum papyrum ſignificat, tam carectum ideſt locum caricum plenum. quod hic papyrionem uocauit interpres, ſepem ſcilicet & quaſi ſyluam papyrorum. Septuaginta aliquanto diſſimilius uertunt ἕλος hoc eſt paludẽ. q̃q̃ ſententia eadẽ

omnium sit. Auen Esdra שם צמח נמצא סביב הנהרות. hoc est, nomen fruticis est, qui circa fluminum ripas nascitur. Cognitus est autẽ Moses à filia Pharaonis ꝙ esset ex pueris hebræorum, non tam ꝙ sciret à pr̃e decretum esse, ut filii hebræorum exponerentur, q̃ quia uidit puerũ circũcisum. atq; hoc etiam indicant scriptores græci, maxime Theodoritus, qui de hac re sic scribit ἡ περιτομὴ τοῦτο δεδήλωκεν. ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς κατ' ἐκεῖνον χρόνον αἰγύπτιοι, οὐ περιετέμνοντο, ὕστερον δὲ τοὺς ἑβραίους ζηλώσαντες τὸν τῆς περιτομῆς ἀσπάσαντο νόμον. hoc est. Circuncisio hoc fecit manifestum. Atq; hinc clarum est, ea tempestate non usos circũcisione Aegyptios, postea hebræos emulantes, cum ritum amplexi sunt.

VOCAVIT nomen eius Moysem.) Cum hoc nomen, à uerbo hebraico Origenem ducat masha idest extraxit, atq; inde fiat Mose, Patet corrupte proferri tam à græcis, q̃ latinis Moyses, cum Moses dicendum esset. quandoquidem & etymologia ita pronunciandum demonstret, & non alio modo proferatur hebraice. Eademq; in hoc nomine corruptela, quæ & in cæteris nominibus. Obseruandum quoq; ꝙ Philon, alia etymologiam ei nomini accommodat, sic enim de hoc scribit, ὄνομα θεμένη μωσῆν ἐτοίμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελῆφθαι, τὸ γὰρ ὕδωρ μῶς ὀνομάζουσιν αἰγύπτιοι. i. Nomenq; ei indidit Mose, eo ꝙ ex aqua extraxisset eũ. nã ægyptii mos aquã appellãt. Esse qdẽ id põt, uidet̃ tñ duci ab hebraica ætymologia. Auen Esdra uocauit eũ Mose. מתרגום לשון מצרים בלשון הקדש ושמו בלשון מצרים מוניוס. hoc est. Translatum est è lingua ægyptiaca in linguã sanctam. Nomen autẽ eius ægyptiace est Monios. Atq; ita uidetur conuenire cum Philone, à uoce ægyptia, non hebraica inditum ei nomen. Sed in hebream & nomen uersum est, & accõmodatũ ad suum ætymon

AD IEthro patrem suũ.) Quanta corruptela est in hoc nomine apud latinos? Nõ enim iethro scribitur hoc loco sed R euel. q̃q̃ idem uir, inferius etiam Iethro uocatus sit, patetq; hunc fuisse binominem. Non peccant idem Septuaginta ῥαγουήλ. Erat autem is sacerdos Madian, quæ regio uersus Arabiã spectat ut scribit Iosephus. Quadragenarius erat Moses, cum ad sacerdotem profugit. Elapsis autẽ aliis annis quadraginta, deus illi apparuit, ut ad tam præclarum munus tunc assummeretur, cum per ætatem foret sapientior, & extincti in eo essent omnes mali affectus.

Iurauit

IVRAVIT Moyses. ויואל.idest, placuit aut uoluit. At diuersi us Septuaginta, καὶ κατῳκίσθη. Et habitauit Moyses, uel collocatus est. Sic eadem sententia à diuersis per diuersa uerba exprimitur. Sed non ita propè tam à nostro interprete, q̃ ab illis. Nam de iuramento nulla mentio.

ET Cognouit eos.) Sic quoq; hebraice וידע אלהים. Et cognouit deus. At Septuaginta si fas est ita loqui, per ignorationem hebraicæ grammaticæ, passiue protulerũt καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς. Et cognitus est eis. Quod tamen longe aliud est. Nam illi, non satis tunc deum agnoscebant, quando ne sub Moyse quidem agnouerunt, sed deus, eos respexit, & ut suam plebem recognouit. Et de hoc quidem nulla controuersia esse potest.

CAP. III.

Ietro cognati sui חתנו. quo nomine tametsi omnis affinitas significetur, dicendum tamẽ fuerat soceri sui. sicut & Septuaginta fecerunt τὰ πρόβατα ἰωθὼρ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ. Hoc est. Oues Iothor, soceri sui. licet nomen corrupte proferatur.

AD Interiora deserti.) אחר המדבר. idest, Post desertum, uel retro in desertum. Septuaginta & ipsi ab Hieronymo non uidentur discrepare. ὑπὸ τὴν ἔρημον. Sub desertum, hoc est interius, ut arbitror, & ut ait Philon in locum nemorosum atq; herbis copiosum. apud quem sic legimus ἐξάγων τὴν ποίμνην εἰς τόπον εὔυδρόν τε καὶ εὔχορτον, ἔνθα συνέβαινε καὶ πολλὴν πόαν προβατεύσιμον ἀναδίδοσθαι. γενόμενος δὲ πρὸς τινα νάπην, θέαμα ἐκπληκτικώτατον ὁρᾷ. Hoc est, Cumq; eduxisset gregem, in locum aquis irriguum, & floridum, ubi multa pecudibꝰ herbarum exhibebatur copia, & in conuallem iam deuenisset, uidet hic prodigiosum spectaculum. Et quæ apud eum secuntur. Iu penitissimas ergo deserti partes sese contulisse scribit Moses, diuinitus fortasse promotum, ut in tanto secessu, rem mortalibus abstrusam uideret. Vel ipse locum describit.

APPAaruit ei dominus.) מלאך. idest Angelus. Miror q; Hieronymus & ab hebraico dissentiat, & ipsis Septuaginta, qui & ipsi ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος, idest, Apparuit ei angelus. Philon quoq; iudæus ei angelum apparuisse confirmat dicens, ὡς ἄν τις ὑποτοπάσειεν εἰκόνα τοῦ ὄντος εἶναι, καλείσθω δὲ ἄγγελος ὅτι σχεδὸν τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι διήγγελλε. Quantum inquit quis suspicari posset, erat ea uisio, atq; præ

sentia eius qui est, uocetur autem angelus, eo ꝙ quæ uentura essent, denũciabat. Atq; ita & ipse uidetur sentire, deum sub figura angeli, Mosi se ostendisse, quod & omnes propè græci patres confirmãt. Siquidem Basilius pluribus nominib⁹, dei filium in sacris literis appellari scribit, è ꝗbus & nomẽ angeli esse. Quippe qui patris cõsilia hominibus reuelauit. Qui & apud Esaiam magni consilii angelus uocatur, de qua re magnus Dionysius, de celesti hierarchia sic scribit, αὐτὸς ἔτι ἰησοῦς ὅτι κατὰ τὴν ἡμῶν σωστικὴν ἀγαθουργίαν, εἰς ἐκφαντορικὴν ἐληλυθὼς τάξιν, ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ἀνηγόρευται, καὶ γὰρ ὡς αὐτὸς ἀγγελοπρεπῶς φησὶν, ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς ἀνήγγειλεν ἡμῖν. Hoc est. Ipse insuper Iesus, quia propter salutare nobis beneficium, in ordinem denunciantium descendit, angelus magni consilii est uocatus. etenim ut ipse angelice dixit, quæcunq; audisset à patre, annũciauit nobis. Estq; peculiaris apud theologos quæstio, num deus an angel⁹ cum Mose tum loqueretur. & cum montem Sinai postea conscendit. Nam is qui cum Mose loquebatur, & qui aliis patribus apparuit, mõ angelus, modo deus uocatur. Sed quoniam hoc fusius à theologis tractatur, prætermittendum nobis est. Etenim potuit fieri ut sub præsentia angeli deus sese ostenderet, & tñ per ea quæ fierent, esse deus cognosceretur, ut habetur hoc lib. cap. xxiii. Vbi deus alloquit̃ populum. Ecce ego mitto angelum meum, obserua eum, quia in medio eius sum. Deum enim uti est nemo uidit unq̃. Qui ne nominari quidem potest, nedum uideri. Videmus autem hic, eũdem appellari angelum & deum, idq; nomine illo tetragrammaton, quod in solum deum potest competere. Nam ubi dicitur, cernens autem dominus, ꝙ pergeret ad uidendum, hebraice ẽ nomen tetragrammaton. Alia quoq; super hac re disseri possent, quæ ultro dimittuntur. Itaq; Hieronymus ꝙ uertit, Apparuit ei deus, nõ angelus, hoc idẽ sentit, deũ, eũ angelum fuisse, ut ẽt ex toto capite colligitur. Sequiturq; nõ uerbum, sed ipsam sententiã. Nam & hebræi asserunt, hunc angelũ, deũ esse. Erat tamen uertendum sicut & Septuaginta uerterant, ut quilibet posset pro sua facultate super ea re meditari. Siquidẽ & angelũ dicit beatus Stephanus Mosi apparuisse, Actuum capite nono.

VIDEBAT ꝙ rubus arderet.) Quanq̃ nulla dissonantia in ipsis authoribus sit, ut tñ clarius hoc fiat, proferam quæ de rubo in uita Mosis, scribit Philon, qui ampliauit istum locum. Is enim refert

βάτος ἦν, ἀκανθῶδες φυτὸν, καὶ ἀσθενέστατον, οὗτος, οὐδενὸς πῦρ προσενέγκαντος, ἐξαίφνης ἀνακαίεται, καὶ περισχεθεὶς ὅλος ἐκ ῥίζης, εἰς ἀκρέμονα, πολλῇ φλογὶ καθάπερ ἀπό τινος πηγῆς ἀνομβρούσης, διέμενε σῶος, οὐ κατακαιόμενος, οἷά τις ἀπαθὴς οὐσία, καὶ οὐχ ὕλη πυρὸς αὐτὸς ὤν, ἀλλὰ τροφῇ χρώμενος τῷ πυρὶ, κατὰ δὲ μέσην τὴν φλόγα μορφὴ περικαλλεστάτη τῶν ὁρατῶν ἐμφερὴς οὐδενὶ, θεοειδέστατον ἄγαλμα. Erat ibi inquit rubus, plantula uidelicet ſpinoſa ac debiliſſima, atque ea, á nemine admoto igne, repente tota accendi uiſa eſt. Quam cum ignis radicitus occupaſſet, & ingenti flãma oẽs ramos ac cacumen teneret, ea tñ perinde manebat illeſa, ac ſi ſuperne fons delaberet̃, incendiumque; reprimeret, & quaſi materia in corruptibilis eſſet, nõ ea eſſet igni pabulum, ſed contra ea nutriret̃ ab igne. In media uero flãma, forma pſtantiſſima uiſa ẽ, quæ nulli harum rerum quæ uident̃, eſſet ſimilis, Diuiniſſimũ ſimulachrum. Huc uſque Philon. Quapropter patet, quo mõ hoc intelligẽdum ſit, qđ de accenſa rubo hoc loco ſcribit̃. Quæ quia uehemẽter placent, non ſunt alia proferenda. Ardere rubus uiſa eſt, quia natura diuinitatis, igni ſolet in ſacris litteris cõparari, tum pp eius inter cætera elementa excellentiã, tum quia illa natura lucidiſſima eſt, & pcul ab omni caligine ſequeſtrata, tũ quia eius operatio, igni ẽ ſimillima, celeriter. ſ. oia conficiens, & alia quidẽ purgans, alia penitus abſummẽs. Sub hac ſpecie, deus Moyſi uiſus eſt. Græci puoque aliã afferunt rationem, cur ſub rubi ardentis ſpecie uideri deus uoluerit. Nulla. ſ. deo figura eſt, nulliſque; lineamentis exprimi poteſt, ergo ſi ſe ſub ardente rubo oſtendiſſet, nõ erat futurum, ut hebræi, occaſionẽ inde eius figuræ depingendæ ſumerent, & in errores peſſimos corruerent. Nã rubus ardens nullam exhibebat figuram, quam quiſque deo conuenire poſſe putaret. q̃q̃ Philon ſcribit in media illa flãma, deum eſſe cõſpectum. Verum de hoc nulla in contextu fit mentio, ſed uocem tantũmodo uocantis auditam eſſe. Nam cum dicit̃ apparuit ei, magis ad uocem pertinet. Sed uerisimile eſt, aliquam præſentiam eum in igne uidiſſe. Neque tamen hoc impedit, quin expoſitio græcorum optima ſit. Nam nulla illius qui Moſi apparuerit traditur figura.

NON Cõbureret̃.) Hebraice ἐμφαντικώτερον אינו נאכל. Hoc eſt, Non deuorabat̃, non exedebat̃, à uerbo אכל .i. comedit, deuorauit. Græce quoque; uenuſtiſſime per antonomaſian, idẽ ſignificat̃ ἡ βάτος ἐκαίετο, καὶ οὐ κατεκαίετο. Quod fortaſſe latine poſſet uerti, urebatur,

ſed non exurebatur.

IMOlabis deo ſuper montem iſtum.) תעבר. i. Seruietis, adorabitis, ad plures ergo ſpectat. & ad omne adorationis genus. ſicut uerterũt etiam Septuaginta καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, & adorabitis deum in monte iſto. Nam habad hebraice, omnem diuinum cultum ſignificat, non tm̃ imolationẽ. Prædicit ergo deus fore, ut oĩs hebræoꝝ multitudo Aegypto egreſſa, eũ ad mõtẽ illũ adoratura ſit.

EGO Sum qui ſum.) אהיה אשר אהיה. i. Ero qui ero. Per futuꝝ pronunciatur hebraice. Futura tñ pro præteritis ac præſentibꝰ ſolẽt uſurpari in hac lingua, ſicut & lingua italica, & aliis q̃plurimis. Neq; certe aliud eſt, q̃ quod uertit Hieronymus & Septuaginta, qui etiã per præſens locuti ſunt ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὤν. Notatur autẽ non ſolũ à chriſtianis, ſed etiã gentilibus maxime platonicis, dei nomen eſſe, qui eſt, eo ꝙ is ſit, omnis eſſentiæ, omniſq; uitæ plenitudo, & ab eo oĩa uiuant ab eo profecta, ut & ꝙ eſſent poſtortũ, & ꝙ orirent̃ ille fuerit cauſa. De quo apud Aegyptios, in templis erat ſcriptum ἐγὼ εἰμὶ πᾶν τὸ γεγονός, καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον, τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδείς πω θνητὸς ἀπεκάλυψε. idest, Ego ſum quod fuit, quod eſt, quodq́; futuꝝ eſt, uelum meũ nemo unq̃ reuelauit, Credoq́; ex hoc Exodi loco, eos accepiſſe, præſertim cum Mercurius eius ſententiæ ut exiſtimo author, non modo tẽpeſtate Moſi proximus fuerit, ſed etiam ſimillima in multis & ſacris literis conſentanea ſcripſerit. De hac eadẽ re Gregoriꝰ eximiꝰ theologus θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται, τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ, ὢν ἀεί. καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει τῷ Μωϋσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ ἀεὶ εἶναι, μήτε ἀρξάμενον μήτε παυσόμενον. οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον, καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτων ἔννοιαν καὶ χρόνου καὶ φύσεως. Hoc eſt, Deus inquit fuit quidem ſemper, eſtq́; & erit. Imo uero ſemper eſt. Nam fuit, aut erit, diuiſiones ſunt fluxæ naturæ, & temporis cui ſubicimur nos. At deus ſemp eſt. Quo nomine ipſe ſeipſum appellauit, cũ Moyſen alloqueret̃ in monte. Totum.n. in ſeipſum eſſe complectit̃, quod neq; cœpit unq̃, neq; deſinet quaſi quoddã eſſentiæ pelagꝰ infinitũ, & immenſum, oẽm & naturæ & tẽporis rationẽ trãſcẽdẽs. Dionyſius quoq; ille magnꝰ, & uere diuina & apoſtolica ſapiẽtia plenꝰ, de hoc ipſo inqt οὐ ποσὸν ἔστιν ὤν, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ ἀπεριορίστως ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν τὸ εἶναι, καὶ προειληφώς

Appellauit inquit seipsum, qui est, non enim secundũ aliquam quantitatem ac dimensionem est, sed simpliciter, & in terminabiliter, totum esse in se comprendens. Thales quoq; Milesius, interrogatus qd esset diuinitas, respondisse fertur τὸ μήτε ἀρχὴν ἔφη, ἔχον, μήτε τέλος. idest, Quod neq; principiũ hēt, neq; finē. Plato quoq; uir eminētissimi ingenii, mortales quasi reprēdit, ꝙ futurum aut præteritum tps, diuinæ naturæ accommodarent, eadem prope quæ & Dionysius & Gregorius, in Timæo scribens. τὸ ἦν καὶ ἔσται, χρόνου γεγόνασιν εἴδη, ἃ δὴ καὶ λανθάνοντες ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν φέρομεν οὐκ ὀρθῶς. τῇ δὲ, τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει, τὸ δὲ ἦν καὶ ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν. idest, Fuit aut erit, temporis species sunt, quas temporis partes, nos per inscitiam, sempiternæ naturæ attribuimus. Non satis recte ac rationabiliter. Ei siquidem tantum competit, & secundum ueram rationem, tempus præsens, illæ uero diuisiones, naturæ, quæ tempori subiecta est. Hæc ille. Appellat ergo, se id quod est, propterea ꝙ ante omnia ac supra omnia est, quod ab omnibus gentibus ac religionibus est cognitum. Proclus enim & ipse gentilis, christianos fortasse secutus, de ea natura ait· πάντων τῶν ὁπωσοῦν τοῦ ἀγαθοῦ μετεχόντων ἡγεῖται τὸ πρώτως ἀγαθὸν, καὶ ὃ μηδὲν ἐστὶν ἄλλο ἢ ἀγαθόν. idest Omnibus quæ quoquo modo bonum participant, excellit ac præstat, quod primo bonum est, & quod non est aliud, q̃ ipsum bonum. Cui etiam Iamblichus cõsone de eadē natura sic loquitur, ἔστι δὴ οὖν τἀγαθὸν τότε ἐπ᾽ ἐκεῖνα τῆς οὐσίας, καὶ τὸ κατ᾽ οὐσίαν ὑπάρχον, ἐκείνην λέγω τὴν οὐσίαν τὴν πρεσβυτάτην, καὶ τιμιωτάτην, καὶ καθ᾽ αὑτὴν οὖσαν. Est igitur inquit bonum, id quod supra essentiam est, & quod secundum essentiam, Illam dico essentiam, quæ primæua est, & præclarissima, & per se existit. Non fuit ergo absurdum, hæc ex gentilibus theologis proferre, ut sit perspicuum, q̃ proprie, q̃ uere, deus appellarit se, qui est, & q̃ sapiēter Septuaginta & Hieronymus per præsens extulerunt, quod secundum idioma hebraicum pronunciabať per futurum. Omittimus hoc loco multa quæ ab hebræis & latinis super nomen tetragrammaton disseruntur. Consilium enim nobis fuit, omittere quæ minus necessaria uiderentur. Cum præsertim de eo nomine satis nobis dissertum sit in libro contra cabalisticas superstitiones. Scire uero omnes uolumus Burgensem, uirum alioqui in literis hebraicis doctissimum, uirumq; optimum, mea quidem senten

tia, hoc loco non attigisse, cuius expositio postea citabitur. Duoq; in eo mihi carpenda uisa sunt, primum ꝙ cum esset hebraici sermonis peritus, non animaduerterit eius linguæ proprietatem, deinde ꝙ Auen Esdræ, atq; aliorum multorum hebræorum sequatur expositionem, quæ certe minime uera est. Primum quod diximus, sermonis hebraici proprium esse, futura pro præsentibus usurpare, adeo clarum est, ut nihil fere notius sit, exempla tamen proferamus. Iob cap. primo ubi in nostra æditione habetur. Vnde uenis hebraice est מאין תבוא. quæ si latine reddenda sunt, dicendum esset unde uenies, quo nihil esset absurdius etiam apud hebræos. Genesis quoq; cap. xxxvii. ubi latine dicitur de Ioseph, inuenisse eum errãtem, quẽdam uirum, qui eum hoc modo interrogauit, מה תבקש. quod si latine red das, dices, quid quæres, quid uestigabis, patet tamen de præsenti interrogationem fieri, innumerabiliaq; alia dimittuntur exempla, ne in re manifesta tempus conteramus. Potuit ergo hoc non uidisse Burgensis? deinde non animaduertit etiam Septuaginta interpretes, uiros sapientissimos utriusq; linguæ intelligentes proprietatem uertisse, qui est, & non qui erit, uel qui ero. quorum interpretationem approbauit etiam Philõ Iudæus, uir & ipse græce doctissimus, qui hũc locum in uita Moysi exponens scribit. Ἐὰν οὖν φησι πυθάνωνται τί τὸ ὄνομα τῷ πέμψαντι, μηδ' αὐτὸς εἰπεῖν ἔχω. ἆρ' οὐ δόξω διαπατᾶν; ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον λέγε φησὶν αὐτοῖς ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. ἵνα μαθόντες διαφορὰν ὄντος τε καὶ μὴ ὄντος, προσαναδιδαχθῶσιν, ὡς οὐδὲν ὄνομα τὸ παράπαν ἐπ' ἐμοὶ κυριολογεῖται, ᾧ μόνῳ πρόσεστι τὸ εἶναι. Hoc est. Dixit Moyses, at si inquit percunctati ex me fuerint quod nomẽ ei sit qui me miserit, eisq; dixero, ne me quidem posse hoc explicare, non'ne eos circunuenire ac fallere uidebor? Tum deus, responde inquit ꝙ ego sum ille qui est, ut intelligant quantum inter eum qui est & qui non est, intersit. doceantur insuper nullum mihi proprie nomen conuenire, qui solus habeo, ipsum esse, atq; hæc Philon. Sciendum etiam illud est ꝙ nomen tetragrammaton, quod proprium dei nomen esse existimat, & quod apud hebræos quasi proferri non potest, nõ est alia uox, uõ aliud nomen q̈ id de quo disseritur hic. idest, qui est. Quod græce melius ὁ ὤν. Est enim uox futuri temporis uerbi substantiui. Nam prima uox eius uerbi est. היה hoc est fuit cui in futuro tertiæ personæ additur iod, fitq; יהיה. idest erit. atq; ipsum est nomen tetragrammaton,

duntaxat protracta iod, ut fiat uau. Putoq; olim loco eius quod nũc est uau, fuisse iod. facilisq; est à iod, ad uau transitus, propter maximam affinitatem. Atq; ex hoc Exodi loco, natum puto nomen tetragrammaton. Nomen scilicet, quo seipsam diuinitas appellauit ab essendo q̃q̃ eo, in libro Geneseos usus sit Moses. utq; hoc clarius percipias, ubi in nostra æditione habetur. Dixitq; iterũ Dominus ad Mosen. Dominus deus patrum uestrorum, deus Abrahã, deus Isaac &c. hebraice in ipso exordio ponitur יהוה. hoc est, nomen tetragrammaton, idest, qui est Deus patrum nostrorum. deinde subdit hoc nomẽ mihi est in æternum. Neq; de alio nomine intelligit, q̃ eo, quod expo suerat Mosi scilicet qui est. Nomen ergo tetragrammaton tempus futurum est uerbi substantiui, sub ea forma quam exposuimus. Atque idem est, ubi dixit ero qui ero, & ipsum nomen quadriliterum. Nam si ipsum interpretari uoluerimus, dicemus qui est, uel erit, sine relatiuo. quod fit, secundum idioma hebraicum, in quo relatiua sæpe dimittuntur, hæc dico non ignorans Hieronymum tãquam duo diuersa nomina ponere nomen tetragrammaton, & qui est, sed siqs prudentissime consyderarit, inueniet hæc uera esse, consentiente etiam Theodorito apud græcos qui syriace & hebraice erat peritissimus. Si hæc ergo uera sunt, ut certe sunt, non erat cur damnaret nostram æditionem Burgẽsis hoc loco. Damnata enim nostra æditione, dãnatur æditio Septuaginta, qui sapientissime hunc locum reddiderũt per præsens. quamobrem clarissimũ ẽ, q̃ laudabiliter, q̃ recte exposuerint hũc locum, sanctissimi nostri interpretes tam græci q̃ latini. ex his quoq; cognoscitur, q̃ commenticia sit expositio quorundam hebræorum, quos sequitur Burgensis, qui exponunt, Ero qui ero, ero cum eis, qui ero illorum deus, quæ liquet q̃ absurda sint & hebraicis commentis similia. neq; enim sunt omnia admittenda, quæ finguntur ab ea gente, quo uitio fœdissime pleriq; respersi sunt, ut qdqd apud hebræos inueniant, sit eis oraculum, præsertim hi, qui cabalisticis delyramentis sunt addicti.

V O Cauit nos.) נקרה עלינו. Occurrit nobis. Sunt enim simillima apud hebræos uocandi uerbum, & id quod signat occurrit. ideo etiã Septuaginta sicut & Hieronymus προσκέκληται ἡμᾶς. Aduocauit nos. Auen Esdra נפגע. idest occurrit. Chaldaica quoq; æditio dominus inquit אתגלי עלנא. apparuit nobis.

NISI in manu ualida.) ולא חזקה. Et non in manu forti. sic & caldaica, ולא מן קדם דחיליה תקיף.i. Et non prius, q̃ robur meũ comprendat eum uel tangat. Sic exponunt reliqui hebræi. Rabi Salamon. עודשאני אין מריע וידי החזקה לא יתן אתחם. hoc est, quousq; meam manum robustam notam ei non fecero, non permittet uos ire. Vt ipse deus paulo post infert. In manu ergo ualida, idest robore, potentia, ut nõ dimissurus sit hebræos, nisi maximis prodigiis conspectis, nisi cognita diuina potentia. nisi ambiẽte hebræos, exercitu cœlesti, ut eos ab Aegyptiis tueat᷑. nisi maximis sint ægyptii calamitatib⁹ oppressi.

MITTE quem missurus es.) שלחנא ביד תשלח. Mitte obsecro per manum cuius mittes. Consentiũt q; omnes sentire eum de Aaron, qui posset, & sciret loqui. Sicut & Septuaginta sentire uidẽtur. δέομαι κύριε προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον, ὃν ἀποστελεῖς. hoc est. Obsecro domine adhibe alium qui possit, quem mittas. Aeditio quoq; caldaica & ipse ferè in eandẽ sententiam יהוה שלח וען ביד מן דכשר למשרת. hoc est. Obsecro domine mitte nunc per manum eius, quem decet mitti. Atq; itaq; interpretantur oẽs hebræi. Rabi Salomon בידמהאתה רגיל לשלח או ביד אחר שתרצא. hoc est, per manum eius, quem parasti mittere, siue per manum alterius, quem tu uolueris. Notat autẽ hic Auen Esdra, ut in libro Exechiel scribit᷑, deũ ante Mosem alios etiã misisse prophetas, qui populum Israel erudirent, atq; ex his quempiam uoluisse hic intelligere Mosem, siue Aaron siue alium. Quod autẽ hoc tribuitur redemptori, dicam certe quod sentio, nõ fieri pie, sed magis superstitiose, hoc enim est extorquere diuinas literas. Medium iter tenendum est, & Messiæ tribuenda sunt, quæ eius sunt, & quæ aliorũ aliis. Quæ res si confundatur, fieri sine maximo flagitio nõ poterit. Qui enim quod de Messia scribitur, ad alias torquet personas, is certe & impius est, & malignos Iudæos imitatur. qui uero quæ de aliis dicuntur, ei tribuit, is in eorum numerum referendus est, qui superstitiosi sunt, & imperite has literas interpretantur. Hæc tamen dico, ut semper recipiamus & approbemus, quidquid diuini scriptores ꝓdiderunt, ne quorundam stultam & barbaram audaciam imitemur.

ERIS ei in his quæ ad deum pertinent.) Modestiæ causa tam Hieronymus q̃ Septuaginta, noluerunt penitus hoc loco sequi textũ hebraicum in quo est ואתה תהיה לו לאלהים. Et eris ei in deũ. Septuaginta uero, σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν θεόν. Tu autem eris ei, quæ ad

deum

deum pertinent. Quod etiam fecit æditio caldaica. ואתתא ליה לרב .i. Et tu eris ei in magiſtrum, ſiue principem. Atq; hoc patet qua cauſa factum ſit. Quod tamen in ſequentibus nec Hieronymus nec Septuaginta curaſſe uidentur.

OCCVRRIT ei dominus.) Etiã iſtud Septuaginta ſapienter alio modo uerterunt συνήντησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου. Occurrit ei angelus domini, licet contextus habeat ut uertit Hieronymus. Nã promiſcue loquuntur ſacræ literæ, eodem nomine tum deum tum angelos appellantes. Atq; hoc longe eſt honeſtius ut uertunt Septuaginta, quod & caldaica fecit æditio, quæ & ipſa habet וערעביה מלאכא. hoc eſt. Et occurrit ei angelus domini. Tolerari enim poteſt, ut angelus ſumpta uiri forma minaretur Moſi, at de deo, non poſſet ſine perturbatione id cogitari. Hoc modo exponunt omnes propè hebræi. cæteri interpretes alii deum, alii angelum uerterunt. De qua re etiam Theodoritus ſcribit. οὐχ ὁρῶ πῶς ἄγγελος ἀνελεῖν ἠβούλετο τὸν μωσέα, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ὁ κύριος, πλὴν εἰ μή τις ὅπερ ἀληθές ἐστιν, εἴποι ὅτι ὁ μὲν μωσῆς ἐνόμισεν τὸν θεὸν ὀργίζεσθαι αὐτῷ ἐπειδὴ τὸν λαὸν ἔμελλε πρὸς αὐτὸν ἀναγαγεῖν, καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα ἀπεφέρετο εἰς αἴγυπτον· διὸ δὴ καὶ ἀπέπεμψεν αὖθις τὰ φίλτατα πρὸς τὸν πενθερόν. hoc eſt, Non uideo quamobrem angelus uoluerit occidere Moſen. aut ſecundum alios interpretes deus. Fortaſſe dicendum eſt, ꝙ Moſes putarit deum ſibi eſſe iratum, ꝙ cum eſſet populum, ad illum ducturus, uxorem & filios, ſecum afferret in ægyptũ, ideo tranſmiſit ſtatim cariſſima pignora ad ſocerum. hæc quidem ille. Non defuerũt igitur ex his, qui deum etiam interpretati eſſent.

TETIGIT pedes eius.) Eodem etiam modo hebraice. Quod Rabi Salomon interpretatur, proieciſſe eam coram Moſe, præputium. Nã iſtud aperte refertur ad Sephorã, quæ proiecit ante Moſen præputium, dixitq; ſponſus ſanguinũ tu mihi es. Septuaginta innuũt neſcio quid aliud προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, cecidit ad pedes eius. & dixit. quod neſcio an uerum ſit, eam contigiſſe pedes Moſi, & quaſi ſupplicaſſe, & ueneratam fuiſſe.

SPONSVS ſanguinũ) Mira uarietas apud ſeptuaginta. Qui pro eo quod eſt ſponſus. Verterunt ἔστη. hoc eſt ſtetit. ſic enim tota ſententia habet, ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. i. Stetit ſanguis circũciſionis pueri mei. Quod ſuſpicari nõ poſſum unde ſumptũ

ſit.qn̄ ne ex æquiuocatiõe & amphibologia quidem contigit. Vnicũ enim eſt eius uocis ſignificatum. propterea & reliquũ huius periodi abſurde apud eos ſeſe habet. Et ſententia quidem ſatis manifeſta eſt, ut exponit Nicolaus. Vnum illud eſt annotãdum dici ſanguinum de more linguæ hebraicæ, quæ ſanguines ponit ꝓ ſanguine, ut illđ, Vox ſanguinum fratris tui, cum ſanguinis apud nos dicendum ſit.

ET RECESSIT ab eo.) Mira hoc loco hallucinatio Nicolai, qui cum ſciret hebraice, non uiderit, hoc non referri ad ſephorã ut ille exiſtimat, quæ indignata, à Moſe receſſerit. nam uerbum hebraicum maſculina uox eſt, non fœmina. Rabi quoqꝫ Salomon, quẽ ille ſequębatur, exponit receſſit inquit המלאך מכנו.i. Angelus ab eo. Receſſit ergo à Moſe angelus, non Sephora à Moſe. dimittitur autẽ hoc totum à Septuaginta.

ET AVDIErunt.) וישמעו. Et audierunt. Septuaginta legiſſe uidentur. וישמחו.i. Et lætati ſunt, eo ꝙ loco audierunt, uerterunt ἐχάρη ὁ λαύς.i. Et lætatus eſt populus. Eſtq; inter utrunqꝫ uerbum, non mediocris ſimilitudo. Nam שמח. quod lætari ſignificat, ſimillimum eſt huic שמע.i. audiuit, atqꝫ alterũ pro altero Septuaginta legiſſe uidentᷣ.

CAP. V.

q VARE Sollicitatis populum ab operibus eorum.) תפריעו אתהעם. hoc eſt. Vacare facitis. Idem quidẽ innuit Hieronymus, ſed obſcurius. Septuaginta uero per aliud uerbum, idem ſignificant διαστρέφετε τὸν λαὸν, ἀπὸ τῶν ἔργων. Auertitis populum ab operibus. Hebraice igitᷣ hæc ſententia innuitur. Quare populum ſubleuatis & falſis perſuaſionibus imbuitis? interimq; opera intermittuntur, pendent machinæ interrupæ, conaminiq; eum ab hoc ſeruitio auocare?

QVANTO magis ſi ei requiẽ dederim?) והשבתם אתם מסבלתם hoc eſt, Populus inquit tam multus eſt, & eis ocii copiam datis, aut. Cum multus ſit populus, reuocabitis ne eos à laboribus eorum? At alio modo hoc efferunt Septuaginta μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. Ne igitur quieſcere permittamus eos ab operibus. atqꝫ ita diuerſe omnes protulerunt, cum hebraica ueritas habeat ut nos citauimus.

CAP. VI.

IN DEO omnipotēti.) באל שדי. in deo omnipotēti. Quod non ita proprie Septuaginta θεὸς ὢν αὐτῶν, cum essem deus ipsorum. Exponitur autem hoc ab hebræis sicut late scribit Nicolaus, & ut clarũ per se est. Rabi Salomon ואמרתי להם ואני אל שדי Et dixi eis me esse deum illum omnipotentem.

NOMEN meum adonai non indicaui.) השמי יהוה. Et nomen meum tetragrammaton. Non adonai. Hieronymus hebræorum morem secutus est, qui nomen illud diuinum, ut sæpius diximus, non sua uoce, pronunciant, sed aliena, scilicet Adonai. dicunt enim id, uel nõ posse, uel non conuenire proferri, ideo etiam Septuaginta, per aliud nomen, ipsum exposuerunt scilicet κύριος. cũ ne hoc etiã quadret.

NON Indicaui eis.) Hoc satis apertum est, quo pacto sit intelligendum, nullaq; est inter omnes tum hebræos tum græcos tum latinos interpretes dissonantia. Quæ autem de nomine tetragrãmaton, ab hebræis traduntur ne græci etiam patres ignorarunt, doctissimusq; Theodoritus copiose de hac re scribit. Neq; ab re est, totam eius expositionem huc afferre, quia optima est διδάσκει ἔφη, πόσης τιμῆς καὶ εὐμενείας ἠξίωσεν. ὃ γὰρ τοῖς πατριάρχαις οὐκ ἐδήλωσεν ὄνομα, τοῦτο αὐτῷ δῆλον ἐποίησεν. ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν· ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. τοῦτο δὲ παρ' ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεται. ἀπείρηται γὰρ αὐτοῖς τοῦτο διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ καὶ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι, τοῦτο καὶ τῷ πετάλῳ ἐπεγέγραπτο τῷ χρυσῷ, ὃ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐπετίθετο, τῇ ταινίᾳ τῆς κεφαλῆς προσδεσμούμενον. καλοῦσι δὲ αὐτὸ σαμαρεῖται μὲν ἰαβέ. ἰουδαῖοι δὲ αϊά. ἔστι δὲ τὰ τέσσαρα γράμματα τοῦ ὀνόματος ταῦτα. ἰὼδ, ἀλὰφ, οὐὰλ, ε. τὸ δὲ ἀΐδιον ζῆν καὶ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεόν, σημαντικὸν τὸ ὄνομα. τοῦτο τοίνυν φησὶ τὸ ὄνομα οὐδὲ τοῖς περὶ τὸν ἀβραὰμ ἀπεκάλυψα. ἀλλὰ ζητεῖ πάντως πού. ἐπειδὴ μὴ ἦν καιρὸς εἰπεῖν τοῖς πατριάρχαις τὸ ὄνομα, ὃ ἐχώρισεν τὸν θεὸν τῶν εἰδώλων. ἐπειδὴ γὰρ καὶ οἱ δαίμονες θεοὶ καὶ κύριοι ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν θεραπευόντων αὐτούς, τὸ τετράγραμμον ὄνομα ἔδωκεν ὁ θεός. τὸ τότε ἀνέκφραστον τοῖς πιστοῖς. i. Docet quanto honore quantaq; beneficentia dignus esse meruerit. Quod enim patriarchis nomen non explicuit, clarum ei fecit. Dixerat enim ad eum. Ego sum qui est. Est autem hoc apud hebræos innominabile. Prohibitum enim eis est, ne ore suo ipsum proferrent. Scribitur autem quattuor literis, ideo & quadri litterum ap-

pellant. Idē & aureæ laminæ ſolebat in ſcribi, quæ uitta capitis, frōti ſummi pontificis alligabatur. Vocatur à Samaritis Meniame, Ab hebræis aia. Quattuor literæ quibus ſcribitur hæ ſunt, iod, he, uau, he. Cumq; per id ſignificetur eſſe deum ſempiternum, ipſum dicit, ſe ne Abrahæ quidem reuelaſſe. Non enim commodum tunc erat aperire patriarchis nomē, quod ſeparabat deum ab idolis. Siquidem cum ēt dæmones, dii, & domini à ſuis cultoribus uocarētur, dedit deus nomen, quatrilitterum quod fidelibus tunc erat innominabile.

INCIR cunciſus labiis.) Quāuis eo etiā mō habeant hebraicæ, hoc tamen intelligendum eſt, ſecundū Septuaginta, qui uertunt. Ego ſum inquit ἄλογος. Careo ſermone, deſunt mihi uerba, quaſi balbus ſum, & labia mea ſunt pinguia, non eſt caro executa, quæ orationē impedit.

ANNI uitæ Chaat. cxxxiii.) Sicut & hebraice שלש ושלשים ומאת. At huic numero apud Septuaginta deſunt tres. ſic enim habent τὰ ἔτη τῆς ζωῆς κααθ ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. i. Anni uitæ Chaat, centum triginta. Eademq; fuit in hoc, labendi ratio, quæ & in cæteris aliorum annis. ut magis aſcribatur ſcriptoribus & uetuſtati, quæ omnia ſolet immutare, q̃ interpretibus. Facileq; ē hoc intellectu, uel hebetiſſimis.

PATRVElem ſuam.) Hoc eſt, Filiam patrui. At hebræi דודת. Dicunt ſignificare ipſius patrui ſororem. Puto uero Hieronymum, per patruelem intellexiſſe patrui ſororem, hoc eſt materteram. Iocabet igitur ut habetur numeri. xxvi. ſoror erat cahat patris Hamrā. Non uidetur igitur uerum, quod dicit Burgenſis, hanc fuiſſe auiam ipſi Hamram. Locus enim is refragatur. Septuaginta non diſſentiunt à noſtra æditione ἔλαβεν ἄμβραμ τὴν ἰωχαβὲθ θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ πατρός. Sed ea ut dixi non filia, ſed ſoror patrui.

CAP. VII.

a RCANA quædam.) כלהטהם. Quod uariis modis interpretari ſolet, Septuaginta in uniuerſum omnem incantationem & præſtigium intellexerunt. φαρμακείαις αὐτῶν. Quæ uox ſonat præſtigium & ueneficium. Caldaice autem aliud innuitur, per ſuſurrationes ſcilicet & uerba, præſtigiatores illos operatos eſſe. ſic legitur caldaice ועבדו אבון חרשימצרים כל חשיהם. hoc eſt. Fecerunt etiam incantatores, ſuis ſuſurrationibus. Atq; ita etiam interpretatus eſt Rabi Salomon. Neq; quicq̃ aliud ſuper hac re memoriæ proditū

apud scriptores comperimus. Et quoniam uox hebraica hoc loco sonat etiam fulgorem gladii, ac nitorem, & per hanc dicũtur pfecisse suas præstigias illi, non erit forte absurdum, si de eo genere incantationis quod fit per fulgorem armorum intelligamus. Extat enim & apud Ezechielem, huius uaticinii & incantatiõis mentio, quæ fit per fulgorem armorum. Quoniã uero obliterata hæc sunt, ideo non satis intelligi solent, Philon iudæus, latius hunc locum explicat, eius uerba producamus. πάντων οὖν τῶν δυνατῶν συῤῥυέντων εἰς τὰ βασίλεια, λαβὼν τὴν βακτηρίαν ὁ μωσέως ἀδελφὸς, καὶ κατασείσας μάλα ἐπιδεικτικῶς, εἰς τοὔδαφος ἔῤῥιψε, καὶ ἡ μὲν, δράκων αὐτίκα γίνεται. οἱ δ' ἐν κύκλῳ κατεθεῶντο καὶ ἅμα θαυμαστικῶς ἔχοντες. ὑπὸ δέους ἔξω χωροῦντες, ἀπέφυγον. σοφισταὶ δὲ ὅσοι καὶ μάγοι παρετυγχάνοντες, τί καταπλήττεσθε εἶπον, οὐδ' ἡμεῖς τῶν τοιούτων ἀμελετήτως ἔχομεν, ἀλλὰ χρώμεθα τέχνῃ δημιουργῷ τῶν ὁμοίων. εἶθ' ἑκάστου, τὴν βακτηρίαν ἣν εἶχε ῥίψαντος, δρακόντων πλῆθος ἦν, καὶ περὶ ἓν τὸ πρῶτον εἱλοῦντο. ὁ δ' ἐκ παραλλοῦ τοῦ περιέοντος διαναστὰς πρὸς ὕψος, τὰ μὲν στέρνα εὐρύνει, τὸ δὲ στόμα διοίξας, ὁλκοῦ πνεύματος ῥύμῃ βιαιοτάτῃ καθάπερ βόλον ἰχθύων πάντας ἐν κύκλῳ σαγηνεύσας ἐπισπᾶται, καὶ καταπιὼν, εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν τῆς βακτηρίας μετέβαλεν. Hoc est. Cumq; omnes præpotentes ad regiam confluxissent, tum frater Mosis sumptam uirgam maxima cũ expressione in terram proiecit. Atq; ea quidẽ mox in dracone uersa est. Qui autem circũstarent, rem omnem non sine maxima admiratione intuebantur, & præ formidine fugam quoq; arripuerunt. Sapiẽtes autem & magi qui tum forte aderant, Cur stupetis inquiunt? Nã neq; nos nõ possumus hæc facere. Artẽ deniq; eam profitemur, quæ hæc faciendi uim habeat. Ac dicto citius, cũ singulis suas uirgas piecissent, facta est draconum multitudo, oẽs tamen circa illum primũ uertebantur. Qui paululũ immoratus, mox pectus ac totum corpus, arduus erexit. Patefactoq; ore, & spiritu uiolentissimo attracto, oẽs tanq̃ pisces in saginam ad se attraxit. Quibus deuoratis, in pristinam naturam quæ uirga erat reuersus est. hæc ille.

CAP. VIII.

IN IMMENSos ageres.) Hoc modo sapientissime mutauit locutionem hebraicã Hieronymus. Nam cum hebræis superlatiua non sint, id loquendi genus supplent per eandẽ uocẽ repetitã, ut est de quo hic loqmur. hebraice siquidẽ חמרים חמרים.

idest aceruos aceruos. quod intelligit, sicut uertit ipse Hieronymus. Septuaginta penitus hebraicum loquendi morem secuti sunt καὶ συνήγαγον αὐτὰς, θημωνίας θημωνίας. Congregauerunt eas, aceruos aceruos. Quod pauci admodum apud græcos intelligerent.

ERVNT cyniphes.) כנם. Quod Iosephus & Rabi Salomon, pediculos interpretant. Videturq; ex hebraico sumptum, additis quibusdam literis. Ideo & Septuaginta & Hieronymus uocē hebraicam intactā dimiserūt. Videmus certe sciniphes uenisse à cinamuel cinas, additis ut dixi aliquot literis. Neq; puto apud alios tū græcos tū latinos scriptores, eam uocem reperiri. Credo igitur Septuaginta uocis proprietatē exprimere non ualentes (q̃q̃ non erat difficile) ipsum hebraicum nomen reliquisse. Philon autem nō pediculos intelligit, sed muscarum genus infestissimum, apud quem sic legitur τόδε ζῶον ἐστὶ καὶ βραχύτατον, ἀλλ' ὅμως ἀργαλεώτατον, οὐ γὰρ μόνον λυμαίνεται τὴν ἐπιφάνειαν, κνησμοὺς ἐμποιοῦν ἀηδεῖς, καὶ βλαβερωτάτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐντὸς βιάζεται διὰ μυκτήρων καὶ ὤτων. σίνεται δὲ καὶ κόρας ὀφθαλμῶν εἰς πετόμενον, εἰ μὴ φυλάξαιτό τις. hoc est. Ea bestiola tā & si exigua admosum sit, infestissima tamen solet esse, nō solū enim summam cutem lædit, pruritum infensum immittens, ac noxium, sed etiam interius penetrat per nares atq; aures. Lædit etiam oculos, nisi quis cautus fuerit.

OMNEM muscā.) הערב, Quod alii muscā in uniuersum interpretantur, Alii uero muscam caninam, ut etiam Septuaginta, qui & ipsi κυνομυίαν. hoc est muscam caninam. A quibus nec Philon dissentit. At Rabi Salomon, de hac ipsa uoce ait כל מיני חיות ונחשים ועקרבים וערעביא. hoc est, omne genus bestiarum noxiarum, serpentes quoq; ac scorpiones. Aduertendus uero error in græcorū codicibus. siquidem ut scribit etiam Hieronymus, Septuaginta interpretati sunt nō muscam caninam, sed κοινομυίαν idest generalem muscam. Et quoniā maxima est similitudo inter κοινομυίαν. idest cōmunem muscam, & κυνομυίαν hoc est muscam caninam, ex eo factum est, ut à scriptoribus alterum in alterum deprauatum sit. optime igitur reddiderant Septuaginta, sed corruptus locus est ab imperitis.

CAP. IX.

T M Isit Pharao ad uidēdum.)Hoc omittitur à Septuaginta, non eorum uitio factum, sed temporum. e Quod uel ex eo, fit manifestũ. Ná subditur in græcis codicibꝰ, ἰδὼν δὲ φαραὼ ὅτι οὐκ ἐτελεύτησεν ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν υἱῶν ἰσραήλ. Videns inquit Pharao, ꝙ nullum iumentũ filiorum Israel interiisset. Atq; ex hoc capite, nihil aliud uisum est dignum quod annotaremus. Quare desinant hebræi uituperare nostram æditionem, qua certe nulla melior & elegantior potest inueniri. Illi autē ut sibi maledicēdo gloriolam compararent, & religionem nostram ut cumq; oblatrarent & pturbarent, ex qualibet re ansam arripiunt, modo tuto & sine suspicione fieri posset. Nostri autem christiani, cum uiderint me hunc laborem suscipisse, & diligentissime ueritatem nostrorum codicum examinasse, fidē mihi habebunt, in culpatam esse nostram æditionem, fallaces autem & semper maledicos iudæos constanter retundent.

CAP. X.

ON VIS subiici mihi.) לענות לפני. Humiliari coram me. n Eodemq; modo exponit Auen Esdra. Rabi quoq; Salomō dicit hunc locum intelligendum esse secundum æditionem Caldaicã, quæ habet sicut & nostra æditio לא תכרעא. Recusas humiliari. Quamobrem, non plane intelligo, quid innuant Septuaginta ἕως τίνος οὐ βούλει ἐντραπῆναί με. Vsquequo nō uis conuerti me, deest fortasse πρὸς, aut non μὲ sed μοὶ est legendum, ut dicas quousq; non uis conuerti ad me. uertendum tamen secundum Hieronymum.

QVO Modo dimittam uos & paruulos uostros. טפכם.i. paruulos uestros. Hanc tamen uocē, semper alio modo interpretati sunt Septuaginta. scilicet τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν. hoc ē suppellectilē uestrã. Verum oēs loci attestant̃ id nomen paruulos, non supellectilē significare. Quoniamq; id apertissimũ est, nulla pferã testimonia. Idq; uel ex hoc loco cognoscitur. Mox.n. aliquid mali suspicatus est Pharao, ut dixerunt, se suos paruulos secum ducturos. ꝙ si aliã rem se asportaturos dixissent, nō usq; adeo dubitasset. Præterea repetit Pharao, q̃ ante dicta sunt, at de suppellectile nulla mentio, exceptis pecoribus.

QVOD Pessime cogitetis.) Non alio mō intelligenda ē ueritas hebraica, quæ habet דאו כי רע נגד פננה. Videte quia malum est coram

uobis. Quod clarius uerterunt Septuaginta. ἴδετε ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν. Videte quia scelus uobis propositum est. Rabi autem Salomon alio modo interpretatur, aliud scilicet innuisse Pharaonem. Cauete inquit, nam uobis pernicies maxima ex astris in deserto futura portẽditur. Video uobis imminere malum astrum. Quod q̃ commenticium sit, & ex superstitione iudaica profectum, satis ipsa res indicat. Huiusmodi uanitatibus & delyramentis omnia apud eos referta sunt. dicitq; hoc esse midras. idest quandam opinionem & quasi traditionem ac secretum.

VENTVM urentem קדים.i.calidum. Non dubium est esse austrum. Quippe q sit uentus calidissimus & à zona torrida præfectus, ac propterea imperfectis animalibus generandis aptissimus. Itaq; Septuaginta expresse austrum uerterunt καὶ κύριος ἐπήγαγεν ἄνεμον νότον. Et dominus adduxit uentum noton, qui & auster. Appellat̃q; notus ab humitate, quæ in rebus omnibus, eo flante solet contingere. Miror autem Nicolaum, qui cum sciret hebraice, nõ intellexerit hunc uentum esse austrum. eo ꝙ asserit hic de uento calido & sicco scribi. Nullus autem fere est uentus calidus, qui siccus sit. cum in uentis, ex caliditate efficiatur humiditas. Atq; hoc est, ꝙ locuste, flante borea, omnes extinctæ sunt, & in mare rubrum coniectæ.

FLARE fecit uentum ab occidente.) רוח ים. Ventum maris. Est enim Aegypto, mare, in quod Nilus septem hostiis sese in fert, ab occasu, ac uersus septemtrionem. Atq; ideo flantibus ætesiis, qui uenti aquilonares sunt, commoda nauigatio in Alexandriam est. Quæ causa etiam facit, ut intumescat Nilus flantibus ætesiis, & per totam ægyptum sese effundat, uentis illum ex aduersa parte retundẽtibꝰ, ut scribit & Philon, & Lucretius his uersibus, Nilus in æstate crescit, campisq; redundat, Vnicus in terris ægypti totius, amnis. Is rigat Agyptum, medium per sæpe calorem, Aut quia sunt æstate, aquilones ostia contra, Anni tempore eo, qui etesiæ esse feruntur, Et cõtra fluuiũ flãtes remorant̃ & undas. Cogentes sursum replent coguntq́; manere. Quod idem asserit & Plinius. Ab occidente ergo uertit Hieronymus, ipsam sententiam secutus, à mari autem Septuaginta ad uerbum, hebraica exprimentes, hoc modo καὶ μετέβαλεν κύριος ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμον σφοδρόν. Et mutauit dominus à mari uentum uehementem.

TENEBRAE Horribiles.) Non dissentit ab hebraico, Septuaginta paulo secus, σκότος, γνόφος, tenebræ, caligo. deinde additur θύελλα. Tempestas aut procella quod quia oĩo redũdat, delendum est. Ex alio enim loco, huic simili, sumptum est, ut infinita penè eiusmodi apud eos inueniuntur.

DE Loco in quo erat מתחתיו. Desubter se. Non alio modo q̃ ut uertit Hieronym⁹. At Septuaginta paulo diuersius, ἐκ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Nemo surrexit de lecto suo. Nam de lecto hic nulla mentio. Auẽ Esdra מוביתו לעשיות מלאכה וללכת מביתו. i. de domo sua ad faciendũ op⁹ & eundum foras. Quare de subter se non est intelligendum ut existimarunt Septuaginta.

QVAE offeramus.) Eleganter uertit quod erat עשינו. faciamus q̃q etiam latine facere, sacrificare significet, sicut & hebraice, ut illud, Cum faciam uitulam. Septuaginta uero non mutarunt uerbum ἃ ποιήσωμεν κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν. Quæ faciamus domino deo nostro, neq; satis mihi compertum est, an græce recte dici eo modo possit.

CAP. XI.

T EX ire compellet.) ושלחו נלה. Quasi mittat perfecte,
e hoc est, penitus, sine ullis conditionibus, & ut exponit' Rabi Salomon גמידא כליל מלכם ישלח. Hoc est. In uniuersum & penitus dimittet omnes uos. Quod optime significarunt Septuaginta σὺν πάσῃ ἐκβολῇ, cum omni eiectione, & expulsione.

DICES Oĩ plebi.) Eleganter uertit phrasin hebraicũ באזניה עם In auribus populi loqueris. Neq; significat aliud q̃ quod uertit ipse Hieronymus. Non enim loqui in auribus, significat latenter & in auriculam loqui, ut innuunt Septuaginta λάλησον οὖν κρυφῇ. Loquere igitur clam. sed mos illius gentis, is est. Ociose quoq; addunt postea Septuaginta εἰς τὰ ὦτα in aures.

CAP. XII.

OLLAT Vnusquisq; agnum.) שר. i. Pecudem, qđ tã de
t agno potest intelligi, q̃ pecude adulta, sed quia mox addit agnus anniculus, Patet de agno esse intelligendũ. Septuaginta quoq; ouem uerterunt πρόβατον. uox autem hebraica tam ad ædũ q̃ ad agnum pertinet.

IVXTA Quem ritum.) מן הכבשים ומן העדים תקחו. Hoc est, Ex pe

cudibus, & ex capris tolletis, ſicut & Septuaginta ἀπὸ τῶν ἀμνῶν καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε. Ex agnis & hædis ſummetis. Neq; tamen aliud eſt. Quare non diſtinguitur hic quicquam.

SER uabitis eum.) Hebraice hoc tam hædo, q̃ de agno ditit̃ והיה לכם למשמרת. Et erit uobis in reſeruationẽ. Neq; diſtinguit quẽ intelligat. Ac ſicut ſuperius promiſcue locutus eſt, ut agnus & hædus tolleretur, ita & nunc. Hoc idem innuũt etiam Septuaginta καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον. Et erit uobis reſeruatum. Vtrunq; ſcilicet. Nam quod de utroq; præceptum ſit, ut tolleretur & ſeruaret̃ uſq; in quartã decimam diem, indicat & Theodoritus κελεύει αὐτοῖς λαβεῖν, οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσιαίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους, οὐχ ἵνα κατὰ ταυτὸν, ἀμφότεροι κἀκεῖνον θύσωσιν, ἀλλ᾽ ἵνα ὁ μὲν πρόβατον ἔχων, ἐκεῖνο θύσῃ, ὁ δὲ σπανίζων τοῦ προβάτου τὸν ἔριφον. Hoc ẽ, Præcipit itaq; eis, ut ſummant non ſolum ex pecudibus agnos anniculos, uerũ etiã ex capris hedos, non ut eadẽ ratione tã illi q̃ iſti ſacrificarent̃, ſed ut qui agni copiam haberent, agnum ſacrificarent, qui autẽ eo carerẽt, hædum. Ex q̃bus patet, quo mõ ſit his locus intelligendus, quẽ quaſi dubium fecit Hieronymus dicendo, iuxta quẽ ritum. Nullum.n. hic traditur ſacrificium diſtinctũ agni & hædi, & optime, & breuiter explicuit hoc Theodoritus. Tractat̃ & copioſius à Nicolao. Gregorius uero Nazanzenus in eandem ſententiã hæc ſcribit, ἐκλέγεται δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἀρνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ χείρονος εἴδους, καὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῶν ἐρίφων, ὅτι μὴ ὑπὲρ δικαίων μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν σφαγιάζεται. Hoc eſt, Eligitur inq̃t non ſolũ ex agnis, uerũ etia peiore ſpecie, & ex ſiniſtra, quæ hædis tribuit̃ in Euangelio, quia non ſolũ pro iuſtis, ſed etiã peccatoribus ſacrificat̃. Fallunt̃ ergo, qui duo diſtincta ſacrificia hædi, & agni præcipi hic opinant̃, in quẽ errorẽ ex æditione prolapſi ſunt.

CVM Lactucis agreſtibus.) על מררים. Cũ amaris. Quãobrẽ uolunt hoc eſſe de oĩbus herbis quæ acres ſint, & aſpero ſucco intelligẽdũ. Rabi autẽ Salomon, lactucas agreſtes etiã ipſe intelligit, ſecutus (ut reor) noſtrum Hieronymũ, à quo multa etiã didicerũt hæbræi, ut ipſe ſæpius animaduerti. Septuaginta quoq; non uertũt lactucas, quæ græce appellat̃ θρίδαξ, ſiue θριδακίνη, ſed quemadmodũ habent hebraica ἐπὶ πικρίδων. Hoc eſt, cum amarulẽtis ſiue ſubacerbis herbis Præceptũ.n. eſt hebræis ut herbas amaras deguſtarent, quo ſe eo ar

gumento

gumento ab acerba & amarulenta seruitute redēptos cognoscerent. Id enim deus dabat operam, ut sua illis beneficia semper ingereret, quibus ad se diligendum prouocarentur. Eadem fuit ratio, quod panis azymus comedebatur, quia is non tam suauis est, ut fermentatus. Ex quibus fiebat, ut præteritam suam amaritudinē recolerent, & deum, qui ab hac eos redemisset, laudarent. si tamen hoc fecerunt, & non aliud potius. Auen Esdra quoniam absurde hunc locum interpretatur, eius testimonium non cito.

NON Cōmedetis ex eo crudum.) נא. Quā uocē rabi Salomon sic exponit שאינו צלוי כל צרכו קורהו בלשון ערבי. hoc est, appellat Moses hoc nomine, id quod non est, quantum necesse sit, coctum, uoce harabica usus. Non ergo crudum sed semicoctum erat dicendum, propterea additur mox semicoctum in aqua.

EST ENIM phase.) Cū hebraice Pesec dicatur, uariis modis id nomen tam apud nos quam apud græcos corruptū est. Græci enim in aliam uocem eius similem eā immutarunt scilicet pascha. Quod nomen quam plurimos decepit, qui putarūt à uerbo græco πάσχω duci, ex quibus est Lactantius, & multi apud græcos. Reprendit tamen hos augustinus, qui ab eo uerbo scilicet patior eam uocem duci putarēt. Liquet enim non esse uocem græcam, sed hebream corruptam. De qua re scribit fusius Gregorius nazanzenus in sermone de pascha hoc modo τὸ πάσχα τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον, φάσκα τοῖς ἑβραίοις προσαγορεύεται. κατὰ τὴν ἐκείνων φωνήν, δηλοῖ δὲ ἡ φωνὴ τὴν διάβασιν, ἱστορικῶς μὲν διὰ τῆς ἐξ αἰγύπτου πρὸς τὴν χαναναίαν, φυγήν τε καὶ μετανάστασιν, πνευματικῶς δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν κάτω, πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρόοδον καὶ ἀνάβασιν. ὅπερ δὲ πολλαχοῦ τῆς γραφῆς συμβαῖνον εὕρομεν, ἀπὸ τῶν ἀσαφεστέρων μεταποιηθέντα τινὰ τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὸ σαφέστερον, ἢ τῶν ἀγροικοτέρων ἐπὶ τὸ εὐσχημονέστερον, τοῦτο κἀνταῦθα τεθεωρήκαμεν. τοῦ γὰρ σωτηρίου πάθους ὄνομα τοῦτο εἶναί τινες νομίσαντες. εἶτα ἐξελληνίζοντες τὴν φωνήν, πάσχα τὴν ἡμέραν προσηγορεύκασι, παραλαβοῦσα δὲ ἡ συνήθεια τὴν φωνὴν ἰσχυροτέραν ἐποίησε προσδεχούσης τῆς τῶν πολλῶν ἀκοῆς, ὡς εὐσεβεστέρῳ τῷ ῥήματι. hoc est. Hoc uenerabile, ac diuinum pascha ab hebræis ~~pascha~~ phasca secūdum eorum linguam uocatur, quæ uox significat transitum, historice quidē, cum quo ex ægypto in terram chananæorum cōmigrarunt hebræi, secundum spiritum uero, cum transitum, quo nos ab his caliginosis

locis deuolamus ad ſuperos. Et quod ſolet ſæpe in diuinis literis uſu uenire, accidiſſe etiã hoc loco cõperimus ſcilicet transferri aliqua nomina, quæ aut obſcura ſunt, aut horrida, in alia nomina, quæ & illuſtriora ſint & uenuſtiora. Nam hoc nomine putarunt quidam uocari ipſam ſalutarem ſeruatoris paſſionem, ad græcamq; linguam uocem accommodantes fecerunt ex phaſca, paſcha. Quod cum uſus recepiſſet, iam uehementer inoleuit, aſſentientibus ipſis auribus, ut pote ſanctiori nomini. hæc illæ. Quæ talia ſunt, ut uerius dici nõ poſſit. nam & ſignificationem declarauit, & cauſam erroris in prolatione oſtendit. ſiue magis rationem, ut hebraicam uocem inſuauem & horridam, in elegatiorem cõmutarent. Neq; tam eſt errore, q̃ ſtudio factum. Huius quoq; nominis uariæ interpretationes apud alios inueniuntur. Philon iudæus uult eo nomine ſignificari διαβατήρια, hoc eſt non ipſum tranſitum, ſed ea ſacrificia, quæ libamus tranſituri. qđ certe non eſt uerum. Ioſephus autem interpretatur ὑπερβασία tranſgreſſus, uel progreſſiones Symmachus autem uertit ὑπέρβασιν, hoc eſt, tranſcenſum. Theodotion uero ipſam hebræã uocem non interpretatam reliquit φασέχ. Eſt tamen clariſſimum quid ea uox ſonet neq; opus eſt tot ambigibus. Eſt enim nomen uerbale à paſac tranſiuit, à quo fit peſec, tranſitus. atq; ubiq; nos hebemus & tranſibo uos hebraice upaſacthi. à quo factum peſac. Non eſt autem ſilentio prætereundum, hunc diem adeo ſacrum ac uenerabilem uiſum eſſe hebræis, ut in eo multis ante annis, præclariſſima multa, accidiſſe cõmemorent. de quibus etiam apud nos fit commemoratio. Sed quod eſt præcipuum, & omnem eorum facile poteſt conuincere pertinaciam, ſentiunt nobiſcum eadem die redimendum eſſe populũ Iſrael à Meſſia, quem uenturum expectant. Ponamq; ipſa hebraica uerba ut facilius intelligantur. In libris enim Cabalæ ſic ſcribitur ובו ביום בחמשה עשר בניסן עתידים ישראל ליגאל בימות המשיח בשם שנגאלו אותו יום שנאמר בימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. hoc eſt. Et in eadem die uidelicet quintadecima die menſis Niſam ſcilicet martii, redimendus eſt Iſrael in diebus Meſſiæ, quemadmodum redempti ſunt, eo die, de quo ſcribitur, in diebus egreſſionis tuæ ex ægypto oſtendam mirabilia. Ecce refragrari gens pertinaciſſima non poteſt, quin ille ſit uerus Meſſias quem colimus ipſi, qui ea die uniuerſum redemit orbẽ. condemnabuntur igitur ipſis contra ſe teſtimoniũ ferentibus

EXCEPTIS Hisq̃ ad uescendũ pertinẽt. אך אשר יאכל לכלנפש
Hoc est, excepto eo, quod comedet ab omni anima. Hanc certe sententiam aut aliam fecerunt, aut obscure uerterũt Septuaginta. πλὴν ὅσα ποιηθήσεται πάσῃ ψυχῇ, τοῦτο μόνον ποιηθήσεται ὑμῖν. i. Veruntñ ea quæ fient omni anima, hoc solum fiet uobis. Nemoq; esset, qui nõ aliud intelligeret, q̃ quod esset intelligẽdum. Videnturq; decepti uerbi similitudine אכל quod cum comedere significet, aliud illi esse putarunt, propter uerbũ simile, ut est מלאכה. idest opus. clara uero est apđ nos sentẽtia, apđ græcos obscurissima, pp æditionis improprietatẽ.

QVI Est in limine.) Hoc quo modo potest esse uerum. Iã enim sanguis in limine non erat. Præterea quo modo is sanguis de limine sumptus est? Manifeste igitur is locus est corruptus, temporum iniuria, non authoris uitio, itaq; hebraice sic legitur אשר בסף. i. Intingite in sanguine qui est in pelui, uel catino, quanq̃ id erratum inuenitur ẽt apud Septuaginta. ἀπὸ τοῦ αἵματος ὅ ἐστι παρὰ τὴν θύραν. Tollite de sanguine, qui est iuxta fores. Atq; hos fortasse secutus Hieronymus est. Causa uero uarietatis fuit, eius uocis multiplex significatio, quæ sæpe etiam limen significat. Verum hoc loco pro pelui accipiẽdã esse, testes sunt omnes hebræi. Primum interpres uocũ apud eos, hoc mõ de eo nomine scribit. הוא יהרד לשלשה ראשים מה שפרושו מזרק שמות בדם אשר בסף. Hoc est. Eius uocis significatio triplex est. Primũ declarat peluim seu catinum, ut est Exodi capite xii, In sanguine intingetis, qui est in pelui. Rabi quoq; Salomõ, exponit בכפ כלי. Hoc est sanguine qui est in pelui. Liquet etiam q̃ sit uerum, non limẽ hic, sed peluim, qua sanguis reciperetur, significari. Sed Hieronymus ut dixi partim Septuaginta secutus est, partim uocis ambiguitas eum in eam interpretationem induxit.

EXCEPTIS Paruulis, & mulieribꝰ.) Septuaginta semp existimarunt, taph, sonare ἀποσκευὴν, supellectilẽ. Quare factum est, ut omnem locum, ubi eius uocis usus incidisset, male interpretati fuerint. Cunq; hic censeatur numerus uiroꝝ, & excipiantur paruuli, & manifestum cuilibet esse possit, quoꝝ fieret exceptio, perstiterunt tamen illi uertendo ἀποσκευὴν, Cui rei etiam ratio refragatur. Quis enim ita loqueretur. Erat eorum numerus sexcenta millia, excepta supellectile, quæ enim affinitas uiris & supellectili? Hieronymus præterea excipit etiam mulieres non q̃ in codice hebraico habeat,

ſed ꝙ ſic ſit intelligendum. Potuit tamen rationabiliter omitti, nam de mulieribus nulla habetur mentio.

ANNI Quibus manſerunt in Aegyto.) Falsò atqꝫ ocioſe additũ in codicibus græcis, quibus manſerunt in Aegypto & in Canaham. Quis enim nõ intelligit id eſſe falſum? Amouendum igitur καὶ ἐν γῇ χαναάν. Neqꝫ enim hebraice habetur, & eo modo eum numerũ annorum longe ſuperarent.

OMNIS Cætus Iſrael faciet illud.) Ideſt ſacrificabit, ut diximꝰ & ut hebraicæ linguæ eſt proprium.

CAP. XIII.

ſ EPTEM Diebus azyma comedetis.) Solita corruptela in græcis codicibus ἓξ ἡμέρας. Sex dies, azyma comedetis. Paulo tamen poſt reſipiſcunt ἑπτὰ ἡμέρας. Poteſt & ea ratione eſſe factum, ut ſex dies intelligerent, qui feſtum præcedunt, & ſeptima factum ſit.

QVOD ſi non redemeris interficies.) De hoc quantum ad noſtros attinet codices, nulla controuerſia eſt. non enim aliter habent hebraica. At græci codices per multũ & ab hebraica ueritate & ipſa ratione diſcrepant. Præcipitur enim hic, ut primogenita eorum animalium, quæ ſacrificari non ſolent ut aſini & equi, redimantur uel commutentur aliis animalibus ſacrificio aptis. Quæ commutatio ſi facta nõ fuerit, præcipit ut eius animalis primogenitum non permittatur uiuere. Hoc igitur quo modo in codicibus græcis exprimatur cognoſcamus. ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς λυτρώσεις αὐτό. ideſt, Quod ſi non cõmutaueris, redimes. At non ne idẽ eſt commutare & redimere? Vertendum igitˀ erat ut fecit Hieronymus. nã & hebraice eſt ואם לא תפדה וערפתו. Hoc eſt Et ſi non redemeris, deceruicabis eum, aut excerebrabis eum.

ET Quaſi appenſum quid.) טוטפות. Qua uoce ſignificatur hebræis id qđ fronti præligant, in huius rei geſtæ recordationem. Huic autem ſiue uittæ ſeu ornamento, tempore Chriſti legem affigebant, ut eius eſſent ſemper memores. Atqꝫ hoc reprenduntur in Euãgelio, ꝙ in fronte & non in corde geſtarent legem. Seruatur etiã & hodie is mos apud hebræos, & in ſynagogis ſuſpendunt ſuorum puerorum frontibus & manibus id ornamentum. Septuaginta nihil tale innuere uidentur. Niſi forte exiſtimarunt, non poſſe eam uocẽ græ-

ce exprimi·Interpretati igitur sunt hoc ἀσάλευτον.idest, inconcussũ ac firmissimum, quemadmodum & alibi.

ARmati ascenderunt.) In hac uoce mira est dissonantia Septuaginta & Hieronymi, Et ueritas quidem hebraica est, ut uertit Hieronymus, uel eã propius accessit. Sic hñt hebraica וחמושים עלו בני ישראל Et accincti ascenderunt filii Israel. sic interpretatur etiam Auẽ Esdra חגורי חמישים.idest, Accincti p singulos quinq;, aut quini. Rabi quoq; Salomon inquit אין חמושים אלא בזויינים. Non significatur inquit aliud, q̃ q armati ascenderent. Quod confirmat per æditionem Onchelos caldæi. Quæ & ipsa habet. Armati ascenderunt. At Septuaginta, eo q uox hebraica à חמש ducitur, hoc est quinq;, penitus aliam sententiam uerterũt. πέμπτῃ δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ γῆς αἰγύπτου. Hoc est, Quinta generatione ascenderũt filii Israel ex Aegypto. Vide quale & quantum erratũ hoc sit, Nam quarta generatione reuersi sunt in terram Chanaan populus Israel, ipso domino dicente ad Abraham Genesis cap. xv. Generatione autẽ quarta reuertent̃ huc. Ex uocis ergo similitudine accidit error. Neq; is locus est aliter intelligendus, q̃ ut interpretãtur hebræi. Aquila quoq; eodem modo uertit sicut & Hieronymus καὶ ἐνοπλισάμενοι ἀνέβησαν υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ τῆς γῆς αἰγύπτου· Theodotion ὁπλῖται. Vtrunq; scilicet armati reddiderũt. Hieronymus in Epistolis copiose hũc locũ tractat, ubi quasdam sibi propositas ambages soluit.

CAP. IIII.

REGione phiarot.) Omnia hæc, locorum esse nomina as-
e serunt hebræi, licet appellatiua uideant̃. Auen Esdra שמות. מקומות. Nomina locorum sunt. Caldaica etiam æditio, nomina hæc non immutat. Quare nescio cur hoc primum Septuaginta uerterint, ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως E regione uillæ aut stabuli, licet alia ut propria reliquerint.

TREcentos currus.) שש מאות רכב.idest, Sexcentos currus, Deest ergo dimidium. Septuaginta quoq; eodem modo habẽt, sicut hebraica ueritas καὶ ἔλαβεν ἑξακόσια ἅρματα.idest, Sumpsit sexcentos currus. Quis autem non uidet hunc errorem non esse ipsius interpretis, sed librariorũ & temporum? Nunq̃ enim ferè in numeris solet labi nostra æditio.

ET Quidquid fuit curruum) כל רכב מצרים Omnis currus Aegy

pti. Quod Septuaginta ad equitatum referunt πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν αἰγυπτίων. Omnem equitatum Aegyptiorum, Non recte ut opinor Nam & curribus & equitatu utebantur.

ET Duces totius exercitus.) Supposita est hæc sentẽtia quæ minime in contextu hebraico habetur, loco eius quæ habetur, eaq; est ושלשים על כלו Hoc est, & terni super unumquenq; eorũ, uidelicet curruum. Septuaginta quoq; idem non siluerunt καὶ τριστάτας ἐπὶ αὐτῶν Et ternos ascensores super eos. Verum Rabi Salomon interpretat̃, quemadmodum & Hieronymus producta etiam æditione caldaica, כל שרי צבאות. i. Omnes principes exercitus sicut interpretatur oncheIos. Quod tamen per ipsum nomen non innuitur.

ET Erat nubes tenebrosa.) הענן והחשך. i. Et nubes & tenebræ. Nõ erat ergo nubes tenebrosa, sed nubes & tenebræ. Tenebræ quidem Aegyptiis, nubes autem hebræis. Nec Septuaginta etiam nubem tenebrosam uerterunt, sed tenebras tantum, καὶ ἐγένετο σκότος καὶ γνόφος. Et factæ sunt tenebræ, & caligo. Nisi forte nubes non ad illã hebræorum nubem referenda sit, sed ipsas simpliciter nubes. Verum non ne impossibile est, quod dixit, Et erat nubes tenebrosa & illuminans noctem, & quidem sibi non cohærens. nam nubes desuper ostẽdebatur, ut illuceret hebræis, uiamq; ostenderet. Aut certe intelligẽdum est hoc modo, ut de illa hebræorum non fiat mentio, sed ut ostẽdatur factas esse tenebras, ereptamq; oculis serenitatem, omniaq; sydera esse condita, ut formidabilior esset nox Aegyptiis. Quod uidet̃ uero esse propius. Atq; hoc modo, bona fide uertit Hieronymus.

INTERfecit exercitum eorum ויהם את מחנם. Et conturbauit, & infremuit super exercitum, terrorem immisit, sicq; Septuaginta συνετάραξεν παρεμβολὴν αὐτῶν. Conturbauit aciem eorum. q̃ q̃ alibi eo modo uertit Hieronymus.

SVBuertit rotas curruũ.) ויסר את אפן. Et impediuit rotas. Septuaginta quoq; aliquid simile. καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν. Et impediuit axes curruum eorum. Rabi autem Salomon, hoc idẽ sentit sed alio modo, cuius hæc uerba sunt, מכח האש נשרפו הגלגלים והמרכבות נגררות והיושבים בהם נכבים מתפרדים. Hoc est, ꝑpter uim ignis, accensæ sunt rotæ, & currus impliciti sunt, & qui super eos sedebãt, excutiebantur, & membra eorum discerpebantur. Verum hoc magis paraphrastice, q̃ ad literam.

FEREBANTVR in profundum. וינהגנו בכבדת. Et deduxit eas ſcilicet rotas cum pondere. ſic etiam Septuaginta & clarius καὶ ἤγαγεν αὐτοὺς μετὰ βίας. Et duxit eas cum ui. Quorum omnium ſententia eſt, ꝙ eas impulit uehementer deus, & præcipitauit in profundum, atq; ita idem ſentiunt omnes, licet uarie.

CAP. XV.

t VNC Cecinit.) אז ישיר Tunc cantabat, ubi eſt futurum pro præterito imperfecto, licet quidam diuinius conſyderãtes, putant futurum poſitum, quoniam etiam ad futurũ tempus ſpectaret id quod eo hymno canebatur. ad Chriſti ſcilicet reſurrectionem & uictoriam, qua cælum adepti per eum ſumus.

CANTEMVS.) אשירה. i. Cantabo, & forte de ſe ipſo ait Moſes. Verum quia dictum eſt, & Moſen & filios Iſrael, ipſum ceciniſſe, propterea per plurale protulit. Sic etiam Septuaginta ᾄσωμεν. Aeditio quoq; caldaica per plurale.

OMNipotens nomen eius.) יהוה. Nomẽ tetragrãmaton, qđ aliud q̃ omnipotentiam ſignificat, eſſentiam uidelicet, & quod eſt græcis ὁ ὤν, qui ẽ, ſic etiam Septuaginta κύριος ὄνομα αὐτῷ. Dominus nomẽ illi, atq; ita etiam canitur in eccleſia admiſſam, quia utebantur æditione Septuaginta.

QVASI uir pugnator.) איש מלחמה. Vir belli, Dominus inquit ẽ uir bellicoſus. Quod miror quamobrẽ uerterint Septuaginta, κύριος συντρίβων πολέμους, dominus conterens bella. Quod erat uiri nomen, putarunt participium eſſe. Neq; ulla fere coniectura aſſequor, unde hoc arripuerint. Niſi forte putarunt abſurdum eſſe, apud gẽtes dicere deum eſſe uirum bellicoſum, atq; ideo ei quod ſuum eſſet tribuerunt, quod certe ſi uerum eſt, uidetur rationabiliter factum.

MARE Rubrum.) Et ſi id erat ſuperius annotandum, nunc tamen, quod uideretur commodius, obſeruandum duximus. Ná mare rubrum, non ita hebraice nuncupatur, hoc eſt nomine ſignificante rubrum, ſed סוף. quod caricem ſeu papyrum ſonat. Appellari ergo dicunt hebræi, mare caricoſum, uel papyroſum, eo ꝙ ad eius littora, copioſiſſima ſint carecta, & papyrones. Multa ſuper hoc ſcribit Auen Eſdra, primumq; dicit ſoph eſſe nomen loci. Melius autẽ eſt eius uerba proferre, ut eum loquentem audiamus ויש אומרים שנקרא בן בעבור שיש סביביו סוף ואחרים אמרו שהוא מגזרת סוף שהוא סוף העולם והוא ים

אוקיינוס. Hoc eſt. Dicunt nonnulli uocari mare eo nomine, ꝙ per eius circuitum naſcantur papyri. Alii autem exiſtimarunt, ideo uocari mare ſoph quia ſoph etiam finem ſonat, Dicuntq; hoc mare terminum eſſe mundi hoc eſt ipſum oceanum. hæc ille. refellitq; hanc ultimam opinionem. Non enim ſinus arabicus, eſt mare oceanus ut ſatis compertum eſt. Rabi quoq; Salomon, hoc ipſum idem ſentit וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים. ſoph inquit hoc loco ſignificat iuncum, quo nomine mare illud appellatur, ꝙ calamorum ac papyrorũ copia in eo naſcatur. Non ergo ex eadem cauſa à nobis & hebræis, ei mari inditum eſt nomen. Nam rubrum à græcis appellatum eſt, Plinio teſte, ꝙ harena eius rubra ſit, & aquæ quaſi rubere uideant̃, ſicut omnes propè aſſerunt. Alii autẽ cum quibus eſt Quintus Curtius, erythreum mare uocatum contendunt, ab erythro rege cuius ſepulchrum in litore ab incolis oſtendatur quæ non uidetur admodum ueriſimilia.

DEPOSVIſti.) תהרוס. i. Excuſiſti, concuſiſti, afflixiſti cui etiam Septuaginta ſimile neſcio quid attulerunt συνέτριψας confregiſti.

CONGregatæ ſunt aquæ.) וערמו. coaceruatæ ſunt. Quod Septuaginta non male ipſam ſententiam, ſed uerbi proprietatem exprimentes reddiderunt διέστη τὸ ὕδωρ. Diuiſa eſt aqua. Clarum uero eſt, hoc intelligendum eſſe iuxta æditionem Hieronymi.

STETIT unda fluens.) נצבו כמו נד נוזלים. hoc eſt. Steterunt tanq̃ aceruus, undæ fluxæ. Septuaginta hoc idem per alia uerba ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα. Congelatæ ſunt aquæ tanq̃ murus.

FLAVIT ſpiritus tuus.) נשפת ברוחך. i. Flaſti tu ſpiritu tuo. Septuaginta Paulo ſecus ἀπέστειλας τὸ πνεῦμα σοῦ. Miſiſti ſpiritũ tuum.

QVIS ſimilis tui in fortibus.) באלים. Quod tum fortem, tum deũ ſignificat. Ergo dicendum quis ſimilis tui in diis fortibus domine? Septuaginta non ferè ſecus τὶς ὅμοιος ἐν θεοῖς κύριε. Quis ſimilis inter deos tibi domine.

IN SANctitate. eodem modo hebraice. בקדש. In ſanctitate. At Septuaginta ad perſonas retulerunt ἐν ἁγίοις inter ſanctos. Verum illud prius uerius.

LAVdabilis.) תהלות. Laudum, deus laudum, deus omnibus laudibus dignus.

DVX fuiſti populo.) Imitatus eſt Septuaginta qui & ipſi ὡδήγη

σας ἐν δικαιοσύνῃ. hoc ē Deduxisti iniustitia hebraice non aliud נהלת castra duxisti, castrametatus es.

ET Portasti. ita & hebraice.) נהלת. Portasti. At Septuaginta diuersius παρεκάλεσας admonuisti. Hortatus es.

IRAti sunt.) ירגזון. conturbati sunt, contremuerunt, expauerunt. Sed Hieronymus, Septuaginta secutus est ὠργίσθησαν. irati sunt.

TVNC conturbati sunt principes.) Sicut est ēt hebraice נבהלו. at quamobrem. Septuaginta. τότε ἔσπευσαν ἡγεμόνες ἐδώμ. Tunc festinauerunt princeps Edom, nisi & ipsi quandam commotionē innuere uoluerunt.

OBRIguerunt.) נמגו. Defluxerunt, resoluti sunt, pauore extabuerunt. sicut & Septuaginta ἐτάκησαν. i. liquefacti sunt.

FIANT immobiles.) ידמו. i. Sileant, obmutescant, quod ferè maius est, omnē enim immobilitatē hoc complectitur. Hieronymus non dissentit à Septuaginta qui & ipsi. ἀπολιθωθήτωσαν. idest. Lapidescant, lapidei fiant.

FIRMIssimo habitaculo.) מכון לשבתך. Stabilitate habitaculi tui, atq; ita nō dissentit ab hebraico. Septuaginta paulosecus εἰς ἕτοιμον κατοικητήριον σου. Ad paratum habitaculum tuum. Hebraice tñ significat כן. firmare, stabilire ut sæpe dicturi sumus, aliquando etiā parare.

EQVES Pharao.) סוס פרעה. Equus Pharaonis, potest etiam dici ut uertit Hieronymus. Vtrūq; enim sonat hebræis equus, tā ipsum animal, q̄ animal una cū ascensore. Septuaginta quoq; ἵππος φαραώ. Equus Pharaonis.

DOMINVS regnabit ineternum.) Eodem modo & hebraice יהוה ימלך לעלם. Deus regnabit in æternum. Septuaginta non propriè. καὶ κύριος βασιλεύων τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα. καὶ ἔτι dominus regnās æternitatem, & in æternū, & insuper. Quod annotatur ab Origene, q̄ additum sit, insuper, adhuc uel ultra, dicitq; eo significari omnem æternitatem. Vana autem est annotatio Nicolai, nam sæculum apud hebræos non eodem modo summitur, sicut apud latinos, sed ipsam æternitatem significat & aliquando mundū non annos quinquaginta ut ille existimat.

MARIA Dicendum esset Miriam, sic enim est hebraice מרים sed forte propter uocis asperitatem, Mariam uerterunt Septuaginta.

Vbi & illud obseruãdum, m, esse de nominis essentia, ideo non posse græce ac latine declinari, nisi ea ratione, qua inflectimus Adam, Abraham. hanc hebræi, ideo Mariam uocatum asserunt, quia per receptionem quæ cabala uocatur, ea nata amarum imperiũ ægyptiorum super hebræos acceperũt cœpisse. Nam marar, hebraice amarum sonat. uerba ipsa hebraica subiiciã. ולמה נקרא שמה מרים על שום מרר hoc est, Maria uixit usq; ad libertatem, uocatum q́; nomen eius est, sic propter imperii amaritudinem quo tunc oppressi hebræi sunt. Nam prius tam & si seruirent, non tamen usq; adeo premebantur.

PROPhetes.) Verisimile est, non ita scripsisse Hieronymum, nam prophetes masculinum est. Sed Septuaginta secutum & græcã formam potius uertisse prophetis, cuius genitiuus est prophetidos. uel more latino uertisse prophetissam, sicut multi habent codices.

QVIBVS præcinebat.) ותען להם. Et respondebat eis Maria. Inchoando scilicet rursum canticum. Est tamen eadem sententia. Illa enim incboabat ac præcinebat, illæ prosequebantur. Septuaginta ẽt secundum Hieronymum. ἐξῆρχε δὲ, αὐτῶν μαριάμ. Inchoabat eis Mariam. q̃q̃ id magis significet imperabat, aut præfecta erat eis Mariam.

TVLIT Moses Israel.) ויסע. Et discedere fecit, eleuare fecit, Septuaginta cum Hieronymo consentiunt ἐξῆρε δὲ μωυσῆς τοὺς υἱούς. Eleuauit autem Moyses filios Israel. castra moueri fecit.

CONgruum nomen imposuit.) קרא שמה. Vocatũ est nomen eius, nam impersonalia & passiua, sæpe uoce actiua apud illos efferũtur. Sicut & illud. Et adæ non inueniebatur adiutorium ubi legitur מצא. inueniebat passiuum tamẽ est, uel impersonale. Septuaginta quoq; hoc idem intellexerunt ἐπωνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ τόπου. i. Cognominatus est locus. Quare passiue aut impersonaliter est legendum.

CVNctum langorem quem posui in ægypto.) Patet male legi in impressis codicibus græcis πᾶσαν νόσον ἣν ἐπήγαγες. omnem egritudinem, quam intulisti ægyptiis, cum legendum sit ἐπήγαγον. Nam & hebraice est. שמתי. posui.

CAP. XVI

m ANE quoq; iacuit ros.) Hoc quidem non alio modo intelligit etiam hebraice, sed apud Septuaginta aliud diuersum uerterunt. Hi enim uidentur innuere, mane quoq; apparuisse coturnicem, cum ros iam super herbas appareret. De mana autem,

aut rore nulla mẽtio. ſic enim uertunt τὸ πρωῒ δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς. Mane autem fuit, quieſcente rore per circuitũ caſtrorum. Quæſo quid ex his innuit? Niſi forte aliquid deſit, quod certe admodum probabile eſt.

QVASI piſo contuſum.) מחספס.i. Minutum, collectum, aggregatum, ſicut exponit Rabi Salomon. qui ait מגולה.i. aggregatum, inuolutum, cui non dicit inueniri ſimile in ſacra ſcriptura. onchelos quoq; Chaldæus ſimiliter כגיר.ideſt. ſicut lapillus. Septuaginta quoq; optime eius rei naturam expreſſerunt, λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκὸν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ γῆς. ideſt. Exiguum tanq̃ coriandrũ, candidum ſicut glacies ſuper terram. Neq; alia recitat onchelos de eius rei natura. Auen Eſdra eadem prope quæ & hi והקרוב מרובע. Et quod conſentaneum eſt, quadratum erat. Numerorum quoq; cap. undecimo. ſcribitur, eius figura fuiſſe quæ & bdelii ideſt unionis, aut margariti.

MANHV.) Erat uox hebraica ponenda, ut inde cognoſceretur ductum nomen manna, quod non eſt obſeruatum à Septuaginta, q graæca tantum poſuerunt εἶπαν ἕτερος πρὸς ἕτερον, τί ἐστι τοῦτο. Dixerunt alter ad alterum quid eſt hoc. Ab hoc itaq; ductum eſt nomẽ manna, nec græcum nec latinum, q̃q̃ eo ſint uſi græci ut ſuo, & latini eos imitati atq; hoc nomen eleganter etiam explicat Theodoritus hoc modo διὰ τί μάννα ἐκλήθη. Cur inquit manna uocatum eſt, reſpondet εὐθὺς αὐτὸ θεασάμενοι, ἀλλήλους ἠρώτων τί ἐστι τοῦτο. ἐπέθεσαν οὖν αὐτῷ προσηγορίαν τί ἐστι τοῦτο. τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ μάννα, οὐ γὰρ ᾔδεσαν τί ἦν, ἐγένετο τοίνυν ἡ ἐρώτησις ὄνομα. hoc eſt. Quod cum mox conſpexiſſent, ſe mutuo interrogabant quid eſſet. itaq; hanc ei appellationem indiderunt, ſic enim manna interpretatur. Neſciebant enim q̃d eſſet. Itaq; factum eſt, ut interrogatio uicem nominis habuerit. Inuenit autem etiam hac tẽpeſtate multis in locis manna, etiam in Italia, coaleſcit in foliis uirgultorum, ſpecie eſt, qua & pruina, mane colligitur, anteq̃ ſole liquefiat. Eius uſus eſt in medicina ad multas ægritudines. De manna, quod filiis Iſrael cœlitus miſum eſt, hæc ſcribit Philon τῇ ὑστεραίᾳ περὶ τὴν ἕω, δρόσος βαθεῖα καὶ πολλὴ περὶ σύμπαν ἦν, ἐν κύκλῳ τὸ στρατόπεδον, ἣ ἐπένιφεν ἡσυχῇ ἀέθη ὑετὸν καὶ παρηλλαγμένου, οὐχ ὕδωρ, οὐ χιόνα, οὐ κρύσταλλον. ταῦτα γὰρ αἱ τῶν νεφῶν ἀποβράζονται μεταβολαὶ ταῖς χειμεριναῖς τροπαῖς, ἀλλὰ κέγχρον βραχύτατον καὶ λεπτότατον ἢ διὰ τὴν ἐπάλληλον φορὰν, σωρηδὸν προκέχυται τῆς

σηκιῶν ἄπιστος ὄψις. quæ sic latine possunt reddit. Postera die inquit, ros condensus ac creber circa uniuersa castra uisus est. Qui sensim è cœlo cadebat, non quod pluuia esset, aut aqua, aut grando, siue nix, uel glacies, nam hæc hyeme nubibus uarium habitum induentibus solent effici, sed quasi milium tenuissimum ac breuissimum. Is autem ros, propter crebrum descensum, quasi aceruos circa tentoria effecerat. Res plane incredibilis, hæc ille.

GOMER.) Tres chœnices atticæ teste Hieronymo. Iosephus quoque de hac mensura inquit, τρεῖς ἡμισυκοκτύλους ἔχει. Tres continet semicoctulas. q̈q̈ res abeat in infinitum. Nam & hoc esset declarandum. Nam cotylam Priscianus heminā esse dicit, hoc uersu. At cotylas, quas si placeat dixisse licebit Heminas, recipit geminas sextarius unus.

QVODcūque operandum est facite.) אשר תאפו אפו. i. Quod coquēdum est coquite. quod uero mox sequitur ad lixādum pertinet. sic & Septuaginta, ὅσα ἂν πέσσητε, πέσσετε. Quodcūque coquendum est, coquite. Sic enim hoc loco πέσσω significare arbitror.

SVMME uas unum., נצנת. hoc est. Vas, seu phialam. Quod Septuaginta uenuste uerterunt στάμνον χρυσοῦν. uas aureum aut urnam auream. Quod autem aureum addiderunt, id ex opinione est, licet non exprimatur in codice hebraico.

EECIMA pars ephi., Hoc late exponit diuus Hieronymus, dicuntq; hebræi esse id quod à nobis appelletur modius. Quamobrē, dubie uerterunt hunc locum Septuaginta, ipsum ephi, hoc modo exponentes τὸ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. hoc est, Gomor est decima pars trium mensurarū. Videnturq; intellexisse modiū esse tres mensuras, nam loco trium mensurarum ponit' ephi hebraice, quod nescio an recte existimatum sit, uel saltem clare expositum.

CAP. XVII.

d OMINVS exaltatio mea.) Quoniam uerbum anceps est apud hebræos, modo exaltationem, modo refugium significans, ideo Septuaginta interpretati sunt κύριον μοῦ καταφυγή. dominus refugium meum.

QVIA manus solius domini.) Hoc loco uerba per oscura inueniunt' in contextu hebraico, quæ sic habent ויאמר כי ידעל פכיה. hoc ē. Et dixit, quia manus super thronum domini, bellum domino, cōtra

Amalech. Quæ ab hebræis, hoc fere modo exponuntur. Innui ꝑ hæc iuramentum, iuraſſe ſcilicet dominum per thronum ſuum ſempiternum, Manus enim ſignificat iuramentum, ut illud, Leuo manum in cœlo, & illud, Eleuauit dexteram ſuam, ac ſiniſtram ſuam in cœlum. Cuius iuramenti rationem eſſe dicunt, ꝙ quemadmodum ſtant cœli, ſic firma erit res, quam iuramus. Sic iurauit hoc loco deus, ꝑ thronum ſuum, nimirum rem ſempiternam, & immutabilem. Hoc idem innuit & chaldaica æditio, & Rabi Salomon eam uehementer approbat, ſic & Auen Eſdra. Quare alio modo uerterunt hoc Septuaginta, & nihil conueniunt cum hebræis, ſic ὅτι ἐν χειρὶ κρυφαίᾳ πολεμεῖ κύριος. ꝙ in manu excelſa pugnabit dominus. Minus etiam hũc ſenſum attigit Hieronymus. Aut textus deprauatꝰ eſt, ut deſit, ſuꝑ, dicendumq; ſit, Quia manus ſuper ſolium dñi, uel aliquid eiuſmodi.

CAP. XVIII.

e T ꝙ liberauerat eos dominus.) ויצלם. Liberauerat eos, Nihilq; aliud exprimitur, innuitq; eos de labore uiæ eripuiſſe. At Septuaginta addiderunt ὅτι ἐξείλετο τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς αἰγυπτίων, καὶ ἐκ χειρὸς φαραώ ꝙ eripuiſſet populũ ſuum de manu Aegyptiorum, & de manu Pharaonis, hoc inq̃ ocioſe additum eſt. deinde non hoc innuebatur.

LAEtatusq; eſt iethro.) Hoc idem & hebraice ויחד. Et lætatus ẽ. Attamen non ita interpretati ſunt Septuaginta, ἐξέστη δὲ ἰωθώρ. Obſtupuit iethro, & recte mea quidem ſententia. Nam tot prodigiis auditis, obſtupuit.

EO ꝙ ſuperbe egerint contra uos.) זדו עליהם. Superbe egerunt in eos, uel quia ſuperbi fuerũt in ſe, intumuerunt in animis ſuis. Aut eos refertur ad ipſum Iſrael. Septuaginta hanc ſententiam penitus immutarunt, & aliud ab hebraico omnino diſſonum innuunt ὅτι ἐπέθεντο αὐτοῖς. Quoniam impoſuerunt eis, referuntq; id forſitan ad calumnias, & onera, quibus Aegyptii affligebant hebræos.

STVlto labore.) Ita & hebraice נבול תבול. Rem ſtultã facis q̃d Septuaginta diſſimillime interpretati ſunt, φθορᾷ φθαρήσῃ. Corrupte la corrumperis, aut interitu interibis. Patetq; q̈ non rectum ſit. Aut infinitum laborem indicant, & qui perniciem afferat.

TRIbunos שרי אלפם. Principes millium. ſicut optime etiam Septuaginta χιλιάρχους. patet ergo, qui per tribunos intelligẽdi ſint.

ET Qui oderint auaritiam.) Præclare quidem, nam בצע. Non aliud hebræis sonat, sed q̃ nō recte si fas est ita loqui, hoc Septuaginta interpretati sunt ὑπερηφανίαν superbiam. cum nusquam id significare ueniatur?

IMplebis imperium domini.) יהוה יצוך. Et imperabit tibi domin⁹, hoc est tum tibi deus præcipiet quæ populo relaturus sis. Quod multo secus Septuaginta κατισχύσει σε ὁ θεός. Tenebit te deus aut auxiliabitur tibi. quod minime intelligendum hic est.

DEcanos.) Redundat in græcorum codicibus, γραμματοεισαγωγεῖς. quod significat eos forte, qui literas perferunt, uel scribas.

CAP. XIX.

e RITIS Mihi in peculium.) סגולה. idest, Eritis mihi appropriatio, peculiaritas, selectio, quod idem & Septuaginta uidentur innuere. ἔσεσθέ μοι ὁ λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων. Eritis mihi populus ex omnibus selectus, superstes mihi ex omnib⁹.

REgnum sacerdotale.) ממלכת כהנים. idest, Regnū sacerdotale, aut regnum sacerdotum. At Septuaginta in contrarium ut dicerent regale sacerdotium βασίλειον ἱεράτευμα, uidetur q; non idem esse, Regnū enim illud ex sacerdotibus, & rebus sacris ac diuinis esse conflandū innuit ut differat ab iis regnis, quæ opibus & armis cōstabāt, at hoc, sacrum ac diuinum erat futurum. ꝙ si hæc sententia est, nō hoc, sed aliud interpretati sunt Septuaginta, ut innuerent hoc sacerdotium, futurum præclarissimum, & penè regale quod certe hoc loco non intelligitur.

IN Caligine nubis.) בעב הענן. In nube nubis, quasi in densa caligine. Septuaginta non ita proprie παραγίνομαι πρός σε ἐν στύλῳ νεφέλης. Accendo ad te in colamna nubis, columnæ enim hic nulla mentio. Immo ea caligo longe maior ac densior, q̃ per columnam possit significari. Non descendisse quoq; dominum in columna, & illud indicio. Nam ea caligo, totum cooperiunt montem. quare colūna delendum est, quod aliunde est sumptum.

SANctificentur ne percutiat eos.) פן יפרץ. Ne forte destruat, cōficiat, quod Septuaginta longe secus reddiderunt μήποτε ἀπαλλάξῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος. Ne forte recedat ab eis de⁹. hebraica tamē uox inuenitur semper ruinam, desolationemq; significare, aut diuisionem ac dirruptionem. hoc idem paulo inferius in extremo huius capitis

alio

alio modo ſunt interpretati, non ſatis aperte, μήποτε ἀπολέσῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος. Ne forte perdat ab eis dominus, uel clarius, ne forte perdat ex eis.

CAP. XX.

EOS Alienos coràm me.) Ita habent & hebraica עַל־פָּנָי.
d Super me aut propè me, uel ſuperiores mihi. Quod Septuaginta aliquanto ſecus, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Non erunt tibi dii alii præter me. Eſt tñ eadem ſentẽtia. De hoc primo præcepto hæc ſcribit Theodoritus οἱ μίαν οὐσίαν τῆς τριάδος ὁμολογοῦντες, φυλάττουσι τὸν νόμον τῆς θείας φωνῆς, ἄλλο γάρ τι παρὰ τὴν θείαν φύσιν θεοποιεῖν, οὐκ ἀνέχονται. οἱ δὲ τὴν ἀρείου, καὶ εὐνομίου περικείμενοι λώβην, τὸν θεῖον νόμον ἄντικρυς παραβαίνουσι. θεὸν μὲν τὸν υἱὸν ὁμολογοῦντες, κτιστὸν δὲ ἀποκαλοῦντες καὶ τῆς θείας οὐσίας ἀπαλλάττουσι. τοῦ γὰρ θεοῦ λέγοντος, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, οὗτοι ἕτερον θεὸν ἐπεισάγουσιν. Hoc eſt, Qui unam in trinitate fatentur ſubſtantiam, huic diuinæ uocis præcepto obtemperarunt, neq; enim ulla ratione induci poſſunt, ut præter diuinam naturam, ali tribuant diuinitatem. At qui Arii & Eunomii peſte contaminati ſunt, apertiſſime hanc legem infringunt, qui filium, deum quidem confitentur, at eum conditum aſſeuerant, & à diuina abiungunt ſubſtantia. Nam cum deus dicat, non habebis deos alienos præter me, hi contra alterum deum inuexerunt.

NON Facies tibi ſculptile, neq; omnem ſimilitudinem. &c. Idẽ quoq; hebraice פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה. Idolum & amnem ſimilitudinem. ſicut etiam Septuaginta. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. non facies tibi idolum, neq; cuius uis ſimilitudinem. Quæritur autem ab interpretibus græcis, quid idolum & ſimilitudo differant. ſoluitq; Theodoritus. τὸ εἴδωλον οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει. τὸ δὲ ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἴνδαλμα καὶ ἀπείκασμα. ἐπεὶ δὲ τοίνυν Ἕλληνες ἀναπλάττουσι τὰς οὐκ ὑφεστώσας μορφάς, σφιγγίας καὶ ζίτωνας καὶ κενταύρους, εἴδωλα καλεῖ. τὰ δὲ τῶν ὑφεστώτων εἰκάσματα, οἷον ἡλίου, σελήνης, ἄστρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν, καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων, τούτοις κελεύει, μὴ προσκυνεῖν μήτε λατρεύειν, οὐχ ἁπλῶς δὲ ἀπαγορεύει ἀμφότερα, ἀλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει τινὰς προσκυνῆσαι μὲν διὰ φόβον ἀνθρώπινον, οὐ μὴν καὶ λατρεῦσαι κατὰ ψυχήν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές. Hoc eſt, Idolum inquit nullam habet ſubſiſtentiã, at ſimilitudo rei exiſtentis expreſ-

ſio eſt. quoniam igitur gentiles, ea quæ nuſq̃ forent effingebant, ut ſphynges, tritones, & centauros, ægyptii uero, homines ſub effigie canina, & bouina, ea ſacræ litteræ idola ſolent appellare. Similitudines autem, & expreſſiones uocant eorũ, quæ ſunt, ut ſolis, lunæ, aſtrorum, hominum, beſtiarum, reptilium, & id genus. hæc inquam prohibet adorari. neq; id tantum ſed cum acceſſione. ſunt enim qui cum propter pauorem, adorare coacti fuerint intus tamẽ in animo id non faciant. Oſtendit igitur utrunq; eſſe impium.

DEVS Tuus fortis zelotes.) אל קנא. Deus emulator, qui ardentiſſima caritate eos diligo, qui ad me adhæſerunt, neq; poſſum perpeti ut à me diuellantur, & alium amatorem habeant. Theodoritus quoq; quid ſit ego deus zelotes, explicat his uerbis. ὁ νόμος τάξιν ἐπέχει ἀνδρὸς, ὁ δὲ λαὸς γυναικός. καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ δεσπότης θεὸς, διὰ μὲν ἠσαΐου εἰπὼν, ποῖον βιβλίον τοῦτο ἀποστασίας μητρὸς ὑμῶν. διὰ δὲ ἱερεμίου· καθὼς ἀθετεῖ γυνὴ εἰς τὸν συνόντα αὐτῇ, οὕτως ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ οἶκος ἰσραὴλ, καὶ οἶκος ἰούδα. Lex inquit rationem uiri ſolet habere, populus autem dei, mulieris. quod etiam ipſe dominus docuit nos per Eſaiam dicens, quis liber is, apoſtaſiæ matris ueſtræ. per Hieremiam uero, ſicut ſpernit mulier coniugem ſuum, ſic aſpernata eſt me domus Iſrael, & domus Iuda, atq; alia producit exempla. quæ nõ ſunt neceſſaria, ne uerba prodigamus. Hoc enim damus operam ut breuiores ſimus, quantũ fieri poſſit, eo ꝙ opus, maximum futurũ eſt.

PACIfica ueſtra.) Hebraice, pax, ſignificat etiam ſanitatem, incolumitatem ac ualetudinem. quæ autem ſacrificia in horum gratiã offeruntur, pacifica uocantur, indicio eſt & æditio Septuaginta, quæ pro pacifica ueſtra, habet σωτήρια ὑμῶν. ideſt ſalutaria ueſtra. quæ uidelicet pro ſalute & pace offeruntur. ſoliti etiam ſunt Septuaginta שלום quod pacem ſonat, uertere ὑγίειαν. ſalubritatem incolumitatẽ.

CAP. XXI.

VM QVali ueſte intrauit.) אם בגפו יבא בגפו יצא. Hoc eſt. Si
c cum ſuo corpore uenit, cum ſuo corpore exibit. non ergo de ueſte loquitur, ſed de ipſo corpore, ut innuat ſi ſolus ipſe ſine uxore aut filiis acceſſit, ſolus quoq; exibit. quod autem hæc ſit ſententia clarum ẽ. Nam quomodo cum eadem ueſte exibit ſeruus à domino poſt ſex annos, an nõ attrita ac dilacerata ueſtis tunc erit? Niſi intelligit eius ſimilem. Præterea ad diſtinguendum hoc quod dixerat,

mox addit, si habens uxorem, & uxor egredietur simul, Septuaginta quoq; sermonis hebraici proprietatem intelligentes uerterunt ἐὰν δὲ αὐτὸς μόνος εἰσέλθῃ, καὶ μόνος ἐξελεύσεται. hoc est, si autem ipse solus ingressus fuerit, etiam solus egredietur. Quibus consentit etiam onchelos chaldæus, qui & ipse eisdem uerbis hunc locum reddidit. rabi quoq; Salomon, hoc exponens inquit שלא היה נשוי אשה. hoc est, si ipse est non uxori adiunctus. Ionathæ quoq; chaldæi æditio & ipsa habet sicut & hebraicum. quare de uestimento nulla hoc loco mentio. quare miror Nicolaum, qui hunc loquendi modũ & hãc sententiam nõ intellixerit. cuius expositio omnino falsa est. significare scilicet גף. hoc loco pannum. cum corpus semper significet. Est autẽ & idem erratum in nostra æditione paulo inferius. Ipse uero exibit cũ uestitu suo, propter eandem uocem.

EFFERAT eum dominus diis. אלהים. Diis. qua uoce diximus significari etiam iudices ac summos uiros seu etiam sacerdotes. hoc ergo innuit hic sacer contextus. quod Septuaginta studio quodam texisse uidentur, aut certe, non hoc intellexisse, sed aliud, quippe qui sic loquuntur. προσάξει αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ θεοῦ. hoc est. Adducet eum dominus eius ad iudicium dei. Quod idẽ & in sequentibus semper fecerũt, ut de iudicibus & sacerdotibus nunq̃ senserint, sed deo semp, excepto ibi, diis non detrahes ubi Theodoritus τοὺς κριτὰς ὀνομάζει θεοὺς ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ κρίνειν πεπιστευμένους. hoc est. Iudices uocat deos, utpote quibus iudicium cõmissum est, quod summi dei propriũ est. Quid autem prohibet, ut de deo hic sentiamus, non de iudicibus, ut præcipiat eum præsentari coram domino in templo, atq; ibi eum ritum peragi? sed obstat & chaldaica æditio, quæ uertit לקדם דיניא. hoc est corã iudicibus, eũ scilicet sistet, & interpretes hebræi. rabi Salomon לבית דין. sistet inquit eũ in forum iudicis. uocari autẽ deos, & summos angelos, & uiros optimos, etiam Dionysius areopagita protestatur, sic ea de re scribens. εὑρήσεις δὲ ὅτι καὶ θεοὺς ἡ θεολογία καλεῖ, τάς τε οὐρανίας, καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς, οὐσίας, καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν φιλοθεωτάτους καὶ μακαριωτάτους ἄνδρας. hoc est, inuenies autem, q theologia deos etiam uocat, cœlestes & quæ supra nos sunt, substantias, & amicissimos deo, ac beatissimos uiros.

PROVIdebit puellæ nuptias & uestimenta. nescio quid aliud,

uerba hebraica p ræ se ferunt. Quæ habẽt שארה כסותה ועונתה לא יגרע. hoc est. Alimentũ suũ & uestimentũ, & tp̃s nubendi nõ auferet. Vtq; ita ẽt exponit rabi Salomon. paulum igitur dissonãt uerba, sententia tñ eadem esse cognoscitur. quãobrem Nicolaus nõ satis hoc animaduertisse uidetur, qui dicit, plurimũ nostram æditionem ab hebraica litera dissentire. patet certe eandẽ q̃dem sententiã esse, licet aliis uerbis & elegantius expressam, quod illũ sæpe præterit, propter summã latinæ linguæ imperitiã. idem enim & de Septuaginta esset dicendũ, qui bene hoc interpretati sunt, licet aliis uerbis ἐὰν δὲ ἄλλην λάβῃ ἑαυτῷ, τὰ δέοντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς οὐκ ἀποστερήσει. Si autem aliam sibi acceperit, necessariis, & uestimento, & coniugio eam non priuabit.

SED IPSA uixerit.) ולא יהיה אסון. Et nõ fuerit mors. Quod male mea quidẽ sententia reddiderunt Septuaginta, q̃ huius uocis significatũ ignorasse uident᷑, nã quod mortẽ sonat scilicet אסון illi ad abortiuum retulerunt, uertentes, ut si puer qui ex percussa matre egredietur, non fuerit perfectus & effigiatus, non sit is qui percusserit, culpæ obnoxius hoc modo καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον. idest. Et egressus infans eius fuerit, non effigiatus, quod certe minime hic significatur. multumq; ab ipso uero discrepat, de morte enim matris dicitur.

ET Arbitri iudicauerint.) בפללים. i. Secundũ ipsoꝝ iudicũ sentẽtiã, sicut interpretatus est Hieronymus, & ut exponit rabi Salomon. qui de hoc ipso ait עלפי הדינים secundũ sententiã iudicũ. hoc ergo nõ uident᷑ intellexisse Septuaginta, q̃m interpretati sunt has duas dictiones hebraicas καὶ δώσει μετὰ ἀξιώματος & dabit cum æstimatione.

CAP. XXII.

i NVENErit spicas. קוצים hoc est spinas. nã despicis paulo inferius loquet᷑. Sentit. n. agrũ ea ẽt rõne lædi posse, si sæpes exurant᷑. Septuaginta quoq; uerterunt, spinas. ἐξελθὼν πῦρ εὕρῃ ἀκάνθας. egressus ignis inuenerit spinas. id qđ ẽt Hiero. uertisse arbitror, sed à librariis loc⁹ corrupt⁹ ẽ, ut ꝓ spinis, spicas substituerint.

SVSCIPietq; dominus iuramentum.) Non deum intelligit, sed ipsum patronum aut rei possessorem, est enim ולקח בעליו & accipiet possessor eius iuramentum. sic etiã habẽt & Sept. ὁ κύριος αὐτοῦ.

DEFerat ad eum, quod occisum est.) יביאהו עד Afferet id quod

occisum

occiſum eſt, in teſtimonium. quod neſcio quamobrem uerterint Septuaginta ἄξει αὐτὸν εἰς τὴν θήραν. ducet ipſum ad prædam, niſi forte mendoſus codex ſit, ut potius ſit legendum ἄξει πρὸς αὐτὸν, τὴν θήραν Hoc eſt ducet, aut apportabit ad eum, prædam.

PRO Mercede operis ſui.) Videlicet, erit loco mercedis quod mortuum uel fractũ fuerit. ſic & Septuaginta, ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μισθοῦ, αὐτοῦ. Erit ei pro mercede ſua.

QVI Coierit cum iumento.) non dubiũ eſt, quin male hoc ſe habeat in græcis codicibus. πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. Omne quod dormit cum iumento. primum erratum eſt, quia de hominibus præcipitur non de cæteris rebus, deinde non erat dicendum qui dormit, licet hebraicus is modus ſit loquẽdi, ſed qui coierit, ut uertit Herony.

DECIMAS Tuas non tardabis offerre.) מלאתך ודמעך לא תאחר ideſt, Plenitudinem tuam & liquorem tuum non differes. quorũ primum ad fruges ſpectat, ſecundum ad liquamina, uinum ſcilicet & oleum. Septuaginta & ipſi aliquid eiuſmodi innuunt elegantius tñ, ἀπαρχὰς ἅλωνος, καὶ ληνοῦ σοῦ. Primitias areæ tuæ, & torcularis tui, quod tamen arctius eſt, nec tot cõplectitur, quot hebraicũ ut patet.

CAP. XXIII.

u OCEM mendacii.) שמע שוא. Auditionem uanam, quod ad mendacium & ad omnem turpem orationem ſpectare poteſt. Septuaginta quoq; nõ diſſentiunt ab hebraico. ἀκοὴν ματαίαν. auditionẽ uanam. שוא autem mendaciũ plerũq; ſignificat.

VT Pro impio dicas falſum teſtimonium.) Non puto ſic ſcripſiſſe Hieronymum ſed potius, ut cum impio dicas falſum teſtimonium, quod eſſet hebraicæ ueritati conſonum. quæ habet אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס. Hoc eſt ne ponas manum tuam cum impio ut ſis teſtis iniquus. patetq; aliã eſſe ſententiã hãc, & res q̃dẽ clara eſt. Eodem quoq; modo habent etiã Septuaginta. οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου, γενέσθαι μάρτυς ἄδικος. non conſenties cum impio, ut ſis teſtis iniquus.

NON Declinabis in iudicium pauperis.) Hoc quoniam obſcurum eſt hebraica ponamus, quo fiat illuſtrius. לא תטה משפט אבינך בריבו. non peruertes iudicium pauperis tui, in cauſa ſua. ſic etiam interpretati ſunt Septuaginta οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ. Nõ deprauabis iudicium pauperis in iudicio eius.

QVIA aduerſor impium.) Ea quidem eſt ſententia, ſed Septuaginta eam non attigerunt, q̃uis longius hi receſſerunt, nam ſic habet hebraicum כי לא אצדיק רשע. Quia non iuſtificabo impium. ſiquis inquit peſſime egerit, ut peſſimus eſt ita iudicabitur, neq; eam ſentẽtiã accipient, quam ſolent iuſti accipere. hoc ergo penitus diuerſum fecerunt Septuaginta. καὶ οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων. Et non iuſtum exiſtimabis impium propter munera. nam de ſeipſo loquitur deus, de muneribus quoq; non hic ſed ſtatim in alio præcepto infert.

PER nomen deorum externorum non iurabitis.) non ad iuramentum tantum pertinet, ſed omnem commemorationem, hoc mõ ושם אלהים אחרים לא תזכירו, ideſt & nomen deorum externoꝝ non memorabitis. ſic quoq; Septuaginta καὶ ὄνομα θεῶν ἑτέρων οὐκ ἀναμνησθήσεσθε. & nomen deorum aliorum non recenſebitis.

MENſis nouorum.) חדש האביב. Hoc eſt, Menſis nouarum frugum cum ſcilicet incipit aperiri tellus, & parere. Septuaginta quoq; uerterunt menſem nouorum. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μηνὸς τῶν νέων. Tempore menſis nouorum.

SANguinem uictimæ tuæ.) זבחי. Victimæ meæ. Sic & Septuaginta αἷμα θυσιάσματος μοῦ. Sanguinem uictimæ meæ.

Redundat hoc loco, Tota hæc ſententia in græcorum codicib9. Vbi enim dictum eſt, Ter in anno apparebit omne maſculinum tuũ coràm me, mox inferunt. ὅταν γὰρ ἐκβάλω τὰ ἔθνη ἀπὸ προσώπου σου καὶ ἐμπλατύνω τὰ ὅρια σοῦ. οὐκ ἐπιθυμήσει οὐδεὶς τῆς γῆς σοῦ. i. Cum enim eiecero gentes à facie tua, & propagauero fines tuos, nemo deſyderabit terram tuam. Hoc totum ſuperfluum eſt, ſumptum ex alio loco, ut poſt uidebimus.

BENEdicam panibus tuis.) Redundat quoq; apud græcos τὸν οἶνον σοῦ. Et benedicam uinum tuum. nulla enim huius in hebraico mẽtio. q̃q̃ ad declarationem poſitum ab illis arbitrer.

ET à deſerto uſq; ad flumen.) Septuaginta exprimunt hunc fluuium ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ εὐφράτου. Vſq; ad flumen Euphratem. Sic alibi pollicitus eſt eſſe terminos eius terræ fluuium Euphratem.

CAP. XXIIII.

ITVLOS Duodecim.) Redundat duodecim, Tantum
u enim eſt פרים. i. uitulos. quod neq; à Septuaginta eſt poſitũ, qui ueritati hebraicæ conſentientes ſic interpretati ſunt. καὶ

ἔθυσαν θυσίαν σωτηρίου κυρίῳ τῷ θεῷ μοσχάρια. Et ſacrificauerunt inquiũt, ſacrificium ſalutis, domino deo uitulos. Nam & plures q̃ duodecim eſſe potuerunt, ut ſacrificium Salomonis atq; aliorum, quibus innumerabiles penè hoſtiæ adhibebantur. Clarumq; eſt non interpretis, ſed aliorum errorem eſſe. Cur. n. peccaret ille in re manifeſta?

ET Viderunt deum Iſrael.) Sicut etiam legit̃ hebraice ויראו את אלהי ישראל Et uiderunt deum Iſrael. Quod Septuaginta neſcio quã obrem non ita uerterunt, non eos ſcilicet uidiſſe deum, ſed locum in quo ſtetiſſet, καὶ εἶδον τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ἐκεῖ ὁ θεός. ideſt, Et uiderunt locum, ut ſtetiſſet deus. Verum tamen ueritas hebraica aliud docet.

LAPIDIS Sapphyrini. Nomen eſt hebraicum, Nam illi appellant ſappir, patetq; græcos ab eis accepiſſe, & ut in ea lingua ſolitũ aliq̃n eſt, ultimum. p, in, p, craſſum commutarunt græci ſcilicet, φ.

ET QVaſi cœlum cum ſerenũ eſt.) וכעצם השמים לטהר. Et quaſi ipſum met cœlum, in puritate ac claritate, ſic & Septuaginta καθαρειότητι. non ꝙ aliud ſit, q̃ qđ uertit Hieronymus, ut exponunt omnes hebræi. præſertim Rabi Salomon.

NEC non ſuper eos qui procul receſſerant.) ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו. Hoc eſt, Et ad principes Iſrael non extendit manum ſuã. Et quoniam tota hæc ſententia male ut uidetur reddita eſt, adhibeamus expoſitiones hebræorum. Siquidem innuitur, non fuiſſe cognitam diuinam potentiam principibus Iſrael, qui intelliguntur Nadab & Abiud, quanuis uiſionem eam uiderint. Quod etiam innuit chaldaica æditio quæ in hunc modum habet ולרברבי בני ישראל לא הוה נזקא Et principibus filiorum Iſrael non fuit clarus. Quare conſtat non eã eſſe ſententiam, quã uertit Hieronymus. Auen Eſdra ויש אמרים כי פירוש ראהו ולא שלח ידו להם כאשר שלח למשה. ideſt, Sũt qui dicunt, hunc eſſe horum uerborum ſenſum. Viderunt quidem eum, ſed eis non porrexit ipſe deus manum ſuam quemadmodum Moſi. Nota igit̃ oia ſunt.

CAP. XXV.

T Tollant mihi primitias.) תרומה. Hoc eſt, oblationem,
u & anathema. earum uidelicet rerum quæ ſuſpenduntur. Proprie enim hæc uox ſonat eleuationem, ſuſpenſionem. primitias autẽ uertere non eſt tã propriũ, q̃uis in hoc, Hieronymus Septuaginta ſecutus ſit, qui etiam ipſi λάβετέ μοι ἀπαρχάς. Summite mihi primitias. Non enim hæ erant primitiæ, de quibus ante dictum eſt,

ſed aliud oblationis genus, quod erit toto capite manifeſtum. Onchẽ los quoq; uertit ſegregationem.

HYAcinthum.) Reliqua notiſſima ſunt, de hoc autem, quod hebraice uocatur תכלת. dicit Rabi Salomõ צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק Lana inqt ẽ tincta in ſanguine purpuræ, tincturaq; uiridis eſt. Septuaginta quoq; uerterunt Hyacinthum χαλκὸν, ὑάκινθον, æs, Hyacinthũ. ex quattuor autem coloribus omnia iſthæc confecta ſunt, qui referũt elementorum proprietates, quod ab antiquis ſcriptoribus proditum quoq; eſt, apud quos ſic legimus, ἐξ ὕδατος μὲν ἡ πορφύρα, βυσσός τε ἐκ γῆς, ὑάκινθος δὲ ὡμοίωται ἀέρι ζοφώδης ὤν. ὁ δὲ κόκκος τῷ πυρί. i. Ex aqua quidem purpura, byſſus è terra naſcitur. Hyacintus autem, qui ſub obſcurus eſt, aſſimiliatur aeri, coccus autem igni. Quod etiã ſcribit Hieronymꝰ. Tabernaculum enim totum repræſentat mũdũ. utq; è quattuor elementis is mundus, ſic tabernaculum è quattuor coloribus, qui elementa quattuor exprimant. Hyacinthus igitur aeriꝰ eſt, ut ipſi quoq; uidimus. Allatus eſt nuper Venetias e Conſtantinopoli à Franciſco Maſſaro, uiro harum rerum ſcientiſſimo. Eſt penitus cæruleus, odore laudatiſſimo.

ET BYſſum.) שש. Additur à Septuaginta κεκλωσμένον. Interpretantes καὶ βύσσον κεκλωσμένον. byſſumq; retortum. Quod neſcio quo tendat, per byſſum enim etiam hebræi intelligunt hic linum tenuiſſimum. cuius tela, in opus diuinũ adhibita eſt. Et forte eò tendunt Septuaginta, ut innuant linũm tortum, & iam telam effectum. Quod ſæpiſſime ponetur inferius.

RVBRIcatas.) מאדמים. hoc eſt. Rufas, rubentes, ut eſt corium rubicundum, & in ſanguineum colorem tendens, ſicut eſt huius uocabuli paſſim uſus. Septuaginta δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα. hoc eſt, pelles arietum rubefactas.

PELLES hyacinthinas.) Certum eſt locum eſſe corruptum, reſtituendumq; hianthinas. eſtq; uox græca, ducta ab ἴα ideſt uiola & ἄνθος. flore quaſi dixeris florum ſimiles, quaſi floribus diſtinctas ac uarias. q̃uis etiam Septuaginta habeãt ut noſtri habent codices καὶ δέρματα ὑακίνθινα. Et pelles hyacinthinas Hebræi uero aliter hũc locum interpretantur. Nam quod hic uertit Hyacinthus à Septuaginta & Hieronymo hebraice עורות תחשים. pelles tecaſcim. quos alii taxos interpretantur, alii ut rabi Salomon, aliam eſſe feram dicunt de

qua

qua ipſe מין חיה ולא היתה אלא לשעה והרבת גונין היו לה. hoc eſt. Beſtia eſt, quæ ſolum ea tempeſtate inueniebatur. quæ plurimas habebat maculas. quod etiam confirmat authoritate æditionis caldaicæ. quæ ēt eo modo habet. Sed ut uerum fatear minus hæc uidentur habere cognita hebræi, q̃ omnes aliæ gentes. ſiquid abſtruſius retegēdum eſt, inueniuntur q̃ omnes, perplexiores. Nullam enim tenent hiſtoriarū peritiam, non norunt naturas animalium, non herbarū nomina, non earum colores, non proprietates. Audi igitur quid de hoc animali dicat Auen Eſdra. ועורות תחשים עור בהמה שהוא עב כי הנעל לא יעשה כי אם מעור עב כעור השור ולפי דעתי שהוא שור. hoc eſt. Et pelles thecaſcim, pelles ſunt beſtiæ, quæ præ pinguis eſt, quia calceamentum non fit niſi ex corio pingui, ut eſt corium bouis. Ac mea quidem ſententia eſt, hanc beluā eſſe bouem. Quid igitur ex his tam uariis tam ambiguis hebræorum ſententiis colligi ueri poteſt? Verum de hoc etiam inferius dicemus. In talmud hæ pelles mira uarietate diſtinctæ eſſe narrantur.

LIGNA ſethim.) Vox hebraica eſt, quam Septuaginta uerterunt ξύλα ἄσηπτα. Ligna incorrupta. Mittimus hic quoq; diſcordias hebræorum ſuper hoc ligno, quæ tot ſunt, ut pudeat me eorum inſcitiæ. Sunt autem qui putent eſſe cedrum, alii piceam, alii buxum. placet ſtare ſententiæ ipſorum Septuaginta. Hoc lignum cum non inueniretur in deſerto dicunt hebræi, ſecū filios Iſrael, ex dei præcepto, ex ægypto aſportaſſe. Quod neſcio an uerum ſit & fictum ab ipſis, ut multa eiuſmodi apud illos reperiuntur. opinati ſunt hæc, quia in deſerto non erāt arbores.

IN VNguentum.) לשמן המשחה In oleum unctionis, nec putandū eſt eſſe aliud, q̃ quod uertit Hieronymus. clariſſime etiam Septuaginta εἰς σύνθεσιν θυμιάματος. In compoſitionem thymiamatis. Interiectum eſt in græcorum codicibus hoc quod in contextu hebraico non habetur hic, ſcilicet, καὶ λίθους σαρδίους. lapides ſardios. eſt enim inferius.

EPHOD & rationale.) Duo ſunt ornamenta ſiue amictus, Ephod poſterioris partis, atq; humeros tegit, ideoq; á Septuaginta uocatur ἐπωμίς. hoc eſt ſuper humeralis, alter huic oppoſitus, quē uocant חשן, choſcem, qui pectus tegit. Hoc itaq; ultimum clarius reddiderunt Septuaginta ποδήρη, talarem. non q̄ ad talos applicet, ſed q̄ à pectore deſcēdēs, uſq; in talos ſeſe porrigat. Quo habitu utun

tur etiam apud nos sacerdotes. appellat'q; tam à latinis q̃ græcis poderes. quod latine uerti potest talaris.

PANES propositionis.) לחם פנים. Panis facierum. Quare fit ut uariis modis hoc omnes interpretentur. Dicunt nonnulli hebræorum panẽ facierum appellatum, ꝙ quattuor angulis esset expressus, quos illi facies uocant, hocq; genus panis sacrum erat, & tantum sacerdotibus licebat contingere. Alii aliter exponunt. Nam cum hebraice panim faciem significet, non solum inq̃ ipsam humanam faciem, sed & omnem præsentiam & assistentiam, & anteriorem partem, propterea appellari panes facierum existimant, hoc est panes assistentiæ, panes ꝓpositos, qui semper coram deo reperirẽtur, quod certe uidetur esse uerissimum. mox.n. ubi dixisset panes faciei, intulit לפני faciei meæ, præsentiæ meæ. Atq; inde uidentur appellati, ꝙ semper coram domino, starent positi. hoc idem sentiũt & Septuaginta, qui hos panes appellarunt ἐνωπίους, quasi dixeris præsentes siue expositos.

CAP. XXVII.

ANSVLAS.) ללאות. Fenestellas ut exponunt hebræi q̃q̃ idẽ fit. Nam quibus cortinæ cortina adiungebatur, ansulas recte appellauit Hieronymus. Nõ minus quoq; recte Septuaginta qui eas sunt interpretati ἀγκύλας. hoc est uncinos. ac super hoc ꝓlixius argutari, uitium fuerit.

SAGA cilicina.) Quod supra uerterat cortinas siue tentoria, hic interpretatus est saga. Facile igitur intelligitur is locus eo modo expositus, quem dubium habebat nostra æditio. non enim tam proprie, illud super indumentum sagum appellatur. Excogitatæ autem sunt hæ cilicinæ cortinæ, ut tegerent tabernaculum. Vertunt has Septuaginta δέῤῥεις. i. pelles. innuentes, non fuisse uelum ex pilis capra rum contextum, quo circũtegetur tabernaculum, sed ipsas pelles. uerum hebraice est יריעות עזים. hoc est, aulæa uel cortinæ ex caprinis pilis. q̃q̃ etiam possit uerti, ex pellibus caprinis

PVLCHRA uarietate contextum) ועשה אותה כרבים. i. Et faciet ipsum opus cherubin, putoq; præceptum esse, ut opus esset uariatum cherubinis intextis, aut ꝙ cherubini essent pulchra uarietate cõtexti. Sept. quoq; non tacuerunt cherubin. ἔργον ὑφαντὸν ποιήσεις αὐτὸ χερουβίμ. hoc est. Opus contextum facies ipsum cherubin.

CAP. XXVII.

n ON SOL Idū sed inane.) נבוב לחות. Vacuū ex tabulatis aut uacuum tabularum. ut intus nulla materia sit. Quemadmodum præclare & Septuaginta .κοῖλον σανιδωτόν. concauum ex asseribus. Atq; ita in hoc capite, nihil uisum est aliud annotatione dignum, tam in nostris q̃ græcorum codicibus, his dūtaxit exceptis, quæ sunt leuissima, & quæ nullam hebent dissonantiam ut mihi mirum uideatur, tam præclaras esse nostram & Septuaginta æditionẽ in hoc libro, qui est omnium difficillimus, & obscurissimus, propter rerum & uocum uarietatem.

CAP. XXVIII.

[f] ACIES & uncinos.) משבצות. Coarctaturas, texturas, & ut uertit Hieronymus. Septuaginta uehemēter ab hebraico dissentiūt, ac nescio quomodo tolerari possint καὶ ποιήσεις ἀσπίδας. facies & clypeos. Horum enim hoc loco nullus est usus, & ad sacerdotalia uestimenta non erant idonei. Hos alibi uncinos uertit Hieronymus.

QVATTVOR ordines lapidum.) Cum in his lapidibus interpretandis Hieronymus semper Septuaginta sequatur, & eorum in ea re approbarit æditionem, non mihi uisum est afferre in medium, quæ de his lapidibus ab hebræis dicuntur. cum & ipsi uehementer à Septuaginta & Hieronymo discrepent, & leuior apud eos de hisce rebus inueniatur cognitio, q̃ omnes alias gentes. In tanta igitur rerum ambiguitate tantaq; discrepantia, magis erat Septuaginta adhibenda fides, q̃ omnibus hebræis, & chaldæis interpretibus. cum istos ẽt & mendacii & inconstantiæ arguere possimus. Hæc quidem necessaria & uera excusatio. Exempli causa lapis is qui hebraice appellatur פטדה, quem Septuaginta & Hieronymus, topazium interpretantur, ab aliis creditur esse smaragdus, ab aliis prasinus uocat, hoc est porraceus. Aliter Theodotion, aliter Aquila eū interpretatus ẽ. Quare Septuaginta & Hierony. standum. De hac etiam uarietate uisum est in Genesi. neq; uideo magnopere referre, si exacte hæc cognoscant.

DOCTRINAM & ueritatem.) האורים ואת הת ומים. i. Illuminationem rectitudinẽ siue integritatem. Nomen scilicet diuinū. Septuaginta, propter uerbi multiplicem significationem אור quæ lucem declarat, & potest duci ab הרה docuit, primum secuti uerterunt δήλω-

σὴν καὶ ἀλήθειαν, declarationem & ueritatem. His itaq; duobus nominibus nomen tetragrammaton intelligendum eſſe aſſerit rabi Salomon, dictumq́; eo modo exiſtimat, q sacerdotem illuminaret, doceretq́; uiam rectam perſequi, & ut ſciret, quid ei foret dicendum. De duobus itaq; ſic ille ſcribit הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו. hoc eſt. Doctrina & ueritas, erat ſcriptura nominis tetragrammaton, quæ erat poſita, ubi cõiungebatur ſuper humerale, per quod nomen ſacerdos lumen uerbis ſuis adhibebat & diuinitus loqui uidebatur. Mitto igitur quæ de hoc ſcribat Hieronymus.

CAP. XXIX.

c O QVOD ſit aries conſecrationis.) מלאים Aries repletionis Neq; aliter eſt intelligẽdũ q̃ ut uertit Hieronymus. Implere enim hoc toto capite pro cõſecrare ſummitur, ſicut & pauloante eſt poſitum, ubi dicitur. Et implebis manum eorum. Aries ergo repletionis dicitur, ideſt quo repletur & cõſecratur ſacerdos, ſicut exponit etiã rabi Salomon. quare Septuaginta neſcio an hoc ſenſerint, qui uerterint, ut uox ſonabat ἔστι γὰρ τελείωσις αὕτη. i. Eſt enim conſummatio hæc. Atq; ex his uerbis uidetur mihi aliud eẽ intelligendum q̃ quod ueritas exigat. Quod hic annotatum eſt, toto hoc capite annotatum eſſe uolumus.

ET Cædet in partem ſuam.) והיה לך למנה Et erit tibi in partem ſic & Septuaginta καὶ ἔσται σοι ἐν μερίδι.

PER Singulos dies iugiter.) ליום תמיד. Per ſingulos dies iugiter. Septuaginta per alia etiam uerba idem clariſſime expreſſerunt δύο τὴν ἡμέραν, ἐνδελεχῶς κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ. Duos inquit agnos ſummes per ſingulos dies iugiter, oblationem continuationis. Nam græce iuge illud ac nunq̃ intermiſſum ſacrificium ἐνδελεχισμὸς uocatur. Vnde dicitur ἐνδελεχεία, non illa Ariſtotelis.

QVARTAM parte hain.) Septuaginta quoq; uocẽ hebraicam reliquerunt non uerſam. Menſura eſt de qua ſæpe ſcribit Hieronymus, & nos pauloante diximus.

CAP. XXX.

t AM Craticulam eius.) גגו. hoc eſt. Tectum eius, ſuperficiẽ eius craticulam autem uertit imitatus fortaſſe Septuaginta, qui eodem modo interpretantur τὴν ἐσχαρίδα αὐτοῦ, focum eius. Locum ſcilicet ſuperiorem, ubi adoletur incẽſum, ubi focus eſt,

cui super imponitur thymiama. Neq; existimo hoc altare habuisse craticulam, ut habebat altare supra memoratum. Illud enim erat holocausti, & cœsorum animaliũ altare, hoc uero incensi. Et illi quidem craticula necessaria, huic autem minime. Quare amouenda craticula est, & tectum eius loco ponendum.

IPSOS quoq; uectes.) Quod supra uerterant Septuaginta πασσάλους, Miror q̃ uertant hic σκυτάλας. quasi dixeris ferulas, quod & aliud significat, ut apud Lacedæmonios.

SVAVE fragorás.) סמים.i. Aromatizás, & suaue, quod non tã proprie Septuaginta, λεπτόν.i. Tenue quiddam, quod penitus aliud est. Dicunt tamen hebræi eo nomine, puluerem tenuissimum odoris flagrantissimi, significari.

SVMME aromata.) בשׂמים recte Septuaginta ἡδύσματα. idest. Flagrantias, suauitates.

MYRRHAE primæ. & electæ.) דרור. idest, liqdissimæ, purissimæ. Sequitur autem Septuaginta. qui & ipsi σμύρνης ἐκλέκτης. Myrrhæ electæ.

CALAMI similiter.) Quod apertissime Septuaginta καλάμου εὐώδους. Calami odoriferi.

ET DEDErit ex eo, alieno.) יתן ממנו על זר. Et posuerit ex eo super rem alienam. Quamobrem non refertur ad personas, sed alias res, Secutus est autem Septuaginta, qui etiam ipsi, καὶ ὃς ἂν δῷ ἀπ᾽ αὐτοῦ ἀλλογενεῖ. idest. Et qui dederit ex eo alienigenæ. Sed hebraice prohibetur ut non solum ad usum hominum siue indigenarum, siue alienagenarum, adhibeatur ea unctio, sed ne ad alias quidem res.

STACTEN & onycha.) Stactes quid sit satis notũ. sic interpretati sunt ẽt Septuaginta quæ hebraice uocatur. נטף. Quam rabi Salomõ dicit italice appellari ghoma. q̃q̃ ferè aliđ sit stactes, q̃ gumi.

ONYCHA. שחלת. Hanc tradit rabi Salomon esse radicem candentem, ac puram, ideoq; uocari nomine unguis. Sic enim significat græce onyx. Atq; eodem modo uertunt etiam Septuaginta, Chaldaica quoq; æditio etiam ipsa uertit טופרא, hoc est unguem.

CAP. XXXI.

T IN corde hominis eruditi.) Non refertur ad illum primum, sed reliquos omnes, quos spiritu sancto repleuisset. Sic
e enim legitur hebraice ובלב כל חכם נתתי חכמה. i. Et in corde

omnis ſapientis, cor dedi ſapientiæ. Sic & Septuaginta, καὶ παντι σωνετῷ καρδία, δέδωκα σύνεσιν. ideſt. Et omni ſapienti corde, dedi ſapientiam, ſiue intelligentiam.

CAP. XXXII.

f ORMauit opere fuſorio.) בחרט Quod exponitur, & formauit cum ſtilo, ſicut etiã Sept. interpretant᷑ καὶ ἔπλασεν αὐτὰ ἐν τῇ γραφίδι. Et finxit ea cum ſtilo, uel calamo. ubi ἐν eſt loco prepoſitionis μετὰ. Chaldaica æditio בזיפא, ideſt enſe ſculpſit. Vbi eſt uocabulum ξίφος uidenturq́; ab illis græci accepiſſe. Quo modo uero ſculpſerit ipſum, indicat rabi Salomon, exponens uocabulum חרט. dicitq́; ſignificare כלי אגננות. hoc eſt. Inſtrumentũ artificum deaurantium, quo deaurant, & ex ſculpunt, ſicut qui ſcribunt literas in tabulis, ſcalpellum ſcilicet innuit. Atq; ita uitulus effectus eſt, non ꝙ in fornacem ſit coniectus, & imago in igne coaluerit ut quidam exiſtimant, ſed conflarunt totum aurum in fornace per ignem, in unam maſſam, & eam rudem materiam ſcalpello poſtea formarunt, expreſſeruntq́; uituli imaginẽ. Quod fit ab his qui ſigilla & aurea uaſa exſculpunt. Atq; hoc ſignificat᷑ in contextu hebraico, in noſtro obſcurius.

ET Deleam eos. ואכלם. Et deuorabit eos, ſcilicet furor, ut oſtendat uehementem & repẽtinũ interitum. q̃q̃ etiam Septuaginta ſicut & Hieronymus uerterint καὶ ἐκθλίψω αὐτούς. Et conteram eos.

CALLIDE eduxit eos.) ברעה. In malum, cauſa detrimenti, ac ruinæ, ſicut & Septuaginta μετὰ πονηρίας. Cum prauitate, aut malignitate, ſiue malicia.

NON eſt clamor adhortantium.) אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה. ideſt, Non audio uocem uociferationis fortis, aut uocem uociferationis debilis, ſed uocem uociferationis audio. Neq; certe aliud eſt, q̃ quod uertit Hieronymus. Eo enim modo exponit etiam chaldaica æditio. Septuaginta etiam ipſi tale quiddam innuere uidentur οὐκ ἔστι φωνὴ ἐξαρχόντων κατ᾽ ἰσχύν, οὐδὲ φωνὴ ἐξαρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνὴ ἐξαρχόντων οἴνου ἐγὼ ἀκούω. Hoceſt. Non eſt uox imperantium uiolenter, neq; uox imperantium conuerſionem. Siue hoc mõ. non eſt uox incipientium uiolenter neq; uox incipientium fugam. ſed uocem incipientium, uel imperantium uino, ego audio. Additum uero ſuperuacaneo eſt uinum, & puto textum eſt deprauatũ, quia nul-

ius est horum uerborum sensus. Nusquam enim hic in contextu hebrai co uinum repetitur.

QVOD pronus sit ad malum.) ידעת את העם כי ברע הוא. Nosti quod populus is in malo sit, sicut interpretatus est Hieronymus. Quod nõ est tam luculenter expressum à Septuaginta σὺ γὰρ οἶδας τοῦ λαοῦ τούτου τὸ ὅρμημα. Tu enim nosti huius populi impetum, uoluntatem, auiditatem, studium, propensionem.

VIDENS Moyses populum quod esset denudatus. פרוע. idest. Denudatus, uel uacuatus, priuatus, sicut habet æditio chaldaica, scilicet בטל. idest, exinanitus, exutus. Septuaginta aliter, magis sententiam quàm uerba secuti ἰδὼν μωϋσῆς τὸν λαὸν, ὅτι διεσκέδασται. Videns Moyses populum, quod esset dissipatus, ut quandam ruinam innuerent & interitum.

PROPter ignominiã sordis לשמצה בקמהם. Hoc est, Propter ignominiam eorum qui insurgerent in eos, aut propter uituperationem hostium suorum. Quod exponit etiam Rabi Salomon his uerbis להיות להם הדבר הזה לגנות בפי בקמים עליהם. Hoc est, Eo quod ea res, erit sũmo dedecori in ore hostium suorum. Atque hanc sententiã melius expresserunt Septuaginta, quàm Hieronymus. ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν. i. Quæ res erat futura gaudio hostibus eorum.

CONSecrastis manus uestras.) מלאו ידכם. Hoc est, Cõsecrate manus uestras. Est ergo imperatiuus. Deinde notum est, implere, apud hebræos summi pro consecrari, ut retro quoque uisum est. Quare prudentissime uertit Hieronymus, etiam dissentiendo à Septuaginta, qui uerbi proprietatem non uidentur intellexisse, si dicere fas est. ἐκπληρώσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν Hoc est, Explete manus uestras. Neque quisquã esset apud græcos, qui explere, hoc loco summeret pro consecrare, sed potius saturare, uel huiusmodi.

CAP. XXXIII

T Eiiciam.) Cum hebræo sentit. וגרשתי. i. Et eiiciam, Quod
u male à Septuaginta profertur per secundam personam. καὶ ἐκβαλεῖς. Et eiicies, de se enim loquitur deus.

ET Nullus ex more indutus est. Non dissentit ab hebraico ולא שתו איש עדיו עליו. Et nemo posuit ornamentum suum super se. Quæ clausula omittitur à Septuaginta, innuuntque hoc per alia uerba κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς. Defluerunt in lugubribus, scilicet uestibus.

Atq; hoc modo intelligunt, eos nullo ſolenni indutos ornamento, ſed pullis amictos fleuiſſe.

SEMEL aſcendam.) רגע אחד אעלה. Hoc eſt, Vno impetu aſcendam & delebo te. Quæ ſententia, penitus deprauatur in alium ſenſũ à Septuaginta. ὁρᾶτε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐγὼ ἐπάγω ἐφ' ὑμᾶς. Cauete ne plagam alteram infligam uobis. Toto cœlo à ueritate abhorrẽt.

VT Sciam. ואדעה. Et ſciam. Male à Septuaginta. δείξω. oſtendam. Nam uel mediocriter hebraice eruditis, res nota eſt.

RESPICIebant tergũ.) Fortaſſe tam ad corpus ſpectat q̃ ad motum, q̃ oculos. והביטו אחרי משה. Et declinabant poſt moyſen. q̃q̃ etiam Septuaginta, ad intuitum referant. καὶ εἱστήκει πᾶς ὁ λαὸς σκοπεύοντες ἕκαστος. Et ſtabat uniuerſus populus conſiderantes.

OSTENde mihi faciem tuam.) Non hoc poſtulat Moſes, ſed aliud הודיעני נא את דרכך. hoc eſt. Oſtende mihi, uel notam fac mihi uiã tuam. Ecce non poſtulat uidere eius faciem, aut ſubſtantiam ſed ut oſtenderet uiam qua ituri eſſent, ne in aliquem miſerabilem errorem inciderent. Sed peius tranſtulerunt Septuaginta, & maiorem errandi occaſionem præbuerunt. ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν. Oſtende mihi te ipſum, quod plurimum abeſt & à uero, & humilitate Moſis,

SI NON tu ipſe præcedas.) אם אין פניך הלכים. Niſi præſentia tua, uel uultus tui ueniant.

ET GLorificemur ab omnibus.) Quàm præclare Septuaginta καὶ ἐνδοξασθήσομεθα παρὰ πάντα τὰ ἔθνα. Et glorificemur ſuper omnes gentes. Nam & eo modo ſunt hebraica intelligenda מכל העם. præ omni populo. Supra oẽs populos. Noſtra æditio paulo obſcurior.

EGO oſtendam omne bonum tibi.) Tota hæc periodus, penitus in contrarium ſenſum uertitur à Septuaginta, & aliquanto ſecus ab Hieronymo אני אעביר כל טובי על פניך. ideſt. Ego faciam tranſire omne bonum meum ſuper faciem tuam, uel ante faciem tuam, ſed audi quid dicant. Septuaginta. ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου. Ego inquit præcedã te prior, in gloria mea. Clarumq; eſt, q̃ alienum hoc à uero ſit, & ipſa ueritas, mea quidem ſententia apertiſſima eſt.

ET Vocabor in nomine domini.) וקראתי בשם יהוה לפניך. hoc eſt. Et inuocabo in nomine domini coram te. ideſt. Inuocabo nomen domini, in præcedendo te, cum antegredior, nomen meum oſtendam,

inuocabitur abs te. Sic & Septuaginta καὶ καλέσω τῷ ὀνόματι κυρίου ἐναντίον σοῦ. i. Et inuocabo nomine domini ante te. Is igitur qui cum Mose loquebatur, aut angelus erat, atq; ita facile locus intelligitur, aut deus, de se alio quodam modo referens.

ET Miserebor cui uoluero.) Forsitan non ea sententia est. וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם. Hoc est, Et miserebor quē miserebor, & uiscera mea commouebuntur erga eos in quos commouebuntur. & forte hebraismus est. Sicut & illud, Quod scripsi scripsi, hoc est scripsi quod uolui, atq; ita stat sententia Hieronymi. Septuag. quoq; cum hebraico contextu sentiunt. ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω.

CAP. XXXIIII.

T De nocte consurgens.) וישכם בבקר. Et mane surrexit, si-
e cut & Septuaginta καὶ ὀρθρίσας μωϋσῆς τὸ πρωΐ. Et de mane consurgens Moyses.

NVllusq; apud te per se innocens.) ונקה לא ינקה. Et innocens non erit sine piaculo. In contrarium Septuaginta. καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ. idest. Et noxium, non habebis pro innocente. Male igitur sententia uersa est.

NVllus insidiabitur terræ tuæ.) Sensum non uerba sequitur, quæ habent ולא יחמוד איש את ארצך. Et non desiderabit quisq̃ terrā tuā.

ET Ignorabat q cornuta esset facies.) Vox ambigua fecit in æditione errorem. q̃uis etiam sit discrimen inter nomen cornu & id quod significat radians. Nam cornu uocatur קֶרֶן per duplex segol, at radians קָרַן. Igitur non habetur in contextu hebraico faciē Moysis fuisse cornutam, sed radiantem, quod ex uerbis ipsis apertissime intelligitur, quæ in hunc habent modū ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. Hoc est, Et ignorabat Moses q cutis faciei suæ esset radians. Non scribitur igitur, faciem fuisse cornutam, sed cutem radiantem. Ex hoc ergo potest emendari praua uulgi consuetudo, qui duobus cornibus pingūt Mosen. Non enim cornua è fronte egrediebantur, sed & frons & nasus, & os, & mentum radiabant. Et mirum q Hieronymus non considerata ueritate hebraica, non animaduerterit etiam quid Septuag. transtulissent, qui bene hunc locum uerterunt καὶ μωϋσῆς οὐκ ᾔδει ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Et Moyses ignorabat q glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ. Rident itaq; nos & exe

crantur Iudæi, quoties Moysen in nostris templis cornuta facie depictum aspiciunt, quasi nos eum diabolum quendam, ut ipsi stulte interpretant, esse putemus. Ex hoc æditionis Septuaginta loco cognoscitur, antiquam illam æditionem, qua ante Hieronymum utebatur ecclesia, fuisse ipsorum Septuaginta. Ná in officio transfigurationis Saluatoris canit. Glorificata est facies Moysi. qđ ex æditione Sept. sumptum est, qua latini utebantur, unde & antiphonas summebant.

CAP XXXV.

b Tulerunt mente promptissima.) Non de omnibus hoc dicitur, sed hebraica sic habent ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו. Et uenerunt unusquisq;, quem incitauerat cor eius, & quem promptum fecisset spiritus eius, sicut etiam Septuaginta. καὶ ἤνεγκαν ἕκαστος ὧν ἔφερεν ἡ καρδία αὐτῶν καὶ οἷς ἔδοξεν τῇ ψυχῇ αὐτῶν. Hoc est. Et obtulit unusquisq; ea quæ ferebat cor eius, & quæ uisa fuissent animæ eius.

SED & oẽs mulieres doctæ.) Quãuis in contextu hebraico nõ habeat, subintelligitur tñ quod addiderunt Septuaginta καὶ πᾶσα γυνὴ τῇ διανοίᾳ σοφὴ ταῖς χερσὶ νήθειν. Hoc est. Et omnis mulier ingenio docta, manibus operandi aut texendi uel nendi.

OP Era abietarii polymitarii. מלאכת חרש וחשב. per quæ nomina, oẽ opificii genus intelligitur, qđ recte Sept. ἀρχιτεκτονεῖν.

CAP. XXXVI.

t Otum hoc caput & sequens, nihil habet, qđ annotari possit, quia tantum fit repetio eorum quæ ante dicta sunt, ut nec uoces uariæ sint, neq; res aliæ.

CAP. XXXVIII.

d E Speculis mulierum, quæ excubabant &c.) במראת הצבאת De speculis earum, quæ se exercerent seu militarent ad hostium tabernaculi. Sic enim habet & chaldaica æditio, quæ expresse ponit earum mulierum opificium. Septuaginta fere & ipsi, in eundem modum. ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νηστευσασῶν, αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς. De speculis mulierum, quæ excubarent ad fores tabernaculi ubi νηστεύειν pro uigilare ponitur, non ieiunare. Explicatur autem copiosissime is locus à Rabi Salomone, & aliis interpretibus. quare expositio nostra minime necessaria est.

Additur ociose in codicibus græcorum, statim post supra citatã sententiam hoc totum ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἔπηξεν αὐτήν. In qua die erexit ipsũ tabernaculum. nam neq; in hebraico contextu, neq; nostro habetur.

FECit & atrium.) Dimittitur totum hoc, quod de atrio scribitur, in codicibus græcis, & eius loco ponitur descriptio labii, hoc est ei⁹ uasis quo aqua recipit̃, quod græce uocatur λουτήρ. Cumq; in eius descriptione diutius immorarentur Sept. interim integrum fere caput ex contextu omisserunt, ab eo loco ubi incipit, Fecit & atrium, usq; eò. Omne aurum. Quæ q̃q̃ non sint magni mométi, non erant tamẽ omittenda, cum in contextu hebraico haberent̃. ideo & nostra æditio ea habere uidemus.

SEPtingentorum triginta siclorum.) Cõsuetus error apud Sept. in numeris. Veritas enim habet ut uertit Hieronymus at huic numero apud illos desunt decem hoc modo ἑπτακόσιοι καὶ εἴκοσι σίκλοι. Septingenti & uiginti sicli.

OBLatum est autem.) Deest hoc loco in nostris codicibus, tota hæc period⁹. וכסף פקוני העדה מאת כפר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל. Hoc est, Et argentum censuum syuagogæ, centũ talenta, & mille septingenti septuaginta quinq; sicli. Quod certe mirum est, quia non deest is census in æditione Septuaginta. hoc modo καὶ ἀργύριον ἀφαιρέματα παρὰ τῶν ἐπεσκεμμένων ἀνδρῶν τῆς συναγωγῆς ἑκατὸν τάλαντα καὶ χίλιοι ἑπτακόσιοι ἑβδομήκοντα πέντε σίκλοι. idest. Et argẽti oblationes, ab his qui rationes agebant ipsius synagogæ, reperta sunt esse centum talenta, & mille septingenti septuaginta quinq; sicli.

Deest quoq; alia clausula quæ maxime erat necessaria, ubi.n. dicit̃ oblatum est, primum hoc ponitur. בקע לגלגלת מחצית השקל. Hoc est, Dimidium sicli per ununquoq; caput oblatũ est, deinde ponit̃ ætas. Septuaginta quoq; non dimiserunt hoc, δραχμὴ μία τῇ κεφαλῇ τὸ ἥμισυ τοῦ σίκλου. Drachma una unicuiq; capiti dimidium sicli. Licet in alio error sit, ut alibi annotauimus.

TAlenta septuaginta, duo millia.) Hoc modo distinguenda oratio est, dicendumq́;, talenta lxx, & duo millia quadringenti sicli, aliter maximus esset error, sic habet ueritas hebraica & Septuaginta, καὶ ὁ χαλκὸς τοῦ ἀφαιρέματος ἑβδομήκοντα τάλαντα, καὶ δισχίλιοι τετρακόσιοι σίκλοι. idest, Et æs oblationis septuaginta talenta, & bis mille quadringenti sicli.

CAP XXXIX.

IN hoc etiam capite omnia uocabula & res repetuntur, quæ antea commemorata sunt, ut quasi superflua repetita uideantur. Atq; hanc causam fuisse puto, ꝙ totum penè hoc caput omisserint Septuaginta, contenti illud scripsisse, ꝙ Moyses fecerit omnia, quæ deus illi præcepisset. Itaq; à principio capitis usq; eò. Feceruntq; filii Israel cuncta quæ præceperat dominus Moysi, omissa omnia sunt ab illis. & fortasse non ab re. Nam sermo hebraicus in eo plerunq; peccat, ꝙ inculcat eadem sine ulla necessitate, quod alibi annotauimus.

CAP. XL.

ET unctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat.) Quanq̃ sapientioribus, sententia aperta sit, propter imperitiores adhibenda sunt hebraica, totum enim hoc uno uerbo significatur hebraice והתה להית להם משחתם לכהנת עולם. Hoc est. Erit ut sit eis unctio eorum in sacerdotium sempiternum. Sic etiam Septuaginta, καὶ ἔσται, ὥστε εἶναι αὐτοῖς χρίσμα ἱερατείας εἰς τὸν αἰῶνα idest, Et erit ut sit eis unctio sacerdotii in æternum. nam ꝙ additũ est ab interprete, proficiat, hoc obscurior, locus factus est.

Etiam in hoc capite, aliqua dimittũtur à Septuaginta quæ superflue in hebraico textu toties repetuntur.

SIquando nubes tabernaculum deserebat.) Quanq̃ notum sit qd innuatur, hebraica tamen clariora sunt. ובהעלות הענן מעל המשכן. Hoc est. Et dum eleuaretur nubes desuper tabernaculum. Quare profecturis filiis Israel, non nubes deserebat tabernaculũ, sed eleuabatur sup ipsum & præibat. sic etiã uertunt Sept. ἡνίκα δ᾽ ἂν ἀνέβη ἡ νεφέλη ἀπὸ τῆς σκηνῆς. idest, Quando autem ascendebat nubes à tabernaculo. Quod autem infert mox, si pendebat desuper, hebraice hoc modo, ואם לא יעלה. i. Et si non ascendebat. q̃q̃ etiam is sensus possit ex interpretatione Hieronymi elici.

ET ignis in nocte.) Hoc quoq; hebraice alter intelligitᷣ. Nubes enim per diem se ostendebat, at de nocte dicit ואש תהיה לילה בו. idest, Et ignis erat nocte in ipsa, ut ex nube appareret ignis. sic quoq; Sept. καὶ πῦρ ἦν ἐπ᾽ αὐτῆς, νυκτός. i. Et ignis erat in ipsa, noctu. Eadẽ itaq; nubes, quæ interdiu sese ostendebat, noctu in ignis speciẽ uertebatᷣ, & illucebat hebræis. Non erat ergo alia nubes. qđ & de colũna dicẽdũ.

INCIPIT LEVITICVS. CAP. I.

T VOCAVIT Dominus.) Ab hebraico non dissentit ויקרא.idest, Et uocauit, quam proprietatem etiam Septuaginta secuntur καὶ ἐλάλησε. Quare miror Isychium, qui luculentissima expositione hunc librum illustrauit, quod scribit Septuaginta trastulisse reuocauit, quorum ut uidemus interpretatio nõ dissentit ab hebraico. Qui si aliter transtulerunt scilicet ἀπεκάλεσε ut uerisimile est, nullum tamen locum haberet eius annotatio, quia hebræorũ aliter hebent codices. Reuocatum autem à deo dicit Mosen, quia & in multis ante locis uocatus sit, & nunc rursum ab eodem reuocet̃. sed hæc ut dixi, q̃q̃ uera sint, à uerborum tamen proprietate longe absunt.

AD Placandum Dominum.) לרצנו לפני יהוה. Hoc est, Secundũ uoluntatẽ suam, coràm domino offeret. Hieronymus retulit ad ipsũ deum, sed tamen de eo dicitur, qui offert. q̃q̃ etiam Septuaginta cum Hieronymo consentiunt καὶ προσοίσει αὐτὸ δεκτὸν ἐναντίον κυρίου. Et offert ipsum acceptabile coràm domino.

ADOlebit ea sacerdos.) Hoc omittitur à Septuaginta & de adolendo nihil meminerunt. καὶ ἐπιθήσει ὁ ἱερεὺς τὰ πάντα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Hoc est, Et imponet sacerdos uniuersa sup altare, deinde inferunt κάρπωμά ἐστι θυσία ὀσμὴ εὐωδίας. i. Holocaustum est, sacrificiũ odor suauitatis. Adolere autem hoc loco, idem est quod incendere, & admoto igni, uaporem excitare, quod sacrificata hostia fiebat.

AGNVM anniculum, & absq; macula.) Primum redundat, tantumq; in hebræo legitur זכר תמים יקריבו. Hoc est, Masculum immaculatum offeret ipsum, poteratq; is & anniculus esse, & id tempus excedens, sicut patet fieri solitum in sacrificiis. Etiam Septuaginta ab hebraica ueritate nõ dissentiunt. ἄρσεν ἄμωμον προσάξει αὐτό. Masculum immaculatum offeret ipsum. Nisi forte Hieronymus ex aliis locis, id suspicatus sit ubi de agno scribatur. Semperq; anniculum eẽ oportere dicatur. Quilibet pro suo captu de eo iudicet.

SI Autem de auibus holocausti oblatio.) Tota hæc periodus omittitur in impressis codicibus græcis, quæ certe maxime erat necessaria. ibi enim incohant sententiam. καὶ προσοίσει ἀπὸ τῶν τρυγόνων

Et offeret ex turturibus.

SVPER crepidinem altaris.) על קיר המזבח. idest, Super cornu uel muriũ altaris. quod male à Septuaginta ad basin refertur, sic καὶ στραγγιεῖ τὸ αἷμα πρὸς τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc est, Et effundet sanguinem ad basin altaris. Neq; enim erat ratio sacrificii, ut ad basin sanguis funderetur.

VESiculam gutturis.) De uesicula hac nulla fit in cõtextu hebraico mentio, sed hoc modo is locus legitur והסיר את מראתו בנצתה. Hoc est, Et auferet quod apparet cum pennis eius. Et per quod apparet intelligitur rostrum, ut pote quod extat atq; eminet, sic transtulerũt etiam Septuaginta καὶ ἐκβαλεῖ τὸν πρόβολον σὺν τοῖς πτεροῖς. idest, proiiciet rostrum cum pennis. Sic exponũt etiam peritiores hebræi. patet igitur, quid hoc loco præcipiatur, ut ostendit etiã æditio Sept.

CONfringetq́; ascellas eius.) ושסע אתו בכנפיו. Hoc est, Et diuidet eam in alis suis, siue findent alas eius, non ipsam totam. Sed Hieronymus nõ dissentit à Septuaginta καὶ ἐκκλάσει αὐτὸ ἐκ τῶν πτερύγων. Hoc est. Et franget ipsum ab alis, siue in alis.

CAP. II.

SI oblatio fuerit de sartagine.) Etiam Septuaginta uerterũt sartaginem. ἐὰν δὲ θυσία ἀπὸ τηγάνου. Hebræi quoq; maxime Rabi Salomon, de sartagine intelligit. exponit enim esse instrumentum, non profundum, quo in sanctuario uterẽtur, in quo coquebantur quæ ex farina essent.

DE Spicis uirentibus.) גרש כרמל. Quibus nominibus significatũ omne maturum, pertinetq́; ad omne frugum genus, non ad frumentum solum. Nam spicæ, solum de tritico intelliguntur. ideoq́; ea oĩa appellantur à Septuaginta προγεννήματα χίδρα. Hoc est primogenita leguminea. Illud quoq; obseruandum, quod minime recte habetur in nostra æditione, & confringes in morem farris, nam hoc non habent hebræorum codices, præterea nusquã id præcipitur. Tacetũ ẽt á Septuaginta. Quare redundat. Nã fruges simplices offerri præcipiuntur, non confractæ.

PARtem farris facti.) Hoc quoq; male positum, & ex superiore pendens errato, hæc enim oblatio, ad omnes refertur fruges. Nã far factum quorsum tendit, omittitur etiã ab Septuaginta.

CAP. III.

f SVPER Caput uictimæ.) Quæ hebraice appellatur קרבן. chorban. quod Sept. non tam proprie δῶρον, idest munus uerterunt. Dicitur autem apud hebræos à קרב. hoc est accedo, appropinquo. unde chorban appropinquatio, & oblatio. qua nos deo appropinquamus, aut quod nos deo appropinquare facimus.

PER altaris circuitum.) Quod etiam habetur in textu hebraico סביב. sed omittitur hoc à septuaginta, καὶ προσχοῦσι τὸ αἷμα, ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. hoc est. Et effundent sanguinem super altare. quanquam non magni momenti sit.

QVI Operit uitalia.) המכסה את הקרב. Qui operit intestina, Septuaginta uero paulo & ipsi diuersius στέαρ τὸ κατακαλύπτον τὴν κοιλίαν. Adipem qui operit aluum. Itaque uitalia pro totis uisceribus ac præcordiis uidetur sumpsisse Hieronymus.

DVOS renes cum adipe quo ligantur ilia.) Obscurum faceret locum, uocabulorum diuersitas, cum sit hoc modo dicendum שתי הכליות ואת החלב אשר עליהם. hoc est. Duos renes & adipem, qui est super ipsis. quanquam postea additur על הכסלים. idest, quod est super interiores lumborum partes, quod Septuaginta non male ἐπὶ τῶν μηρῶν, idest super fœmora, scilicet interius. dicendum igitur fuerat, duos renes cum adipe, quo ipsi integuntur.

ET REticulum iecoris.) ואת היותרת על הכבד. hoc est. Et residuum quod est super iecur. Septuaginta diuersissime καὶ τὸν λοβὸν, τὸν ἐπὶ τοῦ ἥπατος. Et fibras, siue frustum, quod est super iecur. Locus autem manifestus est quid innuat.

IN HOlocaustnm.) על העלה אשר על העצם. i. Super holocaustum adolebunt inquit, quod est super ligna, quasi una cum ipso holocausto. Sic & septuaginta. ἐπὶ τὰ ὁλοκαυτώματα. Super holocausta.

CAVDAM totam.) Clarum est ita summendum esse hoc loco תמים. Quod alias significat immaculatum, sed hic integrum, perfectum. ideo non recte Septuaginta κέρκον ἄμωμον, idest caudam immaculatam, & sine ulla nota. Amphibologia eos fefellit. Sic & cum legem immaculatam appellant, cum perfecta esset dicendum ut bi dicetur.

PABVlum ignis.) Immo non ad ignem refertur. sic. n. לחם אשה ליהוה. hoc est, Panis sacrificii domino. Quod omittitur à Septuaginta,

eiusq; loco ponunt ὀσμὴν εὐωδίας i. Odorem ſuauitatis. panis igitur is, dei non ignis eſſe perhibetur.

CAP. IIII.

P ER IMperitiam.) Longe clarius, quàm quod Septuaginta καὶ λάθῃ ῥῆμα ἀπὸ ὀφθαλμῶν συναγωγῆς. ideſt. Et latuerit uerbum ab oculis ſynagogæ. ubi uerbum pro re ponitur.

QVOD ſi percauerit anima per ignorantiam.) Primo obſeruandum eſt, quod omiſſa eſt ab Hieronymo tota hæc periodus, quæ ſequitur poſt illud, & dimittetur ei. Sequitur enim in contextu hebraico והוציא את הפר אל מחוץ למחנה ושרף אתו כאשר שרף את הפר הראשון חטאת הקהל הוא. hoc eſt. Et extrahet uitulum, extra caſtra, & concremabit eum ſicut concremauit uitulum primum, pro peccato multitudinis eſt. Dimittitur id ab Hieronymo, quia ſæpius eſt repetitũ, licet non taceant Septuaginta.

QVOD ſi pecauerit anima per ignoran.) Totum hoc peccatum, non de qualibet anima dicitur, ſed de principibus. quia ſic habetur אשר נשיא יחטא. Princeps qui pecauerit, ideo apud Septuaginta legitur, ἐὰν δὲ ὁ ἄρχων ἁμάρτῃ. ideſt. Si autem princeps pecauerit. peccatum autem hoc principum, dimittitur in noſtris codicibus. uerum peccatum cuius uis animæ poſitum eſt paulopoſt. Quare locus emendandus eſt.

CAPRAM immaculatam.) שעיר עזים. Hædum caprarum. ſic & Septuaginta, χίμαρον ἐξ αἰγῶν. Hædum ex capris. hoc ſacrificiũ cuiuſlibet animæ ſit capra. ſed omiſit Hieronymus ut dixi pecatum principis, pro quo offertur hædus.

CAP. V.

A VT per ſe mortuũ.) De hoc, quod per ſe mortuum eſt, nulla in contextu hebraico fit mentio. quod etiam omiſſum eſt à Septuaginta. Et quoniam pulcherrime explicatur à Septuaginta hoc quod de beſtiis dicitur, adhibeamus eorum æditionẽ ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἥτις ἐὰν ἅψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ θνησιμαίου, ἢ θηριαλώτου. hoc eſt, Anima quæ tetigerit omnem immundã rem, ſiue morticinium, aut à fera captum. Eo enim modo habent & hebraica.

INTELLExerit dilectum ſuũ.) Sic habet & hebraicũ והוא ידע. ideſt. Et ipſe cognouit. quare Septuaginta non recte, καὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν. Et publicabit peccatum, aut confitebitur.

Qui emi poteſt duobus ſiclis..) Hic quoq; dualis numerus eſt apud hebræos. Cum ſcilicet ponitur numerus plurium, ſine numerorum nominibus, duo aut tres. Atq; hinc factum, quod Septuaginta hunc numerum non intelligentes uerterunt τιμῆς ἀργυρίου σικλῶν. Præcio argenti ſiclorum. Erat certe aliquis numerus adhibendus, nam abſurda eſſet aliter locutio apud nos & græcos. apud hebræos uero, duo ſignificaret, de qua re nos ſæpe ſæpius.

CAP. VI.

ET CONtempto domino.) מעלה מעל ביהוה. hoc eſt. Præuaricationem præuaricata eſt in dominum. Secutus eſt Septuaginta καὶ παριδὼν παρίδῃ τὰς ἐντολάς. Et paruipendens Paruipenderit præcepta dei.

ET DAbit eum ſacerdoti.) In ſacrificium ſcilicet dei, ut indicat totus contextus.

CREMabitur tota nocte.) Optime ea ſententia reddita eſt, nam & hebraica ſic habent היא העלה על מוקדה על המזבח כל הלילה. hoc eſt. Ipſum eſt ſacrificium ſuper exuſtionem, aut ſuper incendium ſuper altare, tota nocte. Neq; certe aliud innuitur quam quod uertit noſter interpres, qui ſi uerba nihil immutaſſet, ratio loquendi fuiſſet abſurda. Hæc annutauimus propter excellentem uirum Ioannem Phorcenſem, qui non approbat noſtram æditionem hoc loco, id quod ſæpe ſine ulla cauſa facit.

IGNIS ex eodem altari erit.) Obſcura interpretatio, & forte codices mendoſi ut pro ex, legendum ſit, in, ignis inquit in altari erit. nam & ſic leguntur hebraica. ואש המזבח תוקד בו. hoc eſt. Et ignis altaris ardebit in ipſo. quemadmodum etiam Septuaginta licet alio modo. οὐ σβεσθήσεται, τὸ πῦρ τὸ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ignis qui ſuper altare eſt, non extinguetur.

ET Fœminalibus lineis.) Ita quidem uox hebraica ſignificat מכנסי. Quod Septuaginta non admodum recte tranſtulerunt. περισκελές. Nam periſcelides, diuerſæ ſunt à fœminalibus, & potius crura ornant. quam pudendorum tegumentum ſint. Scribit Ioſephus, hæc ut dura & ad rumpendum minimi idonea eſſent, fieri ſolita ex byſſo in multos partes comminuta, atq; iterum conſuta. ut nullo pacto ſcindi poſſet

CINEres.) Recte Septuaginta κατακάρπωσιν. quaſi dixeris, abſolutum ſacrificium.

IN LOco ſanctuarii tabernaculi.) בחצר אהל. hoc eſt. In atrio tabernaculi, ſicut & Septuaginta ἐν αὐλῇ τῆς σκηνῆς.

QVIA pars eius in domini offeꝛť incenſum.) Immo non refertur ad deum, ſed Aaron, eiuſq; filios. hoc modo. חלקם נתתי אתה מאשי. hoc eſt. Partem eorum dedi eá, ex ſacrificiis meis. Dedi inq̃ ex omnibus quæ mihi offeruntur hanc eſſe eorum partem. hoc modo etiam Septuaginta. μερίδα αὐτοῖς αὐτὴν δέδωκα ἀπὸ τῶν καρπωμάτων κυ. hoc eſt. Particulam ipſis, eam dedi ex ſacrificiis domini.

OLEO conſperſa.) Dimittitur hoc quoq; מרבכת idest. Inuolutam, ſicut & Septuaginta ἑλικτά. i. uolucria. inuoluta.

CAP. VII.

SICVT pro peccato offertur hoſtia, ita & pro delicto.) Apud nos forte nihil differt peccatũ & delictum, atq; ideo non recte fortaſſe uerſum eſt. diſtinguuntur autem apud hebræos, non tam nomine, q̃ etiam ſignificatione. Nam חטאת quodlibet delictum indicat, at אשם. delictum quod per imprudentiam admittitur. Nam q̈q̃ hæc diſtinctio, non ſemper uera eſt, hic certe clariſſime intelligimus, eo modo hæc ſummendum eſſe. Siquidem & de utraq; hoſtia utriuſq; delicti cõmemoratio habita eſt. cæterũ & ipſi Septuaginta hoc diſtinxerũt ὥσπερ τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας, οὕτω καὶ τὸ τῆς πλημμελείας. Sicut ſacrificiũ quod pro peccato, ita & quod pro delicto. De hac re etiam Iſychius.

COLLyridas.) Alia panis ſpecies. Apud gentes quoq; uaria placentarum genera inueniebanť, quæ diis ſuis offerre ſolebant. Ab his forte literis edocti, ut multa alia hinc ab illis ablata cognoſcuntur. Apud ariſtophanem multa ſunt eiuſmodi dico placentarum genera. ſicut μελιτοῦττα, ἐγχαράξ, πόπανον. Quæ ſcribit porphyrius prima mortalium ſacrificia extitiſſe, cœptum eſſe autem poſtea ex mala conſuetudine animalia offerri. Plinius quoq; ſcribit, omnibus ſacrificiis adhiberi ſolitã libã ſalſam. Quod & Ouidius in Faſtis declarat his uerſibus. Ante, deis, homines quod conciliare ualeret, Far erat, & puri lucida mica ſalis. Ecce & iſtud, hinc fuerat deſumptum, ut in ſacrificiis ſemper ſale uterentur.

EX QVIbus unus pro primitiis offertur domino.) Diuerſius hebraice. Nã de primitiis nulla fit mẽtio. והקריב ממנו אחד מכל קרבן תרומה ליהוה. hoc ẽ. Et offeret ex eo, ex omni ſacrificio unũ oblationẽ dño.

ſicut habent etiam Septuaginta καὶ προσάξει ἀπ' αὐτοῦ ἓν ἀπὸ πάντων τῶν δώρων αὐτοῦ ἀφαίρεμα κυρίῳ. i. Et offeret ex ipſo, unum ex omnibus muneribus eius, oblationem domino. Vnum autem non tam ad panes, q̃ omnes oblationũ partes poteſt referri. Vt una pars ex omnibus rebus, debeatur deo.

QVI fuerit immundus comedet ea.) Quo modo hoc poteſt eſſe uerũ, cum omnis immunda caro præcipiatur igni exuri. quare non recte uerſa eſt ſententia ſic habet. והבשר כל טהור יאכל בשר. hoc eſt. Et carne omnis mundus comedet carnem, aut ſic. Et omnis caro mũda comedetur. nam יאכל. q̃q̃ uox actiua ſit, poſt tamen eſſe tanq̃ imperſonalis, quæ ſimilis actiuæ eſt apud hebræos. Septuaginta quoq; cum hebraica ueritate conſentiunt & ab Hieronymo diſcrepant. πᾶς καθαρὸς φάγεται κρέα. i. Omnis mũdus comedet carnes. Inhibet͛ ergo immundarum carnium eſus ubiq;. Mundus autem & immũdus poſſunt comedere licita & ſacrificata ut habetur Deuterono. capite. xy.

PETVſculum erit Aaron.) Sic certe eſt dicendum, contra q̃ uerterint Septuaginta. τὸ στέαρ τὸ ἐπὶ τοῦ στηθυνίου, adeps qui eſt ſuper pectuſculum.

CAP. VIII.

u ETSIuit ſubucula linea.) Quam alibi appellauit tunicam. In epiſtola ad fabiolam dicit eſſe, quæ uulgo dicit͛ camiſia. Septuaginta non diſſentiũt à ſeipſis, uertentes χιτῶνα. quod & aliam ueſtem, q̃ interiorẽ illam poteſt ſignificare. Nam quod Homerus uocat armatos χαλκοχιτῶνας .i. ueſtitos ferro, patet χιτῶνα eo loco, non pro illa interiore ueſte accipi.

CAP. IX.

h Odie dominus apparebit uobis.) Hæc eſt ueritas hebraica non ut uerterunt Septuaginta. ὅτι κύριος σήμερον ἐν ὑμῶν ὀφθήσεται. ideſt, Quia dominus hodie apparebit in uobis. Quod mihi longe aliud eſſe uidetur.

LAVdauerunt dominum) Sic ſignificat uerbum hebraicum רנן Ideo non recte tranſtulerunt Sept. καὶ εἶδε πᾶς ὁ λαὸς, καὶ ἐξέστη. καὶ ἔπεσον. Et uidit omnis populus, & animo conſternatus eſt, & conciderunt. Nam in pſalmis frequenter uidebim⁹ ranan ſignificare laudem, exaltationem, ſtuporem uero, uel admirationem nunquam.

CAP. X.

Acuit Aarō.) Sic habet etiam hebraicum, quod forte non
t recte Septuaginta, κατενύχθη ἀαρών. Compunctus est Aaron. siue percussus est. Nam idem uerbum, nihil præter silētium significat.

ET omne quod inebriare potest.) Septuaginta ipsam hebraicā uocem posuerunt sicera, licet corrupta sit, pro eo quod hebraice dicitur shecar. Sicera igitur uox est hebraica, quæ latine sonat ebrietatem, aut inebriamentū, id scilicet, quod inebriare facit. Vnde & shacher, apud hebræos, ebrius dicitur. Quare non significat sicera, succum quendam, qui maxime apud germanos conficitur, ꝙ uini copia apud eos non sit, sed omne, quod ebrietatem inducit, siue ille siccus sit, siue etiam alius. A Septuaginta uero profectum est, ut uox hebraica usui fuerit & græcis & latinis, ut ex isto loco colligitur.

QVod datum est tibi, חקך וחק בניך. Hoc est, Legitimum tuum, legitimumq; filiorum tuorum, sicut & Septuaginta, νόμιμόν σου, καὶ νόμιμον τῶν υἱῶν σου.

Comedere debueratis.) Immo imperat, ut deinceps facerent, qđ prætermisserunt, אכול תאכלו. comedendo comedetis.

CAP. XI.

VStodite omnia quæ dixi uobis.) Hæc sententia redundat,
c neq; in hebraicis codicibus habetur, minus etiam habetur apud Septuaginta.

QVod ruminat,) מעלת גרה. idest, Quod reuocat ruminationem, quod eam ascendere aut recipi facit. Quod probe etiam exprimitur à Septuaginta, καὶ ἀνάγων μηρυκισμόν. idest, Et reducens ruminationem. Nota uero sunt omnia.

QVidquid habet ungulam, sed non diuidit eam) Paulo secus hebraica אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריס הפרסה. Hoc est. Veruntamen hoc non comedetis, ex his quæ ruminant quidem, sed ungulam bifidam non habent. Apud Septuaginta, maior corruptela, πλὴν ἀπὸ τούτων οὐ φάγεσθε ἀπὸ τῶν μὴ ἀναγόντων μηρυκισμὸν, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ διχηλούντων τὰς ὁπλάς. Hoc est, Veruntamen ex his non comedetis, his inquam quæ neq; ruminant, neq; ex his quæ findūt ungulas. Est autem obseruandum, quod ubiq; hoc loco addit superflue, à Septuaginta negatio sicut ibi τὸν κάμηλον ὅτι οὐκ ἀνάγει μηρυκισμόν. i. Ca

melum quia non ruminat, immo context⁹ declarat camelum ruminare, sed non habere ungulam bifidam, sic & de chæro gryllo.

CHœrogryllus.) Sic enim scribendum est, non ut corrupte apud nos legitur. Est autem quem latini appellant Herinacium siue ericiũ. Quod maxime patet ex psalmo ciii. ubi quem noster interpres uertit, petra refugium erinaciis, præsenti uocabulo significatur scilicet שָׁפָן. q̃q̃ non possumus non mirari Septuaginta, qui quod hic uerterunt chærogryllum, ibi interpretati sunt λαγωόν, hoc est leporem, aut cuniculum. quod & aliis locis fecerunt. Chœrogryllus ergo uox græca est, sumpta ex ipsis Septuaginta, ducitur autem à χοῖρος porcus, & γρύλλος, quæ uox etiam ipsa porcum significat. Ex quo manifestũ fit esse hunc, quem uulgo porcum spinosum appellant. Esse autẽ hũc, erinaceum, ex eo posse comprobari uidetur, quia in psalmo superi⁹ citato, eius habitatio exprimit̃, ibi dicitur, סְלָעִים מַחְסֶה לַשְׁפַנִּים. hoc ẽ, Petræ tecta sunt erinaciis. hocq; animal inuenimus sub petris delitescere. Glosa ordinaria testatur hũc esse herinaceo quidem simile, sed maiorem. Verũtamen ex eo quod mox sequitur, ubi habetur mentio de lepore, uidetur omnino, nõ esse is chærogryllus, sed cuniculus potius. Nã & lepus & cuniculus simillimi inter se sunt, ideoq; simul ponuntur. Atq; hoc etiam testantur hebræi. cur autem de ericio, hic loquatur sacra scriptura cum id genus animantis prohibeatur inferius? Refugium uero petra est, non herinaciis, sed cuniculis, subterqua delitescunt, unde & cuniculi foueæ subterraneæ uocantur. Quamobrẽ nec Septuaginta nec nr̃ interpres, recte forte de eo animali senserũt.

LEPVS quoq;) De hoc nulla controuersia est, tantũmodo est annotandum, q̃ fortasse male Septuaginta, hunc uertunt δασύποδα. Nam dasypus apud græcos, non lepus, sed cuniculus est. Licet in eum errorem, multi iamdudum inciderint, sed græci etiam ipsi, dicunt δασύπουν esse, quem romani appellent cuniculum. Et quia res clara est & iam à multis exagitata, non opus est comprobationibus. Chærogryllus quoq; non recte repetitur, in impressis codicibus Septuaginta, quod non interpretum sed librariorum uitio contigit. Additur quoq; hic aliquid in græcorum codicibus, ubi de aquatilibus cõmemoratio habetur. scilicet ἀπὸ πάντων ὧν ἐξερεύγεται τὰ ὕδατα. Ex omnibus à quibus eructatur aqua. Non enim hic locus est.

ET Gryphum.) Quis non riserit hoc loco Nicolaum, qui fabu

lamenta Alberti & Hugutionis ſecut⁹, dicit gryphum, eſſe aīal quadrupes, uolatile & pedeſtre. Caput & alas aquilæ hēre, reliquo corpore eſſe ſimile leoni. Quis.n.neſcit, hæc eſſe meras nugas: cū gryphus, quē græci etiā grypa uocat, fabuloſiſſimus ſit. Neq; certe uerisimile eſt ſcripturā, inter aues hanc cōmemoraſſe, qbus ueſci prohibeat, ſi certe talis eſt, quaſi poſſit aliquādo comedi. Prohibuit.n.quæ facile edi potuiſſent, at gryphis, ſi huiuſmodi ſunt, nunq̄ ueſci contigit, aut continget. Quamobrem ſi per eiuſmodi nomen, eas aues intellexiſſe Septuaginta credimus, proculdubio tam ipſi errarunt, q̄ Hieronymus, qui eos in hoc ſecutus eſt. Sed per gryphas, aliud auis genus intellexerunt, nam & hebraicum nomen פרס, genus accipitris denotat, ut pauloante diximus. Siquidem tria ſimul auium genera inter ſe ſimilia ponūtur, Aquila, Halietus, & genus aliud rapax. Pro grypho igitur, accipiter aut Aquilæ genus ponatur. De porphyrione multa ſcribit Aelian⁹ præſertim q̄ ſit ὡραιότατος καὶ φαιδρότατος τῶν ζώων, ideſt, pulcherrimum & formoſiſſimum omnium alimalium, quaſi totus purpureus, unde & nomen accepit. Sed eius luxuria eſt inſignis, ideo inter immunda computatur.

ONO Crotalum.) Quem Septuaginta Pelicanū uerterunt. quos latini appellant plateas. Eſt autem difficilis harum auium cognitio, & hebræi facile & ipſi ſuam in his imperitiam confitentur. Fallitur autem Nicolaus, qui Septuaginta dicit loco porphyrionis, poſuiſſe pellicanū, nā & Porphyrion apud eos ponit̄, & pelicanis nomē ſeorſum. Sed pro pelicano, in latino habet̄ onocrotalus. De qua aue neq; apud Ariſtotelem, neq; Aelianum, ſcriptū quicq̄ repperi. Plinius oloris ſimilē eſſe dicit. Quare non uidetur onocrotalum fuiſſe ponendū in latino, ſed uel pelicanum, aut plateam. Nam onocratalum à Pelicano diſtingui facile arbitror.

SED habet lōgiora retro crura.) אשר לא כרעים ממעל לרגליו. Cui⁹ nō ſunt crura ſupra pedes eius. Septuaginta quoq; ſecundū hanc ſententiam ἃ ἔχει σκέλη ἀνώτερον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. ideſt, quæ habēt crura ſupra pedes ſuos. Non aliud, q̄ quod interpretatus eſt Hieronymus, clarioribus uerbis.

ATT Acus.) סלעם. Scarabeus ut hebræi putant, uel genus eorū quoddam. Septuaginta & ipſi ἀττάκην. Credo potius eos uertiſſe ἀττάλαβον, attalabum, quem noſtri bruchum interpretantur.

LOCVſta quoq;.)Hæc per bruchum intelligit͛, quia hebraice ארבה. ideſt locuſta, q̃q̃ Septuaginta ponunt & ipſi bruchum. Facile autem hæc confunduntur, tam hic q̃ alibi.

OPHIomachũ.) Neſcio quamobrem Septuaginta, nam ab illis accepit Hieronymus, uerterint eo modo uocem hebraicam חרגל, quod teſtibus hebræis, ẽt ipſum eſt genus locuſtæ. At ophiomachus, ut nomen indicat, animal eſt, quod cum ſerpentibus pugnam cõmittit, de quo neq; Ariſtoteles, neq; alii boni ſcriptores quicq̃ memoriæ prodiderunt. Putoq́; nihil omnino eſſe. Quod etiam ſi extaret, non fit tamen hoc loco de eo mentio, ſed ut dixi genus locuſtæ eſt.

CRO Codilus.)צב. Quomodo ponitur inter muſtellam & murem crocodilus, diſſimillimus? Non erat ergo uertẽdum crocodilus, nam neq; eſculentus eſt, ſed potius bufo ideſt rana campeſtris. Sic.n. exiſtimant aliqui hebræi, & ordo eo modo exigit. Rabi quoq; Salomon exponit ſic פרייט שרומה לצפרדע.hoc eſt, Bufo, is ſcilicet, qui ranæ ſimilis eſt. Hieronymus, Septuaginta ſecutus eſt. qui etiam uerterunt κροκόδειλος. Fruſtra quoq; addit͛ apud illos χερσαῖος. ideſt terreſtris. Quaſi duo genera crocodilorum reperiantur. unum terreſtre, alterum aquaticum. cum idem animal ſit ἀμφίβιον.

MYGAle.)אנקה. De hoc quoq; alio modo ſentiunt hebræi, rabi enim Salomou uult eſſe ericium. Neq; ſatis mihi conſtat, quod animantis genus intelligant hic per mygalen Septuaginta & Hieronymus, qui eos ſecutus eſt. q̃nquidẽ etiam Ariſtoteles, de eo nihil ſcribit. Nomen indicat eſſe id quod ex mure & muſtella conflatum ſit.

CHAMeleon.)כח Etiam in hoc maxima diſſonantia, etiã apud hebræos, alii limacam, alii pantheram, alii chamæleonta, alii ſtellionem eſſe arbitrantur. adeo ſunt & ipſi ignari.

STELlio.)לטאה. Lacertam putat rabi Salomon, alii limacam. Septuaginta & ipſi ſtellionem uerterunt φαλάγγιον. i. phalangium.

LACERtam.)חמט. Hãc limacam uult eſſe rabi Salomon, alii teſtudinem. Septuaginta σαῦραν, ideſt lacertam reddiderunt.

TALpa.)תנשמת. Conſentit & rabi Salomon, hunc eſſe talpã.

QVID comedere & reſpuere debeatis.) In fine huius capitis additur apud Septuaginta tota hæc periodus, καὶ συμβιβάζειν τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ ἀνάμεσον τῶν ζωογονούντων τὰ μὴ ἐσθιόμενα hoc eſt. Et doceatis filios Iſrael, inter medium, prolificantium quæ comeduntur, &

inter medium prolificantium, quæ non comeduntur, quæ ex alio loco, huc transposita sunt.

CAP. XIII.

PSAM speciem lepræ humiliorem.) עמוק מעור. hoc est,
r cute profundiorem, ut scilicet plaga introrsum descendat, relicta superne integra cute. Septuaginta eodẽ modo, sicut & Hieronymus καὶ ταπεινὴ ἡ ὄψις αὐτῆς ἀπὸ δέρματος. idest. Et humilis fuerit aspectus eius, præpelle, aut cute.

ET Ad arbitrium eius separabitur.) וטמא את. idest Et polluti loco eum habebit sic & Septuaginta καὶ μιανεῖ αὐτόν. pollutum eum habebit. q̃q̃ hoc potius significet polluet eum.

MVNdabit eum.) וטהרו. Et mundum eum habebit, non pollutũ reputabit, sic & Septuaginta καὶ καθαριεῖ αὐτόν. i. Et mũdũ eũ ducet.

HABEbit uestimenta dissuta.) פרמים. i. Scissa, dilacerata, licet Septuaginta etiam ipsi παραλελυμένα. i. dissoluta.

CAP. XIIII.

VOS passeres. שתי צפרים. Duas auiculas, Ponitur enim
d nomen generale omnium auicularum, ut non tam passeres, q̃ aliæ sint aues intelligendæ. Septuaginta tamen, etiã ipsi dissentiunt ab Hieronymo, immo Hieronymus dissentit ab illis, δύο ὀρνίθια. duas auiculas. quod certe miror, cur Hieronymus secutus non sit.

QVOS uesci licitum est.) Additũ ab ipso interprete, quod certe miror, non enim opus erat, ea cautione, cum passeres nõ sint nisi unius generis. i. aut esculẽti, aut non. Omittitur ẽt apud Septuaginta.

SI Fuerit plaga lepræ.) ונתתי נגע צרעת. Et dedero Plagam lepræ. Ostendit igitur à se Plagam lepræ futuram. Ideo & sacrificia adhiberi uoluit & preces, non tam ꝙ res immunda esset, q̃ ꝙ secundum scelera incutiebatur. Septuaginta & ipsi uidentur reddidisse καὶ δώσω ἁφὴν λέπρας. idest. Et dedero plagã lepræ. licet loco δώσω sit nunc δώσει in impressis codicibus.

NE Immunda fiant.) ולא יטמא ל. idest. Et non polluetur quicq̃. sicut & Septuaginta.

VERmiculum.) Coccum scilicet, sicut & Septuaginta κεκλωσμένον κόκκινον. idest, coccinum retortum.

CAP. XV.

LVXVM ſeminis.) q̃q̃ non ponitur diſtincte ullus fluxus
f in contextu hebraico ſed in generali loquatur, ſicut etiam habet apud Sept. ἀνδρὶ ᾧ ἂν γένηται ῥύσις τοῦ σώματος. ideſt uiro, cui fit fluxus corporis licet idē addant poſtea ῥέων γόνον. i. fluēs ſemen, inferius tñ exprimitur, de quo fluxu intelligendum ſit.

SI Saliuā huiuſcemodi.) Nihil intelligitur aliud q̃ ipſum ſemen, quod forte non proprie ſaliua nūcupatum eſt.

SAGINA ſuper quod.) Sagina præter pinguedinē ſignificare aliud neſcio, ideo emendatiores codices habet ſagma hebraice pro hoc poſitum eſt, מרכב. i. ſella, currus, quadriga. Septuaginta tñ etiam ipſi poſuerunt ἐπίσαγμα, ideſt ſtramentum.

QVI Faciet unum pro peccato.) Etiam hoc loco facere pro ſacrificare ponitur in lingua hebræa, q̃uis ēt Sept. poſuerint facere.

SEMEN coitus.) q̃ improprie reddit hoc à Septuaginta κοίτη σπέρματος. ideſt cubile ſeminis, nam quis ſenſus in his uerbis eſt? Eo ſcilicet errore factum eſt, quia שכב. quod dormire, concūbere, & coire ſignificat, ſemper pro eo quod eſt cubare acceperunt.

CAP. XVI.

APRVM emiſarium.) עזאזל. Longe aptius & ſignifican
c tius apud Septuaginta ἀποπομπαίῳ. q̃uis enim interpretari uox poſſit, quemadmodum fecit Hieronymus, proprie tñ declarat caprū expiatiuum, & qui mala arcet, aut quo arcentur mala, ſicut ſonat uocabulum græcum.

IN Medio ſortium habitationis eorum.) טמאתם. ideſt. Sordium, aut pollutionis eorum, ſicut & Septuaginta ἀκαθαρσίας αὐτῶν. A librariis autem locus corruptus eſt, ut pro ſordium, legeretur ſortiū, & hoc quidem clarum eſt.

CAP. XVII.

OMO qlibet de domo Iſrael.) Additur huic ocioſe apud
h Sept. ἢ τῶν προσηλύτων τῶν προσκειμένων ἐν ὑμῖν. hoc eſt, aut de proſelytis ſiue aduenis, qui admiſti ſunt uobis. Sumptum ex paulopoſt ſequentibus.

ET Nequaq̃ ultra imolabūt hoſtias ſuas dæmo.) לשעירים. Quod dæmonē proprie ſignificat, ducitq; à pilis, eoq; nomine appellatos dæmones putant, ꝙ horripilare eos faciant q in eos inciderint Rabi

quoq; Salomon exponit hoc nomen שדים. hoc est dæmones. Citatq; illum Isaiæ locũ. Et pilosi saltabunt ibi, ubi per pilosos, eos intelligit Hieronymus, quos hic appellauit dæmones. Quare mirum est cur Septuaginta, hanc significationẽ nõ expresserint, ut dæmones interpretarentur ματαίους. hoc est uanos, uertentes. καὶ οὐ θύσουσι, ἔτι τὰς θυσίας αὐτῶν τοῖς ματαίοις. hoc est. Et nõ sacrificabunt amplius sacrificia sua, rebus uanissimis. hoc certe nõ magis ad dæmones spectat, q̃ reliqua idola. Neq; existimo eos hic per hoc nomen, intellexisse eos, q fatuelli nũcupari solẽt, aut incubi & succubi, sed oĩa uana.

CAP. XVIII.

ET CONsecretur idolo moloch.) Varia de hoc idolo sentiunt hebræi. Quidam astrum esse aiũt. Alii diabolum. Alii omne idolorũ genus, eo mõ uocari asseuerãt. De hoc idolo, & de modo, quo ei filios consecrabant, hæc refert rabi Salomon. עז היא ששמה מולך וזו היא עבודתה שמוסר בנו לכומרים ועשין שתי מדורות גדולות ומעבירין את הבן ברגליו בין שתי מדורות האש לא תתן זו היא מסירתו לכומרים להעביר למולך זו העבדת האש. hoc est Idolatria ẽ quæ uocatur Moloch. cuius cultus hoc modo fiebat. Siquidem filios suos tradebãt sacerdotibus templorũ, qui duos faciebant maximos ignes. & inter eos transire puerum cogebant. Primũ ergo dicit ne dederis, scilicet sacerdotibus illis, deinde ponit moloch, quæ est idololatria, quæ fit per ignẽ. hæc quidem ille. Scribũt autem alii fuisse apud ueteres hoc superstitionis genus, ex opinione qua putabant omnibus elementis in esse quosdã dæmonas. ac ei, quem in igne habitare opinabantur, filios consecrabant, & per ignẽ transire faciebant. Quid ergo sit per ignem facere filios transire apertissime demonstratur Deuteronomii capite duodecimo. Vbi prohibentur hebræi, eo modo deum colere, quo solerent gẽtes, qui filios & filias suas igni in gratiã deorum cõburebant. Neq; erat alia superstitio, nisi quia filios exurebant, dæmonibus eos sacrificantes. Neq; opus est tantis opinionibus. Septuaginta, uocum similitudine delusi, non posuerunt hic ipsum nomen idoli Moloch, sed nomen ἄρχοντα. i. principem. Nam moloch participium est à malach, imperauit, & molech imperator aut regnator dicitur. Verterunt igitur καὶ ἀπὸ σπέρματός σου, οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι. i. Et ex semine tuo, nõ dabis, ut seruiat principi. omnes tamen hebræi, &

latini

latini atteſtantur hoc loco moloch eſſe idolũ, aut idololatriæ genus. Id quod ex aliis etiam locis facile colligitur. Quod etiam atteſtatur Theodoritus, apud quem ſic legimus τὸ ἑβραϊκὸν ἔχει τὸ μολὼχ, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἑρμηνευταὶ τοῦτο τεθείκασιν. εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν, διὸ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν ὁ θεὸς, μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκητέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα υἱοὶ ἰσραὴλ, καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν μολὼχ. καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ἡμῶν ῥεφὰν, τοὺς τόπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. ἀπαγορεύει τοίνυν τὸ τοὺς παῖδας ἱεροδούλους τοῖς εἰδώλοις προσφέρειν. ὡς δέ τινές φασι τὸ τοῖς ἀλλοφύλοις ἄρχουσι μὴ διδόναι τοὺς παῖδας, ὥστε εἶναι, αὐτῶν οἰκέτας ἢ δορυφόρους ἵνα μὴ τῆς αὐτῶν μεταλάχωσιν ἀσεβείας. hoc eſt. Hebraicum habet moloch, quod & reliqui interpretes poſuerunt. Erat autem idolum. Ideo per prophetam loqtur deus. Nonne hoſtias & ſacrificia obtuliſtis mihi in deſerto annos quadraginta, filii Iſrael? & aſſumpſiſtis tentorium moloch, & aſtrum dei ueſtri Raphan. Imagines quas feciſtis ut eas adoraretis. prohibet ne filios ſuos, huius idoli ſacerdotes facerent. Alii autem dicunt pro hiberi, ne exteris regibus filios traderent, ut eorum eſſent ſerui, ac ſatellites, ne impietatis eorũ fierent participes. hæc ille. Sed ne ipſe quidem omnino uerũ attigit. Moſes enim Deuteronomii capite duodecimo declarauit, quæ eſſet idololatria moloch. Semen quoq; hoc loco, ſummit̃ pro ipſis filiis, more linguæ hebraicæ. Qua de re alibi dictum eſt. Non ſatis itaq; recte ab interpretibus factum eſt, ut non mutarint Phraſin hebraicam, nam in alium ſenſum fortaſſe acciperetur. Falſa quoq; eſt & commenticia prima expoſitio Nicolai, poſſe uidelicet ſemen hoc loco pro ipſo ſemine accipi. Eſt enim ſermonis hebraici proprietas, ut filii ac ipſa proles, ſemen appellet̃. ut ſemen Iacob, ſemen Abraham. & alia infinita, ſic & hoc loco.

VT Euomat habitatores ſuos.) Ita habet & hebraicũ ותקא. ideſt. Et euomet. At Septuaginta lõge diuerſius. καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ, τοῖς ἐγκαθημένοις. ideſt. Et ſtomachata eſt terra contra habitatores, aut indignata eſt, uel odio habuit. q̃q̃ pulcherrime & ueridice exponit̃ hoc à ſanctiſſimis patribus græcis. Theodoritus enim hoc modo de ea re ſcribit. μὴ βδελύξητε φησὶν ὑμᾶς, ὡς ἐβδελύξατο τοὺς χαναναίους, αὐτὴ τοῦ ὥσπερ γὰρ ἐκείνους διὰ τὰς πολλὰς αὐτῶν παρανομίας πανωλεθρίᾳ παραδοὺς, ὑμῖν τὴν γῆν παρέδωκα, οὕτως ὑμᾶς τὰ ὅμοια δράσαντας τιμωρήσομαι. hoc eſt. Ne execretur terra inquit uos, ſicut execrata eſt

Chananæos. pro eo quod ē, ſicut illis, ob eoꝝ ſcelera internitioni pe nitus datis, terram uobis tradidi, ſic uos ſimilia facientes ulciſcar.

CAP. XIX.

T IMPI Etatis reus.) לא ירצא. Non erit acceptabilis, non placebit. ſicut & Septuaginta οὐ δεχθήσεται. Non acceptabitur.

CIVIVM tuorũ.) את בני עמך. ideſt, filios populi tui. Neq; puto alio mõ intelligendũ, q̃ ut uertit Hieronymus. Sic & Sept. καὶ οὐ μηνιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου. Et non excandeſces aut iram continebis in filios populi tui.

AGRVM tuum.) Non recte fortaſſe uinea, pro argro ponit̃ à Septuaginta καὶ τὸν ἀμπελῶνά σου, οὐ κατασπερεῖς διάφορον. Vineã tuam non ſeres ex diuerſis.

QVAE ſit ancilla nobilis.) Immo aliter. והיא שפחה נחרפת לאיש. hoc eſt. Et ſit ancilla deſponſata uiro. Sept. neſcio qd ſimile & ipſi uident̃ innuere καὶ αὐτὴ οἰκέτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ. Et ipſa, famula eſt reſeruata uiro. De ancilla itaq; nobili nihil ſcribit̃.

VAPVlabunt ambo) De hoc qdem, nulla hoc loco mentio, ſed aliud præcipit̃ בקרת תהיה. i. Inquiſitio erit, requiret̃ iſtud inquit. Quod & Septuaginta uidentur innuere, ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῆς. Prouidebitur ei, pro ea ratio habebitur. q̃q̃ rabi Salomon, alio modo hunc locum exponit, ſed nihil ad rem.

CONgregantes poma quæ proferunt.) לכם תבואתו. Vt augeant uobis prouentum ſuum, ſicut etiam Septuaginta πρόσθεμα ὑμῖν τὰ γεννήματα αὐτοῦ. hoc eſt. Acceſſio erit uobis fructus eius.

NEC obſeruabitis ſomnia.) ולא תעוננו. Quod ad uaria incãtationum & augurioꝝ genera refert̃. Sept. n. ad auſpicia οὐδὲ ὀρνιθοσκοπήσετε. i. Neq; aues aſpexeritis, ſiue neq; augurabimini. Doctores hebreorum aſſerunt hoc referri ad prædictiones dierum & temporum feliciũ uel infeliciũ, qd̃ propriũ eſt aſtrologoꝝ. Propterea citat̃ hoc à laudatiſſimo & excellẽtiſſimo principe Ioãne Pico Mirandulano aduerſus aſtrologos. Hierony alibi interpretatꝰ ẽſciſcitari hariolos. Male quoq; uertit̃ apd̃ Sept. μὴ ἔσθιετε ἐπὶ τῶν ὀρέων. Ne comedatis ſup mõtes ꝓ eo qd̃ dicẽdũ fuerat ut uertit Hieronymus, ne comedatis ſup ſanguinẽ. neq; certe aſſeq poſſum, quõ, ſanguinẽ, mõtes interpretent̃. Credo locũ eẽ corruptũ ut ꝓ ἐπὶ αἵματος poſitũ ſit ἐπὶ ὀρέων.

Non at

NON attondebitis comam.) לאת תקיפו פאת ראשכם. Hoc est, Non circungirabitis, siue non calamistrabitis angulos ca pitis uestri, siue extremitates. Refertur ergo ab hebræis ad cincinnos. Septuaginta uero sic interpretati sunt. οὐ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν. idest, Non facietis sisoin ex coma capitis uestri. Quid autē per sisoin sit hic intelligendum explicatur à scriptoribus græcis, qui hūc locū, uariis modis exposuerunt. Sic enim legimus apud Theodoritū τινὲς τὸ σισόϊν τὰς ἐξ ἐπιτηδεύσεως οὔλας γινομένας τρίχας ἡρμήνευσαν. ἐγὼ δὲ ἄλλο οἶμαι, τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. εἰώθεσιν Ἕλληνες μὴ ἀποκείρειν τῶν παίδων τὰς κορυφὰς, ἀλλὰ μαλλοὺς ἐᾶν. καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατιθέναι τοῖς δαίμοσιν. εἰώθασιν δὲ καὶ τὰ γένεια ξυρᾶσθαι ἡνίκα ἐπένθουν. καὶ τέμνεσθαι τὰς παρειὰς εἰς τὴν τῶν τετελευτηκότων τιμὴν, καὶ τινὰ δὲ τοῦ σώματος μόρια βελόναις ἐκέντουν, καὶ μέλαν ἐπέβαλλον, εἰς θεραπείαν δαιμόνων. ταῦτα ὁ θεῖος νόμος ἀπαγορεύει. Quidam inquit sisoin interpretati sūt capillos studiose cincinnos factos. At ipse aliud legem prohibere existimo. Solebant enim gentiles, suorum filiorū non tondere capita, sed permittebant cæsariē crescere, quam multo post tempore, dæmonibus offerebant. Illud etiam moris erat apud illos, ut cum essent in luctu barbas abraderent, & genas ferirent in eorum honorem, qui essent defuncti. Quinetiam quasdam corporis partes acu uulnerabant, atramentumq; superponebant, totumq;, in cultū dæmonum fiebat. Hæc oīa interdicit hic diuina lex. hæc ille. Quod ergo de coma præceptum est, præcipitur etiā de barba. Atq; utrunq; amplexa est, proposita expositio.

NEq; radetis barbam.) Non hoc præcipitur, sed ולאתשחית את פאת זקנך. Hoc est, Et non corrumpes, non temerabis, non deprauabis angulos barbæ tuæ aut extremitates barbæ tuæ, sicut faciebant gētes, quemadmodum à Theodorito supra est expositum. Septuaginta quoq; cum hebraica fide sentiunt οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος. idest, Neq; corrumpetis formam barbæ uestræ. Non prohibetur itaq; hebræis ne raderēt barbas, quod neq; hodie fit apud illos, sed ne more gentiū, & consuetudine quadā praua, in disponēda barba uterentur.

ET Super mortuo non incidetis carnes.) Præcipitur ne ullo pacto, sicut gentes, ferirent carnes suas, non tam super mortuo, q̄ ob alias res, quemadmodum sacerdotes cybeles, & deæ syrorum ut refert Lucianus, & tertio Regum scribitur. De mortuo igitur in conte

xtu hebraico non fit mentio. hoc enim modo habet, ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם. Hoc est, Et dilacerationem animæ, nō ponetis in carne uestra. Anima igitur, & pro toto homine, & ꝓ defuncto accipitur ut inferius sæpe uidebimus. Possumus itaq; etiam æditionem Hieronymi approbare quæ hoc loco, æditione Septuaginta multo est clarior, qui nihil immutantes, penitus quoq; cum hebraico sentiunt, καὶ ἐντομίδας οὐ ποιήσετε ἐπὶ ψυχῇ, ἐν τῷ σώματι ὑμῶν. idest, Et uulnuscula aut sectiones non facietis, ob animam, in corpore uestro. Quid certe est, ob animam?

NON declinabitis ad magos, & hariolos.) Vtrūq; diuinationis genus est, primum Septuaginta interpretantur ἐγγαστριμύθους. Quos nostri uentriloquos appellant, maxime Tertullianus qui de hac re, etiam peculiariter scribit. Ventriloquæ mulieres etiam tēpestate nostra uidimus, quibus sedentibus uocula quædam, ab earum pudendis excitabatur, respondebatq; sciscitantibus, ipseq; audire uolui nō ꝙ ullam fidem his adhiberem, sed ut dæmonum præstigias cognoscerem. Præstigiæ certe sunt, & miserarum genera uanitatū. Nascuntur ex his calamitosi errores, & incredibiles calamitates. Huiusmodi scribunt patres græci fuisse pythiam, cuius impurissimus dæmon, impurissimam & fœdissimam elegerat partem, in qua uersaretur, & inde responsa efferret. De his extat apud Theodoritum, super Leuiticum, qui his uerbis hunc exponit locū. τινὲς ὑπὸ δαιμόνων τινῶν ἐγγαστρούμενοι ἐξηπάτων πολλοὺς τῶν ἀνοήτων, ὡς δῆθεν προαγορεύοντες, οὓς στερνομάντεις οἱ Ἕλληνες προσηγόρευον ὡς ἔνδοθεν δοκοῦντος τοῦ δαίμονος φθέγγεσθαι. Hoc est. Quidam à nonnullis dæmonibus repleti, plerosq; dementium solebant decipere, quasi futura prædicerent. Hos græci uocabant sternomantes, à sternos pectore, & mantia uaticinio eo ꝙ intus in præcordiis dæmon loqui crederetur. hæc ille. Interpretatur autem alibi Hieronymus, hoc ipsum nomen, scilicet אבת. pythonem. Pythonis autem ut ex primo Regum colligitur, aliud incantationis genus fuisse uidetur, q̃ hoc, de quo hic agitur. Non enim ibi responsa dabantur, sed simulachra suscitabantur, animæq; defunctorū euocabantur, quas de rerum euentis interrogabant. Sed facile hæc confunduntur. Nam & quod uertit ibi Phytonem Hieronymus, hic magos interpretatus est, in fine quoq; sequentis capitis uertit Phytonem, arbitratus fortasse, non speciem sed genus magicæ artis, eo no

mine

mine ſignificari. Quod & mihi fit ueriſimile. Python aũt qđ incanta tionis genus ſit & quæ ſint phythoniſſæ mulieres non abre uiſum eſt, ſi ex libro qui apud hebræos ſepher hicarim in ſcribitur, ideſt liber articulorum, demonſtremus, ubi author de hac re ſic ſcribit. Citat enim ea quæ ſuper hac re ſcribit rabi Moſes qui hoc uaticinium fieri ſolitum dicit per uirum & mulierem. Adeunt enim ad cadauer alicuius nuper defuncti, alter ad pedes eius, alter ad caput ſtat, te-nentq; turibulũ, recitãtq; uoces magicas & incenſant. Interim q; mu-lier conſpicit animam defuncti. Vir autem percunctatur. Defunctus de his quæ proxime impendent, eos certiores reddit. Sicut inquit in libris Regum legitur. Sed ego exiſtimo rabi Moſem ſicut in multis eum reperi, imperitiſſimum & mendaciſſimum, ita in hac re eſſe illũ ſupra q̃ dici poſſit mendacem. Sed aliud puto fuiſſe incantationis ge nus pythonẽ. Veriorem q; eſſe cenſeo, ſanctorum patrum græcorum opinionem. Nam cadauer Samuelis iãdudum erat ſepulchro condi-tum, ideo non potuit à muliere circũſiſti. Ieſus autem Chriſtus gene-ris humani uindex, fecit ut hæc feliciter ignoraremus. Quare ſtulti-tia eſt, ea diligentius inquirere. dicemus & in libris Regum de ſuſci-tato Samuele.

HARIOlos.) Ferunt hebræi hos appellari iddehonim, ab aue quæ uocetur iaduha, quam dicunt eſſe Iyngen ſiue motacillã, de qua & Theocriti pharmaceutria meminit, qua in incantationibus utebã tur. Huiusq; generis ſuperſtitioſos uocari hoc loco iddhonim. q̃q̃ fa-cile hæc ignorantur. Ideo melius eſt, uertere genera, q̃ ſpecies.

NON exprobretis ei.) לא עונו אתו. hoc eſt, Ne affligatis eum, ne lædatis, ſicut & Septuaginta οὐ θλίψετε αὐτόν. ideſt ne atteratis, ſiue affligatis eum.

CAP. XX.

ſ IQVIS Dormierit cum nuru.) Omnibus his locis, dor-mire, pro eo quod eſt coire ponitur, de qua re alibi dictum eſt. Nurum quoq; appellant Septuaginta hic quemadmo-dum in Geneſi fecerunt, νύμφην. ideſt ſponſam uertentes ἐάν τις κοιμηθῇ μετὰ νύμφης. quod neſcio an recte factum ſit.

CAP. XXI.

ſ I PAR uo uel grandi, uel obtorto naſo.) Hæc omnia gene ra ab ipſo interprete ficta ſunt, cũ neq; in contextu hebrai-co, neq; apud Septuaginta habeantur. hebraice ſiquidẽ tan-

cum modo ponitur חרם. hoc est simus. de naso igitur grandi, torto, paruo nulla fit mentio, sed de naso simo. Nam neq; tam exiguus unq̃ nasus conspectus est, aut tam magnus, qui cuiq̃, dedecori esse posset, sed fœditas in naso simo est. Septuaginta paulo secus κολοβόριν. i. naribus mutilis. Ista uero differẽtia grandis, aut parui, ad alia membra refertur, quæ hebraice uocatur שרוע. quod membrorum inæqualitatem sonat.

VEL Herniosus.) מרוח אשך. Quod interpretantur hebræi, cuius testiculi contusi sunt, quẽadmodũ exponit his uerbis rabi Salomon. שלו כתותים פחדיו. hoc est. Cui contusi sunt testes. Probat q; id per æditionem chaldaicam. quæ habet מרים פחדים. idest. Qui suspendunt testiculos, perinde ac fracti sint & elisi, eoq; medicamentis & id genus rebus eos sustinet. Quare & de herniosis fortasse intelligitur, his maxime, qui eo morbo enormiter laborant. Septuaginta aliqd eiusmodi innuere uidentur, qui uertunt ἢ μονόρχις. idest, qui unicum habet testiculum. Sed hebræi secus sentiunt. Inter has omnes mutilationes addit̃ à Septuaginta ὠτότμητος. i. cuius aures abscisæ sunt esse subaudiendum, propterea q᷑ omnes hic corporis mutilationes comprenduntur. & Hieronymus eos secutus etiam est.

CAP. XXII.

Q VI Tetigerit immũdum super mortuũ.) והנגע בכל טמא נפש. idest. Qui tetigerit omne immundum hominis aut animæ. quod forte ad plura spectat. Quemadmodum pulcherrime exprimunt Septuaginta καὶ ὁ ἁπτόμενος πάσης ἀκαθαρσίας ψυχῆς. idest. Et qui omnem immundiciẽ animæ tetigerit. licet anima sæpius his locis pro defuncto ponatur.

CVilibet ex populo.) Immo sic כי תהיה לאיש זר. hoc est. Cũ fuerit nupta aduenæ. sicut etiam Septuaginta. ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἀλλογενεῖ. hoc est, cum fuerit uiro alienigenæ tradita. Quare est omnino contraria sententia.

SI Cicatricem habens.) חרוץ. idest. Elisum, siue mutilũ, diuersius etiam Septuaginta, qui ad linguã tantũmodo id retulerunt. γλωσσότμητον. idest, Lingua elisum, cui lingua adempta est. Verbum hebraicum, ad omne mutilum spectat.

OMNE animal qđ uel contritis, uel sectis testiculis.) Animaduertito, q᷑ de contritis & sectis testiculis non fit commemoratio. sed

omnia uerba hebraica, omnem elisionē, cōtritionemq; significant, nam מעוך attritum significat, & כתות. atq; itē alia, pertinet igitur, nō magis ad testiculos, q̄ cæteras corporis partes. Vt prohibeatur nihil offerri posse, quod ulla in parte sit mutilum. Licet Septuaginta totā hanc periodum, in hunc modum uerterint, θλασίαν, καὶ ἐκτεθλιμένον καὶ ἐκτομίαν καὶ ἀπεσπασμένον. hoc est. Elisum, confractum, castratum, abscissum. Quæ uniuersa ad testes pertinent.

CAP XXIII.

a ALTERA diem sabbati.) ממחרת השבת. hoc est. In crastinū sabbati, aut die sequenti post sabbatū, sicut & Septuaginta τῇ ἐπαύριον τῆς πρώτης τῶν σαββάτων. idest. In crastinum primæ sabbatorū. q̄q̄ in multis discrepant. Ex hoc loco possem multa colligere contra sententiā docti uiri Pauli forosemproniensis episcopi de die paschatis, sed quia aliud agimus, & eius sententia pia est, mittimus omnia.

LIBA quoq; uini.) patet locū mendosum esse, cum sic habeat contextus. ונסכהיין. hoc est. Et temperatio, cōmistio uini, quid enim hoc loco, liba significat? nisi ad haustū retulerit Hieronymus imitatus fortasse Septuaginta, qui sunt interpretati καὶ σπονδὴν οἴνου. Et libationem uini.

AFFLIgetis animas uestras.) עניתם. Pertinet hoc uerbū hebraicum, ad omnem humiliationem mentisq; superbæ depressionem, ut nitidæ uestes deponātur, ut de escis dematur, ut omnes p̄latæ ac superbæ actiones deprimantur. ita quoq; interpretantur Septuaginta ταπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Humiliabitis animas uestras.

EST enim cætus.) עצרת. hoc est. Collectio, cætus, quod forte ēt recte Septuaginta ἐξόδιον ἐστί. Egressio est, euocatio est. & quod ab illis proprie ἐκκλησία dicitur.

ET salices.) Addūt Septuaginta καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου idest. Et agni casti ramos ex torrente. quod certe superfluit. In contextu enim hebraico non habetur.

CAP. XXIIII.

c CVMq; blasphemasset nomen domini.) Prudenter addidit Hieronymus domini, nam hoc loco domini non additur in hebraico, propter summam reuerentiam, ne in blasmephia, dei nomen cōmemoretur, quod etiam fit in aliis, ab hebræis. Deum

enim sæpe appellant השם idest nomen. innuentes nomen dei. aut ipsum deum. Septuaginta igitur, hebraica sequuti, ne ipsi quidẽ addiderũt dei, hoc modo καὶ ἐπονομάσας ὁ υἱὸς τῆς γυναικὸς τῆς ἰσραηλίτιδος τὸ ὄνομα κατηράσατο. hoc est. Et inuocans filius mulieris Israelitidis, nomen blasphemauit.

QVI percusserit hominẽ punietᷣ.) Credo olim bene se habuisse codices, dicendũ.n.est nõ punietur sed morietᷣ, sicut habet cõtextus hebraicus. ומכה אדם יומת.i. Et qui percusserit hominẽ, moriatur.

CAP. XXV.

Vas primitiarum tuarum.) ענבי נזירך. idest, Vas separationis tuæ, siue sanctificationis tuæ, quemadmodum etiam Sept. interpretantur τὴν σταφυλὴν τοῦ ἁγιάσματος. idest, Vuá sanctificationis tuæ, sed non est aliud, q̃ quod noster sensit interpres.

TERRA non uendetur in perpetuum.) והארץ לא תמכר לצמתת. Hoc est, Et terra non uẽdetur ad internitionem ac desolationem uel in perpetuum. q̃q̃ nõ sit alius sensus, q̃ ut ipse noster uertit interpres. Septuaginta nescio quid aliud, καὶ ἡ γῆ οὐ προσθήσεται εἰς βεβήλωσιν. idest, Et terra non addetur in prophanationem, quod per oscurum est. cum hebraicus sermo sit apertissimus Puto q́; eos non recte hunc locum intellexisse, patet q́; prudentibus.

SI Redẽptæ non fuerint.) Immo aliter ואשר יגאל מן הלוים ויצא בית עיר אחזתו ביבל. idest, Et qui redemerit ab leuitis, reuertetur domus & urbs possessionis suæ in tempore Iobilei. Sicut & Septuaginta, καὶ ὃς ἂν λυτρώσηται παρὰ τῶν λευιτῶν, καὶ ἐξελεύσεται ἡ διάπρασις οἰκιῶν πόλεως κατασχέσεως αὐτῶν, ἐν τῇ ἀφέσει. Hoc est, Et qui redemerit ab Leuitis, regredietur emptio domum urbis possessionis eorum, in remissione, uidelicet Iobileo Solent enim Iobileum appellare remissionem, de qua re dicemus postea. Clara igitur est sententia.

TIME Dominum tuum, ut uiuere possit. וחי אחיך עמך idest, Et uiuat frater tuus apud te.

ET Frugũ superabundantiá non exiges.) Immo ad aliud referᷣ hoc modo ובמרבית לא תתן אכלך. Hoc est, Et cum fœnore ac augumẽtatione non dabis ei cibum tuum. De frugibus itaq; nulla mentio. Quod etiam Sept. clarissime reddiderunt, καὶ πλεονασμοῦ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου. idest, Et c muũltiplicatiõe, ne dederis ei alimẽta tua. cum usura, cum accessũ, ut fœnerantes faciunt.

CAP. XXVI.

a Pprendet messium tritura.) Vbiq; ponitur uerbũ השיג. Hoc est, Subsequetur succedet, nihil spacii interponet, quin post messem succedat tritura, post trituram, satio. Aut post trituram uindemia, post uindemiã satio. Nullus hostis impedimento erit. nulla calamitas, nullæ tempestates, nullæ grandines.

NON Abiiciet uos anima mea.) Quàm præclare Septuaginta καὶ οὐ βδελύξεται ἡ ψυχή μου ὑμᾶς. idest, Et non execrabitur uos aĩa mea. Hæc enim detrimenta afferunt nobis nostra scelera. Execratur nos deus, alienusq; fit à nobis, relinquimur pessimis cogitationibus nostris. Diabolus maiores in nos accipit uires. Ex quib⁹ fit, ut ex uno peccato, succendant alia, tandemq; in miserabile exitiũ ꝓtrahamur.

VISitabo uos uelociter in egestate. בהלה. Faciam inquit insurgere pauorem super uos, ac perturbationem. quam Septuaginta uertũt, ἀπορίαν. potestq; referri tam ad animi perturbationem, inopiamq; consilii, q̃ ad egestatem, atq; ideo secutus est eos Hieronymus. Verbum tamen hebraicum, proprie terrorem sonat.

ET ardore.) שחפת. Tumore, & corporis plaga, quod etiã Sept. interpretantur τήν τε ψώραν. hoc est, Impetiginem, scabiem, & id genus. Quod autem sequitur in contextu hebraico, id significat ardorem. Additur enim ואת הקדחת, idest, Et in ardore, siue febre, aut æstu corporis, aut id genus morbis, quibus corpora inflammantur. Sept. ἴκτερον. morbo icterico, qui non hic innuitur, nam neq; tam acerb⁹ est, ut in ultionem iniectus uideatur.

DOnec erubescat in circũ, &c.) יכנע לבבם הערל. Hoc est, Et humiliabitur cor eorum incircuncisum. Aliquid simile etiam Septuaginta τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία αὐτῶν ἡ ἀπερίτμητος. Tunc conuertetur cor eorum incircuncisum.

CAP. XXVII.

h Omo qui uotum fecerit, & spoponderit.) איש כי יפלא נדר בערכך נפשות ליהוה. Hoc est, Vir cum separauerit uotũ, cum existimatione sua animarũ domino. Quæ tametsi obscura sint, is tamen eorum est sensus, cum enim inquit, quisquam deo aliquid uouerit, ea deuotio secundum extimationẽ cuiusq; esse debet, ut nõ maius sit uotum q̃ uires uouentis, cũ ratione inquit istuc fieri debet, ut tantum uoueatis, quantum fas est uobis aut secundum annos, &

ſecundum ſexum, extimatio habenda eſt. Hoc enim loco, anima de more hebraicæ linguæ pro quolibet homine ponitur. Talemq; præcepit habendam uoti rationem, qualis ea ipſa anima, aut ille ipſe ſit qui uouet. Quare non erat uertendum, qui ſpoponderit animā ſuam. Neq; enim id dicitur in contextu, ut quiſquam ſpondeat animā ſuā, nam & uotum alterius generis eſſe poterit. De omni etenim genere uoti hic intelligitur, fruſtra q; additur, uotum animæ ſuæ. Sept. uero aſſequi non poſſum, quid ſibi hoc loco uelint, niſi codices deprauati ſint. Legitur enim hoc modo. ὃς ἂν εὔξηται εὐχὴν ὥστε τιμὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. ideſt. Quicunq; uouerit uotum, ut precium animæ ſuæ. niſi forte, pro eo quod eſt ὥστε, legendum ſit ὡς, aut κατὰ, ut dicatur, ſecundum exiſtimationem animæ ſuæ. Vides autem neq; eos de deuouenda anima quicquam meminiſſe.

AD Menſuram ſanctuarii.) בשקל הקדש. Secūdum ſiclum ſanctuarii, de quo ſiclo ſupra, memoria habita eſt in Exodo. Secundū enim conſuetudinem ſanctuarii ſeu templi ſiclum accipiendum ſignificat. q̄q̄ ſiclus, etiam pondus ſignificet, & poſſit hoc loco pro pondere & menſura accipi quemadmodum interpretantur Sept. τῷ σταθμῷ τῷ ἁγίῳ. ideſt, pondere ſancto, licet noſtra æditio ſit clarior, quæ uertit ſanctuarium ſicut habet hebraicum. Nam ſanctū pondus pauci fortaſſe perciperent quem in ſenſum deberet accipi.

NEC melius malo, nec peius.) לא ימיר אתו טב ברע או רע בטוב. ideſt, Non commutabit bonam in malam, nec malam in bonam hoſtiā, aut animal quod offertur. Eſt ergo hoc modo ſententia apertior, ꝓhibet enim in hoſtiis ullam fieri commutationem, ant pecunia redimi. Sunt enim ſacrificabiles, & totū quod ſunt, deo exibent̃. Quod in homine aut beſtia ſacrificiis non idonea fieri non poteſt. Septuaginta quoq; clarius hoc ipſum explicauerunt, οὐκ ἀλλάξει αὐτὸ, καλὸν πονηρῷ, οὐδὲ πονηρὸν καλῷ, ideſt, Non commutabit ipſum bonum in malum, neq; malum in bonum. Et ſententia quidem clara eſt, nā & de hac commutatione ac redemptione, ſupra quoq; eſt ſcriptum. Bona aūt & mala, immundā intelligit, aut mutilam & maculatā hoſtiā. Quemadmodum exponit Rabi Salomon ſic ſcribens תם בעל מום. Bonum inquit pro malo, hoc eſt, integrum ac ſanum, pro maculato, ac notato. Nam & hoc ipſo polluta appellātur, quæ integra nō ſint, eo ꝙ ea prohibeantur offerri.

SI Triginta modiis.) זרע חמר. Satio unius cori, ſi unius cori fuerit. Scribit alibi Hieronymus, corum capere triginta modios, de qua re ſuper Ezechiel loquemur. qq̄ igitur, triginta modii in cõtextu hebraico non habeantur, ſub nomine tamen cori intelliguntur. Sept. cum hebraico conſentiunt ἔϛαι ἡ τιμὴ, κατὰ σπόρον αὐτοῦ. κόρου κριθῶν πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου. Hoc eſt, Erit exiſtimatio eius ſecundũ ſementem eius & cori tritici, quinquaginta ſicli.

SI Autem poſt aliquantulum temporis.) Credo propter æquiuocationem erraſſe Sept. nam אחר poſt, ſignificat. Aliquando ab eo nomina deducta extremitatem, ac ſupremum denotát. Igitur Sept. penitus in contrarium, hanc ſententiam ſunt interpretati. Quod.n. noſter interpres reddidit aliquantulum, ipſi ἔσχατον, ideſt extremum, ſupremum, tandem, ἐὰν δὲ ἔσχατον μετὰ τὴν ἄφεσιν ἁγιάσῃ ἀγρὸν αὐτοῦ. Hoc eſt, Si ſupremum poſt remiſſionem ſanctificabit agrum ſuum, cum de toto tempore poſt Iobileum intelligendũ ſit, non ſuppremo.

IVXTA annorum numerum qui reliqui.) Fruſtra quoq; ponitur is numerus definitus apud Septuaginta, cum in uniuerſum poſſit intelligi, tam de eptem, q̃ octo aut decem annis. coarctarunt aut illi in ſeptem annos hoc modo προσλογιεῖται αὐτῷ ὁ ἱερεὺς τὸ ἀργύριον ἑπτὰ ἔτη τὰ ἐπίλοιπα ἕως εἰς τὸν ἐνιαυτὸν τῆς ἀφέσεως. Hoc eſt, computabit ei ſacerdos, pecuniam, ſeptem reliquos annos, uſq; ad tẽpus remiſſionis. Et forte tota ſententia male reddita eſt.

SIClus uiginti obolos habet.) עשרים גרה יהיה השקל. ideſt, Viginti minutiſſimi nummi erit ſiclus. p minima itaq; pecunia ponit̃ hoc loco, obolus, tã à Sept. q̃ Hieronymo. Et ſiclus uiginti minimos denarios habet. Eritq; ſiclus apud hebræos, quaſi ſeſtertius latinus aut ſolidus. Quanq̃ harum rerum exacta cognitio difficilis ſit, cum etiã hebræi imperitiſſimi in hiſce inueniantur. pecuniasq; non nominibus ſacris appellant, ſed ſecundum uſum cuiuſq; prouinciæ.

INCIPIT LIBER NVMERORVM.

CAP. I.

t

OLLITE Summam.) שאו את ראש. Hoc eſt, Tollite caput, nihilq́; aliud intelligitur, q̃ quod uertit Hieronymus, ut omnium ſcilicet ciuium capita cenſerentur. propterea caput, cum alias ſignificet principiũ, interim uero, cenſum atq; ſummam, non ſatis hanc differentiam obſeruaſſe Sentuaginta hoc loco uidentur, quippe q principium uerterint, quod pro capite erat ſummendum hoc modo λάβετε ἀρχὴν πάσης συναγωγῆς ἰσραήλ. Hoc eſt, Sũmite principiũ uniuerſi cætus Iſrael. Quis exiſtimarit hoc loco principium ꝑ ſumma aut cenſu ſummendum eſſe? Atq; ideo effectum eſt, ut nõnulli ea æditione lapſi apud græcos ſint. q̃q̃ reliqui interpretes non eo modo tranſtulerunt. Aquila ſcilicet, Theodotionq́;, ac plures alii qui ab hebraica fide non receſſerunt.

OMNium uirorum fortium.) כל יצא צבא. ideſt, omnis qui egredit̃ ad pugnam, omnis qui militare poſſit, aut omnis qui cõficere poſſit exercitum. Fortem pro belligerante & milite accepit Hieronymus. Septuaginta ſecus, partim cum hebraico conſentiẽtes partim diſcrepantes. πᾶς ἐκπορευόμενος ἐν δυνάμει. Omnis qui egredit̃ in uirtute. Licet δυνάμις hoc loci, etiam exercitũ deſignet & bellicas copias. Sed alia eſt ibi phraſis hebraica, quæ obſcuram reddat orationem. ſcilicet in præpoſitione ἐν, quæ apud hebræos ſummitur pro cum. Quod forte non ita uſitate fieret in ſermone græco aut latino. Igitur ἐν δυνάμει idem eſt quod σὺν δυνάμει, cum exercitu.

HI nobiliſſimi.) אלה קרואי. Iſti uocati, iſti appellati à Moſe & Aaron tanq̃ domuum ſuarum principes. qui quidem tametſi nobiles eſſent, nõ tamen id locus is innuit. Septuaginta quoq; ab hebraico nõ diſſentiunt οὗτοι ἐπικλητοὶ τῆς συναγωγῆς. Hi uocati ſynagogæ Iſrael. Non diſſentio tamen, quin & nobilem & inſignẽ notet קרואי. Hoc eſt, nominatũ, uocatũ. ſicut & græce ἐπικλητός. Auen Eſdra exponit quare hi uocati aut nominati ſynagogæ Iſrael appellarent̃, hoc mõ וטעם שהעדה לא יעשו דבר עד שיקראום. Hoc eſt, Nominati ſynagogæ dicebãtur, quia nihil factura eſſet, niſi eos prius uocaſſent. atq; hi tanquã

omnium duces familiarum habebantur.

CApita exercit9 Israel ראשים אלפי ישראל.idest, Capita milliũ Israel, nec dubium est, quin millia hoc loco, pro omni ea copiosissima multitudine sit summendum, non pro numero milliũ determinato, atque ideo Septuaginta non tam proprie fortasse uerterunt χιλίαρχοι ἰσραὴλ εἰσί, millenarii Israel sunt aut milium principes. frequens autẽ is scripturarum mos est, ut numero millenario, pro qualibet maxima multitudine utantur.

OBSerua quod in recensenda hac multitudine dimittitur census tertius scilicet tribus gad apud Septuaginta, poniturq; in ultimo fere loco. Qui error, minime in nostram æditionem irrepsit. Neque existimo à Septuaginta eum esse profectum, sed ex aliis causis quas sæpius diximus, transcribentium scilicet uarietate, & quod fere omnibus non tam libris, q̃ præclarissimis rebus usu uenit detrimentum attulisse ipsam uetustatem. Multa enim in ea æditione comperimus, quæ clarissime ostenderent, non omnia ab illis interpretibus errata accidisse. Multa quoque studiose fecisse illi deprenduntur, & ultro ab hebraicis codicibus dissentire uoluisse, quod quamobrẽ fecerint declaratum est sæpe ab Hieronymo. Ostenditur etiam in Talmud apud hebræos. licet pleraque falsa super hac re, in libris illis tradantur, ut est eius nationis ad mentiendum procliuitas. Demonstratur quoque sæpius apud græcos eiusmodi uarietatis causa. Et quia res omnibus notissima est, non uideo nostram in ea explicationem desiderari. Mentiri autem in Talmud hebræos, in his quæ de hac æditione scribunt, illud argumento est, q asserunt solum pentateuchrum à Septuaginta esse trãslatum. quod falsum esse, tota æditio proclamat. Affirmãt etiam quattuor tantum locis, eos à codicibus hebraicis dissentire. Quod etiam falsum esse, omnis hæc nostra opera retro coarguit, quod clarius etiam fiet in sequentibus. Licet & Iosephus affirmet eos tantummodo pentateuchum transtulisse. Cui opponimus alterum eruditissimum hebræum, nempe Philonem, qui honorificam habuit de his interpretibus mentionem, & eos totius legis ac prophetarum cõtextum, in græcam linguam uertisse commemorat. Totus etiam antiquitatis consensus refragatur, & omnes qui eruditissime scripsere ex nostris apud græcos. quique & hebraicam & syram linguam, quæ hebraicæ simillima est, calluere. Nec multas in hanc comprobatio-

nem rationes affero, quia res certissima est, ut negari nō possit, temerarium certe est, tam apertam & omnibus cognitam rem uelle infringere.

AC per gyrum tabernaculi metabuntur. וסביב למשכן יחנו. Hoc est. Ac circum tabernaculum uersabuntur, siue constituētur. Passiue uidetur accepisse Hieronymus metari. Septuaginta optime hebraicam ueritatē exprimunt καὶ κύκλῳ τῆς σκηνῆς παρεμβαλοῦσι. idest, & circum tabernaculum stationē habebunt, & ut acies solet, omnes erunt ita digesti, ut quasi exercitus esse uideatur. Tantus enim præcipitur esse circa tabernaculum ordo, ut oēs ex tribu Leui, circa ipsum essent dispositi, quisq; suis fungentes officiis, maximeq; dum tabernaculum portaretur. Atq; ita incedebant omnes Leuitæ. idest hi qui ex tribu Leui essent. Neq; leuita nomen est officii, ut postea ab ecclesiasticis est usurpatum, sed illius tribus, utq; à Iuda, Iudæi dicti sunt ab excellentissimo scilicet in ea gente, ita à Leui, Leuitæ. Ex quo cognoscitur error & mendacium Plutarchi, uiri quidem grauissimi ac eruditissimi, sed qui in rebus externis diiudicādis sæpe lapsus sit, & quæ quidem in historia romana peccarit dimitto, quod autem ad præsentem locum pertinet, non est silentio prætereundum. Is in suis symposiis, nomini huic Leuitarum, quod audierat frequenter apud hebræos commemorari, conatur etymon græcum accommodare. gentem enim hebræam, bacchum. in primis uenerari solitam & in eius honorem á carne porcina abstinere, & Leuitas, eorum esse sacerdotes, dictos παρὰ τὸν λύσιον, ἤτε μᾶλλον παρὰ τὸν εὔϊον τῆς ἐπικλήσεως γενομένης. idest à Lysio, seu magis ab Euio, qui bacchi nomina sunt. quis autem non riserit Porphyrium, qui hebræos à carne porcina abstinere dicit, ꝙ id animal, in eorum regione non reperiatur, sic enim de abstinentia animalium scribit. φοίνικες, καὶ ἰουδαῖοι, τῶν χοίρων ἀπέχοντο, ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐν τόποις ἐκείνοις ἐφύοντο. Hoc est. Phœnices & iudæi, à porcis abstinebant, ꝙ in locis illis minime id genus animal reperiatur. Quæ ne refelli quidem digna sunt. Fuit autem peculiare omnium prope gentilium scriptorum uitium, ut aut res nostras silerent, aut deprauarent, aut falsis figmentis dehonestarent. Quid enim Cornelius Tacitus de christianis mentitus est? Suetonius de iudæis? Plinius genus magicæ artis esse dicit quod à Mose profectū sit. Atq; alia pene infinita. Sed sagittæ paruulorū factæ sunt plagæ eorū,

& in

& in ipsos auctores, eorum se iacula retorsere, ut eorum mendacia & patefacta sint, & de ipsis nunc iudicetur ab aliis, qui quōdam alios iudicare soliti essent.

CAP. II.

r Vben Ad meridianam plagam.) Nō dissentit à ueritate hebraica תימנה. idest uersus meridiem. Quod etiā apud Sept. clarissime exprimitur πρὸς νότον. Versus notum. hoc excepto, quod fortasse nō tam uideretur idem significare uersus notum, & uersus meridiem, eo ꝙ notus ab latere meridianæ plagæ exoriat͛, meridies autem ea pars sit, quæ polum antarcticum aspicit. uerum cum hæc friuola sint, ac nulla propemodum obseruatione digna, non sunt exactius discutienda. Certum enim est, etiam latinos hæc nomina solere permiscere.

LEV abitur autem tabernaculum. ונסע אהל. idest, Et recedet, & abibit, quod recte tam à Sept. q̃ Hieronymo in aliam uocem mutatum est. Imitatus est autem Sept. καὶ ἀρθήσεται ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. idest, Et eleuabitur tabernaculum testimonii.

PER officium leuitarum.) Declaratū est ab ipso interprete, qđ circa tabernaculum fieri erat necesse, licet aliter habeant hebraica hoc modo. tabernaculum inquit eleuabitur מחנה הלוים Hoc est cum castris Leuitarum · siue castra Leuitarum eleuabunt tabernaculum. Sept. præclare. καὶ ἡ παρεμβολὴ τῶν λευϊτῶν, μέσον τῶν παρεμβολῶν, Et acies Leuitarum, in medio acierum Israel.

AD Occidentalem plagam. ימה. idest, Mare uersus, quod in occasum spectat, siue mare tyberiadis id sit, lacus scilicet Iudeæ, siue mare ipsum, quod in Iudæa positis, ad occasum uergit, Sic & Sept. τάγματα παρεμβολῆς ἐφραΐμ παρὰ θάλασσαν. idest, Acies castroꝝ Ephraim uersus mare, uel ad mare, De qua quidem re sæpius dictum est. Sed magis ad totum mare spectat, quod occasum aspicit Iudæā incolentibus.

CAP. III.

h AE sunt generationes Aaron & Mosis.) Generationem diximus summi pro familia, cognatione, affinitate. & q̃q̃ contextus quasi proponit utriusq; cognationes tā Mosis q̃ Aaron, unius tamen Aaron tantummodo familia describit͛. eo ꝙ hi potissimum in ministerium assumpti sunt. De filiis autem Mosis nihil

eiusmodi traditur. Immo quod mirum, omnibus fere locis silentur. Cognatio igitur & Mosis & Aaron eadem est, & quidqd de Aaron scribitur, de Mose quoq; narratur. Quare non uehementer mihi placent, quæ in excusationem huius rei adducuntur à Rabi Salomone. q scilicet filii Aaron, sint etiam filii Mosis, eo q docuerit eos diuinã legem, & omnis præceptor, parentis loco habendus sit. Quod q̃q̃ uerum sit alibi, non uidetur tamen hic, eo modo summendum. Non.n. figurate loquerentur sacræ litteræ, ubi rerum tractatur historia, quæ ita expriméda est ut semper rem sine ullo colore describamus. Alia uero lex est, ubi loquimur allegorice & figurate, & secundum alios lopuendi characteres.

Applica tribum leui. הקרב אתמחנה לוי. Hoc est, Admoue, fac accedere, fac propinquare. Septuaginta minus proprie λάβε τὴν φυλὴν λευΐ. idest, Summe tribum Leui. eodem tamen omnes spectant.

ET excubent.) ושמרו. idest, Et custodient, quod ad omnem obseruationem pertinet, tam noctis q̃ reliquarum horarum. & ad omnẽ obseruationem & custodiam continuam. Sept. penitus hebraicã phrasin secuntur καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακάς. Et custodient custodias. Nam & eodem modo habent.

QVidquid ad cultum pertinet.) Explicatum ab ipso interprete, quod obscurius fortasse erat hebraice ואת משמרת כל העדה idest, Et custodias totius multitudinis, neq; aliud certe est, q̃ quod interpretatus est Hieronymus. Quod non fecerunt Sept. qui hebraica nihil immutarunt. καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακὰς τῶν υἱῶν ἰσραήλ. idest, Et custodiét custodias filiorum Israel. Omnis ergo cultus ad Leuitas oisq; custodia deferebatur circa tabernaculũ hi excubabant, ne qua sordes ipsum contingeret, quiq; ad suas partes delegati. omnia sacra hi obibant, quidquid hodie in re diuina p clericos & religiosos fieri solet, fiebat olim apud hebræos per Leuitas. præsertim nequid deprauate ac contra diuinam maiestatem fieret, nequod scelus ab ullis admitteretur. Ne per inscitiam grauius aliquid committerent. Ne falsis opinionibus implicarentur. Ne præstigiis incumberent, Ne uanissima quæq; sectarentur, Ne sacram ac ueram religionem, superstitionibus corrumperent. Postremo rectum omnibus iter ostendebant, & quo modo deus coleretur præcipiebãt. Quo ritu, quibus cerimoniis esset uenerandus, Qua religione placaretur, Quibus delictis grauiter irasceretur.

sceretur, Qua pietate leniretur. Cumq; totum illius religionis corp⁹, multis esset ex partibus perfectum, Leuitarū erat singula quæq; explicare, religionemq; interpretari. Hi ergo & pontifices & flamines, hi religiōis erant interpretes. Atq; hæ sunt custodiæ quæ ad illos demandatæ adeo fuerant. In sacerdotibus tota populi cnstodia posita est, eo ꝙ omnia bona & mala pendent ab religione, quæ si recta & pia fuerit, innumerabilia parit bona, sin corrupta ac deprauata, oīa teterrima & miserrima mala. Ergo quia sacerdotes religionis sunt custodes, iure totius populi conseruatores uocantur, Et his tanq̄ ducib⁹ populus asseruandus traditur. Alienus autem prohibetur ad administrandā religionem accedere, qa pessimi sacerdotes & rerꝫ diuinarū imperiti, erroribus & falsis opinionibus imbuūt populum, & à deo quasi auertunt. Non permittitur ergo quilibet accedere, ne tam periculosam rem, in qua & sua & cæterorum salus posita sit, quisq̄ non delectus adeat.

COgnatio cahat habebit populus mahramitas.) ולקהת משפחתהע מראי. Hoc est & ipsi cahat erit cognatio ham rámea. Hanc ergo cognitionē scilicet cahat uult esse cum quattuor aliis cognatiōibus aut familiis coniunctam, ad eadem munia circa sanctuarium & in re diuina, obeunda. Clarumq; est Hieronymum, hoc loco populum ꝓ familia ac cognatione sumpsisse. q̄q̄ etiam Sept. populū sunt interpretati quod erāt familia. sic τῷ καὰθ δῆμος ὁ ἀβραὰμ εἷς. Ipsi cahath populus unus Hamram. Is Hamram pater Mosis, traditur in monumentis hebræorum maxime longæuus fuisse. Septē enim uiris oēm à mundi principio usq; in finem, uitam humanā continuatā asserūt. Primus homo Adam, hunc uidit Matusalem. Vitaq; primi hominis usq; in Matusalem se porrexit. Matusalem uidit Scem filiū Noe. Scē peruenit usq; ad Iacob. Iacob usq; ad hunc Hamram de quo, hic scribitur. Hamram peruenit usq; ad Ahiam Salonitem. Ahias autē usq; ad Eliam, Elias uero usq; in finem mundi.

Populus Marari sex millium ducēti.) Recte is numerus apđ nos censetur, at apud Sept. male. οὗτοι εἰσὶν οἱ δῆμοι τοῦ μεράρι ἑξακισχίλιοι πεντήκοντα. idest, Hi sunt populi Merari sex millia quinquaginta. Desunt ergo centū quinquaginta. Quod credo non ipsorꝫ interpretum uitio, sed potius scriptorum accidisse. Multa sæpenumero de hac re uerba fecimus.

IN precio autem ducentorum.) Quoniam primogeniti omniũ hebræorum erant cum Leuitis æquandi, & consecrati erãt Leuitæ illorum loco, & domino sanctificati, nunc quia summa primogenitorum excedebat summam Leuitarum, præcipitur ut qui superessẽt ex hebræis, pretio quasi redimerentur, & pro eorum unoquoq;, soluerent quinq; sicli, ut ea merces cederet in rem sacram, loco eorum qui fuerant consecrãdi, uel pro quibus consecrati fuerant Leuitæ, nequisq̃ à diuina caritate esset disiunctus. Pro eo igitur, quod in nostra æditione habetur in pretio, hebraice est פדוי ואת. idest, Et redemptiones illorum scilicet, q superfuissent. quod melius explicatur à Septuaginta in sermone græco. καὶ τὰ λύτρα τριῶν καὶ ἑβδομήκοντα καὶ διακοσίων. Hoc est, Et redemptionis pretium ducentorum septuaginta duorum. Siquidẽ λύτρα proprie eam pecuniam significat, qua captiuos redimimus.

IVXta uerbum dñi.) Eadem hebraica locutio diuerse ab Hierony. & Sept. uersa, scilicet על פי יהוה. Hoc est secundum os dei. Nescio uero quem proprie sensum reddat quod uertit̃ à Sept. Dedit Moses inquiunt oẽm eam pecuniam Aaron & filius eius, διὰ φωνῆς κυρίου. Hoc est. Per uocem dei. Nam q̃ διὰ significet secundum, aut propter mihi quidem non constat. Verũ hæc leuissima sunt. neq; periclitat̃ res christiana, si quod uerbu m paulum à sua proprietate distrahatur.

A Trigesimo anno.) C onsuetus error in codicibus Sep. in qbus huic numero desunt quinq;. ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, καὶ ἐπάνω. Hoc est, A uiginti quinq; annis & supra·puto & hunc non interpretũ esse lapsum, sed aut transcribentium, aut temporum.

QVod pendet ante fores.) פר כת המסך. Hoc est, Velum quod tegit qd̃ operit. Ante fores aũt non ponit̃, sed explicandi gtatia ab interprete additũ est. Velũ.n.ante propitiatoriũ erat positũ, quo sancta sãctorum ab alia tabernaculũ parte diuidebant̃. Sept. in totum hebraica sequunt̃. Sic καὶ καθελοῦσι τὸ καταπέτασμα τὸ συσκιάζον. Hoc est, Et deponent uelum, quod obumbrat, quod obiectũ est, & quod tegit.

VELamine hyacinthinarum pellium.) Diximus super exodum quæ sint pelles hyacinthinæ. quæ apud hebræos fortasse nõ ita sicut apud nos intelliguntur. nos enim idest Septuaginta & Hieronymus, uidemur eas à colorum uarietate appellasse, at hebraice uocantur עור תחש. Hoc est pellis thacas. dicuntq; eorum aliqui tacas esse bouẽ, alii taxum, & eius pellis usum fuisse adtegendum tabernaculũ. q̃ du-

tissima

rissima esset, & hymbribus posset resistere. uerterunt autẽ hoc Aquila & Symmachus ianthinum. credo tamen eos potius anthinum uertisse, idest floribus distinctum, ac uariatum. uerum hæc nisi diuinitus reuelentur, difficile est coniecturis & sciẽtia consequi. de hoc, & paulo ante diximus.

DESuper pallium totum hyacinthinum. Nemo existimet eandẽ esse uocem hic & pauloante, cum diceretur, Et pelles hyacinthinæ, nam illud תחש thacas uocatur, is autem color תכלת thecelet. Atq; hoc mihi indicio est, non esse pelles illas hyacinthinas appellandas, quia eodem nomine ea res illic significata fuisset, quo significatur hic, Eademq; uoce appellata. Neq; enim alio nomine usa sacra scriptura fuisset, quæ nunq̃ fere synomis utitur. Et hic tam paruo spacio, dissimilibus nominibus non erat opus. Quare non uidetur cred bile thacas significare hyacinthum, sed potius animal, sicut hebræi sentiunt.

MENsam proponis שלחן הפנים. Hoc est, Mensam facierum, aut præsentiarum, & ut eleganter & ueridice uertit Hieronymns, mensam propositionis, idest quæ proponitur coràm deo, sicut & panes propositionis uocantur, qui coràm deo proponerẽtur. In eam quoq; sententiam uerterunt & Sept. qui mensam hanc uocant τὴν τράπεζαν τὴν προκειμένην. Hoc est, mensam propositam.

AD Liba fundenda.) Clarum est, quomodo accipiat sæpe Hieronymus, libum contra usum fortasse. Libum ergo hoc loco, effusionem aut temperationem significat. Sic habet textus hebraicus ואת קשות הנסך. Hoc est, Et crateras propinationis aut infusionis uini, Ideo Septuaginta hebraica sequentes uerterũt καὶ τὰ σπονδεῖα ἐν οἷς σπένδει. idest, Et libatoria, in quibus libare solent.

QVod rursum operient indumento hyacinthinarum pellium.) Hoc etiam loco, in hebræo ponuntur pelles animalis tacas. nequis per errorem labatur, uocum similitudinem delusus. Certe uel hinc manifestum est pellem tacas, non esse pellem hyacinthinã, quia hyacinthinum operimentum huic subiiciebatur.

FVscinulas ac tridentes.) In uoce græca, qua Septuaginta usi sunt, huius rei significatio maxime intelligitur. Qui pro duabus hisce unicam ponunt κρεάγραν. quæ uox sonat id, quo carnes extrahimus è lebete. Atq; is erat fuscinularum usus in sacrificiis, ut ipsis car

nes extraherent, utcunq; res postularet.

VNcinos יעים. Hoc longe aliud esse hebræi confitentur, siquidē id nomen יעים ferunt duci à uerbo יעה hoc est purgauit, mūdauit. nomenq; ipsum significare scobas, quibus purgaretur altare, cū cineres essent asportandi. ea ex porcinis setis, aut alio genere pilorum solebat confici. Septuaginta nec cum Hieronymo, nec cum hebraicis codicibus sentiunt, quippe qui interpretati sunt φιάλας. Cur uero phialam interpretati sint, cuius nullus erat hoc loco usus, idest in administratione altaris, nisi forte ad cineres asportādos eas necessarias crediderint. atq; has uertit Hieronymus batilia, nota uox est. Vncini quoq; non erat cur repeterentur, qui per fuscinulas ac tridentes intelliguntur. Aduerte q̄ apud Sept. ponitur etiam descriptio λουτῆρος. quem Hieronymus uertit labium, idest uas in quo manus ac pedes lauarentur. quod omittitur in textu hebraico.

IN Commotionem castrorum בנסע המחנה. Hoc est, dum castra proficisci parant, aut, Dum eleuantur, nequid sinistrum, per hoc nostrum suspicaremur. Sept. quoq; ab hebraico non dissentiunt ἐν τῷ ἐξαίρειν ἐν τῇ παρεμβολῇ. i. dum castra eleuantur.

NON tangēt uasa sanctuarii ne moriantur.) Ex hoc fortasse loco sumptum est, q̄ apud nos, laici prohibentur calices & patenas cōtingere, ut alia pene infinita ex ueteri lege accepta sunt, quia illa erāt typus istorum. quamobrem, non uidet̄ esse contemnendū. Eoq; magis his reuerentia exhibenda est, quo hæc sunt illis longe meliora. q̄q̄ non in hoc pietas posita est.

COMpositionis incensum. קטרת סמים. Hoc est, Incensum, aut suffumigationem thymiamatis, ac suauissimorum odorum. q̄q̄ Sept. eo etiam modo uerterunt. καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως. idest, Et thymiama compositionis. Compositionem acceperūt utriq; pro eo q̄d est hebraice סמים quod significat aromata & optimam suauissimāq; bene olentium rerum misturam.

NVLLA curiositate.) Hoc totum sic habet hebraice. Alii uero non accedant ad uidendum. כבלע הקדש וכתו Hoc est, Quasi ut inuoluant aut operiant ipsum sanctuariū, sicut & illi, ut exponit Rabi Salomon. Vel hoc modo, quasi polluant, ac contaminēt sanctuarium. Septuaginta diuersius καὶ οὐ μὴ εἰσέλθωσιν ἰδεῖν ἐξάπινα τὸ ἅγιον. i. Et ne introeant, ut uideant repente. Quod fortasse à sensu alienius

eſt, & minus ueritatem attingens.

TENtoriumq́; quod pendet ואת מסך פתח אהל מועד. Hoc eſt. Et uelum, portæ tabernaculi teſtimonii, de quo ſæpius ſcriptum eſt. Ideo Septuaginta, ab hebraico non diſſentientes, in hunc modum uerterunt. καὶ τὸ καταπάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Hoc eſt, Et uelum portæ tabernaculi fœderis.

A Triginta annis.) Sic habent & hebræorum codices, ſed cõſuetus error apud Septuaginta ἀπὸ πέντε τῆν εἰκοσαετοῦς. Hoc eſt, A uigeſimo quinto anno. De qua re pauloante diximus. Error ex eo eſt, ꝙ inferius cap. xii. Leuitæ à uigeſimo quinto anno cenſentur.

CVM baſibus & paſillis.) Ocioſe additur in codicibus Septuaginta poſt illud καὶ τὰς βάσεις αὐτῶν, hoc quod mox ſequitur καὶ τὸ κατακάλυμμα. Hoc eſt, & uelum. Nam non ad Gerſonitas ſpectabat uelum portare, ſed Mararitas. Erantq́; omnium diſtincta officia, nec confundebantur, ut ex dei præcepto fuerat inſtitutum. ueriſimile uero eſt, eſſe per errorem hæc tranſpoſita, nam & paulo inferius hæc additur clauſula καὶ τὸ κατακάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς. ideſt, Et uelum portæ tabernaculi. Patetq́; ſumptum eſſe ex ſuperioribꝰ, quæ tranſpoſitio creberrima eſt apud illos.

CAP. V.

POLLVTVSq́; ſuper mortuo. כל טמא לנפש. Hoc eſt, Omnis pollutus anima, aut propter animam. diuerſiusq́; à Septuaginta hoc intelligitur, q̃ ut ſentit Hieronymus, uidentur. n. innuere omnem prohitam in Leuitico pollutionem ſignificari, non ſolum mortui. καὶ πάντα ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ ideſt, Et omnem immundum propter animam. Nihilq́; ab hebraico diſcrepant. Quamobrem forte dubium eſſet, an de ſolo mortuo eſſet intelligendum, aut de omni pollutione, de qua re etiam ſupra ſcripſimus. Theodoritus tamẽ ſentit hoc loco, de eo qui cadauere tacto pollutus ſit hoc modo ſcribens, τὸν τοῦ τεθνηκότος ἁψάμενον, ἢ ὀστέοις νεκρῶν πλάσαντα καλεῖ ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. hoc eſt, Eũ qui defuncti tetigit cadauer, quiqꝫ mortuorum oſſa propius acceſſit, in anima pollutum appellat. Et paulo inferius ſexto capite, clarius idẽ fit, ubi dicitur de Nazaræo על נפש מת לא יבא. Hoc eſt, prope animam mortuam non

accedet. Ponitur enim anima, pro eo quod est homo, & anima mortua idem est, quod homo mortuus. Aeditio quoq; chaldaica non dissentit à Theodorito, quæ & ipsa hoc loco, siquis accesserit ad טמיא נפשא דאישא. Hoc est, ossa hominis mortui. Et Rabi Salomon ita exponit.

CVM habitauerint uobiscum.) Hoc non ad illos refertur, sed ipsum deum, qui habitaret cum filiis Israel, in hunc modum. Ne polluant inquit castra אשר אני שכן בתוכם. idest, In quorũ medio ipse cohabito. Ideo Septuaginta non aliter interpretati sunt q̃ ut habent hebraica. ἐν οἷς ἐγὼ κατασκηνοῦμαι ἐν αὐτοῖς. idest, In quibus ego uersor, & forte pro habitauerint, legendum apud nos est, habitauerim.

CONfitebuntur peccatum suum.) Diximus uniuersa pene, quæ nunc ecclesia habet instituta, ex sacris ueteris testamenti libris esse desumpta. quod certe facile siquis uoluerit, poterit cognoscere. Videmus igitur institutum confitendi non modo recens non esse, ut calumniatur Lutherꝰ, multiq; illius sequaces, sed etiam usq; ab illis antiquissimis cœpisse temporibus. Et quod his maius est, non esse humanum inuentum sed diuinũ, & ab ipso deo primo repertum. Quorum utrunq; impudentissimi illi homines inficiari & contraria persuadere non erubuerunt. Quibus nihil afferunt patrocinii eorum sacrarum litterarum extortæ interpretationes. Cum enim quidq̃ in eos ex sacris scripturis depromitur, ad solita hereticorum præsidia confugiunt, negantes aut non authorum ipsorum eos esse libros, aut dicẽtes, eos fuisse homines, & potuisse sicut cæteros errar̃. Cum uero in opinionem suam hi citantur, nihil tale dicitur. Quæ etiã scribit Leo sanctissimus & eloquentissimus antistes, manichæorum fuisse refugia. Quorum cum ex scripturarum testimoniis redarguerentur errores, negabant apostolorum aut Euangelistarum esse ipsa uolumina. Vetus instrumentum omne tollebant, Euangeliorum uix unum admittebant. Hæc pestis nostris repululauit temporibus in Martino, & aliis eiusdem factionis, quibus unum potissimum fuit studium, ut Ecclesiæ unitatem tollerent, sacratissima instituta abolerent, & impune peccandi licentiam omnibus præberent. Diciq; non potest q̃ hi omnes sacras litteras, in sua pessima dogmata torserint. Quis enim non riserit eos qui conati persuadere ex Romano Pontifice, Ecclesiæ unitatem minime pendere, sed esse illum cæteris æqualem, ostendunt ca

dunt ca

dunt ea ratione, ꝙ Cyprianus Episcopus chartaginensis, cū ad Cornelium summum pontificem scribit, fratrem suū appellat, & hi quæ in eo toto uolumine habeantur, aduertere noluerunt. in quo adeo ea res declaratur, ut ex nullis potius scriptoribus possit colligi. Sed de hoc iudicabit posteritas. Igitur, Vt ad instituta reuertamur, eodem habet modo textus hebraicus & septuaginta quo apud nos legitur, והתודו את חאתם אשר עשו. idest. Et confitebuntur peccatum suum quod fecerunt. Septuaginta eodem modo. ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν ἣν ἐποίησε. hoc est. Effabitur peccatum quod fecit. Ipsa hebraica protulimus ut intelligeretur, ea non secus ac nostra habere. Nec me fugit, dici hic de confessione furti potius, q̃ aliorum facinorum, sed siquis recte consyderare uoluerit, inueniet primo omnium peccatorum cōfessionem esse positam.

ET REDDdet ipsum caput.) והשיב את אשמו בראשו. hoc est. Et conuertet peccatum eius, super caput illius. idest. Reuerti faciet rem in suum locum, & ad possessorē suum, & ad eum in quem peccauerat. Nam peccatum hoc loco accipitur pro ipsa re, quæ restituenda sit. sicut & Septuaginta. καὶ ἀποδώσει τὴν πλημμέλειαν τὸ κεφάλαιον. hoc est. Et restituet peccatum suum ipsam summam.

AQVas amarissimas.) Queādmodū et hebraice מ׳ המרים המאררים. hoc est. Amaras, & maledictas. hoc igitur ultimum dimittitur ab Hierony. primum autē à Septuaginta, & ponitur secundū τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ τὸ ἐπικαταρώμενον. hoc est. Aquas redarguēdi, execratas ac maledictas, ponitur autem pauloinferius à latino interprete, ibi in quas maledicta congessi.

ET TVmens uterus tuus dirrūpat.) בטנך צבה. hoc est. Et uterus tuus dirrumpatur intumescens. hoc non tam proprie transtulerunt Septuaginta. Det dominus τὴν κοιλίαν σοῦ πεπρησμένην. idest. Vterū tuum ardentem, exustum, incensum.

AMEN amen.) Vox hebraica est, quæ apud hebræos eū habet usum ut per eā confirmemus quæ ante dicta sunt. Tres enim uoces sunt quibus precantur rebus suis fecilitatem ac successum. Sela idest semper. Et shalom hoc est pax. Et Amen, idest fiat. Atq; hæ frequenter in sacris libris inueniuntur. præsertim in psalmis in quorum fine aliquando est. Amen amen, aliquando Sela idest semper, quo dicto optatur successus & adimpletio antedictarum rerum. Mirumq; est ꝙ

Septuaginta uerterint sela, διάψαλμα· de qua re fusius sup psalmos disseremus. Igitur amen uox est ducta ab haamin, credidit, firmauit, asseruit. Qua uoce optatur omnium quæ dicuntur successus ac perfectio. præclareq; hoc uerterunt Septuaginta γένοιτο γένοιτο· fiat fiat.

CAP. VI

u T SANctificentur.) להזיר ליהוה. hoc est. Vt deo consecreť, ut Nazaræus fiat. neq; nazaræus hoc loco significat, eum q est ex oppido nazareth. nam & hebraice utrũq; nomen maxime distinguitur, tam in scriptura, q̃ toto ipso nomine. Siquidem q sanctus est, & quasi religiosus ac monachus efficitur, appellať nazir, per z. exile ac lene & zita græcũ. at qui ex oppido nazaret, hebraice uocatur nozri. per z. barbarum atq; asperum. Quam uarietatẽ ignorantes multi, dixerũt Iesum Nazarenum dici quasi sanctificatum ac sanctum ac sacrum, quod à uero abest plurimum. de nazir ergo hoc loco scribitur, idest sanctificato seu consecrato, à uerbo nazar. hoc est separauit, amouit. In qua uoce interp̃tãda dissimiles Septuaginta ἀνὴρ ἢ γυνὴ ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν κυρίῳ. hoc est. Vir siue mulier quæ uehementer uouerit uotũ, mundari mundiciem ac puritatem domino, seu castitatem uouere domino. nam ἁγνὸς castum purumq; significat. Potest autem esse, ut eandem sententiam aliis uerbis expresserint. & ἁγνεία· pro omni sanctificatione & abstinentia eis usurpata fuerit. Non est uero prætereundum, cur nutrire comam Nazaræis præceptum sit. Aliis enim uisum est, mystice id esse institutum, ut dum coma nutriretur, uirtutes quoq; augendas esse significaretur. quia uidelicet è capite utrunq;. alii dixere ut ritus offerendarum comarum diis, transferretur ad deum. Atq; ita inuenimus tradidisse Cyrillum. ἑλλήνων μὲν οἱ ἀνούστατοι παῖδες, ταῖς παρὰ σφίσι παρεπόμενοι συνηθείαις, καὶ κτηνῶν ἀλόγων διαβιοῦντες δίκην, ἀνιέσαν κόμην δαιμονίοις, αὐτὴν σκηπτόμενοι φέρειν. καὶ ὁ μὲν τὶς αὐτὴν, νύμφαις ὀρειάσιν, οἱ δὲ ποταμῷ, κατὰ καιροὺς ἀπεκείραντο. καὶ λαφίας ἦν φόρος τὸ χρῆμα αὐτοῖς· μωυσῆς γε μὴν ὁ σοφώτατος, μᾶλλον δὲ διὰ μωυσέως ὁ θεὸς, δυσαπόνιπτον ἔχουσι τοῖς ἐξ ἰσραὴλ τὴν ἐν αἰγύπτῳ πλάνησιν, τὰ ἶσα νομοθετεῖ, διὰ τῶν ἀρχαίων ἐθῶν, κατὰ βραχὺ μεθιστὰς, εἰς γε τὸ δαίμοσι μὲν οὐκέτι, θεῷ δὲ τῷ πάντων, ὡς διὰ τύπου καὶ σκιᾶς ἀνάπτειν τὸ σέβας. hoc est. Gentilium demẽtissima natio, suas consuetudines secuti, & mutarum pecudum more uiuentes, offere-

bant coman dæmoniis, eam nutriri permissam. Atq; ali⁹ quidē nymphis quas oreades appellabant, alius fluuio cum uisum esset offerebat. Atq; religionis loco res apud eos habebatur. Itaq; sapientissimus Moses, immo uero per Mosen deus, cum intelligeret, non facile hebræos, quos in ægypto errores in bibissent deponere posse, similes ritus instituere decreuit, sensim eos à priscis erroribus disiungens. Quibus ritibus, non dæmones ultra, sed deum omnipotētem, quasi sub umbra ac figura colerent, hæc ille. Ego uero etiam illud dicerē, gentes ut plurima alia, ita hoc, ex sacris libris accepisse, ut diis suis comas enutrirent, quod uel ab hac lege, uel hebræa gente fieri didicissent. Diabolum quoq; dedisse operam, ut quæ ueri dei essent, sua efficientur. Id quod alia pene innumera nos edocent. Tota enim sacrificiorum ratio apud eos, ex his ferè libris sumpta est. Vtrunq; certe existimo nos opinari posse. Intelligimus autem omnia fere, quæ in leuitico ad cultum diuinum exhibendum, præcepta fuissent, maiorū rerum quasi typum esse, & non esse simpliciter, & secundum corticē intelligenda. pleraq; etiam instituit deus, ut ritus antiquorum transferēt in cultum diuinum. aut etiam penitus extinguerētur. nam abstinere à carne porcina indicat, à rebus terrestribus cogitationes disiungendas. eo q porcus animal sit penitus terrestre, & nihil habeat rationis, nihilq; diuinum. Pollutos autem eos esse iussit, qui defunctorum cadauera contigissent, q solerent non tam Aegyptii q̃ omnes gentes, per ea corpora exercere necromantiam, & sceleratissimos errores sequi ac perniciosissimos. Vt ergo omnis ea tolleretur occasio, iussit haberi pollutos, qui proprius accessissent. quanq̃ non me prætereat etiam apud Platonicos huius rei, aliam afferri causam. qui sacerdotes Aegyptiorum sciebant defunctorum corpora tanquā fœdam rem nō tangere q corpus sine animo, res sit fœdissima. Cætera quoq; instituta omnia in aliquā eiusmodi causam referenda esse scimus. Quod forte & hic de nazaræorum nutrita coma est sentiendum. Sampson qui & ipse erat Nazaræus, omnem uim suam dixit in capillis consistere, cuius cum coma abrasa fuisset, omnes ilico, in eo uires extinctæ sunt. quod forasse ea ratione accidit, non q ea uis sit capillorum, sed q dum capillus insectus permaneret, dei præceptum seruaretur, ac cōsecratio illa, qua se deo obtulerant homines nō esset extincta.

ACETVM ex uino.) Acetum ex sententia positum est, non ꝙ in contextu hebraico habeatur sed tantummodo מיין ושכר יזיר. hoc est à uino, & sicera abstinebit. q̃q̃ additur paulopost.

ET ARmum coctum arietis.) Scilicet sacerdos summet, non Nazaræus. nam in eadem clausula dicitur. Et tradet in manus nazaræi. monstratur id quoq; ex cõtextu hebraico & græco. καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς τὸν βραχίονα ἑφθόν. hoc est. Et summet sacerdos brachium conctum. Licet fortasse nõ tam proprium fuerit, brachium pro armo posuisse, q̃q̃ non dissentit ab hebraico. puto uero in emendatoribus nostris codicibus, haberi sacerdotem.

EXCEptis his quæ inuenerit manus eius.) Vbiq; hæc locutio hebraica significat facultatem, uires, copiam. Inuenire enim manum aliquid dicitur, hoc est attingere, posse. Nam & manus in ea lingua, accipitur pro potentia, facultate, ac uirtute. Ergo uidetur hoc loco innui, ut hæc quidem lex sit Nazarei, quæ nequaq̃ in fringi possit, & nihil ex his oblationibus tolli. Sit quantumlibet pauper. ꝙ si plus offerre potuerit, non prohibetur is ex lege plura quoq; si uoluerit deo largiri. Vt minus quidem offerri non possit, plus autem, quantũ q́sq; potuerit, ac uoluerit. relicto cuiq; suo iudicio. Hæc locutio, etiã apud Septuaginta perobscura est χωρὶς ὧν ἂν εὔξηται ἡ χεὶρ αὐτοῦ. idest. His exceptis quæ deuouerit manus eius. neq; facile harum litterarũ imperitis cognitu esset, quid sentiendum foret.

ET Benedicetis eis.) Traspositã ẽ hoc loco apud Septuaginta, clausula, quæ in fine ponenda est, scilicet καὶ ἐπιθήσουσι τὸ ὄνομά μου, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ἰσραήλ. idest. Et ponent nomen meum super filios Israel. Patetq́; superfluo hic esse positam, quia iterum paulo infra inculcat̃. Comprenditur autem hac benedictione, primum ut eius bonitas in nos descendat. ostendatq́; nobis lucem & ueritatem suam, in qua oĩs posita est sapientia. Deinde ut nostris parcat erroribus, & nõ aspernetur nos, ꝙ ei simus dissimiles, idest imbecilles, cæci ac delinquentes. Postremo ut nos ab omni prauitate custodiat, nequid in eũ peccemus. Et quod ex his omnibus efficitur, ut nobis incolumitatẽ tranquillitatemq́;, animiq́; & corporis salutem largiatur. Atq; hæc oratio mihi tam diuina uidetur, ut quolibet temporis momento, iudicẽ ab optimo quoq; esse repetendam. quia paucissimis uerbis, omne salutis genus comprenditur.

CAP. VII.

EX plaustra tecta.) Pro tecta in hebræo ponit צב quod f uarie ab ipsis interpretibus accipit. Nam Septuaginta uerterunt ἓξ ἁμάξας λαμπηνικάς. hoc est. Sex currus relucentes. Aeditio chaldaica secūda. Sex plaustra biiuga. Verum esse hunc locum intelligendum secundum interpretationem Hieronymi rabi Salomon facile ostendit. qui præsens uocabulum exponēs sic scribit. Significantur hac uoce, plaustra tecta, ac plaustra Sabin, uocant plaustra cooperta. Non possum uero assequi, quid uelit æditio Septuaginta hoc loco.

IN DEdicationem altaris.) חנכת המזבח) Initiationem altaris, cōsecrationem altaris. Septuaginta ἐγκαινισμὸν τοῦ θυσιαστηρίου. Ex quo cognoscitur ἐγκαινίζειν. apud græcos, proprie consecrare, initiari, & erigere significare. & aliquid noui instituere.

A C Etabulum argentum.) קערה. Quam uocem dicunt hebræi significare scutellam & liquidarum rerum receptaculum. Septuaginta & ipsi aliquid tale τρύβλιον. idest. Acetabulū, uel id genus uasis.

PHI Ala argentea.) מזרק. Quod nomen ducitur à זרק. hoc est fudit. eoq; significatur peluis aut gutturnium. Quare non ita proprie fortasse phialam interpretantur Hieronymus & Septuaginta.

C O Nspersam oleo. Non dissentit ab hebraico בלולה בשמן. hoc est. Oleo immersa, aut inuoluta. Ideo non admodum proprie Septuaginta σεμιδάλεως ἀναπεποιημένης ἐν ἐλαίῳ. Similæ refectæ, uel sæpius factæ in oleo.

M O R tariolum.) כף. Ferunt hebræi proprie scyphum aut concauum quid eo nomine significari. Septuaginta diuersius interpretantur θυίσκην. idest. Acerram. Interpretati autem eo modo sunt, ꝙ inferius scribit oblata esse eiusmodi uasa plena thymiamatis. Sed ibi innuitur, uase eiusmodi allatum esse thyama, non ꝙ eo incensum super altari exhiberetur.

C V Nq; ingrederetur Moses. E tabernaculo uiua uox audiebatur aliquando quidem à solo Mose, interdum à tota circūstante multitudine. ut facile hinc redargui eorum possit error, qui scribere ausi sunt, ita Mosen finxisse se cum deo colloquium habisse, quemadmodū finxerūt. Numas qdē apud romanos, qui cū Ageria se cōgredi dicebat, & apud græcos Minos, quem refert Plato iouis ὀαριστήν.

idest collocutorem, nouem annis fuisse. Atq; hæc quidem finxerunt illi quo suas leges uenerabiliores efficerent, & propensiores ad ea obseruãdas, quod diuinitus essent latæ ciues suas redderent. Ita finxisse Mosen scribunt. Hæc inquã eo falsa esse deprenduntur, quia cernente innumerabili populo & uocem ex audiente, lex diuinitus lata est, & postea cum oraculum peteretur, sæpe ab eodẽ populo exaudiebatur, ut nullus præstigiis locus esse potuerit. Ex eodemq; mendaciorum genere hæc sunt, cuius & alia, quæ sæpius diximus, ut transitus maris rubri apud Ptolemæum, & apud plutarchum de Leuitis, quæ nõ sunt iterum repetẽda. Existimo uero diabolum ut pleraq; alia deprauauit, & in suam uenerationem transtulit, ut quod uero deo exhiberetur, impenderetur sibi, ita istud immutasse, & eodem modo oracula gentilibus fudisse, quo à uero deo funderẽtur. Vt ergo à propitiatorio, idest sacratiore tabernaculi parte uox audiebatur, oraculumq; ædebatur, ita hoc ipsum diabolus, qui ad pessima quæq; humanum impellit genus, imitatus est. Reddebatq; etiam ipse oracula, nescio qua ædita uoce. idq; è cortina, quæ uelum erat ante adytum, ut ipse quidem existimo. Et ut ab intimis propitiatorii partibus uox excitabatur, sic ab intimis adytis, ille suas promebat uoces. docuitq; mortales, ut eo modo se deum crederent & de futuris oracula peterent, quo uerus deus ostendisset hebræis. Atq; his præstigiis eum in omnibus pene usum fuisse comperimus, & de hac quidem re satis.

CAP. VIII.

IN AVstrali plaga.) hoc in contextu hebraico nusquã ponitur. neq; uel minima apparet huius uocis expressio. Videturq; aliud omnino legisse Hieronymus. Hebraica itaq; sic habent. Dum pones inquit lucernas אלמול פני המנורה. hoc est. Ex aduerso candelabri. Mirorq; cur Septuaginta quoq; secutus non sit, qui & ipsi iuxta hebraicam ueritatem interpretantur ὅταν ἐπιθῇς τοὺς λύχνους ἐκ μέρους κατὰ πρόσωπον τῆς λυχνίας. hoc ẽ. Cum posueris lucernas ex parte, cõtra faciem candelabri. Quamobrem nescio an nostra æditio probanda sit. neq; satis liquet cur in partem australem uoluerit candelabrũ seu lucernas spectare. מול quoq; apud hebræos semper, ex aduerso significat. Et quod mirum magis uideri solet, additur in nr̃a æditione, tota hæc periodus, quæ minime habetur apud hebræos. Hoc igitur præcipe, ut lucernæ contra boream è regione

respiciant ad mensam panum propositionis. contra eam partem qua candelabrum respicit, lucere debebunt. Clarumq; est, id ex se addidisse Hieronymum, eo q neq; apud Septuaginta habetur ea particula. Arbitramur tamen, sententiam magis q̃ uerba, Hieronymum secutum, ut interpretaretur qd esset ex aduerso candelabri. q̃q̃ nisi clarius exponatur, non facile hoc poterit percipi. Igitur rabi Salomon septem dicit in candebro fuisse lucernas, tres in ortum spectãtes, tres in occasum. media uero una erat. & de hac dici, contra faciem candelabri. ut per candelabrum media lucerna intelligatur, contra quam cæteræ spectarent. Dicit ergo hic candelabrum intelligi lucernam mediam, quæ non in hastilibus candelabri esset, sed ipsius corpore ac stipite. hæc ille. claraq; eo modo sententia est.

EX Auro ductili.) מִקְשָׁה. Eodem modo exponitur ab hebræis ex auro scilicet malleis & incudibus subacto, & quocũq; necesse fuisset, protracto. quoniã uero uox hebraica à קשה. idest. Induruit, solidum euasit ducit'. putant aliqui non aurũ ductile dicendũ sed solidũ. Quo nomine ad omnia metalla utuntur hebræi, eorum rigorem exprimere uolentes. Itaq; magis ex auro solido dicendum esse asseuerant, q̃ ex auro ductili. ex his sunt etiam Septuaginta interpretes, qui pro auro ductili uerterunt στερεόν. idest solidũ. sicut passim hoc loco datur intelligi.

QVAM cuncta quæ ex utroq; latere &c.) עד פרחה. idest. Vsq; ad flores eius aut lilia eius, hastilia scilicet, quæ liliorum similitudinẽ imitabantur. atq; ideo Septuaginta hebraica uerba sequẽtes uerterunt. καὶ τὰ κρίνα αὐτῆς στερεὰ ὅλα. hoc est. Et lilia eius solida tota.

AQVA lustrationis.) מי חטאת. hoc est. Aquæ peccati, aquæ piaculi, aquæ quibus expiatur peccatũ. Septuaginta & ipsi optime περιρρανεῖς αὐτοὺς ὕδωρ ἁγνισμοῦ. hoc est. Asperges eos aqua expiationis, purificationis.

RADant omnes pilos.) Nihil refert q uerba paulosecus habeãt, cum sententia eadem sit העבירו תער על כל בשרם idest. Et facient transire nouaculam sup omnem carnem suam. propterea Septuaginta, q uerbis plurimum adhæserunt, sic habent καὶ ἐπελεύσεται ξυρὸν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα αὐτῶν hoc est. Et excurret nouacula super totum eorum corpus. Illud autem uehementer mihi placet, q carnem in corpus commutarint, cum illud sit magis ex idiomate hebraico. Caro

igitur in ſacris literis corpus ſignificat, & quidquid in illis de carne dicitur, de corpore eſt intelligẽdum. Et quoniam hæc omnia quæ hic & alibi præcipiuntur, rerum maiorum quaſi typus erant, clarum eſt, ideo præceptum, ut caro mũdaretur, & pili ſecarent̃, ꝙ hi quaſi ipſa carnis uitia repræſentet. Vt enim à carne pili, ita uitia ab eadẽ pullulant, ac ueluti retro coma aliud præclarius innuebat, ſic in contrariũ hoc loco pili intelligendi ſunt. Theodoritus quoqꝫ apud græcos præclare hoc explicat ſcribens. Quærit enim τί δή ποτε τοὺς λευΐτας ἁγιασθῆναι κελεύσας, ἅπαν τὸ σῶμα τῶν τριχῶν γυμνωθῆναι προσέταξεν i. Cur cum ſanctificari iuſſiſſet Leuitas, totum corpus pilis denudari præceperit, reſpondet αἱ τρίχες τῆς νεκρώσεως σύμβολον, νεκραὶ γὰρ αὗται· καὶ ὀδύνης αἴσθησιν οὐ δεχόμεναι. τὴν ἀληθῆ τοίνυν τὴν ζωὴν ἔχειν κελεύει τοὺς τῷ θεῷ λειτουργοῦντας, καὶ μηδὲν ἔχειν νεκρὸν, μήδε δυσῶδες, τοῦτο καὶ ὁ θεσπέσιος ἡμᾶς διδάσκει παῦλος· χριστῷ φησὶν συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ χριστὸς ταῖς τῶν θείαις φησὶν ἐνεργείαις ἐμαυτὸν ἀφιερώσας. hoc eſt Pili, mortalitatis ſunt indicium. Mortui enim ſunt, & nullum doloris ſenſum patiuntur. Iubet igitur eos uerã agere uitam, qui deo miniſtrent nihilq́; habere mortale & fetidum. quod etiam nos docet diuinus Paulus. Cum Chriſto inquit crucifixus ſum, uiuoqꝫ non amplius ipſe, ſed uiuit in me Chriſtus. quaſi itã innuens ꝙ ſe ſacris officiis, diuinisq́; actionibus conſecraſſet. Quam ob rẽ cauſa nota, cur his ritibus uti uoluiſſet deus hebræos. Qui niſi myſtice interpretentur, iudaica delyramenta erit neceſſum incurrere. Sunt myſtice interpretanda qæ myſtice dicuntur, ad literam uero, quæ ſupra literam non tranſcendunt.

PVRIficatiq́; ſunt.) ויתחטאו. ideſt. Et peccauerunt. Eſt obſeruandum, etiam apud hebræos duplicis eſſe ſignificationis uerbum peccandi. ſicut apud latinos piaculum. ſcelus ſcilicet ipſum, & id quo ſcelus expiamus. quapropter peccare idem eſt quod & expiare. Sicut & retro aries pro peccato, hoc eſt pro expiatione. Sunt autem & pleraqꝫ alia apud hebræos, quæ contraria ſignificent. ſicut ברך. hoc eſt benedixit, ſignificat enim & maledicere, ideo loc⁹ ille in libro Iob, Ne forte benedixerint deum in corde ſuo, per contrarium eſt intelligendus, hoc eſt ne forte maledixerint, ut ibi dicemus. Et illud quarto Regum, Bñdixit Nabot deũ & regẽ. i. maledixit. & קדשה. i. Sãcta & meretrix. Sicut apud græcos ἀργός. ſignificat. n. celerẽ & tardũ.

CAP. IX.

ET iustificationes eius.) Hoc est, Iudicia eius, & id quod uertit Hieronymus, ius, ordinem, modũ. Quare Sept. multo secus κατὰ σύγκρισιν. i. secundum comparationem, aut secundum iudicium.

AD uesperam in monte Synai.) במדבר סיני. Hoc est, In deserto Synai. Videoq; aliquid diuersum esse in monte & in deserto aut solitudine. Septuaginta quoq; non in monte, sed in solitudine interpretant̃ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ σινᾶ in deserto sina.

IMMundi super anima hominis.) Etiam hoc secundum locutionẽ hebraicam est intelligendum, de qua sæpenumero scripsimus. Aĩam enim mortui, intelligimus ipsum mortuum. Sept. ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῇς ἀνθρώπων. Hoc est, Impuri propter animam hominis.

STate ut consulam.) עמדו ואשמעה. State & audiã, sicut & Sept. στῆτε αὐτοῦ, καὶ ἀκούσομαι. idest state ibi & uidebo.

PROcul in gente uestra.) Omissum est hoc ab Hieronymo quod in hebraico sequitur. Nã positum est in gente uestra pp id qđ sequit̃ או לדורותיכם. Hoc est, Aut in gñationibus uřis, idest tam hac tẽpestate q̃ futuris sæculis, quod non est omissum à Sept. ἢ ἐν ὑμῖν, ἢ ἐν ταῖς γενεαῖς ὑμῶν. Hoc est, Vel in uobis, aut in generationibus uestris.

ET tamen non fecit phase) Non qui non fecerit, iubet exterminari, sed qui in suo tempore, quod per uocem hebraicam declaratur וחדל לעשות הפסח. i. Et tardauit aut distulit facere pascha, sicut ẽt Sept. καὶ ὑστερήσῃ ποιῆσαι τὸ πάσχα. Hoc est, Et distulit facere pascha.

A Vespere autem super tentorium. Eandem rem, codẽ penè uersu, & tentorium & tabernaculũ appellat, neq; diuersa hæc esse existimanda sunt. Sept. uero, idem duobus appellant nominibus, eodẽ in loco ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὴν σκηνὴν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ μαρτυρίου. i. Et texit nubes tabernaculum, & domum testimonii. Ex textu autẽ hebraico intelligitur, quam tabernaculi partem nubes amplecteretur, sic enim scribitur כסה הענן את המשכן לאהל העדות. Hoc est, Operuit nubes habitaculum, ad tabernaculum testimonii. Habitaculum uero ꝑ eo summitur, quod ubiq; tabernaculũ uocatur. aut intelligi potest, quẽadmodum exponit Rabi Salomon, eandem enim rẽ dicit appellari hic habitaculum dei, & tentorium siue tabernaculum testimonii. & uocari habitaculum dei quia deus ut propriũ locum eum delegerit,

tentorium autem, ut esset locus ubi tabulæ testimonii reponerentur.

QVasi species ignis.) Sæpe fit, ut non mediocriter ad cognoscendas rerũ proprietates adiuuemur, si quo modo in uariis linguis eadẽ res appellet̃, nouerimus, Omnia siquidẽ, nomina ab aliqua rerũ proprietate ducunt̃, sed hæc consyderatio impositorũ uaria fuit. Nã qui latinis hominem uocauit, consyderauit quidem aliquid qđ hoĩs proprium esset, sed eam in homine proprietatem, quam animaduerterit is, qui græcis nomina signabat, non consyderauit. Igit̃ quæ species ignis à nobis & Sept. hoc loco uocatur, hebraice כמראה אש. Hoc est, Sicut uisio ignis, sicut aspectus ignis. Non secus ac siquis se ignẽ uidere opinaret̃. Ardebant quasi flãmæ, & longe lateq; fulgorẽ ac lumen fundebant, & in media nocte, flãmarũ nitor cernebat̃. Ideo.n. à uespere usq; in mane ignis species tabernaculum occupabat, ut in mediis tenebris tanta gloria cerneretur, euidensq; diuinæ maiestatis testimonium esset hebræis. Esse autem ignem deo similem, opinatæ etiam sunt reliquæ gentes, quæ propter hoc, ignem in tẽplis asseruari iubebant, ut diuinæ naturæ quasi symbolum esset, ut scribit Porphyrius. propterea capitale erat, si sacerdotes ignẽ extingui permitterent, quasi diuinitas ex eo loco pelleret̃, & quasi extingueret̃. Sed non propterea credendũ non est, eos nõ uehemẽter ẽt in hoc errasse.

EXcubias dñi.) את משמרת יהוה. Hoc est, Custodiã dñi, a qua.s. deus præcepisset, ne eius in iussu abirent, ne nube non surgente surgerent, græca quoq; cum hebraico conueniunt, καὶ φυλάξουσι φυλακὴν τοῦ θεοῦ. idest, Et custodient custodiam dei, quasi præcepta dei, uel quod deus custodiri iussisset, obseruabantq; quid nubes faceret.

QVotquot diebus. Eleganter ab Hieronymo omissum מספר. hoc est numero quia ex more linguæ hebraicæ positũ est. Sic enim habet ימים מספר. hoc est, Dies plures numero. Supuacanee qdem addit̃ numero, qđ non est obseruatum à Sept. ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη ἡμέρας ἀριθμῷ. hoc est, Cũ obũbraret nubes dies numero. Omiserũt ẽt illđ, ut nõ dicerent dies plures, sed dies tm̃, nõ obseruata hebraici sermonis ꝓprietate, qua fit ut ימים pluralis numerus ab יום. i. die, ponat̃ pro quolibet indefinito dierũ numero, qđ forte nõ fieret in sermone græco. quapp ἡμέρας ἀριθμῷ. i. dies numero, nõ satis intelligeret̃ qd eẽt.

Si biduo uel longiore tp̃e.) Obseruatiõe hoc loco dignũ est, duas distincte positas esse uoces numeri pluriũ, à noĩe יום, & ימים. Hoc est

die,

die, necesseq; est eas nõ idẽ significare.nõ n.frustra repeteret איומים ימים א.hoc est. Aut dieb⁹ aut diebus. Ex quo fit pspicuũ, primũ significare duos dies iuxta cũ linguæ hebraicæ morẽ, quo diximus, solere numerũ pluriũ simpliciter positũ, dualẽ numerũ denotare, qd frequẽtissime in hisce lris repies. Secũdũ aũt, significare nõ duos sed plures dies, pp usum, quo solet fieri ut ימים.i.dies, multos indefinitos dies significet, aut annum ut uult Rabi Salomon. Hoc ergo prudenter obseruauit Hierony. qd nõ ita Sept. quorũ huius loci hæc interpretatio est. ἡμέρας, ἢ μηνὸς, ἡμέρας πλεοναζούσης τῆς νεφέλης σκιαζούσης. Hoc est. Dies aut mense, die multiplicante, nube incũbente desuper. Ecce dualis numeri, nulla mẽtio fit, quod certe erat q̃maxime necessariũ. Tota quoq; oratio obscurissima est. ut sit manifestum, quod sæpius, de nostra & Septuaginta æditione diximus.

PER uerbũ dñi.) Recte tã à nño interprete, q̃ ipsis Sept. imutata locutio est, ut qd dr hebraice על פי יהוה. hoc est, Secundũ os dñi, secũdum uerbũ dñi dixerit Hierony. Sept. διὰ προστάγματος κυρίου. i. secundum præceptum dei. Quibus loquendi modis immutatis, & clarior fiet nña oro, & minus absurda uidebit præsertim i aliis, q̃ multo sunt obscuriora. Ineptũ quoq; ẽ, tm̃ uerba trasferre, cũ maior oronis uis, sit in locutionib⁹, & loquẽdi pprietatibus, q̃ ipsis uocibus. Ideo interpretẽ obseruare oportet, ut nõ uerba tm̃mõ, sed linguæ utriusq; pprietates intelligat, & p uiribus exprimat. CAP. X.

Vctiles.) מקשה. Idem est hoc loco dicendũ de tubis ductilibus, qd & paulo ante dictũ est, uolũt. n. quas is nr interpres appellarit ductiles, magis solidas esse uocandas & rigidas, aut incudibus, malleisq; subactas. Quãuis dissimiles sint sibi hoc loco Sept. quippe qui quod solidum paulo ante interpretati sunt, nunc uertant σάλπιγγας ἐλατάς. i. tubas ductiles, siue quæ facile impellũtur, aut agantur, quam rem quo modo intellexerint nõ mihi cõstat, neq; quærendum quidem est, nam ueritas habet ut diximus. tubas ergo ductiles intelligemus pro eo quod est solidas, rigidas, aurumq; ductile idest aurum solidum. sic & de argento dicendum.

SI autem prolixior, atq; concisus sonus. ותקעת תרועה. Hoc est, Et clangetis sonitũ, plixũ, sonitũ condensũ, ut aiunt nonnulli taratãtara, quod non satis innuitur à Sept. καὶ σαλπιεῖτε σημασίαν. hoc est, Et buccinabitis signum, q̃q̃ ea uox etiã in signum æderetur.

QVI dimicāt contra uos הצורר אתכם והרעותכם.hoc est, Cōtra eos qui tribulant uos, & affligunt uos, ut bellum iustis de causis suscipiēdum, & non nisi lacessant, & sui defendēdi causa demonstret. Sept. neq; ipsi hoc expresserunt. πρὸς τοὺς ὑπεναντίους, καὶ ἀνθεστηκότας. Hoc est, Contra aduersarios & qui obsistunt uobis.

SIquando habebitis epulum.) ביום שמחתכם. Hoc est, In die lætitiæ uestræ. quod etiam uoluit innuere Hierony. Sept. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης ὑμῶν. hoc est, Et in diebus exultationis uestræ. quādo scilicet epulæ aut id genus festi ac læti dies celebrantur.

PER turmas suas.) למסעיהם. Hoc est, Per stationes suas, aut profect ones suas, siue māsiones suas. Sept. quoq; & ipsi aliqd eiusmodi σὺν ἐπαρτίαις αὐτῆς. Quod nomen ab ἀπαίρω duci uidetur. i. tollo eleuo. quare potuit melior hoc loco esse nostra æditio.

MOueruntq; castra primi.) בראשונה. Hoc est, Primo. Neq; refert ad ullam tribum, sed omnes in uniuersum, innuitq; primā castrorū motionē factam esse ex imperio dei. licet & Sept. cum Hieronymo concordes sint. καὶ ἐξῆραν πρῶτοι. hoc est, Et mouerūt castra primi. hebraice itaq; potius aduerbiū ē. primo inqt moti sunt על פי יהוה. Hoc est per os domini, aut secundum imperium domini, Nam tum moueri cœperunt, cum diuinitus est illis imperatum, spectatq; ad uniuersam multitudinē. quare hæc sentētia multo priori illi dissimilior est.

POrtantes sanctuatiū.) מקדש. Quæ uox sanctuariū significat. i. diuinitatis locū, sedē sacrā, sanctissimū habitaculū, idē. s. qd & tabernaculū. Quare Sept. uariare ab hac sententia uident qui sanctuariū interpretantur ἅγια. idest sancta. cū hoc ad omnia sacra & sanctificata ptineat, illud ad habitaculum tantū, quod sanctuariū nuncupabat.

ET eris ductor noster.) Varie hoc à nostro interprete & Sept. interpretatum est, Hebraica siqdē in hunc mundū hñt והיית לנו לעינים. Hoc est, Et eris nobis in oculos. Hoc est, Tu eris oculus noster, quo uidebim⁹, ac quasi ductor noster, tu huius deserti itinera, tu hāc mul titudinē optime nosti, poterisq; mecum regere hunc populū, ut tuo quasi lumine oēs uideant. Sept. multo diuersius καὶ ἔσῃ ἐν ὑμῖν πρεσβύτης. idest, Et eris inter nos legatus, aut senex. ut senē, ac pro duce acceperint, quod forte a ratione non abhorreret.

QVidquid optimum fuerit ex operibus.) Superflue additum est operibus, dicēdum enim est, quidquid optimum fuerit, aut hebraica

non fuerãt aliter immutãda, q̃ sic hñt, והיה הטוב ההוא אשר ייטיב יהוה עמנו Et cũ fuerit bonũ illud, quo benefacturus est nobis Deus, ideo Sept. eisdem penè uerbis hanc sententiam interpretati sunt, καὶ ἔσται τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ὅσα ἂν κύριος ἀγαθοποιήσῃ ἡμᾶς. Hoc est, Et erunt bona illa quot benefacturus est nobis deus. Non dubium uero cuiq̃ est, quæ nã ea bona essent. Terra scilicet promissa, & omnia quæ in ea bona erãt reperturi, quæ sæpe commemorantur.

CAP. XI.

Vasi dolentium præ labore.) Placet magis sententia Sept. qui רע quæ uox hebræis, dolorem & prauitatem significat, pro eo ꝙ est prauum acceperunt. Innuitur enim pessimum eos murmur contra deum excitasse, impieq; & iniuste de deo cõquestos fuisse, Quare non erat ad laborem referendum. Nulla enim tũc angustia premebantur, ut dolendum eis esset. Itaq; sic uertunt Sept. καὶ ἦν ὁ λαὸς γογγύζων πονηρά. hoc est, Et erat populus murmurãs pessima. Hæc autem pessima Rabi Salomon dicit esse eam cupiditatẽ quæ certe fuit pessima, & irrationabilis q̃q̃ sententiam Hieronymi adiuuat Theodoritus, qui populi lamentum dicit fuisse ὅτι ὁδοιπορίας ἐδυσχέραναν πόνον. hoc est, Quia ægre ferebant itineris laborem. Sed ueritas in contrarium est.

ET Absortus est ignis ותשקע האש. Non ꝙ in terræ uiscera sese cõdiderit, sed ꝙ ilico extinctus sit, ut quasi absortus uideretur, & diuꝰ quidem Hieronymus uerbum hebraicum in aliud nõ mutauit, Sept. uero omnino id fecerunt, eadem manente sententia καὶ ἐκόπασε τὸ πῦρ. Et cessauit ignis. ignis sedatus est.

Vulgus promiscuum quod ascenderat cũ eis. אשר בקרבו. idest, Qui in medio eius erat. sicut etiam Sept. καὶ ὁ ἐπίμικτος ὁ ἐν αὐτοῖς. Et ꝓmiscuus populus qui inter illos erat. Rabi tamen Salomon, exponit iuxta interpretationem Hieronymi. Qui uidelicet ex Aegyptiis cũ eis misti ascendissent. qui idololatriã sapiebant, & ad pessima quæq; eos semper induxerant, ut natura comparatum est. Contrahũt enim eam res qualitatem, quam in aliis iuxta se positis senserint.

COloris bdelli. עין הבדלח. Hoc est, specie bdelii, ut non magis ad colorem, q̃ reliquam formam referatur. Ex quo cognoscitur, bdeliũ esse margaritũ, quia ei manna simile fuisse dicitur. Manna uero margaritum & colore & specie refert, quod & suo loco annotatũ est. atq;

ita etiam traditur ab his qui apud hebræos de lapidibus ſcribũt. Mirari autem ſatis non poſſumus Septuaginta, qui qđ Geneſi uerterũt ἄνθρακος.i.carbunculũ, nunc interpretantᷣ cryſtallũ, καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ, ὡς εἶδος κρυστάλλου.ideſt, Et ſpecies ei9, ſicut ſpecies cryſtalli. Quod certe neq; credere dignum eſt. Nullum enim habet manna ſimilitudinẽ cũ cryſtallo. licet bdelium eſſe cryſtallum ſentiat & Rabi Salomon, uerum ecce ueritas refragatur. Nam ſi manna coriandro ſimile eſſe prohibetur, & quaſi quidam acini & minitiſſima grana erant & colore albere uidebatur, quid huic ſimile eſſe poteſt cum cryſtallo?

ET faciens ex eo tortulas.) עגות .i. Tortulas, aut ſubcinericios panes, ac placentas, quibus oleum adhibetut. Quod & Sept. interpretati ſunt καὶ ἐποίουν αὐτὸ ἐγκρυφίας.i. Et faciebant ex eo panes ſubcinericios. ut enim e fare, panico, & id genus farina exprimitur, ita e multis eius rei granis in unum collectis tale quiddá cogebatur, qđ panis uſum prope præſtaret. Ex quo cognoſcitur non eiuſdem fuiſſe generis manna illud, & hoc quod reperitur hac tempeſtate. Nã hoc, neq; contunderetur, neq; eum uſum poſſet præſtare, ut ex eo placentæ fietẽt, niſi forte illud ſolidius fuerit. Neq; hoc exigit, ut coquatur, ſed abſq; alia diligentia edi ſolet.

QVaſi panis oleati. לשד השמן. Hoc eſt, Humefacti oleo, ideſt ei9 quod oleo perfuſum eſt, ſicut placentæ, & id genus panis. nam & eã expoſitionem ſacræ ſibi adhibent literæ & ipſæ ſe ipſas explicant. Toto enim hoc loco, eius rei natura declaratur. Septuaginta & ipſi ὡσεὶ γεῦμα ἐγκρεὶς ἐξ ἐλαίου. Hoc eſt quaſi ſapor eius quod oleo admiſtum eſt, licet puerſe uerba perplexa ſint. nã quorſum tẽdit ἐγκρεὶς?

QVia grauis eſt mihi. כי כבד ממני. ideſt quia grauior me eſt. comparatio fit. licet etiam Sept. eodem modo reddiderint ὅτι βαρύ μοι ἐστὶ τὸ ῥῆμα τοῦτο. Hoc eſt, quia grauis eſt hæc res mihi. patet autem ex præpoſitione hebraica מ comparationem fieri.

ET inueniam gratiam in oculis tuis.) Ex hoc loco cognoſcitur, ubicunq; ea locutio reperiatur, reperitur autẽ ſæpiſſime, accipi gratiam pro miſericordia à uerbo hebraico חנן, ideſt, miſertus eſt, itaq; & Septuaginta hoc intelligentes, gratiam uerterunt ἔλεος, ideſt miſericordiam. neq; inuenies apud hebræos gratiam pro uenuſtate ac decore accipi, ut fit apud græcos ac latinos, ſed beneficio, caritate, miſericordiaq;, & animi erga alterum propenſione, ſiue illi benefa-

ciendum

ciendum sit, siue illius delictis sit parcēdum. quod certe etiam beneficii præclarissimum genus est. Tamq; liberalis habēdus est, qui iniuriam condonauit, q̃ qui suas large profudit facultates, Immo illud maius quia difficilius, & deo similius. Hoc itaq; nomine, sæpe in diuinis litteris deus uocatur scilicet חנון, hoc est misericors. pp utrunq; benefici genus. In quo mirabiliter eius nobis elucet maiestas, ac magnitudo. quis enim eo, ad largiendum propēsior? quis ad iniurias cō donandas procliuior? atq; hæc p̄clarissima illa sunt, quæ de natura diuina, comperta non habuere philosophi.

SEnes populi ac magistri.) ושטרי. Hoc est, Ac principes, seu caduceatores, & comites, quos more suo Septuaginta uocant γραμματεῖς idest, scribas, cum tamen non ita recte uocentur. Aliud enim sonat scriba. Quamobrem est etiam in Euāgeliis aduertendum, sumptā cē appellationem hanc ex hoc loco, ut magistratus ac principes populi scribæ appellarentur. Clarumq; est quid scriba denotet, non quod forte sentire cogimur, sed quod ex hoc loco potest colligi, principes scilicet & summos uiros, ac sapientissimos, quales essent ῥήτορες apud græcos ac σοφισταί.

DOnec exeat per nares uestras.) Quanq̃ אף narem significet, os tamen ac faciem sæpe denotat, quamobrem & pro ore uidetur hoc loco summendum, id quod uidetur uerisimilius. donec inquit exeat ex ore uestro, donec euomatis has carnes præsaturitate. q̃uis & Septuaginta concordes cum Hieronymo sint ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν. i. Donec exeat è naribus uestris.

NVNquid manus domini inualida est.) תקצר. idest, Arctata est, breuiata est, decurtata est, summiturq; manus, pro potentia de more linguæ hebraicæ. Loquitur enim diuina scriptura iuxta humanæ naturæ morem. quoniamq; hominum robur in brachiis ac manibus fere consistit, ideo id de deo prædicant, quod de hominibus foret dicendum. Non q̧ deo sit ascribendum, quod humanum est, sed quod res diuinas, per res nostras intelligamus. Quare dicit diuinam potētiam non esse diminutam, quæ inexhausta est, & infiniti roboris. Recteq; hunc locum interpretantur Sept. μὴ οὐχὶ τῆς κυρίου χεὶρ ἐξαρκέσει. idest, Nunquid non sufficiet manus domini. Nam inter multas, quas deo ascribunt proprietates platonici, est q̧ uocatur αὐτάρκης. i. sibi sufficiens. quia eius uis inexhausta est, & sibi perēnis fontis uber-

tatem subministrat. non aliunde accersitam, sed è domesticis diuitiis atq; infinitate natam. Non abbreuiari ergo manum dei, est eius uires nunq̃ deficere, ut nullo tempore minores sint, quia nunq̃ sunt maiores. Quod enim augeri potest, potest etiam decrescere, quia eadem utriusq; rei est natura.

VTrum meus sermo opere compleatur.) הייקרך דברי .i. Num pretiosum tibi sit uerbum meum, hoc est num gloria ac potentia mea tibi admirationi futura sit, nũ eam in pretio habiturus sis, & diuinis laudibus exaltaturus. Quare cum ea sit sententia, uehemẽter ab hac dissentiunt Sept. ἤδη γνώσῃ ἐπεὶ καταλήψεταί σε ὁ λόγος μου. hoc est Iam cognosces postq̃ comprendet te uerbum meum. Quæ quia ueritatem non attingunt, non est quærendum quis eorum uerborum sensus sit. quem ne sybilla quidem eruere possit.

ELectus e pluribus.) מבחריו. Hoc est, Ex iuuenibus eius, ex electis eius. Ne credamus electum de pluribus, id significare, ꝙ inter cæteros Septuaginta esset electus. Et Septuaginta clarius hoc explanãt, ὁ Ἰησοῦς ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ. Iesus inquiũt electus eius. potest ergo hebraice intelligi ex iuuenibus eius, & electis, sed primum probabilius.

QVis tribuat.) Hoc aduerbii loco utuntur hebræi. pro eo enim quod nos dicimus utinam, illi quis dabit. atq; eo modo exponendum est, ubicunq; eius phrasis usus acciderit.

ET Siccauerunt eas per gyrum.) וישטחו להם. inest, Et extenderũt expanderuntq; sibi. Tanq̃ inquiunt aceruos, quilibet suas congerebat coturnices, & ante suum tentorium coaceruabat, tanq̃ cumulũ. Et quoniam magna earum cuilibet erat multitudo, eas extendere cogebantur. Atq; hæc cum sententia sit, nescio quid opinatus sit Hieronymus, ꝙ eas siccasse hebræos scripserit. num ut ea ratione coquerentur? quod certe absurdum est credere. Si enim tãta solis fuisset uis ut coturnicum carnes exsiccaret, utiq; & hebræorum carnes siccasset. Sept. tamen eodem modo etiam transtulerunt, καὶ ἔψυξαν ἑαυτοῖς ψυγμούς. hoc est, siccauerunt sibi siccationes. atq; ita eos imitat⁹ uidetur noster interpres.

CAP. XII.

PRopter uxorem eius Aethiopissam & dixe) Deest in nostra æditione, alia particula, per quam infertur causa, cur in Mosem irascerētur. ait enim כי אשה כשית לקח. Hoc est, Eo ꝙ

uxorē

uxorē æthiopiſſam ſumpſiſſet. ꝙ uxorē æthiopiſſam haberet. quod tamen non omittitur à Septuaginta. Refert hanc Ioſephus, Moſen duxiſſe, eo caſu ꝙ cum in regia Pharaonis educaretur, electus imperator ſit contra æthiopas, atq; inde mulierem abduxerit captiuā, uxoremq; ſibi eam fecerit filiam regis æthiopum. duaſq; uxores habuerit Moſes hanc & Sephoram. Quod ego fabuloſiſſimum eſſe exiſtimo. Mentitur etiam Apollinaris duas uxores habuiſſe Moſen, quis enim non uidet hæc ab eis eſſe ficta. Clarum enim eſt hāc eſſe ſephorum filiā ſacerdotis Madian, non ꝙ Madian Aethiopia ſit quæ ultra ægyptum eſt, ſed ea æthiopia, quæ Arabiæ iuncta eſt, contra enim madianitas pugnarunt filii Iſrael in paleſtinam uenientes. Et madianitæ ex eis locis deſcendebant in ægyptum.

QVod cum audiſſet dn̄s, iratus eſt.) Non ponit' in contextu hebraico, ꝙ deus iratus ſit, ſed tantum modo וישמע יהוה. hoc eſt. Et audiuit dominus. Septuaginta quoq; eam particulam non addiderūt, ſed tantum modo καὶ ἤκουσε κύριος. i. Et audiuit dn̄s. quare abradenda ē. Sumpta uero eſt ex inferiore loco, ut plerunq; ſolet fieri, raro quidē in noſtris codicibus, creberrime uero apud Septuaginta. qđ tranſcribentibus eſt attribuendum. Qui locos inter ſe ſimiles in margine notatos, in contextum intulerunt. ut quaſi ex eius corpore uiderentur.

IN VIſione apparebo ei.) אתודע אליו. ideſt. Cognoſcar ei, certus ei fiam, ſicut & Septuaginta ἐν ὁράματι, αὐτῷ γνωσθήσομαι. hoc eſt. Inuiſione cognoſcar illi. q̄q̄ etiam alibi utitur ſacra ſcriptura uerbo apparendi, neq; puto aliud eſſe apparere dominum per uiſionem, & ſe ipſum reuelare, ut agnoſcatur, quantum mortalibus datum eſt. Quomodo autem fierent uiſiones prophetarum, ipſe nouit qui dominus prophetarum ē. Puto eis angelum apparere, & de futuris eos certiores reddere ſolitum, non ꝙ res futuras, per quandā conceptionem præſentirent, ſed ꝙ alloquente eos angelo, rerum futurarum arcana intuerentur. Fiebat etiam alia ratione futurorum præſenſio, cū ipſæ rerum imagines præſentes cernerentur, ut incendium, ut captiuitas alicuius urbis. Ipſa enim ſe res eorum menti ratione quadam diuina exhibebat. ſicut & uirga Moſis in draconem uerſa eſt. ultima q; harꝶ rerꝶ cauſa eſt, q̄a deus hoc & alia maiora poteſt. De genere aūt prophetiæ quo Moſes adeo dignus effectus eſt, ecce clarum eſt, quid ſit ſentiendum. Non enim per uiſiones ac ſomnia, quicq̄ cum proſpe-

cturum dicit, sed familiariter deo per angelum eum alloquente, rerũ ueritatem intellecturũ. Quinq; autem prophetiarũ genera ex hoc loco possunt colligi. בכראה. idest Per uisionem, cum rem intuemur p uisiones. בחלום. idest. In somnio, quod per uisionem ẽt esse potest. בחידות. idest In ænigmate, cum aliud uidetur, aliud innuitur, ut erat cum librum comederet Ezechiel & Ioãnes in apocalysi. בתמונת. idest. Per figuras, hoc est cum rerum imagines intuemur, cum acies cum choros, cum pompas, cum præclarissima quædam cõspicimus Hæc autem superiora genera omnia per resolutionem corporis fiunt, siue dormiendo, siue etiam uigilando, cum sensus terrenarum rerum eripitur, ut neq; uideam⁹ oculis, neq; audiamus neq; tangamus, totaq; mens ad eas corripiatur uisiones. Ideo ultimum præstantissimumq; genus est, quod non fit per resolutionem, sed nihil statu corporis, immutato, allocutio diuina fit, qđ puto paucissimis contigisse. Atq; hoc genus prophetiæ ẽ, quo deus affat sanctissimos angelos, atq; archangelos. Prophetia enim appellatur, omne cũ deo cõmercium, omnis consuetudo, omnis confabulatio. Igitur sanctissimi angeli, ab illa æterna sapientia rerum futurarum scientiam, omnemq; agnitionem propter continuam asistentiam, & diuinam familiaritatem, sacratissimamq; amicitiam hauriunt. cuius & Mosen participem se fecisse testatur, rei nimirum admirabilis, & quæ supra omnes thesaures sit ex optatissima, in qua diuinas & inauditas uoluptates positas eẽ cẽseo. commercium felicissimum, amicitia fortunatissima. Finis omnium desideriorum, uita beatissima. Oportet autem, si eò transuolare cupimus, similes angelis nos reddere, ut nulla in nostris animis labes, nullus dolus, nullæ fraudes, nullæ improbitates appareant. quibus q purior fuerit, propius ad æternas illas admittetur uoluptates.

CONTRA eos abiit.) Non contra eos abiit, sed simpliciter, abiit, ac recessit ex eo loco ut postea declaratur. Septuaginta uero puto recte quidem uertisse, sed locus mendosus est, καὶ ἀπῆλθον, idest recesserunt. Pro eo quod dicendum est, καὶ ἀπῆλθεν. i. & abiit.

DONEC reuocata est maria.) עד האסף. i. Donec adiuncta est, congregata est. Septuaginta dimissis uerbis, ipsam rem explicant ἕως ἐκαθαρίσθη μαριάμ. idest donec expiata est Mariam. Nam reuocata non fuisset, nisi à lepra mundata.

CAP, XIII.

O SEE filiũ nun.) Incredibilis in his duobus nominibus corruptela & apud nos & græcos. Nam cum, Iosue duobus nominibus appellaretur, Iehosua, & Osheha, ita hæc corruperunt græci, ut primum in Iesum cõmutarint, alterum in Auses. quos etiam nos secuti sumus non usquequaq; quidem, nam Hosea, suo nomine appellamus. In altero quoq; nomine scilicet Nun, summa deprauatio, qa hnnc, qui nun erat dicendus, naui uocarunt græci, quos etiam nos aliquando sequimur. neq; hæc literarũ permutatio rationabiliter facta est, sed eadem fuit causa ut hæc deprauarent̃, qua cætera deprauata sunt. Nam & Isai, uocatus est Iesse. & reuma Roma, atq; ita pleraq; alia.

PER meridianam plagam.) Perstãt Septuagi nta uertentes id quod meridiem apud hebræos significat τὴν ἔρημον. i. desertũ. neq; abest à ueritate ut ita interpretẽt̃. de qua re sæpe alias scripsim⁹. nam desertum harabiæ ac palestinæ, in mare rubrum ac meridiem spectat.

ERAT autem tempus quãdo precoquæ.) והימים ימי בכורי ענבים. hoc est Et dies illi, erant dies primit æ uuarum. Cum scilicet primæ uuæ maturescunt, & principium autumni appetit. quamobrem male is locus habetur apud Septuaginta καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι ἔαρος πρόδρομοι σταφυλῆς. hoc est. Et dies illi, dies uerni, qui præcedunt uuas. Videmus autem quantum inter utrunq; tempus intersit. Deinde & illud impossibile est. Quo modo enim coheret, ut uer esset, & prima maturitas uuarũ? Puto autem per corruptelam additum esse ἔαρος. dicendumq; tantũ modo esse, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι πρόδρομοι σταφυλῆς. Patetq; non esse ipsorũ interpretum errorem, sed ad alias recurrendum esse causas.

FILII Henach.) ילידי הענק hoc est. Filii Henach, aut natiui ex Henac, ut non filii Henac mox essent, sed inde genus ducerent. Quemadmodum sentiunt & Septuaginta. hoc modo hunc locum uertẽtes καὶ ἐκεῖ σεσεὶ, καὶ θελαμεὶ γενεαὶ ἐνάκ. idest. Et ibi erant Sesi & Thelami progenies Henac. quos paulopost sequitur & ipse Hieronym⁹. Obseruandum uero est, q Henac & uiri alicuius proprium nomen esse potest, & omnium in uniuersum Gigantum, quia is gigas fuerit. Propterea chaldaica æditio hunc appellat hoc loco גבריא. idest gi-

gantem. & quos hebraicus contextus uocat filios Henac, ibi בני גבריא. idest filii gigantis, nuncupantur.

ANTE thanin urbem ægypti.) Credo Septuaginta didicisse eo modo eum urbem uocari apud ægyptios, cum alioquin hebraice nuncupetur zohan. Huic rei facit fidem, quod & chaldaica æditio, eam appellat. Thanim. de qua rabi Salomon וצען היא המעולה שבארץ מצרים ששם מושב המלכים. hoc est. Zaham præclara urbs ægypti est, ubi regum erat habitatio. Ideo dicitur de plagis Aegypti in cãpo Taneos, quia ibi primũ apparebat plaga & ab ea urbe per uniuersam ægyptum diffundebatur, ut caput prius tangeretur, dein reliqua mẽbra. Si aqua corrumpebatur, ea prior urbs calamitatem patiebatur. Si ranæ proferrentur, ibi primum ostentũ cernebatur. Quia & scelerum colluuies ibi potissimum uigebat. Vbi enim regiæ sunt, maiora & crebriora flagitia admittuntur, siue propter frequentiam, siue quod id genus hominum curias potissimum adeat. Hieronymus itaque Septuaginta secutus zohan uocauit Tanin.

POR tauerunt in uecte.) במוט. idest in hastili, sude, uectes etiam uertunt Septuaginta καὶ ἦραν αὐτὸν ἐπ᾽ ἀναφορεῦσι. idest. Eleuauerũt ipsum super uectes.

DETR axerunt terræ.) ויוציאו דבת. hoc est. Extraxerunt uituperationem terræ. idest. Protulerunt, detraxerunt. Quamobrem cum is sit sensus, & uerba non aliud significent, miror Septuaginta quod longe diuersius æditerint καὶ ἐξήνεγκαν ἔκστασιν τῆς γῆς. idest. Et extraxerunt aut emiserunt, aut protulerunt extasin terræ. patet hebraicarum literarum uel mediocriter peritis דבה significare infamiã, dedecus, extasin uero nunquam illud uero maiorem affert admirationem, non enim alibi eo modo interpretati sunt, sed ut ipsum significat uocabulum. maxime psal. xxxi. ubi quod hic interpretantur extasin, ψόγον uerterunt idest uituperationem. Et in Genesi de infamia fratrum Ioseph. Quamobrem existimo alios, eorum æditionem deprauasse. Non enim à seipsis in re tam manifesta dissentirent.

MON stra quædam filiorum Henac.) Explicãdæ rei gratia positum hoc ab Hieronymo est, cum alioquin contextus sic habeat. ושם ראינו את הנפלים בני ענק מן הנפלים. hoc est. Ibi uidimus gigantes filios Henac ex genere giganteo, aut ex gigantibus. Silent Sept. filios Henac. Hi igitur gigantes illius terræ fuisse memorantur, quorũ

Ingens esset corporis uastitas. Dicti autem sunt filii Henac quia is seculis illis nominatissimus erat, & de eius proceritate pasim fama increbuerat. Quod neq; græci silent scriptores. apud eos de Henac sic legim9 ὀνομαστώτατος ἦν οὗτος καὶ πολυθρύλητος ὡς εἰκὸς, διὰ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος, καὶ τὸ γένος πάντως τῷ πρωτογόνῳ ἐῴκει. idest. Nominatissimus is erat & celeberrimus, ut uerisimile est, propter corporis uastitatem, totumq; reliquum genus, primum parentem referebat. Ex hoc loco eorum conuincitur error, qui putant per nomen נפילים. non gigantas, sed spiritus immundos significari, qui tempore Noe per orbem terrarum uersarentur, appellatosq; nephilim, à naphal idest cecidit, quia hi sint, qui è cœlo ceciderint conuincitur inquam eorum error. Nam si eo nomine dæmones è cœlo lapsi significarentur, nō gigantes, non utiq; etiā homines hoc uocabulo uocarentur. Ecce enim hoc loco filii Henac uocantur nephilim, quos homines fuisse, nemo inficiaretur. Vt autē eo nomine hic gigantes significantur, sic in Genesi. Quod si uerum non est, ostendant rationem diuersitatis.

CAP. XIIII.

I D Ominus propitius fuerit.) אם חפץ בנו יהוה hoc est. Si dominus uoluerit nos Si procliuis in nos fuerit, si uolūtas eius erga nos propēsa est. Quod & Septuaginta eodem ferè modo εἰ αἱρετίζει ἡμᾶς κύριος. idest. Si dominus eligit, aut excipit nos.

RECEssit ab eis omne præsidium.) סר צלם מעליהם. hoc est. Recessit protector eorum aut præsidium eorum ab eis. Atq; ita etiam exponunt interpretes hebræi. Rabi Salomo præsidium inquit eorū recessit ab eis, & protector eorum, & qui roborabat eos, quia principes qui erant inter eos mortui sunt, Iob præsertim qui erat eorum defensor. hæc Rabi Salomon. Quamobrem cum is sit sensus & significatio dictionis צל. ut transtulit Hieronymus & ut exponūt hebræorum interpretes, miror cur Septuaginta tantopere ab hoc deuient, hoc modo ἀφέστηκε γὰρ ὁ καιρὸς ἀπ' αὐτῶν. idest. Recessit enim occasio ab ipsis. Præsidium, occasionem facere, non mediocris differentiæ est. Neq; potest quicq̄ eos tueri, nisi dicamus occasionē in ducibus & præsidiis & auxiliis esse positam, atq; hanc intellexisse Septuaginta. occasionē uidelicet qua se tueri possent, quod nō omnino esset improbandum.

SVPER tectum fœderis.) באהל מועד. idest. In tabernaculo fœ

deris. Neq; ferè est aliud, q' quod opinatus est Hieronymus, qui sæpenumero ea prudenter adhibet, quæ clariorem facere possint æditionem Septuaginta partim cum hebraico conueniunt, partim dissentiunt. καὶ ἡ δόξα κυρίου ὤφθη ἐν τῇ νεφέλῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. hoc est. Et gloria domini uisa est in nube, super tabernaculum testimonii. Dissentiunt in eo, q; in nube dicunt apparuisse, cuius rei nulla in contextu fit mentio.

FERIAM eos pestilentia.) בדבר Quod pestilentiam significat. quare Septuaginta dissentiunt πατάξω αὐτοὺς θανάτῳ. hoc est. Percutiam eos morte.

TE Autem faciam principem super gentẽ ma.) Redundat principem, & forte corrumpitur sententia si addatur princeps, nõ enim alterius gentis principem eum se facturũ dicit, sed illũ ipsum Mosen aucturum, genus eius & progeniem propagando. Quare principem abradendum est, neq; enim in contextu habetur. Credo tñ Hieronymum id sensisse ut deus promitteret Mosi, illum se facturum in gentem magnam, cuius Moses caput esset, ac totius generis author, & princeps. Septuaginta uero aliud superfluo addiderũt, te inquiunt faciam in gentem magnam καὶ τὸν οἶκον πατρός σου. hoc est. Et domum patris tui. sumptum ex alio loco.

DO Minus patiens.) ארך אפים idest, Tardus in ira & furore, Sero puniens, penitentiam expectans. Elegantes autem Septuaginta propter græci sermonis cõmoditatem in unum nomen, totam hanc sententiam contulerunt, deum uocantes μακρόθυμον. quod multi interpretati sunt longanimẽ, quæ certe sententia nominis minime est. Ibi enim θυμὸς non animum significat, sed iram & furorem. Ergo μακρόθυμος dicitur, qui suum furorem compescit, & in longum protrahit, sero puniens, cuius furor non ilico efferbet, sed maxima interponit interualla, ut detur peccantibus resipiscendi locus. Vt si puniendi sunt, sero tandem puniantur, nulla eis erepta prius reuocandi sui cõmoditate. De qua re præclare scripsit Plutarchus. Adeo ne gentibus quidem erat incognitum, deum esse patientissimum, qui, cum offensus grauiter fuerit, siue in illum primo coniecta iniuria sit, siue quia mutuo se lædũt homines, in qua re & ipso grauiter læditur, expectat tamen, & condonat tanta patiẽtia, ut nemo hominũ inueniri possit qui æquiore animo iniurias toleret. Nec mirum si tãta est per totum

orbem terrarum flagitiosorum hominum multitudo, qui non sint ilico post perpetrata facinora perempti, expectat enim clementissimus & humanissimus dominus, neq; debet quisq̃ tá cæco & imprudenti esse iudicio, ut hanc humanitatem, negligentiam siue improuidentiam interpretetur, ut pleriq; etiam philosophorum fecerunt, sed intelligat diuinæ proprium esse naturæ, peccantibus condonare, humaniter parcere, resipiscentiam expectare, quod etiam mortales principes si facerent, laudatissimi haberentur, & dei similes dicerentur. Nihil uero tam remotũ à diuina natura est, q̃ crudelitas & inhumanitas, quæ propria est beluarum, & hominum qui belluis quidem similiores sunt, dissimiliores autẽ deo. Neq; quicq̃ est quo magis delectari diuinam naturam intellexerimus, q̃ humanitate, caritate, beneuolẽtia, iure atq; æquitate. Quæ qui magis fuerit amplexus, is erit deo similior. ac propterea sapientior & magis homo.

VIVO ego.) Additũ est in codicibus Septuaginta καὶ ἀεὶ ζῶν τὸ ὄνομά μου. hoc est. Et uiuit semper nomen meum. Appositum fortasse ex aliis locis similibus.

NEQVE quisq̃ ex illis qui detraxit.) Etiam hoc loco, in codicibus Septuaginta multa redundat, quæ aliunde sumpta sunt ἀλλ' ἢ τὰ τέκνα αὐτῶν ἅ ἐστι μετ' ἐμοῦ ὧδε, ὅσοι οὐκ οἴδασιν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, πᾶς νεώτερος ἄπειρος τούτοις δώσω τὴν γῆν. hoc est. Sed filii eorum qui mecũ hic sunt, qui nesciunt bonum siue malum, omnis iunior, malorum nescius, his inq̃ dabo terram. Tota hæc periodus superflua est, & non ab ipsis interpretibus addita, sed scriptoribus, qui similes locos in similes cõmiscuerunt. quod ut alias dixi, aliquãdo & apud nos fit, sed raro, in græcorum autem codicibus præsertim in Italia impressis creberrime.

ET scietis ultionem meã.) תנואתי. idest. Prohibitionem meam, qua prohibebo uos ne ad terrã perueniatis. Verũtamen etiam secundum Hieronymum uerterunt Septuaginta aut Hieronymus secundũ illos καὶ γνώσεσθε τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς μου. hoc est. Et cognoscetis furorem iræ meæ. Quare paulo diuersior est sententia.

AT ILLI contenebrati.) ויעפלו. Quod alio modo exponit ab hebræis. Dicunt id uerbũ significare robur, uires. Exponit ergo rabi Salomon. Et roborati sunt, & confortati sunt, & se mutuo solati sunt, aut ad arma est referẽdum, q; probe armati ascenderunt. uidetur aũt

noſter Hieronymus legiſſe ויאפלו. ut loco hain fuerit aleph, quod certe ualde probabile eſt. rabi quoq; Salomon, producit aliam expoſitionem, quæ cum noſtra æditione ſentit, ꝙ tenebrati, aſcenderunt. Sicut illi miſeri troiani. Inſtamus tamen immemores cæciq; furore, ita hi deo inuito, furore & inſania correpti, terram attingere uolebāt. chaldaica uero æditio וארשעו למסק לריש טורא. hoc eſt. Et ſcelerate auſi ſunt cacumen montis conſcendere. Septuaginta uero, horum nihil poſuerunt, ſed quaſi non eſſet in contextu, nullam huius uerbi mentionem fecerunt καὶ διαβιασάμενοι ἀνέβησαν. ideſt. Et tranſeuntes aſcenderunt.

CAP. XV.

i TAET de pulmētis.) ראשית עריסתיכם. hoc eſt. Primum, aut primitiæ omnis eius rei ex qua panis fit. i. ea quæ in procinctu ſunt, ut ex his fiant panes & coquantur, ut eſt paſta, & id genus. Hæc inquit anteq̄ comedantur à uobis, date operam ut prius placentulam inde tollatis, quæ deo offeratur. ut prius os ueſtrū non contingat, q̄ deo ueſtro ex ea aliquid obtuleritis. in memoriam dei, ne è ueſtro pectore illius recordatio excidat. Atq; hoc ēt modo exponit rabi Salomon. ponitur autē expreſſe in contextu hebraico quid offerre ex his debēt, quod omiſſum ē ab Hieronymo. ſcilicet חלה. Offeretis inquit ex his omnibus chala, quod rabi Salomon exponit italice tortulam. Quod neq; etiam apud Septuaginta ponitur. Is itaq; erat cenſus dei, quē illi offerebant, quo ſe eius imperio ſubiectos eē ſignificarēt & ut oſtenderēt ea ſe ab eo accepiſſe. adeo genus humanum non uult ſui conditoris obliuiſcatur. præclare uero Septuaginta uerterunt φύραμα quod Hieronymus reddidit pulmētum. Illud enim magis ueritatē attingit. quo ſignificatur, corpus ex aqua & farina iam conflatum, ut ex eo panis fiat, quod non ita exprimitur, per pulmētum. Nam aliud forte ꝑ hoc intelligeremus.

ANIMA quæ ꝑ ſuperbiam.) Quod ſæpe admonuimus, oportere non tam uerboꝝ ſignificatiōes transferre, uerūetiam locutiones & phraſes immutare, ne qđ in una lingua uenuſtiſſimū eſt & clariſſimū ē in altera fiat obſcuriſſimū, id uel ex iſto loco licet cognoſcere. Tota enim locutio immutata eſt. ſic enim babet, Anima quæ peccauerit, aut fecerit aliquid ביד רמה. i. cum manu extēta, exceſa, elata. Quam locutionē niſi immutaſſet Hieronymus, pauciſſimis cognitū fuiſſet,

fuiſſet, quid per eam ſignificaretur. quod non eſt omnino obſeruatũ à Septuaginta ſiquidem uertunt. Anima quæ fecerit aliquid ἐν χειρὶ ὑπερηφανείας. ideſt, In manu ſuperbiæ, quod ut dixi, non adeo multis eſſet notum quid ſibi uellet. Diximus itaq; ſæpenumero manum pro audacia, fortitudine, arrogantia ſummi. Igitur peccare in manu excelſa, eſt totis conatibus peccare, & omnibus uiribus adhibitis, & cum audacia atq; arrogantia, & quaſi per contemptum. Nam qui ꝑ inſcitiam peccat, effugit eius mentem cognitio peccati, qui autem in manu elata, hunc quid faceret non latebat. Neq; ex imprudentia ꝓficiſcebat̃ peccatum, ſed alia deteriore animi affectione. ſ. ſuperbia, atq; audacia, & barbaro ſpiritu. Quaꝛ̃ Sep. obſcuriores ſũt q̃ deceat.

QVoniam domino rebellis fuit.) מגדף. Hoc eſt, Blaſphemat, ſiue contemnit, reiicit, rebelli animo in deum exiſtit, quod à ſua ſignificatione diuerſius uerterunt Sept. οὗτος παροξύνει τὸν κύριον. is exaſperat dominum, ad furorem concitat.

ET præceptum illius fecit irritum.) הפר. Hoc eſt, Exinaniuit, euacuauit, irritum fecit, ac diſſoluit. Quod præclare etiam Septuaginta καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ διεσκέδασεν. Hoc eſt, Et mandata eius diſſipauit, deſtruxit, diſcidit.

VT faciant ſibi fimbrias ꝑ angulos quattuor.) Per angulos quattuor non ponit̃, ſed tñmodo על כנפי בגדיהם. Hoc eſt, Super oras ueſtimentoꝵ ſuoꝵ ſicut alibi uertit etiam Hierony. quod neq; à Septuaginta poſitum eſt, ſed tñmodo καὶ ποιησάτωσαν ἑαυτοῖς κράσπεδα ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ἱματίων. Hoc eſt, Et faciẽt ſibi fimbrias, ſuper alulas ueſtimentoꝵ. Vertunt autẽ alulas, non diſtinguentes nominis hebraici amphibologiam, nam כנף alam ſignificat & oram & angulum, ſed pro angulo erat hoc loco accipiendum. Dico igit̃ non tñ de quattuor angulis præcipi, ſed de tota ora ueſtimenti totaq; extremitate, per quam fimbrias ducerent. Quæ puto ab apoſtolis, uocem Ieſu Chriſti in græcam linguam uertentibus, phylateria eſſe uocata à uerbo græco φυλάττω, ideſt cuſtodio, quia per ea ſignificaretur, diuina mandata memoriæ eſſe tenẽda, & diligẽter cuſtodienda. Igit̃ per totã ueſtimenti orã, fimbria hyacinthini coloris ideſt cærulei ſe porrigebat, quæ uocatur hebraice zizith. græce phylaterium. Vitta cærulea erat ipſa fimbria, aut tota hyacinthina, aut partim, ut tamẽ ueſtigium appareret. Quamobrẽ ſuper fimbrias uitta non ponebat̃

ut nostra & Sept. innuit translatio, sed uitta & fimbria erat idem.

CAP. XVI.

CCE aũt chore.) Hoc principiũ alio mõ inchoat᷑ hebraice sic ויקח קרח. Hoc est. Et tulit chore, subaudiũtq; hebræi tulit seipsum. i. diuisus est á toto cætu Israel. qa seditionẽ excitare parabat. ppea chaldaica æditio, quæ i locis obscuris maximo hebræis adiumẽto est, sic hẽt ואתפליג קרח. Hoc est, Et diuisus est chore. Et Separatus est ab aliis, aut sectã sibi peculiarẽ facere molitus est. Quapp & Rabi Salomon, hanc secutus sententiã, his eã uerbis explicat. Tulit inquit chore לקח עצמו לצד אחר להיות נחלק מתוך העדה לעורר על הכהונה וזהו שתר אוקלוס ואתפליג Quorũ uerborũ is sensus. Tulit inqt seipsum chore ex alia parte, ut ab uniuerso cætu esset abiunctus, & de sacerdotio contenderet. Atq; hoc est, qđ interpretatus est onchelos, Et diuisus est chore. hæc ille. Quãobrem id erat capitis huius principium, quod certe omissum est ab Hieronymo. Sept. uero aliud oĩo diuersi⁹ interpretati sunt καὶ ἐλάλησε κορέ. i. Et locutus est chore. Neq; ponũt qd locut⁹ sit, qđ profecto mihi uidet᷑ mirũ, sed qm̃ clarũ est, quomõ locus sit intelligẽdus, nihil ad eius explicationẽ citabimus aliud.

SVfficiat uobis.) רב לכם. hoc est, Multũ uobis est, plurimũ est uobis. qđ Rabi Sal. hoc mõ exponit הרבה יותר מראוי לקחתם לעצמכם גדולה hoc est, Plurimum uobis est, & plusq̃ æquũ esset uobis usurpastis. oẽs inquiunt æquales sumus & deus apparuit æque oib⁹, uos tñ usurpastis uobis totius populi imperium, quasi uobis solis deus apparuerit, allocutusq; sit. Quãobrem cum hæc sit sentẽtia, nostra æditio eã nõ expressit. minus etiã Sept. qui suo more, cum quid obscurũ inciderit, obscurius faciunt interpretando, ἐχέτω ἐν ὑμῖν. idest, Habeat in uobis, quis obsecro ex hisce uerbis sensus elici potest, non solum ille uerus, sed uel alius? sententia uero clara est.

QVia oĩs multitudo sanctorũ est.) Hoc etiã obscurũ est, & fortasse in aliã sententiã q̃ res exposcat, uersum. Textus sic hẽt כלם קדשים. Hoc est, Oẽs hi sancti sũt. æqualis inqũt est oĩum sanctitas, oẽs æqualiter p cõsortiũ diuinũ sãctificati sum⁹. oibus illđ num̃ inotuit. cui⁹ cõmercio oẽs æq; cõsecrati sum⁹. Nõ ẽ q uos supiores cæteris faciatis.

MAne notũ faciet.) Cũ hæc uere sit sentẽtia, nequaq̃ declarat᷑ á Sept. sed aliud nescio qd sensisse uidet᷑ ἐπέσκεπται, καὶ ἔγνω ὁ θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ. i. Aiaduertit & cognouit deus q sui essent. Ecce omiserũt

etiam

etiam mane, quod oĩo erat necessarium, & tempus immutarunt.

MVltum erigimini.) רב לכם.i. Multum uobis est, multũ uobis tribuitis. Septuaginta lõge diuersius ἱκανούσθω ὑμῖν. satis sit uobis. quare non est ea sententia.

AN & oculos nostros.) העיני האנשים ההם תנקר.hoc est. Nun qd oculos illorũ erues? non enim de se ipsis locunt̃, sed de exploratoribus, Vis inquit eis oculos adimere ne improbarent, quæ essent improbãda, ne damnarent, quæ forẽt dãnanda. terrã. s. illã, quã tu iactas lactis & mellis fontibꝰ discurrere. Eorũ oculi hoc didicerunt. Tu aũt nolles eos uidisse illius deformitatẽ, qa imperiũ concupiscis, & dñari nobis conaris. Sept. quanq̃ cũ hebraico cõueniunt, aliter tñ discrepant. τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἀπέκοψας. hoc est. Oculos hoĩum illorũ eruisti. Ecce primo interrogationẽ dimittunt, in qua tota significatio cõsistit, deinde ꝑ præteritum ꝓnunciant, qđ oĩo in futurũ spectabat.

NEC asellum quidẽ. Sept. asellũ uerterunt ἐπιθύμημα. i. cupiditatẽ sicut ultimo Genesis capite, fecerũt. Credo eos similitndinẽ decepisse, quæ est inter duas dictiones חמד.i. concupiuit & חמור.i. asinus. Aut certe ea tẽpestate loco resti erat dalet, inter quas literas quia maxima est similitudo, facilis est ab una ad alteram lapsus.

FOrtissime deꝰ spirituũ uniuersæ carnis.) אל אלהי הרוחות לכל בשר hoc ẽ, Deus deorũ spirituũ oĩs carnis, & ut uertit Hierony. fortissime deus. nã אל nomen unũ diuinũ est, à fortitudine ductũ. Hãc autẽ totã periodon male admodũ redditã apud Sept. legimus. θεὲ θεὲ τῶν πατέρων καὶ πάσης σαρκός. i. Deus deus patrũ & oĩs carnis, pro eo quod dicendũ fuerat, Deus deorũ, aut deus deus spirituũ, illi deus patrum, uidenturq; legisse aliquid aliud puta אבות.i. patrum. Rara tñ solet eẽ hæc permutatio, & non est admodũ uerisimile codices adeo nunc eẽ ab illis immitatos, ut dictio pro dictione irrepserit. Ascribendũ igit̃ potius scriptorũ imperitiæ. quia scriptura horum nominũ apud græcos admodum similis est, scilicet πατέρων & πνευμάτων. atq; ideo alterum in alterum facile commutatum est.

A Tabernaculis impiorũ הרשעים האלה.i. Impiorũ istorũ. Quare male apud Sept. τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τούτων. i. Ab hominibus duris aut proteruis istis. nam רשע significare impium, ipsi mihi Sept. testes sunt, qui primo psalmo Beatus uir qui non abiit in consilio impiorum, ubi est præsens uocabulum, uerterunt ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. hoc

est, In consilio impiorum.

SI rem nouam fecerit.) אם בריאה יברא.i. Si creaturã creabit, aut si aliquid producet tanq̃ nouum & insolitum. Quare etiam hoc Sept. non consentanee hebraico reddiderunt. ἐν χάσματι δείξει κύριος. idest, Si in hiatu ostenderit deus, ut scilicet terram faciat aperire. declarant enim rem in particulari, quæ in uniuersum fuerat posita.

CAP. XVII.

BI Loquar ad te.) אשר אועד לכם שמה. Hoc est, Vbi testifica-[u] bor uobis, aut testimoniũ mei uobis exhibebit͛, ubi mei contestatio nobis fiet. Apparet autem testari hoc loco, sumi ꝓ eo quod est loqui deum cum hoie, & testimonia dei esse eius oracula eius uoces, eius eloquia. Et cum ille precat͛, inclina cor meũ in testimonia tua, nihil aliud est, q̃ uoluntatẽ meã, cogitationes meas, desideriũ meũ inflecte ad ea quæ locut⁹ es, ad tua oracula, præcepta tua, in q̄bus uita & animi & corporis posita est. Sept. uero hunc locũ uerterunt, ἐν οἷς γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖ. i. Vbi cognoscar tibi, & certe nõ est ea sententia oio, Vidẽturq́; duo uerba quæ simillima inter se sint, nõ distinxisse. s. אועד. & אודע. quoꝝ alteꝝ futuꝝ est à uerbo ידע. i. cognouit, alterũ etiã futuꝝ, à uerbo יעד. hoc est testatus ẽ. sed primũ ꝓfert͛ iuahed. i. testificabor, alteꝝ iuadeha. hoc est cognoscar. Atq; alterũ ꝓ altero uident͛ illi accepisse. potest aũt & illud dici, testificari nil ẽẽ aliud q̃ cognosci, cum de re testimonia exhibent͛. Sed in eo posita est uerior expressio, & euidentius res de qua hic scribit͛, per id uerbũ declarat͛. q̃q̃ fortasse hæc non ita ad unguem resecanda sunt.

Absq; uirga Aaron.) Omittit͛ qđ erat maxime necessariũ scilicet ומטה אהרן בתוך מטותם. Hoc est, Et uirga Aaron, in medio uirgaꝝ eoꝝ erat posita, qđ non est omissum à Sept. καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ῥάβδων αὐτῶν. hoc est, Et uirga Aaron, in medio uirgaꝝ illoꝝ, q̄ppe qui à deo sacerdos electus fuerat, & inter cæteros principatũ obtineret. Quod aũt loco huius sententiæ substituit Hierony. excepta uirga Aaron, nescio an sit ueridice dictũ. Cũ neq; in contextu hebraico habeat͛, neq; ẽt ueꝝ sit, fuisse xii. uirgas, excepta uirga Aarõ. Immo unà cũ uirga Aaron. Quælibet. n. uirga tribũ representabat. xii. uero erãt tribus, quare nec uirgæ plures xii. esse potuerunt. Supfluit igit͛ absq; uirga Aaron, sed loco eius ponendũ est, Et in medio earũ uirga Aaron. nam neq; apud Septuaginta ea fit exceptio.

IN Domo leui.) Quanq̃ prudentioribus notũ sit, imperitis tamẽ hebraica essent notiora, quæ sic habent לבית לוי. Domui leui. germinauit inquit uirga Aaron, domui Leui. Quod magis à sua proprietate alienum à Septuaginta est redditum, εἰς οἶκον λευί. in domum Leui, quod certe sub absurdum est.

IN Amigdalas deformati sunt.) Totum hunc locum elegantissime uertit Hieronymus, obseruata diligenter & uerborum & sententiarum proprietate, & quod maius quoq; est, obseruato etiã quo modo apud latinos essent hæc clariora. nam si uerbum è uerbo ex hebraico reddideris præter maximam absurditatem, etiam illud accedet, quia uix intelligentur. Quamobrem Ioãnes phorcẽsis, uir alioquin eruditissimus, non iuste mea quidem sententia nostræ æditioni, hebraica uerba simpliciter uersa hoc loco prætulit. Quod igitur uertit Hierony. In amigdalas deformati sunt, hebraice est ויגמל שקדים hoc est, Et protulit amigdalas. Septuaginta uero magis genus q̃ speciem transtulerunt scilicet καὶ ἐβλάστησε κάρυα. idest, Et protulit nuces, quod ad alia q̃ amigdalas potest quoq; pertinere. Hebraicum tñ nomen, amigdalã significat. Afferuntq; hebræi interpretes causam, cur magis amigdala, q̃ alium fructum uirga protulerit, quia is fructꝰ, facilius & celerius q̃ reliqui erumpat, & aliis locis inuenitur id nomẽ amigdalum significare, quare non genus sed species erat magis uertenda. quanq̃ κάρυον etiam aliud q̃ nucem significet. De qua re non est hic differendi locus.

NVM usq; ad internitionem.) Ecce & hoc ipsum abunde testať, non esse penitus uerbum è uerbo exprimendum, nequid obscuritatis habeat oratio, nam cum hebraicum sic habeãt האם תמנו לגוע. hoc est, Nunquid moriemur in consumationem, ad consumptionem? q̃ elegantissime uertit hoc Hieronymus, nihil sententia immutata, sed clariore reddita. Ideo Septuaginta, uerbis & idiomati hebraico, plus æquo adherentes, duram & difficilem fecerunt interpretationẽ, ἕως ἀποθανῶμεν εἰς τέλος. idest, Quousq; in finẽ moriamur. omittunt primum interrogationem, reliqua forte nõ satis clara, ne dicã aliud.

CAP. XVIII.

t ECVM, portabitis iniquitatem sanctuarii.) Non dubiũ est, quin textus deprauatus sit apud Septuaginta, ut pro eo qđ fuerat dicendum, tu & domus patris tui λήψεσθε τὰς ἁμαρτί

ας, tolletis peccata, nunc legatur λήψεσθε τὰς ἀπαρχίας. idest, Tolletis primitias. Nam non eorum errorem fuisse, uel id argumento est, quod paulo inferius idem nomen interpretati sunt ἁμαρτίας. i. peccata. Atque hoc etiam indicio est, non omnia errata illorum esse, sed esse in alias causas referenda.

PRImitiarum mearum.) תרומתי. Hoc est, Oblationum mearum, omnium eorum quæ mihi offeruntur, non tantum primitiarum, quamquam & Septuaginta eodem modo reddiderint δέδωκα ὑμῖν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἐμοῦ. Hoc est, Tradidi uobis custodiam omnium mearum primitiarum. Quod autem uocarũt primitias Septuaginta interpretes, apud hebræos ducitur à uerbo רום. hoc est eleuauit, extulit quo innuitur ritus, quo eleuabant ea quæ forent oblaturi, Eleuabant autẽ coram deo, super altare.

OMnẽ medullã.) Ita ferè quidem habet & hebraicum, obseruata translatione, & similitudine, כל חלב יצהר כל חלב תירוש. Hoc est oẽm pinguedinem olei, & omnem pinguedinem musti. At uero Sept. metaphoram seruare noluerunt πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου. Hoc est oĩs primitia olei. sed res erat suo nomine, aut alio simili exprimenda.

OMNE quod ex uoto.) כל חרם hoc est, Omne anathema, oẽ quod deo deuotum consecratumque est. Vocantur enim eo nomine apud hebræos, quæ ex aliqua maxima causa, deo deuouentur, ut erat illud, cũ Iosue omnia quæ in Mericho reperisset, sacra deo esse uoluit. neque licebat cuiquam ea contingere. Hodieque apud hebræos excommunicatio uocatur cherem. Atque huius uocis proprietatem melius Septuaginta quam noster interpres expresserũt πᾶν ἀναθεματισμένον. omne quod deo deuotum consecratumque est.

PACTVM sal, est sempiternum.) Quod sæpe admonuimus græcorum codicum deprauationem non esse ab ipsis interpretibus semper profectam, uel nũc licet cognoscere. Legitur enim is locus apud illos hoc modo διαθήκη λαὸς, idest. Testamentum populus. quis ergo nõ intelligit à scriptoribus esse locum deprauatum, & pro ἁλὸς, subiectum esse λαὸς, qui lapsus est facillimus. Legendum itaque est διαθήκη ἁλός idest præceptum salis, aut id quod de sale statutum est. Fuerat autem statutum, ut omnibus sacrificiis & oblationibus sal adhiberetur. Ex quo cognoscitur, contra quam Iudæi humi semper reptantes opinentur maximam harum cerimoniarum partem, esse mysticam. Sal

enim

enim adhiberi, omnibus quæ ſibi offerentur, præcepit, ut oſtēderet ſapientiam omnibus diuinis rebus præſentem eſſe oportere & inter omnes res ſacras eam acceptabiliſſimam eſſe, ut ſiquid deo offerat̃, & ea non adſit, non ſit acceptabile futurum.

NEC committant peccatum mortiferum.) לשאת חטא למות. Hoc eſt, Ne ſummāt peccatum & moriantur. Sic enim melius intelliget̃, & ad alium ſenſum deuiare non poterimus. Secutus uero eſt Hieronymus Septuaginta εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου λαβεῖν ἁμαρτίαν θανατηφόρον. ideſt, In tabernaculum teſtimonii non accedent, ad ſummendum peccatum mortiferum.

EGRegia uobis & pinguia reſer.) בהרימכם את חלבו ממנו. Hoc eſt. Dum eleuatis, dum tollitis pinguedinem ex eo. Eadem quidem eſt ſententia ſed clarius in noſtro idiomate ab interprete expreſſa. Sept. ſemper hoc loco חלב quod pinguedinē ſignificat, reddiderunt ἀπαρχὴν. ideſt primitias, cum fortaſſe aliud ſit. Nam primitia, non id eſt quod in unaquaqꝫ re eſt egregium & præcipuum, ſed quod tempore primum eſt. prima rerum delibatio. primitiæ ſiquidem frumenti nō eſt præſtantiſſimum atqꝫ optimum frumentum, ſed id quod primo conſpicitur, quod precox eſt.

CAP. XIX.

QVis hoc ritu non fuerit expiatus aqua luſtra.) Ex hoc loco admonemur, quod ſæpius diximus, omnes prope ritus quibus nunc utitur Eccleſia, ex ueteri teſtamento eſſe ſumptos. Ac propterea maiore debere quenlibet circa eos uti ueneratione, quo non humana ſed diuina ſunt inſtituta. Ritu igitur expiandi ſeſe per aquas ab his præſertim peccatis quæ leuiora ſunt, etiam nūc utitur Eccleſia, non quod in aquis ea poſita ſit uis, ut poſſit etiā animi ſicut & corporis ſordes abluere, ſed per diuinæ uirtutis inuocationem id efficitur, cuius præſentia uniuerſa ſanctificantur, quia ipſe eſt ſanctiſſimus & fons ſanctitatis. Vt ergo cuncta iuxta leges & iuſtitiæ uim procederent, nihilq; abſq; iure fieret, uoluit Deus aliquo iure noſtra aboleri peccata. Simul enim & miſericors eſt & iuſtus. & auidiſſimus quidem omnibus ſceleribus parcendi eſt, ſed id ſine iure atqꝫ æquitate facere non poteſt. Omne enim peccatum deprauatio

diuinæ legis ẽ, Ideo remissio peccati, fieri nõ potest, nisi iustitia atq; æquitate in suum locum reuocata. Posset quidem si uellet deus, etiã sine ullis intercedentibus ritib⁹ expiare, sed æquitatis & sanctissimæ naturæ suæ est, ut id sine iure non fiat. Quæ ratio etiam dei filiũ in terras deduxit, ne quæ futura erat summi delicti remissio, sine iure atq; æquitate fieret. Et potuisset id quidem adeo fieri, etiam si in terras nostras, carne uestitus humana non accessisset. Sed quia oĩs æquitas & ius, & rectum & decorum, eius naturæ concomitantur & ab ea in naturam profecta sunt, non poterat nisi à seipso dissentiret, id efficere. Atq; hæc est ratio qua damnantur impii, innocentes ac pii seruantur, & ad diuinas uoluptates perfruendas admittunrur. Esset quidem illius inextimabilis clementiæ, omnes æque in beatissimũ cõsortium assumere, sed ius hoc non admittit, quod proprium naturæ diuinæ est. Igitur non mirum est, si nostra scelera purgantur ritib⁹ & expiationibus adhibitis. Ipse idem author docuit quo iure placaretᷣ, qua sanctitate & religione foret colendus. quæ nam essent adhibenda, quibus impuritates abolerentur. quæ non docuisset nisi suæ naturæ proprium esse sentiret, sine iure atq; æquitate peccata se non posse condonare. Tota deniq; horum rituum disciplina, eam rationem continet, quæ sit æquitas colendi dei, & delicta atq; flagitia expiandi. Quoniamq; difficile est omnibus eam rationẽ per se assequi quæ in uenerando deo & obliterandis peccatis sit posita, etiam id cœlit⁹ reuelatum est. Quamobrem non inane institutum est, ꝙ aquas sale & orationibus sanctificamus, ut ad earũ aspersum nostra aboleantur delicta. Et id quidem inane non est, quia diuinitus est ostensum, & e mente diuina, diuinaq; æquitate profectum. Leuiora ut dixi his aqs delicta purgantur, expurgandis autem maioribus, maiores sunt rit⁹, uota, preces, uires adhibendæ, quia per ea maior facta est æquitatis deprauatio. quam qui peruertit, turpi nota cõmaculatus est, quæ ritibus & sacris institutis aboletur. utq; in nostris rebus, eadem est rõ rerum in suum locum reuocandarum qua peruersæ sunt, sic eadem recuperandi decori, quæ fuisset deprauandi. Hunc ritum & gentiles seruabant, etiam in maximis criminibus. Vt illlud Ouidii.

Ah nimium faciles, qui tristia crimina cædis,
Exigua, tolli posse putatis, aqua.

CAP. XX.

INGREssusq; Moses dimissa multitudine.) De dimissa multitudine nihil scribit, sed locus sic habet ויבוא משה ואהרן מפני הקהל. hoc est. Et uenit Moses & Aharon à facie multitudinis. Vt enim clamorem & seditionem excitari animaduerterũt, sese in tabernaculum dei ab illorum præsentia receperunt, adhuc populo eodem in loco persistente, non quod eos dimiserint, aut abire iusserint Moses & Aharon. Ideo & Septuaginta cum hebraico consentientes interpretati sunt. καὶ ἦλθε Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἀπὸ προσώπου τῆς συναγωγῆς. hoc est. Et uenerunt Moses & Aharon à facie multitudinis. Neq; hoc magni refert, esset tamen alibi maxime necessarium, translationis uarietatem cognoscere.

CLAMAuerunt atq; dixerũt.) Quid clamauerint non ponitur in contextu, sed magis innuitur, in faciem suam eos corruisse, atq; ilico ad hanc eorum inflexionẽ, gloriã dei sese ostendisse. locus sic habet ויפלו על פניהם וירא כבוד יהוה אלהם. hoc est. Et corruerunt in uultus suos, & apparuit eis gloria domini. Sine igitur ullis precibus atq; clamore, uidetur gloria dei apparuisse. Functus autem Hieronymus officio interpretis est, quorum non solum est uerba transferre, sed etiam explicare interpretando. Quod ergo existimauit ut in eum modum oratio Mosis & Aharon se haberet, huc adhibuit. Si tamen quisq̃ est, q hoc libenter admittat, ut è nostro ingenio suppleamus, ubi quicq̃ desit, Septuaginta quoq; neq; ipsi quid Moses orauerit posuerunt. sed solũ καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, καὶ ὤφθη ἡ δόξα κυρίου πρὸς αὐτοὺς hoc est. Et corruerunt in faciem, & uisa est eis gloria domini. Quamobrem cum & Septuaginta eam particulam taceant, arbitror non ab Hieronymo sed ab aliis esse adiectam, quod & aliis plerisq; locis factũ reperies, in quibus uerba ex similibus in similes locos transponuntur.

AVDITE rebelles & increduli.) המרים. Pertinaces, exacerbatores, rebelles, qui alios semper exasperatis & amaritudine repletis. Hæc enim uniuersa eo nomine significantur. Hieronymus eandẽ uocem duobus nominibus expressit. magis uocabulum græcum, q̃ hebraicum secutus. Siquidem Septuaginta interpretantur, ἀκούσατέ ἀπειθεῖς, hoc est audite rebelles, aut increduli, aut refractari. & inobedientes.

NVNquid poterimus eiicere.) Non persequor hæc leuissima, quod

hebraicũ nõ habeat, non poterimus eiicere, ſed potius יוציא לכם מים .i. num extrahemus uobis aquas, aut faciemus exire, quod & Septuaginta uerterũt ἐξάξομεν ὑμῖν ὕδωρ idest educemus uobis aquas. hæc inq̃ nõ annotamus quia leuiſſima ſunt, quæ ſi perſequamur, nec multus erit legentibus fructus, & uolumen in immenſum excreſcet, & ipſius noſtri interpretis maieſtatem non intellexiſſe uidebimur, qui ſummo decore & noſtræ etiam utilitati conſulẽs locutiones mutauit hebraicas, & quæ per ſe fuiſſent obſcura, & difficilia intellectu, reddidit apertiſſima. Mitto enim q̃ diuine, totum hebraicæ oratiõis filũ immutauit, ut eſſẽt omnia noſtris auribus magis conſona, & intelligibiliora. idq́; etiam diſſentiẽs à Septuaginta.

AQVA contradictionis.) מי מריבה. idest. Aquæ contentionis, iurgii, ſicut paulo infra explicatur, ubi iurgati ſunt filii Iſrael contra dominum. à Septuaginta uero id ſumpſit Hieronymus, qui & ipſi τοῦτο ὕδωρ ἀντιλογίας. Hæc eſt aqua contradictionis. Propterea & paulo ante, ubi dicitur in nr̃a æditione, cõuenerunt aduerſus Moſem & Aharon, eſt uerbum huius nominis ſcilicet נירב העם עם משה. hoc eſt. Et litigauit, contendit populus cum Moſe. inde nomen ductum מריבה. idest contentio.

ET Miſit angelum ſuum.) Non eſt hoc loco ſilentio prætereundum quod ſentiunt hebræi, dicunt enim nomine angeli ẽt prophetas uocari. Quiſquis enim mittitur a deo, angelus eſt, ſiue ex beatiſſimis ſpiritibus, ſiue ex perſonis trinitatis ſiue ex hominibus ſit. Vocatus eſt enim & filius dei Angelus, ut ait Dionyſius ille ſummus, uocatur etiam beatiſſimi ſpiritus, quorũ præcipue miniſterio utitur deus, ad exequanda & moderanda quæ generis humani ſunt. Angelum itaq; ſuum arbitrantur hic de ipſo Moſe dici. Quod ego certe non improbo. dico tamen etiam de Angelis intelligi poſſe, quorum ductu ex Aegypto hebræi euocati ſunt, & in libertatem aſciti. Et quicquid à domino fiebat, Angelo intercedente fiebat, nã & ipſe deus, hebræis proteſtatus eſt, ut angelũ ſuum obſeruarẽt, in quo ipſe eſſet. Et alibi dixit præcedet te Angelus meus. Omnis deniq; Iſralitici populi ſalus & ductio, per Angelos adminiſtrata eſt.

SED Gradiemur uia publica.) Ductũ ab hebræis eſt, qꝫ uiæ publicæ ſiue regiæ uocentur, hæ quæ ampliſſimæ ſunt, & frequentes, quibus uidelicet, regibus cum totis copiis, iter eſt, Hebraice itaq; ſic

habet דרך המלך נלך. hoc eſt. Viam regis ibimus, quod Septuaginta interpretantur ὁδῷ βασιλικῇ πορευσόμεθα. hoc eſt uia regia proficiſcemur.

DABImus quod iuſtum eſt.) ונתתי מכרם. Hoc eſt. Dabo pretium eorum, ſicut etiam ſunt Septuaginta interpretati δώσω τιμήν σοι. i. Dabo pretium tibi. q̃q̃ ut ſæpius diximus, non ſemper uerba, ſed magis ſententiam ſequitur Hieronymus. idq́; rationabiliter, ubi fieri ratio præcipit.

PER tritam gradiemur.) Hoc neſcio qua ratione uerterint Septuaginta παρὰ τὸ ὄρος παρελευσόμεθα. ideſt. Iuxta montem gradiemur. niſi forte dicendum ſit, per uiam regiam, eã intelligi quæ in media planicie poſita eſt, p̱ hãc uero, quæ minus lata ſit, quæ prope radices montis decurrat. Hebraicum certe nomen מסלה. ſemitam ſignificat, ubicũq; ea ſit.

NVLLA in pretio difficultas.) רקאין דבר ברגלי. hoc eſt. Tantum non ſit uerbum in tranſitu meo. & ut uertit Hieronymus, appoſitis etiam aliis uerbis, quibus ſententia clarior efficeretur. Septuaginta fere & ipſi eodem modo ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐδέν. Sed res nulla eſt, aut nihil eſt.

PERGAT Aharon ad populos ſuos.) יאסף אהרן. hoc eſt. Cõgregetur Aharon. Quæ phaſis frequentiſſima in diuinis libris eſt. Aggregari enim ad populum ſuum dicunt, pro eo quod eſt, ad totã ſtirpem, ſuosq́; maiores proficiſci, & ad eos coadunari, & cũ eis connumerari & inter defunctos conſeri. Hanc locutionem etiam nihil Septuaginta permutarunt προστεθήτω Ἀαρὼν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ. i. Adiungatur Aharon ad populum ſuum.

EO QVOD incredulus fuerit.) על אשר מריתם את פי. hoc eſt Eo ꝙ exacerbaſtis, aut rebelles fuiſtis, aut non obedieritis ori meo. Hæc enim uniuerſa poſſunt eo uerbo intelligi, Septuaginta primum amplecti uidentur διότι παρωξύνατέ με ἐπὶ τοῦ ὕδατος. ideſt. Eo ꝙ irritaſtis me ad aquas. Poſſunt inq̃ ea omnia intelligi. Nam quale fuerit Moſis & Aharon peccatũ ad aquas non ſatis liquet, neq; poteſt clare cognoſci quid ſuper hac re ſit ſentiendum. Recitabo autem opinionem aliquorum hebræorum, præſertim in libro articulorũ fidei eorum, ubi de hac re ſic habetur. Putant enim id peccatum fuiſſe, quia Moſes & Aharon non obtemperauerunt præcepto dei. qui eis

præceperat ut petram alloquerentur coram populo, atq; eo mod o aquam elicerent, deumq; apud spectantes sanctificaret. Conueniunt inquit scriptor duo prestantissimi authores uterq; Moses Rābam, & Ramban illud peccatum non fuisse aliud שלא דברו אל הסלע. hoc est, quia petram allocuti non sunt. Non enim petram, sed populum potius allocuti sunt dicentes. Audite rebelles. Quare hoc loco uerbū מרה apud hebræos sumitur pro eo quod græcis est ἀπειθεῖν. idest nō obtemperare, non morē gerere ut eo significet inobedientia Mosis & Aharon, non pertinacia aut incredulitas. Hæc pauca e multis dicta sunt, cum alioqui copiose tractentur ab expositoribus.

PER cunctas familias suas.) Hoc non dicitur sed כל בית ישראל. i. Omnis domus Israel, omnis eorum multitudo. Quod multo est ab illo diuersius. Nam forte id in alium sensum acciperetur. Neq; à Septuaginta quoq; positum est, sed & ipsi πᾶς οἶκος ἰσραήλ. omnis domus Israel.

CAP XXI.

PER exploratorum uiam.) Clarum est etiam attestantibus hebræorum expositoribus hoc loco האתרים. significare exploratores à uerbo תור. hoc est. Explorauit, non esse alicuius loci nomen proprium ut existimarunt Septuaginta, qui hæc reddiderunt ὅτι ἦλθεν ἰσραὴλ, ὁδὸν ἀθαρίμ. quod uenisset Israel per uiam atharim. Rabi enim Salomon ita hunc locum exponit דרך האתרים דרך הנגב שהלכו בה מרגלים שנאמר ויעלו בנגב. hoc est. Via exploratorū ē, quæ spectat in austrum, perquam exploratores iter fecerunt, quia pauloante dicitur, & ascenderunt per meridiem. Chaldaica insuper æditio. habet ארח מאלליא. hoc ē. Viam exploratorum. Quare non possumus non improbare æditionem Septuaginta. Estq; is lapsus apud eos creberrimus, ut quæ sint appellatiua nomina, ea ueluti propria habuerint, & in græcam uocem non transtulerint.

NAVseat super cibo isto leuissi.) קצה בלחם הקלקל. hoc est. Tedet iam animam nostram, ad panem istum leuem, qui famen non eximit. Sic enim exponunt hebræi. Inane uidelicet manna uocabant, quia satietatem non uideretur afferre, sed inanem animum relinquere. Quod & præclare Septuaginta ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν προσώχθισεν ἐν τῷ ἄρτῳ, τῷ διακένῳ τούτῳ. hoc est. Anima nostra offensa est, aut stomachata est ob inanem panem istum. quod & in æditione chaldaica

clarius fit, quæ in hunc modũ habet ונפשנא עקק במנא הדין די מכליה קליל. idest. Et anima nostra stomachata est super mana istud, propter esum eius inanem.

PONE eum pro signo.) על נס. idest. Super signum. Aliud enim adhiberi præcepit, super quod poneretur serpẽs, puta lignum & stipitem excelsum, cui serpens affigeretur enæus. Non ergo serpens & signum idem, sed super signum serpens. ut etiam uerterunt Septuaginta καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου. i. pone ipsum super signum.

VNDE dicitur in libro.) Primum obseruandum est hebraice poni hoc in futuro scilicet יאמר. idest, dicet, deinde quod Hieronymus uertit librum, hebraice est ספר. quod non tã librum significat, q̃ narrationem, repetitionem, cõmemorationem, à uerbo ספר. idest narrauit, commemorauit, numerauit. Itaq; locus sic intelligit. Ideo dicetur in cõnumeratione bellorum domini, hoc est, cum bella dei cõmemorabuntur, recensebuntur à posteris, quæ bella pro Israel in mari rubro gesserit & quæ ad hos torrentes. Neq; enim aliquem librum hic intelligimus, quo ea conscripta sint.

SICVT fecit in mari rubro.) את והב בסופה ואת הנחלים ארנון. hoc ẽ. Onus, aut pondus, oppressio maris rubri, & torrẽtis Arnon. Hi duo scilicet loci tanq̃ memorabiles ab omni posteritate repetent, in quibus deus pro Israele dimicauit. ubi prodigia cœlestia ostensa sunt. Nihil autem horum attigerunt Septuaginta.

SCOpuli torrentium.) אשד הנחלים. hoc est. Impetus, fluxus, aqua cum impetu currens, aqua inquit torrentium, quæ flectitur ad fines Moab. Hæc enim erant signa, quibus prodigia dei agnoscerentur, His locis trophæi erecti fuerant. Hæ aquæ illorum torrẽtium, cladis erant indices. Quæ hoc loco in codicibus Septuaginta sint, non pro duco, quia uehementer aliena sunt.

IDCIRCO dicetur in prouerbio על כן יאמרו המשלים. hoc est. Ideo dicent qui prouerbiis utuntur. Quod pulcherrime significatur à Septuaginta διὰ τοῦτο ἐροῦσιν οἱ αἰνιγματισταί. i. quapropter dicent ænigmatistæ. i. Qui ænigmatis utuntur.

DEDI filios eius in fugam.) נתן בניו פליטים. hoc est. Dedit filios eorum effugientes, & in fugam. Quod male ad salutem retulerunt Septuaginta ἀπεδόθησαν οἱ υἱοὶ αὐτῶν διασώζεσθαι. hoc est. Venditi, aut traditi sunt filii eorum, ut seruarẽtur. contrarius enim sensus est.

Et fuga non ſignificat ſalutē ibi, ſed qua fugiunt, quibus perſecutor à tergo impendet.

IVGVM ipſorum.) נירם אבד. Hoc eſt. Regnum eorum periit, aut iugum eorum, quo aliis imperabāt, ut exponit rabi Salomon, q̄ hoc nomine ſignificari dicit imperium, iugū, מלכות. Hoc eſt regnū, & ממשלת איש. ideſt. Imperium uiri. Quamobrem cum hæc ſit eius uocis ſignificatio, non recte Septuaginta interpretati ſunt τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται. Hoc eſt. Semen ipſorum peribit.

VSQVE ad internitionem.) עד כלתי השאיר לו שריד. Hoc eſt. Vſq; quo non relinquerent ei, qui affugeret, aut qui ſuperſtes eſſet. quod à Septuaginta non eodem penitus ſenſu uerſum eſt ἕως τοῦ μὴ καταλιπεῖν αὐτοῦ ζωγρείαν. i. Quouſq; non relinquerēt eius uel captiuum.

CAP. XXII.

IN CAMpeſtribus moab.) בערבות מואב. i. In planicie Moab uel in ſolitudinibus Moab. Quod medius fidius non recte Septuaginta interpretati ſunt, uerborum ſimilitudine decepti. Siquidem ערב uesperum ſignificat, ſed innumero pluriū, ערבות, planiciem, campeſtria latitudinem aut ſolitudines declarat. Igitur illi non obſeruata hac uarietate, alterum pro altero reddiderunt. παρενέβαλον ἐπὶ δυσμῶν μωάβ. Hoc eſt. Caſtrametati ſunt in occaſu Moab. quod certe non ſcribitur hoc loco.

ET IMpetum eius ferre non poſſent.) ויקץ מואב. i. Et excitatus eſt Moab, aut euigilauit, commotus eſt. aut tedium uitæ ſuæ eum cepit. quæ omnia eo uerbo ſignificantur. ſicut & Septuaginta καὶ προσώχθισε μωὰβ ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν ἰσραήλ. Hoc eſt. Et Commotus ē, aut teduit Moab à fccie filiorū Iſrael. Licet Nicolaus aliter hūc ſanſum interpretetur.

BALAHAM horiolum.) פתרה. Quod nomen poteſt quidem duci à uerbo פתר. ideſt expoſuit, interpretatus eſt, ænigma ſoluit, ut is Balahā habitus eo tpe quaſi ſomniorū interpres ſit, & ænigmatū explicator. Ad quem reges undiq; darent literas, & in omnibus obſcuriſſimis rebus eum interrogarent. Poteſt inq̄ hoc eo nomine ſignificari, poteſt etiam eſſe nomen loci, ubi habitatio & natiuitas Balaham eſſet. ſicut ſentit rabi Salomon, & Septuaginta interpretes q̄ non tranſtulerūt Balaham hariolum, ſed uocem ipſam hebraicam, tanq̄ peculiarem aliquem locum ſignificaret, reliquerunt ἀπὶσειλ

πρέσβεις πρὸς βαλαὰμ υἱὸν βεὼρ φαθουρρά. ideſt. Miſit legatos ad Balaham filium Beor, Phatura. ecce uocem hebraicã pethra, quæ coniecturam aut coniectorẽ ſignificat, aut locus eſt, non ſunt interpretati. Poſſumus itaq; utrũq; tueri. Hunc Balaham, chaldæum fuiſſe ſcripturæ oſtendunt, atq; inde euocatum, ut filiis Iſrael malediceret. Deſcribitur enim eius locus & regio, quæ prope eſſet poſita Euphratẽ & Meſopotamiam atq; chaldæam. Fuit autem is propheta, eo modo, quo & Mercurius triſmegiſtus apud Aegyptios, & Sybillæ apud alias nationes. Qui tam & ſi pleraq; uera cecinerint, idolatræ tamẽ & dæmonum cultores fuerunt. Qualis & zoroaſter apud Perſas, & Orpheus apud Græcos. Apud Hyperboreos Abaris, & Zamolſis apud Cetas. q̃q̃ de his non ita conſtat, ſicut de Mercurio & Sybillis. Reliquos in totum abiiciendos arbitror. Quæ autem apud nos, à prophetis tradita ſunt, inueniuntur illa quidem in omnium gentium literis, ſed alio quodam modo, ut alia penitus eſſe uideantur. Deprauata enim ab idolatris eſt ueritas, & ad ſuas ſuperſtitiones accõmodata. Quocirca cauendum eſt, ne quæ illorum non ſunt noſtra non faciamus, aut eorum ſuperſtitionibus noſtrã religionẽ cõmaculemus.

HABENtes diuinationis pretium.) קסמים. ideſt. Diuinationes, aut inſtrumenta, quibus diuinamus, Rabi Salomon כל מיני קסמים. i. Omne incantationis genus. Quibus ſcilicet dæmones euocarentur. Aut certe quod interpretatus eſt Hieronymus, pretium potius q̃ rẽ ipſam. Nam quo incantationis aut diuinationis genere uſus ſit Balaham perſpectum eſt, in ſomniis ſcilicet, cum noctu accubaret, ut ex iſto loco clarum fit. De alio uero diuinationes genere nihil ſcribitur. Deinde quæ ueriſimilitudo eſt, ut illi homines afferrent ſecum incantationes. Nonne apud magum potius eſſe debuerant, non apud illos? Quid opus habere, eorum incantationibus ille, ideſt his rebus, quibus incãtamus, poterat? Non eſt igitur ueriſimile, aliquid eiuſmodi allatum eſſe ab illis. ſed per incantationes hoc loco intelligimus aut pretium ipſum, aut id quod erat incantandum. Ideſt rationes atq; ordinem, quo uti deberet ſuper populum maledicendũ. Prima ſententia à Septuaginta interpretibus profecta eſt qui locum hunc ita reddiderunt καὶ τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἐν ταῖς χερσὶ αὐτῶν. i. Et uaticinia ipſorum aut diuinacula, ut habebat antiqua latinorum æditio in manibus eorum. Mittimus quæ hoc loco dicuntur à Nicolao, ne in meſ-

sem alienam, falcem immittamus.

VTINam haberem gladium ut te percuterem.) כי עתה הרגתיך. Quia si gladium inquit haberem iam nunc te interfecissem. uerum Septuaginta sicut & Hieronymus. ἤδη ἐξεκέντησά σε iã inquit confodissem, conuulnerassem te.

NONne animal tuum.) הלוא אנכי אתנך idest nonne ego asina tua. Sicut & Septuaginta οὐκ ἐγὼ ἡ ὄνος σου. Nonne ego asina tua?

VT ADuersarer tibi.) Ita locus intelligendus est לשטן idest. Vt aduersaret tibi. Nam Satan aduersari significat, unde & nomen Satan, quem corrupto nomine appellamus Satanas, Aduersarius uocatur, quia omnibus sanctissimis rebus sese opponit. Quãobrem non recte uersum ẽ hoc à Septuaginta. Egressus sum inquit εἰς διαβολήν σου. hoc est, in tui calumniam, ut calumniarer tibi. quod certe non habet locum hic. Non enim idem est aduersari & calumniari, cũ calumnia sine uerbis fieri non possit, aduersari autẽ & uerbis & factis possimus. Et licet Diabolus & Satan idem sit, aliter tamen de cæteris rebus esset loquendum, Secus enim calumniamur, secus aduersamur, obstamus præpedimus.

AN quia mercedẽ aduẽtui tuo.) Immo aliud האמנם לא אוכל כבדך. hoc est, Nunqd uere nõ possum honorare te? Sicut & Sept. ὄντως οὐ δυνήσομαί σε. Hoc est Nũ uere nõ potero, debito te honore prosequi?

ET Venerunt in urbem quæ erat.) קרית חצות. Hoc est In urbẽ munitam, aut urbem platearum. Rabi autem Salomon aliter hunc locũ exponit. uenerunt inquit in urbẽ, cuius plateæ uiris ac mulieribus ac pueris erãt refertæ, ut rex id ostẽderet Balahã ac diceret. Obsecro ut miserearis hãc miserorum multitudinẽ, quibus gladius & cædes iã impẽdet. Quare lõge secus exponũt hãc sentẽtiã hebræi, q̃ nr̃ interpres. Sept quoque diuersi & ipsi sunt. Venerũt inqunt εἰς πόλεις ἐπαύλεων. in urbes stabulorum aut uillarum. Quod certe uehemẽter alienũ est.

AD Excesa bahal.) Ita quidem significat nomen hebraicum במות. idest. Excelsa locos uidelicet eminẽtes & nemorosos, quos diis suis consecrabant, & ibi lætabantur, cum summa corporis ignominia. Hæc itaque cum sit uocis significatio, miror cur secus transtulerint Septuaginta ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν στήλην τοῦ βαάλ. i. Deduxit eũ ad colũnam, uel statuã Bahal. Quod à uero abest plurimum, quomodo enim inde multitudinẽ despicere potuisset?

CAP. XXIII.

E Arã, ideſt De meſopotamia ſiue Syria, quæ uocatᷣ hebrai
d ce Aram naharim à primo incola ut moris ẽ ſacris litteris, regiones nominibus eorum uocare, qui eas primi adierint. Igitur Sept. nomen hebraicum in græcum cõmutarunt ἐκ μεσοποταμίας μετεπέμψατό με. hoc eſt, E meſopotamia accerſiuit me.

ET fiant nouiſſima mea.) Sicut hebraicum ותהי אחריתי כמהו. Et ſint nouiſſima mea, ſicut huius. Quare Sept. neſcio cur tam diuerſe tranſtulerint καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς τὸ σπέρμα αὐτῶν. ideſt, Et fiat ſemen meum, ſicut ſemen eorum. credo eos, quod hebraice dicitᷣ nouiſſimum pro poſteritate ſumpſiſſe, cum tamen pro exitu potius accipiendum ſit, quia paulo ante dixit, moriatur anima mea ſicut anima iuſtorum.

SVper uerticem montis phaſga.) κορυφὴν λελαξευμένου Verterũt Septuaginta, ideſt uerticem leuigati aut raſi, ſcopuli ſcilicet aut cautis, cum magis proprium nomen ſit loci, ut exponunt etiã hebræoꝝ interpretes. Et q̃uis poſſint pleraq; nomina, aliquam etymologiam recipere, hoc certe non poteſt eo modo explicari. Quanq̃ hoc perleue ſit, & maximoꝝ uiroꝝ labeculæ, non ſunt animaduertendæ.

Non eſt deus quaſi hõ ut mentiatᷣ, & mutetᷣ.) Ita quidem habent hebraica. Primumq́; ſignificat, mentiri, ſecundũ pœnitere. Non eſt inquit deus ſicut hõ, ויכזב. ideſt, ut mẽtiatᷣ, neq; ſicut filius hoĩs ויתנחם Et pœnitebit eum. Horum itaq; uerborum cum hæc uera ſit ſignificatio, Sept. tantopere uariant, quantopere mirari neceſſe ſit οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ᾽ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι. ideſt, Nõ eſt ſicut hõ deus, ut diſponatᷣ, aut ſuſpenſus ſit, neq; ſicut filius hoĩs, ut ei quis minetᷣ. Patetq́; quanta ſit diſſimilitudo. Puto autem aliter codices habuiſſe ipſorum interpretum, eſſeq́; utrunq; uerbum, in utrunq; hoc, quod ei ſimile eſt, corruptum.

Ad benedicendum adductus ſum.) ברך לקחתי. ideſt, Benedicere aſſumpſi, ſed Sept. ſicut Hierony. εὐλογεῖν παρείλημμαι. ideſt, Benedicere aſſumptus ſum. q̃q̃ agens in patiens uertũt. Veritas habet ut poſuimꝰ. nõ eo tñ inficias nõ ſumi aliqñ actiua ꝓ paſſiuis & ẽ cõuerſo.

Non eſt idolum.) לא יביט און ביעקב. hoc eſt, Non declinabit uanitas ad Iacob, nec diſplicet ꝙ hanc uanitatẽ Hieronymus idolatriã interpretatᷣ. Sept. multo diuerſius οὐκ ἔσται μόχθος ἐν ἰακὼβ, ideſt. Non

labor in Iacob. Quod certe non tam uero adhæret.

Nec uidetur simulachrum.) עמל.i.Opus, sumiturq; non pro labore, sed ipso opificio, & opere. Quare Sept. minus ueritatẽ attigerũt. οὐδὲ ὀφθήσεται πόνος ἐν ἰσραήλ.i.Neq; uidebitur labor in Israel.

ET clangor uictoriæ.) ותרועת מלך בו.i.Et clangor regis in eo, siue quod est melius, & habitatio regis in eo. theruat igitur hoc loco non clangorem significat, sed habitationẽ, sedẽ, quẽmadmodũ exponũt hebræi, & æditio chaldaica idẽ comprobat quæ hunc locũ, in hunc modũ interpretat̃ ושכינת מלכהון ביניהם.i.Et habitatio regũ inter ipsos. Indicat igit̃ fore, ut regia sedes, & sceptrũ & imperiũ inter ipsos futurũ sit. Non solũ de ipsis Iudæorum principibus id uaticinans, sed etiã de Messia q regibus imperat. Sept quoq; idẽ sensisse uident̃, καὶ τὰ ἔνδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ. hoc ẽ, Et insignia principũ, siue g'la principũ i eo.

CVius fortitudo similis est rhinoce.) Quoniã nomẽ rhinocerotis ראם etiã aliud significare uidet̃.s.altitudinẽ, eo q ducit̃ à uerbo רמם. hoc est extulit, propterea sunt apud hebræos qui interpretentur, fortitudo excelsa est ei, fortitudo magna, sublimis, pro rhinocerote magnum ac sublime ponẽtes. Quæ etiã est interpretatio Onchelos chaldei quæ sic habet תקפא ורומא דליה. hoc est, Excelsa & eleuata fortitudo eius. Atq; ita interpretat̃ & Rabi Salomon. Hieronymus secutus est Sept. qui etiã transtulerunt ὡς δόξα μονοκέρατος αὐτοῦ.i.Vt gloria unicornis, gloria eius. q̃q̃ in eo non sunt admittendi, q fortitudinem, gloriam appellarint, quod uix intelligi posset. Quæ enim gloria eius animantis? peruertitur autem comparatio, quæ nõ de gloria, sed fortitudine fit, quod & alibi frequenter admonebimus, Frequens enim ẽ ea comparatio rhinocerotis pp fortitudinẽ, de qua suis dicet̃ locis.

CAP. XXIIII.

DIXIT homo cuius est obturatus oculus. ונאם הגבר שתם העין.i. Vir cuius est apertus oculus, ut interpretant̃ hebræi, & chaldaica transfert æditio. Quare in contrarium acceptum est ab Hierouymo. Miror q; cur Sept. secutus non sit, qui secundũ hebraicum transtulerunt φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινός.i.Dixit homo uerax. Quo fit, ut suspicer, non eo modo reddidisse Hieronymum, sed deesse in nostris codicibus negationem, ut dicendum sit. Dixit homo cuius non est obturatus oculus. Contraria enim sibi diceret Balahã, qui paulo post se sermonum dei auditorem esse protestatur.

VIsionem omnipotẽtis intuitus est.) Sup eruacanee addit à Sept. ἐν ὕπνῳ. i. in somno, Qui uisionem dei uidit in somno. Nam ea uisio, etiam non in somno fieri potuit ut sæpe ꝓphetis accidebat. Deinde & in eo, non recte dissentiũt, ut quod est hebraice שמע אמרי אל. idest, Audiens uerba dei fortis, ipsi uerterint ἀκούων λόγια ἰσχυρά. hoc est, Audiens eloquia fortia. Multum enim interest, & eorũ oratio non est adeo clara. Ilico enim intelliget quæ sint eloquia fortissimi dei, sed eloquia fortia, non adeo. Notaq; differentia est.

Sicut ualles nemorosæ.) כנחלים נטיו. i. Sicut torrẽtes in longũ tẽdentes, & circũsepti arboribus, aut sicut ualles, ut elegãter uertit Hiero. Sept. secutus, qui ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι. i. Sicut ualles opacantes.

FLuet aqua de situla יזל מים מדליו. hoc est, Exibunt, erumpẽt aquæ de situla eius, aut de puteis eius, ut exponit Rabi Salomon.

TOllet propter Agag.) וירם מאגג מלכו. idest, Et eleuabit ab Agag regem eius. Tollet ab Agag regnum eius, aut, Tolletur ab Agog regnum eius quod de Saule dictum existimant. Quare uidẽtur in contrarium uertisse Sept. καὶ ὑψωθήσεται ἡ γὼγ βασιλεία αὐτοῦ. hoc est, Exaltabitur Agog regnum eius. Ecce ueritas nihil exprimitur.

Et perforabunt sagittis.) Immo sic וחציו ימחץ. idest, Et sagittas eius confringet, gens scilicet illa, de qua tot tantaq; uaticinatur. Sept. uero sententiam non uerba reddiderunt καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν. hoc est, Et sagittis suis confodiet hostem.

Reuertere ad locum tuum.) Vehementius est hebraice ברח לך אל מקומך. idest, Fuge in locum tuũ, quasi ei minas intentet, sicut & Sept. νῦν οὖν φεῦγε εἰς τὸν τόπον σου. i. Nunc effuge in locum tuum.

IN extremo tempore. באחרית הימים. i. In nouissimis dieb⁹, in extremitate dieꝝ. ut intelligeremus quod tempus significaret. Appellãt autem nouissimi dies in sacris litteris ultima mundi ætas, in qua sanctus Messias apparuit. Omnium enim sæculorum cauda hæc esse denunciatur. Sex enim millibus annorum mundũ stare, multis est oraculis cognitum, ut scribitur in Talmud hebræorum, & ut cecinerũt Sybillæ, Hydaspes, & Mercurius trismegistus. Quorũ duo extrema millia, anni Messiæ esse dicebãtur. i quibus Messias dei filius esset uidendus, & per oẽs illos annos foret colendus. Quib⁹ annis paulatim corruptela inualescente, usq; in extremitatem adeo propagabitur, ut exoriat tandem, ille prpohanus, & sceleratissimus tyrannus Anti

christus. Quæ si uera sunt, à consumatione mundi hoc nr̃o tp̃e, idest M.D.XXVIII. eius qui hæc scribebat anno XXIX. habita secundũ hebraicam ueritatẽ cõputatione, absunt ãni septingẽti & uiginti minus octo. Numerantur enim apud hebræos nũc à conditione mũdi, quinq; millia ducẽti octoginta & octo. Quæ an uera sint, uidebit ipsa posteritas, nos nihil temere affirmam9, ne in errorẽ Lactantii incidamus, qui à sua ætate, usq; ad exitũ reℊ, non plus ducentis annis fore existimabat. Secut9 & ipse oracula sybillaℊ & Mercurii. Sed fefellit eũ æditio Sept. q̃ cũ in his numeris recẽsendis, corruptissima sit, factũ est, ut mille anni plures q̃ deceat in supputatione additi sint, aut etiã plures. In quo errore fuit uniuersa græcia, & Italia, q̃ græcos sequebat̃. Atq; ẽt nunc apud nos, q scribunt historias, in eodẽ uersant̃ errore, maioℊ fidẽ sequentes. Necesse uero est in hac re ad hebraicã ueritatẽ recurrere, immo ad nostros codices, qui optime se habent. quia Hieronymus Sept. sequutus non est, sed hebraicum contextũ.

VIdebo eũ sed nõ mõ.) Totũ hoc, nihil ab hebraico dissentit, sed apđ Sept. obscuri9 reddit q̃ deceat, & forte secus q̃ ueritas exposcat δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει. i. Ostẽdã ei, & nõ nũc, beatũ dicã, & nõ appropinquat. qũo fieri potest, ut uerterint. אראנו. i. uidebo eũ, in hoc qđ est oñdã eũ. Factũ. s. ex eo errore ẽ. Putabãt. n. uerbũ eẽ trãsitiuũ tertiæ coniugatiõis. At nõ aĩaduerterũt deesse iod, aut chirich, q̃ tertiã coniugationẽ designant, ut patet his q sciunt hebraice. Deinde in alio error est. Nã futuℊ אשורנו. quæ uox futuri tpis est à uerbo שור. i. uidit, contemplatus est, illi existimarũt duci ab אשר idest, Beatificauit. Non animaduertentes, in grammatica maximã inter utrunq;, positam esse differentiam. Quam ego afferrem, si huius esse loci existimarem. Satis sit uarietatis causam ostendisse.

ORIEtur stella ex iacob.) Primum obseruandum est, esse præteriti temporis hoc apud hebræos. Deinde non poni uerbum oriet̃, sed qđ incessit, aut uenit significat. hoc mõ דרך כוכב מיעקב. i. Profecta ẽ stella ex Iacob, ut exponũt hebræi. Sed chaldaica æditio, aptissime indicat fore ut stella quædã idest rex ex Iacob nasceretur. hoc modo יקום מלכא מיעקב וירבא משיחא מישראל ויקטול רברבי מאב וישלט בכל בני אנשא. hoc est Consurget rex ex Iacob, & pullulabit Messias de Israel & interficiet principes Moab, & dominabitur omnibus filiis hominis. Obseruatione igitur dignum est, quantum is locus christianorum fi-

dem adiuuet, qui de messia hæc dici asserimus. Id enim in tota æditione chaldaica factum esse perspicimus, ut si quis locus in sacris literis ea tempestate de messia esse uideretur, clarissime sit ab illis chaldæorum interpretibus translatus, amotis uocabulis ambiguis. Igitur de Messia is locus intelligendus est, qui principes Moab interficiet, idest omnes idolatras, qui per eum populum maxime significantur. aut antichristum, quem Moabitam futurum esse asserunt. Dominabiturq; super uniuersum orbem terrarum. Non aliter de eo locutus Balaham, q̃ Daniel, qui filiũ dei, totius mundi regem futurum uaticinatus est. eo imperii genere, quo nullum sit maius, idest ut ab imperatoribus & principibus etiam adoretur, & ei colla submittant. quod imperium uere diuinum est, & incorruptibile, quod qui destruere conabitur, ut nefandissimus tyrannus ab eodem occidetur. Nunc uel inuitis Iudæis uiget, ut prius sicut ait chrysostomus sol extinguendus sit, q̃ hoc imperium, idest sanctissima religio penitus sit abolenda. Quod maxime sitiunt hebræi. Cuius quottidie interitum exposcunt ac deprecant̃, ex astris, ex leuissima quaq; re augurantur. Quid igit̃ per filios Set, sit hoc loco intelligendum, chaldaica demonstrauit æditio, omnes scilicet homines. Quia à Set omnes propagati sumus, qui in locum Abel interempti successit. proles autem Chain, diluuio extincta est. Noce à Set origenem ducebat. a Noe omne humanum genus reparatũ est. Quare filii Set, sunt sicut filii Adam. idest omne genus humanum. quia inde omnes prouenerunt.

VENIET in triremibus de italia.) נצים מיד פתים. idest. Et triremes à potentia italorum. siue Romanorum. Suppleuit autem Hieronymus uenient, recte quidem factum. Omnes enim prophetiæ compẽdiose & obscure proferuntur. & explicandæ sunt his adiectis quæ uideantur necessaria. Quod uero attinet ad nomina, sciendum Chittim, quod Italiam Hieronymus interpretatus est, non abesse ab eadẽ sentẽtia ẽt hebræos, q putant p hoc nomen romanos significari. Sic enim rabi Salomon scribit ועברו כתיים שהם רומיים כבדיניות גדולות. Hoc est. Et transibunt chetæi, qui sunt Romani, cum uastis triremibus contra Assyrios. Hoc ipsum per æditionem chaldaicam cõprobatur, quæ & ipsa, chitæos interpretatur רומאי. i. Romanos. Sept. uero uocem ipsam hebraicam posuerunt. Quãobrem non possumus non mirifice commendare Hieronymum, qui ueritatem nobis ape-

fuerit. prophetabat ergo Balaham de futuro romanorum imperio ante urbē conditam plurimis annis. Nec me latet, per chitim alias et regiones & gentes significari. Vt quod dicit̄ de Alexandro egressus est de terra Cetim. quod de Romanis aut Italia, non potest intelligi. Sed hoc loco refragari non possumus testibus hebræis, & æditione chaldaica & ipso Hieronymo de Romanis non esse sentiendum. dicemus autem de aliis, suis locis. Atq; hinc factum est, ut Ceteos hic interpretes græci nō Romanos, sed Macedonas intellexerint. Nam Theodoritus hoc loco scribit de Balaham, multa eū esse uaticinatū, sed etiam προεῖπεν δὲ καὶ τὴν μακεδόνων νίκην, ἐξελεύσεται γάρ φησιν ἐκ χειρὸς χετιείμ. ἀλέξανδρος μὲν γὰρ κατέλυσε τὴν τῶν περσῶν βασιλείαν. ἀντίοχος δὲ ἰουδαίοις ἐπιστρατεύσας, καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν εἷλεν, καὶ τὸν θεῖον ναὸν ἀπέφηνεν ἔρημον. idest. Prædixit etiam macedonum uictoriam. Egredietur inquit de manu Cetim. Alexander enim persarum destruxit imperium. Antiochus autē, contra iudæos dimicās, eorum cepit metropolin & dei templū deuastauit hæc ille. Sed hoc refellitur hebræorum auctoritate, & æditione chaldaica.

CAP. XXV.

T SVspende eos in patibulis.) והוקע אותם. idest. Suspende, suffige in patibulis. quod in aliam sententiam uersum est à Septuaginta. παραδειγμάτισον αὐτοὺς τῷ κυρίῳ. i. Et pduc, siue de forma, de honesta eos corā domino. Sed in contextu expresse ponitur quo supplicii genere deberent affici. nam significari eo uerbo, affixionem, & suspendium indicant interpretes hebræorum. & locus ille regum. iii. ubi de crucifixis filiis Saul scribit̄, qui sic habet והוקעום ליהוה. i. Et suspendite eos domino. Sciendum uero est, secundū hebræos, non esse dictum de principibus, suspende eos sed de his qui fuissent transgressi. Nam principes uocari iussit, ut possent qui deliquissent agnosci ipse uero arbitror utrūq; nos existimare posse.

INTRAuit ad scortū.) Quod sæpius admonuimus, non omnino percepisse interpretes uerborum differentiā, quæ apud hebræos manifestissima est, ex hoc potissimū loco cognoscitur. qui hebraice sic habet. ecce inquit unus de filiis Israel uenit ויקרב אל אחיו אתהמדינית. i. Et attulit ad fratrem suum scortum Madianitem. est ergo tertiæ coniungationis, in qua, uerba transitiua formantur. non primæ ut noster putauit interpres. Eratq; uertendum, non accessit ipse ad scortū, sed

ipse

ipſe accedere fecit ſcortum ad fratrem ſuum, ut cum eo cõmiſceret, exhibuitq́; illi fornicandi facultatem. Nam quod ויקרב. ſit tertiæ coniugationis & ſit tranſitiuum patet retro ex cap. xxvii. ubi ponitur ויקרב את משפטן לפני יהוה. quod Hieronymus recte interpretatus eſt. Retulitq́; Moſes cauſam eorum coram domino. ecce uertit, retulit, ideſt accedere fecit, non autem acceſſit. quod idem & Septuaginta ſenſerunt, ſed in alio uariarunt, καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐλθὼν προσήγαγε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν μαδιανῖτιν. ideſt, & ecce homo ex filiis Iſrael ueniens adduxit fratrem ſuum ad madianitida. ſed cõtra factum eſt. illam ad eum, non eum ad illam adduxit. quod etiam eſt ueriſimilius.

QVIA zelo meo cõmotus eſt.) בקנאו קנאתי . ideſt dũ zelatur ipſe zelum meum. quod aliquando inuidiam, interdũ furorem, aliquãdo honeſtiſſimum & accẽſum amorem ſignificat, quo exarſit phinees. Septuaginta, ἐν τῷ ζηλῶσαι μου τὸν ζῆλον ἐν αὐτοῖς. i. dum zelatur meũ zelũ in ipſis. ecce q̃ uertit Hieronymus, ſunt longe his clariora,

IN Locis genitalibus.) De utroq; intelligunt hebræi. in eo loco ſcilicet eſſe utrũq; cõfoſſum. licet cõtextus tantũ de fœmina hoc dicat. percuſſit inquit uirum ac mulierẽ אל קבתה. ideſt ad fœditatem eius. Ideo Septuaginta, qui ad hebraica propemodum adhereſcunt, ſic habent. Percuſſit inquiunt hominem καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς. ideſt per mediam eius uuluam. Sed rabi Salomon exponit. בתוך זכרות של זמרי ונקבות שלה. ideſt. In mediis genitalibus zamri, & genitalibus eius mulieris. æditio chaldaica במעהא. hoc ẽ in uentre eius.

PACEM fœderis mei.) בריתי שלום. Hoc eſt. Fœdus meum pacis, ideſt Do ei fœdus meum pace & quiete ſempiterna, ut nemo ſcilicet auferre poſſit, & de tanto gradu eum deturbare. ita uerterunt ẽt Septuaginta ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης. hoc eſt. Ecce ego do ei teſtamentum pacis, amicitiæ uidelicet & beneuolentiæ & ſocietatis cum deo, quæ eſt deo cum ſuis ſacerdotibus, ſi mundi & caſti fuerint. Immutauit ergo Hieronymus, ut diceret pacem fœderis mei, non fœderis mei pacẽ. & quidẽ prudenter, eo ꝙ eadem quidem ſunt, ſed hoc clarius & apertius. Fœdus autem dei, eſt eius conſortium, amicitia, & quaſi affinitas, quam cum deo, diuini habent homines, ꝑ ſummam æquitatem & innocentiam, & honeſti amorem, ei ſimillimi effecti.

PRINcipis nobilissimi madianitarum.) ראש אמות.i. Principis populorum, cui plurimi suberant populi. Quod miror nõ transtulisse Septuaginta, sed potius nomen propriũ putasse θυγάτηρ σοὺρ ἄρχοντος ἔθνους Ϲομώθ. Filia Sur principis gentis Somot. Videmus eos uocem hebraicam umot, idest populi, non interpretatam reliquisse. quod recte factum non est.

HOSTES uos sentiant.) צרור את המדינים. hoc est. Inimicare, inimicus efficiaris, afflige, uexa, perturba Madianitas. sicut & Septuaginta ἐχθραίνετε μαδιηναίοις. Hostes sitis madianæis.

CAP. XXVI.

T FActum est grande miraculum.) ויהיו לנס.i. Et fuerunt in
e signum ac miraculum illi scilicet. Quare non refertur miraculũ ad filios Chore, sed ipsum potius, eiusq; sequaces. sicut & Septuaginta hebraicum secuti transtulerunt, καὶ ἐγενήθησαν ἐν σημείῳ. i. Et facti sunt in miraculum mox inferunt. οἱ δὲ υἱοὶ κορὲ οὐκ ἀπέθανον. i. Filii autem Core, nõ sunt mortui. Quare ad illos spectat, licet etiam miraculum fuerit, ut illis pereuntibus, eos una cum tabernaculis eorum absorbente terra, filii non fuerint absorti.

FILII gad.) Primus incensu, sicut ætate prior erat, ponitur Ruben, post quem subsequitur Simeon, tertius locus datur Gag. quod & ubiq; fit. Quare apud Sept. male non suo loco positus ẽ Gad, sed fere ultimo. Quod certe maxime miror, nam superius eundem errorem accidisse, poteramus æquius ferre, sed q hic idem peccetur, non est fere tolerabile. Patet autem hæc errata non esse ipsis interpretibus ascribenda, sed depravatis codicibus. id quod nõ fuit in lingua græca difficile, ut quæ maxime ab hebraica est aliena, facile peregrinæ linguæ corruptelas admitteret.

INCENsu isacar redundant centum apud Septuaginta interpretes, quandoquidem is numerus est sicut nostra habet æditio. scilicet ארבעה ושים ושלש מאות. i. Sexaginta quattuor millia, & trecenti, in græco, autẽ τέσσαρες καὶ ἑξήκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι. hoc est sexaginta quattuor millia, & quadringenti.

NON recte quoq; apud Septuaginta census Aser præponitur cẽsui Ioseph, Manasse, & Ephraim, & Beniamin, & Dan. Nam post omnes hos, hebraica fides cẽset Aser id quod fit in nostra æditione, quæ fere nunq̃ ab hebraica ueritate dissentit. Est aũt in eodem censu

error,

error, numerantur enim ex tribu Aſer, ſicut noſtra continet æditio, quinquaginta tria millia quadringenti, at uero græcorum codices habent τρεῖς καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι. hoc eſt. Quadraginta tria millia, & quadringenti. Deſunt ergo decē millia. qui lapſus eſt non minimus.

IOCAbet quæ nata eſt ei in ægypto.) אשר ילדה אתה ללוי. i. Quā peperit eam ipſi Leui. ut hoc dicatur de uxore Leui, quæ ei peperit Iacabet. aut certe de ipſo Leui dicitur, qui genuit eum ſibi ipſi Leui. quod eſſet ſub aſurdū. Hæc perplexio fecit, ut non recte is locus apud Septuaginta redditus ſit, ἣ ἔτηκε τούτους τῷ λευὶ, ἐν αἰγύπτῳ. i. Quæ peperit hos ipſi Leui, in Aegypto. qđ conſtat non eē uerum. non. n. eos peperit ipſi Leui, ſed uiro ſuo Hamram patri eoꝝ. præterq̄ igitur ꝙ ſententia deprauata eſt, & non reddit quæ ſunr in contextu, ēt quod dicit eſt falſum. Iochabet enim uxor Hamram peperit Moſem & Aharon, ipſi Hambram, non ipſi Leui, quemadmodum dicunt apud hebræos, uxores uiris ſuis filios gignere. Quod ergo dicebatur de naſcente Iocabet, Septuaginta de ea pariente tranſtulerunt, lapſus non ferendus. Nam articulus אתה ideſt eam, poterat eos abunde docere. de quorum partu diceretur. Deinde nonne abſurditas nota erat, quia mox infertur, καὶ ἔτηκε τῷ ἀμβρὰμ τὸν ἀαρὼν, καὶ τὸν μωϋσῆν. ideſt. Peperit ipſi Hamram Aharon & Moſem, nonne dixerāt prius, eos peperiſſe ipſi Leui.

CAP. XXVII.

Ritų; hoc ſanctum lege perpetua.) Quis non miretur hui⁹
e noſtræ æditionis uenuſtatem, decorem, lucem, ipſius autem interpretis prudentiam, iudicium, utriuſq; linguæ, in eo abſolutiſſimam peritiam, explicandi maieſtatem, ingenii diuinitatem? Qui quæ ſunt in lingua hebraica, māca, mutila, compendioſiſſima, horrida, dura, illorum hominum loquendi more perplexa, fecit apertiſſima, illuſtriſſima, linguæ noſtræ maxime accōmodata. Tantoq; magis hoc admiramur, quanto res eſt difficillima, & quam infeliciſſime plurimi apud nos & græcos attentarint. Quis enim non ſtomachetur, ſi legat Moſen Aegyptium, à quodam ſummo uiro latinitati donatum, in quo nulla ſermonis hebraici exprimitur proprietas. imo quia hebraica, noſtræ linguæ accommodare ille aut neſciebat, aut non poterat, tanta obſcuritate repleuit æditionem, ut nemo ferē

ſit, qui eum librum poſſit legere. Quis aliorum plurimas interpreta tiones? Quis etiã infinitis in locis, ipſos intelligat Septuaginta interpretes, qui hebraica & uerba & phraſin ſectantes, fecerunt ut apud græcos pleraq; uix eſſent intelligibilia? Ego quidem cum pleraq; ex hebraico, apud latinos & græcos uerſa legerim, me nihil unquam melius, uenuſtius, hac noſtra æditione uidiſſe fateor. Quamobrem non poſſum non eorum damnare audaciam, qui alias hac noſtra tẽpeſtate æditiones attentare uoluerunt, quaſi fidem adhibeant hebræis, quod hæc male reddita ſit. Res illi genti penè domeſtica, ut noſtra, etiam quæ ſunt optima, ſitibunde lacerent, & uituperent. Sed uenient in lucem eorum interpretationes, ac tum facile iudicabunt oẽs, q̃ uere ſimus ipſi locuti, q̃ uanum laborem experti fuerint illi. Nam ſi ad literam interpretabuntur, erunt omnia obſcura, & legentes in ſummum faſtidium adducentia. Sin ſenſum ſenſui reddiderint, nunq̃ hanc Hieronymi maieſtatem aſſequentur. Nunc quod propoſuimus explicemus. Is locus ſic habet apud hebræos. Erit inquit hoc filiis Iſrael לחקת משפט. ideſt, in ſtatutũ iudicii. Interroga hebræos quid hoc ſit, nihil inuenies eſſe aliud, q̃ quod uertit Hieronymus. & tamen, ſi eo modo reddidiſſet, ut nos interpretati ſumus, decem interpretibus fuiſſet opus, qui forte & rem extorſiſſent, & ad alium ſenſum traxiſſent. In noſtra uero æditione tam clara ſunt, ut pueris etiam facillima intellectu ſint. Nã quomodo hoc ipſum uerterunt Septuaginta? Erit inquit δικαίωμα κρίσεως. hoc eſt, Iuſtificatio iudicii. Quod mihi etiã propemodum obſcurum eſſet, niſi ad fontem recurrerem. Atq; huic ſimilia ſunt ferè cætera oĩa, totusq; hebraicæ locutionis contextus.

IN montem iſtum Habarim.) Credo Habarim nomen eſſe ipſius montis, ut chaldaica etiam indicat æditio, quæ hoc nõ interpretatur. Septuaginta non proprium eſſe putarunt ſed potius nomen à uerbo habar deductum hoc eſt tranſiit. itaq; ſic tranſtulerunt ἀνάβηθι εἰς τὸ ὄρος, τὸ ἐν τῷ πέραν τοῦ ὄρους ναβαῦ. ideſt, Aſcende in montem, quod eſt trans montem Naban. in quibus uerba pleraq; redundant, & falſo addita ſunt. Primum in contextu hebraico, non ponitur niſi unus mons. deinde is uocatur Habarim, non Naban, ut illi transferunt. Præterea quod erat Habarim reddiderunt πέραν. ideſt trans, putantes duci ab Habar, hoc eſt tranſiit, unde fit heber. ideſt trans. Cuius ſcriptura hebraice ſic eſt עבר. primum per zere, ut differat à nomi-

ne heber, quod ſcribitur per duplex ſegol. Putarunt igitur aduerbiũ eſſe, quod erat montis nomen. Siue enim nomen montis proprium, ſiue tranſitum ſignificet, ut uocatus ſit mons trãſitus, non recte uerſum eſt, in id quod eſt πέραν. hoc eſt trans.

IBIS & tu ad populum tuum.) ונאספת אל עמיך. hoc eſt, Et colligeris ad populos tuos. ſicut & Septuaginta καὶ προστεθήσῃ πρὸς τὸν λαόν σοῦ. ideſt, Et colligeris ad populum tuum, conſueta hebræis locutio. qua dicunt poſteritatem aggregari ad priorem gentem. Non ꝙ diſcrimen ullum poſt mortem fore ſignificetur, ut cognatio cum cognatione adiungatur, ſed ꝙ modus loquendi ſit, & eo innuatur, uiuẽtes in defunctorum gentes, poſt mortẽ annumerari, & ad eos aggregari. Aut certe ſpectat ad ſepulturam ꝙ eiſdem monumẽtis familiæ ſepeliantur, quo fit ut qui ex poſteris moriantur, dicãtur adiungi ad populum ſuum, & familiam ſuam, dũ eodem in ſepulchro condunť.

IN quo eſt ſpiritus dei.) Recte addidit dei, cum hebraice tantũmodo ſit אשר רוח בו. ideſt. In quo ſpiritus eſt. Neq; enim alium ſpiritum, q̃ diuinum illum intelligimus. Id quod æditio chaldaica, clariſſime hoc modo explicuit גבר דרוח נבואה. hoc eſt, Vir in quo eſt ſpiritꝰ prophetiæ. Septuaginta uero nihil tale aperuerunt. ὅστις ἔχει πνεῦμα ἐν αὐτῷ. ideſt, Qui habet ſpiritum in ſe.

ET partem gloriæ tuæ.) מהודך. ideſt, De gloria tua, & recte qdẽ Hieronymus partem gloriæ tuæ, non totam gloriam tuam, ut pulcherrime declarant hebræi, qui comparationem inter Moſen & Ioſue ſtatuunt, ut Moſes ſit tanq̃ Sol, Ioſue ſicut Luna, quæ à Sole lumẽ accipit. Hanc autem gloriã Rabi Moſe dicit eſſe קירון עור פנים. ideſt, ſplendorem uultus, quo Moſes radiaret. propterea dicũt faciem Moſis ut ſolem enituiſſe, Ioſue uero ut lunam q̃q̃ & de alia gloria intelligendum ſit. Quamobrem melius hæc apud nos ſententia exprimiť, q̃ apud græcos, καὶ δώσεις τὴν δόξαν σοῦ ἐπ' αὐτόν. ideſt, Et pones gloriam tuam ſuper ipſum. uidentur enim non animaduertiſſe præpoſitionem de, aut ex, quæ de toto demit.

ELeazar ſacerdos conſulet dñm.) ושאל לו כמשפט האורים לפני יהוה. hoc eſt, Et poſtulabit pro eo iudicium ueritatis aut certitudinis, aut illuminationis coràm domino, quod exponunt hebræi, cum bellum ſuſcipiẽdum eſt, cum pax ineũda, de his inquit conſulet Eleazar dominum. Nam urim, hoc loco doctrinam, ſiue illuminationem, ſiue

declarationem significat, sicut retro de inscriptione nominis tetragrammaton dicebatur, quod nomen uocauit urim, quia per illud, sacerdos illustrabatur, edocebaturq́;. duciturq́; ab אור, idest lux, & in casu plurium urim. Quo significatur ueritas & rerum certissima perceptio, quam a deo accipiebat sacerdos. Hæc igitur huius uocis sententia est, quæ obscurissime, & minime proprie a Septuaginta reddita est, καὶ ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν, τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι κυρίου. i. Et sciscitabuntur ex eo, iudicium manifestorum coram domino. tot errata quot uerba. Primum tota sententia peruersa est, quia ita eam uerterunt, ut innuerent, filios Israel interrogaturos ipsum Eleazarũ & petituros ex eo rerũ ueritatem. non Eleazarũ dñm. Deinde quomodo, per plurale trastulerunt, quod erat in contextu hebraico singulare: præterea ꝙ uerterint urim, τὰ δῆλα. forte ferendum est, si tñ sit adeo clarum, quãtum necesse sit. præterea ꝙ uocem משפט. idest iudicium, non immutarint, non arbitror esse prudẽter factum. Quãobrem, cum omnibus hisce uerbis non aliud intelligẽdum sit, q̃ qđ uertit Hieronymus, non possumus non mirifice, eius prudentiam, iudiciumq́; commendare.

CAP. XXVIII.

IN holocaustum sempiternum.) Atq; hoc illud holocaustũ est, quod græce uocatur ἐνδελεχισμός. quasi dixeris perpetuitas, continuatio, qua perpetuum sacrificium nunq̃ intermittebat͛, ut continuus esset dei erga genus humanum amor, qui ꝓpter sacrificium illud perpetuum ab eis non recedebat, ut esset iustissima dei ad illos affectio, ꝙ nunq̃ eius inter homines abesset memoria, quæ sacrificio representabatur.

IN calendis.) *Sicut etiam præclare Septuaginta* ἐν νεομηνίαις i. in nouiluniis. siquidem menses ad lunæ exortum obseruabant, atq; etiã si mensis non inchoante luna inchoaretur, non propterea sacrificabant, sed nouilunium expectabant, nihil curantes, etiam si iam mensis cæpisset. Ita & omnes dies festos ac celebres agebant, obseruato cursu lunæ. Atq; hoc est, ꝙ quintadecima dies mensis, quo celebrãt pascha, raro cum nostris mensibus conuenit, atq; ille mensis apud illos, modo est Martius, modo Aprilis, non ꝙ mutetur festum, sed q̃a menses ad lunæ exortum non semper apud nos inchoantur, quæ in festis, ab eis obseruatur, propterea dictum est Genesi capite primo,

lunam in ſignum ſolemnitatum, dierumq́; feſtorum futuram.

Decimam decimæ.) Non eſt opus ut repetat decimæ, ſed hebraicus loquendi modus eſt ut dicatur עשרון עשרון. hoc eſt, decimam decimam, ideſt quælibet decima, cuilibet agno. Nam decimã decimæ ſuſpectum forte eſſet, & in alium ſenſum acciperetur. Septuaginta ποιήσεις δέκατον τῷ ἀμνῷ τῷ ἑνί. ideſt, Facies decimam agnouno, præclare quidem ſubtracta una dictione.

Præter holocauſtum matutinum.) Excepto inquit hoc ſacrificio, illa offeretis. Non enim intermittendum eſt illud iuge ſacrificiũ, propterea ꝙ ſacrificantur etiam alia, ſed hoc erit perpetuum. Quod aptiſſime declaratur ex ipſo contextu hebraico. Excepto inquit matutino ſacrificio תעשו את אלה. ideſt, facietis hæc, quæ modo præcepta ſunt, quod ponitur etiam ab Septuaginta ποιήσετε ταῦτα. hæc facietis.

IN Fomitem ignis. לחם אשה. i. panis ſacrificii. nam אש. licet ſignificet ignem אשה tamen ſacrificium intelligimus. Quod græci uocãt ὁλοκαύτωμα. ideſt perfectum, penitus exuſtum. Nequid igitur erroris afferret tralatio, alterum hoc ſubiecimus. Fomitem ergo uel panẽ ſacrificii dixit, quia ſacrificium tanquam panis deo exhibetur. uino etiam adiecto, & ſacrificium quaſi quidam panis eſt, quo ſuam erga deum uoluntatem oſtendunt homines. Licet igitur ſacrificium igni exureretur, non propterea dicendum fuerat in fomitem ignis. Quia fomes ad ſacrificium, non ad ignem ſpectat, & ſacrificium non fomes, ſed panis appellatum eſt, quaſi ſacer & diuinus panis, quo quaſi ab hominibus oblato ueſcitur deus.

EXpletis hebdomadibus.) בשבעתכם. hoc eſt, In hebdomadibus ueſtris, his ſcilicet quinq; hebdomadibus, quas præceperat ab expletis azimorum diebus numerari. Quo numero euoluto dies primitiarum celebrari iuſſit, atq; hoc optime explicuit Hieronymus. Quod non ita apud Septuaginta καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν νέων, ὅταν προσφέρητε θυσίαν νέαν κυρίῳ, τῶν ἑβδομάδων. hoc eſt. In die nouorum cum offertis ſacrificium nouum domino, hebdomadum. Quis enim id facile intelligeret, niſi ad fontem ipſum recurreret, in noſtra uero æditione nulla difficultas, quia interpres intellexit quibus eſſet uerbis ea declaranda ſententia.

CAP. XXIX.

Rima dies.) Nisi quis sciret apud hebræos unum accipi pro eo quod est primum, facile in errorem, æditionem Septuaginta secutus laberetur, qui hoc modo reddiderunt καὶ τῷ μηνὶ τῷ ἑβδόμῳ, μιᾷ τοῦ μηνός. idest, Et mense septimo, una mensis. Non enim tam de prima, q̃ reliquis omnibus diebus id intelligeret. quod prudenter uitauit Hieronymus. Deinde & in eo hebraicã phrasin sequi non erat necesse, ut diem tacerent, dicentes una mensis. qđ tametsi omittatur in lingua hebræa, in nostra tamẽ aut græca, mutilum ac mancum uideretur.

Omne opus seruile.) Etiam hoc apud Septuaginta annotandum fuerat. non enim recte uertitur apud eos, opus seruile in id quod est ἔργον λατρευτόν. nam cum λατρεύειν, colere significet, non manibꝰ operari, omnis'que utiq; arbitraretur λατρευτόν id significare quod ad cultum obsequiumq; spectat. quod non prohibetur in die festo fieri. nã ἔργον λατρευτόν dicerem ipse esse ecclesias adire, sacrificare, orationibus insistere, atq; id genus alia propria uero & significãtissima uox quæ eam rem apud græcos exprimeret, erat χειροποιητόν. idest quod manibus fit, atq; hoc prohibentur hebræi facere, ut rebus diuinis expediti uacarent. omnes autem plurimum interesse cognoscent inter λατρευτόν, & χειροποιητόν. æquiuocatio uero fefellit Septuaginta. siquidem apud hebræos עבד. utrunq; seruitium significat, scilicet diuinũ & humanum, hoc est opificium fabreficium. & עבדה. dicitur diuinus cultus, & aliud exercitationis genus. at non ita fortasse apud græcos significaret λατρεύειν. sed illud diuinum exercitum tantum, uel si humanum, non tamen id quod corporis & manuum agitatione fit, & quod diximus χειροποιητόν. hæc quidem poterant alibi annotari, sed non adeo ad nos pertinere animaduertebamus.

Dies tubæ & clangoris.) Quod eleganter Sept. ἡμέρα σημασίας. i. dies signi, aut nuncii, aut annunciãdi. qđ per tubæ clangorẽ fiebat.

Tres decimas.) שני עשרנים. i. Duæ decimæ. duo enim erãt arietes, cuiq; una decima dabatur, quare una superfluit apud nos. Nã & Septuaginta cũ hebraico sentiunt δύο δέκατα τῷ κριῷ τῷ ἑνί. idest, Duæ decimæ, arieti uno.

Die octauo qui est celeberrimus.) עצרת. i. In quo fit cætus, congregatio populi, conuentus. Eo ingt die, oẽs ad diẽ festũ conuenietis qđ

Sept. paulo obſcurius uerterunt ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ ἐξόδιον ἐσται. Hoc eſt, Octaua die exitus eſt, egreſſio eſt, & quaſi proceſſus.

CAP. XXX.

VT conſtrinxerit ſe iuramēto.) לאסר אסר עלנפשו. i. Vt con-
a ſtringat ſuper animam ſcilicet iuramentum. hoc eſt, ut reci
piat ſuper ſe iuramentum. Anima. n. ſua pro ſeipſo ponitur. Qui inquit addixit ſe iuramento, aut ſe ſacramēto alligauit. Quare non tā ꝓprie redditꝰ is locus apđ Sept. ἢ ὁρίσηται ὁρισμῷ περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. i. Vel diffinierit aut incluſerit incluſione de aīa ſua. nā ſuper aīam ſuā in contextu non ſignificat de aīa ſua, ſed ſup ſeipſum. Puto quoq; ꝓ eo qđ legitꝰ ὁρίσηται, legeudum potius eſſe ὀρκίσηται.

Voti rea erit. i. Voto ſoluēdo obſtringetꝰ, debet uotū ſoluere, pře eiꝰ permittente. Sicut interpretantur & Sept. στήσονται πᾶσαι εὐχαὶ αὐτῆς. i. Stabunt omnia uota eius, exoluenda erunt.

Nec obnoxia tenebitꝰ ſponſioni.) Deeſt hoc loco hæc ꝑticula ויהוה יסלח לה. hoc ē, Et dn̄s miſerebitꝰ eiꝰ. Remittet inqt deꝰ ei uotū qđ uouit. Nō reputabitꝰ ſcelꝰ, ſicut optime & Sept. καὶ κύριος καθαριεῖ αὐτήν. hoc eſt, Et dn̄s eā expiatā hēbit, peccato & ſceleri non obnoxiā.

PER ieiunium affligat animam.) Præclare explicuit quod erat ferè dubium in contextu. לענות נפש. ideſt ſi uouit ut affligeret animā. Affligere enim pro abſtinere ſumitur, & afflictio, abſtinentia, pœnitentia, quæ maxime fit per ieiunium. licet & per alia. Quare animæ. i. ſuimet afflictio, accepta deo eſt, ueluti ſi à cibis à uoluptatibꝰ, à rebus delicatiſſimis abſtineamus, non tam ꝙ mala ea per ſe ſint, nam bene utentibus mala eſſe non poſſunt, q̄ ut ab hiſce abſtinentes, quendam erga deum amorē oſtendamus, quia propter ipſum, ab his quæ nos maxime oblectent, temperamus. Qui. n. plus amat, pluribꝰ id oſtendit argumētis. Totaq; humanæ naturæ dignitas in eo eſt poſita, ut deum totis uiribus diligamus. ex quo ueluti fonte reliquæ funduntur uirtutes. Quare in hiſce uotis, idꝰ datur opera, ut noſtram erga deum caritatem oſtendamus. cui noſtras uoluptates quaſi conſecramus, quæ certe diuina eſt oblatio. Vxorem quidem ducere non malum eſt, ſed ſiquis ab hac uoluptate propter deum temperet, eiq; ſuam deuoueat caſtitatem, faciet is deo rem acceptiſſimam. Sed hæc omnia, ſicut ſi aliis uirtutibus adiūcta ſint, odoere ſuauiſſimo replēt oīa, ita ſiqs ea, cæteris uirtutibus ſeiuncta poſſederit, nihil proſunt.

Iniqui enim hominis & maleuoli & obtrectatoris ieiunium, non modo deo acceptum non est, uerum etiam est illi inuisum & abhominabile. Solemus enim eo plerunq; errore decipi, ut si solis ritibus pietatem peragamus, satisfecisse nos credamus. Sed nos sacræ docent litteræ, deum his nudis ac solis non esse contentum, sed eum animum atq; effectum adesse oportere, quo illa reperta sint.

CAP XXXI.

Eliqua uero utensilia.) Nõ est hoc, ab illo supiore distinguẽdũ, q̃ uidelicet seorsum, hãc prædã & seorsum illã tulerint. Sed eundem in locum omnia comportarunt in campestribus Moab, ubi erat Moses cum uniuersa multitudine. Quod etiam apud Sept. declaratur. Eodem quoq; in loco erant castra & Moses cũ Eleazaro, quod uidetur distinguere Hieronymus.

ETiam in paruulis.) Quod sæpius annotauimus, semper existimasse Septuaginta טף. i. paruulus, significare suppellectilem, etiã hoc loco uidere licet, quod enim uertit Hieronymus etiam in paruulis, illi ἐν πάσῃ ἀπαρτίᾳ. idest cum omni celeritate, aut perfectione, aut cum omni dependentia & suppellectili. Deinde ubi dicitur puellas & omnes fœminas uirgines, & hebraice כל הטף בנשים. hoc est, omne puerile inter fœminas, aut omnis puella, illi καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν τῶν γυναικῶν. hoc est & omnem suppellectilem fœminarũ. Quam absurditatem etiam ipsa uerba ostendũt. non enim suppellex interficitur, aut non interficit͛, quod illi uocabuli impitia fateri coacti sunt. Verum in maximis uiris, non sunt minima obseruãda, quia & ultro fortasse conniuerunt.

DExtralia.) עגיל Quod Rabi Salomon dicit esse נזמי אזן. idest aurium ornamentum. Sequitur uero noster interpres Septuaginta περιδέξιον, idest dextrale, aut quod circa dextram inuoluitur. quod Ambrosius dextrocherium appellasse uidetur, alibi in aures uertit Hieronymus.

PERiscelides, uox græca, à περὶ idest circum, & σκέλος crus. Crurium enim ornamẽta sunt, atq; ita etiam exponitur ab hebræis. Sed Septuaginta diuersius χλιδῶνα reddiderunt. hoc est, Brachiolia ut exponit Suidas, qui hoc dicit esse ornamẽtum brachiorum. Verũ hæc, non adeo magni facienda sunt. Nam in eiusmodi rebus dissentire facile fuit.

IN diuersis speciebus.) כל כלי מעשה. Hoc ē, omne uas opificii, aut omne uas fabrefactum, oē genus uasorum. crateres, phialæ, cyathi, calices, aurea argenteaq; uniuersa. hoc fortasse in nr̄a æditione erat obscurius, diuersæ enim species, non ad opificia, sed aliud aliquid referrerētur, atq; hoc clarissime explicatur apud septuaginta πᾶν σκεῦος εἰργασμένον, i dest omne uas fabrebractum, aut cælatum. nam εἰργασμένος χρυσὸς, in oratione Socratis ad Nicoclem, aurum cælatum seu fabrefactum significat.

CAP. XXXII.

Ptas animalis alēdis terras.) Quod erat inuolutū, & ī elegās
a hebraice, fecit uenustissimū, sic. n. legitᵉ והנה המקום מקום מקנה
hoc est, & ecce locus, locus peculii, aut pecoris. Propterea Septuaginta, nihil uerbis immutatis, non secus interp̄tati sunt καὶ ἦν ὁ τόπος, τόπος κτήνεσι, .i. & erat locus, locus pecoribus. Illud quoq; in eis, obseruatione dignum diximus, quia non uidentur distinxisse casum qui apud hebræos, datiuus esse potest, & genitiuus. Hoc aūt loco procul dubio erat genitiuus. Nam dicēdo, Ille locus erat pecoribus, suspicaremur eū à pecoribus possideri. Quare æditione Hieronymi nihil pōt dici uenustius. Explicant aūt post, Septuaginta, longe apertius. κτηνοτρόφον, eundem locum nuncupantes.

Habemus iumenta plurima.) Fortasse legendum esset armenta, cui proprie correspondet מקנה hebraicum, & κτῆνος græcum. licet hoc magis pecus significet.

Cur subuertitis mentes.) למה תניאון את לב .i. quare retrahitis, reuocatis cor. qđ prudenter uertit, in mentes, nam non tam apud oēs constat, an principatus sit cordi tribuēdus. Immutatū quoq; à Septuaginta est διανοίας .i. cogitationes, animum, mentem.

Subuerterunt cor.) Cum idem sit hoc loco uerbum, quod & paulo ante, & Hieronymus eodem latino ipsum expresserit, Septuaginta tñ non eodem. Primum. n. uerterunt ἵνα τί διαστρέφετε τὰς διανοίας. idest, cur subuertitis mentes. Hic uero καὶ ἀπέστησαν τὴν καρδίαν idest & recedere fecerunt cor, auerterunt. Potest enim eadem sententia, uariis modis explicari.

SI uidebunt.) Annotauimus sæpenumero, pleraq; in euangeliis & epistolis apostolorum, aliisq; noui testamēti uoluminibus, obscura inueniri, propter locutiones hebraicas, quæ aliud apud illos, aliud apud

nos sonent. quis. n. exempli causa eorum qui minus assueti sunt, intelligeret, si, sumi apud eos pro eo quod est non. non dico semper, sed maxime quando iurant. Raroq; inuenies apud Septuaginta per mutari, si, in non, apud Hieronymum frequentissime. Igitur & locus ille, si introibunt in requiem meam, secundum morem hebraicũ accipiendus est, pro eo quod est non. Et illud, semel iuraui, si Dauid mentiar, idest non mentiar, & alia complura, quæ nos suis annotare locis nõ pigebit. Quare, si, pro non accipit hoc loco. Quod neq; Sept. permutarunt. καὶ ὤμοσε λέγων, εἰ ὄψονται οἱ ἄνθρωποι οὗτοι τὴν γῆν. idest iurauit dicens, si uiderint hoĩs hi terram.

ET noluerunt sequi me.) לא מלאו אחרי idest non impleuerũt post me. Etiam hæc locutio hebraica est, quam nisi tam Septuaginta q̃ Hieronymus immutassent, fuisset obscurior sententia. Implere igitur post quem, est apud illos consequi, eiusq; uoluntate præcedente quasi subsequi, perficere quæ imperãtur. Septuaginta ut dixi & ipsi prudenter immutarunt. οὐ γὰρ συνηκολούθησαν ὀπίσω μου, idest, Non. n. secuti sunt post me. Hæc tametsi exigua sunt, non inutilia tamen esse noscentur ad inteliglenda maiora.

C Enezeũ.) הקנזי. Quod existimo cum Hieronymo, esse nomẽ familiæ. ut etiã ipsa nominis forma indicat. Quæ enim in Iod apud eos desinunt, fere gentilia sunt. Sicut Israeli, idest israelita, & Romigi Romanus, & Nozri, Nazareus. Iauani Græcus. ita & hoc loco Chenizi nomen gentile est, ac familiæ. Quare dissentio à Septuaginta, qui hoc tanq̃ appellatiuum transtulerunt. χαλὲφ υἱὸς ἰεφ θονὴ ὁ διακεχωρισμένος, idest Chaleb filius Iephtoni, abiunctus, ac diuisus. quod quorium tendat, medius fidius non uideo.

CIRcunduxit eum.) וינעם, idest, Et uagari eos fecit, instabiles esse, sicut dicitur de Chain, cuius instab litas, eodem nomine significata est, cum dic tur eris נע ונד, idest. In motu semper & instabilis. Per quadraginta annos, stationes mutabant in deserto, donec paulatim pessima illa natio aboleretur, nouumq; genus surgeret. Septuaginta hanc instabilitatem, & uolubilitatem uerbo significantissimo expresserũt, à nomine ῥόμβος, Rhombus, siue piscis sit, siue figura, eius similitudinem imitans, siue rota, quam circunducentes nent mulierculæ, uerbum fingẽtes, hoc modo. καὶ κατερρέμβευσεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἔτη, idest. Et circumuoluit eos per deser-

tum, annos quadraginta.

INcrementa & alumni &c.) תרבות, ideſt. Incrementum, multiplicatio, multitudo, quod non tam aperte à Septuaginta uertitur σύστρεμμα ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, ideſt commiſtio peccantium hominum.

CAVſa necis eritis.) שחתם, ideſt. Interficietis, corrumpetis, deuaſtabitis, ſicut prudentiſſime interpretatus eſt Hieronymus. At Septuaginta paulo ſecus καὶ ἀνομήσετε εἰς ὅλην τὴν συναγωγὴν, ideſt & delinquetis in totam multitudinem hanc. Nam hoc non repreſentat necem illam, ac ruinam & uaſtitatem, ſed potius delictum. Innuiturq́; ex eo, offenſuros eos eſſe omnem multitudinem, cum ad interitum & cladem pertineat.

PARuulis noſtris urbes.) Conſuetus error apud Septuaginta, pro paruulis ſuppellectilem ponentes. καὶ πόλεις ταῖς ἀποσκευαῖς ἡμῶν, ideſt & urbes ſuppellectili noſtræ.

NOS autem armati & accincti.) חשים ideſt feſtinantes, prompti, unde & ſenſum appellant hebræi חוש à continua motione, ꝙ non ſit aliud ſenſus, , q̃ quidam cõtinuus motus, ac uiuacitas, quæ in motu conſiſtit, hoc ultimum omiſſerunt Septuaginta.

ANte filios Iſrael.) Elegantiſſime Septuaginta uno nomine προφυλακῇ, ideſt prima acies, primi cuſtodes. Vno enim uerbo exprimere non poſſumus.

DIXEruntq́; filii Gad.) Obſeruatione dignum hoc loco apud hebræos exiſtimo, quoniam nomen pluralis numeri, cum uoce uerbi ſingulari conſtruitur, quod perraro fit. Et confirmat eam ſententiam, qua diximus Elohim, ideſt Deos, conſtrui cum uoce uerbi ſingulari, qua dicit', dii creauit, eoq́; ſignificari tres pſonas, licet unico uerbo includantur. Oſtendiq́; hoc etiam ex conſuetudine loquendi hebræorum poſſe. Hoc enim loco habetur. ויאמר בני גד ובני ראובן hoc eſt, Et dixit filii Gad, & filii Ruben, pro eo quod dicendum eſſet, & dixerunt, atq; hoc annotari uehementer uelim.

PRAEcepit ergo Moyſes.) Nihil diſſentit ab hebraico ויצו להם ideſt & præcepit eis, quod poſtea repetitur, & dixit ad eos. Atq; illud eſt præceptum. Septuaginta uero hoc in aliam ſententiam acceperunt, putantes illud, præcepit, ſignificare potius præfecit, conſtituit hoc mõ, καὶ συνέστησεν αὐτοῖς μωυσῆς ἐλεάζαρ τὸν ἱερέα, καὶ ἰη-

σὺν υἱὸν ναυὴ, καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν πατριῶν. hoc eſt & præfecit eis Moſes Eleazarũ ſacerdotem, & Ioſue filiũ Naue, & principes familiarum. Verum hæc ut dixi non eſt ſententia, & non hoc dicitur. Fefellit eos, quia ſeparatim ponitur, præcepit, &, dixit.

INter habitandi accipiant loca.) Huc adiecta eſt in codicibus Septuaginta tota hæc Periodus. Si inquit armati uobiſcum tranſire noluerint. διαβιβάσατε τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν, καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν πρότερα ὑμῶν εἰς γῆν χαναάν, hoc eſt, tranſportate ſuppellectilẽ eorum, & eorum uxores & pecora ante uos in terram Chanaan. quæ clauſula hoc loco non habetur, adiecta fortaſſe ex alio loco, aut ab ipſis interpretibus ſtudioſe addita, ut explicarẽt, quæ ſibi uiderentur. Sed an recte factum ſit, non affirmo.

PER circuitũ.) בגבלת .i. in confiniis, in terminis, in ultimis locis. urbes inquit quæ ultimis in locis regionis erant poſitæ, quã addit סבב ideſt per circuitum. Septuaginta ferè & ipſi idipſum ſignificant, ſed aliis uerbis σὺν τοῖς ὁρίοις αὐτοῖς, ideſt una cum ipſis finibus.

Iegbaha.) Hoc Sept. non urbis eſſe nomen exiſtimarunt, ſed uerbum potius. Nam Gaba exaltare ſignificat, & Ghebah collis dicit. Itaque uerterũt καὶ ὕψωσαν αὐτὰς .i. & exaltarunt ipſas. loco eius qđ uertit nr̃ interpres, Iegbaha. Sed ipſæ litteræ eos docere debuerant, littera. n. finalis. h. nomen fœmininũ eſſe demonſtrat. Deinde neſcio quo modo non uiderint non eſſe uocẽ pluralẽ, neque poſſe interpretari exaltarunt, ſed potius exaltauit mulier. nam uox fœminina eſt.

PORrò filii Machir.) Septuaginta nec de pluribus ſcribunt filiis Machir, cum hebraice ſcriptũ ſit כנימכיר .i. filii Machir, & eius quem ponunt, nomen ẽt explicant qđ non ſit in contextu hebraico. καὶ ἐπορεύθη οὒρ υἱὸς μαχεὶρ .i. & pfectus ẽ Vr filius Machir. Sed per errorẽ poſitum eſſe Vr exiſtimo, cum de pluribus ſit hoc intelligẽdum. immo omnibus filiis & natis ex ſtirpe Machir.

CAP. XXXIII.

Vxta caſtrorum loca.) Hæc oĩa poſita ſunt, ad explicationem
i huius uocis hebraicæ מוצאים hoc ẽ, Egreſſiones eorum. deſcripſit inquit Moſes, egreſſiones, aut eorum mãſiones, dum e caſtris egrederenter, deſcribebat manſionem præteritã. quod non uſque adeo perſpicue reddiderũt Sept. καὶ ἔγραψε μωυσῆς τὰς ἀπάρσεις αὐτῶν .i. deſcripſit Moſes caſtrorum motiones. Sic enim neceſſe ẽ in-

terpretari ἄπαρσιν à uerbo ἀπαίρω, ideſt ſoluo, tollo, ſolũ uerto.

M Anu excelſa.) ביד רמה, ideſt in manu excelſa, elata. hoc eſt, hoſtium maximo terrore. Magno apparatu, admiratione omnium maxima, quæ omnia ſub locutione hebraica ſignificantur.

EXER cuerat ultionem.) שפטם, ideſt iudicia, iudicauerat enim de diis ægyptiorum ut perderentur. Ad quorum inuocationem creduntur magi, ſuas perfeciſſe incantationes, uerum Deus de ipſis, iuxta eorum mẽdacem naturam iudicauit, meritisq; addixit ſuppliciis, ac dedecori, ut oſtenderentur non eſſe Dii. Dicunt etiã nonnulli hoc ad cornigerum Hãmonem pertinere, quem ægyptii honore præcipuo uenerabantur, ad cuius diuinitatem infringendam, Deum hebræis agnum comedere iuſſiſſe, ut cõmoſtraret eum nõ eſſe Deum, quem hebræi abſumerent. Verum hoc neſcio an uerum ſit. Euangelium aperte proteſtatur, agnum in figuram eſſe immolatũ, ut eo, uerus agnus immolandus ſignificaretur, non ut dii ægyptiorum, eo infringerentur, ac myſtice ſignificarentur. Sed puto ad aliud pertinere cum dicitur, In Deos eorum exercuiſſe ultionem. Et quoniam non explicatur in ſacris literis, poſſumus ſapienter inquirere, non temere noſtras cogitationes aſſerentes, ſed eas ueris comprobationes munientes. Septuaginta & ipſi ultionem interpretantur ἐν θεοῖς αὐτῶν ἐποίησε τὴν ἐκδίκησιν, ideſt, In diis eorum fecit ultionem.

QVAE eſt in extremis finibus.) בקצההמדבר Hoc eſt in fine ſolitudinis, quod Septuaginta longe ſecus interpretati ſunt, propter uocabuli ambiguitatem. nam קצה aliquando extremũ, aliquando partem ſignificat. ſed eam partem, quæ denotat extremitatem, ideſt detruncationem, abſciſionem. Ergo Septuaginta ſic uertunt ὅ ἐστι μέρος τι τῆς ἐρήμου, ideſt, quæ eſt quædam pars ſolitudinis. Sed dicendum eſſe, nõ partẽ, ſed finem, indicio eſt omnis locus, ubi eius uocis uſus incidit, ut illud, Finis oĩs carnis uenit, ubi eſt præſens uox קצה Et paulo poſt בקצה ארץ אדם, ideſt, In fine terræ Edom. quod Septuaginta καὶ πλησίον τῆς γῆς ἐδὼμ uerterunt, ideſt prope terram Edom, aliaq; id genus innumera.

IN mara.) Septuaginta uocis interpretationem poſuerunt καὶ παρενέβαλον ἐν πικρίαις, ideſt. Et caſtra metati ſunt in amaris, aut amaritudinibus. Sic enim eum locum hebræi uocarunt, ab aquarum amaritudine.

SEptuagina palmæ.) Nihil refert ꝙ Septuaginta ſcribant στελέχη τῶν φοινίκων, ideſt trunci palmarum, aut ſtipites, cum hebraice in contextu non habeatur. ad explicationem enim additum eũ.

CONfringite titulos.) משכיתם .i. delubra eorum. ubi diis ſuis orationes faciebãt, ut interpretatur Chaldaica æditio. בית נסגדתהם ideſt domum orationis, aut genuflexionis eorum, uel titulos, hoc ē, aceruos lapidum ſuper quos adorabant, ut interpretatur Rabi Salomon. Sicut uaria erat earum gentium ſuperſtitio, à dæmonibus reperta, atq; ideo plerunq; irrationabilis. Septuaginta quoq; recte & ſecundum æditionem Chaldaica interpretantur τὰς σκοπιὰς, ideſt ſpeculas eorum. locos exantes. alii dixerunt ſpectacula in lapidibus exſculpta.

STAtuas cõminuite.) שלמי מכסתם ideſt imagines conflatorias, aut æreas, aut fuſas ad caminum, & id genus, quæ fiunt multis argenteis, aut aureis rebus in unum conflatis, & per ignem liquefactis quod & præclare Septuaginta. καὶ πάντα τὰ εἴδωλα χωνευτὰ αὐτῶν, hoc eſt, & eorum ſimulachra, ad fornacem fuſa. Ita enim neceſſe eſt χωνεύω interpretari.

ET omnia excelſa.) במותם .i. excelſa. Quod & de collibus, æditisq; locis poteſt intelligi, ubi diis ſuis lucos conſecrabãt, in eorumq; medio delubra ſtatuebant, ibiq; eos uenerabantur, aut certe refertur ad columnas excelſas, ſuper quas idola ponebant in æditiſſimo loco ut inde dii conſpicerentur & ab omnibus adorarentur. uenerabilioresq; uiderentur, hoc poſtremum ſenſerunt Septuaginta transferentes πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξαρεῖτε, ideſt & omnes columnas eorum auferte, quod & eo comprobatur. Dicitur enim hic in cõtextu, excelſa eorũ cõfringite, hebraice תשברו. Confringere uero de collibus ac lucis non diceretur, quamobrem uidetur ad columnas, ſigna, titulos, ubi Deorum eſſent erectæ imagines omnino pertinere. Quod uero Deos in cacumine montiũ colerent, manifeſtum eſt Deuteronomii capite. xii. ubi Deus præcepit hebreis, ut cum ad terram promiſſam perueniſſent, omnes locos idolatriæ deſtruerent, ubi ſic ait, deſtruite inquit omnes locos ubi gentes adorant אלהיהם על הרים הרמים ועל הגיבעות ותחת כל עץ רענן, hoc eſt, Deos ſuos ſuper montes excelſos & colles, & ſub omni arbore uirenti.

ERunt uobis quaſi claui.) לשפים Quod etiam hebræi clauos in

terpretantur. Per aliud enim notius exponens Rabi Solomon ait erunt uobis לצנינים idest in clauos, aut tanq̃ claui. Nec absunt ab hac sententia, & Septuaginta ἔσται σκόλοπες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν .i. erunt stimuli, cruces, in oculis uestris.

Et lanceæ in lateribus.) לצנינים, idest, in spinas, ut exponunt hebræi, Rabi enim Salomon exponens hoc, scribit, erunt uobis in spinas, ut sepiant, & egrediendi & ingrediendi facultatem uobis adimant Regio uestra circũuallabitur his hostibus, ut uos egredientes extra uestros limites ilico excipiant. Videtur autem & idem innuere Hieronymus, licet aliis uerbis, in qua re etiam Septuaginta secutus ẽ qui & ipsi καὶ βολίδες ἐν ταῖς πλευραῖς ὑμῶν, idest, & iacula, aut lanceæ erunt uobis ad latera.

ET aduersabuntur uobis.) וצררו אתכם, idest, Et afligent uos, angent, uexabunt. hostiliter in cunctis segerent, & inimicabuntur uobis ut ipse noster interpres reddidit, & Septuaginta quos secutus est καὶ ἐχθρεύσουσιν ὑμῖν, idest & inimici uobis erunt, atq; ita uere accidisse postea cognitũ ẽ. nam quos in acquirenda terra reliquissent, hi & ad idolatriam, & ad pessimos quosq; ritus ac mores, eos pellexerũt, ex quo & illud consequebatur, ut à deo derelicti, miserabiliter ab eisdem affligerentur, quos corruptelarum & impietatum magistros habuissent. Ita uerbum domini manet in æternum, nec ulla potest ratione immutari, quia firmissima est rerum, cum suis causis apprensio, & expressio, quæ sensim per suos ordines explicatur.

CAP. XXXIIII.

P Ars meridiana.) פאת נגב Hoc est, ora, extremitas, terminus meridionalis, seu a meridie. nam pars meridiana de confinibus ac terminis, non fortasse intelligeretur, q̈q̃ & Septuaginta in eum modum transtulerint καὶ ἔσται ὑμῖν τὸ κλίτος τὸ πρὸς λίβα, idest & erit uobis latus, quod ad meridiem uergit. Potest etiam stare sententia Hieronymi, propter uocis multiplex significatũ.

PER ascensum Scorpionis.) Similitudo est. Flectẽtur inquit termini sicut flectuntur in gyrum Scorpiones. nec loci nomen est, ut existimarunt Septuaginta, sed quædam ut dixi comparatio, quibus libenter sacra scriptura utitur. Itaq; Septuaginta arbitrati nomen esse loci, ipsum Scorpionis nomen pro loco posuerũt κυκλώσει ὑμᾶς τὰ ὅρια ἀπὸ λιβὸς, πρὸς ἀνάβασιν ἀκραβεὶν, idest, & circũscribet uos

termini ab aphrico, ad ascensum acrabin. Acrabin uero Scorpiones hebraice uocantur, miror profecto hunc lapsum.

AD montem altissimum.) הר ההר idest, Hor montem, de quo sæpe retrodictum est Omittitur etiã eius montis nomen apud Septuaginta, propter uocis similitudinẽ, quæ est inter hor & oros. Ideo scriptores putarunt redũdare hor, quasi esset una syllaba nominis oros, eamq; extra contexum eiecerunt.

AD mare cenereth.) Mos sacrarum literarum est, ut omnem aquarum collectionem mare appellent Itaq; existimo hunc esse lacũ, quem nos corrupte uocamus stagnum genazaret, cum cinnereth dicendum sit, ut ex isto loco docemur. neq; mare erat, sed lacus. Atq; hoc etiam hic innuitur. nam mare ipsum, uocatum est mare magnũ. Lacus autem & stagnũ mare simpliciter. Nihil ergo refragatur, ne non credamus esse hoc, stagnum genezeret. Suoq; nomine res esset appellanda, ut à rebus tam sacris, non modo rerum, sed etiam uerborum absit corruptela.

CAP. XXXV.

m ILle passuum spacio.) Sicut habet & hebraicũ אלף אמה סבב idest mille cubitos, aut mille passus per circuitũ. Qui numerus deprauatus apud Septuaginta legitur ἀπὸ τοίχους τῆς πόλεως, καὶ ἔξω δισχιλίους πήχεις κύκλῳ, idest, à muro ciuitatis, & extra, bis mille cubitos per circuitũ. Redundat ergo dimidium, hæc enim mensura erat qua ea loca per circuitum excurrebant, qua uero à muris ciuitatum recedebant, duo millia passuum. Atq; hæ duæ dimensiones expresse ponuntur in hebraico. Præcipitur ergo ut bina millia ab urbe distarent, mille uero per circuitum tenderentur.

COgnatus occisi.) למקלט מגאל Hoc est, in refugium à redimẽte, ut possit inquit esse refugium is locus ab eo qui sanguinem redimit, quem Hieronymus uult esse cognatum & affinem occisi. Sicut etiã sentiunt Septuaginta φυγαδευτήρια ἔσονται ἀπὸ τοῦ ἀγχιστεύοντος τὸ αἷμα, hoc est, refugia erunt, ab eo qui propinquus est sanguini. Sententia quidem eadem est, sed non eisdem uerbis transfertur. Is ergo qui sanguinem redimit, idest ultor, non solum propinquus, sed quilibet etiam alius esse potest. ideo rectius paulo post, cum uocauit Hieronymus, sanguinis ultorem.

SI quis ferro percusserit.) בכלי ברזל Hoc est, cum instrumẽto fer-

reo, qua uoce non solum instrumētum significatur, uerum etiam uas. quo factū est, ut non tā ꝓprie uerterint Sept. ἐὰν δὲ ἐν σκεύει σιδήρου, Si aūt uase ferreo, qs pcusserit, q̄q̄ τὸ σκεῦος, aliqn̄ arma denotat.

HAEC sempiterna erunt legitima.) לחקת משפט, idest, In statutū iudicii, per cognationes uestras, quod cum sit elegantissime explicatum ab Hieronymo, à Septuaginta tamen, aut obscure, aut in aliam sentētiam est uersum. εἰς δικαίωμα κρίματος, idest in iustificationem iudicii. Atq; hoc est quod sæpe admonuimus, tātum differre inter nostram hanc & Septuaginta æditionē, quātum inter solem ac lunam. Quod facile erit cuiq; uidere, qui uoluerit.

HOmicida sub testibus.) Et hoc elegantissime & ad nostram linguam ab Hieronymo, uerbis etiam paucioribus, q̄ in hebraico inuenniatur, translatum. Vocauit enim homicidam, quem contextus hebraicus כל מכה נפש i. omnis percutiens animam. Quod si ad uerbū reddidisset interpres, præter ipsam absurditatem, fuisset etiam obscurissimum. Audi enim Septuaginta, qui ad uerbum transtulerunt πᾶς πατάξας ψυχὴν διὰ μαρτύρων, i. omnis percutiens animam per testes. Quis autem hoc, nisi maxime assueuisset, intelligere potuisset? resq; aperta est. Certum uero est, hoc loco percutere animam, sumi pro eo quod est interficere.

AD cuius testimonium.) Hoc quoniam paulo diuersius fortasse uideretur, hebraica ponentur. ועד אחד לא יענה בנפש למות Hoc est, Et testis unus non respondebit, in animam ad moriendum. i. unus testis non poterit contra quenq̄ se testem exhibere, ut condēnetur. Dicitur ergo de teste, non ipsa lege, q̄q̄ & ad legem pertineat. i. non modo uni testi prohibetur ne id faciat, sed etiam legi ne fieri permittat. Hieronymus ad legem respexit. Dicuntur autem hæc hebraice, plurimis uerbis, superuacaneo incultatis, sed in laudatissimam breuitatem ab interprete redactis.

EXVles & profugi.) Etiam hic præcipitur, ne precium suscipiāt ab his, qui ad urbes illas profugissent, ut eo se redimerent, & ad suas sedes reuerterentur. Deinde & illud, ne ab his etiam precium sumerent, qui quenq̄ inter fecissent, & se ad urbes illas uellēt cōferre, eáq; facultatem precio emerent. atq; hoc innuitur in contextu hebraico & græco ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו idest. Et nō accipietis preciū ad effugiendum ad urbē effugii eius. Propterea & græce, οὐ λήψε-

δέξετε λύτρα τοῦ φυγεῖν εἰς πόλιν, hoc eſt, non accipietis precium ad effugiendum ad urbem.

NE polluatis terram.) ולא תחניפו Et non polluetis terram, non cōtaminabitis. Nihil ergo ab hebraico diſſentit, ſed Septuaginta neſcio quo uerbo, id reddiderunt οὐ μὴ φονοκτονήσητε, ideſt, non perimetis, non trucidabitis terram. nam quid aliud ſignificat φονοκτονέω, cum à φόνος, ideſt cæde ducatur, & κτείνω, interficio.

CAP. XXXVI.

T cum iobileus) Iobileum appellari à uerbo hebraico יובל
u quo ſonitus cornu ſignificatur, nemo ferè eſt, qui neſciat.

Quinquageſimus. n. annus, Iobileus uocatus eſt, ꝙ in eo cornua perſtreperēt, per omnes urbes Iſrael, ut tēpus adeſſe ſignificaretur. Totusq; ille clangor & buccinatio, Iobilæus hebraice uocatur. Quamobrem cum hæc uera ſit rō, qua Iobilæus uocatur, miror Septuaginta, ꝙ alio modo id uocabulum tranſtulerint, ſcilicet ἄφεσιν, ideſt remiſſionem, non alia de cauſa, q̃ quia anno Iobilæi, omnes poſſeſſiones cuiuis locatæ, ad ſuos redibant dominos, & quaſi auferri uidebantur. Iugum quoq; ſeruile auferebatur, captiui relaxabantur, carceres aperiebantur. Erat q; is redemptionis annus. ſed ea non eſt uocis proprietas. neq; tam facile cognitu eſſet omnibus, quid ſibi uellet ἄφεσις, & in alium ſenſum interpretaretur. A Iobilæo quidam duci putant iubilare, quaſi ſtrepere, lætari, ac uociferari. Id qđ græcis eſt ἀλαλάζειν. Verum etiam latini, uſi hac uoce ſunt, uidelicet iubilo. a quo & eiuſdem uocis uerbum. Sed nō ſignificatur eo illa lætitia, quam innuit hoc uerbum eccleſiaſticum. Dicit enim Auguſtinus iubilare proprie beatiſſimarum eſſe gentium, & gaudiis diuinis perfuſarum. Itaq; proprie in cælo iubilare inueniri, non terris. Poteſt igitur iubilare, & hebraicum eſſe, & latinum.

INCIPIT LIBER DEVTERONOMII.
CAP. I.

NSOLITVDINE cãpeſtri.) במדבר בערבה ideſt, In deſerto, ĩ campo, in planicie, in qua uoce conuertenda, eodem lapſu ceciderũt Septuaginta, quo & ſuperius. qui putarunt haraba, ſcilicet planiciem eſſe hereb, ideſt ueſperum. Cũ maxima ſit in ſcriptura, ac multis aliis differentia. Itaq; hunc locum ita reddiderunt ἐν τῇ ἐρήμῳ πρὸς δυσμαῖς, ideſt in deſerto ad occaſum. Quem uero ſenſum habere poteſt hic ad occaſum, aut qnamobrem ponitur?

EX Aſaret.) חצרת ideſt Chazerot. Quo nomine etiam uillæ ſignificantur. Sed hic loci proprium uidetur eſſe. nam & multis ante locis habita de eo loco mentio eſt. Quare Septuaginta non adeo proprie uerterunt hoc, καὶ αὐλῶν, ideſt & tibias. Lapſus autem is ex eo accidit, quia Chazar clangere tuba ſignificat, atq; inde duci putarunt Chazarot. quod certe minime uerum eſt. Non enim ab eo uerbo eiuſmodi nomen deductum uſq̃ reperimus. Præterq̃ igitur ꝙ erratur, dum proprium nomen non exiſtimatur, accedit etiam, ꝙ neq; uere de nominis Etymologia diiudicatũ eſt. Aeditio Chaldaica uertit hunc locum בחצרות ארגיזו על בשרא, ideſt in Chazarot, murmurarunt propter carnes.

V B I auri plurimum eſt.) די זהב ideſt, Et ſufficientia auri, aut auri copia. Appellatum uero eum locum eo nomine Chaldaica docet æditio, ꝙ uitulum ibi conflatilem confecerint hebræi, collecta maxima monilium, torquium, craterarumq; aurearum copia. q̃q̃ non uideatur Chaldæus interpres locum interpretari, ſed potius ſcribit eos eſſe à Moſe reprenſos, ꝙ aureum uitulum feciſſent. Sic enim legitur, & reprendit eos על דעבדו עגל דדהב, hoc eſt Propterea ꝙ uitulum aureum feciſſent. Huc ergo & hebræi pertinere aſſerunt, ꝙ dicitur, ubi auri eſt plurimum, ideſt ubi eos coarguit, propter auri copiã, ſiue reprẽſurus eſſet propter hoc ipſum. Verum in his argutiores eſſe uitium penè ſit.

E T libani.) Miror cur hoc Septuaginta transferant ἀντιλίβανον, ideſt antilibanum. Solum enim libanum in contextu ponitur.

NEgocia nostra & pondus.) טרחכם Hoc est laborem, aut defatigationem uestram, qua.s.me defatigatis. Septuaginta uerbo obscuro & non tam proprio id explicuerunt τὴν ὑπόστασιν ὑμῶν .i. hypostasin uestram, credo eos uelle intelligere τὴν ὑπομονὴν .i. patientiam, sustinentiam, ut mihi fingam uocem inusitatam. Appellat itaq; labor hebraice tarach. Quod ut infinita alia, sic & ipsum græcos usurpasse arbitror, & esse id quod dicitur ταραχὴ .i. tumultus, defatigatio, strepitus.

QVOrum conuersatio sit probata.) Hoc explicandi gratia ab ipso est interprete additum, cum in cõtextu nihil eiusmodi sit. Verũ existimo, eũ exposuisse aliis uerbis, hãc sententiã .s. וידעים לשבטיכם idest & cognitos per tribus uestras. Hoc autem modo intelligitur, Eligite per tribus uestras uiros sapientes, prudentes, & perspicaces, ac peritos. Quamobrem ידוע hoc loco non est passiua uox, neq; eũ significat qui cognitus est, sed qui scit, qui cognoscit, qui peritus est. Sicut optime & Septuaginta reddiderunt. ἄνδρας, σοφοὺς, ἐπιστήμονας, συνετοὺς .i. uiros sapientes, cui respõdet hebraicum חכמים, sciẽtes cui correspondet נבנים. Deinde perspicaces, aut intelligẽtes, cui respondet ידועים, quare actiua uox est.

NEC accipietis cuiusq̃ personam.) Deest hoc quod & a Septuaginta est omissum. Paulo enim ante præcepit ne faciem cuiusq̃ in precio haberent, ne ex uultu iudicarent, ne personarum uarietatem in iudicio distinguerent. Nunc autem præcipit לא תגורו מפני איש hoc est, nolite pauere a facie cuiusq̃, quæ & una causa est, ut iudicium deprauetur. minas.s. præpotentum formidare. In huius sentẽtiæ locũ, hanc posuerũt Sept. οὐ μὴ ὑποστείλῃ πρόσωπον ἀνθρώπου .i. ne deprimas faciẽ hois. Quod certe pauloante dictũ est, neq; fuerat hic repetendũ.

CAP. II.

Ouit iter tuum.) Non aliter habent hebraica ידע לכתך .i.
n cognouit iter tuum, aut incessum tuum. Verũtamen nescio quamobrẽ Septuaginta, & tempus & personã immutarunt διάγνωθι πῶς διῆλθες τὴν ἔρημον τὴν μεγάλην, hoc est, cognosce, perpende, quomodo pertransieris solitudinem magnam. Ecce snĩa penitus uariata est, neq; mihi cõstat, cui tãti errati cãm debeam ascribere.

NIhil tibi defuit.) Et istud potest abunde testari, quantum nostra æditio cæteris sit præferenda. nam is locus cum fuerit uertendus, ut

no ster iudicauit interpres. Septuaginta propterea ꝙ penitus hebraicam phrasin non uariant, obscurissimam fecerunt æditionem. Sic enim habet hebraicum לא חסרת דבר Hoc est, non eguisti uerbo, ubi uerbum pro re ponitur, de qua re sæpius scripsimus. Septuaginta οὐκ ἐπεδεήθης ῥήματος, hoc est, non indiguisti uerbo, cum dicendum fuerit, non indiguisti cuiusq̃, uel non defuit tibi quicq̃. Verbum enim hoc loco, nemo apud græcos pro re sumendum esse arbitraretur.

Quasi gigantes.) Miror Sept. ꝙ uocem hebraicam qua significatur gigantes, nihil oino immutarũt ῥαφαεὶν λογισθήσονται καὶ οὗτοι, .i. Rephain reputabũtur & hi. Rephain uero gigantes hebraice uocantur, quos Chaldaica æditio uocat & ipsa גבריא .i. gigantas, qui post Noe, iterum suscitati sunt, & in multis terrarum partibus tam prodigiosa gens repullulauit maxime in his locis, de quibus hic fit mentio ubi ēt tempestate Dauid gigãtes inueniebantur. Ab his natæ sunt oẽs fabulæ apud græcos, propter famam & nomen gigãtum, & propter uetustatem. Non enim fuit difficile, ut multa mentirentur posteri de gigantibus, propter temporum longinquitatem, quæ uetustati & uenerationẽ adhibet, & sub ea facilius mẽdacia teguntur. Fiuntq; posteris credibiliora, quia remotissima sunt, & diiudicari non possunt. Clarum igitur est, hoc toto capite testimonium de gigantibus, nec aliæ gentium desyderandæ sunt historiæ, quæ oẽs inueniũtur his sanctis litteris multo tempore posteriores, sint quantumlibet uetusta quæ ab illis proferuntur.

HOdie incipiam dare terrorem.) Etiam hanc uocem non uidentur satis Septuaginta intellexisse, in qua & tempus & personam immutarunt. Quis enim apud hebræos uel mediocriter eruditus inuenitur, qui nesciat אחל uocem futuram esse a uerbo החל .i. cæpit at Septuaginta faciunt hãc uocem imperatiui ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἄρχου δοῦναι τὸν φόβον σοῦ, καὶ τὸν φόβον σοῦ, hoc est, Hodie incipe dare terrorem & formidinẽ tuam, quasi eorum esset hoc posse facere, & nõ magis ipsius dei. atq; ita tota sentẽtia peruertitur. Hæc certe, sine culpa dissimulare non possumus. nec propter summam, quam Septuaginta uiris illis habere debemus reuerentiam, non hæc adducenda sunt.

VIris ac mulieribus & paruulis.) Hoc tandem loco resipiscunt Septuaginta, tam, non iam suppellectilem uertentes, sed filios. καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, hoc est, & filios eorum. Quamobrem mi-

ror cur & in cæteris non sit id ab eis animaduersum.

NON reliquimus quicq̃.) שריד .i. reliquias, nihil quod superstes foret. Verum Septuaginta nescio cur sic uerterint οὐ κατελίπομεν ζωγρίαν .i. non reliquimus captiuum. Cum uox hebraica ad omnes reliquias, non tam hominum, q̃ rerum reliquarum pertineat.

CAP. III.

O Mnes urbes quæ sunt in planicie כל ערי המישר .i. Omnes urbes Mishor, quo nomine putauit Hieronymus planiciem intelligi, ná Iashar, rectum planumq; significat. unde Mishor rectitudo, æquor, planicies. At Septuaginta nomen esse loci sunt arbitrati, & quia propria locorum, urbiumq; nomina, non possunt aliter transferri, immutatum manet hoc apud eos πᾶσαι πόλεις μισώρ, oẽs urbes Mishor. Quid autẽ sit uerisimilius, dicerem utrunq; nos existimare posse. Aeditio Chaldaica, ut propriũ loci nomẽ interpretatur משרא nihil hebraica uoce immutata.

IN Rabath filiorum.) רבת. Videturq; esse loci propriũ nomen, quod nõ uidẽtur sensisse Septuaginta. Rabath uero etiam si loci nomẽ nõ esset, nequaq̃ tamẽ significaret, qđ putarũt Septuaginta. Eius enim significatio esset, multa, uel copiosa. Hi uero ἰδοὺ αὐτὴ ἐν τῇ ἄκρᾳ τῶν υἱῶν ἀμμαν, hoc est. Ecce ipse lectus, in cacumine filiorũ Amman. En Rabath uerterũt cacumẽ, quod hebraice significat copiam, puto uero potius esse urbis nomen.

V Ocabatur terra gigãtum.) Placet hoc magis, quod Hieronymus uerterit per præteritum, q̃ ut in futurum spectaret, ut uertũt Septuaginta. Mos enim est linguæ hebraicæ, qđ sæpius admonuimus, ut quoniam præterita imperfecta apud eos nõ inueniũtur, substituát in eorum locum futura. igitur hoc loco קראי ארצ רפים, hoc est. uocabitur terra gigãtum, existimãdum est esse positum, pro eo qđ est uocabatur, Septuagintaq; nõ secũdum morem huius linguæ redidisse. λογισθήσεται γῆ ῥαφαεὶν .i. Terra gigãtum reputabiť, Et q̃m alibi diximus, & dicturi sumus de hac re, nõ plura nunc ad comprobationem adducentur.

E T planiciem solitudinis.) Quam, male nõ sua uoce reddiderũt græci interpretes καὶ ἡ ἀραβὰ καὶ ὁ ἰορδάνης, & haraba & Iordanis. nam haraba planicies, & solitudo hebraice uocatur, dictumq; alias de eo est.

ET termios cenereth.) Quod nomẽ corruptius, nũc quoq;, q̃ supra apud Septuaginta legitur ἀπὸ μαχαινερέθ, hoc est a Machenere t. nam in hebraico, hoc loco Mem addita, nõ est de nominis essentia, sed præpositio ẽ, ab, uel de. Quare male nomini adiũcta ẽ, quasi eius prima sit syllaba.

Vsq; ad radicem mõtis Phasga.) Nomẽ radicis nescio qua causa, Septuaginta tanq̃ alicuius loci proprium nomẽ, noluerũt interpretari ἀπὸ ἀσηδὼθ τὴν φασγὰ .i. ab Asedoth Phasga. at Asedoth nomen radicis ẽ, a sua uoce simplici אשד esed, quod radicẽ significat. Neq; uehemẽter miramur hoc, cum alia q̃ plurima eiusmodi errata in græcorum inueniantur codicibus.

OCVli tui.) Sicut habet hebraicum עיניך oculi tui. Quod male in græcorum codicibus legitur οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν .i. oculi uestri, nisi alia rõne, hãc uarietatem tueamur. nam cum Iosue illi erat sermo.

IRAtusq; est dñs.) ויתעבר .i. iratus est, accensus est. Infinitaq; sunt exempla, quæ ab his etiam afferuntur, qui apud hebræos, dictionaria cõficiũt. Quare cum ea sit uerbi significatio, nõ recte uertitur apud Septuaginta καὶ ὑπερεῖδε ἐμὲ κύριος ἕνεκεν ὑμῶν, idest. Et spreuit me dominus propter uos.

CAP. IIII.

Quam ego hodie proponam נתן לפניכם .i. Quã do corã uobis, ut nõ respiciat in futurum, sicut & Septuaginta ὃν ἐγὼ δίδωμι ἐνώπιον ὑμῶν σήμερον, hoc est, Quã ego do coram uobis hodie. Illud autem est prudenter a nostro interprete factum, q; dare uerterit in id quod est ponere, nam & illud significat dare apud hebræos, ut est ille locus. Posuitq; ea in firmamento, ubi hebraice esset dicendum, dedit.

ARdebat usq; ad cælum) עד לב השמים .i. usq; ad cor cæli. usq; in cæli meditulium, usq; in penitissimas cæli partes. omissumq; fortasse cor ẽ, à Septuaginta & Hieronymo propter metaphoræ uehemẽter alienam similitudinem.

ET nubes & caligo.) Additur huic à Septuaginta φωνὴ μεγάλη .i. uoce magna. quod certe est aliũde sumptum. Neq; tam magni refert, esse hic adiectum, quod esset alibi magnopere cauendum.

ET ostendit uobis pactum suum.) ויגד .i. & annũciauit, ut spectet ad uocem, nõ aliud. Sicut & Septuaginta καὶ ἀνήγγειλεν ὑμῖν τὴν δια-

θήκην, hoc eſt, & annunciauit nobis teſtamentum.

QVAE creauit dñs deus tuns.) חלק .i. diſtribuit, diuiſit, ut una quæq; ſtella ſua eſſet regione poſita, terriſq; inſeruiret. Diſtributaq; ſunt toto cælo ſydera, ut omnibus gentibus lucem exhibeãt. multaq; ſunt aſtra, quæ noſtro hemiſperio nunq̃ ſe oñdant. Poteſt etiam & de Sole ac luna intelligi, qui omnibus gẽtibus diſtributi ſint, p acceſſum atq; receſſum, ut quælibet regio ſuum uer, hyememq; & æſtatem habeat, ſuas mutante Sole uiciſſitudines. Dicitur ergo diſtribuit ſiue diuiſit, nõ autem creauit. quemadmodum habẽt, & Sept. ἃ ἀπένειμε κύριος ὁ θεὸς σοῦ, ideſt quæ diſtribuit dominus deus tuus.

PROpter ſermones ueſtros על דבריכם Mos. ẽ hebræis, ut præpoſitionem על, quæ, ſupra, aut propter ſignificat, addãt uoci דבר hoc eſt uerbo aut rei, & loco aduerbii totum proferre, neq; reſolui debet apud nos & græcos in id quod eſt, propter uerbũ tuum, aut ſermonẽ tuũ, ſed propter te. Quare & hoc loco erat dicẽdum propter uos, nõ ſermones ueſtros, ne in errorem laberemur. minus etiam Sept. hanc cõſuetudinem animaduertunt καὶ ὁ κύριος ὁ θεὸς ἐθυμώθη μοὶ περὶ τῶν λεγομένων ἐφ᾽ ὑμῆν, hoc eſt, & dominus deus iratus eſt mihi, ob ea quæ dicebãtur de uobis. ſed ueritas habet, ut nos diximus.

IN hac humo.) בארץ הזאת .i. in terra iſta, nequid falſi ſuſpicaremur. Humus enim potius ipſam terræ qualitatem repræſentat, at terra, hoc loco & alibi, pro regione ſumitur. Septuaginta quoq; nõ humum uerterunt. ἐγὼ γὰρ ἀποθνήσκω ἐν γῇ ταύτῃ, hoc eſt. Ego enim morior in terra hac.

A ſummo cæli uſq; ad ſummum eius מקצה השמים עד קצה השמים, hoc eſt, A fine cæli, uſq; ad finem cæli, à loco ubi terminus cælo eſt, uſq; ad alterũ terminũ. Interroga & perqnire inquit ex omnibus gẽtibus incolẽtibus á cardine mũdi, uſq; ad alterũ cardinem. Ab uno ad alterũ uerticem. Erat aũt obſcurior ſnĩa in noſtra æditione, locus uero ut nos diximus uerti debet. Imitatus eſt autẽ Hieronymus Septuaginta ἀπ᾽ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ, ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, hoc ẽ, ad ſummũ cæli, uſq; ſummũ eius. Ex quibus uerbis difficile ẽ ullũ ſenſum elicere. Error ex eo accidit, quia quod erat finis: terminũ uerterũt. Nobis aũt non omnis terminus ẽ ſummũ. Et põt in aliquo eſſe finis: ubi non ſit ſummũ. Finis. n. noſtri corporis ẽt pedes ſunt: quæ pars abſurde ſummũ uocaret. Sũmum ergo, pro extremitate poſitum eſt, extremitate dico

ortus, & occaſus

ortus, & occasus, Septentrionis, & meridiei.

AVdisti & uidisti.) Veri est simillimum, nõ uertisse Hieronymũ & uidisti, sed & uixisti. Facilis enim est ab uno ad alterum lapsus, & ipse noster iterpres ab hebraica ueritate & Septuaginta minime dissensisset. Est ergo dicendum audisti, & uixisti ut habent hebraica שמעת אתה ותחי .i. audisti tu, & uixisti. licet mutetur tempus. Septuaginta quoq; ἀκήκοας σύ, καὶ ἔζησας, idest audisti & uixisti. Id enim fuit prodigium, ut mortales aures, uocem diuinam exaudirent, & subito pauore non exanimarentur propter uocis magnitudinem, & insolitum clamorẽ. Simul q̃ mortali, diuini numinis aduentus, sensum ac uitam sæpe numero eripit. Præsertim si fiat, ut in monte illo accidit. ideo formidabant filii Israelis, mortemq; si accederent, se incurrere credebant.

Tunc separauit.) Etiam iste locus potest aperte id oñdere, qđ sæpius diximus, futura pro preteritis imperfectis in lingua hebræa usurpari. Est itaq; hoc loco futurum אז יבדיל, idest tunc separabit, uice præteriti tñ ponitur. ut ipsa indicat sententia. Hunc loquendi morem omnes obseruare uelim. Vehementer enim ad intelligẽdos psalmos adiuuabit, in quibus ea sæpe locutio reperitur.

CAP. V.

NOn usurpabis nomen dei tui frustra.) לשוא .i. Inuanum, aut frustra. Hoc est, ut super rebus inanibus, stultis, ac uulgaribus nõ nominet, sed in rebus seriis pagẽdis. serio, nõ ridicule, non contemptim, non cum ludibrio, & cõtemptu quodam. Aut certe sic, non sumes inquit in uanum, nomen dei tui. i. non frustra, ac sine fructu, atq; in mendaciis. Sed ubi eius nomen fuerit adhibitum, res omnino subsequatur, ut inuocatio diuini nominis, sit rerum cõfirmatio. Frustra uero aut inuanum ab his dei nomen usurpatur, qui in negociis transigendis, deum quidem appellant, sed in mendacio perseuerant, nec ullum res accepit momentum per noĩs diuini inuocationem. Quo miserrimo & teterrimo flagitio, cum omnes pene contaminati sint, nihil tamẽ se mali existimãt fecisse. Estq; peculiare ipsis iudeis, in leuissimis quibusq; rebus, & ad omne temporis momentũ, dicere Badonai. i. per deum. Eoq; sunt in eo reprensibiliores, quo singulis pene diebus hoc præceptum, in eorũ synagogis frustra, ut alia ad memoriã reuocatur. Septuaginta igitur cõsone, & ipsi nostræ ædi

&

tioni transferunt οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου σοῦ ἐπὶ ματαίῳ, hoc ē, non assumes nomē dei tui, ob rem uanam, aut inuanum. Quare שוא hoc loco sumitur pro mendacio. Nam & paulo inferius dicetur, ne loquaris contra proximum tuum, falsum testimonium, ubi hebraice ē, עד שוא, hoc est testis falsus aut uanitatis, & latinis, uanus mendacem significat.

QVIA non erit impunitus.) כי לא ניקה יהוה .i. quia non innoxium habebit deus, non innocentem, non sine delicto, non sine piaculo. Quod optime & à Septuaginta οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ κύριος τὸν λαμβάνοντα &c. idest neq; enim mundum dominus reputabit, qui sumat eius nomen inuanum.

BOS & asinus.) Pro asino Sept. posuerunt ὑποζύγιον, quod ad omnia iumenta fere pertinet, quorum utimur ministerio atq; labore, ad nostros labores imminuendos. Sed hoc leuissimum est.

VT requiescat seruus & ancilla tua sicut tu.), Hoc non solum de his, uerum ēt ipsis iumentis dicitur. Sabbatum enim non tam hominibus, q̃ iumentis dabat requiem. ut uniuersalis esset requies eo q; esset, id deo acceptissimum, ut in tanta die, nihil seruitute & labore premeretur. Nihil enim est deo acceptabilius, q̃ ut maxime, quantum fieri possit, ab oppressione aliena temperemus. Hodieq; multi apud maumetenses sunt, qui si nihil aliud, qđ bonum uideatur, ac piū aliqua die egerint, auiculam saltem extra caueam abire permittant, arbitrati se uel in eo, pie facturos, adeo neq; illi, q̃q̃ Barbari, & stultæ religioni addicti, non intelligunt, quæ summo deo grata sint. In textu igitur Septuaginta ponitur, ut requiescat seruus & ancilla. καὶ ὑποζύγιον σοῦ ὥσπερ καὶ σύ .i. & iumentum tuum, sicut & tu. Quemadmodum habent hebraica.

QVIS det talem eos habere mentem.) Diximus hebræos hac locutione uti, uice aduerbii utinam. Vtinam inquit talem habeant mētem. Septuaginta & ipsi Phrasin hebraicam sequuntur τίς δώσει εἶναι οὕτω τὴν καρδίαν, idest quis dabit esse cor eorum.

ET protelentur dies nostri.) Nemo est tam mediocriter eruditus, qui hoc non intelligat, qđ & Sept. præclare expresserunt. καὶ μακροημερεύσητε ἐπὶ τῆς γῆς .i. & longæui sitis super terram. Protelare igitˀ uidetur ex græco ductum. à pro. hoc est longe, porro. & telos. fine. quasi in longum fines, ac metas temporis proferre.

Ominus deus tuus.) יהוה אלהינו .i. dñs deus nr̃. Queãdmodũ & Sept. κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς. Hoc est, dñs deus nr̃, dñs unus est. Nõ est hoc loco silentio prætereundũ, quod rabiosus Moses ægyptius primus hebræorum scriptor carpit Christianos, eosq; longa subsanatione deridet. Christiani inquit colligunt trinitatem ex isto loco. Primum enim tres exprimuntur personæ, cũ dicitur dñs deus, deus. Ter enim ibi diuinum nomen repetitur. postea innuitur trinitas cum dicitur, unus est. Productis aũt his uerbis, multis probris in nos inuehitur. Potuit quidem esse ut aliquis insulsior e nr̃is, quorum plurimi reperiuntur, id iudæo illi dixerit. nam multi diuinarum lr̃arum imperiti, ex his locis trinitatem colligũt, ex quibus colligi non põt. Rursum ubi clarissime ea diuina res exprimitur, nihil eius, in eorum animos penetrat. Primum maxime fit aconcionãtibus, qui sæpe diuinas extorquent literas, dum illud uolunt esse figuram illius, & illud alterius. Acciditq; ut oculatis in nos iudæis, ludibrio simus. Tenẽdum utiq; medium esset, ut quæ figuram præ se ferunt, figurate interpretentur. Quæ aũt in aliud tempus non spectant, non eo extorqueantur. Perquirendumq; diligenter, ut ubi de Messia dicitur attente cognoscamus, ubi aũt nihil eiusmodi prædicitur, non uiolente trahamus. Fit enim ex hac causa, ut fœdissimis fabulis diuinas inficiamus lr̃as. Quam rem maxime uituperat Gregorius Nazãzenus. Erat enim & apud græcos, genus hominum, quale nostris, & multis ante uiguit diebus, qui infinitum quendam figurarum coacer uarunt cumulum, eoq; utuntur ad oñdendum, oĩa non tam maxima, q̃ minima, fuisse figuris præmonstrata. Ego certe dicerem id non modo esse stultissimum, sed etiam impiissimum. Neq; enim hoc dicimus quorũdam germanorum imitati procacitatem, qui sibi, oĩbus & diis & hominibus, & humanis, & diuinis rebus maledicendi licentiam usurparunt, sed ut uituperemus uiteperanda. Laudemus aũt quæ laude digna sunt. Vt enim Christianus ẽ, qui neq; arianam diuisionem, neq; cõiunctionẽ sabellianam sequitur, ita uere Christianus, qui neq; illorum hominum procacitatẽ sequitur, Neq; tñ non reprendit, quæ reprensione digna sunt. Potuit igitur esse ut aliquis Christianus, Rabi mosi ea dixerit. Verum & illud nõ est ignorandum, solere plerũq; hebreos, falsa in nos crimina confingere, & res nr̃as ad uituperandũ

accõmodare. Multaq; apud eos reperimus, quæ illi falso asserũt esse nr̃a. Omninoq; ab ea gente est hoc factum, ut nr̃a dogmata impiissimis contaminarint mendaciis. Eoq; sunt ad Christi finem suscipiendam tardiores. Habent enim suos scriptores, quibus illi habent fidẽ Inueniuntq; apud eos nr̃a summis uituperationibus lacerata sceleratissimisq; corrupta mendaciis. Dicitur ergo hoc loco, dñs deus, Eo ꝙ semper in diuinis lr̃is deus his duobus nominibus simul coniunctis soleat nuncupari. s. Elohim, & Ihuh quorum secũdum est nomen Tetragrãmaton. i. diuinã significans essentiam. Primum uero, id nomẽ diuinum est, quo eius significatur fortitudo. Puto enim fere idẽ esse El, & Eloha. Vbi aũt dicitur, deus unus est, patet fieri dei repetitionẽ, non esse cum duobus illis connumeratum. Possunt autem & alii melius, q̃ nos interpretari.

ET mouebuntur inter oculos tuos.) לטטפת בין עיניך Eruntq; in signum inter oculos tuos. Appellant aũt hebræi, Totaph, id quod legem in fronte alligant, ut uersetur ante illoꝝ oculos, genus hominũ dementissimum, qui ritibus tantum, & cerimoniis cõtenti sint, apud quos sacrilegium, ac flagitium esset, eam cerimoniam nõ peragere, n onobseruare aũt, id qđ eo ritu innuitur, nõ esset sacrilegium. immo ne animum quidem ad id aduertũt. Appellarunt aũt eiusmodi signa Sept. interpretes ἀσάλευτα, hoc est, incussa, immota, stabilia, firma. Sic καὶ ἔσται ἀσάλευτα πρὸ ὀφθαλμῶν σοῦ, hoc est, & erunt in concussa ante oculos tuos. Ad præcepta, & instituta id referentes.

CAue ne obliuiscaris.) Interponitur apud Septuaginta, hoc qđ in contextu minime habetur. s. πρόσεχε σεαυτῷ μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σοῦ, hoc est, attende tibi, ne dilatetur cor tuum. Est autem ex alio loco sumptum. Dilatari autem cor, apud hebræos significat, audacia efferri, arrogantem, ac tumidum effici.

CAP. VII.

Sq; ad internitionem.) Quod Sept. apertissime significant
u ἀφανισμῷ ἀφανιεῖς. extinctione extingues. Nunq̃ uero Septuaginta illum loquendi morem fugisse uidentur, qui creberrimus quidem est apud hæbreos, nobis aũt & græcis pene est absurdus, nisi in alium conuertatur. Apud eos enim elegãter dicitur de letu delebis, moriendo morieris, expectans expectabis. Quod loquendi genus in aliud debet ab interpretibus cõuerti, ut fiat expres-

sio, quæ

ſio, quæ in proprio fit idiomate. Vt hic ab Hieronymo factum eſt.

SCVLptilia comburite.) Quod ẽt Sept. additis quibuſdam cla re exprimunt τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν κατακαύσετε .i. ſculptilia deorum cõburite, addiderunt deorum. Potuit tñ eſſe, ut alia eſſent ſculptilia, hominum uidelicet, quadrupedum, ſerpentium, atq; reptilium, ut erat apud ægyptios, qui ibes, ciconias, ichneumonas, crocodilos adorabãt, eorũq; exprimebãt in tẽplis imagines. Verũ & hi erãt eorum dii.

PEculiaris populus.) סגלה Quo uocabulo appellatur à philoſophãtibus hebreis, quintum prædicabile proprium. Ergo & peculiarem, & proprium populum, Dicit eum ſibi eſſe, cuius poſſeſſio non alium attingat. Eiusq; unius cenſeatur, ut proprius eius ſit, tum ꝙ alterius non eſt, tum quia ipſe non habeat alterum, Vt philoſophi de proprio argutantur. Ideo Septuaginta εἶναι αὐτῷ λαὸν περιούσιον. eſſe illi populum excerptum, peculiarem, ſelectum. Dicitur à περίειμι, ideſt ſuper ſum, excello, relinquor ex aliis, ſeligor, ſeponor.

VObis iunctus eſt dñs.) חשק יהוה בכם Hoc eſt, concupiuit dñs uos. Sed & Septuaginta paulo ſecus. παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προείλετο κύριος ὑμᾶς .i. præter omnes gentes elegit uos deus. Neq; enim hæc annotamus, ut æditiones emendentur, Sed ut clarius intelligantur, id quod ſæpius facimus.

IPſe eſt deus fortis.) האל .i. Deus fortis. Eſt enim è noibus diuinis unum, quo eius fortitudo ſignificatur. Quod non oñditur à Septuaginta καὶ γνώσῃ ὅτι κύριος ὁ θεός σου, οὗτος θεός, hoc eſt, & cognoſces ꝙ dominus deus tuus is eſt deus. Addendũ fuerat fortis, ut in noſtra habetur æditione.

REDdens odientibus ſe ſtatim. אל פניו .i. in faciem eius, qui eum odit. Qui inquit odit deũ, in faciẽ ſuã .i. contra ipſum reflectitur eius ſcelus, atq; odium. Deum enim execrantur qui uiuunt peſſime, in faciem, itaque hoc loco, ſumitur pro eo quod eſt, contra ipſum, in ipſum, aduerſus eum, qui deũ benedictum, ac glorioſum odit, & aſpernatur. Quorum infelix uitæ decurſus, & miſerrimis caſibus eſt obnoxius, & exitus eſſe ſolet atrociſſimus, ut tam in hac, q̃ in futura uita, merita ſuorum ſcelerum expendant ſupplicia. Septuaginta quoq; cũ hebraico ſentiũt καὶ ἀποδιδοὺς τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς, ideſt, & retribuens his, qui eum odio habent, in faciem, ut eos penitus extinguat.

FRVctui uentris tui.) Quam similitudinem Septuaginta non in eleganter immutarunt εὐλογήσει τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας σου .i. benedicet partum uentris tui. Credo enim ab arborum similitudine, fructũ uentris dici. Vt enim ab arboribus fructus, ita ab utero proles. Taciunt id fere semper Septuaginta.

NON erit apud te sterilis utriusq; sexus.) Ecce hoc nonne elegantissime à nostro interprete mutatum & coartatũ est. quod est hebraice לא יהיה בך עקר ועקרה, hoc est Non erit in te, neq; infœcundus, neq; infœcunda. Quod tamen non mutarunt Septuaginta οὐκ ἔσται ἐν ὑμῖν ἄγονος, οὐδὲ στεῖρα, idest non erit in nobis infœcundus, neq; sterilis, ut autem nostrum interpretẽ laudamus, ita minime uituperamus istos.

AVferet à te dñs omnem languorem.) Quod non tam proprie Sept. πᾶσαν μαλακίαν, hoc est. Omnem laxitudinem. nã malacia teste ẽt Cornelio Celso potius laxitudinem quandã corporis significat, q̃ grauissimas illas ægritudines, quæ uocabulo hebraico חלי demonstrantur. De quibus hoc loco scribitur.

DEuorabis oẽs populos.) Sicut habet & hebraicum ואכלת .i. Et comedes, uorabis, neq; satis apparet, an præcipiat eis deus, ut oẽs illos populos absumerẽt, ac delerent, ut ex his quæ inferunt᷑ apparet. Addit enim nõ parcet eis oculus tuus, aut ita fore uaticinetur, ut facultates & diuitias eorũ populorũ, adepturi ipsi sint, si prima stat sententia, non recte forte in græcũ is locus uersus est, καὶ φαγῇ πάντα τὰ σκῦλα τῶν ἐθνῶν .i. Et comedes spolia gentium. Si secundo sensui adhæremus, præclara est græca æditio. Et causa quidem nota est.

NE sint in ruinã tui.) Sicut habet hebraicũ מוקש .i. scandalũ siue offendiculum, lapsus, fouea, ruina. Septuaginta uero σκῶλον scandalum, offendiculum.

PLAgas maximas.) המסת הגדלת .i. Tentationes magnas. Sicut & Sept. τοὺς πειρασμοὺς μεγάλους .i. tentationes magnas. Ex quo apparet tentationẽ hebraice nõ modo probationẽ quandã significare, uerũ ẽt afflictionẽ, uexationẽ. Quod obseruare operæprecium est.

MITtet crabrones.) הצרעה Quod hebræi dicunt aliud quoddã esse pestilentis aĩalis genus. Verum ipsi sunt supra cæteros hoĩes harũ rerum imperiti. Septuaginta ẽt ipsi crabrones reddiderunt καὶ τὰς σφηκίας ἀποστελεῖ κύριος .i. Et crabrones, seu uespas immittet dñs. Quibus magis credendum, q̃ omnibus iudæis.

NON timebis eos.) לא תערץ מפניהם .i. Ne paueas, siue ne frangaris à facie illorum. Sicut & Septuaginta uerterũt οὐ τρωθήσῃ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν, hoc est. Non uulneraberis à facie eorum. Nõ concides.

DEus magnus & terribilis.) Melius q̃ Septuaginta, nam נורא terribilé significat à uerbo ירא .i. timuit. Septuaginta igitur θεὸς μέγας καὶ κραταιὸς .i. Deus magnus & fortis. Dicendum fuerat φοβερὸς eo ꝙ sceleratis apparet formidabilis. Quod & alibi faciunt ipsi Septuaginta. Nam sequenti capite, ubi dicitur in solitudine magna, atq; terribili נורא hebraice. Græce uero ἐρήμου φοβερᾶς.

CAP. VIII.

Tq; tentaret.) Sicut habet hebraicum לנסתך .i. Vt tenta-
a ret te, sicut & Septuaginta καὶ πειράσῃ σε. Quod ad declarandam sententiam à nobis positum est.

AFflixit te penuria.) וירעבך Hoc est, fame oppressit, aut esurire te fecit. Sicut &. lxx. ἐλιμαγχόνησέ σε. quod uerbũ ducit̃ á λιμὸς, hoc ẽ, fame & ἀγχονῶ opprimo, suffoco. Quasi tu dixeris, fame afflixit.

PES tuus non est subtritus.) Non dubium est, qui in impressi græcorum codices mendosi hoc loco sint, οἱ πόδες σοῦ, οὐκ ἐλυτρώθησαν. Hoc est, pedes tui non sunt redempti, pro eo quod dicendum esset ἐτρώθησαν, hoc est, Confossi, conuulnerati sunt.

ET dipsas.) Nomen serpentis, quod a sitiendo, tam apud græcos quam hebræos ducitur. Vt enim apud illos à διψάω. sic apud istos à צמא Hoc est, sitiuit fit צמאון .i. sitis. Serpens est, ad cuius morsum totum corpus horribiliter incenditur, aqua desyderatur, a qua clamatur. Ad eam accurritur, sit quodcunq; uis licet impedimento. Declaratur id apud historicos, præsertim qui de Catonis exercitu in libya scribunt, ubi sub harenæ cumulis, id gñs serpentis delitescit, ibi miles ab ea peste morsus, ad mare in sano impetu accurrit, cunq; magnam salsarum aquarum uim ebibisset, repente extinctus est. Atq; hi erant serpentes, qui morsu adurebant corpus. De quibus hic & alibi scribitur.

DE petra durissima.) החלמיש Quã silicẽ appellant, aut aliud qđ cunq; durissimæ petræ genus. Quod nõ ita explicat̃ à Sept. ἐκ πέτρας ἀκροτόμου .i. E petra prærupta, abscissa, in summo ex secta.

PRAEdico tibi.) העדתי .i. Protestatus sum, aut protestor. Neq; additur aliud, sicut superius, ubi cælum ac terram testabatur, ex quo loco additum, hic est in codicibus Septuaginta διαμαρτύρομαι

ἡμῖν σήμερον, τόν τε οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. Hoc eſt, obteſtor hodie uobis & cælum & terram. Atq; id eſt creberrimum in æditione Septuaginta, ut ex uno loco, in alterum pleraq; tranſportentur.

QVAS deleuit dñs.) מאביד Delet, diſſipat, perdit nunc. Neq; enim adhuc omnes interfecti fuerãt. Septuaginta quoq; per præſens locuntur ὅσα κύριος ὁ θεὸς ἀπολλύει. Sicut gentes, quas omnes perdit dominus deus.

CAP. IX.

Vibus nullus poterit ex aduerſo ſtare.) Hebraice per inter-
q rogationem profert מי יתיצב לפני בני ענק .i. Quis ſtabit ante filios Henac? Sicut & Septuaginta τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπον υἱῶν ἐνὰκ, ideſt. Quis reſiſtet ex aduerſo filiorum Henac? Ponuntur autem interrogationes pro negationibus ſæpe numero. Quis alius deus condidit cælum & terram? nempe nullus. Quis Dauid ſanctior, nimirum nullus. Atq; ita Hieronymus, præclare interrogationem, in negationem conuertit.

CVNq; tranſiſſent quadraginta dies.) Ita quoq; habet & hebraicum מקץ ארבעים יום, hoc eſt. Poſt quadraginta, aut in fine quadraginta dierum. Non recte igitur redditur is locus apud Septuaginta καὶ ἐγένετο διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, ideſt. Et factum eſt, per quadraginta dies. Nam διὰ, hoc eſt, per non rei finem. ſed inter medium ſpacium ſignificat.

ET conſtituam te ſuper gentem.) Diximus ſuper Exodum, ubi is annotabatur locus, non uideri hanc eſſe ſententiam, ut ſuper aliam gentem promitteret deus Moſem ſe præficere. Sed ipſe Moſes, facturum, ut eſſe innumerabilium & fortiſſimarum gentium author ac pater. Vt ſemen Abrahæ in homine piiſſimo ſuſcitaretur, deleta illa infanda, & crudeli natione. Dicit ergo Deus Moſi ממנו ואעשה אותח לגוי עצום וראב, ideſt. Et faciam te in gentem fortiorem, ac maiorem, q̃ hæc ſit. Vbi, faciam non ponitur pro eo, quod eſt conſtituam, ſed ut ipſa ſonat uox. Efficiam ut gñs tuum, filiiq; tui innumerabiliter creſcant. Atq; ita uerterunt etiam Septuaginta καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο, hoc eſt. Et faciam te in gẽtem magnam & fortem longe magis, q̃ hæc ſit.

CER no q; populus is.) Additur hæc periodus in codicibus Sept. λελάληκα πρὸς σε ἅπαξ καὶ δὶς λέγων ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, hoc ẽ.

Locutus ſum ad te, ſemel ac bis dicens, uideo populum iſtū &c. Hoc inq̃ additum eſt à ſcriptoribus. Neq; uideo unde ſumptum ſit.

ET in brachio tuo extento.) נטויה .i. Porrecto atq; extento, à uerbo נטה hoc eſt. Porrexit, extendit. Quare non tam proprie hoc redditur à Sept. ἐν τῷ βραχίονι σοῦ τῷ ὑψηλῷ, hoc eſt. In brachio tuo excelſo, eminenti, ſublimi. Nam hac phraſi hebraica, uehementiſſimus ictus ſignificatur, quem brachio exporrecto incutimus. Neq; hoc dicimus, ut Septuaginta æditionem potius producamus, q̃ illuſtremus ſententiam. Poteſt enim etiam ipſorum Sept. interpretum ſtare ſententia, ut in brachio excelſo dicamus, pro eo quod eſt, ui diuina, fortitudine admirabili, ac ꝓdigioſa, cæleſti, excelſaq; uirtute. Verum in his non multum diſcriminis eſt, propterea non ſunt ſcrupuloſius, q̃ deceat, tractanda ac perquirenda.

CAP. X.

QVando populus congregatus eſt.) Quod omittitur á Sept. credo ea ratione, quia ſit ſæpe alias dictum. Tantum modo igitur hoc ponitur apud illos οὓς ἐλάλησε κύριος πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ ὄρει, ἐκ μέσου πυρὰς. Quæ uerba locutus eſt uobis dominus, in monte de medio ignis.

ET benediceret in noīe illius.) Conſtructio hebraica eſt, apud eos enim uocandi & benedicendi uerbum iungitur noī cum præpoſitione in. Dicūtq; benedicere in faciem illius pro eo quod eſt, illius faciē benedicere. Et benedicere in noīe eius, hoc eſt, nomen eius. Quāobrem declarare hoc fuit neceſſe, ne aliā ſententiam innui crederemus. Leuitarum ergo erat nomen diuinum benedicere. Illud ſanctiſſimis ac ꝑpetuis laudibus attollere, ut hodie fit à ſacerdotibus, ac his, quos religioſos uocari uſus obtinuit. Verum neq; Sept. præpoſitionē ſubtraxerunt καὶ ἐπεύχεσθαι καὶ εὐλογεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ .i. Orare ac benedicere in noīe eius. Poſſumus itaq; etiam hoc tueri, ut non ſine præpoſitione intelligendum dicamus, ſententiaq; ſit. Leuitas benedicere in noīe dñi .i. alios hoīes benedicere, inuocato noīe diuino. Neq; tantum hoīes, ſed & uniuerſa quæ ſpectant ad genus humanū. Quæ oīa à ſacerdotibus per nominis diuini inuocationem benedicebantur, ac ſanctificabantur. Plerunq; uero locutiones hebraicæ faciunt, ut alia uideatur ſnīa, q̃ ſit. Ideo dare operam neceſſe eſt, ut quis illius linguæ loquēdi modus ſit, cognoſcatur. De qua re ſcripſit Ra-

bi Moses Aegyptius apud hebræos, in eo libro quē inscripsit More Hanibchim. Hoc est, doctor perplexorum, aut instructor dubitatium. Sed partim breuius q̃ deceret, partim inscite, & sine absoluta diuinarum lrarum cognitione. Præter.n.uocabulorum cognitionem, hebræi sunt oium hoium imperitissimi, & suas habent lras ridiculosissimis fabulis cōtaminatas. Apud nos uero scripsit diuus Augu. uerū ut in multis ingenii sui maiestatem oñdit, ita ad alia, hebraicarum lrarum cognitione destitutꝰ attingere nō potuit. Vir mediꝰ fidius dignꝰ, cuiꝰ ingeniū nullas hēret lras icognitas, pp eius sublimitatē ac maiestatē.

PRAEputiū cordis uestri.) Sicut habet & hebraicū ערלת לבבכם Præputiū cordis uestri. Quæ cum metaphora sit, & per eā, aliud innuatur, præclare à Sept. explicatū est, quid per eā significet᷑ περιτέμεσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, hoc est. Circūcidamini duritiā cordis uestri. Cordis igit᷑ præputiū, durities est, ac cæcitas, qua cor impedit᷑, ne uerū perspiciat. Vt.n. apud nos, per baptismū demōstratur, ac fit animi potius, q̃ corporis expiatio, sic hebræorum circūcisio docebat, resecandā esse cordis duriciē ac cæcitatē. Amouendā ex animo pellē ac caliginē, qua mens obscurat᷑, ex qua error fœdissimus cōsequitur, diuinitatis ignoratio. Quæ, oēs tanq̃ genitrix parit impietates scelera, atq; calamitates. Cum.n. homo, deo adiunctus non fuerit, qui oīs decoris ac uirtutis, idea & seminarium est, eum necesse est omnis humanitatis iustitiæ, probitatis expertē esse. Nec magis inter hoies, q̃ beluas esse connumerandū. Sunt ergo magis intuenda, quæ per ritus ac cerimonias significantur, q̃ ipsæ cerimoniæ, quæ signa tantūmodo sunt. Maiorumq; rerum representatio.

QVI personam non accipit.) Recte tam ab Hierony. q̃ Sept. hebraica locutio permutata est, quæ habet לא ישא פנים hoc est. Qui nō suscipiet faciē, aut non eleuabit faciē. Neq;.n. hoc aliud est, q̃ ex facie, ex qualitate, diuitiis, facultatibus, psonas distinguere, easq; acceptas habere, iudiciumq; ob id peruertere, ut alteri fiat, qđ non fit alteri. Possumus ēt dicere, nec Sept. nec Hieron. locutionem habraicā mutasse. Nam hebraice Panim faciē sonat, qđ Sept. πρόσωπον interpretati sunt. Vt prosopon non pro psona, sed facie sumatur. Apud nos aūt persona sumetur pro cuiuscunq; hois qualitate, quæ ex uultu cognoscitur. Hoc ergo dicit Moses deum non animaduertere, sed equale de oibus ferre iudicium, modo probitas ac iustitia adsit.

DAT ei uictum ac uestitum.) Elegantissime & hoc mutatum ab Hieronymo, pro eo quod hebraice est. Dat ei panem. Quod non immutatur à Septuaginta δοῦναι αὐτῷ ἄρτον, idest, Dare illi panem. Quis enim non intelligit, panem hic accipi, pro omni eo, quo uescimur, tam esculento, q̄ potulento, ut ipse sermonis hebraici usus ostēdit? Quare non tam aperte apud græcos trāsfertur. Et pro ἄρτον fortasse rectius poneretur βίον, idest uictum, licet sit hebraice לחם .i. panis. Etiam illud recte permutatur. Dat ei uestitum, pro eo quod hebraice ponitur שמלה idest uestis. Nam illud, omne quod uestimus, significat. At quod reddiderunt Septuaginta non ita, scilicet ἱμάτιον. Verum hæc, quia sententiam non peruertunt, ipsi reprensione digni forte sumus, qui tam leuia annotamus.

IPse laus tua.) תהלתך idest, Laus tua, laudatio tua, decantatio tua, hymnus tuus. Eo enim noīe hebræi, psalmos, laudes, hymnos, præconia significant. Et liber psalmorum uocatur Sepher thehilim. Septuaginta igitur, nescio quid aliud intelligunt αὐτὸς καύχημά σου .i. Ipse gloriatio tua, in eo gloriaberis, in eo de te sapies, ille sit gloria tua, te omnes præstare populos persuadeas, qui talem deum habeas. Verum ut dixi prior uidetur uerisimilior sententia, ut ad præconia oris referatur. Quibus deum nostrum laudamus, propter eius in nos innumerabilia & excellentissima beneficia.

IN Septuaginta animabus) Etiam hic solitus græcorum interpretū est error, qui Septuaginta quinq; animas ponunt. Primo enim loco corrupto, ubi eius rei primo mentio habita est facile & reliqui illius similes, corrupti sunt.

CAP. XI.

T uniuersa substantia eorum.) כל היקום .i. Omnis facultas,
e omnis substantia, à uerbo קום .i. surrexit. Additurq; litera futuri Iod. Hoc nescio cur Septuaginta transtulerint καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν, idest. Et omnem eorum promissionem. Puto tñ eos intellexisse facultatem, ac id quo nostra uita sustentat̃, oēmq; suppellectilem, quæ una cum hæreticis illis absorta est. Quid enim aliud hæretici sūt ac schismatici, q̄ Dathā & Abiron? Ut enim hi sub prætextu pietatis, dñandi, libidine ac ambitionis æstu exagitati, ei principatū adimere conabant̃, cui fuisset a deo traditus, Ita hi sanctæ ecclesiæ corpus disiungere enitunt̃, dū caput eius a sūmo deo

cõstitutum imminuere, lacerare, dedecorare, impiis maledictis non cessant. Neq; aliud fit ab his, in summum illud caput, q̃ ab Athan, & Abiron, in Mosen tentatum est. Genus hominum miserabilissimũ, ac pernitiosissimum, qui sub prætextu nostrarum corrigẽdarum improbitatum, infinitam attulere malorum syluam. Perq; uniuersum terrarum orbem pessimos disseminarunt errores. Adeoq; processit audacia, & gigantea immanitas, ut eis nec cælum, iam sufficiat, in quod suæ sceleratissimæ linguæ uirus euomant, ore impiissimo blasphement, dilacerent, dum eius incolas, tantis probris, ac mendaciis dehonestant. Sed uidebit omne humanum genus eorum interitum, & sempiterna obliuione eos sepeliendos infernum hiatu patefacto absorbuisse cognoscet.

Aquæ ducuntur irriguæ.) Totam orationis formam interpres, eleganter immutauit, quibusdam etiam omissis והשקית ברגליך, hoc est E irrigabis cum pedibus tuis Hoc est ea terra eius naturæ est, eam seminabis, & pedibus super induces aquas. Dico igitur commode omisisse Hieronymum pedes, qui ex idiomate hebraico ponuntur. Significatur autem labore & decursu, per totam ægyptum deduci solitam aquam e flumine Nilo. ut etiam indicat Rabi Salomõ. qui pedes hoc loco pro labore sumi dicit. Hæc autem produximus ut sciremus causam, quare Septuaginta sic trãstulerint ὅταν σπείρωσι τὸν σπόρον καὶ ποτίζωσι τοῖς ποσὶν, hoc est. Cum seminauerint sementem. & irrigauerint pedibus. Pedes tacere debuerant, quia & absurdam, & obscuram faciunt orationem græcam. Aut series mutanda fuerat.

NE forte decipiatur cor uestrum.) פן יפתה לבבכם hoc est. Ne forte dilatetur cor uestrum. Vt alibi ipse quoq; Hieronymus interpretari solet, ut in filio Noe iapet. Hac autem locutione, hebraice significatur cordis rumor, superbia, audacia, arrogantia, contumacia, quæ omnia ex nimio rerum felici successu oriri solent. Dum enim cladibus ullis premimur, humiles iacemus, & abiecto, atq; demisso animo sumus. Quo pharmaco utitur sæpenumero, Deus ad infringendam cordis nostri audaciam. Habent autem & hebræi suas similitudines, ac metaphoras, quibus eleganter in sua lingua utunť. Septuaginta secundum hebraicum interpretantur. μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σοῦ, idest. Ne dilatetur cor tuum.

QVANdiu cælũ imminet terræ.) כימי השמים .i.Sicut dies cæli. Videtur q; ea esse sñia quam nr̃ interpres transtulit. Nam apud hebræos Che, aduerbiũ ẽ mõ similitudinis, mõ cõmẽsurationis. Significatq; secundũ mensurã. Quare qđ nos dicimus in psalmo. Sicut dies cæli intelligendũ est, pro eo qđ est secundũ mensurã dieꝝ cæli. Secũdum eoꝝ interuallũ, secundũ eoꝝ duratioñe. Quare prudẽtissime uersum est ab Hierony. Et facilius nos latini hũc locũ intelligeremus ꝑꝑ interpretis nr̃i diuinũ ingeniũ, q̃ græci, apud quos phrasis hebraica nudã relinquit̃, minime ab ĩterpretibus explicata. Quis enim apud eos facile assequeretur, quid hoc sit ἵνα πληθυνθῶσιν αἱ ἡμέραι ὑμῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τῶν υἱῶν ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἧς ὤμοσε κύριος τοῖς πατράσιν ὑμῶν, δοῦναι αὐτοῖς, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, hoc est. Vt multiplicent̃ dies tui, & diesallioꝝ tuorum super terram quam iurauit dñs patribus uestris dare eis, quemadmodum dies cæli super terram. Ecce nihil hoc loco declaratur de diebus cæli.

VSq; ad mare occidentale.) עד הים האחרון .i. Vsq; ad mare nouissimũ. Quod mare, ut Sept. & Hierony. optime oñderunt, est id qđ in terra Israel positis ad occasum spectat, Quod alio noĩe appellat̃ mare magnũ. Mare. s. Cypriũ, Aegyptiũ. Quod ab Aegypto, totã Asyriã attingit. Dicit̃ aũt mare nouissimũ & magnũ, quia eo usq; terræ sanctæ fines excurrerent. Magnum autem, quia oĩs aquarum collectio mare uocatur hebraice. Ideo uerum mare, magnum appellant, ut differat ab his, quæ minora maria sunt, stagna scilicet & lacus, ut est mare Cineret, quod corrupte Genesaret uocamus. Est enim lacus, quem Iordanis in media fere Israelitica terra efficit. Septuaginta igitur & ipsi ἕως τῆς θαλάσσης τῆς ἐπὶ δυσμῶν, Hoc est, Vsq; ad mare occidentale.

IVXta uallem tendentem & intrantem procul.) Potius sententia quam uerba redduntur, quæ sic habent אצל אלוני מרה .i. Iuxta quercus more. De quo loco est sæpenumero dictum. Et quoniam Hieronymus propriis oculis, has terras contemplatus est, eum existimo, talem esse sitũ illius uallis didicisse, Illumq; hoc loco explicuisse. Hanc uallem alibi appellauit conuallem illustrem. Credo propter uocem more, quæ a uerbo uidendi uidetur ducta, uel ut imitaretur Septuaginta, qui hanc uocant ὑψηλήν, hoc est, excelsam. πλησίον τῆς γῆς ὑψηλῆς, idest. Iuxta terram excelsam, idest perspicuam.

VT impleatis cerimonias.) כל החקים .i. Omnia instituta, omnes ordinationes. Diciturq; de his potius, quæ spectant ad agendum, & decorum, & probitatem, q̃ de ritibus, quibus in gerenda religione uterentur. Nam probitas sine ritibus esse potest, at ritus sine probitate minime. Declaratur id ab Esaia, qui abhominabile deo esse eorum sacrificium docet, qui impii sint. Qui iustitiam, probitatem non sectentur. Eorum ieiunia execratur, eorum incensum illi putet. Quare hoc magis innuit Moses, in quo nerui totius legis essent positi, unde ritus fierent acceptabiles. At quoties hodie oculi piorum implētur lachrymis, dum & nos ritibus tantũ contenti uidemur? Vitiis ac sceleribus conminati, Ecclesias adimus, missam cæteraq; diuina audimus, & putamus nos placere Deo? quæ dũ uidentur, bonis non possunt, nõ displicere. Septuaginta & ipsi genus potius q̃ speciem transtulerunt προστάγματα, idest præcepta.

CAP. XII.

Vb omne lignum frondosum.) Diximus lignũ de more linguæ hebraicæ pro arbore accipi, quod nec ipsos latet interpretes, tã Hieronymum q̃ Septuaginta, qui uarie id nomen transferũt, modo lignum, modo arborem. Septuaginta igitur cum semper lignũ reddiderunt, hoc tñ loco καὶ ὑποκάτω δένδρου δασέως .i. sub ter arborem opacam, densam, frondosam. Quas gentes suis diis consecrabant, ut oẽs pene docent historiæ, præsertim Dianæ quã nemoribus delectari opinabantur. Et sæpe in historiis martyrũ legit̃, eos esse ad aliquã arborem ductos, ut ibi deos adorarẽt. Esseq; nonnullas radicitus ad eorum orationem euulsas.

VT habitet in eo, uenietis.) Aliud uerbum præcedit ante hoc. s. eum locum תדרשו .i. inquiretis. Sicut & Septuaginta καὶ ἐκζητήσετε καὶ εἰσελεύσεσθε ἐκεῖ, hoc est. Inquiretis & illuc uenietis. Dicunt hebræi hunc locum esse scilo.

ET uota.) Quæ elegantissime uocantur ab Septuaginta ἑκούσια .i. uoluntaria, quæ nulla lege præcipiuntur, sed homines sponte sua id efficiunt, & sua eos ducente uoluntate. Multa enim sunt sacrificiorum genera, sed quædam, quæ si omittamus cõtra legẽ fecerimus, & impietatis rei haberemur, quædã quæ sponte sua, non iubente lege homines offerunt. Atq; hæc uocantur uoluntaria.

IBI epulabimini, coram dño.) ושמחתם לפני יהוה .i. Et lætabimini

coram dño, quomodocunq; id fiat. Sicut & Septuaginta καὶ εὐφρανθήσεσθε ἔναντι κυρίου .i. Et exultabitis coram domino. Quare nõ ad epulas tantum refertur.

A Tq; leuites qui in uestris urbibus habitat.) אשר בשעריכם .i. In portis uestris, uel intra portas uestras, ut uertit sapienter noster inter pres. Cum quo & Chaldaica sentit æditio. Quare Sept. obscurius nõ mutata hebraica phrasi uerterunt. καὶ ὁ λευίτης ὁ ἐπὶ τῶν πυλῶν ὑμῶν .i. Et leuites qui in portis aut super portis uestris. Quod pfecto pauci intelligerent. Vides igit̃ q̃ nr̃a æditio sit longe illustrior, syncerior, & quæ minus nos in errorẽ & falsam sñiam possit inducere.

H O C est integrum siue immaculatum.) Hoc quidem refert Hieronymus ad ea quæ imolantur, at Sept. ad ipsos qui imolant, & epulantur. Hebraica enim sic habent הטמא והטהור יאכלנו hoc est, Pollutus & mundus comedet ipsum. Ad illa nescio quo modo possit referri. Nam polluta aut immunda non comedebantur. Hoc uero potest esse, quia & polluti & mundi comedebant. Septuaginta igit̃ hoc modo ὁ ἀκάθαρτος ἐν σοὶ καὶ ὁ καθαρὸς ὡσαύτως ἐπὶ τὸ αὐτὸ φάγεται αὐτὸ, hoc est, Immũdus inter te & mundus in idem, aut simul, comedet ipsum. Hoc igitur uerisimilius mihi uidetur. Sicut & pauloante eadem sententiam ipse Hieronymus secutus est.

E T comedes in oppidis tuis.) Hoc quoq; loco ponũtur hebraice, portæ pro oppidis. Illudq; mihi admiratione dignum uidet̃, cur Septuaginta oppida per portas intelligendas esse hoc loco aĩaduerterunt, non aĩaduerterint etiam superius. Ex quo intelligimus, non oĩa per errorem apud eos accidisse, sed aliis de causis. Igitur & ipsi καὶ φαγῇ ἐν ταῖς πόλεσι σοῦ, hoc est. Et comedes in urbibus tuis, quod est hebraice ואכלת בשעריך, hoc est, Et comedes in portis tuis. Ex quo animaduertimus, quam necessarium sit hebraici sermonis scire proprietatem, ne absurde diuinas literas exponamus.

CAue ne imiteris.) פן תנקש אחריהם .i. Ne forte decipiaris, aut illaquearis post eas, aut offendas. Sicut alibi uertit Hieron. Secutus autẽ est hoc loco Sept. qui & ipsi μὴ ἐκζητήσῃς ἐπακολουθῆσαι αὐτοῖς .i. Ne quæras imitari eos.

CAP. XIIII.

Ed statim interficies.) Præmittunt hic Sept. id quod opponitur ei qđ dictum est. Ne occultes eum, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς περὶ αὐτοῦ. hoc est. Annunciando annũciabis de ipso.

aut ipsum deferes. Quod in contextu quidē non habetur. Additumq; est ab ipsis interpretibus. Et forte non omnino male. Atq; hæc sunt, quæ forte resecabat in exaplis Origenes, & obeliscis cōfossa, esse superflua ōndebat. Collatis etiā alioꝝ interpretum æditionibus. Quæ nr̃is latinis propter interpretis nr̃i summum ingeniū, singularemq; eruditionem minime necessaria fuerūt. Is enim cum præclare, tū græce, tum hebraice sciret, contulit omnes oīum æditiones, ipsamq; ueritatem hebraicam, fecitq; æditionē absolutissimam, pulcherrimā, illustrissimam, in qua mirabiliter sermonis hebraici explicatur proprietas, usuiq; nostro loquendi prudentissime accōmodatur.

Egressi sunt filii Belihal.) Noster interpres nunq̄ fere quid eo noīe significaretur in ædendo explicuisse reperitur. Obseruauimusq; hoc apud ipsum, ut ea noīa, quoꝝ multiplex ac dubia esset sentētia, ea ut habent hebraice, non immutarit. Vt est nomen ligni Sethin. Nam si uno modo transtulisset, respuere alioꝝ in eo sn̄ias uisus fuisset, cū multiplices sint, & oēs fere inter se contrarie. Ita hoc nomen Belihal, cū alii dicant eo significari hoīem inutilem, a beli. i. non, & Iahal, hoc est, profuit, alii nomen esse dæmonis contendant, ductum a beli, hoc est, non, & Iahal, hoc est, ascendet, Quia nos ascendere sursum non permittat, Aeditio uero Chaldaica id interpretetur malignitatem, quæ propria diaboli est, ex eo est effectum, ut ipsum hebraicum nomen posuerit Hierony. ut liceret cuiq;, qd' uellet super eo arbitrari. Interpretatur aūt ipse interdum filios Belihal, filios diaboli. In quo oēs fere hebræi consentiūt. Homines uidelicet, malignos, pessimos, impiissimos, quibus tanq̄, suorum scelerum ministris utitur diabolus eo noīe significari. Hoc idem senserunt Sept. qui filios Belihal hoc loco interpretant̄ παρανόμυς. i. ex leges, puersos, prauos, sceleratos.

IN ore gladii.) Vehementer hoc loco placet, q; Septuaginta hāc similitudinem hebraicam immutarint. Nam licet sit eo modo hebraice, Illi tamen eleganter ἐν φόνῳ μαχαίρας. i. In cæde gladii. Habent enim hebræi, & suas translationes, quæ non a deo elegantes sunt, in nostra & græca lingua. Licet hoc sit leuissimum.

ET sit tumulus sempiternus.) תל עולם hoc est, Tumulus sempiternus, quod Septuaginta, magis ad sententiam, q̄ ad uerbum interpretantur. καὶ ἔσται ἀοίκητος εἰς τὸν αἰῶνα, hoc est, Et erit inhabitabilis in sempiternum.

ET

ET misereatur tui.) ונתן לך רחמים ורחמך idest. Et det tibi misericordias, & miserationes tuas. Ideo Septuaginta καὶ δώσει σοι ἔλεος ἔλεος, idest. Et det tibi misericordiam misericordiam.

CAP. XIIII.

Non uos incidetis.) לא תתגודדו .i. Non uos dilaceretis, dilanietis, discerpatis, quod faciebant illi super defunctos, qui impius mos uiget adhuc alicubi gẽtiũ. Hoc miror cur Sept. uerterint οὐ φοιβήσητε. Quod nos interpretari possumus, non pubescetis, non pubertatem ducetis. Nisi locus mendosus sit. Græci tñ interpretes duci opinantur non à φύβη. Sed à φοῖβος, hoc est, Phæbo, ut in impressis etiam codicibus habetur. Dicuntq; hic prohiberi ne oracula adirent, aut responsa peterent, quæ Pythius Apollo, falsus uates soleret fundere. Theodoritus s.n. διὰ τὸ μὲν οὐ φοιβήσητε, τὰς μαντείας ἐξέβαλεν. φοῖβον γὰρ τὸν ψευδόμαντιν ἐκάλουν τὸν πύθιον. hoc est, per id q̃d dicitur, non φοιβήσητε, oracula exsibilauit. Phæbum.n. uocabat gentes, illum mendacem futurorum denunciatorẽ Pythium. Hæc quidem licet optima sint, arbitror tñ codices deprauatos, cum fefelisse. Non.n. à Phæbo ducendum est, sed à φύβη, idest pubertate. Eoq; uerbo usi Sept. sunt, pro eo quod est, pubertatẽ non incidetis, mentum.s. & ubi enascitur barba. Atq; ita cum hebraico sentiunt. Nam de uaticiniis hoc loco nulla mentio. Nisi forte Septuaginta arbitrati sint uerbum hebraicum Gadad, duci à Gad, q̃d fortunã, aut stellam Iouis significat, ipsiq; existimarint hunc est phæbum. Quæ certe esse possunt. Hebræi exponunt hunc locum, ut nos diximus. Clarumq; ex eo est, non esse hoc aliter intelligendum, quia mox infertur inhibitio decaluitio super mortuo. Sane nõ permiscuisset sermonem de uaticinio, cum sermone de caluitio.

NEC facietis caluitium.) ולא תשימו קרחה בין עיניכם Hoc est. Et ne ponatis caluitium, inter oculos uestros. Recteq; ab Hierony. inter oculos uestros subtractum est, quod de more linguæ hebraicæ fuerat positum. Inter oculos uestros igitur significat, abradere eam partem capitis, quæ frontem efficit, Situmq; inter utrunq; oculum, licet paulo superius obtinet. Quod solebant facere illæ gẽtes. Quod & Theodoritus apud græcos, his uerbis declarat διὰ δὲ οὐ ποιήσετε φαλάκρωμα ἀνὰ μέσον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, ἐπὶ νεκρῷ, τὴν τοῦ πένθους ἀπηγόρευσεν ἀμετρίαν. τίνες μὲν γὰρ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τὰς τῆς κεφαλῆς, ἀ-

πίκειρον θρίχας, καὶ ταύτας προσέφερον τοῖς νεκροῖς. τίνες δὲ τὰς τῶν γενείων, ἄλλοι τὰς τῶν ὀφρύων. ταῦτα γίνεσθαι ὁ θεῖος ἀπηγόρευσεν νόμος. Hoc eſt. Per id aũt quod dicitur, ne faciatis caluitium ante oculos ueſtros ſuper defuncto, luctum immodicum'prohibuit. Nonnullæ.n.exterarum gentium, capillos capitis ſecare ſolebãt, ac defunctis offerre. Alii pilos genarum, alia uero ipſa cilia incidebant, atq; offerebant. Hæc diuina lex fieri prohibuit. Clara igitur eſt ſententia, neq; ullus remanet ſcrupulus.

NE comedatis quæ immũda ſunt.) לא תאכל כל תועבה hoc eſt. Ne comedas omne abhominabile, aut omnem abhominationem. Sicut & Septuaginta οὐ φάγεσθε πᾶν βδέλυγμα. Ne comedatis oẽm abhominationem. Quod ad declarationem nobis poſitum eſt.

BV balum.) נחמור Quod nonnulli hebræorum arbitrantur aliud quoddã aĩal eſſe, capris paulo maius. Sed Sept. in his, potius ẽ credẽdum, qui & ipſi βούβαλον.i.bubalum tranſtulerũt. In rebus his explicandis, ut alias admonuimus, ſunt hebræi, pace illorum dixerim, omnium imperitiſſimi.

TRAgelaphum.) אקו Quod etiam Septuaginta interpretanť τραγέλαφον. Quæ uox id ſignificat, quod ex hirco & ceruo cõmiſtum ſit, quæ à nonnullis aliis putantur fictitia, & ad animi ſomniũ conficta. Eſt aũt tragelaphus græce latine hircoceruus, qua uoce tã q̃ rei ficticiæ ſigno, utuntur philoſophi ac dialectici. Plinius teſtatur hunc eundem eſſe cum ceruo, barba tantum & armorum uillis diſtãtem. At hebræi eſſe hircum ſylueſtrem perhibent.

PYgargum.) דישון Quod ẽt Sept. tranſtulerunt πύγαργον. Sed longe aliud uidetur de eo ſentire Ariſtoteles. Non enim inter aĩalia, ſed inter uolucres ipſum annumerat, dicitq; eſſe aquilæ ſpeciẽ, quæ ex prohibitis eſt. Quo modo igitur inter cõceſſa ponitur? Dicunt alii eſſe unicornem, ſicut Chaldæus interpres ſentit, qui uertit רימא.

ORYgen.) תאו Etiam Sept. interpretantur orygen ὄρυγα quẽ quaſi caniculæ ſydus uenerari ſolitum ſcribit Plinius. Eiusq; præter reliquos miram eſſe naturam. Pili enim ei in caput obuerti, non deſcendere in caudam, ut cæteris animantibus. Notiſſimumq; animal eſt apud hiſtoricos.

CAmelopardalim.) זמר Quod & Septuaginta καμηλοπάρδαλιν. Quidam tamen capras ſylueſtres eſſe autumant.

CAEteras aĩantes in libro Leuitici expoſuimus.) Ixon aũt, quod hebraice uocatur ראה .i.uidendo, omittitur apud Septuaginta. Dicunt nonnulli apud hebræos eſſe uulturem. Alii incognitum nobis aĩal. Quæ ſicut difficilia intellectu ſunt, ita in ipſis ſciendis minimum utilitatis eſt poſitum. Quare hinc atq; hinc ab eorum contemplatione arcemur, tum quia difficilia ſunt, tum quia non utilia.

PEregrino qui inter portas, &c.) Da ut comedat. Is locus intelligendus quidem eſt, ut in noſtra æditione habetur. Sed apud Sept. deprauata ſnĩa eſt, propter adiectã negationẽ τῷ παροίκῳ, τῷ ἐν ταῖς πόλεσι οὐδοθήσεται καὶ φάγεται. Hoc eſt. Aduenæ qui in urbibus eſt, non dabitur, & comedet. Patet autem non ab ipſis interpretibus additam eſſe negationem.

CAue ne derelinquas eum.) Quod omittitur apud Septuaginta. Dicitur enim lætaberis tu & leuites ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερὶς, οὐδὲ κλῆρος, hoc eſt. Quia non eſt ei pars, neq; ſors.

CAP. XV.

Eptimo anno.) מקץ שבע שנים hoc eſt. A fine ſeptem annorum aut poſt ſeptem annos, & ut noſter uertit interpres. Quod apud Sept. eodem quo & ſuperius errore traducitur διὰ ἑπτὰ ἐτῶν ποιήσεις ἄφεσιν .i. per ſeptem annos remiſſionem facies. Nemo eſſet apud nos & illos, qui non exiſtimaret præcipi, ut per ſeptẽ continuos annos fieret remiſſio, non ſeptimo anno. Nam διὰ ſpacium inter medium ſiue temporis, ſiue loci ſignificat, & quaſi perpetuitatem quandam, non extremum, ut hoc loco ponitur.

A peregrino & aduena exiges.) את הנכרי hoc eſt. Ab alieno de peregrino & aduena, credo fit mentio. Septuaginta ẽt alienum uerterunt τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις, hoc eſt. Alienum repetes.

ET omnino indigens & mẽdicus &c.) אפס כי לא יהיה בך אביון. hoc eſt. Nequaq̃ erit apud te pauper. Quod non ita clare transfertur a Septuaginta ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἐνδεής .i. Quia non eſt in te indigus. Imo id præcipitur & cauetur. Non quid ſit enunciatur. Ex hoc loco cognoſcitur quanta ſit harum lr̃arum maieſtas, quanta diuinitas. Deinde & illud licet cognoſcere, q̃ beati ac fortunati etiam in hac uita eſſemus, ſi nr̃as aures, harum cæleſtium legum præceptis accõmodaremus. Cur.n. latæ hæ leges ſunt, niſi ut quot fas eſt, gaudiis ac bonis in hac uita potiremur? Quid aliud optat deus ac ſit, q̃ felicitatem uti-

litatemq; nr̃am? Quid tam execratur, q̃ bella homicida, furta, adulteria, quæ nr̃am perturbant felicitatem, rerumq; pulcherrimum deturpant decorem? Ecce falso queruntur illi hoïes, qui deum calũniantur, q̃ non eque hunc mundum partitus sit, ut alios quidem diuites, alios pauperes fecerit. Non.n. dei est, hæc inæqualitas. Sed humanæ improbitatis ac libidinis, qua sibi quæ aliorum essent, usurparunt, cum cõmunia oibus oïa facta sint, Vtinamq; si hoïes aliena usurparunt, saltem præceptum diuinum sequerentur, ne apud se pauperes ullos esse permitterent quem nouimus fuisse primæ ecclesiæ statum. Nemo enim erat egẽs inter eos. Hanc legem uolebat Iesus Christus, nr̃is inferre pectoribus, ut essemus summa inuicem coniuncti caritate, nec ullas inter nos uersari, quo ad uirium nr̃arum esset pateremur calamitates. Sed heu sortem infandam, adeo ad mores gentilium reuersi sumus, immo peiores illis effecti sumus, ut inutilis eius aduentus, paucissimis exceptis, hoibus fuisse uideatur. quid enim nunc nõ uiget malorum, quæ ante Christum, per orbem terrarum uigebant? Excepta enim communi idolatria, aut aperta idolatria, nullum scetus, nulla improbitas nõ perpetratur. Sunt aũt alia flagitia, quæ maiora nunc sunt, quam fuerint ea tempestate. Duæ sunt præcipuæ, ac diuinissimæ uirtutes, quas Dei filius è cælo descendit, ut in orbẽ terrarum afferret, pietas & caritas. quarum prior ad Dei amorem spectat, alteram ad amorem proximi. His igitur, oẽs adeo nunc orbati sumus, ut oïa mala, quæ his duabus uirtutibus expulsis, enascuntur, abũde testari nobis possint, nihil earum uigere inter hoïes. Atq; hæc quidem non modo non coercentur, ne fiant maiora, ut etiam totius orbis interitum breui futurũ uereamur, quia his quottidie fit maior accessus quo fit ut cum infelices eos possimus existimaré, qui his flagitiosissimis nati sunt sæculis, eos tamen infeliciores, qui paulo post uenturi sunt.

NON obdurabis cor tuum.) Sicut habet & hebraicum לא תאמץ hoc est. Non obdurabis. quod Septuaginta magis sententiam q̃ uerbum secuti, uerterũt οὐκ ἀποστρέψεις τὴν καρδίαν σοῦ, hoc est. Non auertes, non amouebis cor tuum.

QVod eum indigere perspexeris.) Non secus hebraice est יחסר לו די מחסרו אשר .i. quantum sufficit penuriæ eius, qua premitur. Septuaginta paulo obscuriore uerbo reddiderunt καθόσον ὑστερεῖται, idest.

Quantum

Quantum inferior est, aut quantum indiget.

ET auertas oculos tuos à fratre tuo.) Eadem quidem sñia, & apertius nño idiomati reddita. Hebraice ורעה עינך באחיך .i. Et malignet, aut pessime agat oculus tuus in fratrẽ tuũ. Sicut & Sept. καὶ πονηρεύσεται ὁ ὀφθαλμὸς σοῦ, τῷ ἀδελφῷ σοῦ, hoc est. Et malignet oculus tuus fratri tuo. Hoc enim uerbo utamur necesse est.

NEC ages callide.) Idem uerbũ.s. ולא ירע לבבך .i. Et nõ malignet cor tuũ. Quod Sept. alio uerbo expresserunt καὶ οὐ λυπηθήσῃ τῇ καρδίᾳ σου διδόντος σοῦ αὐτῷ hoc est. Et ne mœrore cor tuũ afficiat᷉, dũ illi porrigis. Hylarẽ.n. datorẽ diligit deus. Sed prior sñia uerior. Nõ enim uult nos esse in dando malignos, idest parcos, aut inuidos.

DAbis ei uiaticum.) תעניק לו hoc est. Onerabis eum muneribus, suffarcinabis eum, explebis eum. Secutus uero est Hierony. Septuaginta, qui ẽt ipsi ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτὸν hoc est. Viaticum dabis ei. Sed uerbo hebraico significatur qđ diximus. Ducitur aũt à nomine ענק hoc est, torque atq; monili. Vnde fit uerbum circundare, intexere, implicare. Implicabis inquit eum muneribus.

IN ianua domus tuæ.) Addunt super Sept. post illud πρὸς τὴν θύραν hoc ἐπὶ σταθμῶν .i. In ipsis scalæ gradibus.

NON auertes ab eis oculos.) Hæc sñia aliter effert᷉ hebraice, licet eadẽ sit לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך hoc ẽ. Nõ uideat᷉ tibi durũ atq; acerbũ, ꝙ eũ abs te liberũ dimiseris. Deinde infert causam, ut habet᷉ in nña æditione. Sic & Sept. οὐ σκληρὸν ἔσται ἐναντίον σοῦ ἐξαποστελλομένων αὐτῶν ἐλευθέρων ἀπὸ σοῦ hoc ẽ. Nec durũ erit in oculis tuis, dũ dimittãtur illi liberi abs te. Duæ.n. causæ postea inferunt᷉. Satis.n. ille seruiuit. Deinde qcquid à nobis fit aliis, fiet nobis à deo. Vt tantum nostræ augeantur opes, q̃tum cæteris largiendo profuimus.

AVT in aliqua parte deforme uel debile.) Explicuit quod erat inuolutum hebraice כל מום רע idest. Aut ulla pessima macula læsum fuerit. Sicut & Septuaginta ἢ πᾶς μῶμος πονηρὸς .i. Vel omnis macula praua, quod Hieronymus ad deformitatem & debilitatem retulit. Potest autem & ad alia spectare.

CAP. XVI.

T uerni primum temporis.) Ad explicationem positum ẽ, à nostro interprete, licet non sit in contextu hebraico, ut neque apud Septuaginta.

QVOniam in pauore egressus es de ægypto.) בחפזון .i. In festinatione, aut cum festinatione. Credo nostrum interpretem, formidinẽ innuere uoluisse, qua perturbamur cum quid celeriter agendum est. Sed profecto innuitur ea acceleratio, qua eos urgebant Aegyptii, egrediq́; compellebant. Verum non tacuit hoc alibi Hieronymus. Sed alienius Septuaginta interpretati sunt ὅτι ἐν σπονδῇ ἐξήλθητε ἐξ αἰγύπτου hoc est. Quoniam in fœderatione, libatione, aut induciis egressi estis de Aegypto. Vides eos uertisse σπονδὴ, quod esset hebraice חפזון .i. Festinatio, acceleratio. Quod certe satis demirari non possum, nisi locus corruptus sit, legendumq́; sit σπουδὴ .i. studium festinatio, acceleratio. Suntq́; similes inter se uoces, ac tunc dicemus, cum studio egressus es de Aegypto.

NON facies opus.) Sicut habet contextus hebraicus. Sed à Septuaginta additur nescio quid. Post.n. hoc οὐ ποιήσετε ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον hoc est. Non facietis in ipsa omne opus, addit πλὴν ὅσα ποιηθήσεται ψυχῇ .i. Præterea quæ fiunt animæ, aut animo. Credo eos, hoc addidisse, ut ostenderent, nullum opus uile aut qđ manibus exercetur eo die fieri posse, sed opera animi non prohiberi, quod quia nemo tam obtuso ingenio esset, qui suspicaretur, prohiberi scilicet animi opera, ideo frustra additur.

OBLAtionem spontaneam.) Vt habet hebraicum חמת נדבשידך hoc est. Oblationem uoluntatis, aut deuotionis manus tuæ. Septuaginta paulo secus καθὸς ἡ χεὶρ σοῦ ἰσχύει .i. Quẽadmodum ualet manus tua. Aliud enim hoc uidetur esse, ut prudenti patet.

ET mutant uerba iustorum.) יסלף idest. Peruertunt, deprauant, Septuaginta non tam aperte ἐξαίρει λόγους δικαίων idest Extrahũt extorquent uerba iustorum.

CAP. XVII.

i Ntra unam portarum tuarum.) Admonendi semper sumus portas his locis, pro urbibus esse accipiendas, de more illius linguæ. Ideo Sept. non semper portas interpretati sunt, sed urbes, ut hoc loco ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σοῦ .i. In una urbiũ tuarũ. Hæc annotauimꝰ ne in errorẽ ꝑꝑ ſmonis ꝑegrini iſcitiã, laberemur.

SOlem & lunam.) ירח Nescio cur luna omittatur apud Septuaginta. Imo tota hæc periodus in impressis codicibus fere male legit̃ τῷ ἡλίῳ, ἢ παντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ hoc est. Soli, aut omni

eorum quæ ex cælo. Deest enim fortasse καὶ. Hebraice uero legitur, ut nostra habet æditio.

AD portas ciuitatis tuæ.) Etiã portæ hoc loco pro urbibus accipiuntur. Eum præcepit ad urbes è latebris extrahendum, qui idolatriã fecisse conuictus sit. Quanq̃ Sept. non urbes, sed portam interpretẽtur ἐξάξεις τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἐπὶ τὴν πύλην. i. Extrahes hoiem illum ad portam. Lex. n. iubet ut oibus e locis diligenter perquirantur, siue in montibus, siue in uallibus seu in speluncis, siue ubicunq; terrarum delitescant, qui diuinum cultum reliquerũt, cæliq; sydera, aut dæmonas, aut id genus alia adorare cœperunt, hiq; ad urbes deducantur, ubi ius exerceri, & scelerati plecti solent, ut ibi omni populo collecto, oium suffragio condemnentur, oiumq; manu trucidẽtur, quippe qui scelus horribile, execrandum, dignum non hac luce, sed qđ in penitissimis tenebris sepeliendum sit perpetrarint ne tanta rei fæditate humanum genus respergatur. Hæc itaq; sñia est. Sept. id sensisse uident̃, ut si qs idolatra cõuictus in urbe sit, ex tẽplo lapidãdus extra portas deducat̃, ibiq; oĩ multitudine collecta lapidibus obruat̃. Sed prior sensus uidet̃ uerisimilior, & magis hisce lr̃is cõsentaneus.

ET lapidibus obruent.) Ex hoc loco uel manifestum fit. quantum necesse sit, sermonis hebraici callere ꝓprietatem. Nam id quod sæpius ostendimus nostram æditionem, esse omnibus quotquot fuerint unq̃, illustriorem ac meliorem, quæ minus phrases hebraicas secuta sit, sed eas clarissime explicuerit, & ad nostrum sermonem accõmodarit, hinc maxime licet cognoscere. Nam hæc sententia sic effert̃ hebraice וסקלתם באבנים .i. Et lapidabitis eos in lapidibus. Quã sententiam mutata loquendi consuetudine, uides q̃ eleganter, nr̃ reddiderit interpres. Audi Septuaginta, qui hebraica penitus sequebant̃. καὶ λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις. i. Et lapidabitis eos in lapidibus. q̃so quis eorum qui minus ad hæc soliti sint, in præpositionem sumendam hoc loco, pro eo quod est cum existimet? Nonne potius crederet, ut in lapidibus obruantur, idest ubi sit aceruus lapidum. Nam ἐν apud græcos stationem in loco significat. Hæc igitur obscuritas, ex eo accidit, ꝙ in apud hebræos sumitur pro cum, quod non ita fit apud græcos & latinos.

INter lepram non lepram.) נגע לנגע .i. plagam & plagam. Quare non arbitror de lepra esse intelligendum, sed omni plaga, de qua

à iudicibus exacte diiudicari non possit. Omnis enim lepra à sacerdotibus iudicabatur, ad alios nõ attinebat iudicare. Septuaginta ambigue transtulerunt, & lepræ quidem nihil meminerunt ἀνὰ μέσον ἀφὴ ἁφῆς hoc est. Inter tactum & tactum, aut læsionem & læsionem siue puncturam ac puncturam. His enim uocibus uti nos necesse est.

NON intumescat superbia.) לא יזידון hoc est. Non erit pertinax obstinatus. Quod uitium aliud faciunt Sept. πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας φοβηθήσεται, καὶ οὐκ ἀσεβήσει ἔτι .i. Et omnis populus audiens formidabit, & non aget impie in posterũ. Sed uocis ꝓprietas est, ut noster uertit interpres, & ipsi pauloante transtulerunt Sept. Vbi dicitur, καὶ ὁ ἄνος ὃς ἐὰν ποιήσῃ ἐν ὑπερηφανίᾳ hoc est. Hõ q fecerit in sũpbia.

CONstituam super me regem.) מלך Quem non adeo proprie Septuaginta ἄρχοντα hoc est, Principem uertunt. Principes enim quilibet magistratus est, at reges, summa monarchia.

QVAE alliciant animum eius.) De illo, hoc dicitur, non de mulieribus לא יסור לבבו hoc est. Non deprauabit, non peruertet cor suũ. Sicut & Septuaginta οὐ πληθυνεῖ ἑαυτῷ γυναῖκας, ἵνα μὴ μεταστῇ αὐτοῦ ἡ καρδία hoc est. Non multiplicabit sibi ipsi uxores, ne auertatur, ne immutetur cor eius.

CAP. XVIII.

Abunt sacerdoti armum ac uentriculum.) Aliud etiam ponitur quod sacerdotibus dandum esset, omissum ab interprete scilicet d הלחיים hoc est. Mandibulas, maxillas. Quod non omittitur apud Septuaginta τὸν βραχίονα, τὰ σιαγόνια. τὸ ἤνυστρον, hoc est. Armum, mandibulas, uentriculum.

PRImitias uini.) תירשך hoc est Musti tui primitias, q̃q̃ nihil interest, sed multa ad explicationem nobis ponuntur. Septuaginta & ipsi ἀπαρχὰς τοῦ οἴνου σου idest. Primitias uini tui.

EXcepto eo, quod in urbe sua.) Optime quidem & clarissime reddidit sententiam quæ erat hebraice obscurissima לבד ממכריו על האבות hoc est. Exceptis emptionibus super patres, uel iuxta patres, aut secũdũ pr̃es. Exponuntq; hebræi hanc sñiam, sicut interpretatus est Hierony. Quæ in eadẽ remãsit ꝓpemodũ obscuritate apud. lxx. qua fuisset hebraice πλὴν τῆς πράσεως τῆς κατὰ πατρίαν hoc ẽ. Præter emptionem eam quæ secũdum patriam est. At Rabi Salomon hoc exponens ait הנן ממה שמכרו האבות בימי דוד hoc est. Præter id quod eme-

runt pres, prioribus teporibus, claru igitur est, quid hæc sibi uelint.
QVI lustret filium suum ducens per ignem.) Immo ea non erat
lustratio, aut lustrum, sed filiorum exustio, ut ante uisum est. Atque ideo
eum ritum execrabatur deus, quod sine humanis calamitatibus non
fieret. Putauit igitur Hierony. filios suos illas gẽtes per ignem lustra-
re solitas, sed ut dixi non lustrabant, sed penitus exurebant, quãquam eius
sniæ uideantur Sept. priores extitisse, quos Hierony. sectatus est, οὐκ
εὑρεθήσεται ἐν σοὶ περικαθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν πυρὶ hoc est. Nõ in
ueniatur in te, qui lustret siue expiet filium suum igni. Sed hæc non ẽ
snia. Dubiamq; & falsam eam fecerunt addendo lustrationem, cum
hebraice tantum modo habeatur לא ימצא בך מעביר בנו באש hoc est.
Non inueniatur in te, qui transire faciat filium suum in ignem. Et de
hoc quidem pessimo ritu sæpius dictum est.
AVT qui hariolos sciscitetur.) Omnia hæc, non ad consulentes
ac sciscitantes referenda sunt, sed ipsos qui eam respondendi super-
stitionẽ exercerent. Nam hebraice קסם qua uoce utimur hic, nõ sci
scitantem significat, sed ipsum magum, ac hariolum. Prohibẽtur igi
tur esse harioli, magi, uaticinantes, augures, & id gñs. Sicut ẽt transtu
lerunt Septuaginta μαντευόμενος μαντεῖαν .i. Vaticinans uaticinium.
Prohibetur astrologia oĩum superstitionum mater impiissima. Chi-
romantia, Geomantia, Augurium, Pelecymantia, Capnomantia,
Magia, quæ diabolos sciscitatur. Tandem & Necromantia, quæ sci
scitatur defunctos, quæ tempestate Mosis inueniebatur, & de ea scri
psit ẽt Homerus. Vigent adhuc hæ superstitiones non in uniuersum,
sed priuatim, apud hebetissimos quosque, & quibus facili istæ præsti-
giæ imponũt. Digne capitali supplicio superstitiones, ob quas, Deus
perdidit eas gentes, & æterna obliuione deleuit, quæ his erant dedi-
tissimæ. Verisimileq; est, nullum spurcitiæ genus, nullam fœditatẽ,
non fuisse inter eas nationes, pp harum superstitionum impietatem,
quas earum pater Diabolus, homines docuerat, ut pereas, ad homi
cidia, adulteria, ueneficia, furta, ad suas explendas, quisq; insatiabi-
les cupiditates perducerentur. E quibus nascerent inimicitiæ, odia,
fraudes, miseriæ, calamitates, quas pessimus diabolus incredibiliter
affectat. Vt enim Deus lætatur gaudiis, felicitate, pace, & tranquil
litate nostra, Ita pascitur diabolus, nostris seditionibus, luctibus, mi
seriis, calamitatibus, tum ridet, tum miris afficitur gaudiis. Ipse igit

harum impietatum fuit inuentor, ut his ad optatum finem attingeret. Nam qui has superstitiones persequitur, neq; ipse felix est unq̃, neq; aliis præter calamitatem & mala, quicq̃ attulit. De his autem uaticiniis ante in libro Leuitici dictum est.

EGO ultor existam.) אנכי אדרש .i. Ego requiram, ex eo repetá. Sept. tamen & ipsi eodẽ modo ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. Ego ulciscor ex ipso, aut ex ipso pœnam sumam. Vna omnium sentẽtia est.

QVOD si tacita cogitatione respondens.) וכי תאמר כלבבך hoc est. Et cum dixeris in corde tuo. Sicut & Sept. ἐὰν δὲ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου hoc est. Si dixeris in corde tuo. Est ergo elegantissime & apposite uersum à nostro interprete. non seruatis uerbis, nec locutione hebraica, quod sæpissime facit. Ex quo & uenustissima & elegantissima nostra æditio inter omnes est. Inuitis etiam pessimis & maledicis iudæis, inuitis & illis qui iudæis fidem arrogant. Aut illis etiam inuitis, qui duas tenentes uoculas hebraicas, miseras & infelices, ilico tãtum authorem, erecto & fastuoso supercilio damnare aggrediũtur, & se æditiones meliores facere posse iactant. Ridebunt igitur nostri homines iudæos, & malignos esse dicent, cum eos nostram damnare æditionem audierint. Respondebuntq; eis. Vos iudæi maligni & improbissimi estis, qui nostra etiam si pulcherrima atq; optima sint infringere, lacerare nitimini. Quod spero confidentius quosq; facturos, cum me scierint, diligentissime ueritatem hebraicam, & tralationem Sept. cum nostra æditione contulisse, ac præter leuissima, nihil aliud dissonũ in ea reperisse. In qua re, & si multa à me fortasse prætermissa sunt, uiã saltẽ cæteris qui in eo laborare uoluerint, oñdimus.

NON timebis eum.) לא תגור ממנו .i. Non timebis eũ. At Sept. longe diuersius οὐκ ἀφέξεσθε ἀπ' αὐτοῦ. Non abstinebitis ab eo. Quare diuersius interpretati sunt, & fortasse non recte.

CAP. XIX.

d Olore stimulatus.) כי יח לבבו hoc est. Quando ardet, quãdo æstuat cor eius. Sicut & Septuaginta ὅτι παρατεθέρμαι του τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ idest. Quando incaluit in corde suo. Quanquam nostrum interpretem hoc non fugerit, uerum ut sæpius diximus, ad nostrum loquendi modum, horriditatem hebraicam accommodat.

NON misereberis eius.) Et hoc perspicue immutatur, pro eo qđ

est hebraice לא תחום עינך עליו hoc est. Non parcet oculus tuus super ipsum. Necesse enim est, hæc dicendi genera, atq; hæ translationes, in alias quæ nostris auribus minime duræ sint conuertantur. Septuaginta uero nihil immutarunt οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός σου ἐπ' αὐτῷ hoc est. Non parcet oculus tuus super ipsum.

ACcusans eum præuaricationis.) סרה Hoc est, præuaricationis, quo nomine omne peccati genus denotatur. At Septuaginta καταλέγων αὐτοῦ ἀσέβειαν idest. Accusans eum impietatis. Videnturq; impietatem pro omni facinore ac scelere accepisse.

Sicut fratri suo facere cogitauit.) זמם Cogitauit, machinatus est. Et proprie id quod transtulerunt Septuaginta ὃν τρόπον, ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι idest. Sicut malignatus est, pessime machinatus est facere, à quo זמה hoc est, scelus, facinus, improbitas.

PEdem pro pede exiges.) Nouissime hoc additur apud Septuaginta καθ' ὅτι ἄν τις δῷ μῶμον τῷ πλησίον, οὕτω δώσετε αὐτῷ hoc est. Secũdum quod quis labem ac notam proximo suo incusserit, dabitis ei, quæ in contextu hebraico non habentur, quæ puto esse ad explicationem ab ipsis interpretibus addita.

CAP. XX.

Vces quoq; per singulas turmas.) השטרים hoc est. Duces,
d principes magistri militum. Quos Septuaginta interpretantur γραμματεῖς idest. Scribas. Ex quo intelligimus, scribas in euangelio proprie eos dici, qui principes ac duces populi essent. Quos improprie ut pleraq; alia, scribas appellarunt ipsi Septuaginta interpretes. Euangelium uero æditionem Septuaginta quæ iam in omnium pectoribus radices egerat, sequebantur, & res his nominibus appellabant, quibus & illi appellassent. Vsus enim inoleuerat, ut non uiderentur dura quæ illi transtulissent, & consuetudo emoliisset. Atque hoc est, quod sæpenumero testimonia ex æditione Septuaginta ab eis proferuntur, licet à ueritate hebraica dissentiant. Quid enim faciebat ad erudiendos homines, codicum uarietas, & illos Septuaginta, quorum iam esset recepta fides, ostendere imperitos? Id nõ modo ædificationem fecisset, sed pietatem uehementer læsisset, rebus præsertim tam recentibus. Neq; enim unius uoculæ dissonantia, aut impropria translatio, labefactat pietatem, sed arrogantia, superbia & discordia, & fastus eorum qui docent.

Vnusquisq; suos ad bellandum cuneos præparabit.) Aliter hæc sententia ab Septuaginta transfertur, aliter habetur in hebraico. Illi enim καὶ καταστήσουσιν ἄρχοντας τῆς στρατιᾶς προηγουμένους τοῦ λαοῦ, hoc est. Et constituent principes exercitus præcedentes ipsi populo, pro eo quod est hebraice שרי צבאות בראש העם ופקדו hoc est. Et recensebunt principes exercitus summam totius populi. Quare nec nostra nec græca tralatio, cum hebraico cōsentit. Innuitur enim, cum principes locuti fuissent, & formidolosi ad sua recessissent, reliquã multitudinem recensuerũt, quæ remansisset ex his, Quos uti meticulosos dimitti iusserat.

OFferes ei primum pacem.) וקראת אליה לשלום hoc est. Et uocabis cum ea pacem. Quod est intelligendum, ut interpretatus est Hieronymus. Verum Septuaginta aliquãto diuersius ἐκκαλέσῃς αὐτοὺς μετ' εἰρήνης, hoc est. Euocabis eos cum pace. Quorsum enim tendit, Euocabis. Quasi extra ciuitatem euocandos esse demonstret, quod ne somniatur quidem his literis.

OMnem prædam exercitui diuides.) כל שללה תבז לך hoc est. Omnem prædam diripies tibi. Quuemadmodum & Septuaginta καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν προνομεύσεις σεαυτῷ hoc est. Et omnem prædã, aut suppellectilem diripies tibi.

NVLlum omnino permittes uiuere.) כל נשמה Omne quod spirat, omne quod aliquo uitæ genere sustinetur, tam de hominibus, q̄ reliquis animantibus. Sicut & Septuaginta οὐ ζωγρήσετε ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἐμπνέον hoc est. Non captiuum facietis q'uicquam quod spiret. Spectat igitur ad omnia animantia.

QVANdo obsederis.) Patet ex errore à librariis negationẽ additam esse in codicibus græcis ἐὰν δὲ μὴ περικαθίσῃς. hoc est. Nisi obsederis.

NEC securibus debes uastare. Pro securi, Septuaginta σίδηρον, hoc est, Ferrum posuerunt. Sicut & Chaldaica æditio.

QVOniam lignum est, non homo.) Per interrogationem effertur hebraice כי האדם עץ השדה .i. Nunquid enim lignum agri, homo est, Vt exeat in bellum contra te. Sic & Septuaginta μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον, τὸ ἐν δρυμῷ .i. Nunquid homo, lignum est, quod est in syluis. Aeditio quoq; Chaldaica eodem fere modo אשי לא כאנשא אילן hoc est. Quoniam non est sicut homo ipsa arbos.

NEC poteſt contra te augere numerum.)Hoc modo effertur Lignum non eſt ſicut homo לבא מפניך במצור hoc eſt. Vt ueniat contra te in obſidione, dum.ſ.obſides. quod Septuaginta ſecus aliquãto εἰς ἐλθεῖν ἀπὸ προσώπου εἰς τὴν χάρακα hoc eſt. Vt ingrediatᷣ, a facie tua in uallum. Eſt ut diximus ſententia aliquantum immutata.

CAP. XXI.

Vos elegerit dñs.)Non de aliquibus Leuitis hoc dicitur, ſed
q de oibus. Sic.n.habet כי כם בחר יהוה .i. quia eos elegit dñs.
Sicut & .lxx. ὅτι αὐτοὺς ἐξελέξατο κύριος, qm̃ eos elegit dñs.

HOminis cadauer occiſi. Idipſum quidẽ ſignificatur uoce hebraica חלל quam non tam proprie Sept. transferunt τραυματίαν, hoc eſt. Vulneratum. Poteſt enim quis eſſe uulneratus, ſed minime occiſus. Eaq; uoce utuntur hiſtorici græci, non pro his, qui occiſi ſint, ſed qui ſint uulnerati, & adhuc ſuperuiuant.

QVEM redemiſti.)Quod Septuaginta exprimunt, unde eos uidelicet eripuerit οὓς ἐλυτρώσω ἐκ γῆς αἰγύπτου, hoc eſt. Quos redemiſti de terra Aegypti.

TV autem alienus eris.) ואתה תבער הדם הנקי hoc eſt. Et tu expiabis ſanguinem innocentem. Sicut & Septuaginta σὺ δὲ ἐξαρεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον .i. Tu uero extrahes ſanguinem innocentem. quare in noſtra æditione ſenſus non tam apertus.

QVAE radet cæſariem.)Hæc oia de ipſa muliere dicuntur, ut ea hæc oia faciat. Sic enim habet hebraicum וגלחה את ראשה, hoc eſt. Et radet caput ſuum. quare male à Sept. refertur ad ipſum uirum, per ſecundã pſonam καὶ ξυρήσεις τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, hoc eſt. Et rades caput eius. Eodemq; errore additur καὶ περιονυχίσεις αὐτὴν, hoc eſt. Et ungues eius circũputabis. Et aliud qđ ſequitᷣ καὶ περιελεῖς τὰ ἱμάτια τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῆς, hoc eſt. Et auferes ueſtẽ captiuitatis ius.

DImittes eam liberam.)Recte & prudenter à Sept. locutio mutata eſt pro eo quod eſt hebraice. Dimittes eã לנפשה hoc eſt animo ſuo. Voluntati ſuæ. Sept. igitur ἐξαποστελεῖς αὐτὴν ἐλευθέραν, hoc eſt. Dimittes eam liberam. quem ſequitur Hieronymus.

QVANdo peccauerit homo.) Hæc paulo obſcurius ſententia à Sept. reddita ẽ, ἐὰν γένηται δὲ τινι ἁμαρτία κρίμα θανάτου, καὶ ἀποθάνῃ. hoc eſt. Si fuerit in aliquo delicto iudicium mortis, & mortuus fuerit. Deſunt aliqua.

NON permanebit cadauer eius.) Et hoc non adeo proprie ab Septuaginta redditur ἐπικοιμηθήσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐπὶ ξύλου, hoc est. Obdormiet & corpus eius super lignum.

QVIA maledictus a deo.) כי קללת אלהים תלוי hoc est. Quia maledictio domini est, qui pendet in ligno, aut qui suspensus est. Sed denominationibus pro denominatis, utuntur hebræi. Dicentes id esse mendacium, esse ueritatem, esse maledictionem, esse benedictionē, pro eo quod est, esse falsum, uerum, maledictum, benedictum. Sept. ὅτι κατηραμένος ὑπὸ θεοῦ πᾶς κρεμάμενος, hoc est. Quia maledictus à Deo est, oīs suspensus, citat' is locus à diuo Paulo ad Galathas cap. iii. Atq; eum maledictum, appellat, qui in ligno pendeat, uerbo græco ἐπικατάρατος. Ex quo contemnimus expositionem hebræorū, qui maledictum hoc loco dicunt accipi pro despecto. Nulla enim ratione id dicitur, & in contrarium est tanti uiri, & ueterorum interpretum authoritas.

CAP. XXII.

n On tenebis eam cum filiis.) Est quidem istud præclarum humanitatis exemplum, quo etiam admonemur, quātum deo grata iustitia humanitasq; sit, quando ne in beluas quidem & irrationabilia, uoluit nos esse immites. Non q; ius nobis sit cum illis, sed q; nihil est, tam à diuina natura, & moribus humanis alienū, q̄ in clementia & crudelitas. Docemurq; quantum momenti ad propagandam hanc corpoream uitam, & acquirēdam futuram habeat, si placidi ac benigni simus. Additur enim causa, Vt sitis inquit longæui super terram. Qui enim crudelis & inhumanus est, is quantum de alterius ademit uita, tantundem detraxit suæ. Dumq; alienæ uitæ insidiamur, iure quodam diuino fit, ut ruinam nobis quandam præparemus. Ideoq; homicidæ breuissimis uitæ suæ spaciis peractis, eodem interitu fere semper occumbunt, quo ipsi peremerunt alios. Docemur ergo, hoc præcepto humanitatem, benignitatem, & clementiam. Id quod etiam scribit hoc loco Theodoritus his uerbis. τούτῳ προστάγματι φιλανθρωπίαν παιδεύει. εἰ γάρ τις, τοὺς τίκτοντας λάβῃ, καὶ καταλείπῃ τοὺς νεοττούς, ἀπολοῦνται πάντως οὐκ ὄντος τοῦ τρέφοντος. εἰ δὲ καὶ τούτους, κἀκείνους θηράσει, διαφθαρήσεται δῆλον ὅτι, τῶν ὀρνίθων τὸ γένος, εἰ πάντες τὰ ὅμοια δράσουσι. hoc est. Hoc præcepto humanitatem nos docet. Nam si quis auicularum matrem abstulerit,

ipſosq; pullos reliquerit, omnino morientur ea ſublata, quæ eos alebat. Sin uero & hanc & illos ceperit, clarum eſt, omne auium genus breui periturum, ſi conſimilia cæteri facerent.

FAcies murum tecti.) עשית מעקה hoc eſt. Facies ſepimentũ quoddam, aut munimentum circa tectum tuum, cum domum tuam ædificas, nequid inde labatur, & aliquem interficiat, & in domum tuá cædis cauſa referatur, ac ita quoq; polluatur. Tota itaq; ſententia nõ recte apud nos uerſa uidetur. Neq; enim uult fieri murum tecti, ſed aliquid aliud, quod retineat, quæ collapſura è tecta ſunt, dum ædificatur. Nam & Rabi Salomon hoc ipſum atteſtatur, qui quod noſter interpretes uertit murum, ipſe exponit גדר סביב לגג hoc eſt, Sepimentum, percircuitum totius tecti. Vel igitur aliquid deſuper fieri præcipit, ut quæ cadunt ibi ſuſtineantur, Aut innuit, ut in ædificanda domo, fiat quoddam uallum, ne quis inde tranſeat, & aliquid delabens eum interficiat. Id quod & Chaldaica innuit æditio, Quæ loco mahache, quod Hieronymus interpretatur murum habet תיקא qđ Rabi Salomon exponit משמר מה שכתוכו hoc eſt. Munimentũ quoddam, quod intra ipſum tectum, & uiam eſt. Hoc Septuaginta uerterunt ςεφάνην .i. coronam, uallum. Sed in eo erratur apud ipſos, & nos, quia quod hebraice ad materiam cadentem è tecto refertur, ipſi & noſter interpres ad homines inde præcipitantes retulerunt. Ex quo & ſententiam obſcuram fecerunt. Cum enim dicitur, facies uallum circa tectum in imo, ne effundatr ſanguis in domo tua, & ſis reus labente alio &c. Sic habet hebraice כי יפול הנפל ממנו hoc eſt. Cum ceciderit id quod cadit ex ipſo tecto. Is error à Septuaginta profectus eſt, qui & ipſi ἐὰν πέσῃ ὁ πεσών hoc eſt. Cum ceciderit qui lapſus eſt, ſcribendum potius τὸ πεσὸν. Atq; ita oĩa quadrabunt.

NON ſeres uineam tuam altero ſemine.) לא תזער כרמך כלאים, hoc eſt. Non ſeres uineam ſiue agrum tuum ex diuerſis permiſtis. Sicut alibi ipſe noſter uertit interpres. Hanc enim uarietatem, & cõmiſtionem execratur Deus, De qua re Leuitici cap. xix. dictum eſt. Sicut & Septuaginta οὐ κατασπερεῖς τὸν ἀμπελῶνά σου διάφορον, ideſt. Ne ſeras uineam tuam ex diuerſis.

NE ſanctificentur.) Quẽadmodum ſæpe numero dictum eſt, pleraq; apud hebræos inueniuntur uerba, quæ contraria ſignificent, inter quæ eſt & præſens nox. Nam קדשה ſignificat ſanctam & pollu-

tam ac meretricem. Ergo ubi dicitur פן תקדש, idest. Ne forte sanctifices, potius inq̃ uertendum, ne forte polluas, id quod & ipsa ostendit sententia. Licet Septuag. non secus, & ipsi transtulerint ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γέννημα, hoc est. Vt non sanctificetur semen. quod fecit, ut græci aliter hunc locum interpretarentur. Si quis inquiunt, non obseruauerit hoc, sanctificabitur eius prouentus, & sementis, idest cædet in usum Dei. Atq; hanc esse dicũt multã trãsgredientiũ. Ego uero existimo intelligi per id, pollutionem quandam. Nam & uiris & mulieribus prohibet, diuersicoloribus uti. Et omnino omnem uarietatem, & dissidium ac confusionem execratur. quare & pollutio quædam erit, sementis commistæ. Sicut & initus diuersorum animalium. Statim quoq; & alia uarietas infertur.

VERberabunt illum.) ויסרו אתו hoc est. Et erudient, castigabũt, emendabunt, quemadmodum, & Septuaginta καὶ παιδεύουσιν αὐτὸν hoc est. Et erudient eum, & castigabunt.

QVOniam fecit nefas.) נבלה hoc est. Nefas, stultitiam, dementiam. Queadmodum & Septuaginta ὅτι ἀφροσύνην ἐποίησεν, hoc est. Quia dementiam, ac stultitiam fecit. Nulla enim maior dementia, q̃ peccatum. Nam peccatum exanimo dementi & cæco proficiscit'.

VIR quia humiliauit.) אשר ענה hoc est. Quia oppressit, afflixit, subegit, q̃q̃ & Septuaginta uerterint, ἐταπίνωσε, idest humiliauit.

QVINquaginta siclos argenti.) חמשים כסף hoc est. Quinquaginta argenteos. Nam nescio an recte sicli uocentur argentei, Præterea qui sunt sicli argentei? q̃q̃ & Septuaginta siclos reddiderint πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, hoc est. Quinquaginta didrachmas argenti. Solẽt. n. siclum uocare didrachmã. De qua re alibi dictũ est.

NEC reuelabit operimentum eius.) ולא יגלה כנף אביו hoc est. Et non reuelabit alam, aut plumas patris sui. Neq; dubium est, quin ala siue pluma hoc loco, pro operimento accipiatur. Quemadmodum etiam uerterunt Septuaginta καὶ οὐκ ἀποκαλύψει συγκάλυμμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, hoc est. Et non reuelabit operimentũ patris sui. Credo uero significari eo oẽm ignominiã, ac dedecus, atque uituperationẽ.

CAP. XXIII.

NOn intrabit eunuchus.) Totum quod hic de eunuchis dicitur non aliter exponitur ab hebræis. Præsertim Rabi Salomone, qui quasi nostram æditionẽ secutus sit, & ab ea edoctus, ad

ctus, ad uerbum exponit, ficut nofter ipfe fenfit interpres. Apud Septua. uero non adeo clara fnia eft. Quod aũt dr̃ non intrabit ecclefiã dñi, exponit Rabi Salomon לא ישא ישראלית hoc eft. Non affumet uxorem Ifraelitida, & quafi ex eo populo non cenfebitur, non poterit ecclefiam conficere, & ex Ifaelitico populo haberi.

HOC eft de fcorto natus.) Quod obfcurius eft apud Sept. οὐκ εἰσελεύσεται ἐκ πόρνης, εἰς ἐκκλησίαν κυρίου hoc eft. Non ingredietᷣ de meretrice in ecclefiam dñi. Fortaffe demptus eft articulus ὁ ἐκ τῆς πόρνης. Nullusq; tunc remaneret fcrupulus. Dimittitur quoq; ex errore in codicibus Septuaginta, ufq; ad decimam generationem.

GErens paxillum in baltheo) Imo uero fic ויתד תהיה לך על אזנך, hoc eft. Et paxillus erit tibi uice ligonis, ficut interpretatur Rabi Salomon, qui aut כמו זין. Erit ei inquit ifte paxillus perinde ac ligon. Ortus eft aũt error in nr̃a æditione, ex æditione Sept. qui & ipfi καὶ πάσσαλος ἔσται σοι ἐπὶ ζώνης σοῦ hoc eft. Et paffalus erit tibi in zona tua. Quare enim in zona haberetᷣ paxillus? ex æquiuocatione nominis error accidit. De baltheo itaq; & zona nihil fcribitur, fed ea uox ligonem fignificat. Nota uero fententia eft. Erit inquit uice ligonis, quo fodias, Terraq; ftercora contegas.

QVO reuelatus es.) וכסית את צאתך hoc eft. Et operies excremẽtum tuũ. Septuaginta & ipfi apertius καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σοῦ, hoc eft. Operies turpitudinem tuam.

NEC precium carnis.) Canis dicendum eft. hebraice כלב ideft. Canis: manifefta eft fententia.

EXtra ne efferas.) ואל כליך לא תתן hoc eft. Et in fportam tuam non pones. Septuaginta diuerfius καὶ δρέπανον οὐ μὴ ἐπιβάλης ἐπὶ τὸν ἀμητὸν hoc eft. Et falcem in meffem alterius ne imponito. Omiferunt enim fuo loco id quod de uuis dictum eft, & poft, eius rei, meminerunt. Meffis enim ꝓpofita eft. Quare nec ipfi diffentiũt fi lectio in fuũ locũ reftituatᷣ εἰς δὲ ἄγγος οὐ μὴ ἐπιβάλλης hoc ẽ. In uas aũt tuũ ne cõiicito. Vuas igitᷣ quis ufq; ad fatietatẽ degustare ex aliena uinea põt. Afferre aũt fecũ nõ põt. Quæ iura cũ diuina fint, & ab ipfo Deo exarata, qs tã uecors, tã miferæ mẽtis, tã infelici aĩo eft, q ea feruare nolitᷣ

CAP. XXIIII.

n On accipies loco pignoris.) Quæ de mola fuperiore & inferiore hic fcribuntur, non fecus exponuntᷣ ab hebræis. Si qui

dem Rabi Salomon, à nr̃a ut quidem existimo æditione edoctus, de prima mola quæ uocatur רחים scribit היא התחתונה hoc est, Hæc illa est, quæ dr̃ inferior, alteram uero.s. רכב dicit esse היא העליונה hoc ē, Superiorem, quæ etiam significantissime uocantur à Septuaginta οὐκ ἐνεχυρεύσεις μύλον, οὐδὲ ἐπιμύλιον hoc est, Non fœneraberis molā, aut super molam si nobis sit loqui liceat.

QVIA aĩam suã apposuit tibi.) כי נפש הוא חבל Quia aĩam pignori dat, aut accipit. Quod Chaldaica æditio, hoc mõ accipit, ut nõ tã de aĩa fœnerantis dictũ intelligamus, sed oĩum aĩa, qui inde molunt farinas, ac uiuũt ארי בהון מתעבד מזון לכל נפש hoc est, Quia cũ ipsis datur cibus oĩ animæ. Clarior igit̃ hoc mõ est sñia. Sept. nihil dissentiunt ὅτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει hoc est. Quia aĩam iste pignori dat.

SI deprẽsus fuerit homo.) Hæc quidem sñia non aliter intelligit̃, q̃ ut nr̃ uertit interpres, at apud Sept. aut alia est, aut certe obscura & quæ possit à q̃ paucis intelligi, ut intelligẽda est ἐὰν δὲ ἁλῷ ἄνθρωπος κλέπτων ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Si qs deprẽsus fuerit furari animam suam, ex fratribus suis. Quis quæso intelligeret his uerbis innui, quod noster transtulit interpres? Quoniamq; sententia clara est, alias expositiones non producemus.

ET habeas iustitiã corã.) Fortasse non alienũ est, q̄ Sept. iustitiam uerterint ἐλεημοσύνην hoc est, Misericordiã, cõmiseratione, nã & recẽtiores hebræi צדקה uocãt eleemosynã, ac cõmiseratione, ut uidere est apud eos, q de moribus scribũt, ethicãq; Aristo. interpretant̃.

ET ex eo sustentat animam suam.) Sicut etiam habent hebraica ואליו הוא נשא את נפשו hoc est, Et cũ ipso tollit, aut sustinet aĩam suam. Quam sñiam nescio an ita recte reddiderint Septuaginta καὶ ἐπ᾽ αὐτῷ ἔχει ἐλπίδα hoc est. Et in ipso spem habet, possumus eos putare, magis sententiam, q̃ uerba secutos.

SI fruges collegeris oliuarũ.) כי תחבט זיתך לא תפאר hoc est. Cũ oliuã excusseris, ramos iterũ nõ excuties. Neq; mirũ est, q̄ Hieron. hoc ipsum uerbũ חבט non semper excutere transtulerit. Delectatus est.n. illa necessaria & nobis utili uarietate. Quis.n. admisserit si dicat̃ oliua excuti? Neq;.n. cũ earũ fructus colligimus, eas excutimus, sed conscendũt mercenarii cũ canistris, easq; sic decerpũt, ne frãgant̃. Atq; ita uidemus rõnabiliter fecisse Hierony. ut uerbum mutarit. Neq; ex his friuolis rebus colligit̃, æditionẽ non esse Hieron. eo q̄ & alibi sit

aliter interpretatus. Secutus est aũt hoc loco ẽt Sept. qui trãstulerũt ἐὰν δὲ ἐλαιαλογήσης hoc est. Si aũt oliuas collegeris. Ecce neq; ipsi, excutiendi uerbum hoc loco non quadrare ignorauerunt. Hæc dicũtur propter illustrem uirum Ioannem phorcẽsem.

CAP. XXV.

d Ignũ plagis.) Is locus abũde testari põt, q̃ necesse sit sermonis hebraici scire proprietatẽ, & q̃tum momẽti in ea repositũ sit. Quẽ.n. dignũ plagis Sept. & Hierony. transtulerũt hebraice uocat' בן מכות hoc est, Filius plagaꝝ, aut filius pcutiẽdi. Neq; aliud est intelligendũ, q̃ qd' senserũt interpretes. Eodẽ uidelicet loquẽdi genere, quo quẽpiã filiũ mortis appellãt. Filiũ ueritatis, filiũ mendacii, filiũ oriẽtis. Quibus in locis, filius in uirũ mutandus est, ut dicamus uirũ mortis, uirũ ueritatis, aut mendacii, qua de re alibi dictũ est. Non esset igit' idoneũ argumentũ, neq; græcã æditionẽ esse ipsorũ Septuaginta, neq; nr̃am esse Hierony. si alibi eã locutionẽ non immutarint, qd' faciunt pleriq; hac tempestate uarie si quidẽ locuntur, uarieq; transferunt ea, quæ possint multis rationibus transferri.

NOmine illius appellabit.) Nõ tã hoc innuit', q̃ ut qui primus ex ea nascit', nomine illius censeat', ut dicat' esse filius illius. atq; illius, nõ ipsius fr̃is qui eũ genuit. Atq; hoc uident' significare uerba hebraica, quẽ primũ inquit genueris יקום על שם אחיו המת hoc ẽ, Surget, aut stabit noie fratris sui defuncti. Sic ẽt trãstulerũt Sept. κατασταθήσεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τετελευτηκότος hoc est, Stabit aut constituet' ex nomine fratris sui defuncti. Quare nõ uidetur præcipi, ut qui primus nasceretur nomine defuncti uocaretur.

PERget mulier ad portam ciuitatis.) Etiam hoc loco porta, pro urbe sumitur, licet & Septuaginta portã posuerint καὶ ἀναβήσεται γυνὴ ἐπὶ τὴν πύλην hoc est. Ascendet mulier ad portam.

ET extremos agminis tui.) Elegãter & secũdũ scriptoꝝ græcoꝝ morẽ hos uocant Sept. τὴν οὐραγίαν, ab οὐρὰ hoc est, Cauda, & ἄγω duco οὐραγία igitur est extremitas ac cauda exercitus. Hebraice uero sic, occurrit tibi in uia amalech ויזנב בך כל הנחשלים hoc est. Et decaudauit in te omnes defessos, ac laxos, hoc est, interfecit.

DElebis nomẽ eius.) תמחה את זכר עמלק hoc est. Extingues, 'delebis memoriam Hamalech, licet & Septuaginta memoriã in nomen cõmutarint ἐξαλείψεις τὸ ὄνομα ἀμαλὴκ. hoc est, Delebis nomẽ Hama-

lich. Verum hæc leuissima sunt, neq; uehementer sentẽtiam immotant. Vitiumq; magis mihi uidetur ea annotare.

CAP. XXVI.

i N cartallo.) Sumpta uox est à græcis, nã & Sept. hoc loco καὶ ἐμβαλεῖς εἰς κάρταλλον hoc est. Et pones in cartallo, p eo quod est hebraice בטנא idest, In canistro & corbe.

PROfiteor.) Recte quidem pro eo quod est hebraice הגדתי hoc est annunciaui. Quemadmodum & Septuaginta ἀναγγέλλω σήμερον κυρίῳ τῷ θεῷ σου hoc est nuncio hodie domino deo tuo.

SYrus persequebatur.) ארמי אבד אבי hoc est. Syrus perdebat patrem meum, proprie quod uertit Hierony. Septuaginta uero longe aliter ædiderunt συρίαν ἀπέβαλεν ὁ πατήρ μου hoc est. Syriam amisit pater meus. Sed profecto sententia est, ut nostra habet æditio.

AC infinitæ multitudinis.) Hyperbole quæ non est in hebraico, pro eo qđ positũ ibi est ורב idest. Et plurimæ. Sicut & Septuaginta πλῆθος πολὺ καὶ μέγα hoc est. Multitudinem multam ac magnam.

IN ingenti pauore.) במרא גדל hoc est. In horribilitate magna, ut sic loquar, quod à Septuaginta non ponitur.

EPVlaberis in omnibus bonis.) Etiam hoc loco est uerbum exultãdi. Quemadmodum & apud Septuaginta καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς hoc est. Et exultabis in omnibus bonis.

ATtuli qđ sanctificatũ est.) בערתי חקדש hoc est. Extuli, protuli qđ dissimilius uerterũt Sept. ἐξεκάθαρα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου hoc est. Expiaui sancta de domo mea. Error ex eo accidit, quia tã & si alibi uerbũ בער expiare significet, hic tñ aliud denotat. Voces aũt ancipites debẽt locis, & significationibus accõmodari. Quis.n. intelligeret hoc loco, expurgaui sancta mea, de domo mea? Expiatio.n. rerũ pollutarũ ẽ, uertit aũt Hieron. hoc ipm uerbũ, paulo iferi⁹ sepaui.

NEC separaui ea in qualibet immũdicia.) Hoc quia clarũ est hebraice, & obscurũ in nr̃a æditione ipsa hebraica ponamus ממנו בטמא לא בערתי hoc est. Et non tuli ex eo, cũ pollutione. Nihil inqt attuli ex eo qđ pollutũ esset. Aut qđ attuli, qđ dño oblaturus sim, non immũde & pollute attuli. q̃q̃ obscura & apud Sept. hæc snia sit οὐκ ἐκάρπωσα ἀπ᾽ αὐτῶν εἰς ἀκάθαρτον hoc ẽ. Nõ decerpsi ex eis ad imũdiciã. Res igit᷑ clara est. Accidit aũt ex eo obscuritas, qa non sibi in eadem uoce transferẽda constant, Nã qđ uerterat paulo ante ἐξεκάθαρα

hic ἐκκαρ́πωσα inter quæ plurimũ ineſt diſcriminis. Declarat̃ aũt quæ ſit ea immũdicia, primũ dũ dr̃ non comedi ex ea in luctu meo. Deinde, nec expendi quicq̃ in re funebri, quæ omnia, oblationes maxime polluebant, ut retro in Leuitico uiſum eſt.

NEq; expendi ex his quicq̃ in re funebri.) Recte quidẽ, qđ erat paulo obſcurius hebraice ולא נתתי ממנו למת hoc eſt, Neq; dedi ex eo, mortuo, pro re.ſ.funebri. Vt exponit ẽt Rabi Salomon, quaſi à nr̃a æditione accipiens לעשות ארון hoc eſt, Ad faciendã ei arcam, & alia quæ ad funus ſpectant. Quare Septuaginta, q̃ uis ueritatem hebraicam interpretentur, obſcure tamen id fecerunt οὐκ ἔδωκα ἀπ᾽ αὐτῶν τῷ τεθνηκότι hoc eſt, Non dedi ex eis, mortuo.

REſpice de ſanctuario tuo.) ממעון קדשך hoc eſt, Ex habitaculo ſanctitatis tuæ. Sicut & Sept. ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σοῦ hoc eſt, E domo ſancta tua. Nã ſanctitas, ꝓ eo qđ ſanctus uel ſancta ponit̃. Sicut hebraica lingua uocat̃ לשון הקדש hoc eſt, Lingua ſanctitatis. qđ nos diceremꝰ, lingua ſancta. Vtunt̃.n. denoĩationibus ꝓ denoĩatis, ut ſæpius diximus. Quare delyrant qui hoc non intelligũt, & dicũt, aut tabernaculum ſanctitatis, aut linguam ſanctitatis, & huiuſmodi.

ET de excelſo cælorum habitaculo.) Hoc immutatum eſt, non ꝙ ſententia alia facta ſit, ſed uerba tranſpoſita. Tantum modo enim ẽ מין השמים hoc eſt, E cælo. Sic & Septuaginta ἐκ τοῦ οὐρανοῦ è cælo.

DOminũ elegiſti.) האמרת hoc eſt. Elegiſti, ſiue uehemẽter amplexus es, præ optaſti, hũc eſſe dñm deum tuũ. Verũ & Sept. poſuerunt εἵλου σήμερον εἶναι σοῦ θεὸν hoc eſt, Elegiſti hodie ut eſſet deus tuus.

QVAS creauit.) אשר עשה hoc eſt, Qui fecit, te.ſ. in laudem gloriã &c. Quare non ea ſnia eſt, quã nr̃a oñdit æditio. Non.n. eas gẽtes creauit in eoꝝ laudẽ, ſed pp eoꝝ ſcelera deletæ ſunt, ut retro in hoc libro dr̃. Sept. quoq; in hanc ſniam tranſtulerunt ὅς ἐποίησεσε ὀνομαστὸν, καὶ καύχημα, καὶ δοξαστὸν, hoc ẽ. Qui creauit te celebrẽ, glorioſum, nobilẽ. Ad gentes ergo non refert̃ creatio, ſed ip̃m dei populũ.

CAP. XXVII.

E ſaxis informibus & impolitis.) אבנים שלמות hoc eſt, E la-
d pidibus pfectis integris.ſ. ac undiq; in ſectis, non ferro ex ſectis. non detrũcatis, ſed ita in ædificiũ iniectis, ut e ſuo loco, ſumpti fuerant. Idem quidem innuit, & Hierony. ſed aliis uerbis. Septuaginta cum hebraico ſentiunt λίθους ὁλοκλήρους οἰκοδομήσεις τὸ

θυσιαστήριον hoc est. Lapides integros ædificabis altare.

COmedesq; ibi.) Addiderunt Septuaginta καὶ ἐμπλησθήσῃ ἐκεῖ hoc est, Et impleberis illic.

ATtende & audi.) הסכת ושמע hoc est, Attende & audi. Quod male Sept. σιώπα καὶ ἄκουε hoc est, tace & audi. Ex errore aũt factũ est, ut alterum pro altero acceperint. Sunt enim inter se similia הסה .i. siluit & סכת idest, attendit, auscultauit. Aut igit̃ hæc eos similitudo fefellit, aut aliud legerunt illi, q̃ nunc in hebræoꝝ codicibus habeatur, scilicet uerbum tacendi. Sed primum est uero uicinius.

REspondit oĩs populus amen.) Sicut hebraice אמן quod eleganter Septuaginta γένοιτο fiat esto, ita sit. Sicut alibi annotauimus.

QVI nõ honorat pr̃em.) מקלה Qui uilipẽdit, qui despicit, ac cõtẽnit, licet & Sept. eodẽ modo ὁ ἀτιμάζων .i. qui despicit contẽnit.

IVdicium pupilli.) Septuaginta ὀρφανοῦ, idest, orphani, qua uoce, tam latine, q̃ uulgari sermone utimur italice.

QVI dormit cũ oĩ iumẽto.) Miror Hierony. ꝙ uocis significationem non distinxerit cũ שכב hebraice & dormire, & coire significet. Verũ ẽt id peccat̃ à Sept. ἐπικατάρατος ὁ κοιμώμενος μετὰ παντὸς κτήνους, hoc est, Maledict⁹ q dormit cũ oĩ iumento. Dictũ de eo alibi est.

QVI clã ꝑcusserit ꝓximũ suũ.) Sicut & hebraice בסתר hoc est ĩ abscõdito. At Sep. aliud ἐπικατάρατος ὁ τύπτων τὸν πλησίον δόλῳ, idest, Maledictus, qui uerberat ꝓximũ dolo, sed illud uerius. Qualiscũq; enim ꝑcussio, maledicta est, siue cũ dolo, aut sine dolo. In abscõdito aũt, quia ex eo cognoscit̃ esse facinus. Potest tñ & Septuaginta sententia stare. Nam & dolum, uox hebraica quandoq; significat.

MAledictus qui dormit cũ uxore proximi.) Omittit̃ hæc maledictio hoc loco in contextu hebraico, licet de eo, sæpe antea præceptũ sit. Omittit̃ etiam à Sept. Additum uero ab Hieronymo arbitror, ꝙ inter alia præcepta etiã hoc includat̃. Si enim maledicti sunt, q alia leuiora ꝑpetrarunt, multo magis, q uxorem ꝓximi sui corruperũt.

CAP. XXVIII.

Lio modo inchoat̃.) Hoc caput à Sept. Addita.n. est particula ex superiore capite.s. καὶ ἔσται, ὡς ἂν διαβῆτε τὸν ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν, ἣν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν δίδωσιν ὑμῖν hoc est, Et erit, ut transieritis Iordanem in terram, quã dñs deus uester, dat uobis. Diximus frequenter in æditione Septuaginta, locos esse trã-

ſpoſitos. Quod exiſtimo minime ab eis eſſe factum.

ET bñdictæ reliquiæ tuæ.) בר ארתך hoc eſt. Victus tuus, annona tua, alimentũ tuũ. Verũ Sept. quoq; uerterũt reliquias καὶ τὰ ἐγκαταλείμματά σου hoc eſt, Et reliquiæ tuæ. aut repoſitiones tuæ. Atq; ita accederent propius. Nomen ductum à uerbo relinquendi.

COR ruentes in conſpectu tuo.) נגפים לפניך hoc eſt, percuſſos, uulneratos. Septuaginta & ipſi aliquid ſimile συντετριμμένους ideſt, confractos, contritos, deletos, oblitteratos.

FAmẽ & eſuriẽ.) המארה את המהומה Quoq; primũ Rabi Salomon nr̃æ æditioni cõſone iterp̃tat͛ חסרון hoc ẽ, inopiã, defectũ. ita q̃dẽ uerterunt & Septuaginta τὴν ἔνδειαν ideſt, inediam, egeſtatem. Poteſt forte & animi defectum, inſaniam, conſiliiq; inopiam referre, ut ſequens declarat uocabulum. Secundũ uero non eſuriem interpretant͛. Sed ſtuporem, perturbationem, conſilii inopiã. Hieronymus in eo, Septuaginta ſequit͛ τὴν ἐκλιμίαν ideſt, famem, eſuriem.

ET increpationem. (במגערת .i. Sonitũ ſtrepitũ. Quod Chaldaica æditio uertit שגו שיא .i. pauorem, ſtrepitũ, perturbationem. Increpatio igit͛ hoc loco, nõ reprenſionẽ ſignificat, ſed pauoris iniectionẽ, ſonitum, tumultũ. Sept. diſſimiliter τὴν ἐνάλωσιν hoc eſt, abſumptionẽ.

PEſtilentiam.) הדבר .i. peſtilentiam. Quod hic & alibi Septuaginta θάνατον ideſt mortem interpretantur fortaſſe non recte.

PERcutiat te dñs egeſtate.) שחפת Quod hebræi dicunt tumorem corporis ſignificare, horribilem. ſ. inflationem, ut exponit Rabi Salomon. Verum Hieronymus Septuaginta ſecutus eſt πατάξαι σε κύριος ἀπορίᾳ. i. percutiat te dominus egeſtate, inopia.

FEbre.) קדחת Quod & febrim, & ſacrũ ignẽ, & carbũculũ ſignificare aſſerũt, quæ oĩa imp̃cat͛ hebræis. Sept. & ipſi πυρετῷ. i. febre.

ET frigore.) דלקת Etiam hac uoce ardor ſignificatur. Frigus autem poſtea ponitur.

AEre corrupto.) שדפון hoc eſt, ariditate qua tellus inareſcit. Septuaginta uero aere corrupto primi reddiderunt ἀνεμοφθορίᾳ hoc eſt, uentorum corruptione.

AC rubigine.) ירקון hoc eſt, aurugine, uredine. Vitio. ſ. ac morbo ſegetum, Septuaginta uertunt ὠχρίᾳ .i. pallore. Quod neſcio ad quæ referendum ſit, q̃q̃ hæc uox à ירק ducatur, ideſt pallore.

AMENtia.) שגעון hoc eſt, furore inſania. Septuaginta uerterũt

παραπληξία hoc est, stupore, siue alienatione. Cætera quadrant.

ET eris perditus.) לשמה hoc est, In pditionem, in desolationem. Deinde dicitur in puerbium ac fabulã. Miror ergo Septuaginta transtulisse καὶ ἔσῃ ἐκεῖ αἰνίγματι hoc est, Et eris ibi ænigma. Nulla enim huius rei in contextu commemoratio. Arbitrati uero id sunt, propter ea quæ subsecuntur.

IMponet iugum ferreum.) עול hoc est iugum. Septuaginta κλοιὸν hoc est, torquem ferreum, aut catenam, siue compedem, sententiam non uerba sequentes.

GENtem procacissimam.) עזפנים idest, crudelem, immitem. Septuaginta & ipsi ἀναιδὲς idest, impudentem, procacem.

INuidebit fratri suo & uxori.) Deest hoc וביתר בניו אשר יותיר hoc est, inuidebit & reliquis filiis suis, quos reliquit, sic & Septuaginta καὶ τὰ καταλελειμμένα τέκνα αἳ ἂν καταλειφθῇ hoc est. Et reliquos filios, quos reliquit.

ET illuuiarũ secũdarũ.) שליקה Quod Rabi Salomon interpretatur בנים קטנים hoc est, filios minores. Sicut & Sept. καὶ τὸ χόριον αὐτῆς τὸ ἐξελθὸν διὰ τῶν μηρῶν αὐτῆς hoc est. Et infantulũ suũ, qui egressus est, de fœmore eius. Quare longe à ueritate nr̃a declinat æditio. Deuorabũt inqt, urgente fame, matres, filiolos, quos ulnis amplectunt, quos & in delitiis habuissent, sed necessitas impellet ad crudelitatem.

AVgebit dñs plagas.) והפלא hoc est, mirificabit, mirabiles faciet, stupendas, horribiles. Quemadmodum & Septuaginta παραδοξάσει κύριος τὰς πληγάς hoc est, prodigiosas faciet plagas tuas.

PERseuerantes.) נאמנות hoc est, certas ueras, aut stabiles, fideles. Sic & Septuaginta πιστὰς idest, fideles, aut stabiles.

CAP. XXIX.

e Xceptis lignorũ cesoribus.) Immo hi primi in numero ponuntur, hoc modo מחטב עציך עד שאב מימיך hoc est, Ab eo q ligna cædit, usq; ad eũ q haurit aquã. Sicut & Sept. ἀπὸ ξυλοκόπου ὑμῶν ἕως ὑδροφόρου A lignario, usq; ad aquantem.

ET in iureiurando.) Quod non tã proprie à Septuaginta ἐν ταῖς ἀραῖς αὐτοῦ hoc est, In imprecationibus eius. Licet alibi imprecationem significet. Burgensis tamen dicit significari hic, illas imprecationes, ac maledicta, quæ superius posita sunt. Quod non improbo.

NE forte sit inter nos familia aut tribus.) Mutata est metaphora

ab Hieronymo, quæ hebraice ſic habet פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה hoc eſt, ne forte ſit in uobis radix, germinans toxicum, ac tribulationem & miſeriam. Septuaginta uero non mutarunt μή τις ἐστὶν ὑμῖν ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ, καὶ πικρίᾳ hoc eſt, Ne qua uobis ſit radix, ſurſum pullulans in amaritudine & acerbitate.

PAX erit mihi.) Quemadmodum habet & hebraicum, qđ neſcio quamobrem reddiderint Septuaginta ὅσιά μοι γένοιτο hoc eſt. Sancta mihi ſint cur Shalom, ideſt pacem, ſanctitatem eſſe uelint, non uideo. Nonne enim & tota ſententia immutatur?

ET aſſumat ebria ſitientem.) למען ספות הרוה את הצמאה hoc eſt, Vt addat ebria ſitienti, aut ebrietas ſiti, quaſi diceret, ut auidiſſime peſſimos quoſq; errores imbibāt, ut eoꝝ maleſaciendi ſitis, fiat quædā ebrietas. Inebrientur malefactis, quod tantopere prius cupiebāt. Hæc cū ſit ſnĩa, neſcio quid in mentem uenerit Septuaginta, ꝙ hunc locum ſic reddiderunt ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς, τὸν ἀναμάρτητον hoc eſt, Ne in interitum peccator abducat eum, qui ſine peccato eſt. Videmus quantum interſit.

ET dñs non ignoſcat ei.) Etiam hoc obſcure à Septuaginta uerſum οὐ μὴ θελήσει ὁ θεὸς, εὐηλατεύειν αὐτῷ Credo ultimum uerbū eſſe deprauatum pro eo quod eſt ἐλεεῖν. Dicendumq; ne dñs nolit parcere illi. εὐηλατεύειν autem dicemus bene uertere.

ET ſolis ardore.) Reſtituenda uox in ſuū locū, pro eo qđ hebraice eſt ומלח שרפה hoc eſt, Et ſalis ardore, aut ſale ardente, cuiuſmodi eſt ſulfur, pro ſole igitur, ſal reſtitui debet. Sic & Sept. πληγὰς ἃς ἀπέστειλε κύριος ἐπ' αὐτὴν θεῖον. καὶ ἅλα κεκαυμένον hoc eſt, Plagas quas inieccerit dñs ſuper ipſam. Sulfur, & ſalem ignitum. Licet in eo uarient, ꝙ actiuum, in paſſiuum uerterint, ſalem exuſtum dicentes, non urentem, qua uarietate, corrumperetur ſententia.

ET quibus non fuerant attributi.) ולא חלק להם hoc eſt. Et non erat pars eis, hoc eſt. Cum quibus nihil eis commercii. Qui dii nihil ad ipſos hebræos attinebant, utpote, qui ab uſq; prima origene, præter uerum deum, alios ignorarint. Hāc ſententiam, & obſcure, & improprie rediderunt Sept. οὐ δὲ διένειμεν αὐτοῖς hoc eſt. Neq; diſtribuit ipſis, quod uix ſudantes intelligeremus.

ABſcondita à dño deo noſtro.) הנסתרת ליהוה אלהינו והנגלת לנו hoc eſt, quæ abſcondita ſunt apud deum noſtrum. At manifeſta nobis, ac

filiis nostris. Horum uerborum hæc uidetur sententia. Videtur enim eis minari. Quæ enim inquit respectu dei nunc minime uidentur minime noscuntur fient manifesta, filiis nostris. pp scilicet eorum scelere patefient tunc, quæ nunc quasi abscondita uidentur. Vt nunc quidem quasi clausa, & tenebris sepulta, apud deum sint, Tunc uero in lucem extrahentur, uenient in propatulum. Hæc omnia mala, omnes hæ miserabiles calamitates, quas recensui, sunt in fatis absconditæ, ac tenebris inuolutæ. Tunc erunt manifestissimæ.

CAP. XXX.

i N ore tuo & in corde tuo.) Addunt Septuaginta καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτὸ hoc est, Et in manibus tuis, ut facias illud.

CONsydera.) ראה idest, uide, intuere, quod recte ab Hieronymo in illud uersum est. Omissum à Septuagin. ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου σήμερον τὴν ζωὴν hoc est, Ecce dedi ante faciē tuā, hodie uitā.

R Eliqua in hoc capite. nullius mihi momenti uisa sunt. Mittimus enim quæ sunt friuola, & quæ contentiosi magis, q̃ ueritatis studiosi consectarentur. Diligenter autem, & hebraicam ueritatem cōtulimus, & æditionem Septuaginta, & quæ quidem digna uiderentur, annotata sunt. Leuiora autem dimissimus. Immo ut uerius dicā, cætera uehementer consentire inuenimus. Quare tam calumnias iudæorum, q̃ argutias quorundam Christianorum paruipendamus, qui cum duas tenuerint uoces hebraicas, in ostentationem suæ imperitiæ, dicunt nostram æditionem esse deprauatam. Quæ si optima non est quantum esse possit, nulla erit unquam. Est autem & is eorū mos, qui græce paucis ante diebus didicerunt. Hi enim omnes etiam doctissimorum hominum carpūt æditiones, si quid ab illis, in latinū uersum sit, Gens nimirum ingrata, & parum pia, qui & alienæ inuident laudi, & cum suo detrimēto, utilitatis suæ sunt studiosi, & alios suis impiis maledictis, ad beneficia præstanda reddunt tardiores. Quamobrē quæ ex falso, aut maligno iudicio potius, q̃ ueritate proficiscuntur, audacter contemnamus.

CAP. XXXI.

u Iriliter agite & confor.) חזקו נאמצו hoc est, confortamini, uiriliter agite. Quod á Septua. per singulare ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. Atq; ita quæ secuntur μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία. Quæ

imperatiuæ uoces ad plures in contextu hebraico referuntur. Puto autem locum, esse à scriptoribus deprauatum, ut quod paulo ante ad Iosue pertineret, nūc ad populum transtulerint. Nam & ad Iosue dicit ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε.

DEtrahentq; mihi.) ונאצוני hoc est, Et despicient me, & auersabuntur me. Quod & Septuaginta non proprie καὶ παροξυνοῦσί με, idest, Et prouocabunt me, & irasci me facient.

ET respondebit ei canticum.) Sicut habet & hebraicum, uerum Septuaginta eandem quidem sententiam, sed aliis eam uerbis exprimunt. καὶ ἀντικαταστήσεται ἡ ᾠδὴ αὕτη hoc est, Et obsistet, & resistet, siue propositum ei erit canticum istud in testimoniū uidelicet.

SCIO enim cogitationes eius.) יצרו Hebræi quidem, præsertim qui philosophantur, dicunt eo nomine intentionem, conceptū, cogitationem significari. Estq; ea uox apud eos creberrima. Quare non sentiunt cum eis Septuaginta, qui hoc ipsum uerterunt ἐγὼ γὰρ οἶδα τὴν πονηρίαν αὐτῶν hoc est. Ego enim noui malignitatem, siue improbitatem ipsorum.

QVAEcunq; facturus sit.) אשר הוא עשה היום hoc est, Quæcunq; facit hodie. Non ergo de futuro dicitur, sed de eo, quod iam cerneretur, q̄q̄ Septuaginta & ipsi per futurū uerterunt ὅσα ποιήσουσιν ὧδε, hoc est, Quæcunq; facient hic.

CONtentiose egistis contra dominum.) Sicut habet & hebraicum, semper rebelles, pertinaces, contentiosi fuistis contra dominū. Hoc itaq; ultimum Septuaginta diuersius reddiderunt τὰ πρὸς θεὸν hoc est, In his quæ ad Deum pertinent, fortasse clarius explicantes. Verum ueritas habet, ut nos protulimus.

QVANto magis post mortem meam.) Septuaginta aduerbium post, scilicet אחרי semper fere reddiderunt ἔσχατον idest, extremū. Quod saltem hoc loco non quadrat, sic ἔσχατον τοῦ θανάτου μου idest extremum mortis meæ. parum clara oratio.

CAP. XXXII.

a Vdite cæli. Hebraice est uerbum ab auribus ductum האזין hoc est, Auriculauit, ut rem nouam, nouo uocabulo demonstremus ab אזן. Quam formam etiam apud græcos, Septuaginta expresserunt, formantes & ipsi ab οὖς, ὠτὸς uerbum ὠτι

ζω. Quod cum crebro apud illos fiat, miror non esse factum etiam hoc loco, qui pro eo quod audite cæli, noster interpres uertit πρόσεχε οὐρανὲ reddiderunt, hoc est, Attende cælum. Itaque & in eo differunt, quod cælum per singulare extulerunt. Quod potest etiã esse ratio nabiliter factum. Incertum enim prope est, Num ex ulla causa acciderit, ut cæli numero plurium proferantur apud hebræos per, singulare uero nunquam. Sunt qui mystice factum asserant. Alii ex ea consuetudine, qua & apud nos dicuntur tenebræ, non tenebra, diuitiæ, non diuitia. De qua re quia alibi & scripsimus, & scripturi sumus, non plura nunc pertractabimus.

QVAE loquor.) ואדברה hoc est, Et loquar, ut totus uersiculus sic habeat, audite cæli & loquar. Sicut & Septuaginta πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω hoc est, Attende cælum & loquar.

CONcrescat ut pluuia.) יעיף כמטר לקחי hoc est, Defluat, destillet sicut pluuia doctrina mea. Diuersius autem Septuaginta προσδοκάσθω ὡς ὑετὸς τὸ ἀπόφθεγμα μοῦ hoc est. Expectetur sicut pluuia eloquium meum. Sententia clara est, & patet quo modo sit intelligenda & uerbi proprietas ex aliis quoque locis est manifesta.

FLVat ut ros.) תזל idest, Fluat, ut reliqui diuinæ scripturæ loci ostendunt, quod Septuaginta per aliud non multo diuersius καταβήτω ὡς δρόσος idest, Descendat ut ros.

QVAsi himber super herbam.) כשעירים על דשא Quod longe diuersius ab hebræis exponitur, hoc modo. Quasi uenti, aut afflatus, siue uapores super herbam. Siquidem hac uoce Rabi Salomon, dicit, uentos tempestatis significari. Quemadmodum habet & Chaldaica æditio רוחי מטרא hoc est, Spiritus, aut uenti pluuiæ. Quemadmodum inquit hi spiritus, crescere & adolere faciunt herbas, ita quæ de sacra lege narrantur, clarius ostendunt eius doctrinam, & augeri faciunt. Hieronymus cum Septuaginta ὡσεὶ ὄμβρος, ἐπ᾽ ἄγρωστιν hoc est. Sicut himber super gramen.

QVAsi stillæ.) כרביבים Qua uoce etiam stillæ, hebraice significantur. At Septuaginta paulo diuersius ὡσεὶ νιφετὸς hoc est, Quasi leuissima pluuia. Aut grando, quæ rori similis sit, quasi leuis nix.

QVIA nomen domini inuocabo.) Sicut hebraice per futurum, scilicet. At Septuaginta ἐκάλεσα hoc est, inuocaui. Non est autem dissentiendum ab ipso fonte, præsertim cum sine ratione fit.

DEI perfecta ſunt opera הצור תמים פעלו hoc eſt. Eius qui fortis ē, perfectum eſt opus, opus integrum, abſolutumq́; eſt. Septuaginta uero aliquanto ſecus θεὸς ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ hoc eſt, Deus uera ſunt opera eius. Ecce omnes loco eius nominis diuini, quo petra, aut fortitudo ſignificatur, ipſum deum poſuerunt.

PECcauerunt ei non filii.) Cum negatio ſpectet ad filios, quia hi filii eſſe Dei negantur, Septuaginta in uerterunt ſententiam, quia negationem ad Deum retulerunt ἡμάρτοσαν οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, hoc eſt. Peccauerunt non ei, filii contaminati, aut reprenſibiles. Niſi rectius eam ſententiam interpretemur.

ET creauit te.) ויכננך hoc eſt, Stabiliuit te, firmauit te, qđ & ad creationem, & alia beneficia diuina ac maxima pertinere poteſt. Septuaginta & ipſi ἔπλασέ σε ideſt, & pinxit te, formauit.

DIErum antiquorum.) ימות עולם hoc eſt. Dies ſæculi, aut dies æternitatis, dies ex quo mundus eſſe cœpit, & antea. Cogita inquit totam æternitatem, ſiue ante homines, ſiue poſt eos. Septuaginta cum hebraico μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος. Recordamini dies ſæculi.

IVXta numerum filiorum Iſrael.) Non dubium eſt, quin locus is apud Septuaginta ſit deprauatus ex alio, ei ſimili κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ hoc eſt, Secundum numerum angelorum dei. Eſt ut dixi hoc ex alio loco deſumptum. ubi id dicitur, quod huc tranſpoſitum eſt, non ab ipſis factum.

I Nuenit eum.) Sicut habet hebraicum. Locum uero eſſe deprauatum apud Septuaginta exiſtimo. Vt pro eo quod dicendum fuiſſet εὗρεν aut εὕρηκε hoc eſt, Inuenit, mutatum ſit in αὐτάρκησεν quod non habet locum hic. Immo ſententia penitus corrumperetur. Hebraice ימצאהו hoc eſt, Inuenit eum.

I N loco horroris.) בתהו hoc eſt, Thou. Quod uaſtitatem, ruinam, deformitatem, horrorem, & Chaos ſignificat, ut alibi nobis dictum eſt. Miror autem Septuaginta qui cum bene hanc uocem in principio Geneſis uerterint transferentes Thou in ἀόρατον, hoc eſt, inuiſibile, hoc loco, tam ſibi diſſimiles ſint, ut ipſum interpretētur δίψος hoc eſt ſitim. Hoc modo ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνύδρῳ hoc eſt. In ſiti incendii, in loco, inaquoſo. Credo uero eos potius ſententiam, q̃ uerborum proprietatem eſſe ſecutos. Solitudinem illam aſperam, atq; acerbam deſcribentes.

ET uastæ solitudinis.) ילל ישימן hoc est. Doloris, gemitus, ac ua-
stitatis, ac ruinæ. Inuenit eũ inqt in thou, hoc est. In chao. deinde ad-
dit Ielel, Ieshimon, hoc est mœroris, ululatus ac uastitatis, pro eo qđ
est, inchao tristi lachrymabili, ac uasto, & deformi. Hæc oĩa de illa
horribili solitudine dicunť, quæ herbis & arboribus denudata, præ-
ter exustas cautes, & decocta à sole, & inter se confusa saxa nihil ha-
bebat aliud. Quãobrẽ nõ iniuria talis dř fuisse mundus, anteq̃ res es-
sent distinctæ, & decorem atq; ordinem accepissent.

ET docuit eũ.) Si uerbi hebraici יבוננהו Proprietatem exprimere
uellemus dicendum esset, intellectificauit eum. Sept. sicut & Hiero-
nymus καὶ ἐπαίδευσεν αὐτὸν hoc est, & docuit eum.

SIcut aquila prouocat.) כנשר יעיר קנו hoc est. Sicut aquila exci-
tat, suscitat, exurgere facit nidum. Et quemadmodum elegantissime
transtulit Hierony. qđ non tam proprie Sept. ὡς αὐτὸς σκεπάσαι νοσ-
σιὰν αὐτοῦ hoc est. Sicut aquila protegit, obumbrat nidum suum.

SVper excelsam terrã.) במות ארץ hoc ẽ Super altitudinẽ terræ,
sup cacumina atq; fastigia. Si. n. usus est aquilæ similitudine, quæ suos
pullos prouocat ad uolandũ, ac sup eos uolitat, adducitq; ad cacumi
na montiũ, ita deus populũ suũ, per doctrinã, lucẽ ac ueritatẽ, quam
eis attulit, sup cacumina montiũ collocauit, hoc est, Super oẽs popu
los terræ, eosq; cũctis gẽtibus nobiliores fecit, ut eẽnt quasi cælestes.
quãobrẽ cũ hæc sit snĩa, & uerbo℞ ꝓprietas quam attulimus, non re
cte interpretanť Sept. ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς hoc ẽ.
Adduxit eos ad uirtutem, aut robur terræ. Mirorq; eos, qui non per
inscitiam lapsi sint, nam alibi hanc uocem, secundum suam propric
tatem transtulerunt, ut retro uisum est.

ET filio℞ Basan.) בני בשן .i. Filio℞ Basan. Mirorq; Sept. ꝙ uocẽ
hois ꝓpriã, in aliã cõmutarint υἱῶν ταύρων καὶ τράγων. Cũ pinguedi
ne filio℞ Taurorũ. Vides eos, tauros reddidisse, qđ erat nomen ho-
minis. At qui ne minima qdẽ umbra eius significationis extat apud
hebræos. Filii enim Basan hic commemoranť, de quo ante sæpius di
ctũ est. Quẽ superarũt hebræi, eiusq; terra diuino auxilio potiti sunt.
Atq; id innuitur hoc loco. Basan uero etiam, pinguem significat.

MEracissimum.) חמר Idem quod uertit Hieronymus, quod o-
mittitur ab Septuaginta nescio quamobrem.

INcrassatus est dilectus.) ישרון Videť nomen duci à ישר hoc

est, Satiauit, atq; inde factú esse præsens nomen.i.satur, pinguis, obesus, ut tota periodus sic habeat. Incrassatus est pinguis, ac satur. Verum etiam Septuaginta uerterunt ἠγαπημένος hoc est, Dilectus, ac ipse quidem nescio, à quo uerbo id nomem duci possit, si dilectum significat. Inferius Hieronymus uertit rectissimum.

ET recessit a deo.) וינבל צור ישעתו hoc est. Et spreuit, contépsit, petrá, aut deú salutare suú, aut saluté suá. Vbi ponit' nomé Iesu.s.Ieshua. Ita.n.scribit', eaq; é deductio, relictis cabalisticis supstitionib9.

QVOS non coluerunt pres eorum.) Ea est uocis hebraicæ significatio. Sept. οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν hoc est, Quos non cognouerunt patres eorum. Exiguum quidem discrimen.

DEum q te genuit reliqsti.) תשי hoc est, Obliuisceris. Ducit'.n.à נשה .i.oblitus é. Verum ét Septuaginta sicut Hieronymus, θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες hoc est. Deum qui te genuit, reliquisti.

CONsyderabo nouissima.) אראה hoc est. Consyderabo, uidebo quod miror Septuaginta uertisse καὶ δείξω .i. Et ostendam. Videntur in eo errasse, q putarunt esse tertiæ inflexionis apud hebræos, qd' est primæ, ut peritis patet. Eoq; errore sæpe lapsi sunt.

IN uanita tibus suis. Sicut hét & hebraicú בהבליהם hoc é. In uanitatib9 suis Sept. exprimút has uanitates ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν .i. In idolis suis. Verú alia quoq; genera uanitatum possunt intelligi.

VSq; ad inferni nouissima.) עד שאול תחתית hoc est. Vsq; ad subter infernum. Vsq; ad interiora inferni, sicut optime & Septuaginta ἕως ᾅδου κατωτάτου idest. Vsq; ad infimum infernum. Est autem maxima iræ diuinæ significatio.

SVper eos mala.) Sicut habet & hebraicum רעות idest mala. Sic Septuaginta συνάξω εἰς αὐτοὺς κακά Coaceruabo super eos mala.

SAgittas complebo.) אכלה idest, Exhauriam, deficient omnes meæ sagittæ, in eos eiaculatæ.

DEuorabunt eos aues.) ולחמי רשף hoc est, Et deuorationibus retheph .i. consumabuntur deuotionibus retheph. Quod uarie interpretat'. Alii carboné ignitú, ex ustionéq;. Alii dæmoné urentem. Alii pestilentiá ardenté. Amplectitur aút rabi Salomon, qd' dæmones significent'. sic.n. locú hunc exponit השדים ילחמו בם hoc est, dæmones deuorabút eos. aut pugnabút cótra eos. deide addit הם שדים idest, atq; hi sunt dæmones. Verú chaldæus interpres, non dissentit a

nr̃o interprete, qui hunc locum, ita nertit. Sæuient in eos אבולי ענף hoc est, morsus auiũ. Sed obstat qđ idẽ interpres intulit, quasi exponẽs hebraicũ, aitq́; וכתישי רוחין בישין hoc est. Et confractiones, contusiones, spirituũ sceleratorꝵ, aut malorꝵ. Secutus est nr̃ interpres Sept. καὶ βρώσεις ὀρνέων, Et morsus auium, immittam in eos.

MORsu amarissimo.) קטב מרירי Etiam hoc nomẽ dæmonis esse perhibẽt. Itaq; exponit Rabi Salomon. Immittã in eos Cheteb, hoc est, contritionẽ, afflictionẽ, cõcussionẽ. שדש שמו מרירי .i. Eius dæmonis, qui uocatur meriri. Primũ igit̃ nomẽ, afflictionẽ significat. Secũdũ est nomẽ diaboli, forte ab amaritudine ductũ. Arbitror aũt ipse, tã superius nomẽ, q̃ hoc, de quo hic agit̃, non dæmonẽ significare, sed esse ægritudinũ genera, ardores.s. quibus conficiuntur corpora. Chaldei uero interpretes qui erant cabalistæ, & alii q eos secuti sunt præsertim cabalistæ, existimarunt esse dæmones, à quibus eiusmodi ægritudines immiterent̃. Quod non adeo uerũ arbitror. Fieri .n. non põt, ut hoc ignorarint. Sept. & Hierony. & tot alii apud græcos, interpretes. Vt aũt pleraq; alia falsa & cõmenticia, apud cabalistas reperiunt̃, ita & hoc ipsum falsum esse existimo. Sũt aũt & alii hebræi in contrariũ, qui eo noĩe maxima corporis incẽdia significari asserant. An uero mortaliũ afflictiones, atq; casus, à diabolo excitentur, uel natura contingãt, uideo non huius esse loci explicare. Præsertim quia rõnes in utranq; partẽ sunt, & multa super eo falsa & periculosa asseri possunt. Quare ĩ eiusmodi rebus, puto melius esse, assensum cohibere, q̃ aliqd imprudenter & temere ꝓferre. Porphyrius q multa falsa de natura dæmonũ cõminiscit̃, ait eorꝵ opera fieri λοιμοὺς, ἀφορίας, σεισμοὺς, αὐχμους .i. pestilentias, fames, terræmotus, squallores terræ, de qua re alibi disputatum est. Sept. aliud ægritudinis genꝰ esse id arbitrati sunt. Vertũtq́; καὶ ὁ πισθότονος ἀνίατος hoc est. Opisthotonos in medicabilis. Est aũt ægritudo, qua posteriores corporis partes intenduntur.

CVM furore trahentium.) Hoc æditio Chaldaica sic uertit עם חמת תניניא דזחלים בעפרא hoc ẽ. Cũ furore draconũ, q serpũt ꝑ terrã. Explicataq́; est sñia. Trahentes .n. dracones intelligimus. Ponitur .n. oẽ genus bestiarꝵ, à quibus mala essent ꝑpessuri hebræi. aues, bestiæ, dracones. Sic etiam interpretatur Rabi Salomon.

NE forte superbirent.) פן ינכרו צרימו hoc est. Ne forte sibi appropriarent,

priarent, aut attribuerent hostes eorum, ut exponit Rabi Salomon. Miror uero Sept. ꝙ huius uocis interpretationem penitus à uero deuiam, hoc loco attulerint ἵνα μὴ μακροχρονίσωσι οἱ οἱ ὑπεναντίοι hoc ẽ. Ne forte diutius uiuant aduersarii. Ne umbram quidem huius significationis uideo in uoce hebraica.

VTInam saperent.) Hebraica nihil penitus dissentiunt. Sed perperam tota hæc sñia redditur apud Septuaginta οὐκ ἐφρόνησαν συνιέναι, ταῦτα καταδεξάσθωσαν, εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον hoc est. Non cognouerunt ut scirent, hæc accipient in subsequẽs tempus. Nihil unq̃ tam admiratus sum, q̃ hanc uarietatem, ne dicam aliud.

ET dñs conclusit eos.) Placet quod interpretantur Septuaginta καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτοὺς idest, Et dominus tradidit eos, licet hebraice sit, ut uertit noster interpres.

ET inimici nostri sunt iudices.) פלילים Quæ uox exponit᷑ ab hebræis, ut noster reddidit interpres. Rabi Salomõ שהרי צורנו מכרנו להם אויבינו שופטים אותנו hoc est. Inimici nostri iudicant nos, ꝙ iam deus noster, uendiderit nos illis. Aut, ideo iudices nostri sunt, quia uendidit nos illis deus, tanq̃ mãcipia pp nostra scelera. Quare nescio quo modo ferri debeant Sept. qui uertunt οἱ δὲ ἐχθροὶ ἡμῶν ἀνόητοι hoc est, Inimici autem nostri stulti sunt. Nam quorsum hoc tendit? cum neq; cum superioribus. Neq; cum his quæ secuntur coniungatur?

DE suburbanis Gomorræ.) משדמת hoc est, De agris, de solo Gomorræ. Quod omittitur à Sept. καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ γομόῤῥας, hoc ẽ, & palmes eorum de Gomorra. Suburbana nõ admodũ quadrat.

IN sanabile.) אכזר hoc est, Crudele, crudũ. A Septuaginta sumpsit Hieronymus καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος hoc est. Furor aspidũ insanabilis, licet in eo uarient, ꝙ ראש idest, fel, furorem interpretentur, non recte, si recte ipse existimo.

INfirmata sit manus.) אזלת יד hoc est. Defecit manus. s. robur, potẽtia. Sept. partim cõsentiũt, partim discrepãt εἶδε γὰρ αὐτοὺς παραλελυμένους hoc est. Vidit enim eos dissolutos, difluẽtes, deficientes.

REsidui quoq; consumpti sunt.) ואפס עצור ועזוב hoc est. Et defecit præsidium aut saluatio, & confortatio. Vel sic, defecit, seruatus, & confirmatus, qui fuerat inquit seruatus & adiutus, defecit. Atq; ita exponit Rabi Salomon. Mitto alia quæ super hunc locum ex authoribus hebræis ab Ioanne phorcẽsi citata sunt. Hieronymus uertit residuum, quia עזוב & relictum & confirmatum significat. Sept. ut in

præcedente sñia, ita in hac, deuiant uehementer. Vidit eos καὶ ἐκλελοιπότας ἐν ἀπαγωγῇ καὶ παρειμένους hoc est, & defecisse in seductione, & effluxisse. Nec q̃rimus rõnem huius uarietatis? quid. n. opus ẽ.

SI acuero ut fulgur gladiũ meũ.) Imo non fit comparatio, sed sic אם שנותי ברק כרבי hoc est. Si acuero fulgur, aut ardorem gladii mei. Sed à Sept. posita est comparatio ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν, τὴν μάχαιράν μου hoc est, quoniam acuã sicut fulgur, gladium meum.

ET de captiuitate nudati inimicorũ.) מראש פרעות אויב hoc est, A principio dispersionis inimici, aut sic, A principio uindictarũ contra inimicos. Nam caput non corporis membrum, sed principiũ significare hoc loco contendunt. Rursum quod denudationẽ & uindictam significat, pro uindicta hic sumendum asserunt. Denudatio capitis inimici, non adeo certũ est, quid significet. Sept. suo more penitus deuiant ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐθνῶν hoc est, A capite imperãtiũ gentibus. quæ sñia ex his uocabulis, quæ hoc loco habent, nõ põt colligi, Significat ergo ultio, q̃ cõtra inimicos populi dei, desæuiet.

LAVdate gẽtes.) Tota hæc sñia in codicibus Septuaginta deprauate legitur, & uidentur quæ hoc loco apud eos leguntur, esse aliunde transposita εὐφράνθητε οὐρανοὶ, αἷμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ hoc est. Exultate cæli, sanguis ei est, & adorent eum omnes angeli dei. Et forte is locus est, qui citatur in Epistola ad hebræos capite primo. Huius igitur sententiæ nihil in contextu hebraico fit mentio. Ideo neq; in nostro. Aliunde est huc transposita.

CAP. XXXIII.

m Oses uir dei.) Chaldaica æditio sic habet. נביא דיהוה hoc est, Propheta Dei.

IGNea lex.) Eo ꝙ in igne lata esset, aut Chaldæus uertit interpres, & Rabi Salomon exponit.

SANctorũ millia.) Sept. expresse hos sanctos transferũt ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι ἄγγελοι hoc est, A dextris eius angeli angeli. Sicut sentiunt hebræi, & Chaldæus uertit interpres.

OMnes sancti in dextera.) Has putant hebræi animas iustorum, quæ cum Deo uersantur.

ET sit paruus in numero.) Ratio ostendit, codices Septu. esse ab aliis corruptos, quia is locus apud eos bene legitur, sed hoc additum est καὶ συμεὼν ἔστω πολὺς ἐν ἀριθμῷ idest, Et Symeon sit multus numero. Primum Symeon interpositum est, Deinde non est uerisimile

eos in hac locutione esse lapsos, quam bene aliis locis reddiderunt, scilicet מתי במספר hoc est, mortui numero, quod significat paruos numero, ut etiam ipsi alibi transtulerunt.

PERfectio tua ac doctrina tua.) Quid hoc loco dicant Septuaginta, eo ꝙ uehementer aliena sunt, non produco.

NEscio uos.) לא ראיתיו hoc est. Non uidi eum. Idem tamen est, ita habent & Septuaginta οὐχ ἑώρακά σε hoc est, non uidi te.

IVdicia tua o Iacob. Imo sic יורו משפטיך ליעקב hoc est. Docebũt iudicia tua ipsum Iacob. Sicut & Septuaginta δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου τῷ ἰακὼβ hoc est. Indicabunt, manifestabunt iustificationes tuas ipsi Iacob. Sunt autem prophetica uerba, & ad uaria placita possunt torqueri. Hebræi ad suas torquent opiniones. Quorum delyramenta non recito, ne tedium afferant, & bonas horas, in re nauci, & tota pene ficticia consumamus.

IN furore tuo.) באפך Quod q̃q̃ furorẽ significet, hic tñ poti⁹ nares significare uř, ut dicam⁹, ponẽt thymiama in narib⁹ tuis. Admouebũt, inqt holocaustũ narib⁹ tuis. Sept. & ipsi ἐν ὀργῇ σοῦ in furore tuo.

QVAsi in thalamo tota die cõmorabitur.) חופף עליו כל היום hoc est. Proteget eum tota die. Sicut habet & Chaldaica æditio. Quare nescio quid sibi uelit hoc loco nostra tralatio. Et tamen Septuaginta cum hebræo sentiunt, καὶ ὁ θεὸς σκιάζει ἐπ᾽ αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας hoc est. Et dominus obumbrat eum, omnibus diebus.

DE pomis cæli.) ממגד שמים hoc est, De dulcedine cæli, de delitiis cæli. Atq; ita ubiq; hoc loco intelligendum est, ubi de pomis nostra loquitur æditio. Septuaginta dissimilius ἀπὸ ὀρῶν οὐρανοῦ .i. A mõtibus cæli, nisi locus mendosus sit, & loco ὀρῶν legendũ sit ὡραίων hoc est, à pulchritudine, à pulchris cæli.

ATq; abysso.) Addunt aliquid Septuaginta καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν κάτωθεν, hoc est, Et ab abyssis, fontibus deorsum.

DE uertice antiquorum montium.) מראש הררי קדם hoc est, De uertice montium antiquitatis, siue præcedentis sæculi. Septuaginta ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς hoc est, A uertice montium principii. ubi principium pro anteriore temporis parte sumitur.

BEnedictio illius qui apparuit.) Hoc idem innuitur in æditione Chaldaica, quæ habet ועלמשה אתגלי נאסנא hoc est, Benedictio etiã eius, qui Mosi apparuit in rubo. Sic & Sept. καὶ τὰ δεκτὰ ἐν τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάτῳ hoc est. Et acceptabilia, in eo qui uisus est, in rubo.

VER ticem nazaræi.) Stupeo quid hoc loco dicant Sept. ἐπὶ κορυφῆς δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς, hoc est. Et in uertice glorificatꝰ inter frēs. q̄si nescirēt q̄d eēt Nazir, cū retro ubiq; recte eā uocē interp̄tati sint.

QVIA in undationē maris.) כי שפע ימים יינקו hoc est, Quia diuitias, copiā maris suget. Habitatio.n. Zabulon erat iuxta mare, cuius diuitiis eum potiturū dicit. Quāobrē melius hoc exprimitur à Sept. & hebraicæ ueritati magis cōsentanee ὅτι πλοῦτος θαλάσσης θηλάζει σε hoc est. Quia diuitiæ maris pascent te, siue lactabunt, quod exponēs Rabi Salomon inquit, Zabulon & Isacar הים נותן להם ממון בשופע hoc est. Dabit eis mare diuitias in abundantia.

E T thesauros absconditos harenaꝶ.) Hoc partim intelligitur de lapidibus preciosis, qui in harena delitescunt, partim secundū æditionem Sept. quæ hunc locum sic transfert καὶ ἐμπορία ἀπὸ ἐθνῶν παράλιον κατοικούντων hoc est. Et mercatura à gentibus, iuxta mare habitantibus. Ita enim sentiunt hebræi, eius diuitias in eo maxime futuras, q̄ gētes frequēter eēnt aduēturæ, & diuitiis eas terras repleturæ.

Benedictus in latitudine Gad.) מרחיב גד Quod & hoc modo possumus interpretari. Benedicta latitudo Gad, aut sic, Bn̄dictus qui dilatat Gad. Quod & Sept. secuntur εὐλογημένος ἐμπλατύνων γὰδ .i. Bn̄dictus q̄ dilatat Gad. quā̄q̄ Rabi Salomō cū nr̄a æditione sentit.

BR Achium & uerticem.) קדקד i. Verticem. Sept. hunc uerticē exprimunt συνθρίψας βραχίονα καὶ ἄρχοντα .i. Conterens brachium & principem. Sed nescio, an ēt de aliis possit intelligi. Est aūt similitudo à Leone sumpta, qui & brachia & caput deuorat. Potest ergo ad multa trahi. Nolo hoc pelagus ingredi. Producendæ enim essent opiniones hebræoꝶ, & in infinitum res excurreret, dāda prius opera est, ut littera probe intelligat᷑, super quā s̄nias p̄feramus. Reliqua præterea huius loci apud Sept. nō cito. Sunt.n. penitus aliena.

NEptalim abundantia perfruet᷑.) ונפתלים שבע רצון hoc est. Nephtalim abundantia uoluntatis, aut placationis, aut abundantia acceptabilis. Sicut & Septuaginta νεφθαλεὶμ πλησμονὴ δεκτῶν, hoc est. Nephtalim satietas acceptabilium. Hebræi dicunt, terram Nephtalim eam fuisse, ut oībus habitātibus eam, auiditatem expleret, adeo delectabilis erat, atq; amœna. atq; hoc innuitur in cōtextu hebraico. Ita quoq; exponit Rabi Salomon. Quoniam uero sacrificia uoluntatis, dicuntur acceptabilia & gratissima, eadem ratione, hoc loco sumendam putarunt Septuaginta רצון hoc est, Voluntatem.

SIcut dies iuuẽtutis tuæ.) וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ hoc ẽ. Et ſicut dies tui, ſenectus tua, aut robur tuũ, ut ait Chaldæ9 ĩterpres, & aliquot hebræi ſentiũt. Quare nihil innuit aliud, q̃ nr̃a oñdit æditio. Atq; ita exponit ẽt Rabi Salomõ. Nã primos dies exponit ימי נעוריך hoc ẽ, dies iuuẽtutis tuæ. Alios aũt ימי זקנותך hoc ẽ, dies ſenectutis tuæ. ut ſis florẽtiſſimus robuſtiſſim9. Fiãt inqt dies ſenectutis tuæ, ſicut fuit iuuẽtus. lxx. q̃q̃ ſecũdũ uocabulorũ ꝓprietatẽ interp̃tant̃, hoc tñ qđ dixim9 minime innuũt ὡς αἱ ἡμέραι σοῦ, ἡ ἰσχὺς σοῦ. hoc eſt, Sicut dies tui, robur tuũ.

REctiſſimi.) ישרון hoc ẽ, recti. Quẽ ſemp Sept. interpretant̃ ἠγαπημένον. hoc eſt, Dilectũ, neſcio ex qua deductione, ex qua forma.

MAgnificentia eius diſcurrit nubes.) ובגאותו שחקים hoc eſt. Et in fortitudine, aut magnificentia ſua, nubes equitat, quod multo ſecus Sept. καὶ ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ στερεώματος hoc eſt, Et magnificus firmamẽti. Eſt aũt manca oratio. Firmamẽtũ quoq; ꝑ nubibus ſumpſerũt.

HAbitaculũ ei9 ſurſũ.) מענה אלהי קדם hoc ẽ. Habitaculũ dei æternũ, uel æternitas, aut uetuſtas. Habitaculũ dei uetuſtũ, aut ſẽpiternũ. Nã Cadmut Holã, uocãt hebræi æternitatẽ mũdi. Quare Cadmõ, uetuſtũ & æternũ ſignificat. Ita hoc loco Chedẽ, ſignificabit æternitatẽ priorẽ. Secũdũ aũt æditionẽ Hieron. ſeq̃mur expoſitionẽ hebræorũ, q dñt nubes paulo antedictas, habitaculũ dei uocari hic. Atq; hoc eſt, qđ Hierony. dicit ſurſum. Sept. uehementer diſcrepant. Quid. n. eſt, ꝙ hanc ſñiam interpretantur σκεπάσει σε θεοῦ ἀρχῆς quæ ne in latinum quidẽuerti poſſunt. Credo codices eſſe deprauatiſſimos.

CAEli caligabunt rore.) יערפו טל hoc eſt, Stillabunt rorem, q̃q̃ Septuaginta eo modo reddiderunt καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτῷ συννεφὴς δρόσω, hoc eſt. Et cælũ ei caligãs rore, aut cõdenſum, aut ſtipatũ rore.

SCVtum auxilii tui & gla. &c.) His ſubaudit̃ Deus eſt. Deus auxiliator tuus, & gloria gladii tui. Quod non tam proprie exprimitur à Septua. καὶ ἡ μάχαιρα καύχημά σου, hoc eſt, Et gladius, gloria tua. Non enim eo modo ſñia intelligitur. Falſa enim eſſet, & iniqua oſtentatio ſi gladium hebræorũ Moſes diceret eorum eſſe gloriam.

HOC loco ubi hebraice dicitur.) ואשר חרב גאותך Quod ſi communiter eſſet exponendũ diceremus, & qui gladius fortitudinis tuæ. Ex hoc inq̃ loco ipſe colligo, uere aũt non affirmo, aſ her, ſignificare beatum, & inueniri eam uocem in numero ſingulari, contra q̃ exiſtimetur. Videtur enim correſpondere ei, quod pauloante dictum fuerat, beatus tu Iſrael, nunc infert. Et beatus gladius potentiæ tuæ. per

quod significatur robur ac potentia, quam à Deo accepisset Israel. Nec mirum uideatur si primum, numero plurium profertur, Cum enim dicit beatus tu Israel, totam Israelitici populi collectionem denotat, cũ uero infert, Et beatus gladi⁹ tuus. i. beata ualitudo, potẽtia, robur tuũ, ad unum tñ spectat. Hæc à me dicunt̃, ut neq; uehemẽter improbẽ, neq; sim nõ aliter existimaturus, si melius mihi cõstiterit.

EOrum colla.) במותם hoc est. Eorum excelsa, eorum sublimia. Tamen Rabi Salomon exponit secundum Hieronymũ. Adducitq; locũ huic similẽ שימו את רגליכם על צוארה מלכים האלה hoc est, Ponite pedes uestros, sup colla regũ istorũ. Ita & Sept. interpretati sunt καὶ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ hoc est. Et tu super collum eorũ calcabis, quod ẽt accidit, ut ostensum est.

CAP. XXXIIII.

ET sepeliuit eum ibi.) Ita quidẽ habet & hebraicũ ויקבר אותו hoc est, Et sepeliuit eum. Videturq; innui, sepultũ fuisse Mosen à domino per manus angelorum. Sicut habebatur in libris apocryphis, ex quibus citat locum sanctus Iudas in sua Epistola. ubi scribitur, angelum Dei cum Satana pugnasse, qui corpus Mosi uolebat esse in propatulo, ut hebræi aliquando ad idololatriam prouocarentur, eum adorãtes quem prope diuinum cognouissent. Quia igitur sepulchrum Mosi a nemine cognitum est, necesse est, eũ a nullo homine fuisse sepultum. Quare mendosa est æditio Septuaginta hoc loco quæ habet καὶ ἔθαψαν αὐτὸν, ἐν γῇ μωάβ hoc est, Et sepelierunt eum in terra Moab. Videtur enim ex hac æditione colligi, Mosen a filiis Israel fuisse sepultum. Quod ut dixi falsum esse, necesse est, quia illius sepulchrum a nemine fuisse cognitum dicitur. Suspicor igitur, locum esse deprauatum, ut pro eo quod illi transtulerunt ἔθαψεν idest, sepeliuit, ab imperitis scriptoribus positũ sit ἔθαψαν hoc est, Sepelierunt. Facilisq; est, ab una ad alteram litteram lapsus.

CONtra phegor.) Deest nomini, Bet, dicẽdũq; betphegor, q̃ improprie, & is locus reddit̃ apud Sept. ἐγγὺς οἴκου φογὼρ hoc est, Prope domũ phogor. Nam Mul hebraice, ex aduerso, nõ ꝑpe significat. Bet præterea licet domũ significet, Est tñ de essentia nominis Phogor, hoc loco. FINIS.

Registrum.

* a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z & ꝯ ꝶ A.

Omnes quaterniones præter A ternionem & * duernionem.

Venetiis in Aedibus Aldi, & Andreæ Soceri. M D X X I X.

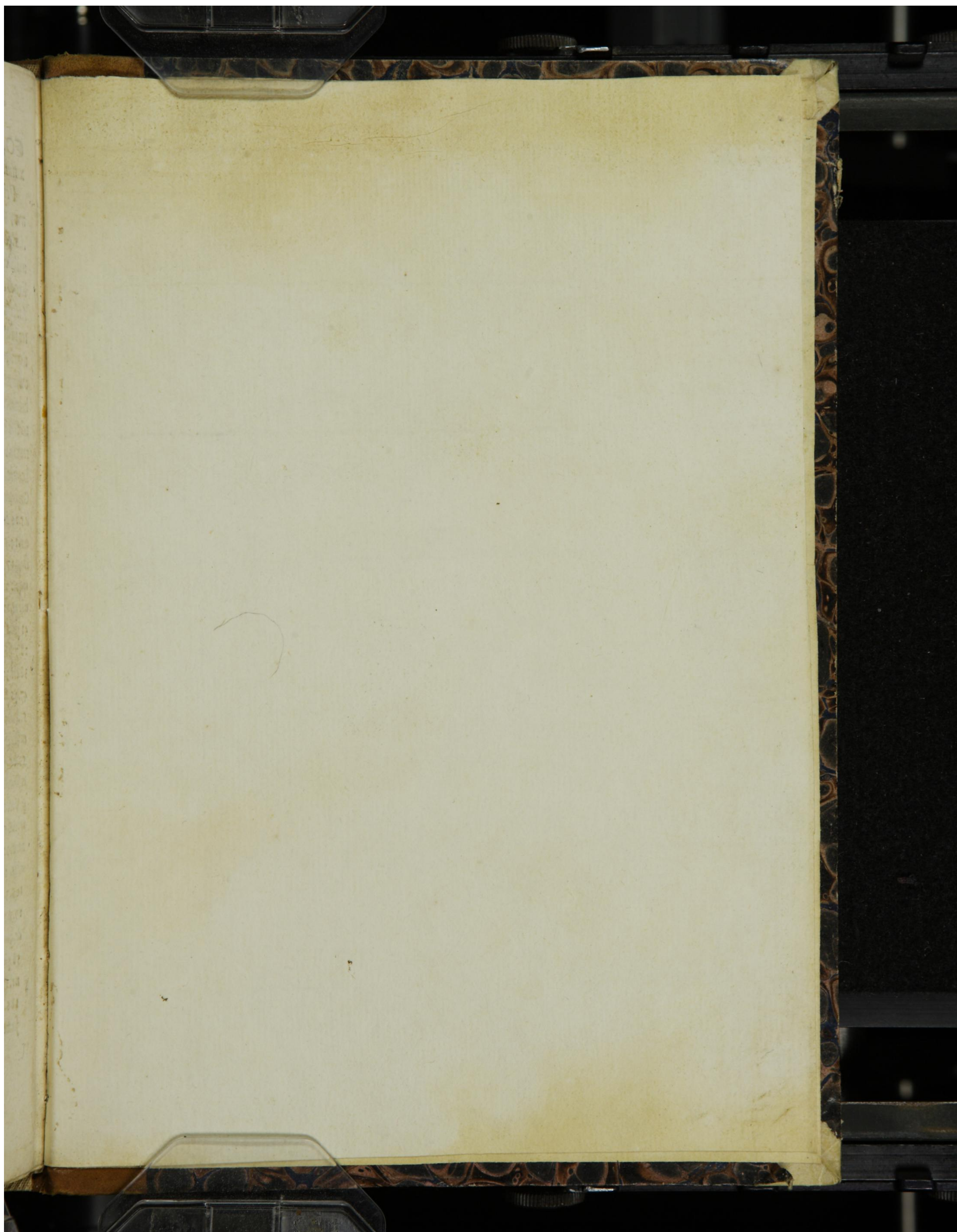
¶ Omissæ sunt p impressorum incuriã hæ annotationes, quas nõ ab re duximus hic addere, ut in suũ locũ restituant. Genesis capite. xxxvii.

Prima annotatio. Ioseph cũ. xvi. esset annorum, Hebraice. x. & septem, שבע עשרה. Sicut habent etiam Sept. ἰωσὴφ δὲ δέκα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν. i. x. & vii. annorum erat. Sed nõ est credẽdũ, hũc lapsum esse Hierony. qa nulla fuit cã cur hallucinaret, Potius codices sunt tpis pgressu deprauati. Exodi cap. xxxiii. Penultima annotatio. Quasi uiginti tria millia hoĩum. Animaduertimus sæpe euenisse, ut loci inter se similes sint pmutati, & alter in alterũ trãspositi. Itaq qm Numerorum cap. xxv. dñr interfecta uiginti quattuor millia, ob id & hoc loco aliqd simile dr. Sed hebraicũ habet כשלשת אלפים. i. circiter tria millia. Redũdãt ergo uiginti. Sept. quoq cũ hebraico sentiũt εἰς τρισχιλίους ἄνδρας. i. ad tria millia uirorum. Patet aũt nõ esse hũc lapsum ascribẽdũ Hierony. tũ pp rõnẽ paulo antedictã, tũ qa res erat clara, & in qua ne pueri quidem hallucinati fuissent.

Leuitici autem cap. primi, tolle penultimam annotationem.

Consumere charta. 1. *Ver.* 52. *sume.* 2. 34. καταπλεσθεὶς. 5. 5. *Adde, partim à Samuele.* 5. 26 *i. nihil, pro nihil. i.* 9. 43. *sinistrum.* 10. 55. *innuere.* 12. 55. *quãdoq;.* 12. 71. ἔλθουσαν. 14. 54. συναγογάς. 14. 56 *psal.* 15. 13. *hamibchim.* 16. 37. *exprimitur.* 16. 40. *seiunctum.* 17. 16. *spectabat.* 17. 34. *leneum.* 18. 12. *usq.* 18. 33. *illud etiam, dele etiam.* 19. 56. *opere.* 20. 19 *& codices tolle &.* 20. 37. τεύχης. 22. 60. *Libro secundo.* 22. 63. *ut & idẽ, tolle ut.* 23. 20. κατάζευξις. 23. 29 *sata erat.* 23. 34. *& pro sua quiq;.* 23. 38. *clarius.* 24. 41. *pullularat.* 25. 29 *dicitur.* 26. 1. *adeò.* 26. 10. ἤδη. 27. 14. *origines.* 27. 15. *dorinx* 28. 7. *scribit.* 28. 11. *habuisset.* 32. 31. τεύχης. 35. 10. *deest propter.* 35. 25. *gladius.* 35. 38. *est.* 37. 5. *corrupte.* 40. 41. *uidentur.* 41. 27. *uertendus.* 42. 31. *eos.* 43. 44. *describẽte* 47. 46. *fruges.* 42. 12. *adamussim.* 44. 71. *perpetrẽtur.* 50. 50. *comedere.* 50. 30. *duo.* 54. 51. *indideru.* 54. 62. Phorcensi. 55. 28. *scribuntur.* 55. 41. ἀσσουγία. 56. 6. *hoc est, toti speciei, deest nomine.* 56. 51. *executuros.* 56. 61. *fornacem.* 58. 13. *excelsa.* 58. 30. *occidente* 59. 16. *& ptolomæus, lege sic interpres ptolemæi.* 60. 33. *salu.* 61. 25. *cera.* 64. 11. *lacophonia.* 66. 27. *nostra.* 67. 44. *ducuntur.* 67. 70. *exhibemus.* 68. 15. Hieronymo. 72. 9. *p* Victimam. 72. 25. *sardanapalum.* 73. 34. *q non qq.* 74. 7. Et. 78. 42. *dealbu.* 80. 43. *urbs.* 85. 35. Inqua. 85. 35. Duos. 89. 14. γυναῖκα. 92. 2. ὅτι. 92. 28. *duo erit, lege duxerit.* 92. 37. Tria. 93. 9. *hebraica.* 93. 19. *baculus.* 96. 44. *præfractus.* 97. 36. *Græcos adde.* 101. 33. *proprie.* 105. 4. ποίμνην. 106. 22. *lege paronomasian, proantonomasiam.* 106. 34. *deest ueritatem.* 107. 36. *singuli.* 111. 26. *apud tolle.* 118. 69. *cooperuit.* 120. 29. Atq;. 122. 38. *ubi.* 124. 10. *adde his.* 126. 41. *stacte.* 127. 28. *uocant.* 135. 40. *adde, quod puto.* 140. 54. *quæ.* 144. 62. *res.* 162. 19. *immutatos.* 162. 28. Hiericho. 163. 58. *phrasis.* 166. 21. *sanctificarent.* 166. 38. *deest de.* 171. 29. ἔτεκε. 173. 11. *referrentur.* 177. 6. *duximus.* 177. 15. *intelligenda.* 118. 54. *comprobationibus.* 179. 19. *quo.* 186. 15. *sitit.* 194. 36. *homicidia.* 194. 37. *ait.* 201. 13. *sic.* 201. 42. ὀυζαγία. 202. 29 *finxit.* 209. 13. σκεπάσαι. 207. 50. *deuorationibus.* 208. 31.

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

f 18.–